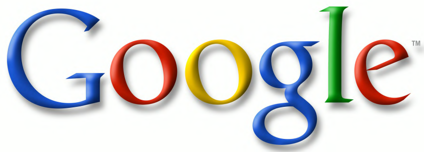
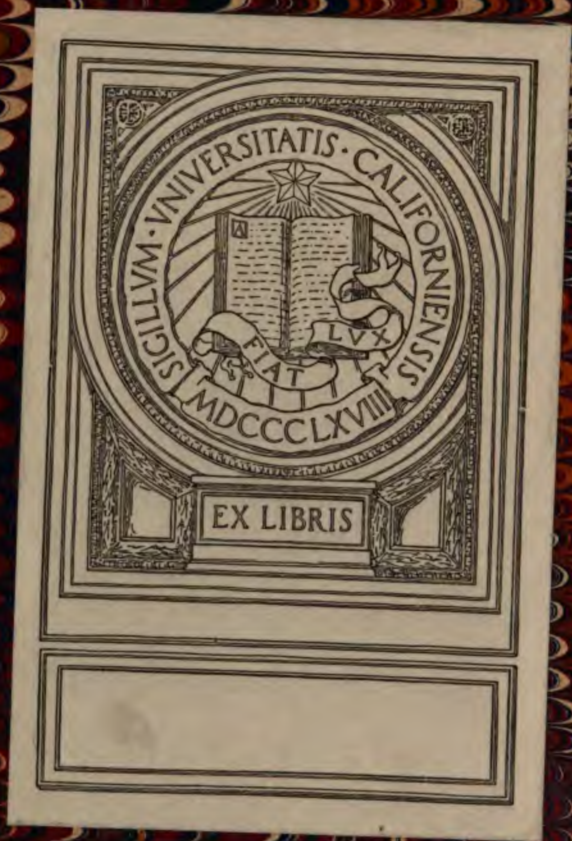

UC-NRLF
$B 36 864

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

KO

AANTEEKENINGEN

OVER

KOLONIALE ONDERWERPEN.

AANTEEKENINGEN

OVER

KOLONIALE ONDERWERPEN,

DOOR

E. DE WAAL.

TWEEDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1867.

INHOUD.

E R R A T A.

NB. Wij verbeteren slechts de ergste.

Blz.	3	reg.	2	v.	o.	*staat:*	bewerking	*lees:*	bewerkers
"	7	"	11	"	b.	"	wetgeefster	"	wetgever
"	"	"	8	"	o.	*lees:*	*Hanc veniam petimusque damusque vicissim*		
"	57	"	4	"	"	*staat:*	voldoening	*lees:*	volvoering
"	118	"	3	"	"	"	goede	"	*goede*
"	217	"	12	"	b.	"	zijn.	"	zijn. "
"	229	"	7	"	"	"	gedane	"	" gedane
"	274	"	6	"	"	"	beweren	"	beweeren
"	"	"	8	"	"	"	Wanneer	"	" Wanneer
"	282	"	4	"	"	"	hun	"	haar
"	293	"	14	"	"	"	alvorens	"	" alvorens
"	383	"	7	"	o.	"	onopgemerkt	"	ongemerkt
"	400	"	8	"	"	"	vereischt	"	verricht
"	401	"	15	"	b.	"	*om*	"	*" om*
"	462	"	3	"	"	"	*a*	"	*: a.*
"	466	"	6 en 9	"	"	"	geestelijk	"	geestlijk
"	482	"	8	"	o.	"	hij	"	hij "
"	496	"	7	"	b.	"	op	"	van
"	"	"	11	"	"	"	wekt	"	werkt
"	518	"	"	"	"	"	thans	"	slechts
"	519	"	15	"	"	"	aanvoert	"	aanvoerde

Voorts moet op blz. 410 de heer VAN DELDEN onder de *voor-* in stede van onder de *tegen*-stemmers genoemd. Zie Verbetering in BIJBLAD blz. 945. De verhouding was alzoo 48 : 19.

AANTEEKENINGEN

OVER

KOLONIALE ONDERWERPEN,

DOOR

E. DE WAAL.

VI.

KOLONIALE OPMERKINGEN
OVER HET NEDERLANDSCHE SPELLINGSTELSEL.

DE WET VAN 23 APRIL 1864 TOT REGELING VAN DE WIJZE VAN BEHEER EN VERANTWOORDING DER GELDMIDDELEN VAN NEDERLANDSCH INDIË.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1865.

VOORBERICHT,

MET KOLONIALE OPMERKINGEN OVER HET NEDERLANDSCHE SPELLINGSTELSEL.

Julij 1865.

Sedert de afsluiting van het vorige nummer dezer Aanteekeningen verscheen een boek, dat aan ieder die in het Nederlandsch voor het publiek schrijft, en niet onverschillig is omtrent den vorm, vrij wat stof tot nadenken geeft. Ik bedoel natuurlijk *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling. Regeling der spelling voor het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Vanwege de Redactie bewerkt door* Dr. L. A. Te Winkel.

De Nederlandsche lezer «weet er alles van». Niet alzoo de Indische, wien gewoonlijk zeer weinig ledige uren overschieten om zulke onderwerpen in de bronnen te bestudeeren. Voor hem willen wij de zaak eenigszins uiteenzetten.

'tGeldt een gewichtig feit. Na jarenlangen strijd der geleerden zijn mannen uit het gild aan den arbeid getogen, om voor Neerlands taal een geheel van spelregels te beramen, overeenstemmend met de eischen des tijds. De eerste vrucht was een Ontwerp van 1863. Bij de uitgaaf riepen de bewerking dringend een iegelijk op tot meedeeling van aanmerkingen. Deze vloeiden hun toe. Thans, alles rijplijk

overwogen, hebben zij een wet voor de spelling vastgesteld, die in het Woordenboek der Nederlandsche Taal gevolgd zal worden. — En er is meer. Hoor wat het Voorbericht van de Regeling verhaalt: « De zorgen, door ons aan de orthographie gewijd, hadden aanvankelijk geen ander doel dan het bepalen der spelling ten dienste van het Woordenboek .... In hoeverre onze landgenooten in Noord en Zuid onze spelling zouden goedkeuren; of zij in ruimeren kring zou doordringen, misschien eenmaal de leuze worden der zoo lang vergeefs gehoopte eenparigheid: dat alles moesten wij geduldig aan den tijd overlaten. — De uitkomst is nu reeds gunstiger geweest dan wij immer dorsten vermoeden. Het algemeene verlangen om eenmaal tot zekerheid en regelmaat te geraken, kwam onze pogingen te gemoet, nog eer wij met den arbeid gereed waren. Men wenschte niets liever dan verlost te worden van al dat weifelen en dobberen, dat zooveel ongemak veroorzaakte en vooral belemmerend op het onderwijs drukte. Bij die diepgevoelde behoefte viel aan ons Ontwerp eene belangstelling ten deel, die wij te hooger waardeeren, omdat zij reeds tot een belangrijk gevolg heeft geleid. De Belgische Regeering, overtuigd van de noodzakelijkheid om de spelregels, in 1841 door het Gentsche taalcongres aangenomen, te doen herzien, heeft bij Koninklijk Besluit van 25 Januari 1864 eene Commissie benoemd, uit de voornaamste Vlaamsche taal- en letterkundigen bestaande, en belast om de hervorming van het spellingstelsel te regelen. Die Commissie nam het Ontwerp, door de Redactie van het Woordenboek in het licht gegeven, tot leiddraad harer beraadslagingen, vereenigde zich in de hoofdzaken met de regels, die daarin waren voorgedragen, en knoopte met de Redactie eene briefwisseling aan ter nadere overweging van datgene, waartegen zij bedenkingen had. Het verschil, dat meest ondergeschikte punten betrof, werd spoedig vereffend en loste zich op in de meest volkomene overeenstemming. Reeds heeft de

Commissie een even grondig als sierlijk Verslag uitgebracht en openbaar gemaakt; hare voorstellen zijn bij Koninklijk Besluit van 21 November ll. bekrachtigd; de nieuwe spelregels voor het onderwijs in de staatsscholen en voor de stukken, van de Regeering uitgaande, vastgesteld, en reeds weinige dagen daarna — .met eene verrassende eenparigheid — door de Vlaamsche schrijvers aangenomen en in de dagbladen ingevoerd. Zoo is dan nu de eenheid van spelling tusschen Zuid en Noord, die men zoo lang als eene volstrekte onmogelijkheid beschouwde en als eene hersenschim van dweepzieke ijveraars uitkreet, na weinige jaren van verbroedering, een werkelijk bestaand feit geworden..... Om die hereeniging nader te bevestigen, is het nu dubbel wenschelijk, dat ook in Noord-Nederland de onzekerheid der orthographie weldra plaats make voor vastheid en regelmaat. Naar de begrippen, hier te lande aangenomen, kan dit onderwerp niet door de bemoeiing der Regeering worden geregeld. Vrijwillige instemming moet alles beslissen. Maar reeds doen zich voorteekenen op, dat de eenparigheid ook hier niet zal uitblijven. Meer dan één onzer voornaamste schrijvers heeft zich reeds met de spelling van het Woordenboek vereenigd, en van alle zijden ontvangen wij de blijken van de levendige belangstelling, die de zaak in den kring der Nederlandsche onderwijzers heeft opgewekt. De bereidwilligheid, door zoo velen betoond, om de voorgestelde wijziging in de spelling door leer en voorbeeld ingang te doen vinden, legt ons de verplichting op om van onzen kant de taak gemakkelijk te maken door het leveren van die practische hulpmiddelen, die voor het onderwijs en het algemeen gebruik onontbeerlijk zijn. Wij hopen eerlang ten dienste der scholen een beknopt overzicht te geven van de spelregelen, door ons voor het Woordenboek aangenomen; om daarna eene Woordenlijst voor de spelling te doen volgen, waarbij men in ieder voorkomend geval zal kunnen te rade gaan.»

Welk een krachtige stroom in de richting van het Woordenboek! Vooral de toegezegde woordenlijst, stellig weldra voor de massa der schrijvenden een beslissende vraagbaak, waarborgt hem de zege over menigen hinderpaal.

Doch onderwijl ontbreekt het niet aan andere bewegingen of aan inertie. Dat de geleerden het nog oneens zijn, getuigen «reeds» ettelijke opstellen tegen de Regeling. Van «onze voornaamste schrijvers» lazen wij zooëven, dat «meer dan een» zich met de nieuwe spelling heeft vereenigd: dus niet alle, zelfs niet de meeste. In onze «voornaamste» tijdschriften wisselen steeds verschillende spellingen elkander af. De dagbladpers neemt aan de verbroedering geen deel.

Ziedaar den toestand. Nu is 't de vraag: wat betaamt onder zulke gegevens ons, niet-kenners maar tevens niet-onverschilligen? Zullen wij, leunend op het voorrecht der onwetenden, den nieuwen richtstok met blindemansvertrouwen aangrijpen? Of ons houden alsof er niets gebeurd ware, met de voorzichtigen in den lande «de kat uit den boom kijken», wachten totdat de «openbare meening» over de beginselen van het Woordenboek duidelijker worde? Belangstelling gedoogt noch het een noch het ander.

Luidens de termen der Regeling wordt slaafsche aansluiting van niemand gevergd. Al ijvert de redaktie met woord en daad voor de overwinning van haar stelsel, «vrijwillige instemming moet alles beslissen». De hoeksteen van haar stelsel is de beschaafde uitspraak; deze regel «overheerscht uit zijnen aard alle andere». Het oordeel over de eischen der beschaafde uitspraak behoort ontegenzeglijk niet aan den taalgeleerde alleen; misschien mag men beweeren dat taalgeleerdheid en beschaafdheid niet altijd samengaan. De toepassing van de meeste der andere regels, in het nieuwe handboek genoemd die der Gelijkvormigheid, der Analogie, der Welluidendheid, en van het Gebruik, ligt evenmin buiten

den begripskring van den belangstellenden leek. Slechts ten aanzien van één, dien der Afleiding, legt bescheidenheid hem onthouding op; ofschoon ook daar niet geheel ongewapend of ongenood, want de resultaten der onderzoekingen van de deskundigen worden hem ruimschoots voorgezet. In alle geval blijft de schepter aan de beschaafde uitspraak. Voeg er bij dat de Regeling herhaaldelijk groot gezag toekent aan den «goeden smaak», — wie laat zich die gave betwisten? — en dat zij, verre van een onveranderlijke spelling te bedoelen, uitdruklijk in eene formule (blz. 27) erkent, dat het Gebruik (dus de machtigste wetgeefster der taal) «van zelf» kan veranderen. 't Ware dan ook een al te dwaas bestaan, terwijl alles door de wet der voortdurende ontwikkeling bestuurd wordt, haar ten opzichte van de taal te willen tegenstreven.

Een iegelijk derhalve is na de Regeling even vrij als te voren.

Ja eigenlijk vrijer. Doordenkend bevindt men, dat de Regeling eene vrijheid, die vóór haar in het oog van den leek uitsluitend een recht van letterkundigen, alleen in letterkundige geschriften bruikbaar scheen, tot publiek eigendom heeft gemaakt. In weerwil van hare orthodoxe tinten doet de Regeling feitlijk een nieuwen dageraad aanbreken voor het vrije onderzoek door ieder. Zij opent allen den toegang tot de binnengedeelten van den Nederlandschen taaltempel, door den leek vroeger met mysteriën-eerbied geschuwd.

Mij dunkt, onder zulke gegevens betaamt den belangstellenden leek — van de vrijheid gebruik te maken en te laten maken. *Hanc veniam damus petimusque vicissim.*

Dit ter verantwoording van de wijzigingen in mijne spelling, zoo ze mochten opvallen. Ik hoop dat het gebruik,

van de voor ieder erkende vrijheid te maken, niet zeer onbescheiden zal blijken. Daar 't bij deze Aanteekeningen bovenal te doen is om de aandacht op *zaken* te vestigen, zullen er spellingen opzetlijk vermeden worden, die, schoon met de grondwet der beschaafde uitspraak in volkomen harmonie, den gewonen lezer meer dan wenschlijk zouden kunnen bevreemden, dus de aandacht van de zaken konden aftrekken.

Tot voorbeeld diene de keus tusschen *o* en *oo* in open lettergrepen. De beschaafde uitspraak, zegt de Regeling zeer juist, kent geen onderscheid. Een duchtige reden voorwaar om dan altijd *o* te schrijven. De regel omtrent de *a* en *u* pleit krachtig mee. Niets belet het. Maar zou de gewone lezer terstond, zoolang geen «autoriteit» voorging, de spelling *zo*, *grote*, *ogen*, en ettelijke van dien aard, kunnen verdragen? Ik voor mij twijfel er aan en voeg daarom bij den regel, althans vooreerst, de regelmatige uitzondering: wijk voor den onberedeneerden wil van 't Gebruik waar het u te sterk schijnt.

Zoo ware 't ons ideaal, den open *e*-klank steeds met *ee* voor te stellen. De enkele *e* verwart den leerling doordien zij ook stom is. Inderdaad zouden spellingen als *geeven*, *leeven*, *deeze*, *veele*, niets belachlijks hebben, had men ze maar van school af geleerd, of had een gezag als het Woordenboek — welks redaktie ook hier geen onderscheid van uitspraak in de beschaafde taal bespeurt — met de behoefte aan gemak voor de schrijvenden saamgespannen. Nu echter wijken wij voor het despotische Gebruik, ons vergenoegend met het besluit om, zoodra wij zelven niet oogenblikkelijk, onwillekeurig, te zijner eere de enkele *e* kiezen, *ee* te schrijven. Deed ieder hetzelfde, men zou den eenvoudigsten regel snel naderen.

Men ziet dat wij, met de beschaafde uitspraak als «leidsvrouw», naar *vereenvoudiging* streven en de bereiking van het doel door het algemeen meestendeels van de samenwerking der leeken afhanklijk achten.

De behoefte aan vereenvoudiging in het Nederlandsche spellingstelsel mogen belanghebbenden elkaar wel bijzonder op 't hart drukken, al was 't alleen voor de zoo geplaagde hersens onzer kinderen. (Sommigen beweeren, dat het manlijke hoofd door vermeerderd onderwijs in grootte is toegenomen, en het terwereldbrengen van een zoon voor de gezondste vrouw der beschaafde klassen hierdoor steeds zwaarder zal worden!) Wie zou die behoefte (aan vereenvoudiging der spelregels) vervullen, zoo niet wij, menigte, ieder voor zich? Op de priesters der taal bouwt ge uwe hoop vergeefs. Zij hebben «niet uwe gedachten». Hun is geen regel moeilijk, zelfs alles helder waar uw oog geen enkelen lichtstraal vangt.

Ik zal voor dit laatste uit de Regeling een doodslaand bewijs aanvoeren. Gelijk gezegd erkent de redaktie, dat de beschaafde taal geen (of een meer en meer verflauwend) onderscheid maakt in de uitspraak van de lange *e*, hetzij met *e* of *ee*, en van de *o* met *o* of *oo*, gespeld in open lettergrepen. Nu zou men meenen: daar de uitspraak één is, kan één vorm volstaan. Neen, beslist de redaktie, de dubbele vormen *e* en *ee*, *o* en *oo*, moeten blijven. En wat zal telkens de keus bepalen? Antwoord: de oorspronklijke vorm in de talen van den Indo-Germaanschen volkstam, het Sanskriet, het Gothisch, het Oud-Noordsch!! Het staat er. — Dat wil dus zeggen: de redaktie van het Woordenboek zal een lijst maken van de woorden die, volgens haar bevinding in gindsche talen (waarmee zij echter nog niet geheel klaar is), met *e* en *o* en met *ee* en *oo* gespeld moeten worden; die lijst moeten de kinderen van buiten leeren en wie het schoolonderricht vergeten zijn gedurig raadplegen. De redaktie ontveinst zich niet dat «de onderscheiding in de practijk en bij het lager onderwijs» (voor de taalpriesters louter onbeduidende dingen!) «moeilijk zal blijven, doch meent het bestaande niet te mogen afbreken en geen groote veranderingen, maar alleen ver-

beteringen in de toepassing van erkende regelen te moeten voorstellen». En, troost zij ons verder, door hare regels «wint men het onschatbare voorrecht, waarop geene andere Germaansche taal zich beroemen kan, dat de spelling in onze taal overal aan den oorspronkelijken vorm der woorden getrouw is en aan de strengste eischen der wetenschap beantwoordt». — Lezer, (indien gij geen priester zijt,) zoudt ge u laten wijs maken, dat die wetenschaplijke voortreflijkheid inderdaad een onschatbaar voorrecht ware voor de massa der schrijvenden? Hebben wij niet recht, te eischen dat de taal in de eerste plaats zooveel mogelijk een voor allen bruikbaar, gemaklijk te hanteeren werktuig voor het bedrijvige leven zij? Wilt ge nog steeds de vervaardiging aan eenige meesters — die het onderling oneens zijn — overlaten?.

Door van vereenvoudiging te gewagen, raken wij aan de *koloniale* zijde van het onderwerp. Er wordt ten onzent weleens aangedrongen op het vaster snoeren der banden tusschen moederland en kolonie. Voorzeker ware gemeenschap van taal een hechte draad in dien band. Uit de dagbladen is dan ook gebleken dat de tegenwoordige regeering het aanleeren der Nederlandsche taal door den Javaan zeer wenscht, — mits met gelijktijdige heffing van in- en uitgaande rechten volgens het nieuwe tarief. Hoe eenvoudiger nu de regels, des te waarschijnlijker de uitbreiding van het gebied, der taal. Heeft de redaktie van het Woordenboek, jubelend over de samensmelting van Noord en Zuid, meteen aan Oost en West gedacht?....

Iemand «die zijn leven op de bureaux heeft doorgebracht» (geijkte stempel) mag toch niet geheel zwijgen van het geschil over de *basterdwoorden*, in de Regeling breed ont-

vouwd. Onze officieele wereld, en vanwege bekende oorzaken de koloniale inzonderheid, is er diep in betrokken.

Van dat standpunt beschouwd zit de moeilijkheid vooral in de keus tusschen *c* en *k*. Zal men, terwijl bij een ontzaglijk aantal uit den vreemde overgeplante woorden van ouds de *c* als keelklank door *k* vervangen werd, en terwijl het volstrekt ondenkbaar is dáár de *c* te herstellen, voortaan zulke woorden zonder gelijke vervorming overnemen? Zoo ja, volgens welke regels?

De redaktie van het Woordenboek verklaart, «dat zij buiten machte is vaste regels te stellen die in ieder geval kunnen voldoen». «Zij acht hare taak vervuld, wanneer zij het grondbeginsel, waarvan zij uitgaat, zoo nauwkeurig mogelijk omschrijft, en in het algemeen de richting bepaalt, die zij bij de uitzonderingen meent te moeten volgen.» «Na rijpe overweging» wordt het grondbeginsel aldus geformuleerd: «Bastaardwoorden, ontleend uit talen die het Latijnsche letterschrift bezigen, worden op de oorspronkelijke wijze geschreven, voor zoover hunne uitspraak onveranderd is gebleven. Waar deze echter gewijzigd is, en de oorspronkelijke spelling tot eene ongewone uitspraak aanleiding geven zou, wordt de spelling in zooverre op Nederlandsche wijze veranderd.» Eene nadere aanwijzing bevat het volgende: «Uitdrukkingen, bepaaldelijk meer door hoogere standen gebezigd of betrekking hebbende op personen en verhoudingen tot die standen behoorende; benamingen van voorwerpen van weelde; termen, uitsluitend gebruikelijk in wetenschappen, of in kunsten en beroepen die eene wetenschappelijke voorbereiding vereischen, worden geschreven overeenkomstig de boven opgegeven regels. Benamingen daarentegen van alledaagsche voorwerpen; uitdrukkingen van denkbeelden, onder alle standen gangbaar; namen van zaken, voorkomende in ambten en beroepen, door minkundigen uitgeoefend, worden, zooveel de uitspraak het toelaat, op Nederlandsche wijze geschreven.»

Gaat u hier een licht op?

Aan de vruchten zult ge den boom kennen. De Regeling spelt: *kwartier*, maar *qualiteit; kompagnie*, maar *compagnon; korporaal* en *kapitein*, maar *adjunct* en *advocaat; kommies* voor beambte bij de belastingen, *commies* voor ambtenaar bij de bureaux....... Reeds die weinige woorden doen allerlei vragen ontstaan. Stelt niet *advocaat* een denkbeeld voor, even «gangbaar» bij den boer als bij den edelman? Oefent elke winkelier, die onophoudelijk zwetst op de «beste *qualiteit*» zijner waren, een beroep uit «dat eene wetenschappelijke voorbereiding vereischt»? Zou een *compagnon* een minder «alledaagsch voorwerp» zijn dan een *kompagnie?* Indien de *c* het herkenningsteeken wezen moet van «personen en verhoudingen tot de hoogere standen behoorende», heeft een *kapitein* van het leger daarop minder aanspraak dan zoovele luitenants met den titel van *adjunct* (— intendant, — paardenarts), dan een *adjunct-commies* bij de Nederlandsche of een *derde-commies* bij de Indische bureaux?... Men ziet wel hoe bedenklijk een criterium is, dat reeds den uitvinder zoo in de war brengt.

Een luimig bewindsman, die eens in Indië over 't geval te beslissen had voor de officieele stukken, begon zijne dispositie met de belijdenis: «Ik ben opgevoed in den geloove aan de *c.*» Schrijver dezes zegt het hem na. In dat geloof leefde ik met vallen en opstaan voort, totdat mij in 1850 eene systematische beschrijving van ons gansche Indische beheer werd opgedragen. Nooit nog hadden zich alle, bij elken tak der dienst gebruiklijke termen zoo tegelijk, nooit de tegenstrijdigheden der gewone officieele spelling (door de Regeling hoofdzaaklijk voorgestaan) zoo schitterend vertoond. Een regelmaatlievend geweten kon daarbij geen rust vinden. Ik werd kappagraaf (s. v. v.). Waar de Nederlandsche ambtlijke stijl uitheemsche woorden volstrekt voorschreef, scheen het onvermijdelijk de historische gedragslijn onzer moedertaal door te trekken, dus

den basterd niet alleen toe te laten, maar op Nederlandsche wijze te kleeden. Van daar in vele Indische officieele schrifturen van 1850—56 hetzelfde stelsel. [Eerst later verraste mij min aangenaam de ontdekking, dat zelotische suppoosten, tot in het door mij gewaarmerkte Staatsblad, de zaak verder dreven dan mijne bedoeling was. Deze snoodaards veroorloofden zich zelfs, terwijl ik de *dubbele c* in den *x*-klank evenmin als de *x* had verworpen, boven mijne handteekening spellingen als *sukcessie*, *eksekutie!*]

Ik heb nu in de Regeling al de bezwaren opgesomd gevonden, die tegen het sedert 1850 gevolgde beginsel aangevoerd kunnen worden. Toch schijnt in doelmatigen eenvoud onze methode het te winnen. De redaktie prijst hare spelling met nadruk aan als *gegeven*, niet meer te zoeken; wij ontzeggen haar dien lof, op grond van de eigen voorschriften der Regeling, die u verplichten omtrent elk woord vooraf na te gaan: of zij benamingen zijn van alledaagsche voorwerpen, uitdrukkingen van denkbeelden onder alle standen gangbaar, enzv. enzv. Integendeel meenen wij, dat juist onze spelling in de meeste gevallen gereed ligt. Wij vorderen de *k* in die vreemde woorden, welke de taal zich toeëigent omdat zij geen algemeen verstaanbaar teeken voor het denkbeeld bezit, of omdat het denkbeeld door het vreemde teeken korter, juister, aangenamer, dan door het echte wordt voorgesteld. Dit zijn voorwaarden, omtrent wier toepaslijkheid de schrijvende door de bank niet lang in twijfel verkeert. Wij schrijven b. v. regelmatig in de officieele taal *kommissoriaal*, *konsideratiën*, *konform*, zoo lang die taal geen echt-Nederlandsche woorden daarvoor in de plaats neemt. Eveneens geven wij de *k* aan titels van Nederlandsche ambten: *direkteur*, *sekretaris*, *inspekteur*, *kontroleur*, *kommies*, *kommissaris*, zonder met de Regeling te vragen tot welken stand zij behooren. Deze benamingen zijn trouwens reeds gemeene naamwoorden in stede van titels geworden.

Doch de kappagraphie moet niet in kappalatrie ontaarden. Geen regel zonder uitzondering. Onze regel is voor regelmatige uitzonderingen vatbaar. Spellingen b. v. als *accijns*, *acceptatie*, keurt hij goed. En hoezeer hij tegen den anderen zou kunnen doen gelden, dat de voorwaarde van vervorming bij uitstek geschikt is om vreemde woorden uit de taal te verwijderen, streeft hij geenszins naar een streng purisme. Verkiest men, waar goede echt-Nederlandsche woorden zijn, om bijzondere redenen een vreemd met Nederlandschen uitgang; moet het dienen voor een woord- of klank-speling; wil men bepaaldelijk aan beteekenissen in de vreemde taal herinneren (gelijk de wetenschaplijke stijl doorgaans): wij zeggen weer: *Hanc veniam* &c[a]. Zulke gevallen liggen eenvoudig buiten den gestelden regel. Ze zijn een soort van citaten. De reden der keus pleegt van zelve de voorstelling, zooveel doenlijk, van de oorspronklijke gedaante te willen.

En nu genoeg van deze taalvrijheidskwestie. Mochten onze opmerkingen sommigen aansporen om de Regeling te bestudeeren, wij voorspellen hun genot. Vooral de ongedwongen stijl, bij taalkundigen min gewoon, heeft iets zeer aantreklijks, — zoo we hopen tevens algemeen aansteeklijks.

DE WET VAN 23 APRIL 1864 TOT REGELING VAN DE WIJZE VAN BEHEER EN VERANTWOORDING DER GELDMIDDELEN VAN NEDERLANDSCH INDIE.

September 1865.

Bouwstof voor de geschiedenis der schepping van deze wet droegen wij elders aan. De verzameling *Nederlandsch Indië in de Staten Generaal* verhaalt het begin, het handboek *De koloniale politiek der Grondwet* bevat de ephemeriden tot nabij het einde, dier genesis.

Het later gebeurde komt hierop neder: In Sept. 1863 werd een ontwerp ingediend met een Memorie van Toelichting van den minister van Koloniën van 27 Aug.; in Dec. 1863 verscheen het Voorloopig Verslag daarover; in Feb. 1864 de Memorie van Beantwoording des ministers, met een gewijzigd ontwerp, gevolgd door een lijst der wijzigingen; op 2 Maart het Eindverslag; «voornamelijk naar aanleiding» van dit verslag eene Nota van nadere wijzigingen. De openbare beraadslagingen der Tweede Kamer duurden van 9 tot 14 Maart; zij betroffen schier uitsluitend art. 2, het vaststellen der Indische begrooting bij de wet; ter zitting van 14 Maart werden de overige 97 artikelen afgehandeld. De Eerste Kamer nam het ontwerp aan ter zitting van 22 April na een Verslag van 19 dito, waarbij een antwoord des ministers van den 18den.

Thans iets over den inhoud der geboren wet en daarna, in afzonderlijke opstellen, over sommige van hare noodwendige of vermoede gevolgen.

Doch eer wij alzoo opnieuw het uitgestrekte veld van Neerlands koloniale geldmiddelen ingaan, een korte wegwijzing voor hen, wien de wetenschap der staatsfinanciën vreemd is. Men neme de gissing niet kwalijk dat er zoodanigen onder mijne lezers kunnen zijn. Ik denk bij elk geschrift aan onze jeugdige ambtenaren in Indië. Wie weet, welke rol op het koloniale staatstooneel menigen van deze dragers der toekomst wacht. Mocht de volgende opgaaf bij velen hunner de begeerte wekken om kundige financiers te worden! De groote zaak waarvoor wij ijveren, de gezonde ontwikkeling van den Nederlandschen staat in het gindsche werelddeel, hangt bovenal van zuivere financiebegrippen af. *Ament meminisse periti.*

Meestal wordt tegen financiewetenschap opgezien als iets uitermate «speciaals» en haatlijks. Inzonderheid de edele zin der jeugd heeft een afkeer van de kunstgrepen, aan dat vak, zoo meent men, eigen. Dit vloeit uit oude oorzaken. Het middeleeuwsche woord *finatio*, *financia*, oorspronklijk een verplichte betaling, raakte al spoedig in kwaad geruchte. Behalve geld en geldzaken verstond men daaronder vrij algemeen de zucht, en de handigheid, om geld te krijgen, onverschillig op wat wijze, mits veel. Hebben goede redenen voor zulke opvatting ooit ontbroken? Bepalen w ons bij het staatsleven, welk een rei van «financiers», die geen reiner drijfveeren kenden, treedt oogenbliklijk voor den geest! Zonder overdrijving kon een voornaam hedendaagsch leeraar der staatshuishoudkunde klagen: «Rien n'est lugubre comme le cri qui semble sortir des profondeurs de l'histoire, et se prolonger à travers les siècles, pour accuser l'excès des taxes et l'avidité des traitants.»

(BAUDRILLART, *Étude historique de l'impôt*, in *Journ. des des écon.* 1857.) (*) Zag dit op het verleden, het ras der bedoelde financiers is voorwaar niet uitgestorven. Herinner u de politieke geloofsbelijdenis van ettelijke moederlandslievende mannen in Nederland, wanneer zij den blik van den dierbren geboortegrond af naar het verre Oosten wenden.

Dit zij hoe 't wil, de wetenschap der staatsfinanciën vertoont gansch andere idealen. Trots de heeren X. c. s., die bogen op den naam van «koud financier» en bij elke gelegenheid de diepste minachting voor staatshuishoudkunde aan den dag leggen, neemt zij juist de staatshuishoudkunde tot grondslag. Zij verklaart zich één met haar. Verwijdert men, gelijk de moderne richting meebrengt, uit het vak dat bij ons staatshuishoudkunde heet, al hetgeen niet bepaaldelijk den staat maar het menschdom betreft, dan blijven daar inderdaad enkel staatsfinanciën over. Bij die noodzaaklijke afscheiding van menschdoms- of samenlevings- (sociale) en staats-onderwerpen, zal wellicht in het Nederlandsch, wegens de verwantschap tusschen huishouding en financiën, de titel staatshuishoudkunde niet als elders verdwijnen, maar door het vak der staatsfinanciën geërfd worden.

Om het verband zichtbaar voor te stellen slaan wij een werk op, door een uitstekenden gids, R. VON MOHL, in zijne *Encyklopädie der Staatswissenschaften*, als «das anerkannt beste» over de staatsfinanciën aangeprezen. Het is RAU's *Grundsätze der Finanzwissenschaft*, waarvan in 1864 en 1865 de vijfde vermeerderde en verbeterde uitgaaf het licht zag (omstreeks 1000 blz.). Voor 't geval dat u deze voorkeur, door een Duitscher aan zijn landgenoot geschonken, bedenklijk mocht schijnen, hier de verklaring van een Fransch-

(*) Zoo iemand zich ergert aan mijn blijkbaren toeleg om te *citeeren*, hij vergete niet dat hij Aanteekeningen leest. Van het vonnis, door sommigen over citaten geveld, komt men trouwens met goed gevolg in beroep bij ettelijke autoriteiten, aangehaald in FOURNIER, *L'Esprit des autres*. Deze had nog een zeer eenvoudig gezegde van SENECA kunnen aanhalen: *Quod bene dictum est ab illo, meum est.*

man. De heer Esquirou de Parieu, vicepresident van den Conseil d'État, schrijft in de inleiding van zijn hoogst belangrijk *Traité des impôts* (5 deelen, 1862 – 1864): «Si l'économie politique, considérée dans son ensemble, a surtout dû ses progrès aux efforts des penseurs anglais, français et italiens du dernier siècle, la science financière proprement dite a reçu vers la même époque en Allemagne une impulsion particulière. L'ordonnance de Frédéric-Guillaume I[r], roi de Prusse, fit entrer en 1727 la science financière, alors appelée camérale, dans le cadre des études scientifiques suivies dans les deux universités de Francfort-sur-l'Oder et de Halle. Depuis lors, l'Allemagne n'a cessé de cultiver cette branche d'études et il est aisé de trouver dès le dernier siècle des ouvrages allemands sur cette matière qui tracent le cadre et la méthode générale de la science, plus nettement qu'on ne les trouverait indiqués dans des livres beaucoup plus récents de la France et de l'Angleterre.» Rau bearbeidt de Kameralwissenschaften reeds ongeveer een halve eeuw.

De voormelde *Grundsätze* maken het derde hoofddeel uit van Rau's *Lehrbuch der politischen Oekonomie*. Het eerste, in de nieuwste uitgaaf van 1863 een boek van 600 blz., voert den titel *Grundsätze der Volkswirthschaftslehre*, en behandelt, na eene inleiding over de staatshuishoudkunde in het algemeen, de onderwerpen: Wesen des Volksvermögens, Entstehung der Vermögenstheile, Vertheilung des Vermögens, Verzehrung der Vermögenstheile, en Die hervorbringenden Gewerbe. Het tweede, getiteld *Grundsätze der Volkswirthschaftspolitik*, bestaat uit twee banden, nieuwste uitgaaf 1862 en 1863, tezamen 900 blz., en behandelt de staatszorg ten aanzien van de volkshuishouding, gesplitst in: Beförderung der unmittelbar hervorbringenden Thätigkeit oder der Stoffarbeiten, Beförderung der Vertheilung des Gütererzeugnisses, en Maassregeln, welche die Verzehrung der Güter betreffen. Bij het licht, door de twee vorige ontstoken, onderzoekt dan het genoemde derde

hoofddeel de staatsuitgaven en staatsinkomsten: zoowel 1°. beider natuur en onderlinge verhouding, als 2°. de vormen voor beider beheer noodig.

Dit laatste vak, het eigenlijke terrein eener wet tot regeling van «de *wijze* van beheer en verantwoording» van staatsgeldmiddelen, is aldus ingericht: I. Behörden und Aemter im Finanzwesen; II. Eigenthümliche Geschäftsformen im Finanzwesen: *a.* Grundzüge des Staats-Rechnungswesens; *b.* Grundzüge des Etatswesens; (onder Etat, Etatisirung, verstaat de Duitscher hetgeen wij begrooting noemen; hij heeft echter daarvoor tevens een eigen woord: Voranschlag; in Oostenrijk heet de begrooting Präliminare;) *c.* Grundzüge des Cassenwesens. — Na het aangehaalde op de vorige blz. begrijpt men, dat in Duitschland ook deze leer der vormen wetenschaplijk beoefend werd. Volgens Rau dienen daarover geraadpleegd: von Jakob, *Die Staatsfinanzwissenschaft*, 1821, verbeterde uitgaaf door Eiselen, 1837; von Malchus, *Politik der inneren Verwaltung*, 1823; von Malchus, *Handbuch der Finanzwissenschaft u. Finanzverwaltung*, 1830. Maar bijzonder prijst hij het Fransche *Règlement général sur la comptabilité publique* van 31 Mei 1838. «Die französischen Einrichtungen, bilden ein mit grossem Scharfsinn zusammengefügtes Ganzes, welches musterhaft genannt werden kann.»

Dat reglement maakte in 1862, krachtens keizerlijk dekreet van 31 Mei, plaats voor een nieuw, de vrucht eener driejarige herziening van het vorige, welks grondslagen en hoofddeelen bewaard bleven. Beide verordeningen heeft men voornamelijk te danken aan den tegenwoordigen senateur d'Audiffret, schrijver van het werk *Système financier de la France*, waarvan hij in 1863 en 1864 een derden vermeerderden druk bezorgde, groot vijf deelen van tezamen ongeveer 3000 blz. Het reglement van 31 Mei 1862 beslaat er 300.

In Nederland is omtrent de beste vormen voor 't beheer

der staatsfinanciën sedert de Grondwetsherziening van 1848 een onderzoek, een strijd, steeds gaande. De Grondwet, 't spreekt van zelf, stelt slechts beginsels. Men leest ze in de Zesde Afdeeling (art. 119—122) van het Derde Hoofdstuk en het zoo wonderlijk daarvan afgekapte fragment, getiteld Zevende Hoofdstuk (art. 171—176). Tot uitvoering van die beginsels droeg in Mei 1851 de minister VAN BOSSE een drietal wetten voor; daarover verschenen in Mei 1852, na onderzoek in de afdeelingen der Tweede Kamer, even zoo vele nota's van kommissiën, die dezelfde minister in Feb 1853, met aanbieding van twee gewijzigde ontwerpen, beantwoordde; de kommissiën verklaarden nadere overweging in de afdeelingen nodig, — toen een Aprilbui de werklieden uiteendreef. Vijf jaren later, in Feb. 1858, zag een nieuw drietal wetsontwerpen het licht, door den minister VROLIK op andere leest geschoeid; maar nu verstoorde weder een voorjaarsbui, schoon minder geweldig dan die van 1853, den arbeid; de portefeuille van Financiën kwam bij den heer VAN BOSSE terecht, die natuurlijk de tegen zijn stelsel aandruisende ontwerpen terstond introk. Het zwoegen der volgende zeven jaren bracht niets buiten de bestuursgordijnen te voorschijn.

Intusschen gaven de twee ontwerpen van wet tot regeling van de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen, in Maart 1855 door den minister PAHUD en in Nov. 1858 door den minister ROCHUSSEN ingediend, der Tweede Kamer aanleiding om over algemeene beginselen van financieel beheer denkbeelden op te nemen bij hare zeer lezenswaarde Voorloopige Verslagen van 2 Julij 1855 en 25 Julij 1859.

Onder de bijdragen onzer vrije drukpers over het vraagstuk bevindt zich een uitmuntende brochure van 1849: *De staatsfinanciën, beschouwingen over haar beheer en hare verantwoording*, door den heer FIEVEZ, toen referendaris, thans lid, der Nederlandsche Algemeene Rekenkamer. Men

doet wèl, dat boekje van 100 blz. te lezen vóór de bovenvermelde parlementaire bescheiden. Latere geschriften, zoowel het twistgeschrijf tusschen dien referendaris en zijn ambtgenoot VAN HOOGENHUIJZE van 1849, als een akademisch proefschrift van den heer CAPADOSE, *De Algemeene Rekenkamer* enz., van 1856, kunnen ter zijde gelaten worden, omdat de kwestie uit de officieele bescheiden genoeg en beter blijkt. Op koloniaal terrein hebben we nog te noemen: STEYN PARVÉ, *De toekomstige wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van N. I.*, 1852; VAN BOSSE, *Bijdrage tot het onderzoek der vraag, of de koloniale begrooting door de wet behoort vastgesteld te worden*, 1861; en W. VAN GOLTSTEIN, *Het vaststellen der Indische begrooting bij de wet*, 1864.

Ziedaar den dorstige naar financiekennis een keur van frissche bronnen aangewezen.

Men versta ons echter niet verkeerd. Onze aanbeveling van zekere wetenschaplijke geschriften boven andere omsluit geenszins het gevoelen, dat de daar voorgedragen stellingen bij uitnemendheid de ware zijn. Wij wenschen, dat men die stellingen kenne; dat over staatsfinanciën, zelfs over de vormen van haar beheer, niet geoordeeld worde zonder te weten wat dienaangaande in verscheidene landen door gezonde, met goede instrumenten gewapende geesten is waargenomen; dat routine, hoe achtbaar, het hoofd niet *te* hoog opsteke. Maar meer nog wenschen wij, dat ieder die stellingen met eigen waarnemingen vergelijke, de stof in den eigen geest verwerke, niets voor waar houde dan desbewust, kortom: zelfstandig denke. Dezen eisch der moderne richting, dit recht van den vrijen mensch, zette ik trouwens in mijne «pennevruchten» herhaaldelijk op den voorgrond.

En nu, met zeer nederig beroep op dat recht, eenige aanteekeningen over de wet van 23 April 1864.

De aanleg der wet.

De omstandigheden waaronder het tegenwoordig bewind de taak aanvaardde, door het slot van art. 60 der Grondwet aan elk zijner voorgangers sedert 1848 tevergeefs opgedragen, waren der voortbrenging van een goede wet bijzonder gunstig. Het had te beschikken èn over de opmerkingen in de verslagen der Tweede Kamer van 1855 en 1859, èn over de ervaring van ettelijke jaren daarna. De hoofdzaak, vaststelling van de koloniale begrooting bij de wet, was inmiddels meer en meer van alle kanten toegelicht. Gesteund door de verhouding onder de partijen, kon men met liberale opgeruimdheid aan 't werk gaan.

Daarbij (of daaruit) kwam een gelukkige gedachte. Vroeger scheen het een axioom, dat art. 60 één wet wilde voor al de koloniale geldmiddelen tezamen. De tegenwoordige regeering, aanvanklijk door hetzelfde gevoelen belemmerd, ontdekte, dat de Grondwet volstrekt niet geschonden zou worden door een afzonderlijke wet voor Nederlandsch Indië. Ik noem die gedachte gelukkig, niet alleen omdat, gelijk men aanvoerde, der hoofdzaak daardoor spoediger haar beslag verzekerd werd, maar ook voor de juistheid der te maken regeling. Men had immers nu niet met zoovele heterogene gebiedsdeelen te doen, niet bij iederen stap te vragen wat in een algemeene wet de Oost, de West, Guinee, speciaal behoefde, en hoe men dat speciale zou uitdrukken zonder misverstand te veroorzaken. Elke groote koloniale bestuursgroep kon een regeling voor zich bekomen, in stede van uit een algemeene wet de bepalingen te moeten doorhalen, welke niet haar, maar een andere groep golden.

Trouwens, de vroegere opvatting van art. 60 heeft nooit zeer vast gestaan. Haar bodem was de tegenoverstelling, in de Grondwet, van de koloniale en de overige geldmiddelen des rijks. Daaruit leidde men de bedoeling af om de koloniale geldmiddelen als één geheel te doen beheeren, met éene

rekening tot uitkomst, aantoonende «wat niet alleen deze of gene kolonie, maar *de* koloniën in een gegeven tijdperk hebben opgebragt en gekost». Bij gevolg werd mede verlangd, dat het ministerie van Koloniën een der hoofdstukken van de koloniale begrooting en rekening zou zijn. «Had men geene koloniën, men had ook geen ministerie van kolonien.» (Zie § 3 van het Voorloopig Verslag van 25 Julij 1859.) De gansche redeneering valt, wanneer dit laatste gezegde maar wat verder getrokken wordt. Had men geene koloniën, men had niet slechts geen ministerie van koloniën meer, maar hoogst vermoedelijk evenmin een ministerie van Marine. Had men geene koloniën, men zou vrij wat minder uitgaven hebben voor Buitenlandsche Zaken (het koloniaal belang toch is altijd bij 't verdedigen van verscheidene posten onder dat hoofdstuk te berde gebracht), voor Oorlog, voor Financiën (aan kaswezen, postwezen, enz), ja voor welk hoofdstuk niet? Schier overal liggen in de Nederlandsche begrooting uitgaven verscholen, die uit het bezit van koloniën voortspruiten. Wil men derhalve de redeneering zuiver toepassen, dan moeten zulke kosten met zorg van die, welke Nederland zonder koloniën zou te dragen hebben, gescheiden en bij het koloniaal «geheel» gevoegd worden. Gaat dat niet, zoo stort van zelf het denkbeeld van een «geheel» met al zijne gevolgtrekkingen ineen.

Neen, de regeering heeft met reden begrepen, dat het ministerie van Koloniën volgens de termen der Grondwet een hoofdstuk der begrooting van het moederland moest blijven, en dat de Grondwet bij haar voorschrift omtrent de koloniale geldmiddelen den gewonen wetgever vrijliet, de wijze van hun beheer en verantwoording te bepalen naar goeddunken. Daarenboven wordt eene juiste voorstelling van hetgeen de Nederlandsche staat ten aanzien van zijn koloniaal bezit dient te weten, eer verkregen door afzonderlijke rekeningen van ieder koloniaal onderdeel, dan door de koloniën als één geheel te behandelen.

Wij spreken nu verder niet uitsluitend van de regeering, maar van de gezamenlijke makers der wet, den wetgever. Dezelfde omstandigheden, die het ontwerpen eener goede wet door de regeering bevorderden, moesten een nauwkeurig onderzoek door de kamers in de hand werken. De meerderheid der Tweede Kamer althans, omtrent haar hoofdbeginsel der vaststelling van de koloniale begrooting bij de wet gerust, kon des te onbevangener haar aandacht wijden aan de overige vereischten eener doelmatige regeling. Geen wonder dan ook zoo de geschiedschrijver, met dit feit vóór zich, niet zonder gespannen verwachting de oude vraag deed, «wat men er mee doen zoude».

Letten wij vooreerst op de indeeling. — De wet heeft twee «hoofdstukken», elk van deze een aantal «afdeelingen». Ziehier de opschriften:

EERSTE HOOFDSTUK. *Van de wijze van beheer der geldmiddelen van N. I.* Afd. I. Algemeene bepaling. II. Van de begrooting. III. Van het dienstjaar. IV. Van de ontvangsten. V. Van de uitgaven. VI. Van het beheer der begrooting. VII. Van het verevenen der uitgaven. VIII. Van de Algemeene Rekenkamer in N. I. IX. Van de verjaring van schuldvorderingen. X. Van het verbod tegen het inbeslagnemen van 's lands gelden, goederen en eigendommen.

TWEEDE HOOFDSTUK. *Van de verantwoording der geldmiddelen van N. I.* Afd. I. Algemeene bepalingen. II. Van de verantwoording der gouvernementsproducten. III. Van de rekeningen. IV. Van de verantwoordelijkheid en vervolging der ordonnateurs. V. Van de verantwoordelijkheid en vervolging der comptabelen. VI. Overgangsbepalingen.

Verschaft deze ontleding, oplettend gevolgd, den aangenamen indruk van logische orde? Wij zullen er geen doekjes om winden: het effekt is hinderlijk. Wie gaarne iets goeds ziet, dus gaarne goedkeurt, roept teleurgesteld uit: Een zoo ingedeeld stuk getuigt van een onklaar bewustzijn.

Onder 't kennisnemen van de *artikelen* der wet wordt de stemming niet zachter. Telkens en telkens vindt ge daar dikke muren tusschen deelen die bij elkaar behooren, allerlei dooreen.

Reeds het eerste artikel, tevens de eerste afdeeling, spelt in dat opzicht onheil. Het luidt: «De geldmiddelen van N. I. worden beheerd en verantwoord naar de regelen in deze wet gesteld.» Dus was nauw het onderwerp in twee hoofdstukken verdeeld, waarvan het eene van het beheer, het andere van de verantwoording handelen zou, of men plaatste terstond in den aanhef van het eerste hoofdstuk een artikel, dat het beheer en de verantwoording beide betrof. En welk artikel! Het heet een «algemeene bepaling», maar houdt letterlijk niets in dan dat de op dit art. volgende artikelen de wet uitmaken, alzoo dat art. 1 te eenenmale overbodig was. — Ware het art. aangevuld met het slotartikel 99: «De voorschriften dezer wet worden voor het eerst toegepast op de begrooting van N. I. voor 1867», er zou eene bepaling geweest zijn. Doch die bepaling hing men weer liever aan de laatste afdeeling van het tweede hoofdstuk, alsof art. 99 alleen op *de verantwoording* zag!

Tusschen zulk begin en slot verwondert ons niet meer de ontmoeting van bepalingen over de verantwoording in een aantal artikelen onder het hoofdstuk over «de wijze van beheer», van bepalingen over ontvangsten direkt onder het opschrift «Van de uitgaven» (art. 25), van de schromelijke wanorde in de bepalingen omtrent de rekenkamer, van zoo vele andere blijken eener verstandelijke onzekerheid. Men zal ze hierna wel nader aanduiden.

Met dit al is het er verre af, dat de kritiek om de gebrekkige inkleeding de gansche wet zou moeten afkeuren. Een leelijk ensemble kan schoone details verbergen. Wij gaan ze nu opzoeken met de begeerte om te vinden, om volmondig toe te juichen waar we kunnen.

Stof tot juichen biedt zich niet aan, waar de wet handelt van

Het financieel beheer in het algemeen.

Hier wordt de verwarring zelfs bedenklijk.

Art. 52 bepaalt: «De Gouverneur Generaal van N. I. heeft het algemeen bestuur van 's lands geldmiddelen en eigendommen aldaar.» Het staat in de zesde afdeeling van het eerste hoofdstuk, vlak onder het opschrift «Van het beheer der begrooting». Ik laat geheel ter zijde wat te zeggen zou vallen van de afdeeling zelve in verband met de tweede afdeeling, waar volgens het opschrift: «Van de begrooting» alle verordeningen omtrent de begrooting verzameld moesten zijn. Ook wijzen wij slechts terloops op het zonderlinge der plaatsing van eene zoo algemeene bepaling diep in het midden der wet. Maar let op de volgende punten.

1°. De makers der wet ter voldoening aan art. 60 Grw. hadden vóór alles te beslissen, wat onder *geldmiddelen* verstaan moest worden. In den geest der Grondwet, die hetzelfde woord bezigt bij art. 61: «De Koning heeft het opperbestuur der algemeene geldmiddelen», kan het kwalijk iets anders aanduiden dan de geheele staatsfinanciën; het opschrift «Van de financiën», aan het ongelukkige Zevende Hoofdstuk toegedeeld, waar alleen sprake is van belastingen, staatsschuld, muntwezen en rekenkamer, is blijkbaar een lapsus. Zoo schijnt ook doorgaans de meening der wet van 23 April; want onder den algemeenen titel van geldmiddelen behandelt zij zoowel de rechten van den staat die eene geldswaarde vertegenwoordigen als het ten gevolge van die rechten verkregene (zie b. v. artt. 15—18 over staatsgoederen). Art. 52 echter, waar het meer dan elders op definieeren aankwam, spreekt van geldmiddelen *en eigendommen*. Dus worden hier de eigendommen niet onder de geldmiddelen begrepen.

2°. Volgens art. 59 Gw. heeft de Koning het opperbe-

stuur van de koloniën; volgens het regeeringsreglement wordt de regeering van N. I. «uitgeoefend» door den Gouverneur Generaal. Dat opperbestuur en die regeering kan men zich niet voorstellen zonder het voorname bestanddeel der geldmiddelen. Ten overvloede bevestigt art. 24 van het regeeringsreglement het denkbeeld van bestuur der financiën door den landvoogd onder het opperbestuur des Konings. Waartoe nu het art. 32? De M. v. T. van 28 Aug. 1863, van de noodzaaklijkheid zwijgend, zegt alleen dat het bestuur, in het art. bedoeld, «beperkt» wordt door de bepalingen dezer wet, alsmede door art. 62 van het regeeringsreglement (het verbod om gronden te verkoopen, met de bekende uitzondering). Dus niet beperkt door het opperbestuur des Konings? Niet door de overige financieele bepalingen van het regeeringsreglement?

Zoo vermeerdert de toelichting de duisternis. Alle duisternis ware voorgekomen door het art. te schrappen.

De wetgever had het regeeringsreglement tot uitgangspunt te nemen. De geschiedenis zoowel als de inhoud van die Indische grondwet noodde daartoe. Men kwam destijds overeen, voorname financieele onderwerpen te bewaren voor de wet op de koloniale geldmiddelen, doch omtrent verscheidene zulke onderwerpen bevat het reglement een beginsel of bepaling.

Wij zullen de artikelen van het reglement die zoodanige onderwerpen of bijzonderlijk of mede betreffen hier opteekenen.

21, 22, 23, 24, 43. Bevoegdheid van den landvoogd, om algemeene verordeningen omtrent financieele onderwerpen vast te stellen, om de afkondiging of uitvoering van wetten en koninklijke besluiten en bevelen uit te stellen, om wetten, besluiten en bevelen geheel of gedeeltelijk buiten werking te stellen.

24, al. 2. «Als door den Koning vastgesteld worden be-

schouwd de bestaande organisatiën der verschillende takken van bestuur en de aangenomen gewigtige beginselen van regering, ook die het stelsel der belastingen betreffende, hoezeer niet uitdrukkelijk door den Koning bekrachtigd.»

37, 38, 39, 40, 101. Verantwoordelijkheid en strafbaarheid van den landvoogd.

41, 42. Zee- en landmacht. Pensioenen en gagementen der laatste.

49. Pensioenen der ambtenaren.

50, 51. Bezoldigingen en soldijen.

53. Dispensatiën.

55. Het beginsel van bescherming van den inlander.

56. De goevernementskultures.

57. Heerendiensten.

58. «De G. G. zorgt, dat in N. I. geene belastingen geheven worden dan die bij algemeene verordeningen zijn bepaald.»

59. Landrente.

60. Aanmoediging van alle takken van nijverheid.

61. 's Lands bosschen.

62. Verkoop van gronden.

63. Geene nieuwe goevernementsvestigingen zonder machtiging des Konings.

64. Departementen van algemeen burgerlijk bestuur.

66. Algemeene Rekenkamer.

113. Schutterijen.

129. Tarieven van in-, uit- en doorvoer.

Deze opgaaf zal te pas komen bij de beschouwing van den verderen inhoud der wet.

Daartoe overgaande, onderscheiden wij vier groepen:

1°. De begrooting.

2°. Het beheer in betrekking tot de begrooting.

3°. De bewaring van 's lands gelden en goederen.

4°. De verantwoording. (Deze verdeelt zich weer in

tweëen: de verantwoording van het beheer in betrekking tot de begrooting, en de verantwoording der bewaarders van 's lands gelden en goederen.)

Had de wet niet met vrucht hetzelfde kunnen doen?

De begrooting.

Alle financieel beheer moet rusten op een plan van verrichtingen gedurende een bepaalden tijd, die geld of geldswaarde kosten en die geld of geldswaarde verschaffen. Welke uitgaven de staat behoort te doen, welke inkomsten hij behoort zich te verzekeren, moet telkens voor een bepaalden tijd overdacht, berekend, vastgesteld worden, zal er orde zijn.

Dat periodieke begrenzende plan van te doene zaken is de begrooting.

Onze wetgever beging dus eene tautologie door bij art. 27 te verklaren: «Uitgaven buiten of boven de begrootingen hebben niet plaats»; dit lag reeds volkomen in de bij art. 2 geregelde vaststelling der begrooting opgesloten.

De hoofdpunten, ten aanzien van de begrooting door de wet te regelen, rangschikken wij als volgt, tevens aangevend wat de Nederlandsche Grondwet voorschrijft.

A. De *opmaking* der begrooting behoort te geschieden door de uitvoerende macht, als dagelijks zich bewegende te midden der zaken die verzorgd moeten worden; de *vaststelling* door de wetgevende macht, wier taak het is regels te geven voor het bestuur.

Deze gedachte vindt men (zelfs pleonastisch) in de Grondwet terug. Van wege den Koning, bij wien «de uitvoerende magt berust» (art. 54) en die «het opperbestuur van de

algemeene geldmiddelen heeft» (art. 61), worden luidens art. 120 «de ontwerpen der algemeene begrootingswetten den Staten-Generaal aangeboden». «Door de wet», zegt art. 119, «worden de begrootingen van alle uitgaven des Rijks vastgesteld en de middelen tot dekking aangewezen.»

Volgens de wet van 23 April zal de begrooting van N. I. aangeboden worden (art. 8) van wege den Koning, opperbestuurder der koloniën, en vastgesteld (art. 2) «bij afzonderlijke wet of wetten. Die wet of wetten regelen de uitgaven en wijzen de middelen ter harer dekking aan.»

Ik heb hiertegen, de redaktie daargelaten, niets aan te merken. Onder zuivere betrekkingen tusschen kolonie en moederstaat zou de koloniale begrooting door de wetgevende macht der kolonie vastgesteld behooren te worden, in overeenstemming met grondlijnen door de wetgevende macht van den moederstaat getrokken. Maar de financieele betrekkingen tusschen Nederland en Nederlandsch Indië, wie weet het niet? zijn zeer onzuiver. Bij de verhouding, in dat opzicht sedert de Volharding ontstaan en gedurende de laatste jaren bestendigd, was het begrip, dat de wetgevende macht van het moederland «geen zeggen» mocht hebben over de begrooting der kolonie, voor mij immer onverklaarbaar.

Dit ligt misschien aan jeugdige indrukken. Den morgen van mijn ambtlijk leven, tien jaren lang (1838—47), bracht ik door bij de afdeeling Financiën der Algemeene Sekretarie. Kon het anders of het ontvanklijke brein moest zich daar vullen met een diep besef van de geldelijke verplichtingen der kolonie jegens het moederland? En hoe kon een dus bevangen hoofd vrij blijven van de overtuiging, dat de macht, die over de financiën van het moederland waakte, voor de nakoming dier verplichtingen op de krachtigste wijze zou begeeren en ook behoorde te zorgen? Vele Indische ambtenaren kwamen langs gelijken weg tot gelijk besluit.

In ernst: uit de volstrekte afhanklijkheid der moederlandsche van de koloniale financiën, uit de innige aaneenstrengeling van beide, volgt logisch de onmogelijkheid voor de Nederlandsche wetgevende macht om het vaststellen der Indische begrooting aan eenige andere macht toe te vertrouwen. Dat inzonderheid zij, die de bemoeijenis der Nederlandsche kamers met koloniale zaken ten engste beperkt wenschten, de financieele afhanklijkheid teweegbrachten of met opzet bestendigden, is een der in de historie zoo talrijke voorbeelden van fatale, zoo men wil providentieele, verblinding.

Van de gevolgen der nu aangenomen bepaling spreken wij nader.

B. De *inrichting* der begrooting dient natuurlijk zoo te zijn, dat zij het beheer klaar voorstelle, het overslaan van behoeften voorkome, ontwerper en vaststeller tot doorgronding van het geheel der behoeften nope. Tevens en bijzonderlijk echter heeft zij acht te geven op de eischen eener juiste verantwoording. Van daar bij Rau eerst Staatsrechnungswesen, dan Etatswesen. Menige bepaling aangaande de verantwoording (zie beneden) heeft den schijn van over de begrooting te handelen, omdat zij bij de inrichting der begrooting noodwendig moet in 't oog gehouden worden.

Omtrent de inrichting der Nederlandsche begrooting schrijft de Grondwet voor bij art. 121: «Geen hoofdstuk der begrooting van uitgaven kan meer dan die voor één departement van algemeen bestuur behelzen.»

De wet van 25 April bepaalt het hier onder *a*, *b* en *c* gemelde.

a (artt. 3 en 7). De begrooting van uitgaven en de aanwijzing der middelen worden ieder gesplitst in twee hoofdstukken, bevattende het eerste de uitgaven en middelen in Nederland, het andere die in Nederlandsch Indië, te doen en te ontvangen.

Het eerste hoofdstuk der begrooting van N. I. zal dus bevatten de uitgaven en ontvangsten die in Nederland gedaan worden *voor Nederlandsch Indië*, niet de kosten van het in Nederland gevoerde algemeen bestuur van koloniën. Die kosten komen steeds op het tegenwoordige IXde hoofdstuk der Nederlandsche staatsbegrooting. Met deze zienswijze hebben wij reeds ingestemd (blz. 23).

«Doch», zegt de M v. T., «voor een zuiver beheer der geldmiddelen van N. I. is het noodzakelijk dat IXde hoofdstuk tot de strikt administratieve te beperken, en op de begrooting voor N. I. al de uitgaven en ontvangsten te brengen, die, schoon in Nederland gedaan, ten behoeve van het koloniaal bestuur geschieden en deel der koloniale geldmiddelen uitmaken.»

Of de hoedanigheid van «strikt administratief» een in de praktijk voldoend kenmerk wezen kan, moet de tijd leeren.

Insgelijks, in welke beteekenis de M. v. T. het woord *uitgaaf* gebruikt: in de technische (wetenschaplijke) of in de populaire (niet wetenschaplijke). Technisch verstaat men onder uitgaaf, niet als in de wandeling tevens de betaling, maar integendeel alleen de daad (lastgeving of verbintenis) die eene betaling (of eene aflevering) ten gevolge heeft; de betaling is een feit buiten de begrooting. In Nederland geschieden «ten behoeve van het koloniaal bestuur» betalingen krachtens daden van het opperbestuur en krachtens daden van het Indisch bestuur. Zal nu het eerste hoofdstuk der Indische begrooting slechts *uitgaven* voorstellen, dan kunnen daarop niet gebracht worden de betalingen in Nederland krachtens daden van het Indisch bestuur.

b (art. 3). «Ieder hoofdstuk» (der begrooting van uitgaven) «is gesplitst in afdeelingen. Elke afdeeling omvat niet meer dan één onderdeel van het algemeen bestuur. Die afdeelingen worden, voor zooveel dit niet reeds bij de wet is geschied, door Ons gesplitst in onderafdeelingen en artikelen.»

In het oorspronklijke ontwerp stond: «Ieder dezer hoofd-

stukken is gesplitst in afdeelingen. Elke afdeeling omvat niet meer dan één tak van bestuur. De uitgaven, onder iedere afdeeling bij de wet toegestaan, worden door Ons of van Onzentwege in onderafdeelingen en artikelen gesplitst.»

De M. v. T. zeide hiervan: «De afdeelingen zullen de uitgaven aantoonen, welke worden geraamd voor Marine, Oorlog, Koophandel, enz.... Het zal evenwel onmogelijk zijn om bij de vaststelling der koloniale begrootingen zoo zeer in alle bijzonderheden af te dalen, als bij de staatsbegrooting geschiedt. Nadat de begrooting van N. I. voor 1860 in haar geheel werd gedrukt, meent de Regering het er voor te mogen houden, dat ook de Staten-Generaal in de bezwaren zullen deelen, die naar haar inzien aan eene artikelsgewijze vaststelling van zoodanige koloniale begrooting zijn verbonden. Hoe goed eene begrooting moge zijn toegelicht, er blijft altijd aanleiding bestaan tot het vragen naar vele bijzonderheden, die vaak niet zullen kunnen worden beantwoord zonder nadere mededeelingen van het koloniaal bestuur. Een artikelsgewijs onderzoek en vaststelling der koloniale begrooting zou dan ook te veel tijd vorderen voor de verschillende takken der wetgevende magt, en daardoor aan andere belangen des Rijks schaden. Om die redenen is bij het onderwerpelijk artikel bepaald dat de begrooting zal worden gesplitst in afdeelingen. De wetgevende magt zal daardoor bij wijze van crediet vaststellen wat voor elken tak van bestuur kan worden uitgegeven en op hoedanige wijze die uitgaven zullen worden gedekt. Natuurlijk zullen bij de behandeling der begrooting alle zoodanige bijzonderheden worden medegedeeld als de Staten Generaal zullen verlangen te kennen, en met het in behandeling zijnde onderwerp in verband staan.»

Dit vond volgens het Voorloopig Verslag grooten tegenstand. «Wat zijn in Indië takken van bestuur? In het moederland heeft men daaromtrent een vasten regel en kan omtrent de indeeling van het algemeen bestuur in takken

of departementen weinig verschil bestaan. In Indië is het anders. Gaat men met art. 64 van het regeringsreglement te rade, dan zou men tot de slotsom moeten komen, dat elke administratieve afdeeling, aan welks hoofd een direkteur staat, een afzonderlijken tak van het algemeen burgerlijk bestuur uitmaakt. Maar men zou ook aan de territoriale indeeling van N. I. in gouvernementen, residentiën enz. kunnen denken, of zich eene geheel andere indeeling van het bestuur voor den geest brengen, zoodat b. v. al wat tot den inkoop en inscheping van koffij betrekking heeft, geacht wierd een tak van bestuur uit te maken . . . . . . Wat daarvan zij, de bedoeling is vrij duidelijk, dat de begrootingswet alleen het eindcijfer van de groote afdeelingen, oorlog, marine, justitie enz. opnemen en daarvoor een krediet openen zal. Maar zou dit nu genoegzaam zijn voor het doel? Zou zoodoende de wetgeving aan hare roeping omtrent het vaststellen der Indische uitgaven beantwoorden en daarop inderdaad genoegzamen invloed uitoefenen? Men geloofde het niet . . . . Men behoeft slechts zich met de wijze van zamenstelling der hoofdstukken van de tegenwoordige Indische begrooting eenigermate vertrouwd te maken, om overtuigd te worden dat het ongerijmd zou zijn het votum der wetgeving alleen op de eindcijfers dier hoofdstukken toe te laten . . . . . Zeer algemeen derhalve en met nadruk drong men er op aan, dat de wet voet gaf tot het vaststellen eener begrooting door de Staten Generaal, niet enkel in afdeelingen, maar ook in onderafdeelingen gesplitst. Wat die onderafdeelingen zouden moeten bevatten, liet zich, met het oog op de Staatsbegrooting, vrij gemakkelijk aanwijzen . . . . Indien zoodanige splitsing in onderafdeelingen toch later door den Koning geschieden moet, waarom zou zij dan niet reeds bij de indiening der begrooting, en dus door den wetgever zelven, kunnen plaats hebben? . . . . . . Nog andere redenen werden bijgebragt om den aandrang op deze belangrijke wijziging van het

wetsontwerp te versterken. Men vroeg namelijk, of de Regering bij haar beperkt begrip van het toestaan van credieten door den wetgever zich wel genoegzaam rekenschap heeft gegeven van de mogelijkheid om dat stelsel te handhaven. Eene wetgevende Kamer is bij haren arbeid aan eene begrooting uit den aard der zaak geneigd om de meest mogelijke specificatie te verlangen. Het regt van amendement zal wel, ook waar het eene koloniale begrooting geldt, aan de Tweede Kamer niet te betwisten zijn. Eene al te globale begrooting zou dus ligt door daarin meer splitsing te brengen uit haar verband worden gerukt. Is het dus niet beter dat gevaar te voorkomen door de aanbieding eener begrooting, die, zoover de omstandigheden dit toelaten, werkelijk dien naam verdient?»

Daarop droeg de regeering voor hetgeen thans in de wet staat. Naar een schema van inrichting gevraagd, wees zij op de gedrukte Indische begrooting voor 1863 — die overdadig met *artikelen* bezaaid is.

Ik zal den sprong niet meten.

Moge de wetgever bij de uitvoering van het nu bepaalde inzien, dat de splitsing der door hem vast te stellen Indische begrooting niet verder dan tot onderafdeelingen behoeft te gaan. Moge zijne wijsheid hem steeds indachtig maken aan de macht van den landvoogd in «dringende omstandigheden», en aan het hoogst onstaatkundige eener botsing tusschen die macht en het recht van amendement.

Een belangrijk punt voor de praktijk is de alinea omtrent de (hoofd-)afdeelingen. «Elke afdeeling omvat niet meer dan één onderdeel van het algemeen bestuur.» Vernietigt het woord *onderdeel* de bedenkingen, die geopperd werden toen er *tak* stond? *Alles* is een onderdeel van het algemeen bestuur. Er zijn kleine zoowel als groote onderdeelen. De alinea bepaalt niets hoegenaamd.

Dat men art. 121 Grw. niet bloot overnam wordt afdoende

gerechtvaardigd door zijne onjuistheid. Het kent geen uitgaven buiten die voor de departementen van algemeen bestuur. De Koning en zijn huis, de Staten Generaal, de Raad van State, de Algemeene Rekenkamer, de rechterlijke macht voor zoover zij niet door den minister van Justitie bestuurd wordt, staan op de Nederlandsche begrooting in strijd met de letter der Grondwet. Ook in Indië zijn staatsmachten, niet sorteerende onder de departementen van bestuur.

Wat echter belette een kleine wijziging met behoud van den term, die op zich zelf een duidelijk denkbeeld voorstelt? «Geen afdeeling omvat» — beter nog: «Geen afdeeling betreft» — «meer dan één departement van algemeen bestuur», ware een onwraakbare bepaling geweest. *Betreft* zou slaan op het departement dat de uitgaaf doet en voor de niet-overschrijding verantwoordelijk is. Welk departement iedere afdeeling betrof, wezen dan de algemeene instruktiën aan.

Uit de M. v. T. is op te maken, dat men het woord heeft vermeden om bij de begrooting een zelfstandige afdeeling voor Koophandel te kunnen hebben. De regeering verklaart dan ook in de M. v. B., bij voortduring gaarne te zullen streven naar eene «geheele afscheiding» van de twee soorten van goevernementsuitgaven in Indië, die als soeverein en die als landbouwer.

Het beginsel van zoodanige afscheiding komt mij *voor de begrooting* onbruikbaar voor. Wat ik straks zeide van de uitgaven die in Nederland gedaan worden ten gevolge van het bezit van koloniën (blz. 23), geldt mede de uitgaven in Indië ten gevolge van het zoogenaamde kultuurstelsel. Ze verspreiden zich over alle takken van den staat. Heeft iemand der voorstanders van de afscheiding beproefd, een afdeeling der Indische begrooting te ontwerpen, geheel aan de uitgaven ten gevolge van het kultuurstelsel gewijd? De vriend van algemeene beschouwingen overwinne voor een oogenblik

zijn afschuw van details en vergezelle mij naar het inwendige mijner oude werkplaats, de Algemeene Sekretarie. Dat gedeelte der traktementen en onkosten van de Algemeene Sekretarie, dat niet nodig ware zonder het kultuurstelsel, zou op de bedoelde afdeeling moeten komen. Hoeveel? Voor zoover ambtenaren speciaal met de redaktie van kultuurstukken belast zijn, levert de berekening in gewone tijden geen bezwaar. (In buitengewone tijden wel. Schrijver dezes b. v. herinnert zich met genoegen, in 1848 en 1849, als hoofdkommies en referendaris, aan 't hoofd gestaan te hebben van de redaktieafdeelingen *Kultures* en *Militaire en Marine Zaken* tezamen. — Let op de eigenaardige vereeniging. — Daarna kreeg hij, met behoud van de algemeene leiding dier beide afdeelingen, een afzonderlijke taak. Hoeveel kostte hij, en elk zijner adsistenten, gedurende dien tijd als landbouwer en hoeveel als krijgsman? Hij zelf zou het niet «naar waarheid» kunnen opgeven.) Maar nu het overige personeel. Onder den Algemeenen Sekretaris heeft men thans drie sekretarissen. Zou een van deze gemist kunnen worden na de bestuursvereenvoudiging, door opheffing van het landbouwerschap te verkrijgen? Eerste eindeloze kwestie, en toch eene kwestie die bepaald naar waarheid opgelost worden *moet*, wilt gij zuivere afscheiding; 't geldt een post van *f* 10000. — Behalve sekretarissen en redakteurs zijn er registrateurs, stukkenbergers en klerken. Welke van deze kunnen bij de bedoelde opheffing inrukken? Tweede dito kwestie. — Dan het materieel. Een zuivere afscheiding verlangt dat men jaarlijks nacijfere, hoeveel van het benodigde papier zal dienen, en heeft gediend (dit voor de verantwoording), voor stukken die niet geschreven zouden behoeven te worden, en hadden behoeven te zijn, ware het kultuurstelsel verdwenen. Voorts kosten de brieven aan en van Patria over kultuurzaken vrij wat port. Nogmaals: hoeveel?

Dat 's één «onderdeel», neen, «onderafdeeling». Dezelfde vraag nu, gelijke afdaling in onberekenbare kleinigheden,

(die echter tezamen een groote maken, en wier verwaarlozing in alle geval met uw streven naar waarheid niet zou overeen te brengen zijn,) wacht ons bij schier elke andere begrootingsrubriek: bij de Rekenkamer, bij Justitie, bij Financiën, bij Produkten, bij Openbare Werken, bij Kultures (dat departement zou volstrekt niet met het kultuurstelsel geheel verdwijnen), bij de Gewestelijke Besturen, bij Kunsten en Wetenschappen, bij Stoomwezen, ja misschien ook bij Oorlog.

Ik herhaal: het beginsel is onbruikbaar *voor de begrooting* (dus ook voor de verantwoording). Het beginsel op zich zelf, het streven om, ter verheldering van den weg des wetgevers, in cijfers den toestand voor te stellen, die er wezen zoude indien de heffingen in natura voor œkonomisch verkieslijke plaats maakten, val ik niet aan. Dat streven kan zeer bruikbare vruchten opleveren, wanneer men het meer en meer ten uitvoer brengt bij de omwerking der jaarlijksche aantoningen van zoogenaamde «territoriale» ontvangsten en uitgaven, thans hoogst gebrekkige stukken.

Intusschen, al rept de wet niet van *departementen* van algemeen bestuur, de departementale organisatie in Indië zal toch een rechtstreekschen invloed op de inrichting der begrooting moeten hebben. De afdeelingen, betreffende zaken die bij de departementen behooren, dienen wel uitsluitend zaken te bevatten van een en hetzelfde departement, opdat men de verantwoording van elke dezer afdeelingen geheel aan het betrokken departement kunne opdragen.

Overigens is het schier onnodig te zeggen dat, daar de kamers het uit de begrooting blijkende organisme zullen beoordeelen, art. 64 van het regeeringsreglement: «De verschillende takken van het algemeen burgerlijk bestuur worden, onder de bevelen en het oppertoezigt van den G. G., beheerd door direkteuren, wier getal, werkkring en be-

voegdheid worden bepaald door den Koning,» bij deze wet feitlijk wordt aangevuld met de voorwaarde: onder nadere bekrachtiging door de wet. Hetzelfde trouwens past op elk onderdeel des bestuurs.

Eenige beschouwingen over het bedoelde organisme, op welks leemten hier en daar in vorige Aanteekeningen gewezen werd, bewaren wij voor een afzonderlijk opstel. Het Indische bestuur, zegt men, is aan herschepping bezig.

c (art. 4). «De bijdragen van N. I. aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven worden op het Eerste Hoofdstuk uitgetrokken.»

Hetgeen hiervan valt aan te teekenen, hangt samen met ideeën over Neerlands politiek jegens de kolonie, door ons almede voor een afzonderlijk opstel bewaard.

d. Over de volgende zeer beduidende vereischten eener begrooting laat de wet zich niet uit.

1°. Om de zaken klaar voor te stellen, behoort de begrooting niet alleen aan te wijzen wat men in *geld*, maar tevens wat men in *andere waarden*, denkt te besteeden en te ontvangen. Zij moet dus afzonderlijke kolommen hebben voor sommen in geld en sommen in geldswaarde. Die andere waarden bestaan in N. I. eerstens uit *goederen*, *materieel*, zoo van 's lands bewaarplaatsen en industrieele inrichtingen, als door de nijverheid te leveren; tweedens uit *onbetaalde diensten*, *heerendiensten*. De Indische begrooting verzwijgt een hoofdtrek van de waarheid, zoolang zij, gelijk tot heden, de geldswaarde der heerendiensten niet mede in uitgaaf en in ontvang brengt. Wil men waarheid, men legge zich dus met ernst op de berekening van die waarde toe. Volstrekte juistheid moge onbereikbaar zijn, begrootingsnauwkeurigheid, vaste punten voor de verantwoording, zeker niet. Reeds de verplichte periodieke verzameling van gegevens voor zoodanige berekening en ver-

antwoording, kan een diep inzicht in bemantelde toestanden verschaffen.

Onze aanbeveling is geene nieuwigheid. Zie de begrootingsmodellen bij von Malchus, *Finanzwissenschaft*, waar de volgende rubrieken voorkomen. Onder Einnahme: *von Naturaldiensten.* Spann- u. Hand-dienste. Anzahl u. Geldswerth. En onder Ausgabe: *Für Rückvergütung an die Naturaldienstpflichtigen.*

2°. Om dezelfde klaarheidsreden moet de begrooting onderscheiden de *uitgaven voor personeel en die voor materieel.* Snedig schrijft hiervan de heer Fievez: «Vermengt men die beiderlei soort van uitgaven in denzelfden begrootingspost, dan zal men ze ook vermengd vinden in de rekeningen, en zal 't niet zijn na te sporen, in hoeverre de administratie misschien te veel voor de personen en te weinig voor de zaken deed, omdat de eerste zoo ijverig hunne belangen voorstonden, terwijl de laatste lijdelijk bleven.»

Het is te hopen dat latere wetgevers, vaststellers van Indische begrootingen, niet zullen nalaten op deze twee punten acht te geven.

Andere aanteekeningen over de inrichting dier begrooting houden wij liever terug, totdat eene krachtens de wet ingediende begrooting tot voorwerp kan genomen worden.

C. De *duur* der begrooting, de bepaling van den tijdkring voor welken telkens opnieuw een plan van te doene zaken gemaakt en het dientengevolge gedane verantwoord zal worden, moet van den aard der staatsinrichtingen afhangen. Vrij algemeen echter nemen de Europesche staten thans daarvoor een jaar.

Onze wetgever heeft dezelfde periode voor de Indische begrooting goedgevonden. «De begrooting van N. I. wordt jaarlijks vastgesteld» (art. 2). «Het dienstjaar voor het beheer der geldmiddelen van N. I. is het burgerlijke jaar» (art. 9).

Wij bespeuren hier een merkwaardigen omzwaai in de

meeningen der Tweede Kamer sedert 1859. Toen, bij 't voorloopig onderzoek van de voordracht ROCHUSSEN-VAN BOSSE om de koloniale begrooting voor *vijf* jaren vast te stellen, verlangde de groote meerderheid der 43 leden die aan dat onderzoek deelnamen, *drie* jaren. «De invoering van jaarlijksche begrootingen», waarvan slechts enkelen verklaarden het onaanneemlijke «niet te kunnen inzien», kwam dier meerderheid «onraadzaam» voor. «Het bezwaar van de vermeerdering van de werkzaamheden der Kamer door de bemoeijing met deze aangelegenheid werd daardoor al te zeer vergroot. Zoo thans eene jaarlijksche vaststelling der begrooting van N. I. plaats heeft, is het meestal onmogelijk, die zaak geregeld te doen loopen en bij tijds de Koninklijke goedkeuring voor elke begrooting te verkrijgen.» In 1863 had de meerderheid het gevoelen der «enkelen» van 1859 omhelsd. Was de heer THORBECKE onder die enkelen? 't Bleek aanstonds beklonken. De regeering, jaarlijksche vaststelling voordragend, zeide ter toelichting niets dan dat deze nodig was, wilde de vaststelling bij de wet voldoende waarborgen opleveren. Volgens het Voorloopig Verslag — er waren weder slechts 45 leden in de afdeelingen geweest — «toonden eenigen zich nog voor twee- of driejarige begrootingen gestemd. Zij meenden, dat daardoor de nieuwe taak, die aan de wetgevende kamers wordt opgelegd, aanmerkelijk zou worden verligt, en dat tevens, wanneer niet jaarlijks geheel de Indische huishouding tot een opzettelijk onderwerp van beraadslaging wierd gemaakt, de staat van zaken aldaar minder aan verandering blootgesteld en de zelfstandigheid van den Gouverneur Generaal beter bewaard zou blijven.» «Van de zijde der meerderheid werd daartegen aangevoerd, dat, al wilde men met de vaststelling van twee- of driejaarlijksche begrootingen beginnen, de ondervinding spoedig leeren zou, dat dit stelsel evenmin houdbaar ware als men het hier te lande vroeger heeft kunnen handhaven. Naarmate men meer opziet tegen het verleenen van algemeene

crediteten, moet het bedenkelijker zijn die toe te staan twee of drie jaren vooruit. De practische moeijelijkheden zouden bij eene twee- of driejarige begrooting zich welligt nog in sterker mate doen gevoelen dan bij eene eenjarige. Wanneer gedurende de werking der twee- of driejarige begrooting ingrijpende veranderingen in de Indische huishouding wierden gebragt, zouden die, tenzij men het hoofddoel der vaststelling bij de wet wilde opgeven, toch aan het oordeel der volksvertegenwoordiging moeten worden onderworpen. Te willen voorkomen dat de Indische huishouding van tijd tot tijd hier te lande een opzettelijk onderwerp van beraadslaging worde, mag onmogelijk worden geacht; zoo iets zou trouwens lijnregt strijden met de roeping der Staten Generaal.» De minister antwoordde, zich meerendeels met de bezwaren der meerderheid te vereenigen; hij vreesde, dat eene koloniale begrooting voor 2 of 3 jaren den naam van begrooting niet zou verdienen. Met 39 tegen 14 stemmen werd ter zitting van 12 Maart 1864 de jaarlijksche vaststelling bekrachtigd.

Alvorens die beslissing te beoordeelen, gaan wij na, wat omtrent de uitvoering verordend werd.

Tijdige jaarlijksche vaststelling acht de wet mogelijk wanneer de *aanbieding* der Indische begrooting aan de Staten Generaal plaats heeft (art. 8) «uiterlijk op het tijdstip voor de indiening der staatsbegrooting bij art. 120 der Grondwet bepaald», zijnde «dadelijk na het openen der gewone vergadering van de Staten Generaal vóór den aanvang van het jaar waarvoor de begrootingen moeten dienen». Dus uiterlijk in de tweede helft van September vóór het begrootingsjaar. Toen het Voorloopig Verslag berichtte dat dit denkbeeld geen bijval vond, omdat zoodoende de Indische begrooting steeds te laat gereed zou komen, antwoordde de minister: «Aanvankelijk zal zij wel kort vóór of na het IXde Hoofdstuk worden vastgesteld. Intusschen

zal het streven zijn om de begrooting van N. I. aan te bieden omstreeks de maand Maart, aan het dienstjaar voorafgaande.... In elk geval zal ook hier de praktijk moeten leeren wat noodig en nuttig is, en bij de eigenaardige ongelegenheden die door eene te late afkondiging vooral voor de administratie ontstaan, zal het Indische bestuur trachten die te voorkomen door vroegtijdige inzending der ontwerp-begrooting.» In den regel verlangt men alzoo, dat het Indische bestuur met al zijne ramingen gereed zij in November van het jaar vóór dat der indiening in Nederland: in Nov. 1866 voor het begrootingsjaar 1868.

Mocht de vaststelling vertraagd worden, zoodat men in Indië een dienstjaar intrad zonder de begrooting ontvangen te hebben, dan «strekt, totdat de *afkondiging* heeft plaats gehad, de begrooting van het vorige jaar tot grondslag van het beheer voor het alsdan aangevangen dienstjaar» (art. 8). Eveneens in geval van verwerping (ibid.).

In hetzelfde art. 8 vinden wij: «De G. G. kondigt de wetten, houdende de begrooting van N. I., dadelijk na de ontvangst aldaar af.» Het oorspronklijke ontwerp bevatte hieromtrent niets. Volgens het V. V. vroeg men in éene afdeeling, of niet eenige voorzorg moest genomen worden tegen opzetlijke vertraging van de afkondiging. Daarop droeg de minister voor, dat de afkondiging «zoo spoedig mogelijk» moest geschieden. Die drie woorden zijn door «dadelijk» vervangen op voorstel van één lid bij het Eindverslag. — De bepaling had m. i. zeer wel gemist kunnen worden. Zij verandert niets aan de bevoegdheid van den landvoogd om de afkondiging van wetten uit te stellen. Overigens voorziet art. 38 *b* reg.regl. in al het nodige. Ook strookt het woord «dadelijk» niet met het formulier van afkondiging in art. 32 reg.regl., blijkens welk de Raad van Indië vooraf gehoord moet worden.

Nog bepaalt art. 8: «De afkondiging wordt gerekend in geheel N. I. bekend te zijn met den eersten Januarij van

het dienstjaar, als zij vóór dat tijdstip heeft plaats gehad, en anders op den dag der dagteekening van het Staatsblad van N. I., waarin de wetten zijn opgenomen.» Ook dit kwam in de wet op voorstel van één lid in het Eindverslag, toegelicht met de opmerking «dat het groote bezwaren zou inhebben, indien de oude begrooting voor de Buitenbezittingen nog gedurende een aantal weken gold als op Java de nieuwe begrooting reeds in werking is». Men heeft dus bezwaren, uit de werklijkheid voortvloeijend, willen wegruimen door eene bepaling met de werklijkheid in strijd. De werklijkheid, dat de afkondiging op zeker tijdstip in de Buitenbezittingen, toen haar bestuur handelen moest, onbekend was, vernietigt men eenvoudig door de bepaling, dat die afkondiging op dat tijdstip gerekend wordt bekend te zijn geweest! Deze tyrannieke ongerijmdheid zou weleens grooter bezwaren kunnen ten gevolge hebben dan die haar auteur zulk een zonde tegen de logica waard achtte. Wat de logica ter zake voorschrijft, staat reeds in het regeeringsreglement, art. 31: «De algemeene verordeningen werken terstond nadat hare afkondiging kan bekend zijn.» Daar staat verder, als resultaat van opzetlijke overweging: «Wanneer geen ander tijdstip is vastgesteld, wordt de afkondiging gerekend bekend te zijn, op Java en Madura op den dertigsten dag, en in de overige koloniën en bezittingen op den honderdsten dag, na dien der dagteekening van het Staatsblad van N. I. waarin de verordening is opgenomen.» Vergelijk dit met hetgeen zonder de minste overweging, met de meeste overhaasting, in de wet van 23 April geschoven werd! De «groote bezwaren», in het Eindverslag bedoeld, kunnen redelijkerwijze niet anders verhoed worden dan door zeer tijdige vaststelling der Indische begrooting in Nederland. Is echter de vaststelling vertraagd, dan moet overal, totdat de afkondiging der nieuwe begrooting bekend is, voor de gewone dienst de oude begrooting, en voor andere behoeften een

bevel van den landvoogd, tot grondslag van het beheer strekken.

Ter voorkoming van ongelegenheden, die uit de bepaalde wijze van vaststelling der begrooting zouden kunnen ontstaan, neemt de wet verder te baat het gebruikelijke middel van *overschrijving* en van posten voor *onvoorziene uitgaven*. Zie de bij elkaar behoorende, maar door de wet weder door bepalingen over allerlei andere onderwerpen gescheiden artt.:

5. Bij de splitsing, in art. 3 bedoeld, worden de artikelen der begrooting aangewezen, welke in den loop van het dienstjaar door overschrijving uit de sommen, bij de betrokken afdeelingen voor onvoorziene uitgaven toegestaan, verhoogd kunnen worden, wanneer het toegestane bedrag mogt blijken ontoereikend te zijn.

Die overschrijving wordt bevolen, voor zooveel het eerste hoofdstuk betreft, door Ons, en voor zoover het tweede hoofdstuk aangaat, door den Gouverneur Generaal.

6. Op dezelfde wijze, als in de laatste alinea van art. 5 bepaald, worden de in den loop van het dienstjaar opkomende behoeften, welke niet in de begrooting zijn omschreven, op den post voor onvoorziene uitgaven der betrokken afdeeling aangewezen.

29. Behoudens het bepaalde bij art. 5, heeft geene af- en overschrijving van en op afdeelingen, onderafdeelingen en artikelen der begrooting van uitgaven plaats, dan na verkregen goedkeuring der magt, die de afdeelingen, onderafdeelingen en artikelen heeft vastgesteld.

30. Indien het belang van de dienst vordert, dat uitgaven, op het Iste hoofdstuk der begrooting gebragt, in Indië worden gedaan, of omgekeerd, dat uitgaven, op het IIde hoofdstuk der begrooting uitgetrokken, hier te lande geschieden, behouden Wij Ons voor de betrokken sommen op hoofdstuk I te verminderen en die op hoofdstuk II met een gelijk bedrag te verhoogen, of omgekeerd.

Zoodanige af- en overschrijving betreft alleen dezelfde soort van uitgaven.

Ons besluit, de overschrijving gelastende, wordt in het *Staatsblad* geplaatst, en voorts aan de Staten Generaal, aan den Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië en aan de Algemeene Rekenkamers in Nederland en in Nederlandsch Indië medegedeeld.

36. Wanneer voorwerpen, die voor 's lands dienst zijn aange-

kocht of voortgebragt, worden afgestaan aan een ander departement van Algemeen Bestuur dan dat, hetwelk de uitgaaf tot aankoop of voortbrenging gelastte, wordt de begrootingspost, bestemd tot aanschaffing van gelijksoortige behoeften in het dienstjaar, waarin de afstand plaats heeft (onverschillig wanneer de aankoop of voortbrenging is geschied), voor de geschatte geldswaarde goedgeschreven en met een gelijk bedrag belast het artikel, waaruit het departement van Algemeen Bestuur, dat de goederen behoeft, de uitgaaf tot aanschaffing kan kwijten.

Voorts verklaart de wet sommige posten der begrooting tot *niet-limitatieve kredieten.* Art. 27 namelijk, welks eerste alinea luidt: «Uitgaven buiten of boven de begrootingen hebben niet plaats», laat daarop volgen: «Hiervan zijn uitgezonderd de uitgaven voor aankoop, vervoer en verkoop van producten en de daarmede in verband staande percentsgewijze belooningen.» Dus worden niet uitgezonderd zoovele posten voor levering van goederen, wier hoeveelheden organiek bepaald zijn (b. v. vivres), maar wier kosten de begroote sommen kunnen tebovengaan door hoogere dan de begroote aannemingsprijzen of hoogere dan de begroote niet-organieke getallen der verbruikers (b. v. gevangenen). Men zal zeggen: de begrootingswetten zelve kunnen zulke posten onder die omstandigheden voor overschrijding vatbaar verklaren. Zeer juist. Doch dan had evenzeer gelijke verklaring omtrent de bij art. 27 genoemde posten aan de begrootingswetten overgelaten kunnen worden.

Eindelijk herinnert de wet uitdrukkelijk de bevoegdheid van den landvoogd, om in dringende omstandigheden boven de begrooting kredieten te openen. Art. 31 bepaalt: «Wanneer de G. G. van N. I. uit krachte van de hem bij het reg.-regl. voor N. I. verleende bevoegdheid, credieten boven de begrooting opent, doet hij daarvan mededeeling aan Ons en aan de Algemeene Rekenkamer in N. I. Die credieten worden binnen den kortst mogelijken tijd aan de bekrachtiging der wet onderworpen.»

(Hoe kwam men er toe, dit art. te verwijderen van de eerste al. van art. 27, zie vlak hierboven?) De M. v. T. merkt hierbij aan, dat de macht, bij art. 43 reg.regl. aan den G. G. verleend, «om in geval van oorlog of opstand, of in andere buitengewone omstandigheden, de vereischte maatregelen te nemen, bijna niets te beteekenen zou hebben, wanneer hij zich de noodige geldmiddelen niet konde verschaffen.» Dat *bijna* is onbetaalbaar. Zou iemand ooit bij het lezen van art. 43 reg.regl. op de gedachte gekomen zijn, dat het de macht om over de nodige geldmiddelen te beschikken niet insloot? Overigens bedoelde de Memorie blijkbaar, door de bijvoeging: «of in andere buitengewone omstandigheden», waarvan art. 43 niet spreekt, dat ook art. 23 reg.regl. toepaslijk is.

Naar mijn inzien had eene *twee*jaarlijksche vaststelling der Indische begrooting beter verband gehouden met den aard der zaken. Veel nutteloze arbeid, in hoogere en lagere sfeeren der Indische dienst, zoowel als in het moederland, ware daardoor, ten voordeele van groote belangen, uitgewonnen. De staatkundige redenen, die in Nederland gedurende 1840—48 tegen het stelsel van tweejarige begrootingen opkwamen, kunnen ten aanzien van de koloniale niet aangevoerd worden. Ook bij tweejaarlijksche Indische begrootingen zouden de kamers het heft in handen hebben, door het hoofdstuk Koloniën der jaarlijksche Nederlandsche begrooting. Des noods had men het eerste hoofdstuk der Indische begrooting, de koloniale uitgaven en middelen in Nederland, mede jaarlijks kunnen vaststellen. Waarom eene tweejaarlijksche begrooting voor Indië zoo veel minder den naam van begrooting zou verdienen dan eene jaarlijksche, begrijp ik niet. De vaste uitgaven voor personeel (bezoldigingen en indemniteiten) varieeren jaarlijks weinig; men had voor nieuwe zulke uitgaven, en voor verhoogingen, evenals vroeger een ronde som op de begrooting kunnen brengen;

meer dan een half millioen ware daarvoor niet nodig geweest. De wisselvallige uitgaven bestaan meestendeels uit posten die men slechts ramen kan naar de resultaten van vroegere jaren, of dergelijke gegevens, zonder eenige zekerheid, en wier begrootingsbedrag dan ook geen beperkend krediet is. Daartoe behooren: wisselvallige kosten van justitie, b. v. getuigengelden, geheel afhangend van de vrije rechtspraak; wisselvallige kosten van personeel: vivres, reisgelden (*), wachtgelden, pensioenen; vastgestelde betalingen voor wisselvallige materieele opbrengsten. Of men zulke posten in Indië op het einde van 1866 rame voor 1868 alleen, gelijk de regeering wil, of voor 1868 en 1869, de zekerheid wint er niets bij. Evenmin eenig ander belang. Wat de openbare werken en dergelijke betreft, voor de raming van wier kosten een voorafgaand plan bijzonder nodig kan geacht worden, een plan moet er ongetwijfeld wezen. Zelfs moet het betrokken departement nu reeds een «met redenen omkleede» lijst bezitten van de groote werken, die in de eerste vijf jaren aan de beurt komen. Maar omtrent de werken die *in een gegeven jaar uitgevoerd kunnen worden* zal de ervaring leeren, dat men in Indië op het einde van 1866 daarvoor geen gedetailleerde begrooting samenstellen kan, rationeel geschikt om daaraan gedurende 1868 het Indische bestuur te binden. Men zal genoodzaakt zijn, voor gewone behoeften — verzorging en vervanging van het bestaande, voortzetting van begonnen werken enzv. — naar de uitkomsten van vroegere jaren een ronde som uit te trekken, hetgeen even goed over twee jaren als over één geschieden kan; en voor buitengewone werken speciale kredieten te laten aanvragen, tegen den tijd dat de uitvoerende macht weten kan wanneer met elk dier werken te beginnen. Dit had de wet moeten voorschrijven.

(*) Kredieten voor gewone reizen van den Goeverneur Generaal behoorden immer voor elk geval afzonderlijk aangevraagd te worden, — om meer dan éène reden. In dringende omstandigheden beslist hij buiten de begrooting.

Door de wet vastgestelde Indische begrootingen zonder een aantal suppletiën zijn ondenkbaar.

Bij 't verkiezen van jaarlijksche boven tweejaarlijksche begrootingen voor Indië schijnt te zeer uitgegaan van den wensch om telken jare een slotsom te verkrijgen, vroeger genaamd excedent of batig slot, voortaan volgens art. 4 der wet «bijdrage van N. I. aan de middelen tot dekking van 's rijks uitgaven». Een zoo te eenenmale onzekere post, een post die millioenen met de werklijkheid verschillen kan, zou dus al de moeite loonen? Ons voorstel ontzegt trouwens den Nederlandschen wetgever het genoegen niet, jaarlijks zulk een post te becijferen.

Het beheer in betrekking tot de begrooting.

Wij onderzochten tot hier het wezen, de vereischten, van het begrenzend plan voor bestuursdaden gedurende een bepaalden tijdkring, dat bij ons begrooting heet. Thans gaan wij in de wet de bepalingen opsporen betreffende die daden zelve.

Bestuursdaden in betrekking tot de begrooting zijn zonder uitzondering lastgevingen, bevelen. De voltrekking dier bevelen gaat de kassen en magazijnen aan, die wij lager afzonderlijk beschouwen.

Een bevel tot afgifte van geld is, in de taal der staatsfinanciën, een *uitgaaf;* de voltrekking van dat bevel, dus de kasdaad, heet *betaling*. Het bevel tot afgifte van goederen is mede een uitgaaf; men noemt het echter ook *verstrekking*, *afstand;* de voltrekking is de aflevering.

Zoo moet ook onderscheid gemaakt worden tusschen het bevel dat een ontvangst ten gevolge heeft, welk bevel een bestuursdaad is in betrekking tot de begrooting der middelen

of inkomsten, en de ontvangst zelve, die door de kassen en magazijnen geschiedt.

De regels nu, door een financieele wet omtrent zulke bevelen te geven, kan men onder twee soorten brengen. Er zijn regels die in acht genomen moeten worden vóór het uitvaardigen van het bevel, en er zijn regels die meer bijzonderlijk de schrifturen betreffen welke het bevel aan de kassen en magazijnen opdragen. Dat al die bevelen vooraf met de begrooting vergeleken moeten worden, spreekt van zelf; wij handelen immers van het beheer in betrekking tot de begrooting.

A. Regels, in acht te nemen vóór de uitvaardiging van bevelen in betrekking tot de begrooting geeft de wet van 23 April bij de volgende artikelen:

a. 14. Geldleeningen ten laste of onder waarborg van Nederlandsch Indië worden niet aangegaan dan uit krachte van de wet.

18. Goederen, eigendom van den Staat, worden niet verpand of beleend. Hiervan zijn uitgezonderd de gouvernementsproducten, wanneer de verpanding of beleening daarvan om dringende redenen in 's lands belang de voorkeur verdient bovèn verkoop.

97. Zoolang de overeenkomst met de Nederlandsche Handelmaatschappij, goedgekeurd bij de wet van den 22 December 1853 (*Staatsblad* n°. 129), van kracht blijft, wordt: 1°. door het verbod, bij de 1ste alinea van art. 18 dezer wet, geen inbreuk gemaakt op de bepaling, voorkomende in art. 5 dier overeenkomst.

Deze doen, vereenigd, gelijk ze dan ook behoorden te zijn, den wil der wet kennen ten aanzien van *geldleeningen.*

Art. 14, zonder toelichting voorgedragen, lokte in het Voorloopig Verslag de bescheiden vraag uit, of die bepaling «wel genoegzaam doordacht» was. «Aan den G. G. wordt het onmogelijk gemaakt,» zeide de vrager, «zelfs tot het voorzien in tijdelijke verlegenheid, geld op te nemen; terwijl dan toch het geval zeer denkbaar is dat hij door het niet

aankomen van uitgezonden remises in geld op Java, ten gevolge van schipbreuk, stremming der gemeenschap en dergelijke, in zoodanige verlegenheid gerake. De ondervinding heeft dat trouwens nog voor eenige jaren geleerd. De G. G. zou dan zich art. 43 of 23 reg.-regl. ten nutte kunnen maken; maar het eerste slaat alleen op het geval van oorlog of opstand, en de toepassing van art. 23 moet, bij het heerschen van rust en vrede, bedenkelijk worden geacht. Ware het daarom welligt niet beter, den G. G. de bevoegdheid te geven tot tijdelijke uitgifte van schatkistbiljetten of promessen, wanneer dit ten gevolge der aangeduide omstandigheden onvermijdelijk is?» De minister antwoordde: «In verband met art. 18 zal alsnu de G. G. om dringende redenen roerende en onroerende goederen, dus ook producten, kunnen beleenen. Eene bevoegdheid die hem trouwens ingevolge artt. 43 en 23 reg.regl. niet kan worden ontzegd. Verder te gaan komt niet noodig voor.» Daarbij bleef het.

Mij dunkt, de vraag van het Verslag is niet opgelost. Het antwoord wordt zelfs door den tekst van art. 18 niet bevestigd. De bevoegdheid, bij dat art. aan den G. G. gegeven, reikt slechts tot beleening van de «producten» die hij anders zou mogen verkoopen. Maar de hoeveelheid der verkoopbare produkten wordt door het opperbestuur beperkt. Indien de dringend nodige som de waarde der produkten, welke de G. G. op het oogenblik der behoefte nog verkoopen mocht, overschrijdt, rest hem geen toevlucht dan art. 23 reg.regl.

Dit schijnt èn theoretisch èn praktisch bedenklijk. Theoretisch, omdat geldgebrek bij een bestuur, ingericht gelijk het onze in Indië, geenszins als iets zoo buitengewoons beschouwd kan worden, dat de financieele grondwet voor dat bestuur de voorziening hoofdzaaklijk mocht overlaten aan het effekt van bevoegdheden, alleen voor zeer buitengewone gevallen verleend. Voorts uithoofde van de oorzaken, waardoor geldgebrek ginds pleegt te ontstaan, namelijk een oogst van

goevernementsprodukten die de raming verre overtreft, en onvoldoende aanvulling van het Indisch «tekort» door den minister. De eerste verschaft, de tweede beoogt, voordeel voor het moederland. Praktisch, omdat bij nijpend geldgebrek alles afhangt van het krediet. De wet had het krediet van den G. G., die in zoo moeilijke omstandigheden verkeert, behooren te steunen, door hem uitdruklijk tot leeningen, mits in overeenstemming met den Raad van Indië, bevoegd te verklaren. Zoo als de wet ligt, worden geldbezitters eer afgeschrikt. Of zullen zij greetig voorschieten op aanbiedingen, die de G. G. doet met terzijdestelling van de grondwet der Indische financiën? Zullen zij de koloniale ordonnantie, die zich op art. 25 reg.regl. beroept, niet vóór alle dingen toetsen aan de bewoordingen van dat art., waar naast de bevoegdheid de voorwaarde staat: «onder nadere bekrachtiging door de wet»? Zullen zij verzuimen in hun kansrekening op te nemen, dat de minister van Koloniën weleens weinig lust kon gevoelen om de bekrachtiging voor te dragen, daar veelal geldgebrek in Indië te wijten is aan zorgeloosheid van dien minister? En zou men ooit de geschiedenis der Indische promessen van 1852 vergeten, toen de minister de daad van den met zijn medewerking benoemden landvoogd in 't openbaar afkeurde?

b. 15. Producten van den grond of van de nijverheid, voor 's lands rekening geteeld of voortgebragt, alsmede goederen *in natura* aan den lande opgebragt, worden niet anders dan in het openbaar verkocht.

16. Bruikbare goederen, voor 's lands dienst bestemd, worden niet vervreemd. Van dit verbod zijn uitgezonderd voorwerpen, welke om dringende redenen aan derden of tot uitvoering van gouvernementswerken aan aannemers worden afgestaan of verkocht.

17. Andere roerende goederen, eigendom van den Staat, waarvan de verkoop in 's lands belang wenschelijk is, worden steeds in het openbaar verkocht, tenzij door Ons of door den Gouverneur

Generaal in bijzondere omstandigheden magtiging of last wordt gegeven tot onderhandschen verkoop.

Hierdoor zal een groote reiniging in de verhouding van het goevernement tot de nijverheid ontstaan. Reeds heeft het Indische bestuur uit deze artt. aanleiding genomen, bij besluit van 4 Juni 1865 te bepalen, dat met 1° 1867 gedeeltelijk en met 1° 1869 geheel zal ophouden de hulp, aan partikulieren dusver verleend bij de goevernements marine- en stoom-etablissementen op Onrust en te Soerabaija. Ook alle verstrekking van hout tegen tariefsprijs aan partikulieren, de minister bevestigde dit bij de openbare beraadslaging over art. 15, neemt een einde. Wij zijn met het beginsel volkomen eens. De nijverheid moet zich zelve helpen. Dat het goevernement als industrieel ten behoeve van partikulieren arbeidt, is een anomalie; integendeel behoort het zooveel doenlijk zijne industrieele inrichtingen af te schaffen, in zijne behoeften door middel van de vrije industrie te voorzien. Doch het goevernement beseffe, dat het nu ook meer dan ooit zijn plicht is, de nijverheid van nodeloze, trouwens voor den staat schadelijke, lasten te ontheffen, en de benutting van zijne monopoliën met het belang der nijverheid in overeenstemming te brengen. Het laatste ziet bijzonder op den verkoop van hout. Art. 61 reg.regl., ijverende voor «de regten van eigendom des rijks» op, en voor het instand houden en uitbreiden van, de djatibosschen, moet in overeenstemming gebracht worden met het onmiddellijk voorgaande art. 60, dat aanmoediging van alle takken der nijverheid wil. De Indische nijverheid is ten aanzien van het verkrijgen van deugdzaam hout in groote mate van het goevernement afhanklijk. Na de wet van 23 April zullen ettelijke regelingen, die strekten om in dit opzicht de nijverheid, vooral de kleine vaart, te gemoet te komen, en die door den minister in zijne mondelinge inlichting over art. 15 niet vermeld worden, vermoedelijk voor andere moeten plaats maken.

De drie artt. handelen uitsluitend van *roerende goederen*. Van *onroerende* zegt art. 18, zie boven, dat ze niet *verpand* of *beleend* worden. Art. 62 reg.regl. verbiedt bovendien den G. G. den *verkoop* van *gronden*, met eenige uitzonderingen. Hoe staat het nu met den *verkoop* of *verhuur* van andere onroerende zaken, waaronder (artt. 506—508 Ind. Burg. Wetb.) boomen en veldgewassen, ongedolven delfstoffen, ongekapt schaarhout van kapbosschen en dito hout van hoogstammige boomen, niet ingezamelde eetbare vogelnesten, het vruchtgebruik en gebruik van onroerende zaken, het recht van opstal, het erfpachtrecht? Het bestuur schijnt te dien aanzien vrij — in afwachting van de «kultuurwet».

c. Art. 19. Afschaffing of wijziging van belastingen en andere inkomsten treden niet in werking dan met den aanvang van een nieuw dienstjaar.

Hiermede beoogt men een verband tusschen deze wet, volgens welke de Nederlandsche wetgever de middelen ter dekking van de Indische uitgaven aanwijst, en het regeeringsreglement, dat niet uitsluitend aan dien wetgever de regeling der belastingen in Indië opdraagt.

De bepalingen van het reg.regl. omtrent het belastingrecht komen, buiten dat van dispensatie, op het volgende neder. Bij de wet worden de tarieven op den in-, uit- en doorvoer vastgesteld (art. 129). In de overige belastingen mag de G. G. geen gewichtige veranderingen brengen zonder toestemming des Konings (art. 24 al. 2), tenzij in geval van dringende omstandigheden op de bij het regl. beschreven wijze (art. 24 al. 1). De Koning is in het geven van bevelen omtrent sommige dier belastingen aan door het reglement voorgeschreven beginsels gebonden (artt. 55, 56, 57, 59, 60). Er worden geen belastingen geheven dan die bij algemeene verordeningen, dus volgens het voorgaande door de wet of door den Koning, bepaald (art. 58).

Nu zou voortaan de wetgever bij de begrooting de middelen aanwijzen. Moest zoodoende de macht, ten aanzien van belastingen bij het reg.regl. aan den Koning gelaten, noodwendig vervallen? Het hing van den voet der aanwijzing af. Men kan onvoorwaardelijk gebiedend, maar ook slechts beperkend of met eenige ruimte aanwijzen. Men kon aanwijzen behoudens de macht des bestuurs, geregeld bij het regeeringsreglement.

De wet van 23 April verklaart de aanwijzing tot een onvoorwaardelijk gebod. Zij wil de heffing der middelen, welke de wetgever aanwijst, zoo als ze bestaan tijdens de aanwijzing, verzekerd hebben. Zelfs *wijziging* van eene door de begrooting aangewezen belasting wordt niet gedoogd. «Dan met den aanvang van een nieuw dienstjaar», staat er; maar die bijvoeging heeft weinig kracht om de macht des Konings weer op de been te helpen. Voor het nieuwe dienstjaar worden immers óók de middelen door de wet aangewezen: het bestuur, tusschentijds tot afschaffing of wijziging overgaande, loopt gevaar zijn besluit door den wetgever vernietigd te zien. Men zal dus, als het tijd is bij de aanvraag van de middelen, anders bij afzonderlijk ontwerp, de afschaffing of wijziging aan de kamers voordragen.

Derhalve wordt, na de eerste vaststelling eener Indische begrooting bij de wet, art. 24 al. 2 reg.regl., met opzicht tot de belastingen, feitlijk veranderd in de bepaling, dat de bestaande verordeningen omtrent de belastingen moeten beschouwd worden als door de wet vastgesteld. De G. G. zal ze in dringende omstandigheden kunnen wijzigen of afschaffen, onder bekrachtiging door de wet. De Koning kan ze niet aanroeren dan onder gelijke bekrachtiging.

Over de gevolgen later.

d. 20. Teruggave of vrijstelling van belasting geschiedt niet dan in de gevallen en op de wijze, bepaald bij algemeene verordeningen, vastgesteld door dezelfde of door eene hoogere magt, dan die, welke de belasting regelde.

Dit betreft het recht van *dispensatie.*

Art. 35 reg.regl. omschrijft het aldus: «De G. G. heeft de magt om dispensatiën te verleenen, in de gevallen bij de algemeene verordeningen omschreven; voor zooveel regtszaken betreft, na gehoord advies van het Hooggeregtshof. De G. G. kan ook, in overeenstemming met den Raad van N. I., en na gehoord advies van het Hooggeregtshof, dispensatie verleenen van eene bepaalde ordonnantie, in de gevallen daarbij niet vermeld.»

Dat art. werd bij de toelichtingen der wet van 23 April niet aangehaald. Waarom?

Zonder antwoord kan aangenomen worden, dat de wet reden had om iets anders dan het reg.regl. te verordenen, vermits het regl. alleen van den G. G. spreekt. Maar welke reden bestond voor de opheffing, wat belastingzaken aangaat, van al. 2 in het reglement? Immers voor het speciale art. 20 wijkt het algemeene art. 35. Is voortaan geen geval denkbaar, waar het vorderen van eene belasting onrechtvaardig zou zijn en dat toch door de verordening omtrent de belasting «niet vermeld» wordt? Dan, zal men zeggen, laat zich de zaak verhelpen door een algemeene verordening, die voor dit bijzondere geval de bestaande wijzigt. Hetzelfde werd aangevoerd tijdens de diskussie over de al. in de Tweede Kamer (27 Julij 1854, over het toenmalige art. 36), door hen die de al. onnodig achtten. De toestand is echter sedert veranderd. Wijzigingen in belastingen treden voortaan eerst met een nieuw dienstjaar in werking. Alzoo baat eene wijziging den onrechtvaardiglijk belaste in het loopende dienstjaar niets, tenzij de G. G. het geval dringend genoeg verklare om daarvoor èn art. 19 èn art. 20 dezer wet buiten werking te stellen. Anders is het eenige herstel eene speciale dispenseerende *wet.*

Wij hebben hier namelijk alleen het oog op gevallen waar de belanghebbende erkent, volgens de letter der verordeningen, de belasting schuldig te zijn. Zoodra hij

beweert dat de vordering met de verordeningen strijdt, krijgt de bevoegdheidskwestie een andere gedaante. Zie artt. 21 en 22.

e. Art. 21. Geschillen over vorderingen, zoowel roerende als onroerende zaken betreffende, kunnen in Nederland door Ons, en in Nederlandsch-Indië door den Gouverneur Generaal bij dading worden beëindigd, wanneer het onderwerp van het geschil geene hooger geldswaarde heeft dan *f* 10000.

Jaarlijks wordt door Onzen Minister van Koloniën van de getroffen dadingen mededeeling gedaan aan de Staten Generaal.

Dadingen omtrent geschillen over hoogere geldswaarden zijn onderworpen aan de bekrachtiging der wet.

Onder vorderingen worden hier bedoeld die waar het goevernement eischer is; want het art. staat onder de afdeeling «van de ontvangsten».

De bepaling van het bedrag op *f* 10000 geschiedde, volgens de M. v. B., «in verband» met een art. van de Indische rechterlijke organisatie, houdende dat, «indien de vordering meer dan *f* 10000 bedraagt, hooger beroep wordt toegelaten aan den Hoogen Raad der Nederlanden». Dus: omdat in geschillen betreffende vorderingen boven de *f* 10000 de beslissing *kan* worden ingeroepen van den Hoogen Raad (rechtsprekende met zeven leden), moeten partijen zulke geschillen niet in der minne mogen beëindigen zonder toestemming van den Koning (den Raad van State gehoord), de ministers en de beide kamers der Staten Generaal? Ik kan den logischen band niet zien.

Zichtbaar daarentegen zijn de tegenstrijdigheden die uit de wet voortspruiten. De G. G. sluit naar goeddunken, binnen den kring der begrooting, een aantal overeenkomsten met aannemers. Die overeenkomsten hebben betalingen, maar ook ontvangsten, ten gevolge. Zij bedingen boeten bij niet-voldoening van de aangenomen dienst op de bepaalde tijdstippen. Deze boeten loopen dikwerf hoog. Ontstaat nu tusschen de regeering en den aannemer een geschil omtrent een

van haar gevorderde *betaling*, hoe groot ook, dan doet de G. G. wat hij wil. Betreft echter het geschil een veel geringere *ontvangst*, dan mag, zoodra het onderwerp van geschil een hoogere geldswaarde heeft dan *f* 10000, geen dading plaats hebben zonder goedkeuring van de wetgevende macht. En verder, wat die laatste soort van geschillen aangaat. Wordt de eisch der regeering door den Indischen rechter ontzegd, de wet verhindert niet dat de G. G. daarin beruste, de vordering geheel opgeve; maar indien na de uitspraak dading mogelijk blijkt, — een zeer denkbaar geval, daar de kontraktant, na het proces gewonnen te hebben, kan meenen dat het zijn belang is meegaande te zijn, — dan verbiedt de wet den G. G. langs dien weg een gedeelte der vordering te innen zonder goedkeuring van de wetgevende macht.

Mij dunkt, de *aard* van het onderwerp regelt van zelf de bevoegdheid tot dading. Uit de bevoegdheid omtrent het onderwerp volgt logisch die omtrent de dading. Is het bestuur bevoegd omtrent een onderwerp naar goeddunken overeenkomsten te sluiten, waarom niet om geschillen betreffende die overeenkomsten door dading te beeindigen? De dading is niets anders dan een vervolgovereenkomst omtrent hetzelfde onderwerp. Of het geschil een uit die overeenkomst geboren ontvangst of betaling betreffe, of de som groot of klein zij, kan geen onderscheid maken.

Evenwel, het stond den wetgever vrij, ter voorkoming van bemoeijenis zijnerzijds met min beduidende zaken, het bestuur tot dadingen bevoegd te verklaren omtrent onderwerpen, wier aard goedkeuring der dadingen door de wet medebracht. Voor zoover het art. zulke onderwerpen betreft, hebben wij er niets tegen; ook niet tegen de gestelde grens van *f* 10000, als men maar gezwegen had van een «verband» met de Indische rechterlijke organisatie. Wij bestrijden alleen de ongemotiveerde, alleszins nodeloze, beperking van de macht des bestuurs ten aanzien van

de voormelde overeenkomsten en dergelijke handelingen.

f. Art. 22. Kwijtschelding van vorderingen, den lande aankomende, wordt door den Gouverneur Generaal niet verleend, dan krachtens Onze magtiging.

Wanneer de vordering meer bedraagt dan *f* 10,000, wordt geene geheele of gedeeltelijke kwijtschelding verleend dan bij de wet.

Als nieuw art. bij de M. v. B. voorgedragen zonder toelichting, doch met aanteekening dat daarop «bij de algemeene verordeningen, in art. 20 bedoeld, zal moeten worden gelet». — Hoe zal men die aanteekening verstaan? Art. 20 duldt geen teruggaaf en vrijstelling van belasting dan in de gevallen en op de wijze, bij de betreklijke algemeene verordeningen bepaald. Wil men daarenboven den G. G. onbevoegd verklaren om die verordeningen *toe te passen?*

Na de speciale verordening omtrent teruggaaf en vrijstelling van belasting bij art. 20, kan art. 22 alleen slaan op *andere* landsvorderingen.

Dienaangaande schrijft art. 22 voor, dat de G. G., waar de schuldenaar de schuld erkent, niets eigenmachtig kan kwijtschelden. Verzet zich de schuldenaar, dan is de G. G. krachtens art. 21 (hierboven) bevoegd een groot gedeelte der schuld, indien zij *f* 10000 niet te bovengaat, bij dading kwijt te schelden. Maar een veel minder gedeelte mag de G. G. niet kwijtschelden, zoodra de schuldenaar dit als edelmoedigheid verzoekt. Kwijtschelding uit goedertierenheid waar het op den penning aankomt, — doodstraf, langdurige gevangenis, zijn gansch andere zaken! — verleent aan den ingezeten der kolonie alleen het moederland: tot *f* 10000 voor elk geval de Koning, tot hooger bedrag de wetgevende macht. Is dit in harmonie met de herhaalde beweering van de voordragers der wet, dat het gezag der koloniale regeering moet gesterkt worden?

Er zijn er die van gunsten, welke 's lands kas het haar verschuldigde doen derven, a priori volstrekt niet willen

hooren. 't Is hun te vergeven. Zij hebben nooit een staatsbeheer als het Indische van nabij gekend. Zij bezitten de ervaring niet, die terstond een aantal gevallen voor den geest roept waar het *summum jus* eene *summa injuria* zou geweest zijn. Zij ijveren voor 't belang van het algemeen, en kunnen uit de Indische geschiedenis voorbeelden aanhalen van gunsten, in strijd met dat belang genoten. De wet van 23 April echter is niet van die absolute leer. Zij acht zeer te recht zoodanig beginsel onuitvoerbaar. Volgde nu logisch uit de erkenning van het onvermijdelijke der hier bedoelde kwijtscheldingen in Indiê, dat zij nimmer mogen plaats hebben door het koloniale bestuur?

Men vergelijke dit beleedigende wantrouwen met het schier onbeperkte vertrouwen, bij art. 38 (beneden) aan den G. G. geschonken ten aanzien van leverantiën en transporten. Daar «oordeelt» hij met volle macht, of toewijzing aan een uitverkoren persoon buiten aanbesteeding, of tegen hoogere betaling dan bij de aanbesteeding door anderen bedongen, «in 's lands belang noodig» is. Hij moet slechts van de «beweegredenen» in zijn toewijzend besluit «melding maken». Zou soortgelijke bevoegdheid in zake van kwijtscheldingen gevaarlijker zijn?

Naar mijne meening had de wet, in stede van alle kwijtschelding aan den G. G. te verbieden, den regel voor te schrijven, dat geenerlei kwijtschelding plaats moet hebben dan waar 's lands belang die aanbeveelt. De toetsing der gevallen aan dezen regel kon den G. G., des noods aan overeenstemming met den Raad van Indië gebonden, zijn overgelaten, met verplichting om de beweegredenen in het besluit volledig te vermelden.

g. Art. 38. Het daarstellen van werken en het doen van leverantiën en transporten ten behoeve van Nederlandsch Indië geschieden op contracten van openbare aanbesteding.

Alleen wanneer Onze Minister van Koloniën of de Gouverneur

Generaal van N. I. zulks in 's lands belang noodig oordeelt, kan van dien regel worden afgeweken.

In dat geval wordt van de beweegredenen melding gemaakt in het besluit, waarbij de werken of leverantiën en transporten worden bevolen.

39. De voorwaarden van aanbesteding vermelden welke waarborgen vereischt worden, om als mededinger bij eene aanbesteding te worden toegelaten.

In elk geval moeten de aannemers tot rigtige nakoming hunner verbindtenissen twee gegoede borgen stellen, die zich met den aannemer hoofdelijk verbinden.

40. De regten en verpligtingen der administratie, van welke aanbestedingen uitgaan, zoomede die der aannemers, inschrijvers en leveranciers, en al wat verder de daarbij in acht te nemen vormen betreft, worden in Nederland door Onzen Minister van Koloniën en in Nederlandsch Indië door den Gouverneur Generaal geregeld.

41. Het is aan alle landsdienaren in Nederlandsch Indie en aan die, tot het departement van Koloniën behoorende, verboden, eenige werken of leverantiën voor Nederlandsch Indië aan te nemen, zich daarvoor borg te stellen of daaraan, hetzij regtstreeks, hetzij zijdelings deel te hebben.

44. Vereveningen op rekening of in mindering geschieden alleen voor gedane diensten, en nimmer mogen de verevende sommen dan nog overschrijden *vier vijfde* gedeelten der verkregen regten, door behoorlijke bewijzen van oplevering gestaafd.

48. Bij overeenkomsten wegens het doen van leveringen, het daarstellen van werken of verrigten van diensten, worden aan de aannemers of leveranciers geene interesten toegezegd ter zake van mogelijke vertraging in de voldoening hunner vorderingen.

49. Voorschotten kunnen worden verleend aan aannemers of leveranciers.

Verordeningen over *aanbesteedingen.*

Het tegenwoordige legale stelsel daaromtrent in Indië, het stelsel namelijk, zoo als openbare verordeningen het doen kennen, is in mijne brochure over de Banka-rijstleverantie geschetst.

Sedert onderging het, buiten het Staatsblad, een merk-

waardige verandering ten goede. Terwijl het reglement van 1829 na de inschrijving telkens opveiling of mijning gebiedt, werd in den laatsten tijd menige dienst bij enkele inschrijving aanbesteed. Het Indisch bestuur zal daartoe door den Koning gemachtigd zijn; want het reglement is door een Kommissaris Generaal vastgesteld en 't geldt hier een gewichtig beginsel (art. 24 reg.regl.). Waarom de machtiging niet openbaar gemaakt? Het openbare reglement laat wel de keus tusschen uitbesteeden of niet uitbesteeden, of tusschen «nadere uitbesteeding» en «voorziening op andere wijze», maar verstaat onder uitbesteeden altijd opveiling na inschrijving. Inschrijving strekt volgens het stelsel van 1829 eigenlijk slechts ter verkrijging van het recht om aan de mondelinge mededinging deel te nemen. Dat enkele inschrijving mij verre verkieslijk voorkomt, zeide ik reeds kortlijk in gindsche brochure (bl. 10). Uitweiding daarover schijnt ook nu onnodig.

Krachtens de wet van 23 April zal voortaan de zaak der Indische aanbesteedingen, behoudens weinige voorschriften over bijzonderheden, aan het Indische bestuur overgelaten zijn. Overeenkomst volgens aanbesteeding heet regel, maar de G. G. «kan» daarvan afwijken, wanneer hij «zulks in 's lands belang noodig oordeelt». Dat wil niets anders zeggen, dan dat de G. G. in elk geval handelt, gelijk hij in 's lands belang nodig oordeelt. Zijn macht is hier verruimd; immers de formule van 1829 eischte publieke besteeding «indien zulks slechts eenigszins uitvoerlijk is en daartegen geen gewichtige reden bestaan».

Het nieuwe voorschrift werd door de regeering aldus toegelicht: «Gebrek aan concurrentie kan openbare aanbestedingen verbieden. Ook daar waar zij mogelijk zouden zijn, kunnen omstandigheden bestaan, die ze in 's lands belang niet raadzaam maken. Dat belang behoort altijd op den voorgrond te staan, en zal voldoende gewaarborgd wezen, als het bestuur, telkens wanneer er ondershands

zal worden gecontracteerd, daarvan bepaaldelijk de reden moet vermelden.» Zij hield dit vol tegen «verscheidene leden» in het Voorloopig Verslag, die van meening waren dat door het art. «de deur voor het doen geschieden van werken en leverantiën buiten openbare aanbesteding veel te wijd werd opengezet». Die leden «erkenden, dat afwijking van den regel noodig kan zijn, maar wilden dan toch niet alles doen afhangen van het subjectieve oordeel, wat 's lands belang medebrengt. De gevallen, waarin overeenkomsten onderhands toe te laten zijn, kunnen omschreven worden. Art. 31 van het in 1852 aangeboden wetsontwerp tot regeling van 's rijks comptabiliteit strekt daarvan ten bewijze.» Ik zal dat zeer lange art., noch het daarover verhandelde, noch de betreklijke gedeelten van het Fransche dekreet van 1862 en van de Belgische wet van 15 Mei 1846 overnemen: op dat alles valt van zelf de aandacht bij de samenstelling, zoowel der aanstaande komptabiliteitwet voor Nederland, als van nieuwe verordeningen op de aanbesteedingen in Indië. 't Komt mij trouwens met de regeering en met de meerderheid voor, dat de Nederlandsche wetgever wijs deed, toen hij, zonder eenige omschrijving, eenvoudig het Indische bestuur verplichtte om in elk besluit tot onderhandsche overeenkomst te melden, waarom zij «in 's lands belang noodig» was. Alle omschrijving had toch moeten eindigen met eene bijvoeging, die op het nu voorgeschrevene zou uitloopen. Alleen ware 't wellicht rationeel geweest voor het besluit om niet aan te besteeden, of om niet volgens aanbesteeding toe te wijzen, overeenstemming met den Raad van Indië te bedingen. Zoodanig besluit staat in effekte met de opname van het gegeven geval onder de omschrijving, anders taak der wet, gelijk.

Tot geruststelling overigens van hen, die steeds geplaagd worden door angst voor «knoeijerijen» der ambtenaren in Indië, zij herinnerd, dat luidens het Indische besluit van 7 Jan. 1862, Staatsblad n°. 3, «de ambtenaren zich zullen

onthouden te adviseeren omtrent zaken waarbij zij zelven, of personen die hun of hunne echtgenooten in den *vierden* (!) graad van bloedverwantschap of zwagerschap (!) bestaan, rechtstreeks belang hebben». Ik zou hun echter aanraden nog te bewerken, dat bij een nader besluit ook de *vierde graad van vriendschap* een motief van onthouding verklaard worde; want wèl beschouwd kan vriendschap een sterkere prikkel tot plichtverzaking zijn dan zwagerschap......

Wijders is het krachtens de wet de G. G. die in Indië «de regten en verpligtingen der administratie en der aannemers, inschrijvers en leveranciers», zoomede «al wat verder de daarbij in acht te nemen vormen betreft», bepaalt. Alleen moet hij daarbij, behalve de bij het regeeringsreglement bedoelde dringende omstandigheden, de artt. 39, 40, 41, 44 en 48 opvolgen.

Onder die artt. misten wij eene bepaling van de tijdruimte waarvoor overeenkomsten van den hier bedoelden aard aangegaan kunnen worden. De begrooting wordt jaarlijks vastgesteld en uitgaven (verbintenissen) buiten de begrooting hebben niet plaats (art. 27); dus altijd overeenkomsten voor uiterlijk een jaar? Die gevolgtrekking ware niet onjuist. De wetgever zal het wel anders meenen. Misschien behield men zich voor bij de «kultuurwet», of wet op de industrieele ondernemingen, het onderwerp nader te overwegen.

Vreemd schijnt ons het verbod van art. 48 tegen het toezeggen van interest aan aannemers bij mogelijke vertraging van betaling door den staat. Het werd geen toelichting waard geacht, niettegenstaande de aanteekening in het V. V. van Julij 1859, dat zulk onbepaald verbod «vrij algemeen ongehoord» werd geacht. Zijn dan die toezeggingen thans in aller oog onbetwistbaar schadelijk geworden? Zij *moeten* dit gunstige gevolg hebben, dat de aannemers, zeker van betaling op een bepaalden tijd en anders van rentevergoeding, den prijs hunner dienst niet behoeven te verhoogen met een assurantiepremie tegen renteverlies door

vertragingen, eener goevernementsadministratie eigen. Die premie is de staat nu altijd kwijt. Met het toezeggen van interest bij nietbetaling na den gestelden termijn werd onder 't bestuur van den G. G. VAN TWIST een proef genomen, ik meen de eerste maal in Maart 1853 (zie regeeringsverslag van dat jaar), betreffende de «dagelijksche kleine» inkoopen te Batavia. In 1854/5 geschiedde hetzelfde voor de Bankarijst c. a. (zie mijne brochure). Een volgend bestuur breidde den maatregel over andere inkoopen uit. Ik hoorde van de werking, voor 's lands belang, niets dan goeds. Waren de vruchten sedert zoo slecht, dat een onvoorwaardelijk verbod zelfs geen toelichting vereischte? — Of keurde men zulke toezeggingen af als leidende tot bedekte geldleeningen? Ook daarvoor was geen grond bij voortzetting der zaak op den voet van 1853. De rekenkamer moest periodiek berichten hoeveel rente betaald was (zie blz. 18 der Banka-brochure). Gelijke voorzorg bij de wet had alle bedekte wegen gesloten.

h. Op het bovenstaande gedeelte van art. 49: «Voorschotten kunnen worden verleend» enzv. volgt: «en aan ambtenaren en militairen, naar N. I. vertrekkende, van daar terugkeerende of aldaar verplaatst wordende.»

Dus geen voorschotten meer aan inlandsche vorsten en grooten — die ze nog al eens nodig hebben?

i. Ten slotte van deze rubriek zou de vraag te pas komen, of de wet te recht alleen omtrent de opgenoemde onderwerpen van beheer voorschriften van den hier bedoelden aard gaf.

Reeds een vluchtig terugdenken aan het regeeringsreglement (zie blz. 27) en de latere koloniale debatten brengt ons ettelijke zaken te binnen, waarover in de financieele grondwet voor N. I., nu zij van de tegenwoordige parlementaire meerderheid kwam, bepalingen verwacht mochten worden, die men er niet aantreft.

Hoe dikwerf b. v. is door de voormalige koloniale oppositie verlangd, dat de Indische *pensioenen*, althans die der Europesche ambtenaren, bij de wet wierden vastgesteld. De financieele wet ware de juiste plaats geweest om dit voor goed uit te maken. Waarom droeg noch de regeering, noch eenig lid der meerderheid, ter zake iets voor? De overtuiging dat het tegenwoordig bewind uit vrijen wil een wet op de pensioenen zal indienen, was geen voldoend motief om een zoo voornaam punt van uw financieel programma in een van u uitgaande financieele grondwet voorbij te zien.

Hoe dikwerf werd van dezelfde zijde aangedrongen op vaste beginsels aangaande verscheidene onderdeelen van het *konsignatiestelsel*: de vrachten, de verzekering der ladingen tegen zeegevaar, de verkoopskosten. De wet laat dat alles liggen. Zij bemoeit zich slechts met de storting van het verkoopsbedrag. Art. 97 namelijk bepaalt, dat dit bedrag, na aftrek van betalingen voor kosten van vervoer, bewaring, verkoop en aflevering, zoo spoedig mogelijk in 's rijks schatkist moet gestort worden.

Ook uit het kamp der liberalen kwam de opmerking in het V. V. van Julij 1859, bij art. 15 van het toenmalig ontwerp van wet op de koloniale geldmiddelen, betreffende de zoogenaamde *eischgoederen*. «Men vroeg, of de meeste daarvan niet veel beter, door aanbesteding of op eene andere wijze, in N. Indië verkregen konden worden dan dat men die, gelijk tot nu toe, uit Europa liet aanvoeren.» En wat daar verder volgt. Dit vraagstuk heeft men bij de wet van 23 April evenmin aangedurfd.

Wij zouden wellicht, de laatstbekende Indische begrooting naslaande, meer zulke onderwerpen tegenkomen. Doch waartoe verzuimen opgezocht? Wat voorziening behoeft blijkt van zelf wanneer een paar malen de Indische begrooting door de wetgevende macht ter vaststelling onderzocht zal zijn.

B. Regels omtrent de schrifturen («mandaten of ordon-

nantiën»), welke de voltrekking van het bevel aan de kassen en magazijnen opdragen, zijn vervat in de artt.:

26. De minister van Finantiën opent aan den minister van Koloniën credieten:

1°. voor de betaling der uitgaven, op het Iste hoofdstuk der begrooting voor Nederlandsch Indië voorkomende, of die daarbij worden gevoegd, krachtens art. 30;

2°. ter voorziening in de behoeften van 's lands kassen in Nederlandsch Indië;

3°. tot het doen van andere betalingen, die weder in de koloniale kassen terugvloeijen, of waarvoor in Nederlandsch Indië reeds gelden zijn ontvangen.

Deze credieten zullen niet te boven gaan het bedrag der volgens art. 33 in 's rijks schatkist gestorte gelden.

42. De vorderingen ten laste der begrooting van Nederlandch Indie worden verevend:

door den minister van Koloniën of zijne gedelegeerden, wanneer de uitgaaf ten laste van het Iste hoofdstuk moet worden gebragt; en

door den Gouverneur Generaal of zijne gedelegeerden, wanneer de uitgaaf ten laste van het IIde hoofdstuk moet worden gebragt.

43. Elke verevening moet gegrond zijn op het bewijs of de bewijzen van het verkregen regt der schuldeischers.

44. Zie blz. 61.

45. Alle vorderingen ten laste van het IIde hoofdstuk der begrooting van Nederlandsch Indië worden, zooveel mogelijk, vóór de betaling aan het onderzoek der Algemeene Rekenkamer aldaar onderworpen.

Alle andere uitgaven geschieden krachtens credieten ten laste van daarbij voorloopig aan te wijzen begrootingsartikelen.

Van die credieten wordt aan de Algemeene Rekenkamer mededeeling gedaan.

Alle bescheiden, tot de verevening en betaling gevorderd, worden aan de Algemeene Rekenkamer overgelegd.

46. Indien het onderzoek der vorderingen bij de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch Indië tot bedenkingen aanleiding geeft, waarmede de ordonnateurs zich niet vereenigen, zijn deze bevoegd de betaling te doen plaats hebben, behoudens hunne verantwoordelijkheid volgens art. 82 dezer wet.

47. Bij koloniale ordonnantie worden voor Nederlandsch Indië bepaald:

b. de aard en vorm der bescheiden, door de schuldeischers tot staving hunner vorderingen over te leggen.

49. Ook kunnen voorschotten worden verstrekt tot het doen van betalingen ten behoeve der zee- en landmagt.

Daartoe worden ordonnantiën afgegeven op de betrokken afdeelingen der begrooting, die nader, met overlegging der bescheiden, worden verantwoord.

Voor andere onderwerpen van huishoudelijk beheer worden dergelijke voorschotten niet verstrekt dan onder dezelfde bepalingen, en met uitdrukkelijke toestemming van Ons of van den Gouverneur Generaal.

67. De termijnen van verjaring en verdere bepalingen, daaromtrent bij de rijkswetten vastgesteld of vast te stellen voor de indiening der vorderingen ten laste der staatsbegrooting zijn toepasselijk op alle vorderingen ten laste van het Iste hoofdstuk der begrooting van Nederlandsch Indië.

68. Alle vorderingen ten laste van het IIde hoofdstuk der begrooting van Nederlandsch Indië, die niet zijn ingediend binnen den tijd van achttien maanden na de opening van het dienstjaar, zijn verjaard.

De Gouverneur Generaal is bevoegd, in bijzondere omstandigheden en om redenen van noodzakelijkheid dezen termijn te verlengen.

69. De termijnen van verjaring, bij de burgerlijke wetten in Nederland en in N. I. bepaald, zijn voor de begrooting van N. I. toepasselijk: 1°. op alle vorderingen wegens rente van Indische schulden en die wegens traktementen, soldijen, pensioenen, onderstandsgelden en alle andere welker bedrag bepaald is en welker verevening niet afhankelijk is van een voorafgaande oplevering van stukken door belanghebbenden.

71. Over vervallen mandaten van betaling. „Belanghebbenden zijn alsdan verpligt eene nieuwe betaalbaarstelling aan te vragen. Die aanvragen worden verzameld en daaraan wordt telkens op 1 Jan., 1 April, 1 Julij en 1 Oct. van elk jaar voldaan, behoudens het bepaalde bij art. 69.” (Zie 2°. van art. 69 onder kassen en magazijnen.)

Al deze artt. handelen van de uitgaven. Was een regel

of beginsel omtrent de schrifturen aangaande de ontvangsten in de wet onnodig? Alle stukken zwijgen. Art. 24, dat den Koning met de regeling van de «wijze van verifikatie» der ontvangsten in Indië belast, slaat op de verantwoording.

De artt. doorloopend, onderscheidt men twee soorten van betalingsmandaten: algemeene, zijnde kredietopeningen voor velerlei betalingen tezamen; en speciale, zijnde betaalbaarverklaringen van afzonderlijke vorderingen.

Van de eerste handelen artt. 26, 45 (al. 2 en volg.) en 49. Wij hebben slechts iets aan te teekenen op het slot van art. 26. De minister van Koloniën krijgt volgens die bepaling geen krediet boven het bedrag der, wegens «met het koloniaal beheer van N. I. in verband staande ontvangsten», in de Nederlandsche schatkist «*gestorte* gelden». Onder gestorte gelden zal wel dienen verstaan te worden het gestorte op zulke ontvangsten van het loopende dienstjaar, van «de opbrengst der produkten in het dienstjaar verkocht» (art. 10). Hoe nu in 't begin des jaars, zoolang er niets, of minder dan de minister nodig heeft, in de schatkist gestort is? Dan zullen, zegt de M. v. T., «maatregelen genomen moeten worden om daarin te voorzien». Welke? In het V. V. keurde «men» de strekking van het art. goed als «blijkbaar bedoelende, dat de minister van Financiën niet buiten de wet voorschotten doe aan het departement van Koloniën». Dus een wet? Dus moeten de betalingen voor Indië en de remises derwaarts maar zoolang wachten?

De overige bepalingen regelen de betaalbaarverklaring van afzonderlijke vorderingen. Voor betaalbaarverklaren gebruikt de wet het woord *verevenen*; daar dit verschillende beteekenissen heeft, ware het andere, dat terstond door ieder verstaan wordt, beter geweest. Art. 42 wijst aan, wie betaalbaarverklaren; deze heeten in de wet verder de *ordonnateurs*; art. 43 en § *b* van art. 47 (die bijeenbehooren) betreffen de bewijsstukken waarop de betaalbaarverklaring

gegrond moet zijn; art. 45 al. 1 en art. 46 verordenen een onderzoek van de rekenkamer vóór de betaling.

Dit laatste raakt een kardinaal punt van financieel beheer, waarover de meeningen hiertelande scherp tegen elkaar gekant staan. Zie de stukken op blz. 20. Eene kritische beschrijving als deze Aanteekening moet dus wel partij kiezen.

Trachten wij vooraf de partijen te definieeren.

Uitgekleed vertoont het geschil niets anders dan de vraag, of ter voorkoming van verkeerde betalingen een hulpmiddel nodig is naast de verantwoordelijkheid van den lastgever, — van den lastgever, naar behooren met bureaumiddelen toegerust.

Wie hierop neen zegt, heet een voorstander van het *repressieve* stelsel. (Over de juistheid der uitdrukking straks.) Het is het stelsel der beroemde *Fransche* regeling.

Wie ja zeggen, willen tweeërlei: of *a* toestemming van de rekenkamer vóór de betaling, óf *b* slechts medeonderzoek door de rekenkamer vóór de betaling zonder besnoeijing van de vrijheid der ordonnateurs na dat onderzoek.

Het eerste van deze twee heet het *praeventieve* stelsel; het tweede wordt door sommigen als praeventief, door anderen als repressief beschouwd. Die woorden repressief en praeventief stichten menige spraakverwarring. Onder repressie pleegt men te verstaan de bedreiging met straf van eene niet verhinderde daad; onder praeventie het verhinderen van de daad. In 't geschil is de tegentegane daad een verkeerd mandaat van betaling. Worden zulke mandaten niet verhinderd door het repressieve stelsel? Zijne voorstanders beweeren met reden het tegendeel; alleen wordt er de praeventie elders gezocht dan bij de rekenkamer. Aan den anderen kant, wanneer men de beide woorden uitsluitend op het toezicht van de rekenkamer doet slaan, valt het moeilijk te beslissen, waarom bij uitstek het stelsel dat hare toestemming vordert een praeventief karakter zou bezitten, en niet het stelsel dat haar vóór de betaling medeonderzoek,

waarschuwing tegen bespeurde verkeerdheden in het ontworpen mandaat, opdraagt. 't Schijnt derhalve raadzaam deze adjektieven te mijden, of althans, waar men ter bekorting de volle definitie niet herhalen wil, te spreken van het zoogenaamd-repressieve en het zoogenaamd-praeventieve stelsel.

Naar het zoogenaamd-praeventieve stelsel dan, naar het stelsel *a*, streeft de levende *Nederlandsche* wet van 5 Okt. 1841, houdende instruktie voor de Algemeene Rekenkamer. Doch niet absoluut. Haar art. 25 bedingt slechts, dat «alle uitgaven ten laste van het rijk, zooveel het nut der zake medebrengt, vóór de betaling bij de A. R. worden onderzocht, vereffend en geboekt». Daarop volgt bij art. 26: «Met voorkennis van de A. R. zullen er kredietopeningen en voorbetalingen kunnen plaats vinden, behoudens nadere vereffening der betrokken schuldvorderingen; zullende alzoo geene rijksuitgaven als wettig gedaan beschouwd worden dan na vereffening bij de A. R. Behalve deze steeds aan latere vereffening onderworpen blijvende voorbetalingen, zullen geene betalingen, van welken aard ook, uit 's rijks schatkist mogen geschieden dan op het *visa* van de A. R.» Het effekt is geweest dat doorgaans ongeveer zeven achtsten der staatsbegrooting zonder de *voorafgaande* vereffening der A. R. betaald worden.

Het stelsel *b* wordt het *Belgische* genoemd, omdat in de Belgische wet van 29 Okt. 1846 voorkomt: art. 14. Aucune ordonnance de payement n'est acquittée par le trésor qu'apres avoir été munie du visa de la cour des comptes. Lorsque la cour ne croit pas devoir donner son visa, les motifs de son refus sont examininés en conseil des ministres. Si les ministres jugent qu'il doit être passé outre au payement sous leur responsabilité la cour vise avec reserve. Elle rend compte de ses motifs dans ses observations annuelles aux chambres.» Ook die benaming dus is niet geheel nauwkeurig, daar kwalijk beweerd kan worden dat de vrijheid van den ordonnateur na het onderzoek van de

rekenkamer in België ongeschonden blijft. Daarenboven laat de Belgische wet een belangrijke uitzondering toe bij art. 15. «La justification de la créance peut se faire postérieurement au visa: 1°. lorsque la nature du service exige l'ouverture de crédits pour une dépense à faire; 2°. lorsque l'exploitation d'un service administratif, régi par économie, nécessite des avances à l'agent comptable de ce service.»

Bij de parlementaire overleggingen in Nederland na 1848 omtrent de beginsels eener nieuwe komptabiliteitwet heeft tot heden het *Belgische* stelsel gezegevierd. Het werd in 1852 door de meerderheid der in de afdeelingen vergaderde leden van de Tweede Kamer (getal onbekend) voorgestaan tegen de naar het Fransche stelsel ingerichte ontwerpen VAN BOSSE. En het werd in 1863 en 1864 door de meerderheid der beide kamers hoofdzaaklijk goedgekeurd, toen de regeering het voor de Indische wet tot grondslag nam.

't Kan echter zijn dat de wet van 23 April nog niets bewijst aangaande het stelsel der tegenwoordige parlementaire meerderheid ten onzent, *wat Europa betreft.* Wel heeft volgens het V. V. in de afdeelingen, waar 45 leden tezamen waren, de meerderheid het stelsel dier wet gunstig beoordeeld; doch over de artt. 45 en 46 werd ter openbare zitting van 14 Maart 1864, door 50 leden bijgewoond, niet hoofdelijk gestemd; en misschien legde de meerderheid zich zwijgend neer bij de opmerking van een der sprekers, dat die artt. «de invoering eener goede komptabiliteit zouden bevorderen», als zijnde een «overgangsbepaling» ten behoeve van ambtenaren, aan de volslagen verantwoordelijkheid voor hunne mandaten «niet gewend» en dikwerf «voor geheel andere zaken opgeleid». In de Eerste Kamer liet de meerderheid de artt. 45 en 46 ongerept; maar ééne afdeeling kwam er «vrij algemeen» tegen op, en bij de openbare beraadslaging haalde een der leden, die de verkieslijkheid van het Fransche stelsel toelichtte, als reden zijner stem voor de wet uitdruklijk de zooëven meegedeelde opmerking aan.

Zelfs de regeering scheen ter zake, tijdens de «vervaardiging» der Indische wet, nog zeer dobberend. Althans indien de uitingen van haar lid voor Koloniën getrouw afspiegelden wat bij de kabinetsmeerderheid omging. — In zijne M. v. T. (Aug. 1863) las men: «Eene voorafgaande contrôle, waar mogelijk, verdient aanbeveling èn voor het rijk èn voor de ordonnateurs. De laatsten zullen daardoor gewaarschuwd worden tegen onwillekeurige overtredingen, zonder dat hunne verantwoordelijkheid jegens de wetgevende magt wordt ondervangen, waar zij vermeenen te moeten beschikken in afwijking van het advies der Algemeene Rekenkamer. Ook voor het rijk heeft eene voorafgaande contrôle veel waarde, omdat de groote sommen, die niet zelden moeten worden uitgegeven, vaak bezwaarlijk zouden zijn terug te bekomen wanneer zij eenmaal zijn uitgegeven. *Intusschen is bij de groote afstanden een zuiver praeventief stelsel voor N. I. niet mogelijk*, waarom, evenals hier te lande, beide wijzen van contrôle zijn verzekerd.» Dus eene bepaalde aanprijzing van het *praeventieve* stelsel. Had men maar gekund, men zou iets *zuiver praeventiefs* geleverd hebben. — De M. v. B. van Feb. 1864 is in een anderen toon gezet. Het voorgedragene — ofschoon volkomen hetzelfde gebleven — werd nu niet zoozeer om zijne *praeventieve*, integendeel om zijne *repressieve* bekoorlijkheden aanbevolen. «Naar strikte beginselen wordt bij het wetsontwerp het *repressieve* stelsel gehuldigd.» Evenwel, men wees tevens met zelfvoldoening op de praeventieve eigenschappen. «Zonder de nadeelen te veroorzaken, aan het praeventieve verbonden, zal echter het nut, dat daarmede gepaard gaat, niet verloren worden.» Er «wordt het repressieve stelsel gevolgd, met behoud *zooveel mogelijk* van het nut van het praeventieve.» Dan, onmiddellijk daarop veegt men dit al te krachtige *zooveel mogelijk* — ofschoon die woorden in de wet zijn opgenomen (art. 45) — weer wat uit: «Te bepalen in hoever dit mogelijk zal zijn, is, *in den zin der wet van* 1841, voor

N. I. overgelaten aan den G. G.» De wet van 1841 spreekt niet van «zooveel mogelijk», maar van «zooveel het nut der zake medebrengt». — Bij de openbare beraadslaging van 14 Maart, toen de heer STORM het tweeslachtige der voordracht deed uitkomen, en de heer KAPPEYNE de mengeling van *zooveel mogelijk praeventieve* bepalingen in een beweerd *repressief* stelsel verdedigde als den overgang naar een *zuiver repressief* stelsel bevorderend, voegde de minister bij de rede des laatsten dit: «In Indië zijn verschillende ordonnateurs die voor dat comptabele vak niet zijn opgeleid. Ofschoon zij zelfstandige ordonnateurs blijven, heeft het dus voor hen veel waarde om te weten hoe de rekenkamer over de schuldvordering denkt. *Ik acht bovendien eene voorloopige kennisname door de rekenkamer in 's lands belang wenschelijk*: boeten en vergoedingen moeten toch uitzonderingen blijven. Een ordonnateur zal de opmerking van de rekenkamer overwegen en die niet ligt tellen. Intusschen blijft de ordonnateur vrij en zelfstandig; *het zuiver repressief stelsel blijft dus gehandhaafd.*» Gij ziet dat de minister niet gevoelde, door de eerste hier kursief gedrukte zinsnede het zuiver repressieve stelsel te bestrijden. — Eindelijk, in de Eerste Kamer, 22 April, toen de heer COST JORDENS het verkieslijke van een wezenlijk repressief stelsel uiteenzette, antwoordde de minister: «Ik heb met uitstekend genoegen de redevoering van den geachten spreker uit Overijssel gehoord. Ik geloof ook dat het wenschelijk zou zijn geweest indien het stelsel van art. 12 der hem zoo bekende komptabiliteitwet van 1852, waarbij het geheel aan de administratie wordt overgelaten om het advies van de rekenkamer te vragen, in art. 45 van het tegenwoordig ontwerp ware aangenomen. Blijkbaar had hij het oog op het zuivere Fransche stelsel, dat de ministers zijn ordonnateurs, *zooals ook hier regel is.*» (Alzoo heerscht in Nederland het Fransche stelsel.) «Maar in onze wijduitgestrekte koloniën heeft men niet altijd op alle buitenposten ambtenaren, op

wie men de verantwoordelijkheid kan leggen van een *onafhankelijk* ordonnateur. Van daar de bepaling van art. 45.» (Dus wil men hier geen onafhanklijke ordonnateurs.) «Maar ik moet er toch de aandacht op vestigen dat de regering het zuiver repressieve stelsel» (dat onafhanklijke ordonnateurs wil) «heeft gehandhaafd»..... «De geachte spreker kan dus gerust zijn. De regering heeft zich enkele afwijkingen veroorloofd,» (de bepaling *zooveel mogelijk* in art. 45 duidt dus thans niets meer dan enkele afwijkingen aan) «met het oog op den bijzonderen toestand van Indië»..... «Bij de uitvoering der wet is de regering voornemens het aantal ordonnateurs te verminderen en op Java zooveel mogelijk aan te kleven het stelsel dat wij in Europa huldigen.» (Wie zijn die wij? De mannen der wetenschap met de Fransche regeling? Of de Nederlanders volgens de wet van 1841?)

Spraken wij ten onrechte van «dobberen»?

Wat ons aangaat, na al de argumenten, in de Nota's van 1852 (zie blz. 20) en de M. v. T. van Feb. 1858 (ibid.) voor het stelsel *b* bijgebracht, met de kalmste onpartijdigheid tegen die der M. v. B. van Feb. 1855 overwogen te hebben, verzoeken wij een plaatsje onder de warme huldigers van het *Fransche*. Ook, als regel, voor Nederlandsch Indië.

Het Fransche stelsel verdient m. i. de voorkeur, omdat het staatsbelang gevaar loopt, zoodra de machten in den staat niet uitsluitend en ten volle datgene verrichten waartoe elke van haar bestemd is; omdat het tegen de bestemming van een rekenkamer aandruist, haar te laten ingrijpen in de dagelijksche bewegingen van het bestuur; omdat de uitvoerende macht niet aan hare bestemming voldoet waar men hare verantwoordelijkheid voor de uitvoering der wet verzwakt. En dit alles heeft bijzondere klem bij toepassing op Nederlandsch Indië. Onze Indische staat heeft een scheiding der machten naar haren

aard, een gezonde taakverdeeling, broodnodig. Niet minder op financieel dan op ander terrein. — Deze beweeringen zullen hierna meer ontwikkeld worden bij 't beschouwen van de Verantwoording. Intusschen kan men daaruit reeds het gevolg trekken, dat de werktuigen des bestuurs er naar ingericht behooren te worden om den wetgever de bedoelde verantwoordelijkheid ten volle te kunnen doen eischen. Omtrent zulke inrichting, en de veel betere waarborgen die zij belooft dan alle voorafgaand toezicht van een rekenkamer, bevat de M. v. B. van Feb. 1853 wenk op wenk.

Dat, gelijk de minister van Koloniën beweerde, de bestuursmiddelen in Indië nog niet overal, inzonderheid op de Buitenbezittingen niet, voor het Fransche stelsel deugen, neem ik gaarne in algemeenen zin aan. Ik had dan ook zonder bedenken mij onder de toejuichers der meerderheid geschaard, ware ons een wet geschonken, naar het Fransche stelsel ontworpen, maar met vergunning aan den G. G., om tijdelijk uitzonderingen in den geest van het zoogenaamde Belgische toe te laten, waar ze hem onvermijdelijk schenen. Het gebruik, van die vergunning gemaakt, zou der wetgevende macht blijken. Men zou van zelf de middelen gevonden hebben, om de noodbrug door iets degelijks te vervangen.

De bewaring van 's lands gelden en goederen.
(Kassen en magazijnen.)

Ofschoon in algemeenen zin gezegd zou kunnen worden, dat het gansche financieel beheer op de kassen en magazijnen betrekking heeft, is het beheer der kassen en magazijnen, of kas- en pakhuis-beheer, of kas- en materieel-

beheer, het beheer dus der bewaarplaatsen van 's lands gelden en goederen, een bijzonder deel der staatsfinanciën.

Het kenmerk, waardoor dit zich van het vorige onderscheidt, werd reeds op blz. 49 aangeduid. Het beheer in betrekking tot de begrooting bestaat uitsluitend uit *bevelen*, het beheer der bewaarplaatsen uit de *voltrekking* van die bevelen.

Ook bevelen omtrent het kas- en pakhuis-beheer zelf alzoo behooren tot het beheer in betrekking tot de begrooting. Elk bevel tot een geldverzending van de eene landskas naar de andere b. v. is een daad in betrekking tot de begrooting: het geld mag niet gezonden worden dan voor doeleinden door de begrooting voorzien; de begrooting heeft op de kosten van zulke verzendingen gerekend; eveneens werd bij de begrooting gerekend op kosteloze wisseltrekkingen, toen men er de som voor kosten van geldverzendingen invulde; alle bevelen tot geldverzendingen, van welken aard ook, moeten tegenover dien post der begrooting verantwoord worden. (Natuurlijk komt ten laste van de begrooting slechts het kostende van elk zoodanig bevel.) — Zoo behoort mede tot de bestuursdaden, en dus tot het beheer in betrekking tot de begrooting, de zorg voor het aanwezen van het nodige personeel en materieel voor de goede bewaring van 's lands gelden en goederen. Op de kosten wordt weder bij de begrooting gerekend. Het bestuur heeft de bevelen te geven (ook om bevelen te doen vragen). Alleen de voltrekking gaat de kassen en magazijnen aan.

Deze tegenstelling van het bevel en de voltrekking rust op een hoofdregel van financiebeheer. Geen beschikker over 's lands gelden en goederen mag tevens hun bewaarder zijn. Geen ordonnateur tevens kas- of pakhuishouder. (Onder kas en pakhuis verstaat men alle soorten van bewaarplaatsen, ook tijdelijke.)

De wet van 23 April volgt hoofdzaaklijk dien regel bij art. 85:

Al wie bevoegd is of gedelegeerd wordt tot het aangaan van schulden en tot de beoordeeling en het onderzoek van vorderingen ten laste van den lande, alsmede tot de betaalbaarstelling daarvan, mag niet tevens zijn gewoon comptable, dat is titularis van een comptabel ambt. In Nederlandsch Indië kan, in bijzondere gevallen, van dit voorschrift worden afgeweken.

Zij kent dus tweeërlei uitzondering: een doorgaande, die alle niet-gewone komptabelen buiten den regel stelt, en een voor «bijzondere gevallen». Met bijzondere gevallen bedoelt de regeering volgens de stukken slechts die, waarin kleine Buitenposten dikwerf verkeeren: wanneer namelijk «zich aldaar slechts één geschikt ambtenaar bevindt, wien men alsdan genoodzaakt is bij zijne administratieve betrekking ook die van comptabele op te dragen». Dit kan echter volgens onze begrippen van wetsuitlegging (*) den G. G. niet verhinderen, zoo hij andere bijzondere gevallen ontmoet, de wet daarop toe te passen.

Tegen die uitzondering voor bijzondere gevallen heb ik niets in te brengen.

Maar waarom *alle* niet-gewone komptabelen uitgezonderd?

En men mag wel vooraf vragen: wat is een gewoon komptabele? De wet definieert niet. Het kan toch geen definitie heeten, te zeggen (als art. 85) dat een gewoon komptabele is «titularis van een komptabel ambt». Wat is een komptabel ambt? Evenmin vindt ge eene duidelijke definitie bij art. 90, over de buitengewone komptabelen. Het luidt:

Ieder die, ofschoon geen gewoon comptabele, tijdelijk wordt belast met het ontvangen van den lande aankomende gelden en goederen, is deswege rekenpligtig aan de bij art. 86 genoemde Algemeene Rekenkamers.

Aan die verpligting zijn onderworpen alle administratiën, waaraan eenig beheer van 's lands penningen en goederen wordt opgedragen.

(*) *N. I. in de S. G.*, deel I, bl. 19 en 20. *De kol. pol. der Grw.*, bl. 3 en 4.

De personen en administratiën, in het tegenwoordig artikel bedoeld, worden aangemerkt als buitengewone comptabelen en zijn niet tot borgstelling verpligt.

Is het niet vreemd, dat niemand in de kamers in eenige toelichting van dat art. belang stelde? Een lijst van die «personen en administratiën» ware leerrijk geweest.

Mij dunkt, een definitie had er moeten zijn. Zij had kunnen bestaan in de verklaring, dat ieder, wien de bewaring van 's lands gelden of goederen, hetzij tijdelijk of doorloopend, is opgedragen, rekenplichtig wordt door de daad der overname. Uit het inbewaringhebben vloeit de rekenplichtigheid voort. Rekenplichtigheid voor de bewaring omsluit rekenplichtigheid voor elke afgifte

Tot de kassen en magazijnen hebben verder betrekking de artt.:

Art. 33. Alle met het koloniaal beheer van Nederlandsch Indië in verband staande ontvangsten, van welken aard ook, welke in Nederland te doen zijn, worden in 's Rijks schatkist gestort, en alle met het koloniaal beheer van Nederlandsch Indië in verband staande betalingen, welke in Nederland te doen zijn, worden door middel van aanwijzingen op 's Rijks schatkist bewerkstelligd.

69. De termijnen van verjaring, bij de burgerlijke wetten in Nederland en in Nederlandsch Indië bepaald, zijn voor de begrooting van Nederlandsch Indië toepasselijk:

2°. op alle verevende vorderingen, waarvoor mandaten of ordonnantiën van betaling zijn afgegeven.

71. Mandaten of ordonnantiën van betaling, welke in Nederlandsch Indië niet ter voldoening zijn aangeboden binnen den termijn, voor de afsluiting der begrooting bepaald, zijn vervallen.

72. Over beslag op 's lands gelden en goederen.

89. Een gewoon comptabele aanvaardt zijne betrekking niet dan na voldoende borgstelling en na aflegging van den eed op de wijze, door Ons of door den Gouverneur Generaal bepaald.

91. In Nederland wordt door den minister van Koloniën of op zijnen last, en in Nederlandsch Indië wordt door den Gouverneur Generaal of op zijnen last gezorgd:

1°. dat de borgstellingen der gewone comptabelen naar behooren worden geregeld; en

2°. dat de acten van borgtogt in daartoe bestemde registers worden ingeschreven.

Een enkele opmerking omtrent art. 89.

«Dan *na* voldoende borgstelling» aldaar is iets nieuws. Natuurlijk behoort het zoo. Maar zal de onvoorwaardelijke bepaling terstond uitvoerbaar zijn? In mijn tijd placht men den borgtocht eerst onder de bekleeding van het ambt te laten stellen door periodieke inhoudingen op de bezoldiging, omdat voor dergelijke ambten bijna geen gegoede ambtenaren gevonden werden. De onbekwaamheid tot voorafgaande borgstelling werd verergerd doordien de benoeming gewoonlijk met verhuizing, dus meestal met groote kosten voor den benoemde, gepaard ging. Zijn de ambtenaren, die voor kashouder- en pakhuismeesterschappen in aanmerking komen, thans over 't algemeen rijker? Zoo niet, kan de wet verschillende gevolgen hebben. Men kan er aanleiding uit nemen òf tot noodmiddelen om het steeds benoemen van ambtenaren voor zulke betrekkingen mogelijk te maken; (b. v. door zeer lage borgtochten «voldoende» te verklaren, of door voldoende te verklaren gedeeltelijke storting van hooger borgtochten bij de aanvaarding van het ambt, met verplichting om het overige gedurende de bekleeding aan te zuiveren;) òf tot openstelling van zulke betrekkingen ook voor niet-ambtenaren die een wezenlijk voldoenden borgtocht terstond bij de aanvaarding leveren en vooraf door examen in de komptabiliteitverordeningen geschiktheid bewijzen. Het laatste, hoezeer nogal een omkeer in heerschende begrippen van ambtelijke «aanspraken», schijnt het beste.

Ten overvloede zij hier aangeteekend dat onder deze rubriek thuis behoort eene bepaling van art. 51 reg.regl., t. w.: «Spillagiën of overwigten worden nimmer beschouwd

als voordeelen aan de ambten verbonden, maar slechts als middelen om verliezen, buiten de schuld der ambtenaren ontstaan, te vergoeden.»

De verantwoording van het beheer in betrekking tot de begrooting.

In het denkbeeld *beheer*, als taak der uitvoerende macht, ligt dat van verantwoordelijkheid opgesloten. Al had de Grondwet niet gesproken van «beheer *en verantwoording*», eene wet op het beheer der geldmiddelen zou tevens de verantwoording hebben moeten regelen.

Aan elke der hierboven onderscheiden twee soorten van beheer dus is een eigen verantwoording verbonden. Beide behooren afzonderlijk beschouwd te worden. Wij beginnen met die der eerste beheersoort.

a. De uitvoerende macht, van den wetgever bij de begrooting regels ontvangend voor hare daden gedurende een bepaalden tijdkring, moet het verrichte (bevolene) gedurende dien tijdkring tegenover de begrooting aan den wetgever verantwoorden.

Het spreekt van zelf, dat indien voor sommige daden door den wetgever buiten de begrooting, bij afzonderlijke wetten, doorloopende regels zijn gesteld, ook de opvolging van die regels moet verantwoord worden. Dit is mede eene verantwoording in betrekking tot de begrooting; want de begrooting is een begrenzend plan voor *alle* financieele bestuursdaden; de machtigingen, in de begrooting vervat, geschieden behoudens de vastgestelde doorloopende regels.

Deze eisch van verantwoording aan den wetgever komt in de Grondwet voor bij art. 122: «De verantwoording van de staatsuitgaven en ontvangsten wordt...... aan de wetgevende macht gedaan.»

De wet van 23 April volgt de Grw. op den voet bij

art. 74: «De verantwoording van de koloniale ontvangsten en uitgaven vóor N. I. geschiedt over elk dienstjaar afzonderlijk aan de wetgevende magt....»

b. Door wien wordt die verantwoording van het financieel beheer van N. I. aan den wetgever afgelegd?

De Grw. zegt het duidelijk bij artt. 54. «De uitvoerende magt berust bij den Koning.» 59. «De Koning heeft het opperbestuur der koloniën.» 53. «De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.»

Derhalve de minister van Koloniën, niet de Goeverneur Generaal.

Alleen in geval van ambtsmisdrijf kan volgens art. 159 Grw. een der vertegenwoordigende kamers den G. G. tot verantwoording roepen.

Het regeeringsreglement bleef aan dit begrip getrouw bij art. 37: «De G. G. is, met opzigt tot de uitoefening van zijne waardigheid, verantwoordelijk aan den Koning, onverminderd het regt tot vervolging bij art. 159 Grw. aan de Tweede Kamer der S. G. toegekend.»

Zie verder des noods het opstel over de koloniale landvoogdij in *De koloniale politiek der Grondwet.*

Wat wil hieromtrent de wet van 23 April? Weet zij het zelve wel? Vergelijk bl. 96.

c. Gelijk alle verantwoording eene *rekening* tot grondslag heeft, is de grondslag der verantwoording in betrekking tot de begrooting eene rekening, voorstellende met woorden en cijfers de daden des bestuurs tegenover de begrooting.

De wet schrijft het opmaken van zoodanige rekening voor bij art. 77:

Van de begrooting van uitgaven voor Nederlandsch Indië en van de middelen, tot dekking der uitgaven aangewezen, wordt eene afzonderlijke rekening opgemaakt, als:

wegens het Iste hoofdstuk, door den Minister van Koloniën;

wegens het IIde hoofdstuk, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie.

Die rekeningen wijzen in de volgorde der begrooting en met gelijke omschrijving der afdeelingen, onderafdeelingen en artikelen, waarin deze zijn gesplitst, afzonderlijk aan:

in ontvang:

het geraamde bedrag en wat daarop is ontvangen;

in uitgaaf:

het geraamde bedrag en wat daarop is verevend, met aanduiding van de verschillen in meer of minder, zoowel wat de ontvangsten als de uitgaven betreft, en met aanwijzing welke der verevende sommen voldaan, welke verschuldigd gebleven zijn.

Voeg daarbij al. 1 van art. 80:

De rekeningen, vermeld in art. 77, moeten voorzien zijn van opgaven, vermeldende de oorzaken der verschillen tusschen de ramingen der ontvangsten en uitgaven en de verkregen uitkomsten.

Elke opteekening van financiéele daden des bestuurs in daartoe aangelegde «boeken» geschiedt voor de rekening, en behoort alzoo, wanneer men «beheer» en «verantwoording» onderscheidt, niet tot het beheer (dat alleen uit bevelen bestaat) maar tot de verantwoording.

De wet van 23 April zag dit over 't hoofd. Zij rangschikt onder «beheer» een aantal artt. die uitsluitend de rekening, dus de verantwoording, betreffen. Zulke artt. zijn:

10. Tot de dienst van een jaar behooren:

a. voor de ontvangsten:

1°. de opbrengst der producten, in het dienstjaar verkocht, voor zoover de opbrengst gedurende het openstaan der dienst is ontvangen;

2°. de belastingen en andere middelen van inkomst, gedurende het dienstjaar ontvangen;

3°. de ontvangsten gedurende het dienstjaar gedaan wegens opbrengst van producten over afgesloten dienstjaren;

b. voor de uitgaven:

de regten, gedurende het dienstjaar verkregen door de schuldeischers van den staat, behoudens de uitzonderingen, vermeld bij de artt. 11, 12 en 49. (Zie blz. 61, 65 en 68.)

11. Onverevend gebleven vorderingen betrekkelijk afgesloten diensten, bedoeld bij § 1 van art. 69 (blz. 68), worden, voor zoover

zij niet zijn verjaard, gekweten uit de sommen voor onvoorziene uitgaven bij de betrokken afdeelingen aangewezen voor het dienstjaar waarin zij later verevend worden, en bij de rekeningen, vermeld in art. 77, afzonderlijk verantwoord.

Alle andere vorderingen ten laste van den lande, welke niet zijn verevend vóór de afsluiting van het dienstjaar waartoe zij behooren, kunnen niet betaald worden dan uit credieten, daartoe op nieuw door de wet toegestaan.

12. De voorschotten, vermeld bij art. 49, behooren tot de dienst van het jaar waarin zij zijn verstrekt; de kosten van aankoop, vervoer en verkoop van producten en de voorschotten wegens plantloonen tot de dienst van het jaar, waarin de betaling plaats heeft.

Toevallige baten behooren tot de dienst van het jaar waarin zij worden ontvangen.

13. De dienst blijft open:

tot den 31sten Maart van het jaar volgende op het dienstjaar, om de werken of gedeelten daarvan en de leverantiën te volbrengen, die, volgens de verklaring van het hoofd der betrokken administratie, ten gevolge van buitengewone omstandigheden, in die verklaring te vermelden, niet vóór den laatsten December van het dienstjaar zijn afgeleverd;

tot den 31sten December daaraanvolgende, om alles ten einde te brengen wat het bewerkstelligen der ontvangsten, het verevenen en ordonnanceren der uitgaven betreft.

20. Het bedrag der teruggaven (van belasting) wordt gebragt in mindering van de gelijksoortige ontvangsten over het jaar waarin de teruggave heeft plaats gehad.

23. Als ontvangsten op de dienst van het loopende jaar worden onder de toevallige baten gebragt de sommen, die ten onregte mogten zijn betaald, en waarvan de teruggave eerst plaats heeft na de afsluiting van de begrooting, waarop zij in uitgaaf zijn gebragt.

28. De in 's Rijks schatkist overgebragte gelden, bedoeld bij art. 33 (bl. 79), worden, voor zoover zij niet noodig zijn tot bestrijding van uitgaven, met het koloniaal beheer in betrekking staande, onverschillig tot welk dienstjaar zij behooren, op aanwijzing van den Minister van Koloniën afgeschreven in mindering der bijdragen aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven, bij het 1ste hoofdstuk der begrooting voor Nederlandsch Indië geraamd.

Van dusdanige afschrijving wordt mededeeling gedaan aan de Algemeene Rekenkamer in Nederland.

34. Behoudens het bepaalde bij art. 49, worden geene sommen van de begrooting afgeschreven of afgezonderd tot kwijting van vorderingen, wier bedrag eerst later kan blijken.

35. De begrootingsposten en credieten, bij art. 31 (blz. 46) bedoeld, worden, behoudens de bepalingen van art. 36 (blz. 45), middellijk noch onmiddellijk verhoogd door eenige bate den lande aankomende.

De wet ziet trouwens geen bezwaar om, tegen haar eigen begrip van beheer en verantwoording in, onder beheer op te nemen bij art.:

6. dat de onvoorziene uitgaven verantwoord worden in zoovele bijzondere posten als zij gelijksoortige onderwerpen betreffen;

17. dat de opbrengst van verkochte of afgestane landsgoederen wordt verantwoord onder de toevallige baten van het dienstjaar, waarin de verkoop plaats heeft;

31. dat ieder door den G. G. geopend krediet aan de begrooting wordt toegevoegd en daarmede gelijktijdig verantwoord;

49. dat ordonnantiën voor voorschotten tot betalingen aan de land- en zeemacht nader, met overlegging der bescheiden, wordt verantwoord.

d. Om de omvangrijke rekening der uitvoerende macht te kunnen beoordeelen, heeft de wetgever een eigen onderzoekswerktuig nodig. Daartoe dienen rekenkamers.

Van de Nederlandsche bepaalt de Grw. bij art. 176: «Er is eene Algemeene Rekenkamer, welker zamenstelling en taak door de wet worden geregeld.» Doch een gedeelte der taak wijst de Grw. zelve aan bij het reeds aangehaalde art. 122 (dat dus na 176 had moeten komen), door ter plaatse hierboven opengelaten in te voegen: «onder overlegging van de door de Rekenkamer goedgekeurde rekening».

Dat eene inrichting, aangewezen om de rekening des

bestuurs, de voorstelling met woorden en cijfers van de daden des bestuurs, voor den wetgever te onderzoeken, volkomen gescheiden moet blijven van het bestuur, volgt uit hare bestemming. De tekst der Grw. beaamt of versterkt dit begrip in het straks niet overgenomen gedeelte van art. 176: «Bij het openvallen eener plaats in deze kamer zendt de Tweede Kamer der S. G. eene opgave van drie personen aan den Koning, die daaruit kiest. De leden der Rekenkamer worden voor hun leven aangesteld. Hunne bezoldiging wordt door de wet geregeld. Het 2de lid van art. 163 is op hen van toepassing.» (Dat is: «zij kunnen worden afgezet of ontslagen door regterlijke uitspraak, in de gevallen in de wet te bepalen. Zij kunnen op eigen verzoek door den Koning worden ontslagen.»)

Nogtans leven wij tot heden onder een wet, — van 5 Okt. 1841, houdende instruktie voor de A. R., — die aan dit tot geenerlei verantwoording verplichte ligchaam bemoeijenissen opdraagt, rechtstreeks in het bestuur grijpend, den gang en de verantwoordelijkheid van het bestuur storend. Zie blz. 71.

De wet van 23 April betreedt het spoor der Grw. bij art. 74, waar op het boven overgenomen gedeelte volgt: «onder overlegging van door de A. R. in Nederland en in N. I. goedgekeurde rekeningen, ieder voor zooveel aangaat het gedeelte der ontvangsten en uitgaven, welke aan hare contrôle was onderworpen.» (De taalfout ontsnapte ieders gespannen oplettendheid van het eerste ontwerp tot het laatste.)

Verder vond zij op haar weg art. 66 reg.regl.: «Er is eene A. R., belast met het toezigt over het beheer der koloniale geldmiddelen en over de verantwoording der rekenpligtigen. De zamenstelling der kamer en hare instruktie worden door den Koning vastgesteld, in overeenstemming met de wet op de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen.»

Het eerste ontwerp bepaalde zich bij herhaling van het slot van dit artikel. Volgens het V. V. achtten «eenige leden» meer nodig. «Zal die rekenkamer inderdaad de waarborgen aanbieden die het wetsontwerp belooft, dan moet de onafhankelijkheid harer leden behoorlijk verzekerd zijn. Moeijelijk zal dit op voldoende wijze kunnen geschieden dan door de wet, hetzij dan dat eene afdeeling van het tegenwoordige ontwerp daaraan gewijd worde, hetzij dat daarvoor eene afzonderlijke wet worde voorgedragen. Al trad zulk eene wettelijke regeling in meer bijzonderheden dan welligt bij het zamenstellen van het regeringsreglement werd bedoeld, die afwijking werd door het belang der zaak voldoende geregtvaardigd. Men moest toch niet vergeten dat de G. G., volgens het ontwerp, rekenpligtig zou zijn aan de A. R. in N. I., hetgeen al dadelijk het denkbeeld uitsluit om de benoeming en het ontslag der leden van dit staatscollegie aan hem op te dragen. Regtstreeksche benoeming door den Koning kwam alleen in aanmerking.» De regeering «aarzelde niet» aan dat verlangen te voldoen. Van daar de inschuiving (luk of raak) van een reeks van artt. in het hoofdstuk over het beheer (!), die na wijziging thans luiden:

Art. 50. De A. R. in N. I. bestaat uit eenen voorzitter en zes leden. Zij moeten zijn Nederlanders en den vollen ouderdom van dertig jaren bereikt hebben.

Art. 51. De voorzitter en leden der A. R. in N. I. worden door Ons benoemd en ontslagen.

De G. G. zendt door tusschenkomst van den Minister van Koloniën voor elke opengevallen plaats eene door den Raad van N. I. opgemaakte en met redenen omkleede aanbeveling van *drie* personen aan Ons in.

Wanneer te gelijker tijd meer dan ééne vacature bij de A. R. in N. I. ontstaat, kan, behoudens Onze bekrachtiging, in de tweede of verdere vacature door den G. G. worden voorzien uit eene aanbeveling van *drie* personen, opgemaakt door den Raad van N. I.

Art. 52. De voorzitter en leden der A. R. in N. I. mogen geene andere staatsambten bekleeden.

Zij mogen regtstreeks noch zijdelings deelhebbers zijn in, noch borg zijn voor eenige onderneming, ten grondslag hebbende eene met de Indische Regering om winst of voordeel aangegane overeenkomst.

Zij mogen geene schuldvorderingen ten laste van N. I. koopen.

Zij mogen geen beroep of bedrijf uitoefenen, ten gevolge waarvan zij zouden kunnen worden verklaard in staat van faillissement.

Art. 53. De voorzitter en leden der A. R. in N. I. kunnen uit hun ambt worden ontzet:

1°. wanneer zij veroordeeld zijn tot gevangenisstraf, die, welke geldboete vervangt, daaronder niet begrepen;

2°. wanneer zij verklaard zijn in staat van kennelijk onvermogen of wegens schulden zijn gegijzeld; of

3°. bij gebleken wangedrag of onzedelijkheid of bij gebleken grove achteloosheid in de waarneming van hun ambt.

Art. 54. Behalve bij ontslag op eigen verzoek, kunnen de voorzitter en leden der A. R. in N. I. uit hun ambt worden ontslagen:

1°. bij gebleken ongeschiktheid door meer dan zestigjarigen ouderdom of door aanhoudende ziels- of ligchaamsziekte;

2°. wanneer zij onder curatele zijn gesteld;

3°. wanneer zij bij het eindigen van hun verloftijd niet zijn teruggekeerd;

4°. wanneer zij het verbod van art. 52 overtreden.

Art. 55. Indien de G. G., den Raad van N. I. gehoord, oordeelt, dat de voorzitter of een der leden van de A. R. in N. I., om eene der redenen, in de artt. 53 en 54 vermeld, behoort te worden ontzet of ontslagen, zendt hij zijne daartoe strekkende voordragt, met alle ter zake betrekkelijke stukken, aan den Minister van Koloniën, vergezeld van eene schriftelijke verantwoording van den betrokken ambtenaar, wien tot dat einde de tegen hem bestaande bezwaren worden medegedeeld.

De G. G. is bevoegd, om, in afwachting van 's Konings beschikking, den betrokken ambtenaar, in de gevallen, bij de twee vorige artikelen bedoeld, in zijn ambt te schorsen.

De betrokken ambtenaar wordt, desverkiezende, door toekenning van verloftractement en vrijen overtogt, in de gelegenheid gesteld, om zich in Nederland te gaan verantwoorden.

Op de betrekkelijke voordragt van den G. G. wordt door Ons beslist.

Art. 56. Wanneer tegen den voorzitter of de leden der A. R. in N. I., hetzij dagvaarding in persoon of bevel van gevangenneming, hetzij magtiging tot opneming in een huis van bewaring of geneeskundig gesticht voor krankzinnigen is verleend, of lijfsdwang op hen is ten uitvoer gelegd, worden zij daardoor in hunne bediening geschorst.

Art. 57. Schorsing in de bediening stelt den geschorsten ambtenaar op wachtgeld. Wordt hij echter niet ontzet of ontslagen, dan wordt hem, na Onze beslissing, zijn volle tractement over het tijdvak der schorsing te goed gedaan.

Art. 58. De voorzitter en leden der A. R. in N. I. staan te regt voor het Hooggeregtshof van N. I., wegens misdrijven en overtredingen, gedurende den tijd hunner functiën begaan.

Art. 59. Met uitzondering van het geval van voorloopige aanhouding, bij ontdekking op heeter daad, kan tegen den voorzitter en de leden der A. R. in N. I. geen bevel tot gevangenneming worden ten uitvoer gelegd, en, in geval van ambtsmisdrijf, geene vervolging plaats hebben, dan nadat daartoe door den G. G., op den voet en de wijze, bij algemeene verordening omschreven, magtiging is verleend.

Art. 60. Behoudens het voorschrift in de 3de alinea van art. 55, wordt aan den voorzitter en aan de leden der A. R. in N. I. geen verlof naar Nederland toegekend, dan overeenkomstig de bepalingen, door Ons vast te stellen bij de instructie der A. R.

Wanneer door verlof, schorsing, ongesteldheid of andere redenen meer dan één lid der A. R. verhinderd wordt zijne werkzaamheden waar te nemen, wordt in de waarneming door den G. G. voorzien. Indien de waarneming langer duurt dan zes maanden, behoeft de beschikking van den G. G. Onze bekrachtiging.

In 't voorbijgaan merken wij aan, dat in plaats van den weidschen titel «Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch Indië» wel een kortere had gekozen mogen worden, b. v. «Indische Rekenkamer». Voor de officieele briefwisseling zijn lange titels allerhinderlijkst.

Doch erger dan de weidsche titel is de weidsche macht. De wet wapent de leden der Indische rekenkamer met een veel hoogeren graad van onafhanklijkheid tegenover den landvoogd, dan de hoogste rechters in Indië bezitten. Ik zie daarvoor geen reden. De meening der «eenige leden» in 't V. V., dat de G. G. aan de Indische rekenkamer rekenplichtig zou zijn, is onjuist. Hij zal wel zijn rekening, of liever die zijner gedelegeerden, aan die kamer zenden, maar niet om daarover uitspraak te doen; alleen tot onderzoek ten behoeve van den wetgever. Hij verantwoordt zich (buiten ambtsmisdrijf) aan niemand dan aan den Koning. Eigenlijk is het de minister die het meeste belang heeft bij een vlotte verantwoording van den G. G. en dus bij verzwijging van bedenkingen door de Indische rekenkamer (zie blz. 82). Nu zal volgens de wet feitlijk de minister die kamer van leden voorzien. Maar al had de Indische rekenkamer over daden van den G. G. uitspraak te doen, die buitengewone graad van onafhanklijkheid zou nog overbodig zijn geweest. Of is het ooit gebleken dat de mindere graad, aan de hoogste rechtbank in Indië bij de organisatie van 1848 toegekend, nadeeligen invloed oefende op hare uitspraken? Heeft zij niet menigmaal den G. G. in het ongelijk gesteld? Er bestond dus integendeel alle reden om eenvoudig de Grw. tot voorbeeld te nemen, die aan de leden der Nederlandsche rekenkamer (behalve wetlijke regeling van hunne bezoldiging) dezelfde mate van onafhanklijkheid schenkt als aan de leden der hoogste rechtbanken.

De buitengewone verheffing van de Indische rekenkamer is te bedenklijker, nu de wet aan dat meest onafhanklijke ligchaam in de kolonie een voorafgaand onderzoek van «zooveel mogelijk» alle mandaten van betaling opdroeg. (Blz. 67.) Wat men ook in hunne instruktie voorschrijve om vaardige afdoening van zaken te bevorderen, die zeer onafhanklijke heeren zullen, zich houdende buiten «*grove*

achteloosheid» (art. 53), met *deftige* nonchalance veel kunnen vertragen. Het voorafgaand onderzoek aan korte termijnen te binden ware met het doel, door het onderzoek beoogd, in strijd. Aan den anderen kant zullen ettelijke ordonnateurs, gedelegeerden van den G. G., tegen het hooge ligchaam opzien, er goede vrinden mee trachten te blijven, — even als het gansche korps der komptabelen . . . . . . De ervaring zal leeren, dat in dit opzicht de wet van 25 April niet slechts een administratieve, maar tevens een politieke fout beging.

e. Uit het feit, dat de rekenkamer de rekening des bestuurs voor den wetgever onderzoekt, vloeijen de volgende verplichtingen voort:

1°. Het bestuur moet zijn rekening aan de rekenkamer inzenden. Hierin voorziet art. 78 (zie *g* beneden).

2°. De rekenkamer moet door inzage van al de boeken der *voltrekkers* van de bevelen des bestuurs, dus door inzage van de rekeningen der kassen en magazijnen, in staat gesteld worden om na te gaan, of de rekening des bestuurs met die andere overeenstemt. Dit zal geschieden krachtens de bepalingen, hierna bij de beschouwing van de verantwoording der kassen en magazijnen te noemen.

3°. De rekenkamer moet van hare bevinding verslag doen aan de drie takken der wetgevende macht. Dit gebeurt volgens de wet op gebrekkige wijze. Immers uit de artt. 78—80 (beneden, *g*) blijkt, dat de wetgevende macht eerst zeer laat de bevinding van de rekenkamer verneemt.

f. Uit hetzelfde feit vloeit voort, dat de rekenkamer verplicht is den wetgever te berichten al hetgeen deze nodig heeft te weten. Zij moet haar onderzoek niet beperken bij de vergelijking van elke daad des bestuurs met de bestaande verordeningen in het algemeen en de begrooting in 't bijzonder; zij moet evenzeer hare aandacht wijden aan de haar uit het geheel der bestuursdaden zichtbare werking van de verordeningen en daaromtrent den wetgever voorlichten.

De wet laat hiertoe alle ruimte. Wel bepaalt zij bij art. 61 slechts:

De contrôle der A. R. in N. I. op de uitgaven strekt zich uit tot het onderzoek:

1°. of de betrokken post van de begrooting toereikend is;

2°. of de aard der uitgave met de omschrijving van den post overeenstemt;

3°. of er geen vermenging van fondsen over verschillende dienstjaren of afdeelingen der begrooting het gevolg van kan zijn;

4°. of de overgelegde bewijsstukken beantwoorden aan de door Ons vast te stellen vereischten, om aan de comptabelen in uitgaaf te worden geleden.

(Dat «strekt zich uit» gelijk staat met «bepaalt zich» wordt bevestigd door de M. v. B.: «Waarover het onderzoek der A. R. in N. I. zal loopen is bij art. 61 aangewezen.») Art. 79 echter vordert dat de verslagen van de rekenkamers bevatten «de» (dus alle) «bedenkingen en opmerkingen, waartoe het onderzoek der rekeningen en de daartoe behoorende verantwoordingstukken haar aanleiding geven». Onder «bedenkingen en opmerkingen» kunnen, zoo men lust heeft, voorstellen (zijnde uitgewerkte gedachten) begrepen worden.

g. Zal de rekening des bestuurs de grondslag zijner verantwoording aan den wetgever zijn, dan moet zij, en moet het verslag van de rekenkamer, zoo spoedig mogelijk bij den wetgever inkomen.

De wet van 23 April denkt er anders over. Volgens haar is de loop deze:

Art. 78. De rekeningen, in het vorige artikel bedoeld, worden voor ieder dienstjaar opgemaakt onder dagteekening van de afsluiting der begrooting, en vóór of op den 31sten Mei daaraanvolgende overgebragt: die, wegens de ontvangsten en uitgaven in Nederland bij de A. R. aldaar; wegens de ontvangsten en uitgaven in N. I., bij de A. R. in N. I.

Die rekeningen worden door die autoriteiten, na vergelijking met de door haar gehouden aanteekeningen, voorzien van eene verklaring

harer bevinding, en binnen drie maanden na de ontvangst aan de inzenders teruggezonden.

Art. 79. Bij de terugzending der rekeningen, aan het slot van het vorig artikel bedoeld, worden door de A. R. in Nederland en in N. I. volledige verslagen harer werkzaamheden over het betrokken dienstjaar overgelegd.

Die verslagen bevatten de bedenkingen en opmerkingen, waartoe het onderzoek der rekeningen en de daartoe behoorende verantwoordingstukken haar aanleiding gaven, en worden door Ons aangeboden.

Art. 80. De in N. I. opgemaakte rekening wordt, zoo spoedig mogelijk, gezonden aan den Minister van Koloniën.

Zij wordt, vergezeld van de rekening wegens ontvangsten en uitgaven hier te lande, en van eene daaruit door den Minister van Koloniën zamengestelde algemeene rekening, vóór of op den 31sten December van het jaar, volgende op de afsluiting der begrooting, aan de Staten-Generaal aangeboden bij een voorstel van wet tot vaststelling van het slot der ontvangsten en uitgaven van het betrokken dienstjaar.

Bij dat voorstel worden nog overgelegd:

1°. een staat, aantoonende het gebruik, dat is gemaakt van de credieten, vermeld sub 2°. van art. 26 (blz. 67);

2°. een staat, die naar onderscheiding der dienstjaren aantoont welke sommen in het afgesloten dienstjaar wegens uitgaven op vroegere dienstjaren verevend, eensdeels hetzij uitgegeven hetzij door verjaring vrijgevallen, anderdeels verschuldigd gebleven zijn;

3°. de verslagen van de A. R. in Nederland en in N. I.

Wanneer door onvoorziene en niet te vermijden omstandigheden de rekening niet tijdig genoeg bij den Minister van Koloniën is ontvangen om op den 31sten December van het jaar, volgende op de afsluiting der begrooting, aan de Staten-Generaal te worden aangeboden, wordt daarvan aan dezen mededeeling gedaan.

Alzoo komt de verantwoording over elk begrootingsjaar bij de Staten Generaal in wanneer na dat jaar nog twee volle jaren verstreken zijn.

Men schijnt niet geloofd te hebben aan de bestaanbaarheid eener financieele verantwoording van het bestuur, eener

nuttige optreding van de rekenkamer ten behoeve van den wetgever, vóór de afsluiting van het dienstjaar. Men was te zeer vervuld met de vaststelling van het slot der rekening (zie *h* beneden), als uitspraak des wetgevers over de verantwoording. Ongetwijfeld moet eene verantwoording tegenover de begrooting hetzelfde tijdvak omvatten als de begrooting en kan geen slot van rekening tegenover de begrooting vastgesteld worden dan na afsluiting van de begrooting. Maar dit verhindert niet dat de rekenkamer, het orgaan der wetgevende macht, tusschentijds optrede om aan het beginsel der verantwoordelijkheid des bestuurs leven te geven. Waarom zou de rekenkamer slechts eenmaal, na afloop van ieder jaar, den wetgever bekend maken met hare bevindingen onder 't nagaan van al de bescheiden, die haar gedurende het jaar toestroomen? Waarom niet periodiek gedurende het jaar en zelfs voor zeer belangrijke gevallen terstond bij de bevinding? Is de wetgevende macht «het waakzame geweten der wet», de rekenkamers dienen om haar op financieel terrein gestadig wakker te houden.

Tegen dit denkbeeld van drukker gemeenschap van de rekenkamers met de wetgevende macht, b. v. van driemaandelijksche verslagen, kan althans niet aangevoerd worden dat men zoodoende den papierenwinkel met een hoop onbeduidende stukken zou vergrooten. Wij spreken van verslagen, door een ieder nuttig verklaard. Indien de mededeeling van hetgeen in die verslagen voorkomt op zich zelve nuttig is, zou de tijdige mededeeling zonder nut zijn? Haar nut verdubbelt door het bedwang dat zij op het bestuur oefent. Onbeduidend behoeft een driemaandelijksch verslag niet noodwendig te wezen. Reeds wanneer het niets meldt dan dat er geen bijzondere, spoed vorderende mededeelingen te doen zijn, is dit een beduidend teeken voor den gang des bestuurs. Zouden de rekenkamers zich er op toeleggen om onbeduidende mededeelingen te doen? Zij zouden uit eigen beweging mededeelingen die geen haast

hebben bewaren voor het verslag dat tegelijk met de «goedgekeurde rekening» verscheen.

Evenmin kan tegen dit plan aangevoerd worden dat het bestuur tijdig van de bedenkingen der rekenkamers kennis krijgt, onder het Nederlandsche stelsel door weigering van visa, onder het Belgische door waarschuwing, onder het Fransche door een regeringsagent bij de rekenkamer. Het is immers niet genoeg dat *het bestuur* de bevindingen tijdig kenne.

h. Welk gevolg moet de verantwoording hebben?

De Grw. zegt het voor Nederland bij art. 122: «Het slot der rekening wordt door de wet vastgesteld.» En de wet van 25 April, met onnodige omzetting, bij art. 74: «Door de wet wordt het slot der rekening vastgesteld.»

Met andere woorden: de wetgevende macht stelt, na onderzoek van de rekening des bestuurs, de totaalsommen vast, welke over ieder dienstjaar als staatsontvangsten en staatsuitgaven erkend worden.

En indien de totaalsom der ontvangsten op een hooger, der uitgaven op een lager, bedrag dan volgens de rekening wordt vastgesteld, wat moet geschieden met het verschil ('t welk niet ontstaan kan door cijferfouten, daar de rekenkamer alles heeft nageteld en goedbevonden)? Blijft dat verschil ten persoonlijken laste van den rekeningaflegger?

Hiervan zegt het V. V. van Julij 1859: «Naar het oordeel van sommigen moest het boven alle bedenking staan, dat, als de wetgevende magt tegen dengene, die last had gegeven tot de onregtmatig geoordeelde betaling, beslist had, teruggave der onwettig betaalde gelden moest plaats hebben. Naar dit geveelen waren dus alleen de vormen te regelen, volgens welke de regter aan die beslissing uitvoering zou geven. Anderen gingen niet zoo ver. De wetgevende magt kan, huns inziens, niet *veroordeelen*. Aan het niet brengen op den staat van een post van uitgaaf kan de kracht eener *veroordeeling door den regter* niet worden toe-

gekend. Wilde men de bevoegdheid des regters tot eene bloote en verpligte uitvoering eener beslissing van de wetgevende magt beperken, de eigenaardige bevoegdheid der regterlijke magt scheen te zeer te worden ingekort.»

De Grw. bevat ter zake slechts de verklaring: (art. 53) «De ministers zijn verantwoordelijk» en (art. 73) «hunne verantwoordelijkheid wordt geregeld bij de wet». Uit herhaalde pogingen om dit te verwezenlijken ontsproot de wet van 22 April 1855, welke eindigt met art. 37: «De geldelijke verantwoordelijkheid van de hoofden der ministerieele departementen wordt door eene nadere wet geregeld.» Die nadere regeling is er nog niet. Zij zal, gelijk de M. v. T. van 27 Aug. 1863 zich uitdrukt, «verband moeten houden met de wettelijke bepalingen omtrent 's rijks algemeene komptabiliteit».

In dezen stand der zaak meende de wet van 23 April 1864 een goed werk te doen, door bij art. 81 te bepalen:

De geldelijke verantwoordelijkheid van den Minister van Koloniën en van den Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië wordt geregeld bij de wet, regelende de finantiële verantwoordelijkheid van de hoofden der ministeriële departementen.

Volgens het V. V. achtten «eenige leden» zoodanig uitstel bedenklijk. Indien de wet het slot der rekening anders vaststelde dan het bestuur het voordroeg, «zou het dan niet ongerijmd zijn, dat de rendant der rekening, hij zij dan de minister van Koloniën of de G. G., niet verpligt ware het verschil op te leggen? De moeijelijkheid, men weet het, ligt vooral daarin, dat het niet uitgemaakt is of afkeuring van het slot der staatsrekening ipso jure verpligting tot schadeloosstelling oplegt, dan wel of de regter daarover en over het bedrag uitspraak moet doen. Neemt men aan dat de regter het verschil bepalen moet, dan zou deze virtualiter het slot der rekening vaststellen, en niet de wet, gelijk de Grw. en het tegenwoordig ontwerp willen. Ook kan de vraag rijzen, of de wetgever het slot der rekening

alleen wijzigen kan omdat de begrootingswet geschonden is, of ook ter zake van slecht beheer, ofschoon de uitgaven binnen de palen der begrooting bleven. In het laatste geval zou nadere beslissing des regters niet wel te vermijden zijn. Wat daarvan zij, het geldt hier geene strafregtelijke vervolging volgens de wet op de ministerieele verantwoordelijkheid, maar eene bloot burgerlijke actie. De wet kan regelen hoe, door wien èn in welk geval deze ingesteld moet worden. De bedoelde leden meenden dat het ontbreken dier regeling eene leemte was in het ontwerp, die het tegenwoordig kabinet, welke moeijelijkheden de zaak ook aanbood, moest trachten aan te vullen.»

De minister deed hiertegen gelden, dat aan de Grw. de bedoeling niet kon toegeschreven worden om «de geldelijke verantwoordelijkheid van den minister van Koloniën en van den G. G. af te scheiden van de financieele verantwoordelijkheid van de hoofden der ministerieele departementen», en dat een wet op deze laatste eerst met volkomen kennis te ontwerpen was nadat de wijze van beheer en verantwoording der koloniale en der rijksgeldmiddelen vaststond.

Voor zooveel de geldelijke verantwoordelijkheid van den *minister* betreft had m. i. de regeering gelijk. De geschiedenis der vier ontwerpen van wet op de ministerieele verantwoordelijkheid leert, dat elke proef om de geldelijke te regelen zonder voorafgaande regeling van de algemeene komptabiliteit mislukte. Waartoe de proef herhaald bij de Indische wet, terwijl een wet voor de algemeene komptabiliteit onderhanden was?

Men verlieze ook niet uit het oog, dat de wet van 22 April 1855, al liet ze bij art. 37 de geldelijke verantwoordelijkheid des ministers aan een gelukkiger opvolgster over, toch nog al een en ander verschrikkingsmiddel tegen ministerieele verkeerdheden op financieel terrein aan de hand doet. Volgens haar zijn de ministers strafbaar:

1°. met verbanning voor 3 tot 10 jaren, of met gevangenis van 3 maanden tot 3 jaren, beide steeds vergezeld van verlies van ambten, waardigheden, titels en aanspraak op pensioen, — wanneer zij:

met opzet koninklijke besluiten of beschikkingen mede-onderteekenen, waardoor de Grw., of wetten, of algemeene maatregelen van inwendig bestuur van den staat of van de koloniën, geschonden worden;

met opzet beschikkingen nemen of bevelen geven, of bestaande beschikkingen en bevelen handhaven, waardoor als voren;

met opzet uitvoering geven of doen geven aan koninklijke besluiten en beschikkingen, niet van de vereischte mede-onderteekening van een der ministers voorzien;

2°. met verbanning van 1 tot 5 jaren, of met gevangenis van 1 tot 6 maanden, desnoods tevens met verlies als voren, wanneer zij met opzet nalaten uitvoering te geven of te doen geven aan de voorschriften der Grw., der andere wetten of van algemeene maatregelen van inwendig bestuur, ook die de koloniën betreffen, voor zoover de uitvoering wegens den aard der onderwerpen tot hun departement behoort of uitdruklijk aan hen is opgedragen;

3°. met verlies van ambten, waardigheden, titels en desnoods van aanspraak op pensioen, wanneer zij, ook zonder opzet, de bij 2° bedoelde uitvoering grovelijk verzuimen.

Onder al die wetten en algemeene maatregelen van inwendig bestuur zijn immers de financieele, de begrooting aan 't hoofd, begrepen!

Voorts verklaart dezelfde wet van 1855:

4°. (art. 36) dat de rechtsvordering tot vergoeding van schade, door een bij deze wet strafbaar gesteld feit geleden, na veroordeeling door den Hoogen Raad, vóór den gewonen burgerlijken rechter wordt ingesteld;

5°. (art. 35) dat de bepalingen van het Wetboek van Strafrecht aangaande ambtsmisdrijven, die bij deze wet

niet zijn omschreven, ook ten aanzien van de ministers hare volle toepassing blijven behouden.

De «nadere» regeling kan dus alleen betrekking hebben op het zeer verschoonbare geval, dat de staat benadeeld wordt door niet op wetten of deugdelijke algemeene maatregelen van inwendig bestuur gegronde daden van ministers, *zonder opzet* gepleegd, of door hunne *niet grove* verzuimen.

Intusschen heeft art. 37 der wet van 22 April 1855, en zoo ook de wet van 23 April 1864, het *bestaan* eener geldelijke verantwoordelijkheid der ministers buiten de strafrechterlijke boven twijfel gesteld. Slechts de *regeling* werd voorbehouden.

Misschien zal het einde der overleggingen omtrent die nadere regeling wezen, dat men besluit om een paar ontwerpen van wet tot vaststelling van het slot der rekeningen af te wachten.

Dit zou te minder bezwaar hebben, indien men begon met aan de rekenkamer voor te schrijven hetgeen hierboven bij *g* geopperd werd.

Wat den *Goeverneur Generaal* betreft veroorloven de «eenige leden» van het V. V., de regeering, en de wet van 23 April, zich een zoo gewelddadige schennis van logisch recht, dat «vervallenverklaring van ambten, waardigheden en titels,» voor de schuldigen nog een goedertieren straf ware, — indien de *dolus* bewezen kon worden. Gelukkig echter valt aan geen opzet te denken. Men beging slechts een overijling. Nog gelukkiger is het dat de misstap nimmer kwade gevolgen zal hebben. Ziehier de zaak.

Luidens het regeeringsreglement is de G. G. (art. 37) met opzicht tot de uitoefening zijner waardigheid verantwoordelijk aan den Koning, behoudens het recht van vervolging bij de Grw. aan de Tweede Kamer toegekend in geval van ambtsmisdrijf. Art. 38 van het reglement noemt handelingen van den G. G. die strafbaar zijn, en

art. 39 bepaalt, dat «de straffen bij de wet regelende de verantwoordelijkheid van de hoofden der ministerieele departementen tegen de daarbij omschreven misdrijven bedreigd, toepasselijk zijn op den G. G. in de gevallen bij het voorgaande art. vermeld». Terloops teekenen wij aan dat de wetgever steeds verzuimt de leemten in dit art. te vullen: zie blz. 328 en 329 van *De kol. pol. der Grw.* Bij die gelegenheid zullen artt. 36 en 35 der wet van 22 April 1855 (hierboven blz. 98), over het vergoeden van schade door de daar strafbaar gestelde feiten veroorzaakt, en over bestraffing van niet bij die wet beschreven ambtsmisdrijven, wel m. m. op den G. G. worden toegepast. — Bij dit alles nu voegt de wet van 23 April 1864, klakkeloos, de bepaling dat «de geldelijke verantwoordelijkheid van den G. G. wordt geregeld bij de wet» enzv., dus dat die geldelijke verantwoordelijkheid *bestaat.* Ik zeg: klakkeloos; want nergens wordt die bepaling, reeds van het eerste ontwerp af door de regeering voorgedragen, toegelicht. Alleen *vragen* de heeren van het V. V., of het niet ongerijmd zou zijn dat de G. G., bij afkeuring van zijn rekening door de wetgevende macht, *niet* verplicht ware het verschil op te lossen.

Het *kan* immers niet ernstig gemeend zijn! Men was, in de vreeslijke haast waarmede aan deze wet de laatste hand gelegd werd, art. 37 reg.regl. met zijn gansche geschiedenis vergeten. Op de bloote herinnering dat het gesprek liep over verantwoording *aan de wetgevende macht*, had men den G. G. ongemoeid gelaten. Hij toch verantwoordt zich niet aan die macht.

De heeren van het V. V. spreken van ongerijmd. Ware 't niet veeleer — zacht uitgedrukt — de volmaaktste aller ongerijmdheden, een met zoo buitengewone taak naar afgelegen bezittingen gezonden plaatsbekleeder des Konings, na hem (te recht) strafbaar gesteld te hebben voor verkrachting van de wet, daarenboven geldelijk te willen doen boeten

voor nadeelen, *zonder opzet*, door niet op de wet gegronde daden den staat toegebracht? Gij wilt, dat hij alle groote belangen gestadig overzie, overwege, besture: en als hem onder deze zorg, de wezenlijke van zijn ambt, in de dagelijksche drukten een overschrijding ontsnapt, zoudt gij hem geldelijk verantwoordelijk verklaren? Gij wilt, dat hij in dringende gevallen handele, bovenal handele, desnoods de wet ter zijde stelle, behoudens bekrachtiging door de wet: en waar hij van die bevoegdheid te goeder trouw gebruik maakte, zoudt gij, bij niet-bekrachtiging zijner daad door de wet, zijn inboedel voor de geldelijke gevolgen der daad aanspreken?

Tot zulke ongerijmdheden zal men trouwens altijd opnieuw vervallen, zoolang de koloniale onderkoning, tegenover de volksvertegenwoordiging, als een soort van minister beschouwd wordt. Ik gedraag mij voor het overige aan de definitie, en hetgeen haar vorafgaat, in het straks aangehaalde werk, blz. 545.

«Intusschen heeft de wet het bestaan van die geldelijke verantwoordelijkheid uitgesproken.» Wij herhalen: geen nood. Kwade gevolgen kan de vergissing niet hebben. Wacht de voorbehouden regeling. Als men deze beproeft zal de geldelijke verantwoordelijkheid van den G. G. een onding blijken, waar met alle kunst geen ziel is in te blazen. Art. 81, zoover het den G. G. aangaat, blijft een doode letter.

Neen, buiten het geval van opzetlijke wetsverkrachting of grof verzuim, beide door den strafrechter te konstateeren, is geen geldelijk verhaal op den G. G. denkbaar. Van zijn onwillekeurige misstappen behoort het land de schade te dragen. Indien dit uw financieel bewustzijn hindert, troost u met het feit, dat hij zulke fouten te eenenmale kan uitwisschen door een rusteloze toewijding aan het grootsche zijner taak, of met het even onbetwistbare feit, dat hij den lande nog vrij wat wichtiger schade kan toebrengen door

algemeene onbekwaamheid, zonder kans op vergoeding voor de schatkist.

Wilt gij derhalve ten aanzien van de koloniale landvoogdij uw plicht als wetgevers betrachten, wendt andere middelen aan dan dat art. 81. Maakt dat zij door doelmatige bestuursinrichtingen gesteund worde; dat de Indische rekenkamer meer dan één verslag in het jaar doe; dat het verslag, krachtens art. 60 Grw. door het bestuur te doen, inderdaad een verslag zij (ook dit is in het straks aangehaalde boek breedvoerig behandeld); dat de drukpers opgewektheid behoude om ten goede mee te werken.

i. Het tot hiertoe gezegde van de verantwoording geldt die der zelfstandige hoofden van de uitvoerende jegens de wetgevende macht. De hoofden der uitvoerende macht volbrengen hun taak door middel van ondergeschikte bevelgevers. Ook deze hebben een verantwoording af te leggen in betrekking tot de begrooting, doch niet aan de wetgevende macht. Zij zijn verantwoordelijk aan hen van wie zij de bevoegdheid tot beschikking over 's lands gelden en goederen verkregen.

De wet van 23 April heeft hierop gelet bij de artt.

82. Al wie, behoudens de bepaling in het vorig artikel, bevoegd is of gedelegeerd wordt tot het aangaan van schulden en tot de beoordeeling en de verevening van vorderingen ten laste van den lande, alsmede tot de betaalbaarstelling daarvan, en als zoodanig den lande schade toebrengt, is verpligt die schade te vergoeden.

De vervolging van en het verhaal op ordonnateurs in Nederland, hunne erfgenamen of regtverkrijgenden, geschieden volgens de regelen, bij de rijkswetten vastgesteld of vast te stellen.

Voor N. I. wordt door Ons in dit onderwerp voorzien.

83. Vóór de afsluiting van iedere dienst worden in 's lands kas weder overgestort en alzoo tot de begrooting teruggebragt de sommen, waarover door de betrokken personen meer mogt zijn beschikt dan het beloop der aan hem verleende credieten.

84. Ingeval aan de bepaling van het vorig artikel niet mogt

zijn voldaan, wordt voor de invordering der verschuldigde sommen gezorgd:

in Nederland, door den Minister van Koloniën;

in N. I., door den G. G.

De verantwoording der bewaarders van 's lands gelden en goederen.

Ieder lasthebber is verantwoording schuldig aan zijn lastgever. Dus de bewaarders van 's lands gelden en goederen aan hen wier bevelen zij voltrekken, voor zoover die bevelen aangaat. Indien echter de bewaarders zich uitsluitend hadden te verantwoorden aan hun rechtstreeksche lastgevers, zouden, mindere bezwaren daargelaten, feitlijk de lastgevers aan het hoofd der bewaarplaatsen staan. Daar dit niet overeenstemt met het grondbeginsel van financieel beheer dat geen ordonnateur gelden of goederen bewaren mag (blz. 77), dient er een van het bestuur gescheiden macht te zijn, die de rekening der bewaarders opneemt.

Als zoodanig wordt door den aard der zaken het boven bedoelde orgaan van den wetgever, de rekenkamer, aangewezen. Immers de rekening der bewaarders van 's lands gelden en goederen vertoont de voltrekking van alle bestuursbevelen. Uit die rekening alleen kan blijken, of het bestuur geen andere bevelen gegeven heeft dan die zijn rekening aan de wetgevende macht vermeldt (blz. 91). Alleen door onderzoek van de rekening der bewaarders kan de rekenkamer haar plicht als verslaggeefster aan den wetgever over den loop des bestuurs betrachten. De taak van de rekenkamer jegens den wetgever brengt dus mede dat alle rekeningen van bewaarders geregeld haar worden toegezonden. Wat natuurlijker dan dat haar, bij het onderzoek ten behoeve van den wetgever, tevens het vergelijken van

die rekeningen met de bevelen der ordonnateurs worde opgedragen, in stede van hiermede weder een andere macht te belasten?

Van die zijde beschouwd, is opname van de rekening der bewaarders van 's lands gelden en goederen door de rekenkamer nodig ten behoeve van het staatsbestuur.

Doch het inzenden van rekening door de bewaarders heeft niet enkel de beteekenis van het naleven eener verplichting jegens den staat. Er is voor hen een recht aan verbonden: het recht op een kwijtbrief voor hun handeling, telkens na een billijken termijn. Elke inzending van rekening omsluit de vordering van dat recht. Niet minder dan de staat hebben de inzenders er belang bij, dat alle onderzoek met een kwijtbrief afloope.

Dezen kwijtbrief wederom kan het bestuur niet verleenen wegens het voormelde grondbeginsel. Wien zou 't beter toevertrouwd zijn dan aan de rekenkamer, die toch al de stukken onderzoeken moet en uit zoo onafhanklijke mannen is saamgesteld?

Hier verschijnt het rechtsprekend karakter van de rekenkamer.

Maar indien de rekeningaflegger van deze rechtbank den kwijtbrief niet erlangen kan, tenzij na bijpassing van een verschil, en hij vermeent dat dit verschil ten onrechte van hem gevorderd wordt?

Te dien aanzien heeft men twee gevallen te onderscheiden: het eene waar het bestuur met den rekenplichtige, het andere waar het met de rekenkamer instemt. In het eerste behoort het bestuur handelend op te treden. In het tweede behoort de rekenplichtige in hooger beroep te kunnen komen. Bij welken rechter? Daarover beneden.

Ik meen den lezer geen ondienst te doen door vooraf te melden, hoe de rechtspraak van de rekenkamer over de aan haar rekenplichtigen beschreven wordt in het Fransche

dekreet van 31 Mei 1862, hieromtrent eensluidend met het reglement van 31 Mei 1858, (zie blz. 19,) en in het gewijzigd ontwerp VAN BOSSE van Feb. 1853 (blz. 20), en daarna hoe de wet van 23 April 1864 de verantwoording der bewaarders van 's lands gelden en goederen regelt.

De Fransche verordening drukt het rechtsprekend karakter van de rekenkamer aldus uit onder den titel *Comptabilité judiciaire et contrôle de la Cour des comptes*. Art. 375: «La Cour des comptes est chargée de juger les comptes des recettes et des dépenses publiques qui lui sont présentés, chaque année, par....» Volgt de opnoeming der aan haar rekenplichtigen. Art. 376: «Les comptables des deniers publics sont tenus de fournir et de déposer leurs comptes au greffe de la Cour dans les délais prescrits,» — namelijk «par les lois et règlements», zie art. 390, — «et, en cas de défaut ou de retard des comptables, la Cour peut les condamner aux amendes et aux peines prononcées par les lois et règlements.» Voor de uitvoering hiervan zorgt de «procureur général» der kamer krachtens art. 390: «Il fait dresser un état général de tous les comptables qui doivent présenter leurs comptes à la Cour. Il s'assure s'ils sont ou non exacts à les présenter dans les délais fixés par les lois et règlements, et requiert contre ceux qui sont en retard l'application des peines.»

Onder de algemeene leiding van een «premier président» arbeidt de «Cour» in drie afdeelingen («chambres»), elke van 6 «maîtres» en 1 voorzitter, met de nodige «conseillers référendaires»; deze drie afdeelingen vereenigen zich, «lorsqu'il y a lieu», tot een «chambre du conseil». De rekeningen worden ter verifikatie verdeeld onder de referendarissen, die rapport uitbrengen aan de betrokken afdeeling. Art. 409: «Les référendaires peuvent entendre les comptables ou leurs fondés de pouvoirs, pour l'instruction des comptes.» Het verslag van den referendaris wordt

onderzocht door een «maître, qui est tenu: 1°. de vérifier si le référendaire a fait lui-même le travail et si les difficultés élevées dans le rapport sont fondées; 2°. d'examiner par lui-même les pièces au soutien de quelques chapitres du compte, pour s'assurer que le référendaire en a soigneusement vérifié toutes les parties» (art. 412). Geen referendaris en geen maître mag tweemaal achtereen de rekening van denzelfden komptabele behandelen. De maître rapporteert aan de afdeeling; deze beslist, vergaderd met minstens vijf leden (membres), na ingewonnen advies van den referendaris-rapporteur, bij meerderheid van stemmen, in geval van staking overeenkomstig den voorzitter. Het vonnis (arrêt) der afdeeling is dat der Cour. — Art. 419: «La Cour règle et apure les comptes qui lui sont présentés; elle établit, si les comptables sont quittes, ou en avance, ou en débet. Dans les deux premiers cas, elle prononce leur décharge définitive, et, si les comptables ont cessé leurs fonctions, ordonne mainlevée et radiation des oppositions et inscriptions hypothécaires mises ou prises sur leurs biens, à raison de la gestion dont le compte est jugé. Dans le troisième cas, elle les condamne à solder leur débet dans le délai prescrit par la loi. Une expédition de ses arrêts sur les comptes des agents du Trésor est adressée» door den procureur général (art. 392) «au ministre des finances, pour en faire suivre l'exécution.» 420: «La Cour, nonobstant l'arrêt qui aurait jugé définitivement un compte, peut procéder à sa révision, soit sur la demande du comptable, appuyée de pièces justificatives recouvrées depuis l'arrêt, soit d'office, soit à la réquisition du procureur général, pour erreurs, omissions, doubles ou faux emplois reconnus par la vérification d'autres comptes.» 422: «Si, dans l'examen des comptes, la Cour trouve des faux ou des concussions, il en est rendu compte au ministre des finances et référé au ministre de la justice, qui fait poursuivre les auteurs devant les tribunaux ordinaires.» 423: «Les arrêts de la Cour contre

les comptables sont exécutoires, et dans le cas où un comptable se croit fondé à attaquer un arrêt pour violation des formes de la loi, il se pourvoit dans les trois mois, pour tout délai, à compter de la notification de l'arrêt, au conseil d'État, conformément au règlement sur le contentieux. Le ministre des finances, ou tout autre ministre, pour ce qui concerne son département, peut, dans le même délai, faire son rapport à l'Empereur et proposer le renvoi au conseil d'État, de sa demande en cassation des arrêts qu'il croira devoir être cassés pour violation des formes ou de la loi.» 424 en 425: «Lorsque après cassation d'un arrêt de la Cour des comptes, dans l'un des cas prévus par l'article précédent, le jugement du fond a été renvoyé à ladite Cour, l'affaire est portée devant l'une des chambres qui n'en ont pas connu. Dans le cas où un ou plusieurs membres de la chambre qui a rendu le premier arrêt sont passés à la chambre nouvellement saisie de l'affaire, ils s'abstiennent d'en connaître, et ils sont, si besoin est, remplacés par d'autres conseillers maîtres, en suivant l'ordre de leur nomination.» — Bij al deze onderzoekingen strekt tot hoofdregel art. 426: «La Cour ne peut, en aucun cas, s'attribuer de juridiction sur les ordonnateurs, ni refuser aux payeurs l'allocation des payements par eux faits, sur des ordonnances revêtues des formalités prescrites et accompagnées des pièces déterminées par les lois et règlements.»

Het ontwerp van 1853 belast de rekenkamer met het «opnemen en sluiten» van de bij haar overgebrachte rekeningen. Zij bestaat uit zeven leden waaronder een voorzitter en heeft geen prokureur generaal. Op de richtige indiening van de rekeningen wordt toegezien door den voorzitter; boeten voor te late indiening kan de kamer opleggen op aanvraag van den betrokken minister. Het onderzoek neemt hoofdzaaklijk denzelfden loop als ginds. Maar niet alleen kunnen referendarissen de rekenplichtigen of hunne gemachtigden «schriftelijk» hooren: de kamer zelve kan inlichtingen

vragen aan de ministers. Zij besluit met vijf leden, voorzitter inbegrepen. De voorzitter zorgt voor de tijdige mededeeling van «het besluit» der kamer aan de ministers die daarbij belang hebben. Een art. 11 bevat gelijke bepaling als het Fransche art. 426. Tegenover de Fransche artt. 420, 423, 424 en 425, staan deze: 40. «De A. R. is verpligt, gedurende zes jaren na de afdoening eener rekening, tot de herziening harer besluiten over te gaan, hetzij op verzoek van den comptabele, wanneer deze bewijsstukken overlegt die hem eerst na de afdoening zijner rekening zijn ter hand gekomen, hetzij op aanvrage van het hoofd van het ministerieel departement waaronder de comptabele behoort, wanneer uit het onderzoek van andere of latere rekeningen blijken mogt van misvattingen of van vergeten of dubbel gebragte posten. Zij is bevoegd die herziening ook ambtshalve te doen.» 41: «Wanneer de comptabele tegen eenig besluit van de kamer bezwaren heeft, betreffende de inachtneming der vormen en de toepassing der wetten, reglementen of instructiën, gaat de kamer, mits die bezwaren bij haar zijn ingediend uiterlijk binnen twee maanden nadat zoodanig besluit ter kennisse van den comptabele is gebragt, tot eene herziening daarvan over; doch wordt in dat geval het nader voorloopig onderzoek opgedragen aan twee leden van de kamer die geen van beiden aan het vroeger voorloopig onderzoek hebben deelgenomen.» 19. «Ingeval van eene herziening op den voet van artt. 40 en 41 wordt geen besluit genomen dan in eene voltallige vergadering van zeven leden.»

De wet van 23 April, die naar het voorschrift der Grondwet ook dit vak der verantwoording *regelen* moest, meent daaraan te voldoen bij de artt.:

24. De wijze van verificatie der ontvangsten in N. I. wordt door Ons geregeld in overeenstemming met deze wet.

Bij die regeling wordt gezorgd, dat de comptabelen minstens éénmaal 's jaars regtstreeks rekening afleggen aan de A. R. aldaar.

Indien de comptabelen zich bij die rekeningen beroepen op be-

scheiden, door hen vroeger overgelegd aan de hoofden der takken van bestuur, jegens wie zij zich naar hunne instructiën hebben te verantwoorden, worden, ten verzoeke der belanghebbenden of der A. R., aan deze die bescheiden van regeringswege toegezonden.

61. De contrôle der A. R. in N. I. op de uitgaven strekt zich uit tot het onderzoek...... 4°. of de overgelegde bewijsstukken beantwoorden aan de door Ons vasttestellen vereischten, om aan de comptabelen in uitgaaf te worden geleden.

62. Het beheer over het materieel, in 'slands magazijnen en andere bewaarplaatsen voorhanden, is op den voet en de wijze, bij ordonnantie te bepalen, aan het toezigt der A. R. in N. I. onderworpen.

63. De A. R. in N. I. is verdeeld in twee tafels.

Iedere tafel beslist met drie leden en bij meerderheid van stemmen.

64. Eene vereenigde zitting der A. R. in N. I. kan niet worden gehouden met minder dan vijf leden.

Indien in eene vereenigde zitting de stemmen staken, valt het besluit ten voordeele van den comptabele.

65. De besluiten der A. R. in N. I., waarbij het slot van rekening van een comptabele vastgesteld, of hem eene boete opgelegd wordt, worden uitgevaardigd in naam des Konings.

66. Al wat verder de zamenstelling en instructie der A. R. in N. I. betreft, wordt door Ons vastgesteld, in overeenstemming met deze wet.

75. Al wie belast is met den verkoop van gouvernementsproducten in Nederland doet deswege rekening en verantwoording aan den Minister van Koloniën.

Die rekening toont aan:

1°. wat van die producten hier te lande is aangekomen, de hoeveelheid, die daarvan is verkocht en wat er van in magazijn overblijft, met vermelding der soorten en oogstjaren, waaruit zij afkomstig zijn;

2°. de bruto opbrengst van hetgeen is verkocht;

3°. de gedane stortingen in 's Rijks schatkist.

Daarenboven wordt door den geconsigneerde, binnen vier maanden na afloop van ieder jaar, op dezelfde wijze regtstreeks rekening gedaan aan de A. R. in Nederland.

Bij die rekening wordt verwezen:

a. naar maandelijksche staten, door den directeur van het be-

trokken Departement van Algemeen Bestuur in N. I. opgemaakt, welke aanwijzen de hoeveelheden en soorten van de in consignatie naar Nederland afgeleverde producten, met vermelding der oogsten, waaruit zij afkomstig zijn, en welke staten door dengene, aan wien de producten in N. I. zijn afgeleverd, voor ontvangst zijn geteekend;

b. naar de bescheiden, aan den Minister van Koloniën overgelegd.

De sub *a* en *b* bedoelde stukken worden door den Minister van Koloniën zoo spoedig mogelijk tot voorbereiding van de verificatie der jaarrekening aan de A. R. ingezonden.

76. Bij het onderzoek der jaarrekening en verantwoording, in het vorig artikel omschreven, zal de A. R. de bewijsstukken aannemen, zoo als ze bij den handel gebruikelijk zijn, en voorts eerbiedigen de voorwaarden, waarop de verkoop der producten heeft plaats gehad, alsmede de bij den handel bestaande usantiën.

Bij verschil van opvatting daaromtrent wordt door Ons beslist.

86. Behoudens het bepaalde bij de artt. 24 en 75, zijn alle gewone comptabelen verpligt rekening af te leggen:

in Nederland, aan de A. R.;

in N. I., aan de A. R. aldaar.

De modellen en tijdstippen van inzending der rekening worden in overleg met de betrokken Departementen van Algemeen Bestuur door de in dit artikel genoemde autoriteiten vastgesteld.

87. De A. R., in het vorige artikel genoemd, schrijven aan de comptabelen de termijnen voor tot beantwoording harer bedenkingen en tot het iudienen van bezwaren tegen de veranderingen, welke door die autoriteiten zijn gemaakt in de door hen afgelegde rekeningen.

88. Wanneer, ondanks de door een comptabele ingebragte bezwaren tegen die veranderingen, de betrokken A. R. van meening is niet op de door haar gemaakte veranderingen te moeten terugkomen, zal zoodanig comptabele binnen ééne maand, nadat de beslissing te zijner kennis is gebragt, daarvan herziening kunnen vorderen.

Het onderzoek omtrent zoodanige herziening wordt opgedragen aan andere leden der betrokken A. R. dan die, welke de beslissing hebben voorgesteld, waardoor de rekenpligtige zich bezwaard acht.

Het besluit omtrent die herziening wordt genomen in eene vereenigde zitting der betrokken A. R.

Van den uitslag der herzieningen wordt melding gemaakt in de verslagen bedoeld bij de artt. 79 en 80.

90. Over de buitengewone komptabelen. Zie blz. 78.

92. De gewone en buitengewone comptabelen, die achterlijk blijven in het inzenden hunner rekeningen, worden door de betrokken A. R. beboet.

Die boete gaat niet te boven de helft van het jaarlijksch bedrag hunner bezoldiging, of, voor zoover zij percentsgewijze worden beloond, één zesde gedeelte van den vermoedelijken ontvang, dien zij hebben te verantwoorden.

Gelijktijdig met die beboeting wordt hun een nieuwe termijn voorgeschreven. Bij verdere nalatigheid worden de rekeningen ex officio, ten koste van de nalatigen, opgemaakt door een ambtenaar, daartoe door den Minister van Koloniën of den G. G. aan te wijzen. De rekeningen worden verder behandeld en afgedaan, als waren zij door de comptabelen zelven opgemaakt en ingezonden.

93. In Nederland wordt door den Minister van Koloniën en in N. I. wordt door den G. G. gezorgd:

1°. dat uitvoering gegeven wordt aan de besluiten der A. R., vermeld in art. 88;

2°. dat worden ingevorderd de boeten en kosten, bedoeld in art. 92.

De invordering der verschuldigde sommen geschiedt bij voorkeur op de inkomsten der comptabelen en op den door hen gestelden borgtogt, of anders op de wijze, voorgeschreven voor de invordering der directe belastingen.

94. Indien een gewoon of buitengewoon comptabele wordt onder curatele gesteld of overlijdt, wordt de rekening, die hij had behooren te doen, ex officio opgemaakt door een ambtenaar, daartoe door den Minister van Koloniën of door den G. G. aan te wijzen.

De opgemaakte rekening wordt aan den curator of aan de erfgenamen of regtverkrijgenden medegedeeld; zij ontvangen inzage van de daartoe behoorende bescheiden, en aan hen wordt een redelijke termijn verleend om hunne bezwaren daartegen te doen gelden.

Wanneer de betrokken A. R. zich niet met de ingebragte bezwaren kan vereenigen, wordt de rekening vastgesteld op de wijze, als in de voorlaatste alinea van art. 88 is voorgeschreven.

Indien de rekening sluit met een nadeelig slot, wordt dat bij voorkeur verhaald op den gestelden borgtogt.

Is deze niet genoegzaam, dan geschiedt de invordering van het

tekort op de wijze, voorgeschreven voor de invordering der directe belastingen.

Indien de rekening sluit met een voordeelig slot, wordt dat door den Staat uitgekeerd.

De erfgenamen en regtverkrijgenden zijn ontslagen, wanneer drie jaren zijn verloopen:

1°. na den dood van den comptabele, zonder dat aan hen de ex officio op te maken rekening is medegedeeld;

2°. na het verstrijken van den aan hen tot indiening hunner bezwaren verleenden termijn, zonder dat de rekening is vastgesteld.

95. Van de boeten, in art. 92 bedoeld, zal in Nederland door Ons en in N. I. door den G. G. kwijtschelding kunnen worden verleend, na gehoord advies van de A. R., die de beboeting heeft uitgesproken.

96. Gewone en buitengewone comptabelen worden ter zake van hun gehouden beheer niet van verantwoordelijkheid ontheven dan door een bewijs deswege, afgegeven door de betrokken A. R.

97. Zoolang de overeenkomst met de N. H. M., goedgekeurd bij de wet van 22 Dec. 1853 (Stb. n°. 129) van kracht blijft, wordt:

2°. vóór of op den 15den van iedere maand, door tusschenkomst van het Departement van Koloniën aan de A. R. in Nederland opgaaf gedaan van door de Nederlandsche Handelmaatschappij in de laatst verloopen maand ontvangen *bruto* opbrengst der verkochte gouvernementsproducten, welke opbrengst, na aftrek van de betalingen, die daaruit zijn of moeten worden gedaan voor kosten van vervoer, bewaring, verkoop en aflevering der producten, zoo spoedig mogelijk, in 's Rijks schatkist wordt gestort, van welke stortingen bij de Departementen van Finantiën en Koloniën, alsmede bij de A. R. in Nederland, dienstjaarlijk boek wordt gehouden;

3°. door den directeur van het betrokken Departement van Algemeen Bestuur in N. I. maandelijks een staat opgemaakt, welke aanwijst de hoeveelheden en soorten van de aan de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij in consignatie naar Nederland afgeleverde producten, met vermelding der oogsten, waaruit zij afkomstig zijn; welke staat door genoemde Factorij, voor ontvangst geteekend, in dubbel wordt gezonden aan den Minister van Koloniën, die daarvan een exemplaar overlegt aan de A. R. in Nederland;

4°. de bij het 2de lid van art. 75 bedoelde jaarrekening niet afgelegd.

Hoe bevalt u de artistische wanorde in deze «regeling»? Had de wetgever, het bovenstaande bepalend, al het overige den Koning overlatend (art. 66), de hoofdvereischten van eene rechtspraakregeling voor den 'geest?

En wat verstaat men eigenlijk onder die opdracht aan den Koning bij art. 66, om «al wat verder de instruktie der A. R. in N. I. betreft vast te stellen *in overeenstemming met deze wet*»? *Ook* bijgeval *aanvulling* van de wet, toevoeging van grondregelen die in de wet hadden behooren te staan? De aard van sommige leemten doet zoo iets vermoeden. Wij zijn naar het koninklijk besluit zeer benieuwd.

Intusschen, wat dat besluit als het begrip van de regeering verkondigen moge, dient het stelsel, dat voor Indië werken zal, opgevat te worden gelijk de wet het uitdrukt. Hieromtrent een paar opmerkingen.

1°. Volgens art. 86 zullen de *tijdstippen der inzending*, en de *modellen*, van de rekeningen door de rekenkamers worden vastgesteld. Er staat: *in* overleg met de departementen van bestuur; maar dat *in* moet wel *na* beduiden, want beroep op een andere macht bij verschil van meening wordt niet verstrekt. In alle geval, de rekenkamer stelt vast. Dit strookt niet met haar rechterschap. Het geven van voorschriften omtrent het beheer is de taak des wetgevers en des bestuurs, niet des rechters. De rekenkamer kan er slechts invloed op oefenen door haar bedenkingen (blz. 91). Zie overigens art. 376 en 390 der Fransche regeling.

Men zou vergeefs aanvoeren, dat art. 45 der wet van 5 Okt. 1841 hetzelfde als art. 86 voor Nederland bepaalt en de wetgever van 1864 daaraan, in afwachting van de nieuwe Nederlandsche komptabiliteitwet, voor het Nederlandsche gedeelte der koloniale administratie gebonden was. De wet van 23 April verandert hier en daar die van 1841 voor dat gedeelte. Vergelijk artt. 88 en 92 met 60 en 47 van 1841.

De wet had voor Nederland, in afwachting van de nieuwe

wet, naar de daar geldende kunnen verwijzen en vóor Indië het zuivere beginsel behooren voor te schrijven. Het is daar wellicht meer nodig dan hiertelande. Thans zal, indien de koloniale rekenkamer geheel nutteloze lastigheden gelieft vast te stellen (hetgeen zeer mogelijk is), de Goeverneur Generaal het lijdelijk moeten aanzien, — tenzij de omstandigheden hem dringen om van zijn buitengewone macht gebruik te maken.

(N.B. De termijnen bij art. 87 bedoeld zijn een andere zaak. Zij behooren tot de instruktie van het rechtsgeding.)

2°. Als de rekenplichtigen met de *inzending achterlijk* zijn, bepaalt art. 92, «worden» zij door de rekenkamer beboet. Zou dit gebiedende de voorkeur verdienen boven de bevoegdverklaring bij het Fransche art. 376 en bij het ontwerp van 1853? Ik geloof het niet. De rekenkamer, rechter, moet over de strafbaarheid oordeelen. Nu zal ieder komptabele, die wegens ziekte of andere wettige verhindering te laat komt, in alle geval eerst beboet moeten worden, en daarna (art. 93) aan het bestuur, en meteen aan de rekenkamer, door een verzoek om kwijtschelding nutteloos werk verschaffen.

Men wane toch niet dat het imperatieve alle voortrekking van vrienden afsnijdt. Van het bedrag der boeten bepaalt art. 92 slechts het maximum, niet het minimum. Het minimum kan *f* 1 zijn als de rekenkamer dat goedvindt. En het maximum loopt bij verscheidene kashouders tot *f* 1000, *f* 2000, *f* 3600, ja voor sommige percentsgewijze beloonden, naar de letter van dat art., tot veel meer.

3°. Dat de wet omtrent de *wijze van procedeeren* bij de rekenkamer zeer lakoniek is, kan haar in de gegeven omstandigheden ten goede gehouden worden.

Doch ten aanzien van de *kracht van het vonnis* bepaalt zij veel te weinig. Volgens haar is de uitspraak eener tafel, zijnde drie leden, die bij meerderheid beslissen, indien de beslissing ten voordeele van den rekenplichtige luidt onher-

roeplijk. Het bestuur kan geen herziening eischen. De kamer heeft geen bevoegdheid om uit eigen hoofde tot herziening over te gaan, wat haar ook van het beheer des rekenplichtigen over hetzelfde tijdvak uit andere bescheiden blijke. Grondregels als het Fransche art. 423 of art. 40 van het ontwerp van 1853 zal men toch kwalijk krachtens art. 66 dezer wet in het aanvullend koninklijk besluit mogen plaatsen?

Wordt hier alzoo, tegen het begrip van rechtspraak aan, het belang van den staat minder verzekerd dan dat van den rekenplichtige, het tegendeel zou men wellicht mogen beweeren van den regel dien de wet omtrent het *hooger beroep* stelt. Van te zijnen laste genomen beslissingen der tafel kan de komptabele volgens art. 88 in herziening komen bij de volle kamer, rechtsprekende met vijf leden; wanneer dan de kamer de uitspraak der tafel bevestigt, moet hij zich onderwerpen; haar besluit is een vonnis, met alle rechterlijke vonnissen gelijkstaande (art. 65); zijne burgerlijke bezittingen kunnen voor de uitvoering aangesproken worden. Behoort dit laatste buiten bevel van den gewonen burgerlijken rechter?

Men pleegt te zeggen: Geschillen tusschen den staat en zijn dienaren behooren buiten bemoeijenis van den gewonen rechter te blijven; zij kunnen het best beoordeeld worden door den rechter die dagelijks in staatszaken werkzaam is; den gewonen rechter zijn ze vreemd. Deze leer wordt door de praktijk omgestoten. Wat gebeurt, wanneer een ambtenaar een verkeerde betaling deed aan een derde en met de vergoeding aan den staat belast wordt? Het recht van den staat gaat op den ambtenaar over; deze daagt den derde voor den gewonen rechter; en de gewone rechter doet dan juist datgene waartoe de theorie hem onbekwaam verklaarde: hij oordeelt over het al dan niet verkeerde der betaling.

Ook theoretisch is nodeloze vermenigvuldiging van in het hoogste ressort beslissende bijzondere rechtbanken bedenk-

lijk. Hoe zou daardoor de algemeene gelijkmatige rechtsverzekering bevorderd worden?

Zonder twijfel moet er in geschillen tusschen den staat en zijn ambtenaren een bijzondere rechter zijn. Doch tot een logische grens. De grens wordt aangewezen door het ambtenaarschap zelf. Zoolang de staat het ambt en de daaraan verknochte inkomsten aanspreekt, beweegt men zich binnen een afgesloten staatsrechterlijken kring; hier oordeelt de bijzondere rechter. Met reden heeft dit plaats bij art. 92 en den tweeden volzin van art. 93. Begeert echter de staat den persoon des ambtenaars en diens persoonlijke bezittingen aan te spreken, het moet nimmer kunnen geschieden buiten den gemeenen rechter. Het staatsbelang lijdt in geen geval, waar de gronden eener uitspraak van den bijzonderen rechter, zoo zij strekt om den persoon des ambtenaars en zijne burgerlijke bezittingen te treffen, door den gemeenen rechter herwogen worden. 't Is immers om recht te doen. De bijzondere rechter heeft als zoodanig neiging om te veel aan het bijzondere te hechten, algemeene rechtsideeën over 't hoofd te zien.

4°. Eindelijk nog een vraag omtrent de kracht der uitspraak van de rekenkamer tegenover *het bestuur*. 't Was der wet niet genoeg bij art. 65 de besluiten der rekenkamer tot rechterlijke vonnissen te verklaren; zij gelast daarenboven bij art. 93 het bestuur, onvoorwaardelijk, voor de uitvoering te zorgen. Dus niet alleen geen beroep van 's bestuurs wege (zie vorige blz.); evenmin vrijheid om te handelen naar eigen begrip van 's lands belang, op de eigen verantwoordelijkheid? 't Schijnt zoo, als dat speciale bevel van art. 93 iets moet beteekenen. En toch schijnt het weer niet zoo, als — art. 22 iets beteekent. Daar staat dat de Koning «kwijtschelding van vorderingen, den lande aankomende,» verleent zoo zij *f* 10000 niet tebovengaan, en tot geheele of gedeeltelijke kwijtschelding van hooger loopende een wet kan voordragen. Is een rekenkamers-

vonnis, waarbij een komptabele veroordeeld wordt om een som gelds in 's lands kas terug te brengen, geen «vordering, den lande aankomende»?

Onze analyse van den inhoud der wet, die zich voornam te regelen de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen van Nederlandsch Indië, is ten einde.

Was het ongunstig oordeel, telkens en telkens over hoofdpunten uitgesproken, onrechtvaardig? Had de ontleder, door den gebrekkigen vorm onaangenaam gestemd, geen billijk oog meer voor het innerlijke? — Ik kan niet anders dan betuigen, alles naar best vermogen met de kalmste onpartijdigheid gewikt en gewogen te hebben.

Mij dunkt, de vaders der wet moesten maar schuld belijden. Laten ze er rond voor uitkomen: eigenlijk werd slechts aan één artikel inderdaad waarde gehecht, — de vaststelling der koloniale begrooting door de wetgevende macht van het moederland. Krijgen wij dit, zoo dachten zij, al het andere wordt ons toegeworpen. Van daar die losse behandeling van de overige artt. in de stukken, de afhamering van 97, waaronder over zeer gewichtige onderwerpen, op één dag.

Men dacht blijkbaar tevens: tot het grondig bestudeeren van de wetenschaplijke eischen eener financieele organisatie zal gelegenheid zijn, wanneer de Nederlandsche komptabiliteit aan de orde is; indien dan bevonden wordt dat de Indische wet onjuiste regels bevat, kan men ze wijzigen. Wij zullen niet onderzoeken, hoe diep deze politiek doortrokken zij van welwillendheid jegens de koloniale ambte-

naren, wien bij zulke proefnemingen de verkwikkende rol van *anima vilis* tebeurtvalt. Bepalen w'ons bij den wensch, dat uit de ontwerpen tot regeling van 's rijks komptabiliteit, terwijl dit opstel voor de pers gereed lag door de regeering ingediend, na bedaard «gemeen overleg» een voortreflijke wet voor Nederland, en daaruit een voortreflijke nadere wet voor Nederlandsch Indië, geboren worde. Alleen goede wetten kunnen «de banden tusschen moederland en kolonie nauwer toehalen».

AANTEEKENINGEN

OVER

KOLONIALE ONDERWERPEN,

DOOR

E. DE WAAL.

VII.

ONZE FINANCIEELE POLITIEK JEGENS NEDERLANDSCH INDIE.

Eerste gedeelte:

ALGEMEENE TREKKEN.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1866.

ONZE FINANCIEELE POLITIEK JEGENS NEDERLANDSCH INDIË.

EERSTE GEDEELTE: ALGEMEENE TREKKEN.

December 1865.

De tweede afdeeling van ons program omtrent de Indische komptabiliteitwet (blz. 16 van het vorige nummer) belooft «iets» — zegge aanteekeningen, geen verhandeling — over *de gevolgen* dier wet.

Het voornaamste gevolg der wet van 25 April 1864, bepaaldelijk van haar voorschrift dat de Indische begrooting met gemeen overleg van de Staten Generaal zal worden vastgesteld, is de wijziging, daardoor te ontstaan in de *betrekkingen tusschen de kolonie en de kamers.*

Welke omkeer in dat opzicht gedurende nog geen twintig jaren! In 1848, ja ook lang daarna, tusschen kolonie en kamers geen aanraking; alle betrekking middellijk. Thans — de kamers gereed om over *alle* behoeften der kolonie *jaarlijks* te beslissen. Na 1866 wordt in Nederlandsch Indië geen

gulden opgebracht of besteed zonder toestemming of goedkeuring der vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk.

Van zooveel wat uit deze wenteling voortstroomt willen wij hier voorlopig één gezichtspunt in 't oog vatten:

Toen de kolonie rechtstreeks alleen met de regeering te maken had, gold elke grief der Indische maatschappij, elke harer luide en stille verwenschingen, den minister. De ontevredenen wachtten hulp van de kamers, immers van de Tweede Kamer. Men riep met groote stemme om hare medewerking in de koloniale wetgeving. Nu die macht aan de kamers verleend is, zullen de grieven en verwenschingen niet meer uitsluitend tegen de regeering, maar evenzeer tegen hen gericht zijn die namens de Nederlandsche natie tot onwelgevallige maatregelen de hand boden of drongen.

Met andere woorden:

Vroeger was het voorwerp der politieke ontevredenheid in de kolonie één man; voortaan zal het, zoo de oorzaak blijft, allengs de gansche Nederlandsche natie zijn. Vroeger was de gedachte, dat die eene man in alle geval physisch en politisch tot de stervelingen behoorde, voor velen een bekoeling, en werkte het koloniale onvermogen der kamers, doordien het de ontevredenen herstel deed zien in een zeer waarschijnlijke verheffing harer macht op dat terrein, tegenover den stoom der hartstochten als veiligheidsklep; dit afleidingskanaal is nu weg.

Men heeft van het verschijnsel waarop wij wijzen den voorsmaak reeds teöver kunnen proeven in de laatste helft van het bedoelde tijdperk, naarmate de macht der kamers op koloniaal gebied zich sterker deed gevoelen. Wordt het uit de vruchten der Indische dagbladpers niet steeds duidelijker, dat de ontevredenen in de kolonie het minder gemunt hebben op de ministers, schoon mede bestreden, dan op de kamers onder wier invloed deze handelden, en op de

kiezers? 't Is alsof men voor het zwak van individus om de ministerieele portefeuille als het hoogste goed te omklemmen wel eenige verontschuldiging wil laten gelden, maar volstrekt geen voor de meerderheden die met de ministers samenspannen, of hen drijven, tegen het vermeende belang der kolonie. — En werd niet reeds een Nederlander uit de kolonie gebannen, omdat hij in een Indisch blad o. a. «de volksvertegenwoordiging in Nederland in de handelingen tegenover Indië verguisd en belasterd» had?

Bij dat geval van politieke uitzetting, voor zoover het binnen ons onderwerp ligt, moeten we een oogenblik stilstaan.

Ik kan niet ontveinzen, dat de daareven aangehaalde woorden uit de beweegredenen van een der tweelingbesluiten van 3 September 1864, bij de eerste lezing, op mij een komisch effekt maakten. Zij brachten mij te binnen, hoe kort geleden nog 't verguizen en belasteren van de volksvertegenwoordiging, namelijk toen deze voor moderne ideeën ten aanzien van de kolonie ijverde, door hoge Indische regeeringsmannen gansch anders werd opgenomen. Hetgeen destijds menigeen een wit voetje verschafte, — en sluwe lieden (die natuurlijk sedert omdraaiden) profiteerden van de gelegenheid, — diende heden om ontslagen en gebannen te worden!

Doch blijven wij bij de ernstige zijde. In welke termen had de gebannene zich omtrent de Nederlandsche volksvertegenwoordiging uitgelaten?

Het corpus delicti, aanvanklijk zeker door zeer weinigen opgemerkt, is na de verbanning hiertelande herdrukt en met pikante bijzonderheden toegelicht, dus in aller handen. Ieder weet, dat de verguizing en belastering moet gezocht worden waar de schrijver aan «'s Lands vaderen» verwijt, door nationale geldzucht gedreven de belangen van hun Javasche kinderen gering te achten, alles te zijn voor hun kinderen in het moederland.

Nu laat ik geheel ongerept, of de schrijver zoodoende inderdaad gelasterd en verguisd heeft: ik treed hier in geenerlei beoordeeling van het feit. Maar ik meen, althans hun die de publieke zaak als een ernstige zaak beschouwen, dit ter ernstige overweging te moeten aanbevelen:

of dezelfde wrevel over handelingen en onderstelde bedoelingen van de meerderheid der Nederlandsche vertegenwoordiging jegens de kolonie, waaraan de gebannen schrijver op zijn manier lucht gaf, niet evenzeer uit een aantal andere koloniale dagbladartikels doorstraalde vóór en tijdens het zijne, en wat meer zegt ook na de besluiten van 3 Sept. 1864. Voorts:

of niet het rustloos herhalen van die gewaarwording door dagbladen, wier belang vordert abonnenten te behouden en te werven, een waarschuwend teeken is eener in de kolonie wijdverbreide gezindheid.

Het komt er op aan zich af te vragen, welke gedragslijn tegenover deze blijkbare koloniale beweging door de vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk behoort te worden aangenomen in de volvoering der taak, bij de wet van 23 April 1864 hun op hun verlangen toevertrouwd.

Zullen zij, krachtens hun *macht*, de regeering sporen tot meer verbanningen? De aanstaande drukperswet er naar inrichten om den wrevel ginds te muilbanden? — Dus den stoom aanzetten en tegelijk de overgebleven veiligheidsklep wegnemen?

Of, gedachtig aan de grondwettige bestemming der drukpers, alle vooroordeel afleggen en met echt «overleg» zoeken wat *recht* is?

Terwijl elk mijner geschriften ten doel heeft het streven naar het laatste te ondersteunen, wordt hier daarmede voortgegaan door in 't geheugen terug te roepen en waar 't nodig scheen toe te lichten:

Eenige hoofdmomenten der geschiedenis van Neerlands algemeene financieele politiek jegens Neerlandsch Indië.

Wij openen de reeks met art. 1 der wet van 24 April 1856, Staatsblad n°. 11 :

«Als vergoeding van een gedeelte der lasten, vroeger voor de overzeesche bezittingen gedragen, zal eene schuld ten bedrage van 140 millioen guldens ten laste van gedachte bezittingen worden daargesteld. De gezegde som van 140 m. g. zal door de zorg van de Hooge Regering op Java in de boeken en registers aldaar worden ingeschreven als eene wettige schuld, met het vereischte verband en hypotheek, gevestigd op alle territoriale en andere bezittingen en inkomsten van den Staat in Oost-Indië, loopende tot eene rente van vier ten honderd, met ingang van den eersten October 1856, welke rente ten behoeve van de schatkist zal worden voldaan zoolang en in zooverre als de splitsing der schuld en de uitgifte der obligatien, hierna omschreven, niet zal hebben plaats gevonden.»

Men weet dat de uitgifte der obligatiën, op den begeerden voet mislukt, geen plaats had. Maar de voldoening der voorgeschreven rente ten behoeve van de schatkist had wèl plaats. Haar bedrag van *f* 5600000 's jaars vormde grootstendeels den overbekenden vasten cijns van *f* 9800000 's jaars.

Bij 't ontvangen van het voorstel tot die wet van 1856 vroegen al de afdeelingen der Tweede Kamer, hoe men aan een bedrag van 140 millioen was gekomen. De regeering antwoordde :

«Het is bekend dat, toen de gebeurtenissen van het jaar 1795 alle hulpmiddelen van de voorheen zoo bloeijende O. I. Compagnie hadden verlamd, en vervolgens geheel hadden doen opdroogen, van wege den Staat der Ver-

eenigde Nederlanden is moeten worden voorzien in de voldoening van de schulden dier bezittingen, waarmede zoovele belangen des Vaderlands in zeer naauw verband stonden; dat vervolgens de gevestigde schulden der Compagnie ten eenemaal vermengd zijn geworden met de Staatsschuld, terwijl de renten derzelve en vele uitgaven, welker aanwending het belang der koloniën vorderde, of die het gevolg waren van de pogingen tot herstel der afgebroken betrekkingen met dezelve, op de Staatsbegrootingen successievelijk zijn gedragen.

«In het begin van den jare 1796 zijn de schulden der Compagnie opgesomd, en deze beliepen toen niet minder dan *f* 82015152, welke ten laste van het moederland zijn overgegaan.

«Later zijn ook geliquideerd de oorspronkelijke aktiën van aandeelen in die Compagnie, tezamen ten bedrage van *f* 6440125.

«Voegt men nu hierbij de renten der gevestigde Indische schulden, successievelijk op de begrootingen tot 1807 uitgetrokken, dan vindt men daarvoor gebragt de som van *f* 30538486, welke renten vervolgens met de Staatsschuld zijn vermengd; en let men verder op de uitgaven, die bij de begrooting in het belang der koloniën voorkomen van 1799 tot 1809, dan bedraagt dit niet minder dan *f* 20568767.

«Gaat men wijders over tot het tijdvak, dat Nederland als Staat is herbóren, dan bevindt men dat op de begrootingen van 1814 tot 1819 voor de koloniale administratie is toegewezen *f* 7855607, en dat de voorschotten in de eerste jaren voor de renten en aflossing der leeningen van 1826 en 1828 tot ruim 8 millioen op de begrootingen voorkomen.

«Vereenigt men dan al deze sommen tot een bedrag van ruim 155 millioen, zonder nog daarbij van eenige rentebetaling na 1807 te gewagen, veel minder van zoovele andere opofferingen, vroeger en later door het moederland voor de koloniën gebragt, dan zal er wel niets meer noodig

zijn om de overtuiging te doen ontstaan, dat de daarstelling van eene schuld van 140 millioen, ten laste van de overzeesche bezittingen, verre beneden het bedrag blijft van hetgeen door Nederland in het belang van de koloniën is gedragen. Dat men voor alsnog de schuld niet hooger heeft opgevoerd moet daaraan worden toegeschreven, dat men dezelve niet heeft willen brengen boven hetgeen men van de koloniën thans veilig vermeende ten deze te kunnen vergen.» (Zie *N. I. in de S. G.*, II, 127.)

Deze toelichtingen behoeven vrij wat toelichting.

Vooraf twee onontbeerlijke opmerkingen.

a. Al heet de schuld van 140 millioen luidens de wet te rusten op de overzeesche bezittingen tegader, onder verband van die in de Oost, de betaling van de rente wordt feitlijk aan *Java* opgelegd. De West, Guinee en de Oost-Indische Buitenbezittingen, als men ze samenneemt, (hetgeen voor een juiste beoordeeling van de wet onschadelijk is,) waren eer hulpbehoevend dan veel hulp belovend. Wie zoekt wat recht is, heeft dus na te gaan of *op de aangevoerde gronden* te recht Java met een jaarlijksche opbrengst van *f* 5600000 aan het moederland belast werd.

b. Ik zeg: *op de aangevoerde gronden.* Of het geschieden kon, en kan, op *andere* gronden, is een andere vraag, die wij bij 't voortzetten van deze Aanteekeningen later tegenkomen.

Wij behandelen elken post der bovenstaande rekening afzonderlijk.

1°. In de eerste plaats debiteert de regeering de kolonie met 82 millioen wegens in 1796 opgesomde schulden der O. I. Compagnie, die later door den staat zijn overgenomen.

Uit de Tweede Kamer werd gevraagd of het bedrag wel juist was, daar het Rapport van 15 Juni 1795 de schuld der C. op 112 millioenen stelde. Dit bleef onopgehelderd.

Een historische draad zal nodig zijn.

Het oktrooi der O. I. C. zou met ult°. 1795 ten einde lopen. «Provisioneele Repraesentanten van het Volk van Holland», welk gewest de grootste geldschieter of borg der C. was (tezamen voor 90 millioen), gelastten vier «medeburgers» haar toestand op te nemen. Deze gekommitteerden brachten den 15 Juni 1795 rapport uit. Daarna gelastten Repraesentanten voornoemd, bij breed gemotiveerd dekreet van 15 Sept. 1795, de gedeputeerden der provincie ter generaliteit, aan de Vergadering van Hun Hoog Mogenden te proponeeren vernietiging van het bewind der C., onverminderd haar oktrooi. Het bestuur over de C. moest van staatswege gevoerd worden. — Provisioneele Repraesentanten van het Volk van Zeeland, «'t zij dan over dit besluit niet voldaan, of zich aangaande deszelfs al of niet gegrondheid nader willende vergewissen,» wonnen op dit dekreet konsideratiën en bericht in van gekommitteerde bewindhebberen uit de respektieve kameren der Generale Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij ter vergaderinge van Zeventienen. Van daar een zeer omstandig Bericht van dezen raad, ged. 15 Okt. 1795. De Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden beslisten bij resolutie van 24 Dec. overeenkomstig het voorstel van Holland, de optreding van het nieuwe bestuur bepalende op 1 Maart 1796. Intusschen was bij resolutie van 26 Nov. 95 het oktrooi verlengd tot ult°. 1798. (*) De ontbinding der Compagnie zelve werd eerst uitgesproken bij art. 247 der Staatsregeling van 1 Mei 1798: «De Bataafsche Republiek neemt tot zich alle de bezittingen en eigendommen der gewezen O. I. C. benevens alle derzelver

(*) Het Rapport van 15 Juni 1795 is afzonderlijk gedrukt. Het dekreet van 15 Sept. staat in *Nieuwe Nederl. Jaarboeken*, deel XXX, blz. 5583 & v. Het Bericht van 15 Okt. aldaar, blz. 6381 & v. Ook de andere feiten zijn uit dat werk getrokken. Wij hebben niet verzuimd tevens te lezen de *Memorie van grieven en bezwaren van participanten in de geoktr. N. O. I. C.* tegen de resolutie van 24 Dec. en de daarover buiten het officieele terrein verschenen *Contramemorie.*

schulden. De oktrooijen, voormaals aan die C. verleend worden vernietigd.»

Beide hier genoemde voorname stukken van 15 Juni en 15 Okt. nu stemden daarin overeen, dat het «agterweezen» der C. volgens de laatste afsluiting der boeken onder 31 Mei 1794 op 112$\frac{1}{4}$ millioen geschat werd. De krediteuren namelijk beliepen 127$\frac{1}{2}$, de debiteuren, kas, te verkopen goederen en andere voorraad, 15$\frac{1}{4}$.

Doch deze aantoning, merkten heeren Zeventienen aan, deed geenszins den waren staat der C. kennen. Ten eerste had men de aanwezige retoeren tegen zeer lage prijzen berekend; veel hogere waren sedert behaald. Dan had men niet meegeteld de naar Indië op weg zijnde goederen en gelden, de uit Indië verzonden retoeren voor zoover ze bij 't afsluiten der boeken hiertelande niet ontvangen waren, en de gereed liggende retoeren in Indië. Eindelijk waren evenmin in rekening gebracht: de schepen der C. ten getale van 110 groote en een menigte kleine; de pakhuizen en andere gebouwen hiertelande; de gebouwen, gelden, koopmanschappen, provisiën, oorlogsbehoeften en andere goederen in Indië. Die posten tezamen overtroffen reeds de schuld. «En hoe voordeelig zou de staat der C. zig dan niet vertonen, wanneer men tegenover de schulden stelde de Indische possessiën zelve, van welke Ceilon, de Specerijeilanden en het vrugtbaar Java, wegens hare kostelijke producten, een onschatbare waarde uitmaken!»

Het Rapport van 15 Juni, gelijk het daaruit gevloeid dekreet van 15 Sept., zette niet minder «het onuitspreekelijk gewigt» der C. voor de Republiek op den voorgrond. Staatkundig beschouwd waren deze «zodanig aan elkander verknogt, dat de val der Maatschappij de Republicq in haar verderf medesleept». De C. «heeft eene navale magt, welke in getal van kloeke schepen voor geene zeemogendheid behoeft te swigten, en waarvan misschien geene geringe party tot 's lands bescherming te trekken is, gelyk zy daar-

mede in de oude heldentyden het Vaderland getrouwelyk in den oorlog heeft bygestaan.» «Zy onderhoudt een aantal trouppes door gansch Indiën 'twelk gansch niet gering is.» «Jaarlyks worden door haar aan het gemeene Land zeer considerable revenuen opgebragt, die haar niet ten onrechte den naam van Moerbalk van den Staat hebben verworven. Om veele mindere posten voorbytegaan, die te zamen egter veele tonnen gouds sommeren, zullen wy slegts aanhalen, dat de Admiraliteit alleen meer dan *f* 1000 daags van haar geniet, behalven de zeer importante gelden, welke de uitgaande regten opbrengen van goederen, die voor rekening van vreemde Natiën by de C. worden ingekogt, mitsgaders de inkomende regten van die goederen, welke in betaling daarvan herwaards worden gezonden; terwyl nog daar en boven de 100ste en 200ste penningen der Amptenaaren, der Actiën, der Obligatiën, mitsgaders 't beloop der Impositiën van waaren, dezelve subject, de waaggelden en zoo veel anderen, meer dan een half millioen 's jaars bedragen. Maar gelyk in alle welgestelde Regeringen het welzyn des Volks de hoogste wet is, hoe veel steigert dan nog de waarde van dit Lighaam, als men 't oog slaat op die voordeelen, welke het Commercierend gedeelte (en daardoor het gansche publiecq) geniet uit de considerable en onophoudelyke circulatie, die uit den grooten aanvoer der Indische retouren voortvloeit, waarvan plus minus voor 20 millioenen jaarlyks worden verkogt.»

Wij breken hier af, om van de voordeelen, door de C. aan het moederland opgeleverd, eenige items uit de beroemde redevoering van van Alphen van 1826 in te lasschen:

«Elke vermeerdering van het oktrooi moest 2 of 3 millioenen gelden..... De Maatschappij voerde jaarlijks voor 4 of 6 millioenen comptanten uit; eene genoegzame som om de retouren te betalen en de plaatselijke kosten te dekken. Zij voerde in en verkocht jaarlijks in Holland voor 15 of 20 millioenen producten. Volgens eene gematigde bereke-

ning bedroeg dus het meerder ingevoerde 10 millioenen guldens, waarmede zij jaarlijks 's lands rijkdom hielp vermeerderen, dat gedurende 150 jaren 1500 millioenen uitmaakt.. . Zij zond in levensmiddelen, goederen en koopwaren ƒ2600000 tot ƒ2800000 's jaars..... De geëmployeerden bij de Maatschappij zonden aan hunne huisgezinnen in Europa jaarlijks 3 à 4 millioenen guldens over: dus in 150 jaren 600 millioenen.....»

Niet eenstemmig echter dachten het Rapport van 15 Juni en het dekreet van 15 Sept. aan de eene, en het Bericht van bewindhebberen aan de andere zijde, over de oorzaken der «ontzettende agteruitvaard» van de Compagnie.

De eersten weten alles aan het slechte bestuur hiertelande. «Vóór byna een halve eeuw wierd het Bewind door een zeer schrander beëedigd Hoofdparticipant reeds zeer ernstig opgewekt tot de overweging dier oorzaken van het verval der Maatschappy, welke niet resideerden in de Indische, maar Nederlandsche huishouding en directie, ja in den boezem van het Bewind zelve.» (Rapport, blz. 37.) «De wezenlyke oorzaaken van het afneemen van den bloei der Maatschappy en het diep verval, waartoe zy eindelyk in deeze laatste jaaren is gebragt,» verklaarde het dekreet, «zyn voornamelyk gelegen in het gebrek aan tydigen aandagt op de verandering van het gansche handelweezen van Europa, en wel byzonderlyk op de langzamerhand toeneemende concurrentie der industrie van andere omliggende Natiën tot het dryven van dien handel, welken de Maatschappy in de vroegere jaaren van haar bestaan geheel en alleen aan zig had weten te bezorgen, en in welke zij zig door de vlyt en nyverheid van haare toenmalige Directeuren op de verwonderingwaardigste wyze wist staande te houden en te handhaven; doch welke aandagt, vlyt en nyverheid, in plaats van toeteneemen, integendeel zijn afgenomen naar dezelfde mate, waarin de wakkerheid en naiever van den handelgeest by andere omliggende volkeren is aangewakkerd en doorgebrooken; tot

dat eindelyk de directie van dit handeldryvend ligchaam langzamerhand geheel is overgegaan en toevertrouwd geworden in handen van zodanige onkundige en onbevoegde persoonen, welke de toeneemende grootheid van andere handeldryvende Natiën met een onverschillig oog hebben zien gevestigd worden op den zigtbaar afneemenden bloei en welvaart der Maatschappy, aan hunne zorg aanbevolen; en die voorts, voor niets anders wetende te zorgen dan voor het behoud hunner persoonlyke inkomsten, en de voordeelen en aangenaamheden aan hunne bedieningen in gunstiger tyden vastgehegt, eindelyk eenstemmig met het vorig bedorven Gouvernement, welks gunstelingen en beampten zy ten eenenmaal geworden waren, geene andere middelen ter redding hebben weeten by de hand te neemen dan, gerugsteund door het gezag hunner heillooze beschermers, de schatkisten van den Staat zowel als die van deszelfs vermogende Ingezetenen te openen, met geen ander vooruitzigt dan om zonder eenig wezenlyk nut ter herstelling van den toestand der Maatschappy, beide, zowel den Staat als zyne Ingezetenen, in den overweldigenden stroom van haare onvermydelyke ruïne en totaalen ondergang geheel en al mede te sleepen en te bedelven.»

Heeren Zeventienen schreven den noodlottigen loop der zaken hoofdzaaklijk toe aan den Engelschen oorlog van 1780. Immers op 31 Mei 1781 sloten de boeken der C. met een tekort van slechts 12 millioen. Dit klom sedert jaarlijks tot 20, 26, 37, 40, 49, 59, 64, 74, 80, 92, 100, 107, 112. Dat de «beroerde» tijden die schuldvermeerdering bewerkt hadden, trachtte het Bericht door een zeer gedetailleerde ontleding der ontvangsten en uitgaven gedurende de twee twaalfjarige tijdvakken 1769/70—1780/1 en 1711/2—1792/3 boven allen twijfel te verheffen. Dat er gebreken in het bestuur geweest waren en nog waren, werd niet tegengesproken; maar men trad in uitvoerige becijferingen ten bewijze, dat, ware niet in 1795 op nieuw een oorlog tus-

schen beide gekomen, «men thans reeds zoude ondervonden hebben eene allergewenschte uitwerking van zodanige middelen als tot herstel der vervallen zaaken in de laatste tyden reeds dadelyk zyn in het werk gesteld, en dat door dezelve, gevoegd by de middelen welke men verder voorneemens was by de hand te neemen, de C. zig reeds in dit jaar in een zo gunstigen staat zoude hebben kunnen bevinden, dat zy met kracht haaren handel zoude hebben kunnen voortzetten, aan alle haare engagementen voldoen, en door aanzienlijke aflossingen haaren inwendigen staat verbeteren».

Over een belangrijk punt schenen partijen liever heen te glijden: de gestadige uitkeering van enorme dividenden, zonder reserve voor mogelijke oorlogsrampen. Van 1605 tot 1782 beliep de uitdeeling gemiddeld 21 $^0/_0$'s jaars. Zelfs toen tegen het midden der achttiende eeuw de toestand zichtbaar verachterde, ging het genieten van 12½ tot 25 pct. 's jaars voort. Ja in de drie jaren 1786—88, toen de schuld reeds 50 en 60 millioen had bereikt en steeds aangroeide, werd telkens nog 12½ $^0/_0$ gedeeld. (Een gemaklijk overzicht ter zake verschaft het opstel: *Eenige statistieke opgaven omtrent de voormalige O. I. C.*, van den heer DE BOSCH KEMPER in het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* van 1855.)

Mij dunkt, deze rechtsgeldige gegevens wapenen ons genoeg voor een gegrond oordeel over de redeneering van 1856, zonder na te pluizen door welke omstandigheden of ramingen het bedrag der schuld tot 82 millioen inkromp. (Alleen teekenen wij aan, dat volgens VAN ALPHEN «een verbazend groote inventaris» tegen dat bedrag overstond.)

Rechtvaardig zal 't wel zijn, al de opgenoemde oorzaken voor medeplichtig te houden. Doch 't zij dat die oorzaken tezamen of sommige afzonderlijk de schuld der O. I. C. voortbrachten, — de kolonie was niets schuldig. Zij heeft meer geleverd dan aan haar besteed werd. Dat het moederland een roekloos gebruik van de door haar in zijn schoot

gestorte schatten maakte, kon zij niet gebeteren. Voor haar werd de oorlog van 1780 niet gevoerd. En zoo derhalve de Nederlandsche staat in 1798 het in zijn belang achtte de eigendommen, en daarom tevens de schulden, der O. I. C. tot zich te nemen, — zoo men daarbij op grond van de historie moest erkennen, dat het overgenomen saldo in 't niet zonk tegenover de voordeelen, sedert twee eeuwen door de C. aan den staat verschaft, — met geen schijn van rechtvaardigheid kon hij in 1836 aan Java toevoegen: deze 82 millioen (en wel zonder aftrek van den «verbazend grooten inventaris»!) heb ik van u nog te goed; gij zult er dus de renten van betalen.

2°. Met den eisch dat Java de rente moest dragen van de 6½ millioen, op het Nederlandsche Grootboek overgeschreven wegens vergoeding door den staat van het oorspronklijke inlegkapitaal der O. I. C., is het niet beter gesteld. Daargelaten, in hoe ver zuivere rechtsbegrippen of enkel staatkundige bedoelingen voorgezeten hebben bij art. 248 der Staatsregeling van 1798: «De geinteresseerden by en houders van aktiën in de gewezen O. I. C. worden door de Natie by wyze van afkoop schadeloos gesteld», en het keizerlijk dekreet van 1812 dat hieraan uitvoering verleende; daargelaten ook, of uit het feit, dat kooplieden zeker kapitaal bijeenbrachten om handel op Indië te drijven, met eenig recht de verplichting voor Indië mocht afgeleid worden om dat kapitaal terug te geven: de kolonie *heeft* dat inlegkapitaal veelvoudig terugbetaald. Zie de lijst der dividenden!

3°. De derde post — 30½ millioen, «op de begrootingen tot 1807 uitgetrokken» voor «renten der gevestigde Indische schulden» — valt natuurlijk weg met die schulden zelve. Zie 1°.

4°. Ten vierde gewaagt de rekening van 20½ millioen wegens «uitgaven, die bij de begrooting in het belang der koloniën voorkomen van 1799 tot 1809».

«Die bij de begrooting voorkomen». Men heeft dus niet onderzocht (evenmin bij den derden post), of ze werklijk gedaan zijn. Zijn ze werklijk voor de Oost gedaan? Er is veel reden tot twijfel.

De genoemde jaren toch liggen grootstendeels binnen het merkwaardige tijdvak van 1795 tot en met 1807, toen Java, volgens tot heden niet weerlegde getuigenissen, onder de ongunstigste omstandigheden zich als Nederlandsche bezitting staande hield zonder wezenlijke hulp van het moederland. (*)

Ik zal de getuigen zelven laten spreken.

NEDERBURGH verklaarde in 1802 (bij zijn *Verhandeling over de vragen* etc.), dat Java sedert 1794 «geene de minste ondersteuning, van wat aard ook,» uit het moederland genoot.

In 1795, voordat er de oorlog met Engeland bekend was, vertrokken van Batavia een aantal schepen met Indische retoeren ter waarde van minstens 8 millioen (geen van China meegeteld). Zie het *Bericht* van Heeren Zeventienen van 15 Okt. 1795 in *Nieuwe Ned. Jaarb.*, XXX, blz. 6406 en 6407. Zou men het de kolonie als debet mogen aanrekenen dat deze schepen door de Engelschen genomen werden, terwijl zij aan den oorlog onschuldig was?

Na den vrede van 1802 hervatte de kolonie hare remises. Daarmede schijnt, naar gelang zich een veilige gelegenheid voordeed, tot 1805 voortgegaan. Alleen in 1803 werd van de alzoo ontvangen koffie in Nederland verkocht voor omstreeks 4 millioen. Zie VAN DEN BOSCH, *Nederl. bezitt.*, I, blz. 280. Een latere opgaaf van VAN DEN BOSCH, namelijk in zijn *Memorie* van 1834, blz. 42 van den bekenden overdruk van 1864, schat de waarde der Indische remises van 1802—1805 op ruim 8 millioen.

(*) Dat merkwaardige tijdvak mist nog steeds een geschiedschrijver. Ik bedoe een geschiedschrijver die het ons in zijn geheel doet kennen. Bijdragen zijn er in menigte. Wat prachtig onderwerp — voor gezonde oogen!

Tegenover deze verstrekkingen aan het moederland vind ik voor dit tijdvak als wederkeerige van daar, na 1802, slechts:

1900 man troepen; (zie de aanteekening uit echte stukken in het akad. proefschrift van den heer MACKAY over DAENDELS, blz. XVII der Inleiding;)

een klein eskader, dat tot bescherming van de kolonie bitter weinig uitrichtte; (zie HAGEMAN in *Tijdschr. v. Ind. Taal-, Land- en Volkenk.*, 1855, deel IV, blz. 358; LAUTS, *Geschiedenis*, deel V;) en

½ millioen kopijen ter vergoeding van den Bataviaschen inkoopsprijs der koffie. Zie VAN DEN BOSCH, *Ned. bez.*, I, 281. Evenwel zegt de straks aangehaalde *Memorie* van 1834, dat in 1802 en 1803 uit Nederland aan geld en goederen naar Indië afgezonden werd voor een waarde van ongeveer 4 millioen.

Onderwijl had de kolonie, gedurende het gansche tijdvak, afgescheiden van evenbedoeld auxiliair eskader, een vloot van 12 tot 15 oorlogschepen onderhouden, hetgeen omstreeks 3 of 4 millioen 's jaars kostte. (VAN DEN BOSCH, *Ned. bez* I, 137; VAN ALPHEN, *Redevoering* 1826, blz. 202.) Men had daarenboven allerlei andere oorlogslasten gedragen, een kostbaar militair kamp op Weltevreden bij Batavia gebouwd, de door de Engelschen verbrande werven en pakhuizen op Onrust vernieuwd, in 1803 voor de overname van de Molukken 3 millioen besteed; en in weerwil van zoovele buitengewone leveringen, ofschoon geen vaste eigendommen verkocht waren, bij de aanvaarding van het bestuur door DAENDELS in 1808 een saldo van 10 millioen aan gelden en voor verkoop bestemde produkten beschikbaar. (Zie V. D. BOSCH, I, 281; VAN ALPHEN, blz. 96 en 205.) (*)

(*) Het saldo op ult°. 1794 is niet bekend. Wel dat van 1796: volgens de *Memorie* VAN DEN BOSCH v. 1834, blz. 42, bedroeg dit 17½ millioen aan verkoopbare goederen, wier voorraad op het vroegere tijdstip kleiner kan geweest zijn.

Van waar de middelen tot dit alles? Alleen van Java. Ceilon en de Molukken, de twee andere bronnen der koloniale inkomsten van de achttiende eeuw, werden in 1795 door de Engelschen genomen; na den oorlog bleef Ceilon in hun bezit en werden de Molukken een lastpost. (Het laatste verklaart DAENDELS in zijn *Staat*, blz. 18.)

En waardoor ontstonden op Java die middelen? Door de trouw van den inboorling aan de Nederlandsche vlag, aan de gesloten verdragen, niettegenstaande zooveel wat in die tijden van oorlog, gelijkheid en broederschap, tot «verbreking van kluisters» aanzette.

Was het beeld van deze trouw, en van haar onmiskenbaren invloed op latere beraadslagingen over het al of niet teruggeven van Java aan Nederland, «gegrift» in de geesten en harten, die in 1836 de schuld van Java aan het moederland nacijferden?

Wilde men met alle geweld een rekening tusschen Java en het moederland opmaken, ten laste van de kolonie kon alleen geboekt worden hetgeen het moederland te haren behoeve werklijk had betaald. Dat dit over 1799 tot 1809, boven de rente der schulden bij 3*. behandeld, een totaal van 20 millioen zou bedragen, gelijk men uit de begrootingen optelde, kunnen wij te minder gereedelijk aannemen wijl ons hier al dadelijk de bekende zaak WILS invalt, betreffende 2½ millioen voor 't vervoer van troepen naar Java die niet gezonden werden. Die uitgaaf zal wel als voor de kolonie bestemd «op de begrooting voorkomen». Doch al ware elke koloniale post der toenmalige begrootingen werklijk door Java genoten, het is onvermijdelijk tegen de zoo zorgvuldig opgesomde debetposten met even veel zorg Java's creditzijde in te vullen. Ik vrees voor de narekenaars van 1836, dat dan ook deze vierde post niets tot rechtvaardiging van de gedekreteerde schuld van 140 millioen zal bijdragen.

't Zou toch zeer onrechtvaardig zijn, Java te belasten met de volle kosten der vloot over 1795—1807, uitmakende

40 à 50 millioen. Onthef de kolonie slechts van een vierde der 40, en voeg bij die 10 de 8 van 1795, de 4 van 1803, de 3 voor de overname der Molukken, en ge krijgt een totaal van 25 tegen uwe 20 millioen.

5°. De vijfde post bestaat uit 8 millioen, «op de begrootingen van 1814 tot 1819 voor de koloniale administratie toegewezen».

Weder moet gevraagd worden wat hiervan ten behoeve van Java per saldo werklijk is betaald. Waren b. v. daaronder niet begrepen de 3 millioen 2 ton, aan de Engelschen betaald voor overgenomen goederen in de Oost, waarop de kolonie later door remises de helft afdroeg? (Zie *Ned. Indië in de S. G.*, I, 184.)

En waarom die jaren 1814—19 uitgekipt, de rekening niet doorgetrokken tot aan het volgende tijdvak 1826—28? Uit officieele bronnen wordt ergens genoteerd dat O. I. in 1817 tot 1826 aan het moederland *f* 7400000 opbracht. (*N. I. in de S. G.*; II, 149.)

6°. Ten zesde wordt melding gemaakt van voorschotten door het moederland gedaan ten bedrage van 8 millioen wegens rente en aflossing in de eerste jaren na de leeningen van 1826—28. Wij laten die geringe som voorshands gelden, met verwijzing naar hetgeen straks van de bedoelde leeningen zal worden aangeteekend.

7°. Eindelijk drukt de regeering op het niet in rekening brengen van renten na 1807 en «van zoovele opofferingen vroeger en later door het moederland voor de koloniën gebracht». Dat die renten geenszins door Java verschuldigd waren is reeds aangetoond. Wat de overige offers aangaat, van «vroegere» tijden (tot 1809) kon men kwalijk nog eens spreken na de vorige posten. Voor zoover men op uitgaven voor marine na 1814 het oog had, hierover lager.

Intusschen konstateeren wij als overvloediglijk gestaafd, dat de schuld van Java aan het moederland wegens «vroeger gedragen lasten», afgescheiden van de opgenomen sommen krachtens

de wetten van 1826—28, in 1836 *niet* bedroeg minstens 140 millioen gelijk de wet van 24 April 1836 verkondigde, maar hoogstens (ter zake van 5°. en 6°.) 9, stel 10 millioen.

Dezelfde wet van 24 April 1836, Stb. nr. 11, bevat een nieuwe regeling omtrent de zoogenaamde koloniale leeningen van 1826—28. Krachtens de wetten van 23 Maart 1826, 22 Dec. 1827 en 27 Dec. 1828, kon de regeering «ten behoeve van de overzeesche bezittingen», en als «gevestigd op de territoriale en andere inkomsten en bezittingen van het rijk in Oost-Indië», *f* 37 700 000 opnemen en zouden voor rente en aflossing dier som uit de geldmiddelen der overzeesche bezittingen jaarlijks *f* 2 450 000 afgezonderd worden. De regeering had zich het kapitaal doen verstrekken door het Amortisatie-Syndikaat; *f* 7 700 000 zouden bij 't in werking treden der wet zijn afgelost. Ter aflossing van de overige 30 millioen bepaalde de wet van 24 April 1836 (bij 1° van art. 4), dat «eene schuld ten laste van de overzeesche bezittingen zal kunnen worden daargesteld, van volkomen gelijken aard» als de boven ontleede 140 millioen. Dus, de aflosbare schuld werd in een vaste herschapen. Java, na een deel der schuld plus de renten te hebben afgelost, zou voortaan aan het saldo gebonden blijven. Java moest voortaan, behalve de vaste som van *f* 5 600 000 over de 140 m. aan het rijk, nog een vaste som van *f* 1 200 000 aan 's rijks amortisatiekas opbrengen.

Bij deze manipulatie rijst weer de vraag: diende het opgenomen kapitaal geheel voor Java?

Reeds de toelichting der eerste voordracht van 1826 tot die opnemingen zegt neen. Zij noemt bepaaldelijk onder de oorzaken der buitengewone behoefte: onlusten en oorlogen in de Molukken, in Palembang, op Sumatra's West-

kust, op Celebes. (Zie *N. I. in de S. G.*, I, 162.) Dat antwoord wordt vervolgd door de officieele «Aanwijzing van het gebruik» der *f* 37 700 000, voorkomende op blz. 218 van den bundel 1861 der *Bijdragen* van den heer Elout. Wij vinden er voor de West *f* 1 900 000; voor afrekeningen met de Engelschen wegens overgenomen goederen en territoriale schikkingen in 1816—19 en in 1824, *f* 2 800 000, waarvan vermoedelijk het grootste gedeelte buiten Java; voor betalingen aan de Deensche Aziatische maatschappij *f* 250 000.

Voor een en ander, met inbegrip van de sedert 1831 betaalde rente over het niet verschuldigde bedrag, mogen wij zonder overdrijving 6 millioen stellen, die dus bij een eerlijke berekening der schuld van Java aan het moederland van de resteerende 30 m. moeten afgetrokken worden.

Doch die wet van 24 April 1836 bevatte nog meer. Zij dekreteerde (bij 2° van art. 4) de vestiging van eene derde schuld op de overzeesche bezittingen (zegge Java) van 21 millioen, ook «van volkomen gelijken aard» als de 140, en strekkende «om ten behoeve van de koloniale geldmiddelen over te nemen de vordering wegens *voorschotten* door het Amortisatie-Syndikaat aan het rijk gedaan» tot betaling van het vermeende aandeel van België in de renten der Nederlandsche schuld over de jaren 1834 en 1835.

Een andere wet van denzelfden dag, Stb. nr. 12, dekreteerde op denzelfden voet een vierde schuld ten laste van de overzeesche bezittingen, groot 9 millioen, tot betaling van gemeld Belgisch aandeel over 1836. Evenwel zou die bijdrage (lees met attentie) «plaats hebben bij wijze van leening, *om later met de renten aan de geldmiddelen der overzeesche bezittingen te worden teruggegeven*».

Dan, de uitgifte van die nieuwe O. I. 4 pcts. vlotte niet. Slechts 14 van de 21 + 9 m. werden geplaatst, en onder beloften die niet nagekomen konden worden. Men besloot

daarom, bij een wet van 11 Maart 1837, Stb. nr. 9, op het kapitaal van 30 m., zonder wijziging van de voorwaarde van terugbetaling aan de koloniale geldmiddelen, 5 pcts. losrenten uit te geven. Het gevolg was, dat van de 14 m. door de nemers behouden werden 2½ tegen 4 pct. en men bovendien, om het bedrag aan renten gelijk te doen blijven aan 4 % over 30 millioen, 22 m. 5 pcts. uitgaf. De 21 m. à 4 % werden alzoo vervangen door ƒ 2 500 000 4 pcts. en ƒ 14 800 000 5 pcts., en de 9 m. à 4 % door ƒ 7 200 000 5 pcts.

Tevens besloot men, bij wet van 11 Maart 1837, nr. 10, voor het Belgische aandeel over 1837 weder 8½ m. 5 pcts. losrenten uit te geven ten laste van de overzeesche bezittingen, met dezelfde voorwaarde van terugbetaling aan de koloniale geldmiddelen als bij de wet van 24 April 1836 nr. 12.

Onder die voorwaarde wederom werden in 1838 krachtens een wet van 27 Maart 1838 en in 1839 krachtens een wet van 22 Dec. 1838, ter voorziening in het Belgische aandeel over die jaren, telkens 8½ m. 5 pcts. losrenten ten laste van de koloniën in de wereld gezonden. De laatstgenoemde wet voegt daarbij een schuldoplegging aan de overzeesche bezittingen (zegge Java) van 10½ m. ten behoeve van de departementen van Oorlog en Marine in Nederland, *zonder* voorwaarde van terugbetaling.

Ik hoop dat de lezer het geduld heeft gehad om deze «dorre» cijfers oplettend na te gaan; want zij maken hem bekend met een nogal belangrijke bijzonderheid, die door Nederlandsche financiers, jaren achtereen, gemakshalve placht vergeten te worden. Zij betreft de ware samenstelling van den rentepost van ƒ 9 800 000, welke sedert 1840 tot en met

1864 jaarlijks op iedere Nederlandsche begrooting prijkte, als boven allen twijfel verheven, op *schuld* gegronde, eerste verplichting van de koloniale geldmiddelen (lees: Java) aan het moederland.

Inderdaad ontstond die rentepost uit de hierboven beschreven kapitalen van:

f 140000000	van 1836 à 4 %	*f* 5600000
- 30000000	» » » »	- 1200000
- 2500000	» » » »	- 100000
- 14800000	van 1837 à 5 % (vervangende 18½ van de 21 van 1836 à 4 %)	- 740000
- 7200000	van 1837 à 5 % (vervangende de 9 m. 4 % van 1836)	- 360000
- 8500000	van 1837 à 5 %	- 425000
- 8500000	» Maart 1838 à 5 %	- 425000
- 8500000	» Dec. » » »	- 425000
- 10500000	» » » » »	- 525000
		f 9800000

Latere operatiën hebben in zijn samenstelling niets (wat Java aangaat) wezenlijks veranderd. Zij bepaalden zich bij het uitgeven in 1840 van 6 m. 5 pcts. «op» 7½ van de 30 m. van 1836 en het opruimen van al de 5 pcts. tijdens de groote zuivering van 1844, gedeeltelijk tegen uitgifte van nieuwe O. I. 4 pcts.

De post van *f* 9 800 000 heette dan ook daarna steeds een uitkeering uit de koloniale geldmiddelen wegens «renten ten laste van de overzeesche bezittingen», aldus geformuleerd:

a. volgens art. 1 en 2 der wet van 21 April 1836, op een kapitaal van 140 m. à 4 % . . . . . *f* 5600000

b. volgens 1° van art. 4 derzelfde wet, op een kapitaal nog groot 22½ m. (30 min de 7½ waarop in 1840 6 m. 5 pcts. losrenten uitgegeven zijn) à 4 % . . . . - 900000

c. wegens renten ten bedrage van . . . . *f* 3500000
«op schulden regtstreeks geloopen hebbende ten laste van 's rijks overzeesche bezittingen, welke in de schuldverwisseling of aflossing volgens de wet van 25 Junij 1844 zijn begrepen».

f 9800000

Dat derde bedrag van *f* 3300000 vormt het totaal der sommen die in onze bovenstaande specifikatie op den tweeden post volgen, uitmakende. . . . . *f* 3000000
plus de rente van de 6 m. 5 pcts. die na 1840
in de plaats traden van 7½ van de 30 m. 4 pcts. - 300000

f 3300000

Derhalve heeft de Nederlandsche wetgever, van 1839 tot en met 1864, jaarlijks gedekreteerd, dat Java aan Nederland krachtens bestaande schulden had op te brengen de renten van:

een kapitaal van 140 millioen, waaronder wij met alle moeite slechts uiterlijk 10 m. konden vinden als werklijk door Java verschuldigd;

een kapitaal van 30 m., waaronder minstens 6 die Java niet genoot;

een kapitaal van 21 m. à 4 %, of 2½ m. à 4 % en 14,8 m. à 5 %, waaromtrent hij, wetgever, in 1836 zelf verklaarde dat de kolonie in de rechten trad van het Amortisatie-Syndikaat, hetwelk die som *aan het rijk had voorgeschoten;*

diverse kapitalen ten bedrage van *f* 32 700 000 à 5 %, welke het rijk volgens de eigen uitdrukking der wetten van 24 April 1836 nr. 12, 11 Maart 1837 nr. 11, 27 Maart 1838 en 22 Dec. 1838, *van de koloniën leende om later met de renten aan de koloniale geldmiddelen te worden teruggegeven;*

en een kapitaal van 10½ m. à 5 %, welks verschaffing

aan de kolonie werd opgelegd bij de wet van 22 Dec. 1838 om de Nederlandsche land- en zeemacht op voet van oorlog te houden.

In weerwil nu van deze duidelijke uitspraak der onomkoopbare geschiedenis — ja in weerwil van het feit dat de verdichte lastenrekening door een latere echte batenrekening te eenenmale werd overschaduwd (gelijk wij beneden aantonen) — zijn er «financiers» in Nederland geweest die maar niet wilden toegeven, dat de omschrijving van den «vasten rentepost» van ƒ9800000 een loutere «fiktie» was. In 't nauw gebracht beriepen zij zich op het voordeel van zulke koloniale schuld bij verovering van de kolonie door een Europeschen vijand. Alsof de veroveraar onze fraaije vordering gaaf zou erkennen! Het tegendeel is weleens met vrij wat betere vorderingen gebeurd. (Zie b. v. *N. I. in de S. G.*, II, 286.) En wat meer zegt: alsof zulk argument voldoende ware om een niet bestaande vordering altoosdurend te blijven boeken, met voornemen om de kolonie jaarlijks in de eerste plaats met de rente van die verzonnen schuld te belasten!

Neen, de tegenwoordige wetgever heeft zeer te recht die fiktie na 1864 niet herhaald. Evenals art. 4 der Indische komptabiliteitwet van 23 April 1864, spreekt de Nederlandsche begrooting voor 1865 van «bijdragen» der kolonie aan de middelen tot dekking van 's rijks uitgaven, zonder onderscheiding der bijdragen in vaste en onvaste. Luidens de omschrijving worden alleen *geraamde* bijdragen bedoeld.

Laten we onderzoeken, welke in waarheid de financieele betrekking tusschen Nederland en Java geweest is na de geldopnemingen van 1826—28.

Onze eerste aantoning betreffe de *bijdragen van Nederlandsch Indië aan de Nederlandsche geldmiddelen over* 1831 *tot en met* 1840.

Volgens de volledigste der tot dusver daarvan verschenen opgaven, zijnde het «Algemeen overzigt van de opbrengst der rijksmiddelen en inkomsten» over 1831 —51, door den minister VAN BOSSE overgelegd bij de M. v. B. omtrent het hoofdstuk Financiën der staatsbegrooting voor 1853, beliepen de «bijdragen uit de geldmiddelen van 's rijks overzeesche bezittingen»:

1831.	. . . .		*f* 0
1832.	Voor kosten van het departement voor de Nationale Nijverheid en de Koloniën		- 766500
1833.	Onder de gewone middelen en inkomsten		- 1200000
1834.	id.		- 2000000
1835.	id.	*f* 2500000	
	Voor het departement van Oorlog . .	- 11774426	
	» de droogmaking van den Zuidplas.	- 400000	
	» het fonds ter aanmoediging van de nationale nijverheid	- 241470	
	» het fonds der gevangenissen . .	- 218000	
	» pensioenen (Nederlandsche) . .	- 200000	
	» de Maatschappij van Weldadigheid	- 314960	
			- 15648856
1836.	Onder de gewone middelen	*f* 3000000	
	Voor de dep. van Marine en Oorlog .	- 10569000	
	» den Zuidplas	- 200000	
	» het fonds der nat. nijverheid. .	- 241470	
	» » » » gevangenissen . .	- 218000	
	» de pensioenen	- 200000	
	» de rentebetaling van kapitalen of leeningen ten laste van 's rijks overzeesche bezittingen	- 740000	
			- 15168470
1837.	Voor Marine en Oorlog	*f* 11353400	
	» den Zuidplas	- 400000	
	» rente op kapitalen als boven . .	- 8212500	
			- 19965900

1838.	Onder de gewone middelen	*f* 1200000	
	Voor Marine en Oorlog	- 4095334	
	〃 den Zuidplas	- 200000	
	〃 rente als boven	- 8637500	
			f 14132834
1839.	Onder de gewone middelen	*f* 1200000	
	Voor den Zuidplas	- 450000	
	〃 rente als boven	- 9325000	
			- 10975000
1840.	Voor den Zuidplas	*f* 150000	
	〃 West-Indië (zaak van het schip *Mary*)	- 161432	
			- 311432
	Totaal . . .		*f* 80168992

Doch dat «Overzigt» bevat niet al de koloniale bijdragen. Het zwijgt van die aan het Amortisatie-Syndikaat ter voldoening van de renten en aflossingen op de door het Syndikaat voorgeschoten *f* 37 700 000 van 1826—28. Zie blz. 137. Met de betaling van deze renten en aflossingen uit de Indische geldmiddelen is begonnen over 1831 (zie *N. I. in de S. G.*, II, 86) en voortgegaan totdat het restant-kapitaal herschapen werd in de vaste schuld van 30 millioen op blz. 137 beschreven. Die renten en aflossingen bedroegen *f* 2 450 000 's jaars, dus over 1831—36 *f* 14 700 000.

Ook schijnt de opgaaf in het Overzigt van hetgeen de koloniën bijdroegen ter bekostiging van het departement van Koloniën over 1832—34 niet juist. Het vermeldt als zoodanig slechts *f* 766500 over 1832, terwijl de missive van Koloniën aan de Staten Generaal van 20 Okt. 1835 (*N. I. in de S. G.*, II, 87) bericht, dat ter zake in 1832—34 uit de Indische remises betaald zijn: voor de West en Guinee *f* 432800 en voor kosten van het departement *f* 555180, samen *f* 987980. Het verschil, *f* 221480, zal ontstaan door betalingen buiten 's rijks administratie in 1834, toen het departement van Koloniën bij de staatsbegrooting niet voorkwam.

Beide sommen van *f* 14 700 000 en *f* 221 480 moeten geteld worden bij de bovenstaande *f* 80168992; waardoor men voor 1831—40 een totaal krijgt van 95 millioen.

Wat is hiervan door andere bezittingen dan Java opgebracht?

Door de West en Guinee niets: zij kwamen te kort.

Door de O. I. Buitenbezittingen zeer weinig. Volgens de Memorie VAN DEN BOSCH van 1834 waren ze destijds alle, behalve Banka en Banda, lastposten. Banka werd op een jaarlijksch voordeel van 5 ton geschat; Banda rendeerde omstreeks ½ ton. Lettende op de buitengewone kosten in 1831—34 aan sommige gedaan, bezwalken wij den goeden naam der Buitenbezittingen niet door haar toenmalig gezamenlijk batig slot = 0 te stellen. Later ging het beter. Over 1836 gaven zij volgens de algemeene boeken (zie de samentrekkingen bij STEYN PARVÉ, *Beheer en verantw. der geldm. van N. I.*) een batig saldo van *f* 360 000; over 1839 en 40 (zie regeeringsverslag over 1854) gemiddeld *f* 671 000. Nemen wij voor 1835—40 een ruime som, 3 millioen.

Voeg daarbij 2 millioen (weder ruim genomen, zie regeeringsverslag O. I. 1849) voor 's goevernements winsten op den handel met Japan over 1831—40, die in de Javasche boeken voorkomen.

Uit deze gegevens mogen wij het gevolg trekken dat onder het totaal van 95 millioen geen 5 zijn van buiten Java.

Alzoo Java credit 1831—40 90 millioen.

En debet?

Voor zoover sprake is van teruggaaf aan het moederland van hetgeen dit aan de kolonie voorschoot, zoekt men vergeefs andere posten dan:

1°. de op blz. 137 genoemde som van . . . 10 millioen
die feitlijk afbetaald was in 1835.

2°. rente op 2 van die 10 m. (namelijk 2 van de 8 onder 5°. op blz. 136 vermeld) over 1826—35 à 4 % . . . . 0,8 »

3°. rente op 8 van die 10 m. gedurende 1826—30 verstrekt, over 1831—35 à 4 %	1,6	millioen
4°. van de 30 m. van 1836 (zie blz. 138) . .	24,0	»
5°. de onder het credit begrepen . . . . voor renten en aflossingen op de *f* 37700000 over 1831—36, ter zake waarvan het door Java te veel betaalde reeds onder 4°. is in rekening gebracht (blz. 138).	14,7	»
	31,1	millioen

Men ziet hieruit, in verband met de opgave op blz. 143 en 144:

dat Java reeds in den loop van 1837 *niets meer* aan het moederland had *terug te betalen*, en

dat Java over 1831—40, behalve al het vroeger van het moederland ontvangene, nog een zuivere *overwinst* van 39 millioen aan het moederland afdroeg.

Heel wat anders derhalve dan hetgeen de Indische boeken op hoog bevel zouden willen doen geloven. En een niet onaardig toevoegsel aan de betogen van zoovelen die na 1837 de «Indische schuld» een «fiktie» noemden.

Na 1840 beliepen de bijdragen van Nederlandsch Indië aan de Nederlandsche geldmiddelen volgens het boven aangehaald Algemeen Overzigt en de jaarlijksche stukken over het koloniaal batig slot:

1841.

Voor den gedekreteerden rentepost . . .	*f* 9800000
Voor het zoogenaamd batig slot der koloniale administratie hiertelande	- 2200000
Welk batig slot verkregen was door van de Indische remises, behalve het voor O. I. betaalde, af te zonderen:	
Voor de West	- 190000
» Guinee.	- 58680
» de stoomsleepdienst op de Waal . .	- 142152
	f 12390832

1842.

Voor den gedekreteerden rentepost slechts. .	*f*	7814737
Er was dus, heette het, geen batig slot. Maar uit de remises was toch, boven die *f* 7814737, voor anderen dan N. I. betaald of afgezonderd het volgende:		
Voor het departement van Oorlog	-	436404
» de West	-	187000 (1)
» Guinee	-	61090 (2)
» de stoomsleepdienst op de Waal . . .	-	112342
	f	8611573

1843 en 1844.

		1843.		1844.
Voor den rentepost	*f*	9800000	*f*	9800000
» batig slot	-	3212406	-	3001152
» de West	-	349300	-	940000
» Guinee	-	61089	-	34363 (3)
» de sleepdienst op de Waal	-	80704	-	72073
	f	13503699	*f*	13867388

1845.

Voor den rentepost	*f*	9800000
» batig slot	-	4738511
» de West	-	711107
» Guinee	-	89020 (4)
» de sleepdienst (voor 't laatst) . . .	-	33807

In dit jaar begon een nieuwe vaste schuld voor de kolonie, namelijk de bekende 10 millioen aan de Handelmaatschappij, die uit de voorhanden koloniale gelden

---

(1) Uitgaaf *f* 306291; waartegen in ontvangst geboekt werd *f* 119291, over 1841 minder betaald dan afgezonderd.

(2) Uitgaaf *f* 109190, tegen ontvangst *f* 48100 over 1841 als voren.

(3) Uitgaaf *f* 74190, tegen ontvangst *f* 19827 over 1842 als voren.

(4) Uitgaaf *f* 100633, tegen ontvangst *f* 11613 over 1843 als voren.

afgelost konden, maar om zeer bijzondere, geenszins koloniale, redenen niet mochten worden. Op dat kapitaal bedroeg de rente over 1845, uit de remises gekweten . . *f* 450000

f 15822245

Later ontmoet men telkens dezelfde soorten van bijdragen, zoodat de opgave vereenvoudigd kan worden. In de nu volgende beduidt:

A de oude vaste rente,
B de rente op de nieuwe vaste schuld van 10 millioen,
C het batig slot,
D de bovendien besteede sommen voor de West,
E idem voor Guinee.

	A	B	C	D	E	Totaal.
1846	*f* 9800000	*f* 450000	*f* 3652000	*f* 641812	*f* 84635	*f* 14628447
1847	9800000	450000	4297303	814779	103016 (1)	15468098
1848	7720194	450000	0	437724	99649	8707567
1849	9800000	450000	10951394	1294587	100000	22595981
1850	9800000	400000	7200000	367118 (2)	50843 (3)	17817961
1851	9800000	400000	4700000	383415	70500	15353915
1852	9800000	400000	4700000	482214 (4)	40301 (5)	15422515
1853	9800000	400000	4769399	356411 (6)	115618 (7)	15441428
1854	9800000	350000	10644141	854412	87764	21736317
1855	9800000	350000	14547851	623241	78000	25399092
1856	9800000	350000	20531700	619174 (8)	70886 (9)	31371760
1857	9800000	350000	31858421	790000	101700	42900121
1858	9800000	350000	24555637	940365 (10)	92765 (11)	35738767
1859	9800000	350000	22559171	554181 (12)	134994 (13)	33398346
1860	9800000	350000	23194721	800166 (14)	114030 (15)	34258917
1861	9800000	350000	8686307	929518 (16)	99476 (17)	19865301
1862	9800000	350000	28587358	*f* 890190	(18)	39627548
1863	9800000	350000	20808794	- 1635627		32594421
				Totaal 1846—63 . .		*f* 442326502
				" 1841—45 . .		- 64195937
				Totaal 1841—63 . .		*f* 506522439

(1—18) Zie volgende blz.

Ongerekend de van het batig slot over 1852—55 afgetrokken millioenen voor herstel van het muntwezen in N. I., die eigenlijk met volle recht, althans grootendeels, bij de batige sloten geteld hadden mogen worden, daar de maatregel essentieel neerkwam op vergoeding aan de kolonie van haar vroeger door het moederland toegebracht nadeel. Doch laten we zelfs den schijn van vooringenomenheid met de

---

De volgende noten behoren tot de vorige blz.

(1) Uitgaaf *f* 108577, tegen ontvangst *f* 2561, over 1845 minder betaald dan afgezonderd.

(2) Uitgaaf *f* 405113, min *f* 37995, over 1847, 1848 en 1849 als voren.

(3) Uitgaaf *f* 71277, min *f* 20434, over 1847, 1848 en 1849 als voren.

(4)	*f* 527160,	min	*f* 44946,	over	1850 en 1851	als voren.
(5)	- 69500,	„	- 29199,	„	„ „ „	„ „
(6)	- 420604,	„	- 64193,	„	1852	„ „
(7)	- 124000,	„	- 8882,	„	„	„ „
(8)	- 627859,	„	- 8685,	„	1853	„ „
(9)	- 80000,	„	- 9114,	„	„	„ „
(10)	- 1145878,	„	- 205513,	„	1854 en 1855	„ „
(11)	- 100000,	„	- 7235,	„	„ „ „	„ „
(12)	- 800000,	„	- 245819,	„	1856 en 1857	„ „
(13)	- 135000,	„	- 6,	„	„ „ „	„ „
(14)	- 1016000,	„	- 215834,	„	1858	„ „
(15)	- 115000,	„	- 970,	„	„	„ „
(16)	- 954000,	„	- 24482,	„	1859	„ „
(17)	- 113500,	„	- 14024,	„	„	„ „

(18) Een afzonderlijke opgaaf der subsidiën aan de West en Guinee over 1862 en 1863 is niet gedaan. Bij de wetten omtrent het batig slot dier jaren wordt slechts vermeld, dat op de posten, onder andere ter bestrijding van die subsidiën bij de staatsbegrootingen uitgetrokken, verevend zijn: over 1862 *f* 1381163, over 1863 *f* 2061808. Ik heb hierboven aangenomen, dat onder dit verevende geheel begrepen waren de bij de staatsbegrootingen gespecificeerde O. I. uitgaven ad *f* 278926 en *f* 309763. Zoo bleven voor de West en Guinee *f* 1102237 en *f* 1752045.

Daarvan moesten weder afgetrokken worden de bij de remiserekeningen over 1862 en 1863 in ontvangst gebrachte posten wegens minder betaald dan afgezonderd:

in 1860, voor de West *f* 207740, Guinee *f* 4307, samen *f* 212047,
„ 1861, „ - 91104, „ - 25314, „ - 116418.

Rest 1862 *f* 890190, 1863 *f* 1635627. Ongerekend de sommen voor emancipatie buiten deze rekening besteed.

belangen der kolonie vermijden en dus in de aftrekking berusten.

Hoeveel bedroeg in die 507 millioen het aandeel van Java? Wij weten 't niet, doch kunnen een minimum berekenen. De regeeringsverslagen van N. I. over 1854, 1855 en 1860 deelen de baten en lasten der Buitenbezittingen mede volgens de «algemeene boeken» van 1839 tot 1857. Latere was men tijdens de afsluiting van het jongste verslag (over 1862) in Maart 1865 nog maar niet machtig geworden. (Een schitterend bewijs van het nut dier boeken. Mogen zij toch zoo spoedig mogelijk plaats maken voor een goede rekening tegenover de begrooting!) Volgens die mededeeling leverden de Buitenbezittingen over 1841—57 een winst van *f* 21880920, namelijk:

1841—50	meer	lasten	dan	baten	*f* 1498997
1851—57	»	baten	»	lasten	- 23379917
					f 21880920

Omtrent de samenstelling maakt echter het regeeringsverslag over 1860 twee vrij beduidende opmerkingen. 1°. Terwijl tot en met 1853 «onder het hoofdstuk Koophandel als baten en lasten enkel werden geboekt de winsten of verliezen op den verkoop van produkten enz. behaald of geleden», zijn voortaan «onder de baten opgenomen al de ontvangsten alsmede de restanten bij het eind van elk jaar, en onder de lasten al de kosten zoo van inkoop als anderszins». En 2°. «Eene specifikatie van de sommen die voor elke Buitenbezitting onder de hoofden Departement van Oorlog en Departement van Marine als lasten voorkomen is vooralsnog in Indië niet doenlijk bevonden.» De werklijke financieele uitkomsten der Buitenbezittingen over 1851—57 zijn dus aanzienlijk ongunstiger dan ze ginds opgegeven worden. Wij zullen de waarheid naderen door voor 1851—60 te stellen 2½ m., en voor 1861—63 3 m., 's jaars. Men denke hierbij niet alleen aan de zeer kostbare expeditiën

naar ettelijke bezittingen, maar ook dáárаan dat Java, voortdurend, troepen onderhoudt en zeemacht bekostigt die tot bedwang van de Buitenbezittingen dienen.

Voorts moet van de 507 millioen afgetrokken worden het daarin begrepen voordeel op den handel met Japan. Dit bedroeg volgens het regeeringsverslag over 1849 en de latere staten van Indische ontvangsten en uitgaven: in 1841—1850 *f* 1880000, in 1851—60 *f* 3560000. Na 1860 hield deze inkomst op. Van de betalingen die Java sedert bleef dragen voor het konsulaat in Japan kan bij een millioenenrekening gezwegen worden. Evenzoo van dergelijke voor China.

Men krijgt dan dit resultaat, dat het beheer van Java aan de Nederlandsche staatskas een batig saldo heeft opgeleverd in

1831—40	van	59	millioen	(1)
1841—50	»	143	»	(2)
1851—60	»	242½	»	(3)
1861—63	»	83	»	(4)
Tezamen		507½	»	

Dat is: klinkende munt, *rechtstreeks* van de eene staatskas in de andere gevloeid. Wie zal de millioenen tellen die daarenboven door het moederland van Java genoten werden aan *indirekte* voordeelen? . . . . . .

---

(1) Zie blz. 146.

(2) Het totaal voor N. I. is . . . . . . *f* 143413991
Bij: nadeelig slot der Buitenbezittingen 1498997
f 144912988
Af: voordeel Japan 1880000
f 143000000

(3) Totaal voor N. I. . . . . . *f* 271021178
Af Buitenbezittingen en Japan 28560000
f 242500000

(4) Totaal voor N. I. . *f* 92087270
Af Buitenbezittingen 9000000
f 83000000

Zou 't zoo gewaagd zijn het daarvoor te houden, dat de indirekte voordeelen op zich zelve al de kosten dekten, tot welke het bezit van Java den Nederlandschen staat verplichtte buiten de straks geraadpleegde rekeningen?

Bedenk, dat de kosten der Nederlandsche *marine* buiten die rekeningen, dus op de Nederlandsche begrooting, eerst sedert weinige jaren het tegenwoordige peil van omstreeks acht millioen 's jaars (zonder loodswezen, betonning en dergel.) bereikten. Nog in 1854 was het vijf millioen.

Stel nu, — en hier keeren wij terug tot het aangeteekende bij 7°. op blz. 136, — stel op dit laatste bedrag de jaarlijksche kosten onzer zeemacht sedert 1815, altoos buiten de Indische rekeningen. De som blijkt dan onder ult°. 1865 (5 m. 's jaars over 1815—54 en 8 m. 's jaars over 1855—65) 272 millioen, ongetwijfeld een maximum. (1) En vergelijk die som met de 507½ millioen, in hetzelfde tijdvak door Java opgebracht.....

Aktualiteit zal aan de bovenstaande cijfers wel niemand ontzeggen. Ze zijn ter gelegenheid van de «kultuurwet» voor alle partijen bruikbaar. Men kan zich op «zoo schone vruchten» beroepen om te waarschuwen tegen 't verlaten van een stelsel, ten doel hebbende, gelijk de koninklijke boodschap van 2 Maart 1856 tot aanbeveling van de schuldwet het noemt (zie *N. I. in de S. G.*, II, 101), «eene aanzienlijke verligting in de lasten van Onze beminde onderdanen» «op eene wijze die alleszins billijk en voor de kolonie geenszins drukkende is». Men kan evenzeer zich van de verkregen millioenen bedienen om de meening aan

(1) Deze berekening steunt op authentieke gegevens. Natuurlijk moeten de buitengewone uitgaven voor de zeemacht gedurende den status quo tegenover België hier buiten aanmerking blijven.

te dringen, dat *Onze beminde onderdanen* met de zoo lang genoten voorwaar «aanzienlijke verligting» tevreden moesten zijn; dat ze aan *de kolonie* op hare beurt iets dergelijks behoorden te gunnen.

Voor ons onderzoek echter is elke afdwaling naar hetgeen op dit oogenblik zoovele gemoederen en hoofden beroert min wenschlijk. Wij willen trachten te doen alsof er niets bijzonders «hangende» ware, en dus, met volle bezitname van de gezellige kalmte der studeerkamer, het oor sluitend voor alle geraas, aan de geschiedenis de vraag voorleggen:

Hoe zijn die millioenen verkregen?

Doch niet aan de geschiedenis van al de jaren na 1830. De eerste periode, reeds elders als «den zwarten tijd» van het Nederlandsche staatsleven in de Oost gekenmerkt, slaan wij over. De toenmalige omstandigheden waren geen gewone.

Evenmin schijnt het nodig bij den aanvang van het daarop gevolgde tijdperk van inkeer (zie blz. 469 van het vorige Deel) te verwijlen.

Beginnen wij met 1849. De politiek van matiging was nu voor goed in werking. De koloniale aangelegenheden kwamen meer en meer aan den dag. Men leefde onder een nieuwe Grondwet, die aan de vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk doortastende bemoeinis met die aangelegenheden verzekerde.

Dit ter beschouwing genomen vak deelen wij in tweeën: de jaren vóór en na het regeeringsreglement.

Over beide deelen beliepen de tot heden bekende Indische bijdragen:

1849—54	108	millioen	=	18	's jaars,
1855—63	295	»	=	33	».

Hoe zijn die millioenen verkregen: door welke inkomsten; na aftrek van welke uitgaven?

In een statistische karakterschets van de Indische financiën laten de *inkomsten* — wanneer men die benaming alleen aan zoodanige takken hecht welke meer opbrengen dan kosten — zich onder zeven hoofdgroepen rangschikken:

1°. Heerendiensten op Java.

2°. Verkoop van zoogenaamde goevernementsprodukten (in Nederland en in Indië).

3°. Verpachte middelen.

4°. Landrenten.

5°. Belastingen op de koopvaart.

6°. Zoutmonopolie.

7°. Verscheidene kleinere.

Van de *heerendiensten* is de geldswaarde onbekend. (Zie blz. 39 der vorige Aanteekening.) Men houde in 't oog, dat zij een voorname rol vervullen in het voortbrengen der «goevernementsprodukten».

Ook de zuivere opbrengst der overige inkomsten is niet bekend. Men kent slechts hare *speciale* kosten, niet het aandeel van elk middel in de *algemeene* bestuurskosten. Omtrent het nasporen van dat aandeel gedraag ik mij aan het opgemerkte op blz. 56 en v. der vorige Aanteekening. Ik zie echter geen reden waarom de ondoenlijkheid eener berekening van de volkomen zuivere opbrengst zou moeten weerhouden van de voorstelling eener betreklijk zuivere opbrengst, dus der opbrengst na aftrek van de speciale kosten. De algemeene bestuurskosten krijgen dan toch een beurt van beschouwing, als wij aan de uitgaven zijn.

Die betreklijk zuivere opbrengst heeft volgens de gedrukte jaarlijksche staten van «Ontvangsten en uitgaven der Indische administratie», gevoegd bij de regeeringsverslagen aan de kamers, — en welke staat laatstlijk is ingediend over 1861 bij het verslag over 1862 (1) — over onze tijdvakken gemiddeld 's jaars bedragen in millioenen guldens:

(1) De bedoelde staten zijn samengetrokken rekeningen tegenover de begrootingen,

	1849—54.	1855—61.
Verkoop van goevernementsprodukten	19,95	37,42
Verpachte middelen	9,55	11,75
Landrenten	7,75	8,79
Belastingen op de koopvaart	5,95	7,86
Zoutmonopolie	3,54	3,88
Diverse kleinere inkomsten	2,16	3,02

Ziehier de specifikatiën die mij voor *the student* nuttig genoeg voorkwamen om bewaard te blijven.

---

aanwijzende totalen van hoofdstukken en hoofdafdeelingen, gelijk ze bevonden zijn bij de afsluiting der begrootingen.

't Schijnt dat de rekenkamer in Indië thans meer moeite heeft in het afsluiten van de begrooting dan vroeger — of dat het bestuur minder vermag om een plichtmatige tijdige afsluiting te bewerken. Vroeger werd de staat vrij geregeld aan de kamers medegedeeld in het tweede jaar na dat der begrooting. Zoo de staat over 1850 bij het verslag over dat jaar, ingediend Okt. 1852; over 1851 bij d° d° Dec. 1853; over 1852 bij d° d° Julij 1854; over 1853 bij d° d° Sept. 1855. Thans is het zoo ver gekomen dat, in weerwil van de steeds *later* geworden indiening van het regeeringsverslag, door opper- en koloniaal bestuur eendrachtlijk als „vaste regel" werd aangenomen, bij elk verslag voortaan te voegen den staat over het *vorige* jaar. En zulks omdat in het afsluiten van de begrooting „ook voor den vervolge weinig verbetering te wachten was". Zie blz. 104 van het verslag over 1861. — Men ontving dan ook den staat over 1860 bij 't verslag over 1861, ingediend April 1864, en den staat over 1861 bij 't verslag over 1862, inged. Maart 1865!

Het besef van de waarde eener aantoning van werklijke ontvangsten en uitgaven tegenover de begrooting kan niet zeer diep zijn, waar men zulken achteruitgang in de opmaking toelaat, in stede van, desnoods na vermeerdering van werkkrachten, tot plichtsbetrachting te dwingen.

Dat een vroegere afsluiting van de begrooting niet onmogelijk is heeft de regeering zelve erkend bij de wet van 23 April 1864, die de afsluiting bepaalt op ult° van het jaar na dat der begrooting.

Zie eens welke tegenstrijdigheid. In een verslag van April 1864 verklaart de regeering, *ook voor den vervolge* geen kans te zien om de Indische begrooting spoediger te doen afsluiten dan zóó, dat een samengetrokken rekening, een eenvoudige staat van bevonden totalen der hoofdstukken en hoofdafdeelingen, over 1860 aan de kamers ingediend worde in het voorjaar 1864, dus de staat over 1867 in het voorjaar 1871. En in dezelfde maand laat zij door de wet bepalen, dat de begrooting van 1867 zal afgesloten worden op ult° 1868, ten gevolge waarvan de staat over 1867 in Nederland kan overgelegd worden in het voorjaar 1869.

Verkoop van goevernementsprodukten.

Guldens.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
In Nederland (netto).						
Koffie	17684440	16949044	17992129	24288785	27397654	22945612
Suiker	10285704	10372313	9729470	9768175	9472531	10850751
Tin	5306880	3219411	2915549	4403677	5381256	4898537
Indigo	3032021	3248496	2651998	1930381	2145550	3021824
Andere	2764332	1985789	1914700	1568590	1470141	1832615
	39073377	35775053	35203846	41959608	45867132	43549339
Bij: winst op assurantierekening en andere posten die van de gezamenlijke onkosten afgetrokken moeten worden (1)	353794	317342	485378	258155	359574	220194
	39427171	36092395	35689224	42217763	46226706	43769533
In Indië (bruto).						
Koffie	614810	1460166	1796410	2179789	3356132	3326637
Suiker	275004	376104	900883	366119	481109	365974
Tin	488699	205328	3783	4810	4548	3410
Rijst	493174	501681	507290	440099	478011	506797
Vogelnesten	164990	120365	65320	174878	53325	60814
Specerijen	56035	51626	20376	61841	59193	52359
Peper	9205	36349	47889	132587	70722	35504
Goenizakken	143290	553711	314	0	0	0
Stofgoud	0	61164	3438	0	0	81294
Indigo, thee, tabak, kaneel en cochenille	34149	91432	111495	12686	1042	1676
	2284356	3457876	3457198	3372809	4504082	4434465
Totaal in Nederland en in Indië	41711500	39550300	39146400	45590600	50730800	48204000

(1) Voor 1849, omtrent een post van *f* 20000, te letten op de bijlage A van de remiserekening.

(Vervolg van vorige bladzijde.)	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Af de speciale ***kosten in Indië*:**						
Faktorij der N. H. M.	715181	873000	652757	586775	126976	140485
Koffie	5248427	9841454	10799628	9440427	9169465	11489237
Suiker	9222623	10299677	9706418	9730156	9541807	8824808
Indigo	1400117	1017809	1110081	1278045	1232437	1269802
Tin	1200363	1063695	1527681	1282813	1314962	1211487
Rijst (1)	515378	800766	816529	617092	598378	599528
Thee	702369	600795	758640	837307	1062023	1268215
Specerijen	355450	249539	378768	307878	346339	343331
Tabak	288645	322692	302666	7673	2053	17709
Goenizakken (2)	2660	8987	14048	165424	11382	2612
Kaneel	119341	117109	117651	141661	120003	121481
Cochenille	56681	65408	73540	74293	58493	62999
Vogelnesten	15798	13259	13983	12764	13712	13197
Stofgoud	18319	11116	8005	5829	123926	30291
Peper	51136	55637	88344	45914	30704	41033
Rameh	0	424	2259	3705	85	0
	19912488	25341367	26370998	24537756	23747740	25436215
Rest netto-opbrengst in Nederland en in Indië	21799000	14208900	12775400	21052800	26983100	22767800

f 119.587.000

Gemiddeld 's jaars . . *f* 19.931.200

(1) Men ziet dat rijst minder opbracht dan kostte. Het artikel verschijnt hier echter met reden onder de kosten van de goevernements-produkten, want het strekte tot verkrijging van andere produkten.

(2) Ongerekend de onbekende kosten in Nederland, hierna begrepen onder de Uitgaven.

Verkoop van goevernementsprodukten.

Guldens.

	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
In Nederland (netto).							
Koffie	28404130	32732627	30519686	32368669	36021514	33977199	31259084
Suiker	10915889	15654824	21618378	13313124	11619891	11672307	11156983
Tin	5597358	6820094	8879483	7342507	6450662	6766886	5828127
Indigo	2554312	1827140	2769788	2781860	2302139	2788987	2484101
Andere	1821951	1594980	2350404	1752549	2181185	2141214	2109147
	49293640	58629665	66037739	57558709	58575391	57346593	52837442
Bij: winst op assurantie	413856	416875	144681	304064	298144	329816	271060
	49707496	59046540	66182420	57862773	58873535	57676409	53108502
In Indië (bruto).							
Koffie	2745077	3983128	6118902	4569990	3963555	5271416	5272294
Suiker	155775	189128	1156436	1975840	1269964	2871528	1832771
Tin	3162	2279	10897	10259	13325	3975	3384
Rijst	522273	534190	524902	630626	528854	578129	571676
Vogelnesten	85062	72177	66352	48761	95179	81548	51978
Specerijen	52963	53034	41457	38939	49547	30367	35007
Peper	103212	96642	60965	49557	59208	54288	59907
Stofgoud	85811	9429	11233	3112	16317	434	0
Indigo, thee, tabak, kaneel	5917	17456	1472	584	213	876	55
	3759252	4957463	7992616	7327168	5996162	8892561	7827067
Totaal in Nederland en in Indië	53466700	64004000	74175000	65189900	64869700	66569000	60935600

(*Vervolg van vorige bladzijde.*)

Af de speciale *kosten in Indië*:

	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Faktorij N. H. M.	140000	140000	140000	140000	140000	140000	140000
Koffie	12645689	9634551	11105270	11132209	10994075	14550135	13794015
Suiker	8811422	9170182	9546656	9116747	8609251	8753649	8520935
Indigo	915133	1370723	1167542	1451476	1323845	1202430	1143855
Tin	1008066	1533235	1244789	1656005	1534883	1374885	1388301
Rijst	757413	1460116	898503	900369	903616	867994	858652
Thee	1173030	1485773	1135632	1651163	1479645	1498607	976188
Specerijen	311857	364762	465015	440423	548619	540537	583426
Tabak	8820	117080	58268	69679	49990	51458	52957
Goenizakken	2374	13611	3335	19987	1499	19104	109116
Kaneel	134033	145924	161671	160125	145604	138629	135918
Cochenille	65000	75296	30754	29642	21496	34767	41941
Vogelnesten	12549	13407	14680	14817	16049	15672	16906
Peper	48321	42166	15855	42478	18299	29310	45358
Stofgoud	2594	5262	4346	3624	3821	4412	2370
	26030301	25572038	25992311	26828744	25790692	29221589	27800938
Rest netto-opbrengst in Nederland en in Indie	27436400	38432000	48182700	38361200	39079000	37347400	33134700

f 261.973.400

Gemiddeld 's jaars . . *f* 37.424.800

Verpachte middelen.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Opbrengst (arènpacht inbegrepen) .	11795901	10683170	9819277	8440107	9021132	9480461
Af: Kosten op de verpachtingen, van opium (1) en van arèn . .	283812	283237	305957	337429	406543	309343
	11512100	10399900	9513300	8102700	8614600	9171100

f 57.313.700

Gemiddeld 's jaars *f* 9.552.300

	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Opbrengst als voren.	9797149	10661469	11548950	13421148	13454845	14277998	16474104
Kosten 〃 〃 (1)	574072	471875	620654	1254989	1308206	1229617	1935380
	9223100	10189600	10928300	12166200	12146600	13048400	14538700

f 82.240.900

Gemiddeld 's jaars *f* 11.748.700

(1) Ongerekend de kosten van in Nederland betaalde opium, welke bij de remiserekeningen niet afzonderlijk vermeld worden.

Landrenten.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Opbrengst der landelijke inkomsten, volgens hoofdstuk IV van de rekeningen.	9126116	8830173	8928010	9722808	9869216	9504137
Daaronder is (zeer verkeerdelijk — zie het vorig Deel, blz. 416) begrepen de belasting op het bedrijf (1) . .	270000	270000	259700	548200	567700	542300
Rest landrenten.	8856116	8560173	8668310	9174608	9301516	8961837
Af de kosten	1150297	1103933	1128892	1184330	1217929	1218817
	7705800	7456200	7539400	7990300	8083600	7743000

f 46.518.300

Gemiddeld 's jaars *f* 7.753.100

	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Opbrengst als voren . .	9821832	10398755	10529962	11001335	10564525	10978319	11252912
Daaronder aan bedrijf .	541100	555300	570200	503100	522200	544300	562900
Rest landrenten . . .	9280732	9843455	9959762	10498235	10042325	10434019	10690012
Af kosten	1256309	1300190	1323366	1342089	1268490	1313935	1413488
	8024400	8543300	8636400	9156100	8773800	9120100	9276500

f 61.530.600

Gemiddeld 's jaars *f* 8.790.100

(1) Het bedrag van deze belasting blijkt uit de rekeningen niet. Voor 1851 en volgende jaren nam ik de cijfers der jaarverslagen; voor 1849 en 1850 een gegist midden tusschen de bekende cijfers van 1848 en 1851. Zie blz. 413 van het vorige Deel.

Belastingen op de koopvaart.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
In- en uitgaande rechten (met de 5°/₀ addit.)	5209478	5252021	6663761	6638481	6206330	7105981
Haven-, anker- en loodsgelden. . .	117393	112342	154499	123452	140540	143241
Van de prauwenveeren	22277	20213	21013	43289	59197	66183
Storting voor stuurmansleerlingen . .	4800	6300				
	5353948	5390876	6839273	6805222	6406067	7315405
Af: kosten van het beheer der in- en uitgaande rechten en civiele haveninrichtingen	411522	420598	412257	441742	422018	438616
	4942400	4970300	6427000	6363500	5984000	6876800

f 35.564.000

Gemiddeld 's jaars *f* 5.927.300

	1855	1856	1657	1858	1859	1860	1861
In- en uitg. rechten met addit.	7063353	7068166	7630317	7985893	8335961	9569523	9826922
Haven-, anker- en loodsgelden.	151225	168388	181296	201278	213578	192396	185639
Van de prauwenveeren . . .	76765	75995	75210	26215	387	373	211
	7291343	7312549	7886823	8213386	8549926	9762292	10012772
Af: kosten als boven. . . .	481259	492148	552338	540825	543220	691186	792777
	6810100	6820400	7334500	7772600	8006700	9071100	9220000

f 55.035.400

Gemiddeld 's jaars *f* 7.862.200

Zoutmonopolie.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Opbrengst	4188289	4404974	4326014	4918296	5171901	5207018
Kosten	904868	1051288	1004472	1079840	1445907	1472668
	3283400	3353700	3321500	3838500	3726000	3734400

f 21.257.500

Gemiddeld 's jaars *f* 3.542.900

	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Opbrengst	5106447	4962930	5151750	5290617	5534339	5558327	6045385
Kosten	1332375	1167047	1448139	1564490	1427261	1714831	1866143
	3774100	3795900	3703600	3726100	4107100	3843500	4179200

f 27.129.500

Gemiddeld 's jaars *f* 3.875.600

Diverse kleinere inkomsten.

Guldens.

		1849	1850	1851	1852	1853	1854
Hst. II.	Belastingen op tabak	77754	77215	70435	64740	83993	104479
	Kleinzegel	320177	350562	363331	367768	382352	349039
	Kollateraal	26885	69957	62923	82785	84625	119529
	Overschrijvingsrecht van vaste goederen	130593	207953	182411	207568	252480	206367
	Belasting op goud	2156	87	90	96	2299	162
	〃 〃 partikuliere passers	5658	5528	6134	5296	5613	5714
	Tolpoorten en tollen (Borneo)	14678	12717	17309	17378	18491	17072
	IJkgelden	1289	1389	1370	768	1129	1319
	Belasting op slaven	17705	17015	15154	13866	14165	12227
	〃 〃 paarden en rijtuigen	77236	79576 (1)	79936	211746	180841	172632
	Hoofdgelden van vreemde Oosterlingen in sommige gewesten (2)	16176	13237	11885	33731	30842	42903
	Vendurechten	257655	134951	230984	340155	375249	377865
	Belasting op hout	605	411	538	529	490	904
	Landsdrukkerij	67681	67188	68710	66757	57118	53293
	Verponding	445955	466022	475651	490961	491563	517014
	Territoriale belast. op peper en koffie (Sumatra)	113387	114275	181231	184253	167073	4582
	Verhuring van vogelnestklippen				3081	2750	2750
〃 III.	Belasting op het bedrijf (zie blz. 161)	270000	270000	259700	548200	567700	542300
〃 V.	Waterleidingen (eigenlijk verkoop van drinkwater)	597	826	1141	1043	1133	1520
	Belasting op Mekkagangers	12100	7920	12540	2090	0	0
	Verkoop en verhuur van erven en huizen	54012	64590	62492	81995	72329	68108
	Land Nangoelan	29126	20023	2444	0	0	0
		1941428	1981442	2106409	2724801	2792235	2599779

(1) en (2) zie volgende blz.

(*Vervolg van vorige bladzijde.*)	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Af de speciale kosten op de rekeningen uitgetrokken voor:						
Kleinzegel	25728	20491	24953	25048	22864	21706
Overschrijving en kollateraal	2562	5736	2519	4719	14434	4134
IJk	287	255	341	349	257	401
Vendudepartement	99090	110767	105444	100917	104902	103546
Landsdrukkerij	51561	50579	54109	53075	53429	61774(3)
Nangoelan	19833	19533	0	0	0	0
	199061	207361	187366	184108	195886	191561
Rest	1742400	1774100	1919000	2540700	2596300	2408200

f 12.980.700

Gemiddeld 's jaars . . *f* 2.163.500

(1) In de rekening staat 79876. De kolom waar dat cijfer voorkomt (eerste blz. der Ontvangsten) geeft echter opgeteld niet 6186362, welk cijfer het ware is blijkens de volgende blz. der Ontvangsten, maar 6186662. Er is dus ergens in de posten een fout van 300 (te veel). Bij gemis van een opgaaf der errata heb ik aangenomen dat de 8 in 79876 een 5 moet zijn.

(2) Op de rekeningen heet deze post „Rekognitiën of tributen van inlandsche vorsten", soms met bijvoeging van „en andere Oosterlingen". Te oordeelen naar latere specifikatiën bestaat hij grootendeels uit hoofdgelden van vreemde Oosterlingen in sommige gewesten.

(3) De drukkerij, schoon nu een lastpost, wordt hier nog onder Inkomsten gebracht, omdat het jaar tot het tijdvak behoort.

Diverse kleinere inkomsten.

Guldens.

		1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Hst. II.	Belastingen op tabak	84743	98447	110026	108497	109697	116867	113592
	Kleinzegel	355684	384691	482723	475937	485133	511028	533109
	Kollateraal van Europeanen	48550	45967	60033	75762	76501	74440	68138
	〃 〃 Oosterlingen	43546	87233	30245	21190	225822	26023	143662
	Overschrijvingsrecht van vast goed.	190058	242925	379097	369830	339103	450456	354162
	Belasting op goud	24430	11873	17787	1890	0	0	0
	〃 〃 partikuliere passers	5178	4690	5447	4733	5670	5752	5818
	Tolpoorten en tollen (Borneo).	14717	19714	18059	21133	12036	10047	13335
	IJkgelden	772	806	2142	884	3339	750	782
	Belasting op slaven	10129	10489	9810	8794	7712	0	0
	〃 〃 paarden en rijtuigen.	163285	172177	176632	182163	193137	201965	213848
	Hoofdgelden van Oosterlingen	37116	62547	63699	65953	49391	53703	57106
	Vendurechten	428262	340676	484530	521733	449491	541558	571601
	Belasting op hout.	273	625	369	439	0	0	0
	Verponding.	518974	551119	570188	560350	580030	601146	612206
	Territ. belasting op koffie en peper.	2186	0	0	0	0	0	0
	Verhuur van vogelnestklippen	3021	3013	2750	3021	3053	3046	3060
	Huistaks				11173	393757	391886	417656
〃 III.	Bedrijf (zie blz. 161)	541100	555300	570200	503100	522200	544300	562900
〃 V.	Waterleidingen (zie boven).	1202	1393	1916	1630	1680	2441	2960
	Verkoop en verhuur van erven en huizen	70709	86724	86583	90162	116886	93172	94463
		2543935	2680409	3072236	3028374	3574638	3628580	3768398

(*Vervolg van vorige bladzijde.*)	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Af de speciale kosten op de rekeningen uitgetrokken voor:							
Kleinzegel	20464	23014	28315	28619	28661	29254	35724
Overschrijving en kollateraal . .	15103	22998	26276	16290	15840	20113	13683
IJk	416	506	263	429	358	301	404
Vendudepartement	103458	104520	108445	115969	110653	116210	114678
Belasting op paarden en rijtuigen.				7648	8200	8603	9230
Huistaks				229	17770	15429	19641
	139441	151038	163299	169184	181482	189910	193360
Rest . . .	2404500	2529400	2908900	2859200	3393200	3438700	3575000

f 21.108.900

Gemiddeld 's jaars . . . *f* 3.015.600

Bij de voorstelling der *uitgaven*, voor zoover ze niet reeds als onkosten van inkomsten zijn verhandeld, beoogen wij inzonderheid een scheiding tusschen *militaire* en *niet-militaire*. 't Is toch ter karakterizeering van het koloniaal beheer een kardinaal punt, in welke verhouding de kosten der militaire middelen van bedwang en verdediging tot de overige bestuurskosten staan.

Wij tellen daarom afzonderlijk:

1°. uitgaven voor de gemeene landsregeering en recht-spraak;

2°. uitgaven voor onderwerpen van kennelijk militairen aard;

3°. uitgaven voor het civiel bestuur.

Er blijven dan op de rekeningen ettelijke posten over die tot de beide laatste soorten tegelijk behoren, waarvan uit de gedrukte rekeningen niet te zien is voor welk bedrag zij onder elke dier soorten moeten plaats nemen. Deze gemengde posten vormen onze vierde groep.

Overal trekken wij van de uitgaven die ontvangsten af, welke als baat van een bepaald onderdeel der uitgaven moeten worden aangemerkt.

Gemeene landsregeering en rechtspraak.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Hst. I. Goeverneur Generaal. . .	194812	177555	228241 [1]	207075	213723	196944
Raad van Indië	127600	117000	129384	127200	117433	122400
Algemeene Sekretarie . .	164134	163375	162904	162000	161912	162037
〃 II. Justitie, zonder Hoog Militair Gerechtshof.	574307	624823	633345	648866	695971	666914
〃 III. Algemeene Rekenkamer. .	179230	176640	176270	172820	178350	176975
	1240083	1259393	1330144	1317961	1367339	1325270
Af de ontvangsten voor:						
[2] Civiele proceskosten	13101	11515	11920	17392	18330	15768
[2] Boeten en konfiskatiën . . .	117505	109870	139491	118703	141890	139797
	130606	121385	151411	136095	160220	155565
Rest . . .	1109500	1138000	1178700	1181900	1207200	1169700

f 6.985.000

Gemiddeld 's jaars *f* 1.164.200

(1) In de posten van hst. I van de rekening is een fout van *f* 500. Bij gemis van een lijst der errata heb ik aangenomen dat de 8 in den eersten post (*f* 214825) een 3 moet zijn. De post „Reiskosten" in de rekening betreft doorgaans, wellicht zonder uitzondering, den Goeverneur Generaal.

(2) Deze beide posten komen bepaaldelijk in mindering van de kosten der justitie.

(Vervolg van vorige bladzijde.)	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Hst. I. Goeverneur Generaal . .	236027	193584	174927	185888	263377	271046	287217
Raad van Indië . . .	126100	139324	132048	101420	114960	146424	145542
Algemeene Sekretarie . .	162102	162126	224373	237312	243427	262982	258970
〃 II. Justitie, zonder Hoog Militair Gerechtshof . . .	707362	729308	720068	749580	768846	789282	855423
〃 III. Algemeene Rekenkamer .	179564	179090	177130	179688	179530	179160	178080
	1411155	1403432	1428546	1453888	1570140	1648894	1725232
Af ontvangsten:							
Civiele proceskosten . .	18600	12832	7191	7416	5955	7179	8833
Boeten en konfiskatiën .	115376	146072	177664	124777	167008	164084	157537
	133976	158904	184855	132193	172963	171263	166370
Rest . . .	1277200	1244500	1243700	1321700	1397200	1477600	1558900

f 9.520.800

Gemiddeld 's jaars *f* 1.360.100

Landmacht.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Uitgaven in Indië.						
Hst. II. Hoog Militair Gerechtshof .	3750	4850	4250	4300	4250	4300
" IV. Djaijangs en pradjoeriets . .	261158	266195	267798	279141	284364	262889
" VIII. Departement van Oorlog . .	10767852	9456719	10196332	9756569	9724838	10475547
" X. Pensioenen	388257	345769	341412	335379	299132	331491
" XI. Konstruktiewinkel	174347	208777				
	11595364	10282310	10809792	10375389	10312584	11074227
Af de ontvangsten:						
Hst. II. Konstruktiewinkel	1321	1615				
" VI. Departement van Oorlog . .	220291	212874	296998	308739	179632	211036
	221612	214489				
Rest	11373752	10067821	10512794	10066650	10132952	10863191
Uitgaven in Nederland.						
Peusioenen	398916	416382	442291	471413	500517	541467
Diverse	317540	295209	375721	376185	401749	449272
Totaal generaal . . .	12090200	10779400	11330800	10914200	11035200	11853900

f 68.003.700

Gemiddeld 's jaars . . *f* 11.334.000

(Vervolg van vorige bladzijde.)

	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Uitgaven in Indië.							
Hst. II. Hoog Milit. Gerechtshof	3250	700	1950	8050	10250	12700	12700
〃 IV. Djaijangs en pradjoeriets.	271573	271952	270878	271216	275360	285872	295179
〃 VIII. Departement van Oorlog.	11340526	11903750	12821002	13928648	16269197	16196182	15573102
〃 X. Pensioenen.	340013	337955	365390	389399	408613	468817	528424
	11955362	12514357	13459220	14597313	16963420	16963571	16409405
Af de ontvangsten (h. VI) .	308332	376764	373708	352439	353958	438826	456905
Rest . .	11647030	12137593	13085512	14244874	16609462	16524745	15952500
Uitgaven in Nederland.							
Pensioenen.	552602	576802	582004	580937	608659	797026	869424
Diverse	505057	702969	1327471	940661	1170015	984608	1074054
Totaal generaal. .	12704700	13417400	14995000	15766500	18388100	18306400	17896000

f 111.474.100

Gemiddeld 's jaars . . *f* 15.924.900

Zeemacht.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Hoofdstuk IX. Departement van Marine . . . . : . .	1721995	1475637	1758468	1928111	1895754	2001934
„ VII. Steenkolen			136152	119760	169090	251730
„ X. Pensioenen			217	750	750	1550
	1721995	1475637	1894832	2048621	2065594	2255214
Af de ontvangsten:						
Hoofdstuk II. Fabriek Phœnix	5044	43295				
„ IV. Steenkolen.			3311	1177	19872	1999
„ V. Kontributie voor pensioen	1006	2248	2689	2413	1886	1919
„ VII. Departement van Marine	133333	59375	103944	175442	325951	210522
	139383	104918	109944	179032	347709	214440
Rest . .	1582600	1370700	1784900	1869600	1717900	2040800

f 10.366.500

Gemiddeld 's jaars *f* 1.727.800

	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Hoofdstuk IX. Departement van Marine.	2065339	2256799	2328087	2628013	3006225	3115048	3369018
„ VII. Steenkolen.	204443	234939	304213	323301	217433	178633	117276
„ X. Pensioenen	2550	2525	2400	4151	2550	2000	2350
	2272332	2494263	2634700	2955465	3226208	3295681	3488644
Af de ontvangsten:							
Hoofdstuk IV, Steenkolen.	33223	6937	44498	12081	33633	114	42084
„ V. Kontributie voor pensioen	1947	2087	1941	1959	1977	1850	1988
„ VII. Departement van Marine .	163819	294959	311898	293669	352769	289565	260511
	198989	303983	358337	307709	388379	291529	304583
Rest . .	2073300	2190300	2276400	2647800	2837800	3004200	3184100

f 18.213.900

Gemiddeld 's jaars *f* 2.602.000

Burgerlijk bestuur.

Uitgaven in Indië.	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Hst. IV. Gewestlijke besturen en politie, zonder djaijangs en pradjoeriets.	3776211	3831450	3863806	3908851	3969171	4055013
〃 V. Bevordering van kunsten en wetenschappen	19435	22300	17883	14795	18080	11609
Eeredienst, Christelijke	217170	220535	215274	254213	267363	264994
〃 inlandsche	6736	10907	9477	10034	15781	6152
([1]) Onderwijs voor Europeanen. 〃 〃 inlanders	121550	165280	209111	223612	238211	257059
Civiele geneeskundige dienst	124721	127517	145708	154324	172684	170456
〃 VI. Civiel bouwdepartement	771692	972489	813517	1083438	1249714	1460189
〃 VII *A*. Hoofdbureaux der Direktiën van Financiën, Middelen en Produkten	307496	310996	313449	321026	316714	327789
Kassen	219861	223685	246477	286209	284208	626487
Posterijen	328110	313889	315646	399214	468366	509652
Pakhuizen	219891	215289	235896	238066	239577	295834
〃 VII *B*. Direktie der Kultures en bevordering van landbouw en veeteelt ([2])	366391	456531	312015	343248	299713	368110
〃 X. Civiele pensioenen	244684	235954	243300	248060	250496	251863
Inlandsche 〃	181179	184233	182643	176180	174537	168660
Liefdadigheid	120727	185471	120935	101244	92007	117229
〃 XI. Voor inlandsche vorsten, grooten en staatsgevangenen	1930132	1914136	1938098	1937067	1940658	1996559
Ambachtskwartieren ([3])	17824	21845	17353	34029	28133	32073
Publieke feesten ([3])	6877	15974	16072	15540	16794	17617
Civiele reiskosten	130844	152598	158937	172086	120344	123127
〃 personeele toelagen	14560	11585	12640	13924	8492	4530

(Vervolg van vorige bladzijde.)

Civiele wachtgelden	136738	144803	116067	79745	82982	93306
Bestellingen enz. voor het ministerie van Koloniën				3522	5149	15873
Mijnwezen				20340	25738	45114
Stoomwezen.				19664	16177	20117
	9262832	9742467	9504304	10058431	10301089	11239412
Af ontvangsten (in Indië):						
Hst. II. Posterijen	259819	283604	305000	327744	358092	358304
„ V. Kontributie voor civ. pensioen.	284607	141246	139861	132510	140229	138047
Onderwijs			45013	48762	52243 (4)	52105
Geschenken van inl. vorsten . .		2774				
Diverse inkomsten (5). . . .	579281	632423	669393	822668	778107	286085
	1123707	1060047	1159267	1331684	1328671	834541
Rest . . .	8139125	8682420	8345037	8726747	8972418	10404871
Uitgaven in Nederland.						
Civiele pensioenen	183224	213075	196354	239235	285985	320544
Natuurkundige kommissie . .	11000	9000				
Opleiding en uitzending van ambtenaren	45895	157805	139971	26075	21366	32232
Totaal generaal . . .	8379200	9062300	8681400	8992100	9279800	10757600

f 55.152.400

Gemiddeld 's jaars. . . *f* 9.192.100

(1) Niet afzonderlijk bij de staten over deze jaren vermeld. — (2) De post voor klapperkultuur inbegrepen. — (3) Behoorden onder hoofdstuk IV.

(4) In de rekening staat 52245. Bij optelling der posten van hoofdstuk V blijkt echter dat er een fout is van *f* 2, die in de posten zit, daar de totalen kloppen. Vermits een opgaaf van errata ontbreekt, heb ik aangenomen dat de laatste 5 van dezen post een 3 moet zijn.

(5) Dat deze post op zeer weinig na uit ontvangsten bestaat die in mindering komen van bepaalde onderdeelen der civiele uitgaven, mag afgeleid worden uit latere specifikatiën. Zie hierna de begrootingen van 1862—65.

Burgerlijk bestuur. (Vervolg.)

		1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Uitgaven in Indië.								
Hst. IV.	Gewestlijke besturen als blz. 174	4174465	4275747	4376097	4637593	4719872	4840698	4927126
〃 V.	Kunsten en wetenschappen	7211	52721	52042	73725	72290	59470	58847
	Eeredienst, Christelijke .	251893	293139	332372	327186	342989	374121	384434
	〃 inlandsche .	9910	7764	5869	5885	10885	6442	4925
	Onderwijs voor Europeanen	284317 (both)	284378 (both)	311232 (both)	290706	276972	334847	406155
	〃 〃 inlanders .				49848	66212	76436	80915
	Civ. geneeskundige dienst.	189355	193335	230433	243910	242382	255506	281489
〃 VI.	〃 bouwdepartement . .	1959825	2272338	2378401	2753378	2785245	3188979	3528054
〃 VII *A*.	Hoofdbureaux v. Financ., Middelen en Produkten .	322050	319340	317164	311278	310649	310631	341002
	Kassen	463818	662674	366453	280346	411889	316745	336273
	Posterijen	535814	594946	623227	695069	725760	731997	944728
	Pakhuizen	289502	320199	323273	565020	470345	439077	443545
	Landsdrukkerij (1). . .	56984	55826	56723	57916	60100	64999	71398
〃 VII *B*.	Direktie der Kultures en bevordering van landbouw en veeteelt (2)	332210	351187	310072	312798	329396	371581	512562
〃 X.	Civiele pensioenen. . .	255360	258129	267809	278056	302642	307182	320491
	Inlandsche 〃 . . .	165443	153571	156068	158689	165246	178057	183947
	Liefdadigheid	102716	71568	62495	70814	64117	67589	84020
〃 XI.	Inl. vorsten, grooten enz.	2013147	2001252	1981334	1990051	2074114	2087159	2099557
	Ambachtskwartieren . . .	34056	33242	29783	21943	44035	33951	19387
	Feesten	18075	16353	19632	22750	24273	18744	17480

(1) In het vorige tijdvak meer baten dan lasten en daarom onder Inkomsten gebracht.
(2) Na 1857 ook de kinakultuur inbegrepen.

(*Vervolg van vorige bladzijde.*)

Civiele reiskosten . . .	114062	101635	161928	159358	175013	244473	279190
〃 personeele toelagen.	4710	5941	8790	14454	60151	64673	59338
〃 wachtgelden . .	87065	98214	96876	90113	96335	115614	118333
Bestellingen enz. Koloniën	4552	71881	2793	3483	2969	88102	1577
Mijnwezen	52279	55387	53909	80699	81618	94486	106270
Stoomwezen	20045	8807	10696	11036	10686	9323	9249
Telegraphie			55146	93098	62093	86167	333660
	11748864	12559574	12590617	13599202	13988278	14767049	15953952
Af ontvangsten:							
Hst. II. Posterijen	362686	374752	378990	415159	426512	431311	457858
Telegrafen				60252	108301	136990	146372
Drukkerij	46898	41067	40891	35673	35467	32174	31390
〃 V. Kontrib. civ. pensioen . .	149438	147333	145604	149288	155538	159106	174493
Onderwijs	57199	60626	58664	58225	55882	54514	93051
Diverse inkomsten (zie noot 5 op blz. 175) . .	238272	350435	399644	509596	576786	743648	630589
	854493	974213	1023793	1228193	1358486	1557743	1533753
Rest . . .	10894371	11585361	11566824	12371009	12629792	13209306	14420199
Uitgaven in Nederland.							
Civiele pensioenen . . .	347334	350327	352530	381812	381418	406753	444373
Opleiding en uitzending v. ambtenaren	112594	97568	50170	38937	122105	126466	169993
Totaal generaal. . .	11354300	12033300	11969500	12791800	13133300	13742500	15034600

f 90.059.300

Gemiddeld 's jaars . . . *f* 12.865.600

Gemengde uitgaven.

	1849	1850	1851	1852	1853	1854
In Indië.						
Hst. VII B en C. Inkoop en kosten van hout	220209	221600	220203	218991	214870	257394
〃 〃 C. 〃 〃 〃 〃 diverse goederen . .	420780	315041	254328	251977	299095	286202
〃 X. Pensioenen aan weduwen van civiele en militaire personen	60140	60638	57134	58720	60996	55421
〃 XI. Gratifikatiën	13050	14465	5650	15332	17200	16915
〃 〃 Verloftraktementen	11644	6243	16186	11771	7866	23884
〃 XIII. Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden .	521685	764408	329069	367222	523107	619261
	1247508	1382395	882570	924013	1123134	1259077
In Nederland.						
〃 Scheeps- en oorlogsbehoeften en goederen van onderscheiden aard, naar Indië gezonden voor de administratie aldaar 〃 . .	3394575	3057472	2924358	2732788	2918783	2833331
Verloftraktementen.	173158	186263	162748	214185	277492	212922
〃 Diverse uitgaven 〃	139802	72206	99733	80175	126371	131187
	4955043	4698336	4069409	3951161	4445780	5436517
Af de gemengde ontvangsten:						
In Indië.						
Hst. IV. Verkoop van hout	103171	129888	117166	179903	137329	75542
〃 〃 〃 〃 diverse goederen.	139724	85819	112354	134426	96409	118330
In Nederland.						
〃 Diverse ontvangsten 〃 (¹).	61414	51571	27296	258520	252027	119624
	309309	267278	256816	572849	485765	313496
Rest . . .	4645700	4431100	3812600	3378300	3960000	5123000

f 25.350.700

Gemiddeld 's jaars *f* 4.225.100

(¹) De aard dezer ontvangsten blijkt wel niet uit de remiserekeningen waarop zij voorkomen, maar men mag veilig aannemen dat ze alle in mindering moeten strekken van bepaalde onderdeelen der uitgaven. Zie de specifikatiën der ontvangsten in Nederland op de begrootingen van 1862—65.

(Vervolg van vorige bladzijde.)

	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
In Indië.							
Hst. VII. Hout.	268971	348335	629760	531711	381100	659729	962978
" " Diverse goederen	141212	190632	290171	210549	496529	681206	876561
" X. Pensioenen aan diverse weduwen . . .	56181	61719	60350	59846	61516	56723	61909
" XI. Gratifikatiën	12130	10210	15050	11627	13600	14340	13647
" " Verloftraktementen	12878	13503	32113	46753	27492	43597	33730
" XIII. Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden	621417	699330	675216	647107	1821735	1368584	1970772
	1112789	1323729	1702660	1507593	2801972	2774179	3919597
In Nederland.							
Goederen.	3681806	3387463	5217315	5173039	5920797	6014498	4811345
Verloftraktementen	214264	236030	242970	327417	379959	371510	449789
" Diverse "	108563	179259	123237	173286	1283126	1127850	327811
	5117422	5126481	7286182	7181335	10385854	10288037	9508542
Af ontvangsten:							
In Indië.							
Verkoop van hout	130913	133448	193482	252918	209145	141894	359811
" " diverse goederen	106685	143805	125611	175272	132304	126182	181300
In Nederland.							
" Diverse ontvangsten "	135719	141600	798441	233022	105719	130720	271513
	373317	418853	1117534	661212	447168	398796	812624
Rest . . .	4744100	4707600	6168600	6520100	9938700	9889200	8695900

f 50.664.200

Gemiddeld 's jaars *f* 7.237.700

Rekapitulatie.

	Gemiddeld 's jaars. Millioenen guldens. 1849—54.	1855—61.
Kosten der gemeene landsregeering en rechtspraak	1,16	1,36
Gebleken kosten van land- en zeemacht	13,06	18,53
Gebleken kosten van het burgerlijk bestuur	9,19	12,87
Uitgaven voor de beide vorige onderwerpen, waarvan elks aandeel niet blijkt	4,23	7,24
	27,64	40,00

Bevoegden tot het vragen van officieele inlichtingen gelieven door deze cijfers zich te overtuigen, hoe noodzaaklijk voór een juist begrip van de Indische uitgaven een behoorlijke ontleding onzer vierde groep is. Inderdaad laat de globale voorstelling van die gemengde uitgaven, vooral van de «Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden» in Indië en van elken post der Indische uitgaven in Nederland, menig zeer belangrijk punt in 't duister.

Intusschen schijnt het niet gewaagd de grootere helft van die gemengde uitgaven onder de militaire op te nemen. Doch al ware dit anders, al vormden de militaire daar de minderheid, onze cijfers zouden steeds verkondigen:

dat, zoowel in de zes jaren vóór als in de eerste zeven jaren na het regeeringsreglement, de kosten der militaire middelen van bedwang en verdediging met ettelijke millioenen die der overige bestuursonderwerpen overtroffen.

Ten bewijze dat onze cijfers goed sluiten met de gedrukte rekeningen, en tevens om nog eenige totalen en bijzonderheden te doen uitkomen die de aandacht verdienen, strekken de volgende drie tabellen. (*)

(*) Omtrent die tabellen ten overvloede hier een paar toelichtingen.

1°. Wij hadden ons alleen bezig te houden met de ontvangsten en uitgaven *der Indische administratie*, niet met de tevens op de rekeningen voorkomende ontvangsten en uitgaven *voor rekening van anderen*.

2°. Blijkens de tweede tabel, blz. 183, is de post *Renten en aflossingen* van de rekeningen door ons niet overgenomen. Dit geschiedde om de vergelijking der uitgaven voor lopende diensten zuiverder te maken. Het hoge bedrag toch van dien post over de eerste jaren onzer aantoningen sproot uit oude schulden, die niet meer bestaan. Later werd trouwens het bedrag zeer onbeduidend.

Ontvangsten in Indië.	1849	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Totaal volgens de rekening.	37226117	37132526	38625169	38799981	40662420	40508855	40323220	43698352	49239944	51615012	50665618	55786438	58098631
Af:													
Handel op Japan . . .	443950	388606	406209	358959	505976	480065	492219	880494	1086947	855206	523730	197851	0
Terugbetaling op voorschotten. (Zie hst. III, IV en V.)	498926	548863	1055339	735300	709541	420371	318755	308466	281074	532154	374418	307373	278171
	942876	937469	1461548	1094259	1215517	900436	810974	1188960	1368021	1387360	898148	505224	278171
Rest . . .	36283241	36195057	37163621	37705722	39446903	39608419	39512246	42509392	47871923	50227652	49767470	55281214	57820460
Hiervan is op blz. 156—179 verantwoord onder:													
Verkoop van produkten .	2284356	3457876	3457198	3372809	4504082	4434465	3759252	4957463	7992616	7327168	5996162	8892561	7827067
Verpachte middelen . .	11795901	10683170	9819277	8440107	9021132	9480461	9797149	10661469	11548950	13421148	13454845	14277998	16474104
Landrenten	8856116	8560173	8668310	9174608	9301516	8961837	9280732	9843455	9959762	10498235	10042325	10434019	10690012
Belastingen op koopvaart.	5353948	5390876	6839273	6805222	6406067	7315405	7291343	7312549	7886823	8213386	8549926	9762292	10012772
Zout	4188289	4404974	4326014	4918296	5171901	5207018	5106447	4962930	5151750	5290617	5534339	5558327	6045385
Diverse kleinere middelen.	1941428	1981442	2106409	2724801	2792235	2599779	2543935	2680409	3072236	3028374	3574638	3628580	3768398
Landsregeering en rechtspraak	130606	121385	151411	136095	160220	155565	133976	158904	184855	132193	172963	171263	166370
Landmacht	221612	214489	296998	303739	179632	211036	308332	376764	373708	352439	353958	438826	456905
Zeemacht.	139383	104918	109944	179032	347709	214440	198989	303983	358337	307709	388379	291529	304583
Burgerlijk bestuur . . .	1123707	1060047	1159267	1331684	1328671	834541	854493	974213	1023793	1228193	1358486	1557743	1533753
Gemengde uitgaven . .	247895	215707	229520	314329	233738	193872	237598	277253	319093	428190	341449	268076	541111
Totaal als voren . .	36283241	36195057	37163621	37705722	39446903	39608419	39512246	42509392	47871923	50227652	49767470	55281214	57820460

II. *Uitgaven in Indië.*

	1849	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
Totaal volgens de rekening	48574862	53210028	54633575	55033949	53180965	56683769	59041996	59871307	63050972	66320181	69291034	74690759	76388391
Af:													
Renten en aflossingen .	429622	458238	336854	67465	117163	59631	5394	17813	15550	13503	14642	14160	11539
Voorschotten	100000	83356	343357	357327	362473	286390	226453	123400	717305	413698	69845	723221	836943
Konsulaat in China . .	11870	11201	11380	12005	0	0	11080	42846	0	400	0	83611	0
Japan	103540	107247	110400	107532	95516	117328	484810	237562	402267	78798	137178	59325	40993
	645032	660042	801991	544329	575152	463349	727737	421621	1135122	506399	221665	880317	889475
Rest . .	47929830	52549986	53831584	52489620	52605813	56220420	58314259	59449686	61915850	65813782	69069369	73810442	75498916
Hiervan verantwoord onder:													
Landsregeering en rechtspraak	1240083	1259393	1330144	1317961	1367389	1325270	1411155	1403432	1428546	1453888	1570140	1648894	1725232
Landmacht	11595364	10282310	10809792	10375389	10312584	11074227	11955362	12514357	13459220	14597313	16963420	16963571	16409405
Zeemacht	1721995	1475637	1894832	2048621	2065594	2255214	2272332	2494263	2634700	2955465	3226208	3295681	3488644
Burgerlijk bestuur . .	9262832	9742467	9504304	10058431	10301089	11239412	11748864	12559574	12590617	13599202	13988278	14767049	15953952
Gemengde uitgaven . .	1247508	1382395	882570	924013	1123134	1259077	1112789	1323729	1702660	1507593	2801972	2774179	3919597
Verkoop van produkten .	19912488	25341367	26370998	24537756	23747740	25436215	26030301	25572038	25992311	26828744	25790692	29221589	27800938
Verpachte middelen . .	283812	283237	305957	337429	406543	309343	574072	471875	620654	1254989	1308206	1229617	1935380
Landrenten	1150297	1103933	1128892	1184330	1217929	1218817	1256309	1300190	1323366	1342089	1268490	1313935	1413488
Belastingen op koopvaart.	411522	420598	412257	441742	422018	438616	481259	492143	552338	540825	543220	691186	792777
Zout	904868	1051288	1004472	1079840	1445907	1472668	1332375	1167047	1448139	1564490	1427261	1714831	1866143
Diverse kleinere middelen	199061	207361	187366	184108	195886	191561	139441	151038	163299	169184	181482	189910	193360
Als boven . . .	47929830	52549986	55831584	52489620	52605813	56220420	58314259	59449686	61915850	65813782	69069369	73810442	75498916

	1849	1850	1851	1852	1853
Ontvangsten in Nederland.					
Totaal volgens remiserekening .	39488585	36396468	35716520	42597147	46478733
Af de saldo's van het gereserveerde over vroegere jaren (vermits wij het werklijk betaalde opgeven)		252502		120864	
	39488585	36143966	35716520	42476283	46478733
Hiervan verantwoord:					
Op bladz. 156 en 158 . .	39427171	36092395	35689224	42217763	46226706
„ „ 178 en 179 . .	61414	51571	27296	258520	252027
Als voren . .	39488585	36149966	35716520	42476283	46478733
Uitgaven in Nederland.					
Totaal betalingen volgens algemeene remiserekening . . .	20756291	21122184	24188502	26455209	27263660
Id. volgens suppletoire remiserekening	4927819	4724281	2151948	4382528	3328181
Id. volgens tweede suppletoire remiserekening					1217
Id. volgens derde suppletoire remiserekening					
	25684110	25846465	26340450	30837737	30593058
Af:					
Renteposten (zie blz. 148) . .	10250000	10200000	10200000	10200000	10200000
Aanvulling van Indisch tekort .	10770000	11239055	11799273	16497680	15860795
	21020000	21439055	21999273	26697680	26060795
Rest . .	4664110	4407410	4341177	4140057	4532263
Hiervan verantwoord:					
Onder Landmacht	716456	711591	818012	847598	902266
„ Burgerlijk bestuur . .	240119	379880	336325	265310	307351
„ Gemengde uitgaven . .	3707535	3315941	3186839	3027148	3322646
	4664110	4407412 (†)	4341176 (†)	4140056 (†)	4532263

(†) Deze verschillen ontstaan door het weglaten der centen (50 en meer = *f* 1 stellend).

1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861
43889157	49843215	59221550	66980861	58491375	59336083	58300350	53425606
		33410		395580	356829	493221	45591
43889157	49843215	59188140	66980861	58095795	58979254	57807129	53380015
43769533	49707496	59046540	66182420	57862773	58873535	57676409	53108502
119624	135719	141600	798441	233022	105719	130720	271513
43889157	49843215	59188140	66980861	58095795	58979254	57807129	53380015
21311213	23728762	29037443	31469812	30077351	30700945	30617440	31189496
6791972	7225559	6923077	1033306	941482	3452351	2137653	11458988
8815	90584	29689	35443	81177	612784	223619	158234
	6083	4661					
28112000	31050988	35994870	32538561	31100010	34766080	32978712	42806718
10150000	10150000	10150000	10150000	10150000	10150000	10150000	10150000
12441044	15378768	20314451	14492865	13333919	14750000	13000000	24509929
22591044	25528768	30464451	24642865	23483919	24900000	23150000	34659929
5520956	5522220	5530419	7895696	7616091	9866080	9828712	8146789
990739	1057659	1279771	1909475	1521598	1778674	1781634	1943478
352776	459928	447895	402700	420749	508523	533219	614366
4177440	4004633	3802752	5583522	5673742	7583682	7513858	5588945
5520955 (†)	5522220	5530418 (†)	7895697 (†)	7616089 (†)	9866079 (†)	9828711 (†)	8146789

Al deze specifikatiën brengen niet verder dan tot het einde van 1861.

De Indische ontvangsten in Nederland zijn nog bekend over 1862 en 1863. Wij zullen er straks plaats voor vinden. Overigens bezit men van het tijdvak na 1861 slechts begrootingen.

Doch dit «slechts» worde niet opgevat als geringschatting. Begrootingen, hoe ze ook verschillen van de werklijkheid, drukken in alle geval *voornemens* uit, en in de beschouwing van de financieele politiek geldt het zeer bijzonder de voornemens. Men noeme 't dus geen tijdverspilling, zoo we de verschenen Indische begrootingen over de latere jaren in den trant der vorige tabellen omwerken. Die voorstelling van het plan des beheers voor 1862—65 verkrijgt (al zeg ik 't zelf) juist door de voorafgegane ontvouwing van de werklijkheid der naaste vroegere jaren een in 't oog springende beteekenis.

Begrootingen van Nederlandsch Indië over 1862—65.

INKOMSTEN. Guldens.

	1862	1863	1864	1865
Verkoop van goevernementsprodukten.				
In Nederland (netto).				
Koffie . . .	27187000	28679200	30276000	33390600
Suiker . . .	10875000	10115000	9751000	11912000
Tin	5365094 (1)	5420142 (1)	6121270 (1)	5172550
Indigo . . .	1862600	1842400	2027920	1526730
Andere . . .	1568600	1508000	1238210	1175470
	46858294	47564742	49414400	53177350
Bij: winst op assurantie . . .	500000	500000	500000	453900
	(2) 47358294	(2) 48064742	49914400	53631250

(1) Billiton-tin inbegrepen. (2) Zie volgende bladzijde.

In Indië.				
Koffie . . .	7067740	8079012	8095550	8093150
Suiker . . .	3200000	3201050	3201050	3951050
Tin	0	10100	10100	10100
Rijst	([3]) 604615	607935	586610	586610
Vogelnesten .	80000	40886	42791	44246
Specerijen . .	31200	34041	30726	30726
Peper . . .	93000	70100	69045	62900
Stofgoud . .	0	0	0	0
Andere . . .	0	500	500	500
	11076555	12043624	12036372	12779282
Totaal in Nederland en in Indië.	58434849	60108366	61950772	66410532
Kosten daarop in Indië.				
Faktorij . . .	140000	140000	140000	140000
Koffie . . .	13998097	14119656	12426458	13428170
Suiker . . .	9724077	10447182	11078632	11048078
Indigo . . .	1330367	1346781	1411750	1376500
Tin	1375788	1381788	1344538	1584138
Rijst	856689	856364	956000	901000
Thee	1237840	894150	434267	61110
Specerijen . .	720083	689002	658176	680469
Tabak . . .	24032	23966	0	0
Goenizakken .	0	1200	2700	3800

([2]) Zie vorige blz. — De werklijkheid is geweest:

	1862.	1863.
Koffie	*f* 41809181	*f* 37769331
Suiker	11579051	11794373
Tin	6031367	5292292
Indigo	1837838	1931658
Andere	1951030	1565167
Winst op assurantie .	146452	489934
	f 63354919	*f* 58842755

([3]) Bijgeteld de betaling door de Ternataansche sultans voor de hun verstrekte rijst, op de begrooting verkeerdelijk gebracht onder de afdeeling „Diverse inkomsten" van Hoofdstuk V.

Kaneel . . .	159887	157884	(1) 161684	160004
Cochenille . .	39110	44701	47760	37090
Vogelnesten .	15564	16764	17864	17734
Peper . . .	49876	50329	41230	39889
Stofgoud . .	100	100	100	1267
	29671510	30179867	28721159	29479299
Kosten in Nederland.				
Tin	0	0	4580	5175
Thee. . . .	17640	0	0	0
Goenizakken .	382500	315000	325500	612000
Kaneel . . .	0	492	2850	0
Totaal kosten.	30071650	30495359	29054089	30096474
Rest .	28363200	29613000	32896700	36314100

f 127.187.000

Gemiddeld 's jaars *f* 31.796.800

Verpachte middelen.

Hst. I.	14786505	16343004	12538300	13742510
" IV. Arèn	61600	53845	53845	53845
" " Opium. . . .			1456093	1456093
	14848105	16396849	14048238	15252448
Kosten daarop in Indië:				
Hst. VII A. Op de verpachtingen	13293	13352	13479	2436
Idem. Op de troeboekbelasting te Siak (2) .			1992	1992
Hst. VII C. Opium . .	2076500	652060	747500	766285
Arèn . .	26574	23840	22673	23457
	2116367	689252	785644	794170
Kosten in Nederland:				
Opium . .	825000	438750	303750	581250
Totaal kosten . .	2941367	1128002	1089394	1375420
Rest . .	11906700	15268800	12958800	13877000

f 54.011.300

Gemiddeld 's jaars *f* 13.502.800

(1) Het andere cijfer voor dezen post in den vergelijkenden begrootingstaat is een fout die bij optelling blijkt. Men had wel een lijst van errata mogen bijvoegen; want deze fout was niet de eenige en zeer moeilijk te vinden.

(2) Deze belasting *schijnt* verpacht. Zij wordt althans bij de begrooting niet afzonderlijk vermeld.

Landrenten en bedrijf .	11036482	11078209	11849689	12383859
Kosten daarop .	1410742	1423760	1707309	1782637
Rest . .	9625700	9654400	10142400	10601200

f 40.023.700

Gemiddeld 's jaars *f* 10.005.900

Belastingen op koopvaart.

In- en uitg. en add. rechten	8827749	10049920	8701990	7650000
Haven-, anker- en loodsgelden.	195048	193545	199460	191851
Prauwenveeren. . . .	1700	1492	2111	2105
	9024497	10244957	8903561	7843956
Kosten (civiele haveninrichtingen enz. en beheer der in- en uitg. rechten)	971519	936048	1248981	1211296
Rest . .	8053000	9308900	7654600	6632700

f 31.649.200

Gemiddeld 's jaars *f* 7.912.300

Zout	5518176	5854414	6010000	6206723
Kosten . . .	1333553	2283320	2741300	6262734 (1)
Rest . .	4184600	3571100	3268700	— 56000

f 10.968.400

Gemiddeld 's jaars *f* 2.742.100

Diverse kleinere inkomsten. (Hst. II en V.)

Belastingen op tabak . . .	118540	114727	114903	114249
Kleinzegel.	471645	513004	523440	529520
Kollateraal, Europeanen . .	66740	64150	49629	68061
Id. Oosterlingen.	88330	127812	56960	54785
Recht op overschrijving van vast goed	368750	361857	346970	300715

(1) Dit is geen abuis, maar een gevolg der mislukking van den aanmaak in 1863. Mag ik ter loops verwijzen naar mijn Aanteekening over het zoutmonopolie, vooral blz. 241—248?

Belasting op partikuliere passers	5385	5588	5716	5690
Tolpoorten en tollen(Borneo).	14000	20000	16000	14000
IJkgelden	1700	1700	1800	1700
Belast. op paarden en rijtuigen.	194672	209321	216080	219320
Hoofdgelden van sommige vreemde Oosterlingen . .	55356	39054	38919	37790
Vendurechten	532207	587474	596320	601540
Belasting op hout	300	300	300	300
Verponding	617572	702799	770686	907949
Huistaks	451190	440990	473640	482630
Verhuur van vogelnestklippen.	3054	3058	3050	3060
Waterleidingen (verkoop van drinkwater)	1980	1970	2540	2750
Verkoop en verhuur van erven en huizen	68480	125111	77773	90000
Licentiën van naar China terugkeerende Chinezen (begrepen onder »Diverse inkomsten«).	5000	5000	5000	0
Registratierecht v. pandelingen.	1800	3250	3250	7000
	3061701	3327165	3302940	3441059
Af de speciale kosten (hst. VII *A*):				
Op de belasting v. paarden en rijtuigen	9730	10466	10804	10966
» de huistaks	21290	20431	21300	20855
» het kleinzegel	34185	37167	37988	34796
» » kollateraal en de overschrijvingen	7900	12783	8794	9151
» de openbare verkopingen .	116401	129981	140752	162228
» den ijk	900	900	950	900
» het registratierecht v. pandelingen	1800	1625	1625	3500
	192156	213343	222213	242396
Nog af de kosten *in Nederland* voor:				
Overschrijving en kollateraal.	0	1000	1000	1000
Kleinzegel.				1527
	192156	214343	223213	244923
Rest	2869500	3112800	3079700	3196100

f 12.258.100

Gemiddeld 's jaars *f* 3.064.500

UITGAVEN. Guldens.

	1862	1863	1864	1865
Gemeene landsregeering en rechtspraak.				
Hst. I. Goeverneur Generaal	240667	240667	255600	260600
〃 II. Raad van Indië . .	151200	151200	151200	151200
Algem. Rekenkamer.	198480	198480	215520	215520
〃 Sekretarie .	292728	293228	326543	327643
〃 III. Justitie, zonder Hoog Militair Gerechtshof.	984613	1026806	1067978	1095410
	1867688	1910381	2016841	2050373
Af ontvangsten voor:				
Boeten en konfiskatiën. . .	143427	150000	182393	176233
Civiele proceskosten. . . .	5950	5912	6655	8660
	149377	155912	189048	184893
Rest . . .	1718300	1754500	1827800	1865500

f 7.166.100

Gemiddeld 's jaars *f* 1.791.500

Landmacht.

	1862	1863	1864	1865
Uitgaven in Indië.				
Hst. III. Hoog Militair Gerechtshof .	13660	10060	9460	9460
〃 IV. Djaijangs en pradjoeriets .	320178	348842	394610	363342
〃 VIII. Dep. v. Oorlog	18405581	18937341	19256174	18820960
〃 X. Pensioenen .	525000	600000	605000	630000
〃 XI. Riddersoldijen	8590	10000	10000	10000
	19273009	19906243	20275244	19833762
Uitgaven in Nederland.				
Hst. VIII. Diverse voor personeel en materieel . .	2259236	1436980	1828827	2307516
〃 X. Pensioenen .	635000	810000	895000	930000
	22167245	22153223	22999071	23071278

Af Ontvangsten:				
In Indië.				
Hst. VI. Dep. v. Oorlog	264220	264220	264220	259283
In Nederland.				
Hst. VI. Dep. v. Oorlog	0	2250	2250	2250
	264220	266470	266470	261533
Rest . .	21903000	21886800	22732600	22809700
		f 89.332.100		
Gemiddeld 's jaars		*f* 22.333.000		

Zeemacht.

Uitgaven in Indië.				
Hst. IX. Dep. v. Marine	5229101	5873116	(1)5683045	6389748
〃 VII C. Kosten van steenkolen. .	224322	154715	155437	143324
〃 X. Pensioenen .	0	0	0	0
	5453423	6027831	5838482	6533072
Uitgaven in Nederland.				
Hst. IX. Diverse, vooral materieel . .	1690456	1169762	1430191	770760
	7143879	7197593	7268673	7303832
Af Ontvangsten:				
In Indië.				
Hst. VII. Dep. v. Marine	241500	202100	220000	214700
〃 V. Kontributie v. pensioen . .	1800	1838	1750	1750
In Nederland.				
〃 VII. Dep. v. Marine	37000	45000	150000	57000
	280300	248938	371750	273450
Rest . .	6863600	6948600	6896900	7030400
		f 27.739.500		
Gemiddeld 's jaars		*f* 6.934.900		

(1) Dit, niet 5863045 gelijk in den vergelijkenden begrootingstaat onder 't hoofdstuk voorkomt, is het bedrag. Referte aan de eerste noot op blz. 188.

Burgerlijk bestuur.

Uitgaven in Indië.				
Gewestl. besturen als op blz. 174	4905342	5264458	5720798	6005834
Kunsten en wetenschappen	81300	211020	198210	89230
Eeredienst, Christelijke .	427304	436904	481064	522944
Id. inlandsche	10539	10539	10539	10539
Onderwijs, v. Europeanen.	431323	462435	522323	559377
Id. voor inlanders. . .	99320	121281	138413	161707
Civiele geneesk. dienst .	253379	297451	320126	328090
Civiel bouwdepartement .	5522270	6607509	6479533	6594001
Hoofdbureaux Financiën, Middelen en Produkten.	350146	406716	422406	422506
Kassen	249045	303435	277366	293886
Posterijen	837402	852786	1597839	1563674
Landsdrukkerij. . . .	70182	75147	80040	82047
Pakhuizen	316252	353612	355103	423011
Dir. Kultures, bev. landbouw (1) en veeteelt .	739106	1177913	1299739	630880
Civiele pensioenen . .	281000	331000	326000	341000
Inlandsche 〃 . .	200000	192000	190000	210000
Personeele toelagen . .	74000	72000	75000	75000
Wachtgelden	100000	86000	120000	162000
Inlandsche vorsten, grooten en staatsgevangenen	2137822	2104656	2212043	2218679
Liefdadigheid	194210	195820	196720	196520
Ambachtskwartieren . .	27028	27028	33628	34708
Publieke feesten . . .	18541	18541	21066	21066
Civiele reiskosten . . .	144000	216000	306000	311000
Bestelling. enz. Koloniën.	6000	2800	2800	2600
Mijnwezen (2)	180266	143262	132888	134002
Stoomwezen (2) . . .	28960	31660	32260	30860
Telegraphie (3) . . .	405430	320008	328341	369241
Spoorwegopnamen. . .	190000	223500	100000	0
Diverse opnamen . . .			12380	15880
	18280167	20545481	21992625	21810282

(1) Kina inbegrepen.

(2) Na 1862 onder hst. VI.

(3) Na 1862 onder hst. VII A.

Uitgaven in Nederland.				
Eeredienst, Christelijke .	5000	5000	5000	5000
Onderwijs v. Europeanen.	3000	3000	3000	3000
Bouwdepartement . . .	58056	160400	201000	202000
Kassen	225000	225000	225000	225000
Drukkerij	2303	4692	4794	6448
Posterijen	0	30000	0	0
Civ. pensioenen . . .	380000	400000	405000	475000
Geschenken voor inlandsche vorsten enz. . .	8120	25234	40802	39290
Civ. reiskosten	80000	10000	10000	10000
Mijnwezen	1257	3164	262	582
Telegraphie	81452	77660	11588	10792
Totaal in Indië en in Nederland . . .	19124355	21489631	22899071	22787394
Af Ontvangsten (hst. II en V):				
In Indië.				
Bijdragen van inlandsche vorsten tot de kosten des bestuurs	18780	12160	12160	12160
Drukkerij	45530	30000	34291	30500
Posterijen	436486	447537	424007	412503
Telegrafen	140000	145000	190000	216000
(1) Kadastraal bureau. .	7200	7200	7000	7000
(1) Kultuurprocenten voor ter beschikking gelaten produkten	323440	221958	106356	56850
(1) Aandeel van Preanger regenten in kosten van pakhuispersoneel . .	1150	1150	1150	1150
Civiele pensioenen. . .	149768	161089	161596	167934
Onderwijs	93740	94741	89024	86890
Bijdragen van Boeleleng en Djembrana . . .			33000	33000
	1216094	1120835	1058584	1023987

(1) Bestanddeelen van den post „Diverse inkomsten".

In Nederland.				
Civiele pensioenen. . .	12500	7500	7500	7500
Voor bestellingen . . .	2000	2000	2000	2000
	1379971	1286247	1257132	1033487
Rest . .	17744400	20203400	21641900	21753900
		f 81.343.600		
Gemiddeld 's jaars		*f* 20.335.900		

Gemengde uitgaven.

In Indië.				
Hst. VII *B*. Kosten van hout.	444343	508789	491265	1142391
〃 *C*. 〃 〃 〃	102419	136019	651449	
〃 〃 〃 v. diverse goederen	459006	507006	606046	605000
X. Pensioenen aan div. weduwen	83000	88000	92000	100000
〃 Verloftraktementen .	30000	30000	30000	40000
XI. Gratifikatiën . . .	15000	15000	15000	15000
XIII. Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden . . .	500000	500000	500000	500000
	1633768	1784814	2385760	2402391
In Nederland.				
Hst. VII *C*. Kosten v. diverse goederen	190960	272552	385150	323994
X. Pensioenen aan div. weduwen	8000	7000	7000	7000
Verloftraktementen .	330000	372000	460000	460000
XI. Diverse uitgaven .	100000	100000	100000	100000
	2262728	2536366	3337910	3293385
Af de Ontvangsten.				
In Indië.				
Hst. IV. Verkoop van hout .	101500	291969	150203	150203
〃 〃 〃 diverse goederen	71620	65313	76030	76030
〃 V (1) Verkoop van div. goederen	133740	144287	185300	183400
	306860	501569	411533	409633
Rest . .	1955900	2034800	2926400	2883800
		f 9.800.900		
Gemiddeld 's jaars		*f* 2.450.200		

(1) Zie noot op vorige blz.

Het verband van deze opgaven met hare bronnen wordt aangetoond door de volgende

Vergelijking.

	1862	1863	1864	1865
Ontvangsten in Indië.				
Totaal der begrooting .	59295880	63698684	61109925	62805769
Af:				
Geldswaarde der materialen uit 's lands voorraad, in de uitgaven begrepen .	1983611	1999755	2330722	2357044
Terugbetaling van voorschotten. Hst. III . .	333779	277237	253268	217152
Idem. 〃 V . .	233123	230000	230000	230000
	2550513	2506992	2813990	2804196
Rest . .	56745367	61191692	58295935	60001573
Hiervan verantwoord:				
Onder verkoop van gouvernementsprodukten.	11076555	12043624	12036372	12779282
〃 verpachte middelen .	14848105	16396849	14048238	15252448
〃 landrenten en bedrijf.	11036482	11078209	11849689	12388859
〃 belast. op koopvaart.	9024497	10244957	8903561	7843956
〃 zout.	5518176	5854414	6010000	6206723
〃 diverse kleinere inkomsten	3061701	3327165	3302940	3441059
〃 uitgaven: landsregeering en rechtspraak .	149377	155912	189048	184893
Landmacht . . .	264220	264220	264220	259283
Zeemacht	243300	203938	221750	216450
Burgerlijk bestuur.	1216094	1120835	1058584	1023987
Gemengde	306860	501569	411583	409633
Als voren . .	56745367	61191692	58295935	60001573
Ontvangsten in Nederland.				
Totaal der begrooting .	47409794	48121492	50076150	53700000
Hiervan verantwoord:				
Onder verkoop van produkten	47358294	48064742	49914400	53631250
〃 uitgaven, landmacht.	0	2250	2250	2250

Onder uitgaven, zeemacht.	37000	45000	150000	57000
〃 〃 burg. bestuur.	14500	9500	9500	9500
Als voren . .	47409794	48121492	50076150	53700000
Uitgaven in Indië.				
Totaal der begrooting .	82957957	87021890	89479651	93866667
Bij voor buitengewone uitgaven en onvoorz. tegenspoeden.	500000			
	83457957			
Af:				
Hst. VII A en B.				
Konsulaat in China . .	27960	34808	24098	0
〃 〃 Japan . .	42742	43392	0	0
Renten en aflossingen (zie blz. 181)	12313	10930	9365	10005
Voorschotten	270040	241420	228630	12250
Hst. XI. Voorschotten .	50000	50000	80000	80000
Sommen voor onvoorziene uitgaven die niet in aanmerking komen: (1)				
Hst. II	1000	1000	2000	2000
〃 III	10000	10000	10000	10000
〃 IV	100000	100000	100000	210000
〃 V	30000	30000	30000	30000
〃 VII A . . .	50000	50000	300000	300000
〃 〃 B . . .	500000	400000	200000	200000
〃 〃 C . . .	100000	100000	500000	500000
〃 X	10000	10000	10000	10000
〃 XI	50000	50000	50000	100000
	1254055	1131550	1544093	1464255
Rest . .	82203902	85890340	87935558	92402412

(1) Al zulke posten zijn eigenlijk suppletiën. (Zelfs kan met reden gezegd worden, dat het uittrekken van afzonderlijke posten voor onvoorziene uitgaven ten behoeve van onderdeelen des beheers rechtstreeks aandruist tegen het gronddenkbeeld eener begrooting. Zeker komen zij niet te pas in een begrooting die een ruim fonds aanwijst voor »Buitengewone uitgaven en onvoorziene tegenspoeden« over het gansche beheer.) Evenwel meenden wij hier te mogen laten gelden de posten voor onvoorziene uitgaven onder de departementen van Oorlog, van Marine en van Burgerlijke werken.

Hiervan verantwoord onder:				
Landsregeering en rechtspraak.	1867688	1910381	2016841	2050373
Landmacht	19273009	19906243	20275244	19833762
Zeemacht	5453423	6027831	5838482	6533072
Burgerlijk bestuur. . .	18280167	20545481	21992625	21810282
Gemengde zaken . . .	1633768	1784814	2385760	2402391
Ontvangsten, verkoop van produkten . . .	29671510	30179867	28721159	29479299
" verpachte middelen.	2116367	689252	785644	794170
" landrenten en bedr.	1410742	1423760	1707309	1782637
" koopvaart . . .	971519	936048	1248981	1211296
" zout	1333553	2283320	2741300	6262734
" diverse kleinere .	192156	213343	222213	242396
Als voren . . .	82203902	85890340	87935558	92402412

Uitgaven in Nederland.

Totaal der begrooting.	17432980	16017686	16800294	17227334
Af de renten en aflossingen	10150000	10150000	10150000	10150000
Rest . . .	7282980	5867686	6650294	7077334

Hiervan verantwoord onder:				
Landmacht	2894236	2246980	2723827	3237516
Zeemacht	1690456	1169762	1430191	770760
Burgerlijk bestuur. . .	844188	944150	906446	977112
Gemengde uitgaven . .	628960	751552	952150	890994
Ontvangsten, verkoop van produkten . . .	400140	315492	332930	617175
" verpachte middelen.	825000	438750	303750	581250
" diverse kleinere .	0	1000	1000	2527
Als voren . . .	7282980	5867686	6650294	7077334

De verhouding van deze begrootingen, over vier jaren samengenomen, na aftrek als boven, tot de bekende werklijke inkomsten en uitgaven van het vierjarig tijdvak dat voorafging, is derhalve als volgt:

	Gemiddeld 's jaars in millioenen guldens. Werklijk bedrag over 1858–61.	Begroot voor 1862–65.
INKOMSTEN.		
Verkoop van goevernements-produkten	36,98	31,80 (1)
Verpachte middelen . . .	12,97 (2)	13,30
Landrenten en bedrijf . . .	9,61	10,01
Belastingen op koopvaart . .	8,32	7,91
Zout	3,96	2,74 (3)
Diverse kleinere (zonder bedrijf)	2,78	3,06
Totaal . .	74,82	69,02
UITGAVEN.		
Gemeene landsregeering en rechtspraak.	1,44	1,79
Land- en zeemacht	20,31	29,27
Burgerlijk bestuur	13,68	20,34
Gemengde, namelijk posten waarvan niet blijkt in hoever zij óf van bepaalde onderdeelen der inkomsten afgetrokken óf bij bepaalde onderdeelen der uitgaven gevoegd moeten worden. Zie blz. 180	8,76	2,45
Totaal . .	44,39	53,85

(1) Dit cijfer is reeds gebleken ver beneden de werklijkheid te zijn wat den verkoop in Nederland betreft over 1862 en 63, die in plaats van de begroote 95,42 (tezamen) 112,20 millioen opbracht.

(2) Moet met eenige tonnen verminderd worden wegens kosten van opium in Nederland, begrepen in de som der gemengde uitgaven.

(3) Gevolg van buitengewone maatregelen wegens mislukking van den aanmaak in 1863.

Wij hebben nu een aantal «vaste punten» bepaald, die ons — lezer en schrijver, elk naar eigen lust — in staat stellen om de opname van het terrein der Indische financiën met meer gerustheid omtrent het verband voort te zetten.

Wat des schrijvers lust betreft, op dit oogenblik, na zoo veel cijferens, komt hem niets begeerlijker voor dan een pauze.

AANTEEKENINGEN

OVER

KOLONIALE ONDERWERPEN,

DOOR

E. DE WAAL.

VIII.

ONZE FINANCIEELE POLITIEK JEGENS NEDERLANDSCH INDIE.

Tweede gedeelte:

DE HEERENDIENSTEN DER GOEVERNEMENTSLANDEN OP JAVA.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1866.

ONZE FINANCIEELE POLITIEK JEGENS NEDERLANDSCH INDIE.

TWEEDE GEDEELTE: DE HEERENDIENSTEN DER GOEVERNEMENTSLANDEN OP JAVA.

---

30 April 1866. (*)

Aan 't hoofd der inkomsten van N. I. plaatsten wij (blz. 154) de heerendiensten op Java. Voor 't geval dat deze voorrang bestreden wierd met de onbekendheid der geldswaarde, maakten we reeds opmerkzaam op de wereldkundige rol welke zij vervullen in het voortbrengen van de zoogenaamde goevernementsprodukten. Bij aandachtige beschouwing, zoo uit een sociaal als uit een financieel oogpunt, zal men niet aarzelen aan de heerendiensten grooter gewicht toe te kennen dan aan eenig ander middel van voorziening in de Indische staatsbehoeften.

(*) Deze dagteekening geldt het historisch gedeelte, dat dus geschreven werd vóór de openbare beraadslagingen over de kultuurwet, toen de laatste berichten uit Indië liepen over Maart, en toen het dikwerf aan te halen *Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch Indië* hiertelande ontvangen was tot afl. 3 van 1865.

Zie voorts datum en noot bij hoofdstuk III.

Er is dan ook over die heerendiensten niet weinig geschreven en geredevoerd.

En toch komt het de moeite waard voor, het onderwerp nog eens in zijn samenhang omstandig na te gaan; althans bij wijze van aanteekeningen te vergaderen wat daarover, gedurende ons tijdvak (blz. 153), in 't openbaar, officieel, hoofdzaaklijk voorviel; daarbij de bestanddeelen naar hun aard te scheiden; kortom, voor latere publieke behandeling een soort van legger aan te bieden, misschien geschikt om sommigen onzer vrienden, die zoo bijster gaarne in 't ruim der algemeenheden zweeven, bij den grond te houden; eindelijk omtrent het geheel te bedenken of het staatsgezag in deze aangelegenheid op den rechten weg is.

Wat wordt onder heerendiensten verstaan?

Toen dit gevraagd werd in een der stukken over het regeeringsreglement, raadpleegde de steller der beroemde memorie van Dec. 1853 «een der beste woordenboeken». Mij dunkt, wij kunnen hier alle geleerdheid uit woordenboeken missen. Wij zullen ons houden aan hetgeen dezelfde memorie noemt «de taal der administratie». Evenals het regeeringsreglement verstaan wij onder heerendiensten de «persoonlijke diensten waartoe de inboorlingen verpligt zijn», dus allen arbeid ten behoeve van de overheid, den inboorling als volksplicht opgelegd. De als straf opgelegde dwangarbeid ligt dus buiten onze omschrijving.

Tot nadere bepaling van het onderwerp worde herinnerd:

1°. dat de tegenwoordige aanteekening in onmiddellijk verband staat met de vraag op blz. 153: Hoe zijn de millioenen verkregen? Wij spreken dus uitsluitend van de hoofdbronnen. Daarom werden op blz. 154 alleen de heerendiensten *op Java* genoemd, hoewel er ook heerendiensten zijn op de Buitenbezittingen. Daarom kan er thans geen sprake zijn van de heerendiensten der vorstenlanden, en

behoeven we ons evenmin op te houden bij die der partikuliere landen. Ons onderzoek betreft de *goevernements*-landen;

2°. dat de verplichte arbeid aan de goevernements-*kultures* meer betrokken is in den *tweeden* post der lijst op blz. 154. Al ware 't dus ons voornemen om aan die bekende kategorie der persoonlijke diensten een opstel te wijden, hier behoefde er geen gewag van gemaakt dan voor zoover haar verband met de persoonlijke diensten in 't algemeen aangaat.

Hetgeen na deze zuivering te behandelen blijft deelen wij in drie hoofdstukken: twee beschrijvende (I en II) en een beoordeelend (III).

I. *Historisch overzicht der politiek omtrent deze diensten in het algemeen.*

Wij hebben die politiek na te gaan *sedert 1849*. Zie blz. 155. Doch om dat te doen moet een blik geslagen op den vorigen toestand. Tot hoe ver? 't Kan geen kwaad den tijdstroom wat hoog op te varen. Een bekend handboek — de *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java*, door den heer VAN DEVENTER «op last» van den minister VAN DE PUTTE in 't licht gegeven (*) — maakt den tocht gemaklijk.

§ 1. *Van* 1813 *tot en met* 1848.

Hoe dikwerf wel werd met mond en schrift getuigd,

(*) Ik zal ze gewoonlijk uit het *Tijdschrift voor N. I.* citeeren.

(men heeft het nog onlangs kursief gedrukt,) dat RAFFLES alle heerendiensten op Java afschafte!

Dit belet niet dat het gezegde, den een door den ander op goed geloof nagepraat gelijk zooveel, (met uw verlof) een leugen is.

De eerste zegsman schijnt te veel of te gaarne geluisterd te hebben naar den klankvollen aanhef van art. 3 der proklamatie van 15 Okt. 1813: «The system of vassalage and forced deliveries has been abolished generally throughout the island.» Die zinsnede vindt men dikwerf, op verscheiden wijzen overgezet, afzonderlijk aangehaald. Bij nadenken moest aanstonds opgevallen zijn dat zij de waarheid vergrootte. Geen ongewoon verschijnsel in proklamaties. Deze proklamatie had een bijzondere reden om 't met de bewoordingen zoo nauw niet te nemen: zij was niet zelve een wet, maar slechts een verklaring van den algemeenen geest der gedeeltelijk nog te maken wet.

Trouwens, reeds datzelfde art. 3 noemde twee zeer beduidende uitzonderingen op den aanhef: de verplichte diensten in de Bataviasche en Preanger regentschappen en bij het boschwezen. Vervolgens sprak art. 7 van het zout. Was dat ook geen uitzondering? De verpachting werd wel afgeschaft, maar het uitsluitend recht tot aanmaak en verkoop door het goevernement behouden.

En bij raadpleging van de eigenlijke oorkonden ontmoet men vrij wat uitzonderingen meer. Het was de bedoeling, dat de geërfden steeds verplicht zouden zijn de wegen en bruggen te onderhouden (slechts den grooten militairen weg niet), en werkvolk, voertuigen enz. te leveren voor de publieke dienst. De dienstplichtigheid bleef, hoezeer te betalen met een door de regeering vast te stellen loon. Voorts kregen de dorpshoofden uitdruklijk de macht om alle manlijke bewoners beurtlings tot de dienst van nachtwacht, en te allen tijde een ieder tot het vervolgen en gevangennemen van misdadigers, of in het algemeen tot

«eenige andere gevorderde dienst» voor politie en justitie, op te roepen. Eindelijk ontvingen regenten, onderkollekteurs, distriktshoofden en dorpshoofden, desverkiezend bezoldiging in land; 't is waar, met verbod om van de ingezetenen meer te heffen dan het goevernement; maar men wilde aan de hoofden, de hoogere althans, hun uiterlijk aanzien laten, en «op de oude landsgebruiken altijd bijzonder letten»: die gebruiken eischten allerlei diensten van de opgezetenen aan de met land begiftigden. Daarenboven werd het gezag der hoofden in zake van politie gehandhaafd: hoe zou belet worden dat de lagere klasse den regenten dezelfde diensten en schattingen aanboden, welke zij bijna als godsdienstplicht beschouwde? Het laatste schreef reeds Muntinghe aan Raffles vóór de uitvaardiging der proklamatie. (*)

Voeg hierbij de verslapping des bestuurs niet lang daarna door het uitzicht op spoedige aftreding enz., en ge zijt volkomen voorbereid op het bericht, dat de Nederlandsche Kommissarissen Generaal de heerendiensten en gedwongen leveringen verre van afgeschaft vonden. Zij vonden buitendien, dit worde bij deze zaak niet vergeten, de openbare werken erg verwaarloosd.

Kommissarissen Generaal, hoe welwillend jegens den inlander en tot erkenning van het goede in de Britsche regelingen gezind, zagen in de werklijkheid geen aanleiding om de formeele afschaffing der heerendiensten te herhalen. Na langdurig onderzoek beslisten zij in Dec. 1818 bij art. 108 en 109 van hun regeeringsreglement aldus:

108. «De inlandsche bevolking geniet de bijzondere bescherming van de Regering. Alle geldafpersingen, knevelarijen en willekeurige beschikkingen over der inlanderen

---

(*) Zie dit alles in *Tijdschr. v. N. I.*, 1864. Eerste deel. Inzonderheid blz. 211, 215, 216, 276, 279, 355, 407.

personen, goederen en arbeid, zijn ongeoorloofd; alle Europesche en inlandsche ambtenaren, hoofden en grooten, moeten zich daarvan onthouden, of zij zullen strengelijk worden gestraft. De plaatselijke regeringen, en bijzonderlijk de Residenten, zijn verpligt daartegen uit zich zelve te waken en aan de inlanders de gelegenheid te geven om vrijelijk hunne klagten in te brengen.»

109. «Heerendiensten ten gerieve van bijzondere personen, hetzij al of niet met eenig ambt belast, mogen nóch gevorderd, noch verleend worden.»

> [Reeds in Maart 1818, Stb. 14, was het «verrigten van persoonlijke diensten» door inlanders zonder belooning of tegen vrijstelling van landrenten «ten behoeve der Residenten of andere ambtenaren» een misbruik verklaard.]

«Onder de heerendiensten wordt echter niet verstaan de tot dusverre noodzakelijke verpligting der inlandsche bevolking, om tegen behoorlijke en op hoog gezag geregelde betaling, de personen en goederen van reizigers over land te vervoeren.»

> [Het vorderen van persoonlijke diensten, paarden en voertuigen, voor reizende officieren en troepen was reeds geregeld bij Stb. 1816 n^r. 14 en 1817 n^r. 15 en 22, in bewoordingen die genoeg aanduiden dat zulke praestatiën niets nieuws waren.]

«De heerendiensten welke aan den lande toekomen zullen onder vaste bepalingen gebragt of door andere belastingen vervangen worden, gelijk mede bepalingen zullen gemaakt worden op de diensten door de inlanders, volgens lands gebruik, aan hunne hoofden te verleenen.»

Ten vervolge op het eerste gedeelte van deze laatste alinea strekken:

art. 32 in Stb. 1819 n^r. 16, luidens welk geen «belangrijke verbeteringen of nieuwe werken, *hetzij al dan niet ten koste van den lande*,» door de residenten aangelegd

mochten worden zonder machtiging van den Goeverneur Generaal;

art. 8 in Stb. 1819 n^r^. 19: «Voor alsnog zal blijven stand houden de verpligting van de ingezetenen om de onderscheidene bruggen van wild, of in sommige gevallen van djatiehout te maken, zonder daarvoor betaling te erlangen»;

art. 3 van het reglement op de administratie der politie enz. onder den inlander, Stb. 1819 n^r^. 20, voorschrijvende dat de dorpshoofden «een nachtwacht oprigten en daartoe alle ingezetenen, geschikt tot de waarneming van die dienst, bij beurten oproepen». Van de «andere» diensten in het reglement van 1814 bedoeld (zie blz. 205) is hier dus gezwegen; alleen zou men nog uit art. 8 de macht kunnen afleiden om het overbrengen van gevangenen naar de divisiehoofden als heerendienst te vorderen;

art. 15—17 in Stb. 1820 n^r^. 22, over uitvoering door de regenten van bevelen, waartoe «de hulp der inlandsche bevolking wordt vereischt». «Inzonderheid,» zegt art. 16, «wanneer aan bruggen of wegen wordt gearbeid, *of wanneer het Gouvernement voor andere werken volk noodig heeft*, zorgt de regent dat van elke dessa zoo veel volk worde geleverd als dezelve naar eene billijke verdeeling leveren moet. Het kiezen van de personen die dit getal moeten uitmaken zal echter aan het dorpshoofd worden overgelaten.» Art. 17: «Wanneer een dorpshoofd zich bezwaard acht over het getal der werklieden die van zijne dessa worden gevraagd, zal de regent verpligt zijn zulks dadelijk ter kennis van den Resident te brengen.»

Wat de diensten aan de hoofden betreft, daarover schreven Kommissarissen Generaal in Maart 1818 aan den minister: «Het is zeker dat aan de inlandsche grooten op de eene of andere wijze gelegenheid moet gegeven worden om volk ten hunnen dienste te hebben; dat is èn voor hunne behoeften èn voor de bewaring van hun rang, staat, gezag en behoorlijken invloed op den gemeenen man, noodig.

De vooroudérlijke instellingen en gewoonten moeten worden in acht genomen, en het zou in waarheid, in de gesteldheid der Javaansche begrippen, eene nuttelooze en gevaarlijke poging zijn die gewoonte thans af te schaffen.» (*)

Voortgezet onderzoek leidde in 1819 tot de bepaling, Stb. 11, «dat alle inlandsche regenten, hoofden en gepensioneerden, zullen betaald worden in geld, niet in land». Nader zou overwogen worden, «of niet het aanzien, het gezag en de noodwendige invloed der regenten en andere inlandsche hoofden op hunne onderhoorigen vereischten, dat, naar oude gewoonte, menschen tot hunne persoonlijke diensten en staatsie wierden afgezonderd». (†) Dit heeft zich opgelost in art. 29 van het reglement op de verplichtingen, titels en rangen der regenten, Stb. 1820 nr. 22: «Het is aan de regenten geoorloofd om wegens de producten die zij voor eigen gebruik noodig hebben, alsmede tot het verkrijgen van de noodige personen voor hunne staatsie, bediening en huishouding, contracten met de dessavolkeren aan te gaan. Omtrent deze contracten moet stiptelijk worden nagekomen hetgeen bij publikatie van 5 Jan. 1819, Stb. nr. 10, is bepaald.» (Goedkeuring door den resident.)

Nog een soort van diensten aan de hoofden werd voorlopig gewettigd bij art. 26 in Stb. 1819 nr. 5, namelijk van «dessavolkeren welke uitsluitend bestemd zijn ter bewaking van de graven der voorouders van vorsten, regenten, of andere inlandsche grooten». Ook daaromtrent zou een onderzoek plaats hebben.

In welken geest VAN DER CAPELLEN deze verordeningen toepaste, blijkt uit zijn brief aan den minister van 9 Mei 1820 over de regenten op Java. Men kan kwalijk sterker de overtuiging uitdrukken, dat de Javaan bestuurd moet worden door middel van zijn eigen opperhoofden. «Immers die

(*) *Tijdschr. v. N. I.*, 1863, II, 283.
(†) Id. 1865, I, 118.

krachtige en geëerbiedigde invloed, die met een enkel woord, en zonder de oefening van eenig geweld, duizenden van onderdanen, naar gelang der omstandigheden, in beweging stelt of in hun loop stuit, en aan hun arbeid de rigting geeft die het algemeen belang vordert, wordt niet verkregen en onderhouden dan door eene volmaakte overeenkomst van taal, godsdienst, kleur, zeden en gewoonten.».... «En terwijl eene geheele verscheidenheid, van alles wat naar elks begrippen het criterium van betamelijkheid en zedelijke volmaaktheid is, een onoverwinnelijken scheidsmuur opwerpt tusschen Europeaan en Javaan, werkt alles mede om aan den inlandschen regent, in weerwil der knevelarijen die hij zich soms veroorlooft, het behoud gemakkelijk te maken van dien onbepaalden invloed, welken de voorouderlijke instellingen van Java tot het erfdeel der grooten hebben doen worden.»

Overigens weet men thans teöver, hoe de invloed der hoofden destijds ook daar ter bereiking van bestuursoogmerken werkzaam was, waar letter en geest der verordeningen een volkomen vrijen wil der bevolking doen onderstellen. De koffiekultuur, door de wet met alle kenmerken van vrijheid getooid, bleef slechts door dwangdiensten in stand, schoon met vrije beschikking over den oogst.

Wijders verrichtte de Javaan gedurende die eerste tien jaren van het Nederlandsche bestuur even als vroeger verplichte diensten in de Preanger, bij de goevernements djatibosschen, en bij den aanmaak van zout voor 's lands monopolie.

Du Bus bracht in dat geheel geen verandering. Zijn «provisioneel» regeeringsreglement van 1827 verwijst bij art. 84 ten aanzien van «de wijze van beheer der houtbosschen, zoutpannen, koffijtuinen,» naar «bijzondere verordeningen»; geeft bij art. 113 het vorige art. 108 terug; en bevestigt bij art. 115 het bestaande door op de twee eerste alinea's van het vorige art. 109 te laten volgen:

«De heerendiensten welke aan den lande toekomen staan onder vaste bepalingen. De inlandsche bevolking is verpligt om aan derzelver hoofden die heerendiensten te verleenen, welke van haar naar 's lands gebruik en volgens de deswege bestaande reglementen kunnen gevorderd worden. Het onderhoud van 's heeren wegen en bruggen, zonder betaling, blijft naar de bestaande gewoonte eene bijzondere verpligting van de bevolking.»

En zoo naderden wij het tijdvak der «betere» dienstbaarmaking van de kolonie aan het moederland: de vijftien jaren die ingaan met de afkondiging door VAN DEN BOSCH, op 19 Jan. 1830, van het op zijn raad (*) door den Koning vastgestelde regeeringsreglement.

Art. 112 van die nieuwe koloniale grondwet bevat de traditioneele verklaring, dat de inlandsche bevolking de bijzondere bescherming van de regeering geniet, met hetgeen verder voorkomt in art. 108 van 1818.

Artt. 76 en 81 handhaven de «bestaande inrigtingen» der Preanger en den «uitsluitenden aanmaak van het zout».

Art. 114 luidt: «De inlandsche bevolking is verpligt om, op de aanwijzing van 's lands ambtenaren, de openbare wegen en bruggen te onderhouden, alsmede om, tegen de op hoog gezag geregelde betaling, de personen en goederen van reizigers over land te vervoeren. Aan de ambtenaren is het vergen van andere diensten dan door de bestaande bepalingen gewettigd worden stiptelijk verboden. Bijzondere reglementen, naar de aloude lands gebruiken geschoeid, bepalen de diensten welke de bevolking verpligt is aan hare hoofden te bewijzen.»

Art. 80, alinea 1: «De Regering is bevoegd om het werk in de bosschen, welke voor rekening van het Rijk worden bearbeid, op te dragen aan de daartoe best gelegen

(*) *Tijds. N. I.* 1865, II, 72.

dessa's, hetzij in dagloon, hetzij door middel van geheele of gedeeltelijke kwijtschelding der landrente.»

Tot hier niets nieuws. Maar nu alinea 2 van dat art. 80:

«Bepalingen van dezen aard kunnen ook gemaakt worden ter bevordering van andere werkzaamheden ten dienste van het Rijk en van bijzondere takken van cultuur welker uitbreiding belangrijk is voor het algemeen.»

Ziedaar de kiem van het kultuurstelsel en tevens van een zeer weinig beperkte dienstplichtigheid der inlandsche bevolking jegens den Nederlandschen staat. Wáár ook de regeering, «ter bevordering» van «werkzaamheden ten dienste van het rijk», of van «bijzondere takken van cultuur», arbeid wenschte «op te dragen aan de daartoe best gelegen dessa's», voortaan stond het haar vrij. Alleen moest, het onderhoud van wegen en bruggen uitgezonderd (art. 114), een dagloon betaald of de arbeid tegen landrente verrekend worden.

Het regeeringsreglement van 1836 bepaalt volkomen hetzelfde. Art. 64 luidt er als art. 76 van 1830; art. 68 als 80; 69 als 81; 98 als 112; 100 als 114.

Hoe werd al. 2 van art. 80 (later 68) ten uitvoer gelegd?

Aanvanklijk, althans in geschrifte, welwillend genoeg.

Te goeder trouw is aan de eerste voorschriften omtrent het kultuurstelsel de welwillende bedoeling niet te ontzeggen, om de landrente, in 't oog van VAN DEN BOSCH even verfoeilijk als haar uitvinder, door een voor den Javaan en tevens voor het moederland aangenamer belasting in arbeid of produkt te vervangen. De bevolking zou door wezenlijke voordeelen aangemoedigd worden om haar veldarbeid naar de inzichten van het goevernement te wijzigen. Onder die voordeelen behoorde zelfs, op het papier altoos, geheele of gedeeltelijke vrijstelling van andere verplichte diensten.

Daarbij kwam het plan eener andere inrichting van die overige heerendiensten. VAN DEN BOSCH verlangde, blijkens

memorie van Juli 1830 (*), in elke residentie een «koelie-etablissement», bestaande uit lieden die, tegen verstrekking aan ieder van een halve jonk rijstveld vrij van landrente, zich verbonden voor «de transporten en het maken der publieke wegen, benevens voor den arbeid ten behoeve van suiker- en andere fabrieken» in kontrakt met het goevernement. «Alle andere dorpsbewoners» zouden dan, tegen «eene geringe verhooging der landrenten», «van die soort van arbeid verschoond zijn en alleen de bruggen en dorpswegen in hunne nabuurschap te onderhouden hebben». De fabrikanten zouden voor het werkvolk een vaste som betalen aan het goevernement.

Zulk een koelieëtablissement werkte destijds «sedert jaren met vrucht» in Pekalongan. (†)

Toen het denkbeeld nader werd ontwikkeld in een brief van den Direkteur der Kultures aan de residenten van 8 Sept. 1832 (§), verklaarde de regeering bij resolutie van 26 Nov. 1832 zich daarmede in het algemeen te vereenigen. Doch de antwoorden van de residenten en een uitgewerkt ontwerp tot regeling der koeliediensten moesten afgewacht. (**) Intusschen zag zij er geen bezwaar in, bij resolutie van 23 Jan. 1833, voor de hoofdplaats Cheribon te bepalen: «dat elk ingezeten, die zulks mogt verkiezen, tegen betaling eener jaarlijksche som van drie gulden, zal zijn vrijgesteld van alle heerendiensten buiten de grenzen zijner dessa of kampong; dat de gelden die in voege voormeld zullen worden geind, besteed zullen worden tot den inhuur van koelies, den inkoop van paarden en zadels, en tot bestrijding van alle verdere uitgaven welke voor het vrijwillig doen verrigten van heerendiensten mogten benoodigd zijn; dat naarmate der mindere benoodigheid aan geld tot bestrijding der voormelde uitgaven, en in het bijzonder

---

(*) *Tijdschr. N. I.* 1865, I, 408.
(†) Ald. 1861, II, 148.
(§) Ald., 1861, II, 145.
(**) Ald. 1865, II, 333.

voor de inkoopen, de betalingen van *f* 3 's jaars naar evenredigheid zullen verminderd worden». (*)

Nooit is welwillendheid jegens den inlander vaderlijker geuit dan in de memorie van Jan. 1834, door VAN DEN BOSCH als handleiding voor zijn opvolger bestemd. «Het geluk en de tevredenheid van den Javaan moet steeds de eerste zorg zijn van het Gouvernement; hij heeft daarop ten volle aanspraak, zoowel uithoofde van zijn welwillend karakter, als uithoofde van zijn kinderlijk verstand, dat zoo ligt aanleiding geeft om zijne eenvoudigheid te misbruiken.» «Beter geene producten dan die met krenking der pligten, die wij aan de bevolking verschuldigd zijn, te verkrijgen.» «Ook de te groote ijver van eenigen» (ambtenaren) «moet worden bewaakt, voor zooverre die namelijk de strekking heeft om van den Javaan meer te vorderen dan hij gaarneverrigt.»

Niet minder welwillend jegens den Javaan vertoonde zich de Goeverneur Generaal BAUD.

Getuige reeds de openbaarmaking, bij Stb. 1834 nr. 22, van de zooëven aangehaalde memoriewoorden, met nadrukkelijke verwijzing naar de laatste.

Getuige voorts de publikatie van 6 Nov. 1834, Stb. nr. 52, luidende: «1°. Behalve de bij art. 114 van het regeringsreglement aan de inlandsche bevolking opgelegde verpligting om, tegen de op hoog gezag geregelde betaling, de personen en goederen van reizigers over land te vervoeren, zullen aan den inlander, zonder eene speciale magtiging van het Gouvernement, geene andere verpligtingen *ten gerieve van ambtenaren of bijzondere personen* worden opgelegd. 2°. Bij deze wordt uitdrukkelijk afgeschaft en verboden het op sommige plaatsen nog voortdurende misbruik om pluimvee, brandhout, olie, gras, en andere huishoudelijke benoodigdheden, te doen leveren door de dessa's, onverschillig of de betaling al of niet evenredig zij aan de waarde van het

---

(*) Als voren blz. 334.

geleverde; zijnde het bij een opzettelijk onderzoek gebleken, dat, hoezeer hier en daar, uit gebrek aan markten en andere oorzaken, eenige moeijelijkheden in het aanschaffen van dusdanige behoeften bestaan, deze moeijelijkheden geenszins van eenen zoodanigen aard zijn, dat daarin niet door goed overleg en eenige opofferingen van den kant der onmiddellijke belanghebbenden kan worden voorzien, en dat dezelve den maatregel zouden wettigen om den inlander te dwingen zich zijns ondanks van het zijne te ontdoen.
3°. Ten einde alle aanleiding tot afwijkingen van het bovenstaande verbod te beter te vermijden, wordt bij deze ten strengste aan alle residenten, adsistentresidenten, controleurs en andere ambtenaren, geene uitgezonderd, verboden, om de bezorging van huisselijke benoodigdheden aan inlandsche hoofden op te dragen, of te gedoogen dat zulks door anderen geschiede; zullende zij persoonlijk verantwoordelijk worden gehouden voor de verkeerdheden, welke bij eene overtreding van dit verbod door anderen in hunnen naam worde begaan.
4°. Alle overtredingen van de bovenstaande bepalingen door ambtenaren begaan of toegelaten zullen worden gestraft als misbruik van gezag, onverminderd....» enzv.

Getuige de bij besluit van 4 Feb. 1835 gearresteerde instruktie voor een paar inspekteurs der kultures, waar verlangd wordt een nauwkeurige opname van alle verplichte diensten, aantoning van misbruiken en bezwaren, voordracht van voorziening. (*)

Getuige eenigermate het besluit van 11 Maart 1835, Stb. 15, dat de «plaatselijke ambtenaren» onbevoegd verklaart om «nieuwe communicatiewegen, hoegenaamd,» aan te leggen en «oude paden of bijwegen» in rijbaren staat te brengen, «met uitzondering alleen van die welke leiden van reeds bestaande wegen naar koffijtuinen of suiker-, indigo- en andere fabrijken en niet verder».

(*) *Tijds. N. I.*, 1866, I, 249.

Getuige het besluit van 25 April 1835, Stb. 22, tegen onnodige versieringen enzv. bij reizen van den landvoogd en andere ambtenaren.

Getuige eindelijk de resolutie van 23 Feb. 1836, Stb. 15, de eerste poging tot regeling van de heerendiensten, toen (gelijk daar staat) «nog geheel en zonder eenig beperkend voorschrift overgelaten aan de onderscheidene plaatselijke besturen». Bij die resolutie wordt o. a. overwogen: «dat er alle grond is om te vermoeden, dat daaromtrent niet overal wordt gehandeld met die gemoedelijke spaarzaamheid, welke door het algemeen belang en den geest van artt. 112 en 114 reg. regl. wordt gevorderd; en dat, zoo ten allen tijd op de Regering de verpligting heeft gerust om elke nuttelooze verkwisting van der Javanen tijd en arbeid zorgvuldig tegen te gaan, die verpligting in dubbele mate bestaat onder het tegenwoordig zamenstel van inrigtingen, krachtens welke, op vele plaatsen, de kwijting der grondbelasting, door den inlander verschuldigd, geschiedt door het praesteren van diensten bij nuttige cultures». Daarom bepaalt zij bij art. 1: «Het is een der eerste en belangrijkste pligten van de residenten, regenten, en alle ambtenaren met eenig plaatselijk gezag belast, om de heerendiensten, welke de inlandsche bevolking gehouden is te verrigten, met de uiterste spaarzaamheid te regelen. Afwijkingen van dit bevel zullen, naar gelang der omstandigheden, kunnen worden beschouwd als vallende in de termen van willekeurige beschikkingen over der inlanders personen, en als vatbaar om, naar aanleiding van art. 112 reg. regl. strengelijk te worden gestraft.» Op den overigen inhoud komen wij straks terug.

Geheel in overeenstemming met deze beginsels gelastte een volgend bestuur bij Stb. 1836 nr. 54 de inspekteurs der kultures, na te gaan «of de belangen der inlandsche bevolking, zoowel in belooning als in regeling van eenen matigen arbeid, behoorlijk zijn gewaarborgd; of de nog

verpligte of heerendiensten voor betere inrigtingen vatbaar zijn,» en ter zake «juiste, naauwkeurige en vooral ook volledige berigten met de vereischte voorstellen» in te dienen.

Geen van al deze openbare verordeningen werd ingetrokken......

En desalniettemin, wien is het onbekend? de werklijkheid week dra zeer ver van de wet.

De velerlei oorzaken hiervan kunnen tot drie voorname herleid worden:

1°. de warme overtuiging van VAN DEN BOSCH en BAUD, als landvoogden en als ministers, dat het aanzien der inlandsche aristokratie op Java wegens ons politiek belang moest worden omhoog gehouden.

Dus ongeveer dezelfde gedachte als die van VAN DER CAPELLEN op blz. 209. Maar men keurde nu meer middelen voor het oogmerk nodig. Daarom weder betaling van het traktement der regenten gedeeltelijk in land, waar zij 't verkozen; er waren er trouwens die trots het voorschrift van 1819 steeds landen bezaten. Daarom oprichting van inlandsche korpsen, onder hun bevel aangevoerd door hun verwanten, die ook weder in land betaald moesten worden. Daarom het ambt van regent in den regel erflijk. Daarom benoeming van leden der regentengeslachten tot de overige beduidende ambten bij het inlandsch bestuur en rechtswezen. Daarom het vast besluit om hun onregelmatigheden zooveel mogelijk door de vingers te zien.

Omtrent het laatste een paar citaten uit de memorie van 1834. «Men heeft geloofd de bevolking als het ware te kunnen winnen door die in bescherming te nemen tegen hare hoofden, door het zoogenaamd knevelen van dezen te keer te gaan en door aan haar een geest van onafhankelijkheid van hare hoofden in te boezemen. Dan, met welk gevolg? De gemeene man, niet eenmaal vatbaar om onze bedoelingen te begrijpen, en van ouder tot ouder aan het

in ons oog zoo willekeurig gezag zijner hoofden gewoon, heeft onze handelwijze als eene onbillijke aanmatiging van gezag en een inbreuk op de adat beschouwd.» .... «Men store zich dan ook weinig aan het geschreeuw van misbruik van gezag bij de inlandsche hoofden, dat vele in de huishoudelijke aangelegenheden van den Javaan geheel onkundige ambtenaren aanheffen, en dat zeldzaam een anderen grond heeft dan de zucht om zelve in de dessa's den baas te spelen. Zoolang het volk geene bewijzen geeft van misnoegdheid, dat altijd blijkt uit talrijke verhuizingen naar elders, zij men verzekerd dat zij met het bestuur van zaken, of althans over hunne hoofden, tevreden zijn. (*)

De resolutie van 23 Feb. 1836, Stb. 15, doelde op dit onderwerp door in de overwegingen op te nemen: «dat de voorzieningen, ten deze door de regering te nemen, behooren vrij te zijn van alle overdreven hervormingszucht en van alle aanranding der aloude lands gebruiken, welker handhaving, in het slot van art. 114 reg.-regl., uitdrukkelijk door Zijne Majesteit is bevolen»;

2°. de noodzaaklijkheid van weerbaarstelling der kolonie tegen een buitenlandschen vijand.

Van daar de aanleg, sedert 1832, van uitgestrekte verdedigingswerken op verscheidene punten, een arbeid die VAN DEN BOSCH niet voor den geest schijnt gestaan te hebben toen hij in de memorie van 1834 verbood (zie boven), «van den Javaan meer te vorderen dan hij gaarne verrigt». Van die verdedigingswerken meldt het O. I. regeeringsverslag over 1849, dat daarvoor jaren achtereen «veel» gebruik gemaakt moest worden van het soevereine recht op heerendiensten. Zeer zacht uitgedrukt! De rechtvaardige historie eischt iets harders dan dit officieel fluweel;

3°. de «geldnood» van het moederland.

(*) Zie blz. 105 en 150 der afz. uitgaaf. Het overige onder 1°. blijkt uit de stukken in *Tijds. N. I.* 1865, II.

Over hetgeen onder dézen fluweelen term verstaan wordt is uit de op blz. 205 genoemde *Bijdragen* vrij wat licht opgegaan. Zoolang van den Bosch in Indië was, vergde het opperbestuur minder van de kolonie dan hij aan het moederland wist over te maken. Het wanhopige streven der regeering in Nederland om de koloniale millioenenmachine al sterker aan te schroeven, dagteekent niet van den eersten strijd met België, maar van de Volharding. Toen werkte de teruggekeerde goudbelovende landvoogd als minister dagelijks met den volhardenden koning. In 1833 verlangde de Koning uit Indië nog slechts 5 millioen (rente en aflossing van opgenomen geld voor de kolonie inbegrepen); schoon van den Bosch hem '9 beloofde. (*) Over 1834 en later werd de schatting voorlopig op 10 millioen bepaald. (†) Maar voor 1836, hoezeer Baud verklaarde niet zonder de meeste aanstrenging 10 millioen bijeen te kunnen halen, eischte de Koning in overleg met van den Bosch 18 millioen (§). Daarna toch nog meer, gelijk in bijzonderheden zal blijken als de *Bijdragen* op den tegenwoordigen voet werden voortgezet.

Intusschen kent men de algemeene strekking der toenmalige financieele politiek uit de vermaarde «Suppletoire punten van instructie voor den Gouverneur Generaal» van Oktober 1842 (**). Zij behelsden niets dan een samentrekking van voorschriften die sedert eenige jaren het Indische bestuur bij elke gelegenheid werden ingescherpt.

Het effekt van zoodanig streven op de heerendiensten springt in 't oog. Hoe zou «het beschikbaar voordeelig slot ten behoeve van het moederland gestadig vermeerderd» worden met gelijktijdige nalating van alle niet volstrekt «onvermijdelijke» uitgaven, dan door, tegelijk met opvoering van belastingen in geld en produkt, zooveel moge-

---

(*) *Tijdschr. N. I.*, 1865, II, 407. *Memorie v. d. Bosch* 1834, blz. 120.
(†) *Memorie v. d. Bosch*, blz. 128.
(§) *Tijdschr. N. I.* 1866, I.
(**) Id., 1851, I, 267.

lijk belasting te heffen in arbeid? En terwijl in die richting allerwege de dienstijver werd gespoord, hoe was overdrijving te ontgaan?

Men bekreunde zich dan ook niet meer om de perken, door het regeeringsreglement aan het vergen van heerendiensten gesteld. Moest volgens art. 80 van 1830 en 68 van 1836 het «opdragen van werkzaamheden ten dienste van het Rijk of van bijzondere takken van cultuur aan de daartoe best gelegen dessa's» geschieden «hetzij in dagloon, hetzij tegen geheele of gedeeltelijke kwijtschelding der landrente», — allerlei «werkzaamheden» werden gevorderd zonder die voorwaarden in acht te nemen. Zonder loon of verrekening met landrente leverde de inlander een aantal gebouwen: fabrieken, pakhuizen, andere bergplaatsen, gevangenissen, goevernementspoststations, passangrahans, kazernes, woningen voor ambtenaren, — om niet te spreken van honderden wachthuizen en mijlpalen. Slechts als tegemoetkoming placht 's lands kas voor sommige werken iets bij te dragen tot aankoop van Europeesche materialen. Die bijdrage kon vaak hetgeen gekocht moest worden niet bekostigen. Voor woningen van adsistent-residenten en kontroleurs b. v., gebouwen van duizenden guldens waarde, was zij in elk geval bepaald op *f* 1100 en *f* 500 (*). Moest volgens art. 114 van 1830 en art. 100 van 1836 de inlandsche bevolking de openbare wegen en bruggen *onderhouden*, men liet haar daarenboven in heerendienst een tal van nieuwe wegen en bruggen leggen, slechts hier en daar met tegemoetkoming als voren. Rustte volgens de beide laatstgenoemde artt. op den inlander de verplichting om «tegen de op hoog gezag geregelde betaling de goederen en personen van reizigers over land te vervoeren», niet alleen werd voor 's goevernements reizigers in zeer vele gevallen niets betaald, maar daarenboven leverden de

---

(*) Verslag O. I. 1851.

«best gelegen dessa's», zonder de minste vergoeding, de gebouwen, paarden, buffels, tuigen, bediening, voor gansche posterijen.

Daar wij lager de diensten optellen, is meer uitweiding hier overbodig.

Wij hebben hier nog nader te omschrijven de bovenvermelde resolutie van 23 Feb. 1836, Stb. 15, waar Baud een poging deed om de heerendiensten te regelen.

Die resolutie schreef het volgende voor. De residenten zouden «zich eene opgave doen geven van alle inrigtingen die, met of zonder hun voorkennis, bestaan wegens het onderhoud van bruggen of wegen, het bezetten der wachthuizen langs dezelve, het verschaffen van menschen en paarden voor den gladak, balibandong, djangol en andere transportinrigtingen, het bewaken der publieke gebouwen en der woningen van Europesche en inlandsche ambtenaren; het overbrengen van brieven daar waar geen posterij bestaat; het onderhouden van poststations of vergunningen langs wegen niet door het gouvernement als postwegen erkend; het overbrengen van gevangenen en gecondemneerden; met één woord: alle soortgelijke plaatselijke bepalingen, uit welke voortvloeit eene beschikking over de diensten der inlanders zonder betaling». Na verifikatie zouden zij een register vaststellen van de diensten die naar hun oordeel bestaanbaar waren met het beginsel van strenge spaarzaamheid. Dit zou afgelopen moeten zijn op 1 Sept. 1836. Daarna zou de Direkteur der Kultures plaatslijk de gedane regeling «met de meeste naauwkeurigheid» toetsen aan artt. 112 en 114 reg. regl. en aan de resolutie. Ontmoette hij «afwijkingen of ondoelmatige regelingen», dan moest «in eene bijeenkomst met den resident en met de betrokken regenten en inlandsche hoofden» overlegd worden hoe daarin te voorzien. Dit onderzoek echter zou geschieden *zonder eenige overhaasting*; 't zou voldoende zijn jaarlijks, aanvangende met 1837, twee residentiën te

behandelen. Op zijn verslag zou dan de regeering in laatste instantie een «Register der heerendiensten» vaststellen. Dit zou gelden voor gewone omstandigheden. «Wanneer bij overstroomingen, dijkbreuken of andere rampen en gebeurtenissen, een grooter getal menschen wordt opgeroepen dan het register der heerendiensten toestaat,» zegt art. 9, «zal daarvan door den resident moeten worden verslag gedaan aan het gouvenement.» Anders werd iedere overschrijding bedreigd met «dadelijk ontslag uit 's lands dienst».

Men begrijpt, hoe de woorden «zonder eenige overhaasting» meer en meer kracht wonnen, en de geheele regeling in duigen viel, onder de schroefpolitiek. Wel werden door de residenten registers opgemaakt. Maar — zoo verhaalt het regeeringsverslag over 1849 vrij onbewimpeld:

«Bij de inzending schreef de Direkteur der Kultures, dat hoogst waarschijnlijk geen der ontvangen opgaven met de wezenlijkheid overeenkwam; dat zelfs de schoonstschijnende slechts een bewijs opleverden dat de inzenders de bedoelingen van het gouvernement en de nadere teregtwijzingen het best begrepen hadden, zonder dat zulks nog waarborgde dat de regeling op den voorgeschreven voet had plaats gehad»; dat, om bouwstoffen voor een deugdelijke regeling te verkrijgen, aan ieder distriktshoofd een persoon voor de opname, beschrijving, regeling en bewaking der heerendiensten behoorde toegevoegd te worden, op een bezoldiging van minstens *f* 20 's maands, hetgeen dus over 418 distrikten jaarlijks *f* 100320 kosten zou. En de regeering, overwegende dat de kennis, voor een goede regeling nodig, «niet kon verkregen worden zonder aanzienlijke uitgaven, tot welke, in verband tot de minder dadelijke noodzakelijkheid derzelve en de in Indië bestaande financieele bepalingen en geldelijke verpligtingen jegens het moederland, voorshands niet kon of mogt worden overgegaan,» gelastte bij besluit van 3 Okt. 1838 den Direkteur, «de regeling der heerendiensten in

de onderscheiden residentiën op Java, in den geest van de resolutie van 23 Feb. 1836, op zoodanige wijze te doen plaats hebben, als ter bereiking van het daarbij voorgestelde doel, naar gelang der omstandigheden en plaatselijke gesteldheden, het meest doelmatig zal voorkomen».

«De volgende Direkteur der Kultures,» meldt hetzelfde verslag, «vereenigde zich niet met dezen gang der zaak, maar was bepaaldelijk voor de dadelijke invoering van een algemeen reglement op de heerendiensten, waarvoor hij een ontwerp aan het gouvernement inzond. Zijn plan werd echter onaannemelijk geacht, vermits het blijken scheen te dragen van die overdreven hervormingszucht en aanranding van aloude landsgebruiken, in de resolutie van 1836 en elders aangeduid als hetgeen zorgvuldigst moest worden vermeden; terwijl het overigens voorkwam dat geen algemeene regeling van de heerendiensten kon plaats hebben, zoolang onze kennis van dien tak der inlandsche huishouding zoo gebrekkig was als zij, zonder gezet onderzoek met geschikte middelen, noodwendig zijn moest.» De Direkteur werd dus, in April 1841, «aangeschreven, in den geest der resolutie zich vooreerst te bepalen bij een naauwkeurig onderzoek in een of twee residentiën, welke zouden beschouwd worden de beste gelegenheid aan te bieden om langzamerhand te geraken tot de noodige kennis van al wat met de verlangde heerendiensten in verband staat en voor eene goede regeling gevorderd wordt».

Aan de uitvoering van dezen last was niets gedaan toen de komst van den G. G. Rochussen een ander tijdvak opende.

De heer Rochussen, wij zeiden het reeds (blz. 469 van het vorige Deel), ging naar Indië om de mildere ideeën te verwezenlijken, die het bestuur in het moederland omtrent de kolonie onderwijl had opgevat. Natuurlijk trokken de heerendiensten zijn aandacht.

Zijn eerste algemeene maatregel ter zake schijnt geweest te zijn de bekendmaking aan de residenten, bij den meer-

malen gepubliceerden kabinetsbrief van Juni 1847 over de rijstkultuur, van zijn «bepaald verlangen, dat bovenal vermeden worde alle nutteloze of alleen tot luxe en verfraaijing leidende arbeid, door welken de bevolking van den landbouw teruggehouden wordt». Daarop volgde, bij besluit van 27 Jan. 1848, de last tot opmaking van nieuwe staten der heerendiensten «naar gelang der omstandigheden en plaatselijke gesteldheden, in dier voege dat het noodige en nuttige worde verrigt, doch alle overdaad of overdrijving vermeden». (Zie verslag O. I. 1849.)

Wat verder voorviel behoort tot het eigenlijke tijdvak onzer beschouwing, zoodat wij hier de lange inleiding sluiten.

§ 2. *Van 1849 tot en met het regeeringsreglement.*

Gedurende deze zes jaren zuchtte het koloniaal bestuur onder den verlammenden invloed eener heugelijke gebeurtenis. De gebeurtenis was de nieuwe Nederlandsche Grondwet; haar verlammende kracht lag in de bepaling omtrent het regeeringsreglement. Beminnaren van den beeldrijken stijl kunnen met alle juistheid zeggen, dat die bepaling een remschoen klampte onder menig voornaam wiel van den Indischen staatswagen. Voortaan zou de wet beslissen, volgens welke beginsels de kolonie geregeerd moest worden. Wie kon vooraf de gedachte des wetgevers raden? Alle hervorming moest wachten.

Of dit beletsel de toenmalige regeering zeer gehinderd heeft met opzicht tot de heerendiensten, durf ik noch beweeren noch tegenspreken. Ik had alleen plichtshalve te herinneren, met welke wetlijke norm haar daden vergeleken moeten worden.

De G. G. Rochussen verkreeg uit de staten, opgemaakt krachtens bovengenoemd besluit van Jan. 1848, de overtuiging, «dat in vele residentiën deze belangrijke aangelegen-

heid niet genoegzaam werd behartigd, en dat van de bevolking vele overbodige en noodelooze diensten werden gevergd, dikwerf hare krachten tebovengaande, vooral wanneer daarbij gevoegd werden de diensten ter zake van cultures en vestingwerken gevorderd wordende». (*) In afwachting dat meer bepaalde regelingen zouden worden vastgesteld schreef hij in Nov. 1849 aan den Direkteur der Kultures en bij kabinetsbrief van 23 Mei 1850 aan de gewestlijke besturen het volgende voor: (†)

«Over het algemeen moet het streven zijn, de heerendiensten, zonder onderscheid, te beperken tot de nuttige en onmisbare werken en tot de behoeften van de dienst en de inlandsche hoofden, en voorts strengelijk te weeren het willekeurig of ligtvaardig beschikken over den tijd en den arbeid der bevolking, Als regel moet gelden, dat, waar eenige arbeid gevoeglijk door trek- of draagdieren, dan wel door werktuigen en waterkracht kan worden verrigt, de krachten der bevolking moeten worden gespaard.

«Bijzonder nuttig schijnt het, aan elke dessa slechts ééne soort van algemeene of bijzondere diensten op te dragen, zoo min mogelijk buiten het distrikt waarin zij gelegen is, en, bijzondere omstandigheden uitgezonderd, in dier voege geregeld dat het getal dagelijks op te roepen werkbare mannen niet te bovenga één man van de zeven dienstpligtige huisgezinnen. Alle algemeene heeren- of verpligte diensten moeten voorts, zooveel mogelijk, worden verrigt in de maanden, in welke de bevolking niets te doen heeft aan hare rijstvelden; terwijl bepaaldelijk en met ernst moet worden tegengegaan het noodeloos verbreeden van wegen en het zoogenaamd verfraaijen van gebouwen en wachthuizen.

«Wanneer de hoofden der plaatselijke besturen deze aangelegenheid persoonlijk ter harte nemen met al den ernst

---

(*) Verslag O. I. 1849.

(†) Ald. en *Bijblad op Staatsbl. v. N. I.*, nr. 342.

welken dezelve verdient, en het voorbeeld geven van opoffering van de zucht tot gemak, genoegen en praal, aan het belang der bevolking, dan zal het gemakkelijk vallen de noodzakelijkheid eener spaarzame beschikking over de dienstpligtigen aan de ondergeschikte Europesche en inlandsche ambtenaren in te prenten.

«De onmogelijkheid eener juiste contrôle over deze diensten maakt het iederen Europeschen ambtenaar tot pligt, aan dat gedeelte van de dienst bij elke gelegenheid zijne beste zorg te wijden, ten effekte dat misbruiken ophouden te bestaan.»

Tevens ontving de Direkteur den last, door de inspekteurs der kultures met beleid te doen trachten, jaarlijks, elk in een gewest, de regeling der heerendiensten in al hare bijzonderheden na te gaan, «en de veranderingen voor te dragen, welke vereischt worden om dezelve zooveel mogelijk terug te brengen tot de adat en de grootste spaarzaamheid».

Voorts had de heer Rochussen het geluk, een zeer wezenlijke vermindering te brengen in de zware heerendiensten aan 's lands verdedigingswerken, door bij die werken stelselmatig aan vrijwilligen arbeid boven den gedwongenen de voorkeur te geven. Dit punt wordt breeder behandeld in hoofdstuk II.

De G. G. van Twist voegde bij de algemeene voorschriften van 1850 de bepaling (Staatsbl. 1853 nr. 9):

«1°. dat alle heerendiensten, bij welke de dagelijksche behoefte aan dienstpligtigen zich vooraf met eenige zekerheid laat berekenen, of die aan bepaalde dessa's kunnen worden toegewezen, of waarvoor een zeker getal dienstpligtigen kan worden afgezonderd, vast zullen worden geregeld; zoodat de daarvoor benoodigde dienstpligtigen, ten gevolge van de aan de dessahoofden bekend gemaakte regeling, op vaste beurten en op last dier hoofden, echter zonder van het distriktsbestuur of nog hooger uitgaande oproeping, uitkomen;

2°. dat door de hoofden van gewestelijk bestuur met de

meeste klem zal moeten worden gewaakt, dat geene dienstpligtigen uitkomen wanneer van hunne diensten niet werkelijk gebruik kan worden gemaakt, en dat mitsdien voor de diensten, welke voor geene vaste regeling vatbaar zijn, en bij welke het getal der benoodigde werklieden vooraf niet met genoegzame zekerheid is te ramen, de dienstpligtigen telkens door het distriktsbestuur, ten gevolge van de daartoe van het hoofd van het gewestelijk bestuur uitgaande bevelen of algemeene voorschriften, zullen moeten worden opgeroepen.»

Van de door hem genomen maatregelen omtrent bijzondere soorten van heerendiensten eischt hier gewag het besluit van 26 Okt. 1851, Stb. 59, luidende:

«Als beginsel vast te stellen, dat voortaan alle uitgaven, voortspruitende uit de oprigting, vernieuwing, verbetering en herstelling van alle *gouvernements gebouwen*, zoomede het gewoon onderhoud derzelve, voor zoover dit volgens bestaande bepalingen niet komt ten laste van den tijdelijken bewoner, geheel uit 's lands kas zullen worden bestreden; zoodanig dat te dier zake geene leveringen of verpligte diensten hoegenaamd van den inlander zullen mogen worden gevorderd anders dan *tegen betaling;* wordende mitsdien buiten werking gesteld het bepaalde bij § *d* van art. 1 der resolutie van 20 April 1836 nr. 10 (Staatsblad nr. 29), dat voor de daarbij genoemde gevallen» (betreffende regentswoningen) «*zonder betaling* zal kunnen worden gebruik gemaakt van de bevolking tot het bijeenzamelen en ruw bewerken van materialen en het verrigten van alle verdere koeliediensten.»

Dit was alzoo een terugkeer tot art. 68 van het regeeringsreglement van 1836 (art. 80 van 1830, zie blz. 210).

Andere maatregelen van gelijke strekking, vooral tot beperking van de diensten bij 't vervoerwezen en bij sommige goevernementsadministratiën, vermelden wij in hoofdstuk II.

Onder die bedrijven stichtte de Nederlandsche wetgever

het tegenwoordig regeeringsreglement. Hetgeen bij de stukken en beraadslagingen daarover omtrent de heerendiensten voorkomt wordt hier te eer uitvoerig aangeteekend, omdat we de ideeën, in de kamers gedurende 1849—54 ter zake geopperd buiten het ontwerp-regeeringsreglement, voorbijgaan.

Het eerste ontwerp van Okt. 1851 bevatte, ter «versterking en uitbreiding» van art. 98 en 100 van het vorige reglement (art. 112 en 114 van 1830, zie blz. 210), deze twee:

48. «De bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, van wien en van welken aard ook, is een der gewigtigste pligten van den G. G. Hij zorgt dat de besturende ambtenaren de daaromtrent bestaande of nader uit te vaardigen verordeningen stiptelijk nakomen en dat den inlander overal gelegenheid gegeven worde om vrijelijk klagten in te leveren.»

49. «In elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten, waartoe de inlandsche bevolking in het algemeen belang en aan hare hoofden verpligt is, de gevallen waarin en de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen worden gevorderd, door den G. G. bij algemeene verordeningen geregeld, in overeenstemming met de plaatselijke gebruiken, instellingen en behoeften. De bepalingen omtrent de persoonlijke diensten worden in elk gewest om de vijf jaren door den G. G. herzien, met het doel om daarin trapsgewijze alle vermindering te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang.»

Voorts stond met de zaak in nauw verband art. 62: «De inlandsche gemeenten hebben, behoudens de goedkeuring van het gewestelijk gezag, de verkiezing van hare hoofden en bestuurders. Met uitzondering van geldelijke en andere heffingen en opbrengsten, die, onder wat naam ook geschiedende, begrepen zijn onder het verbod in art. 99 uitgesproken, wordt aan die gemeenten de regeling harer huishoudelijke belangen gelaten, met inachtneming der van

het algemeen of gewestelijk gezag uitgegane verordeningen.»

Eindelijk sprak art. 110 van de verplichting der manlijke ingezetenen om deel te nemen aan schutterijen of andere gewapende vereenigingen.

Van de geschiedenis der artt. 62 en 110, die na wijziging geworden zijn art. 71 en 113 van het vastgestelde reglement, melden wij het nodige in hoofdstuk II. Hier dus verder alleen wat in de kamers voorviel omtrent art. 48 en 49.

Volgens het V. V. van Maart 1853 waren vele leden van gevoelen dat beide artt. even weinig waarborgen aanboden tegen willekeur en verkeerde behandeling als het vroeger voorgeschrevene. Anderen vonden met genoegen hier uitzicht gegeven op het eindelijk tot stand komen van de reeds in 1836 bevolen regeling en juichten het streven naar vermindering van heerendiensten toe. Dadelijke afschaffing werd door niemand voorgestaan; maar verscheidenen achtten een trapsgewijze, uiterst behoedzame afschaffing, desnoods binnen een door de wet te bepalen tijd, wenschlijk en noodzaaklijk. Het misbruik toch was in deze zaak onafscheidelijk van het gebruik. Meer en meer bleek de zin van den Javaan voor arbeid tegen matig loon. Op den duur zou het zelfs uit een geldelijk oogpunt voordeeliger zijn den arbeid aan de publieke werken te betalen dan daaraan gedwongen onbeloonde diensten te besteeden. Men erkende evenwel het onmogelijke der afschaffing van de diensten der Javanen in het belang der dessa en ten behoeve van het leger, als dit mobiel wordt gemaakt. Afschaffing der diensten aan de hoofden keurden sommigen «zeer denkbaar», indien «langzaam en trapsgewijze, tegen schadeloosstelling». — Er waren er, die de volgende hoofdbeginsels vastgesteld en streng gehandhaafd wenschten: «1°. het brengen eener behoorlijke verhouding tusschen de eigenlijke heerendiensten ten behoeve van inlandsche hoofden en tot het aanleggen van werken van algemeen nut aan de eene zijde, en de diensten in het belang van

het kultuurstelsel aan de andere zijde; waarbij dan tevens naauwkeurig moest worden aangewezen welke diensten beloond en welke niet beloond zullen worden; 2°. de bepaling van een maximum der door de bevolking van iedere dessa te verrigten algemeene en bijzondere diensten; welk maximum, overeenkomstig eene in 1849» (en 1850, zie blz. 224) gedane aanschrijving, daarin zou kunnen bestaan, dat dagelijks nooit meer dan één man van de zeven dienstpligtige huisgezinnen tot zulke diensten werd opgeroepen; 3°. het aanwijzen van een vasten maatstaf van belooning voor diensten in het belang van het kultuurstelsel; en 4°. het aannemen van den regel dat onder geen voorwendsel hoegenaamd gedwongen leveringen onder heerendiensten zouden kunnen worden begrepen.»

Ergens werd gevraagd, of onder persoonlijke diensten ook die ten behoeve van het kultuurstelsel begrepen waren.

Het tweede ontwerp, van Dec. 1853, behandelde de zaak bij drie artt.: 52, 53 en 54.

Art. 52 gaf art. 48 van het vorige terug, met weglating der woorden «en van welken aard».

Art. 53, geheel nieuw, luidde: «De G. G. zorgt dat de op hoog gezag ingevoerde culturen niet in den weg staan aan de teelt van toereikende voedingsmiddelen en dat de inrigting dier culturen meer en meer worde in verband gebragt met de instellingen en belangen der inlandsche bevolking en met de ontwikkeling van hare nijverheid.»

Art. 54 wijzigde de redaktie van het vorige art. 49 door «inboorlingen» te stellen in plaats van «inlandsche bevolking», en door weglating van «bij algemeene verordeningen». Het beval ten slotte, overeenkomstig een voorstel in het V. V., jaarlijksche mededeelingen aan de Staten Generaal.

Bij de M. v. T. verdedigde de regeering in het algemeen de strekking van het vroeger voorgedragene. Hoe ver haar bedoeling reikte, liet zij echter nu beter uitkomen door te

zeggen: «Wat de diensten zijn, thans aan de inlandsche bevolking opgelegd, blijkt uit het O. I. verslag over 1849. Zij zijn menigvuldig en vorderen aanstrenging, wanneer wegen en bruggen door watervloeden beschadigd of vernield worden, wanneer verdedigingswerken moeten worden aangelegd, en wanneer andere buitengewone omstandigheden zich voordoen. De diensten, die in het belang der gemeenten (dessa's) worden gepresteerd, zullen wel altoos moeten gevorderd blijven. Dat is ook in Nederland, hoewel op kleiner schaal, het geval, blijkens artt. 192 en 193 der gemeentewet. Het bewaken der openbare wegen en gebouwen, en het leveren van transportmiddelen, zal almede wel op de lijst der gemeentelijke lasten moeten blijven, omdat die diensten noodig zijn en het opdragen derzelve aan een bezoldigd personeel tot aanzienlijke kosten en grooten administratieven omslag leiden zou. Alle andere diensten, dezulke namelijk die niet tot de gemeentelijke of openbare verpligtingen of tot de wettige staatsie der hoofden kunnen worden teruggebragt, maar die het gerief van Europesche en inlandsche ambtenaren ten doel hebben, zijn daarentegen vatbaar voor vermindering, sommige zelfs voor dadelijke afschaffing. Het zijn deze diensten welke bedoeld worden in art 49 (54 nieuw).»

Op de vraag omtrent het kultuurstelsel antwoordde de regeering: «Deze vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, omdat niet duidelijk is uitgemaakt wat heerendiensten zijn. Het O. I. verslag over 1849 beschrijft de heerendiensten als bestaande in verpligten arbeid, gewoon en buitengewoon, nu en dan gepaard met levering van benoodigdheden, alles zonder loon. Een van de beste woordenboeken noemt heerendienst een werk om niet en gedwongen, verrigt door een onderzaat ten behoeve van zijn heer. Volgens deze definitie is *onvergolden dwang* het criterium van eene heerendienst en zou de verpligting om voor de suikerfabrieken te planten en te arbeiden, die wel op dwang berust maar niet onvergolden blijft, niet onder de heerendiensten kunnen

worden gerangschikt. Uit dat alles blijkt dat de grenzen eenigzins onbestemd zijn, en dat slechts de eindregeling der heerendiensten in N. I. een bepaald antwoord zal kunnen geven op de gedane vraag.» Intusschen berichtte zij aan 't slot van ons vorig citaat, dus ter gelegenheid van de heerendiensten: «De diensten, ten behoeve van het suiker- en indigo-stelsel gevorderd, zullen almede vatbaar zijn voor groote verligting, immers wanneer het mogelijk wordt bevonden de onophoudelijke verwisseling der velden en de massale oproepingen van arbeiders door het aanwijzen van vaste gronden en arbeiders te vervangen. Of die diensten vatbaar zijn om geheel door vrijen arbeid te worden vervangen, zal de tijd moeten leeren.»

De geschiedenis van art. 55, oorsprong van het fameuze art. 56, laten we liggen.

Bij de overweging van art. 52, meldt het V. V., «heeft men in eene der afd. een zeer ongunstig tafereel opgehangen van den toestand waarin zich de bevolking van Java ten gevolge van de handelwijze der inlandsche hoofden bevindt». «De hoofden bedriegen en benadeelen de bevolking in alles», «bij de inname van koffij, bij den verkoop van zout, bij de uitbetaling van verdiende gelden voor den aanplant van suikerriet, bij den aanslag van landrente, bij de verdeeling van arbeid, bij de levering van volk, paarden en materialen ten behoeve van de te verrigten heerendiensten». «De massa der bevolking heeft in den regel dan ook niet meer dan noodig is voor levensonderhoud; al het andere wordt haar op de eene of andere wijze, onder verschillende voorwendsels, ontnomen, of wel, ter voorkoming daarvan, in de amfioenkit besteed.»

In twee der andere afd. «wilde men niet ontkennen dat te dezen aanzien misbruiken bestonden, doch meende het er voor te mogen houden dat die met groote overdrijving worden voorgesteld. Tot die overdrijving werkte mede: 1°. dat elk voorkomend geval wordt getoetst aan begrippen,

in eene andere maatschappij en onder andere omstandigheden opgedaan; 2°. dat men maar al te zeer geneigd is om, zoodra het een of ander misbruik algemeen bekend wordt, dat als een type te beschouwen van hetgeen alom plaats heeft.» «Sommigen voegden er bij, dat in de laatste jaren het Indische bestuur het aan geene pogingen heeft laten ontbreken om de inlandsche bevolking tegen willekeur te beschermen. Verscheidene inlandsche regenten zijn wegens verkeerde gedragingen jegens hunne onderhoorigen afgezet. De politie wordt sedert de invoering der nieuwe regtspleging veel beter gehandhaafd. Hoe liet zich overigens, indien het waar was dat voortdurend millioenen Javanen aan de ergste onderdrukking ten prooi waren, die omstandigheid overeenbrengen met het onbetwistbaar feit, dat op het eiland sedert eene reeks van jaren de volkomenste rust heeft geheerscht? Welk denkbeeld men zich ook van den zachten en gedweeën aard der Javanen vormde, daarin lag, vooral in verband met vroegere gebeurtenissen, eene onoplosbare tegenstrijdigheid.»

«De vraag, of er, wat er ook van den omvang der plaats hebbende misbruiken zijn mogt, redenen bestonden om in het voorgestelde art. te berusten, werd door de meerderheid der leden die zich daarover uitlieten toestemmend beantwoord.... Het gold hier niet zoo zeer eene wettelijke regeling der betrekking tusschen de inlandsche bevolking en hare hoofden, als wel eene aanwijzing voor den Indischen wetgever omtrent den door hem in dit opzigt te volgen weg; eene aanwijzing ook in vorige reglementen opgenomen en waarvan eene reeks verordeningen ter bescherming der inlanders het gevolg zijn geweest. Inzonderheid hechtte men waarde aan hetgeen in de memorie gezegd wordt, dat, zoo die verordeningen niet altoos met de vereischte klem gehandhaafd zijn geworden, zij evenwel nuttig zijn geweest door het verspreiden van daarmede overeenstemmende begrippen van regt en onregt.»

«De leden die het art. als geheel ongenoegzaam verwierpen beweerden daarentegen, dat de bedoelde verordeningen niets wezenlijks hadden uitgewerkt. Zij waren met de beste bedoelingen uitgevaardigd, maar konden geene misbruiken keeren, omdat die misbruiken zamenhingen met het stelsel om Java dienstbaar te maken aan de schatkist van het moederland en de batige saldo's zoo hoog mogelijk op te drijven; omdat het persoonlijk belang der koloniale ambtenaren medebragt de gegeven voorschriften niet op te volgen; en omdat in Indië de publiciteit geweerd werd....»

«Door de bestrijders van het art. in eene der afd. werd beweerd, dat, zoo dit niet voortdurend eene doode letter zou zijn, het veel meer moest inhouden dan de bloote aanwijzing, dat de inlandsche bevolking beschermd zal worden tegen willekeur, zonder dat zelfs gezegd wordt van wien. Daarbij moet uitdrukkelijk worden bepaald, dat de bevolking zal worden onttrokken, niet aan het gezag, maar aan het willekeurig gezag, der hoofden. Bij het regeringsreglement moest verder als beginsel worden aangenomen, dat de inlandsche hoofden eene voldoende bezoldiging zullen erlangen, maar zich dan ook zullen moeten onthouden van landbezit, van het vorderen van eenige diensten zonder betaling, van het doen van eenige heffingen, of wel het zich toeëigenen van gelden of goederen der bevolking, boven de bezoldiging hun door het gouvernement verzekerd; dat in ieder regentschap zal worden geplaatst een adsistent-resident, aan wien de regent zal onderworpen zijn; en zulks met toevoeging van het vereischte getal controleurs der landelijke inkomsten en cultures, ten einde zoo doende te kunnen waken, dat aan de gouvernementsverordeningen zonder oogluiking stipt de hand worde gehouden.»

Ook in twee andere afd. werd «de vermeerdering van het aantal Europesche ambtenaren in Indië als een middel tot betere bescherming van den inlander tegen willekeur aan de hand gegeven. Dit redmiddel werd echter door

verscheidene leden in zijne algemeenheid verworpen. Al mogt het ook waar zijn, dat het personeel der Europesche ambtenaren, die toezigt op de inlandsche hoofden kunnen uitoefenen, te weinig talrijk is, dan zou door vermeerdering van dat getal willekeur en knevelarij nog niet worden tegengegaan, tenzij deze ambtenaren zich door naauwgezetten handel en wandel onderscheidden. Thans gebeurt het maar al te zeer, dat zij uit bestaande misbruiken gerief en zelfs voordeel trekken; hetgeen hen dan wel eens ongeschikt maakt tot het uitoefenen van zoodanig streng toezigt op de inlandsche hoofden als voor het welzijn der bevolking wenschelijk zou zijn. Zoo die hoofden de Europeanen door een goed en indrukwekkend voorbeeld zagen voorgaan, zij zouden zelven zich meer van af te keuren handelingen onthouden.»

Wat art. 54 betrof, «naar het oordeel van eenige leden behoorde meer bepaald te worden uitgedrukt, dat geheele afschaffing der heerendiensten in de bedoeling der regering ligt. Zoo als het art. nu luidt was het te rekkelijk en onvoldoende, daar het toch niets meer wil dan trapsgewijze vermindering, ondergeschikt aan de eischen van het algemeen belang. Sommigen gingen zelfs een stap verder en wilden dadelijke afschaffing met opzigt tot de heerendiensten voor de inlandsche hoofden. Zonder zoodanige afschaffing, zeiden zij, is bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur onmogelijk en kan aan de in dit opzigt bestaande misbruiken geen einde worden gemaakt. In andere opzigten, met name wat het cultuurstelsel betreft, wilden deze leden eene langzame afschaffing, waarbij alle botsing vermeden wierd. Slechts ééne categorie van heerendiensten scheen op den duur te moeten blijven bestaan, die namelijk welke in het belang der gemeente of dessa door de ingezetenen werden verrigt. Misbruik was ten aanzien der heerendiensten voor de dessa minder te vreezen, omdat daartegen een waarborg bestond in de benoeming van het dessabestuur door de ingezetenen zelven.»

«Met meerdere vrijheid meenden deze leden op de afschaffing der heerendiensten in den aangeduiden zin te mogen aandringen, omdat uit de laatste regeringsverslagen wegens den staat van N. I. gebleken was, dat in sommige gevallen de gedwongen arbeid aan gouvernementswerken met goed gevolg door vrijen arbeid tegen betaling van dagloon vervangen was. Evenzoo werd in sommige residentiën de arbeid voor de suikercultuur, die, toen hij gedwongen was, tot vele moeijelijkheden aanleiding gaf, thans door vrijwillige daglooners verrigt, met een uitslag waarover zoowel de fabrikanten als de inlandsche bevolking reden hadden zich te verheugen.»

«Tegenover dit gevoelen stond dat van vele andere leden, die met het art. zoo als het daar ligt genoegen namen. Het is, zeiden zij, een groote stap voorwaarts op den goeden weg. De eischen van het algemeen belang zijn in de M. v. T. juist beperkt. Dit is de waarborg dat men niet te ver zal gaan. Men moet niet vergeten, dat geheele afschaffing der heerendiensten slechts mogelijk is waar de regel «tijd is geld» te huis behoort: dat wil zeggen onder de volken, gewillig om het gemis der heerendiensten aan het landsbestuur, hetwelk dan veel kostbaarder wordt of althans meer geldelijke uitgaven vordert, te vergoeden door geldelijke opbrengsten. Bij de inboorlingen van N. I. is dit nog het geval niet. Een groot gedeelte van den tijd wordt door hen aan rust en ledigheid gewijd, omdat de vervulling der noodzakelijke behoeften zonder groote inspanning van krachten te verkrijgen is. Bij geheele afschaffing, immers gedurende de eerste jaren, zou de regering in het geval kunnen komen van werken van openbaar nut en zelfs van dringende noodzakelijkheid, bij mangel van goedkoope arbeiders, onuitgevoerd te laten. Men zou dan geplaatst zijn tusschen het alternatief van ondragelijk hooge loonen en wederregtelijke dwangmiddelen. Dat dit laatste gevaar zelfs nu reeds niet geheel denkbeeldig is, schijnt daaruit te blijken, dat, vol-

gens geruchten, men wel beproefd heeft voor het werk tot uitdieping van het droogе dok te Soerabaija vrijwillige arbeiders te verkrijgen, maar dat voornemen hinderpalen ontmoet heeft in de buitensporig hooge dagloonen die de koelies eischten. Er hadden daarop onderhandelingen met deze lieden plaats gehad en men had hen vervolgens naar het werk zien gaan, maar — begeleid door geregtsdienaren! Evenzoo meent men, dat op het gezegde, alsof thans in sommige suikerfabrieken de arbeid door geheel vrijwillige arbeiders wordt verrigt, wel iets is af te dingen. Men meent ten minste te weten, dat deze werklieden een deel van hun loon moeten afstaan. Doch hoe dit ook zijn mogt, men heeft van deze zijde vrede met het art. en verwacht van de regering wel eene voorzigtige, maar toch eene voortgaande en krachtige beteugeling van het euvel om bijna alles door middel van heerendiensten te doen tot stand brengen.»

«Weder andere leden, ofschoon sommige der onmiddellijk voorafgaande redeneringen volkomen beamende, waren niet vreemd van het denkbeeld, dat het art. te eeniger tijd kan medewerken om onverwachte maatregelen ten aanzien der heerendiensten te doen uitvaardigen. Die diensten zijn van overoude herkomst. Zij hangen zamen met de begrippen en volkszeden van den Oosterling. Overhaaste stappen om tot oplossing daarvan te geraken zouden verkeerde gevolgen hebben. Zoolang men niet van de Javaansche bevolking, die thans aan directe belasting, onder de benaming van landrente, negen millioen gulden opbrengt, een vijfmaal grooter bedrag kan heffen, zullen de meeste heerendiensten, b. v. die voor het onderhoud van bruggen, wegen en waterleidingen, wel moeten blijven bestaan. Wilde men alleen het onderhoud der wegen op de Europesche wijze door middel van vrijwillige arbeiders, die een behoorlijk dagloon erlangen, doen plaats hebben, er zou daarvoor eene verbazende som moeten worden besteed. De rijstcultuur, de geliefde bezigheid van den Javaan,

zou verlies geven, zoo de daaraan verrigte arbeid zelfs op eene karige wijze betaald wierd. Sommigen dezer leden konden zelfs niet toestemmen, dat het afschaffen der heerendiensten ten behoeve der inlandsche hoofden raadzaam was. Dezen zouden daardoor te veel in gezag en invloed verliezen. Veeleer lachte hun het denkbeeld toe van matiging van den op te leggen last, b. v. door te bepalen, dat de inlander niet meer dan één dag in de week voor het verrigten van persoonlijke diensten zou mogen worden bezig gehouden, en dat waar zulke diensten b. v. voor het leggen van eene brug worden gevorderd, niet tevens levering der materialen mag worden gevergd.»

«Naar aanleiding dezer beschouwingen gingen eenige leden zoo ver van er op aan te dringen, dat het denkbeeld van trapsgewijze vermindering, hetwelk, al te volstrekt opgevat, allengs tot geheele afschaffing leiden moest, uit het art. verdween; terwijl weder andere leden het bedenkelijk keurden, dat de regeling geheel en al aan de zienswijze en beoordeeling van den Gouverneur Generaal overgelaten wierd. Als een landvoogd, zeiden dezen, die Indië niet kent, aan het bewind komt, zal hij ligt geneigd zijn verkeerd te noemen wat volgens Westersche begrippen dien naam verdient, maar toch betrekkelijk goed is. Zij verlangden alzoo dat geene verandering van gewigt in het stelsel der heerendiensten gebragt wierd dan met goedkeuring des Konings.»

Bij haar laatste antwoord van Juli 1854 beaamde de regeering in het algemeen het gevoelen, «dat de beweerde knevelarijen en misbruik van gezag door de inlandsche hoofden met te donkere kleuren worden afgeschilderd; dat geïsoleerde feiten te dikwijls als criteria van den geheelen toestand der inlandsche maatschappij worden beschouwd, en dat een loffelijk voorbeeld der Europesche ambtenaren het krachtigste middel is om aan inlandsche hoofden meer algemeen naauwgezetheid en regtschapenheid in te prenten.»

«Zonder te willen beweren dat het aantal Europesche ambtenaren thans reeds het maximum heeft bereikt voor een goed bestuur gevorderd,» meende zij evenwel, «dat slechts schoorvoetende tot vermeerdering moet worden overgegaan, om redenen, afgeleid uit het heilzaam beginsel» van onmiddellijke leiding der inboorlingen door hun eigen hoofden. «Het streven der Regering moet veel meer zijn om de bruikbaarheid, in den uitgestrektsten zin genomen, dan het cijfer der Europesche ambtenaren te verhoogen.»

Juist het zeer uiteenlopende der beschouwingen over de heerendiensten deed den middenweg, bij art. 54 gekozen, handhaven. Waarborgen tegen ondoordachte handelingen van landvoogden lagen in de verplichting om den Raad van Indië te horen over instruktiën en reglementen het gewestlijk bestuur (dus ook de gewestlijke heerendiensten) betreffende, en in de onmisbaar voorafgaande adviezen van direkteuren, inspekteurs, residenten enz. Het art. zelf beval «overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften». «Mogt de G. G. maatregelen van een meer doortastenden aard noodig achten, dan zouden zij afwijkingen daarstellen van gewigtige beginselen van bestuur, in welk geval hij zich zou moeten bepalen tot het doen van voorstellen aan het opperbestuur.» (Zie het tegenwoordig art. 24.)

Bij de openbare beraadslagingen over art. 52, toen 58, thans 55, niets nieuws.

Die over art. 54, toen 60, worden door den heer Sloet geopend met het voorstel tot doorhaling der woorden «en aan hunne hoofden». Hij neemt aan, «dat in eene maatschappij als die wij op Java zien, de heerendiensten niet geheel kunnen worden gemist»; dat ze in stand gehouden moeten worden «tot den aanleg van bruggen, wegen en andere openbare werken, en wel in de eerste plaats omdat de heerendiensten gevorderd worden door den Souverein, en in de tweede plaats omdat zij strekken om ook het belang

van den Javaan te bevorderen»; maar aan de hoofden kent hij op zulke diensten geen aanspraak toe. «Men laat het gewoonlijk voorkomen,» zegt spreker, dat de hoofden ze mogen vorderen krachtens «de *adat-adat*, een woord, dat men altijd bezigt, wanneer het geldt om oude misbruiken te verdedigen of te vergoêlijken; terwijl men de groote *adat*, welke ook werkelijk op Java *adat* is, voorbijziet, dat namelijk als *adat* wordt beschouwd al wat in het belang van den Javaan zelf is. Raadpleegt men het oude Hindoesche regt, dan ziet men uit de instituten van Menou, dat alleen den Souverein het regt toekomt om van de inlanders heerendiensten te vorderen, en, wanneer ik mij niet vergis, slechts één dag in de maand, hetwelk dan toch altijd nog een voordeelig regt blijft, wanneer men in aanmerking neemt over welk eene groote bevolking die Hindoesche vorsten het gebied voerden. Raadpleegt men daarentegen den Koran, dan is het daarin streng verboden om persoonlijke diensten van dien aard van de geloovigen te vorderen, en het is dan toch de Koran, die mede het Javaansche regt beheerscht.»....... «De heerendiensten, zoo als die thans bestaan, hebben haren oorsprong in het contingentenstelsel van onze Oost-Indische Compagnie en hebben onder het cultuurstelsel langzamerhand meerdere uitbreiding bekomen. Men moet zich ook voor eene dwaling wachten, waarin men telkens terugvalt, dat men namelijk de huidige regenten niet gelijkstelle met de regenten, zoo als men die onder de oude Javaansche vorsten kende, en welke laatsten meestal prinsen van den bloede, of althans aan de regerende vorstenhuizen verwant waren.»....... «De tegenwoordige regenten zijn inderdaad een brouwsel van ons koloniaal stelsel; zij zijn ambtenaren, en niets anders dan ambtenaren, ambtenaren die door ons gouvernement worden aangesteld, dikwijls verplaatst worden van de eene residentie naar de andere, die ook door ons gouvernement worden afgezet. Men heeft er zelfs onder aangetroffen,

die niet behoorden tot de hoogste maatschappelijke rangen bij de Javanen, maar die tot huiswerk toe bij de regenten hadden verrigt. Daarom wil ik toch evenwel niet beweren, dat op Java niet enkele regenten meer zouden worden gevonden, die nog verwant zijn aan vroeger bestaan hebbende vorstenhuizen. Men zegt, wanneer men dezen regenten die persoonlijke diensten wil afnemen, dan valt het prestige weg, dat zij op de inlandsche bevolking uitoefenen. Eene zonderlinge stelling voorwaar! Ik geloof juist het tegendeel daarvan te moeten aannemen: dwang en druk verwekken geen prestige, maar baren afkeer en haat in het Oosten, zoowel als in het Westen. Ik geloof dat de regenten zullen winnen in de genegenheid bij de Javanen, in genegenheid, die de eenige grondslag is van allen zedelijken invloed, wanneer hun de gelegenheid benomen wordt om dag op dag de Javanen met heerendiensten te kwellen.».... Evenwel, vermits de regenten nu eenmaal in het genot van die heerendiensten zijn, «gebieden zoowel de regtvaardigheid als eene goede staatkunde, dat men hen daarvan niet beroove zonder eene behoorlijke schadeloosstelling, zonder eene vergoeding in eene hoogere bezoldiging».

De heer Hugenholtz ondersteunt het amendement op grond van mededeelingen over de heerendiensten in het werk van den heer Rochussen: *Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië.* — De heer Rochussen merkt aan, dat hij daar wees op gelijktijdige overdrijving van diensten voor de kultures en voor de vestingwerken; dat de laatste soort nu is afgeschaft en de eerste «verminderd en getemperd». Hij verklaart zich tegen finale afschaffing van alle heerendiensten, ook van die aan de hoofden, maar voor engere beperking, «in verband met de lokale kennis van den Gouverneur Generaal».

De heer Baud kan den heer Sloet niet toegeven dat de heerendiensten ontstaan zijn uit het kontingentenstelsel der Compagnie; ze zijn van veel oudere dagteekening; hij

haalt tot voorbeeld aan de hofdiensten, die door regenten in de vorstenlanden met een groote menigte ondergeschikten verricht moesten worden, lang vóór de komst der Nederlanders. Maar — gaat hij voort, «wat daar ook van zij, die heerendiensten bestaan nu eenmaal; zij bestaan sedert lang; de geheele maatschappij heeft zich daarnaar geplooid. Zij bestaan niet slechts ten behoeve van den Souverein: zij bestaan ook ten behoeve van de meeste gezagvoerende personen. Ik wensch zoo zeer als iemand (ik geloof, dat ik daarvan door ambtsdaden het bewijs gegeven heb) de afschaffing van die heerendiensten; maar ik geloof tevens, dat men niet moet beginnen daar waar de geachte spreker het verlangt. Mijns inziens moet de Regering aanvangen met de heerendiensten, die zij zelve vergt, te verminderen en van lieverlede, zoover dit mogelijk is, af te schaffen. Die welke de inlandsche bevolking aan hare eigen hoofden bewijst kunnen inmiddels onder billijke bepalingen gebragt, maar moeten het laatst afgeschaft worden. Ik geloof, dat zij van zelf zullen vervallen, wanneer de Regering het hare zal hebben gedaan, om het voorbeeld van hervorming te geven. — Die heerendiensten, dit moet ik er bijvoegen, zijn overigens niet zoo bezwarend als men zich verbeeldt; het zijn de gouvernements-heerendiensten, veelal bestaande uit arbeid aan openbare werken, op grooten afstand der woningen van de dienstpligtigen, die het zwaarst drukken. Die diensten waren vooral drukkend toen er vestingen en andere werken moesten worden aangelegd en de middelen ontbraken om dien arbeid, op zoo vele punten te gelijk, met vrijwillige werklieden tot stand te brengen. Die vestingen zijn er nu eenmaal, en daarmede is een groot bezwaar opgeheven. Het beginsel, in dit artikel nedergelegd, zorgt, naar mijn inzien, op eene afdoende wijze voor de trapsgewijze vermindering en vervolgens afschaffing van alle *gewone* heerendiensten ten behoeve van het gouvernement, en ik ben overtuigd, dat, wanneer zij zullen beperkt zijn

binnen de engst mogelijke grenzen, alsdan die, welke de bevolking aan hare hoofden bewijst, geen noemenswaardig bezwaar zullen opleveren. Waarin toch bestaan deze? In het leveren van manschappen om de staatsie uit te maken die elk hoofd mag en moet voeren; zij bestaan verder in het verrigten van allerlei huisdiensten, zelden of nimmer in het verrigten van zwaren of verren arbeid. Ik geloof, dat die diensten veelal zoo weinig drukkend zijn, dat, al liet men aan de bevolking, welke er nu aan onderworpen is, de keuze (wel te verstaan, wanneer de overige heerendiensten zullen zijn afgeschaft, die door of in naam van het gouvernement worden opgelegd,) de keuze om die diensten niet meer te bewijzen, zij ze vrijwillig zou blijven verrigten. Het naauwe verband dat er bestaat tusschen de hoofden en hunne ondergeschikten, de gelijkheid van herkomst, godsdienst en taal, dit en veel meer nog, heeft ten gevolge, dat, terwijl het hoofd er prijs op stelt omringd te zijn, niet door loondienaren, maar door menschen afkomstig van zijnen grond of van de dessa hem daartoe afgestaan, de bewoners van dien grond of van die dessa het hunnerzijds als een voorregt beschouwen op die wijze in de nabijheid van hun hoofd te zijn. — De hervorming moet, ik herhaal het, beginnen met de gouvernements-heerendiensten; de afschaffing van de diensten aan de hoofden kan en moet worden overgelaten aan den tijd. Het gouvernement moet, mijns inziens, hier zoo als overal edelmoedig, niet bekrompen, handelen. De afschaffing van de gouvernements-heerendiensten zal voorzeker meerdere uitgaven, welligt aanzienlijke uitgaven, veroorzaken, maar daarom wensch ik dat de hervorming trapsgewijze, zelfs zeer langzaam plaats vinde. Het gouvernement moet niet de onedelmoedige rol spelen, welke naar mijn inzien zou voortvloeijen uit het amendement van ons geacht medelid; het gouvernement moet niet tot de Javanen zeggen: de heerendiensten die *ik* noodig heb zullen blijven bestaan, maar die, welke gij gewoon zijt aan

uwe hoofden te bewijzen, schaf ik af. Dit zou onbillijk, het zou vooral onstaatkundig zijn.»

De heer VAN HOËVELL vindt niet als de heer BAUD in het art. het beginsel «van *afschaffing*, slechts dat van *trapsgewijze vermindering*, niet om te komen tot eene afschaffing, integendeel, wanneer het algemeen belang nog heerendiensten eischt, moet de vermindering niet worden voortgezet». En ziedaar juist een van zijn voornaamste bezwaren. Hij wil dat men kome tot afschaffing, «langzamerhand», «met niet al te kleine stappen», van alle heerendiensten uitgezonderd die de bevolking aan de dessa bewijst; want het dessabestuur wordt gekozen door de ingezetenen der gemeente, althans dit behoort zoo, en «wanneer dus dit bestuur heerendiensten oplegt is het in het belang der gemeente en de ingezetenen zelve hebben er contrôle over». Hij wil afschaffing der overige diensten, èn omdat zij blijkens een lange lijst, door een deskundige gepubliceerd (*), drukkend zijn, èn «omdat de ondervinding geleerd heeft, dat, wanneer die heerendiensten worden vervangen door vrijen arbeid, wanneer die arbeid behoorlijk wordt betaald, wanneer gewaakt wordt dat die betaling in de regte handen komt en dat zij, eenmaal in de regte handen gekomen, daar niet wederregtelijk worde uitgenomen, in dat geval het Javaansche volk vrijwillig doet datgene, waartoe het thans, bij het stelsel van heerendiensten, door dwang wordt gebragt». Voorts wil hij *in de eerste plaats* afschaffing der heerendiensten, die aan de hoofden worden bewezen. «Het vergen van heerendiensten voor de hoofden is eene instelling die het gebruik onmogelijk maakt, die *noodzakelijk altijd misbruik ten gevolge heeft.*» Men moet dáár met de afschaffing beginnen omdat anders «de afschaffing der heerendiensten voor 't gouvernement de bevolking niet veel zal baten. Al krimpt het gouver-

(*) Deze lijst is in het Bijblad bij noot onder de rede van den spreker opgenomen. Wij maken er hierna gebruik van.

nement langzamerhand zijne eigen heerendiensten in, maar de hoofden blijven bevoegd om heerendiensten voor zich zelf te vergen, dan zal, naar mate die inkrimping van gouvernementswege geschiedt, de opengevallene ruimte weder door die hoofden worden ingenomen.» Wat het amendement betreft, spreker acht het «eigenlijk in zeker opzigt onschuldig; want blijft de regering van meening, dat de diensten aan de hoofden te bewijzen zijn in het algemeen belang, dan zullen ze, ook na de weglating dier woorden, evenwel moeten worden gepresteerd.» En toch stelt hij «hoogen prijs op die weglating; omdat, blijven ze in de wet, eene groote en gewigtige quaestie hier zal worden beslist, namelijk dat de Javaansche bevolking inderdaad *verpligt* is, om aan hare hoofden heerendiensten te bewijzen. Daarover nu zijn de deskundigen het *niet* eens; dezelfde ambtenaar, die eene lijst van de verschillende soorten van heerendiensten heeft medegedeeld, en het zij in het voorbijgaan gezegd, 't is iemand die overigens een groot voorstander is van de wet, welke ons thans bezig houdt, die deze wet heeft verdedigd en juist ter harer verdediging eene brochure heeft uitgegeven, — betoogt in dat zelfde geschrift, en ik geloof op gronden die moeijelijk te wederleggen zijn, dat de tegenwoordige regenten, buiten de vorstenlanden natuurlijk, en de overige hoofden, geen regt hebben om persoonlijke diensten van de bevolking voor zich te vorderen; dat zij dat regt *niet* ontleenen uit de inlandsche instellingen, maar alleen daaruit, dat het gouvernement het hun toekent.»

De heer VAN GOLTSTEIN doet opmerken, dat door het uitlaten der woorden «en aan hunne hoofden» die soort van heerendiensten zou onttrokken worden aan de regeling, in 't vervolg van het art. voorgeschreven, dus aan de trapsgewijze vermindering, die zijns inziens eindelijk tot afschaffing leiden zal

De heer THORBECKE wil het gewicht van deze bedenking niet ontkennen. Hij gelooft dat de bedoeling van den heer

Sloet wisser zou bereikt worden, door ook weg te laten de woorden «in het algemeen belang», en dus eenvoudig te lezen: «waartoe de inboorlingen verpligt zijn». En zulks mede op grond van de tweede alinea, volgens welke het beginsel en richtsnoer der trapsgewijze vermindering «het algemeen belang» moet zijn. «Om bij de herziening welke het artikel uitlokt de verbindtenis tot heerendiensten aan de hoofden te reduceren, heeft de G. G. enkel het algemeen belang te raadplegen. Wordt dus de geheele zaak uitsluitend van het algemeen belang afhankelijk gemaakt, dan behoeft men de hoofden niet afzonderlijk te noemen. In allen gevalle schijnt het niet noodig, de gronden der verbindtenis tot het bewijzen van diensten hier te vermelden.»

De minister Pahud brengt o. a. in het midden, dat de woorden, wier weglating men verlangt, in alle geval aanduiden dat geen derde soort van diensten geduld wordt. Aangaande het beginsel van den heer van Hoëvell, afschaffing van alle heerendiensten uitgezonderd de gemeentelijke: «Wat bepaalt zich tot het plaatselijk belang? Zijn daaronder bijv. begrepen de wegen, bruggen en waterleidingen, die van de eene gemeente naar de andere leiden en dus ook naar de hoofdplaatsen? Is daaronder begrepen het onderhoud der groote wegen, waardoor handel en nijverheid in de gemeenten wordt bevorderd?» «In de practijk zal worden bevonden, dat, wanneer men de belangen der gemeenten op het oog heeft, de algemeene belangen daarmede in zeer naauw verband staan. Het zou dus zeer waarschijnlijk nederkomen op hetgeen ook nu beoogd wordt.»

De heer Sloet meent dat het voorbeeld, door den heer Baud bijgebracht, «om den legalen oorsprong der heerendiensten te bewijzen, te veel en daardoor inderdaad niets bewijst. Het voorbeeld betreft een vroeger tijdperk, het betreft bovendien heerendiensten, die door de regenten aan hunne vorsten gegeven werden, welke, ook naar sprekers wijze van zien, volgens de oude instellingen regt

hadden om die heerendiensten te vorderen. «Omtrent de tegenwoordige diensten der bevolking aan de hoofden beroept spreker zich op «het eenstemmig gevoelen van alle deskundigen die op Java zelf en in de binnenlanden verkeerd hebben, dat er eene natuurlijke strekking is tot misbruik van die instelling, dat alle circulaires, voorschriften en ordonnantiën, of hoe men het ook noemen wil, niets kunnen afdoen om dat kwaad in toom te houden». Hij neemt aan «dat zij niet zoo zwaar zijn als de heerendiensten die gevergd zijn geworden voor het aanleggen van vestingwerken, maar moet ook doen opmerken, dat uit den aard der zaak de heerendiensten welke de hoofden dag op dag van de inlanders vorderen, niet zoo zeer in het oog loopen en daarom misschien door sommigen als minder zwaar beschouwd worden. En wanneer zij zoo zwaar niet zijn, waarom ze dan niet liever afgeschaft? Want dan zouden de regenten er ook niet veel bij verliezen.» Verder herinnert hij, tegenover de vermaningen tot voorzichtigheid, «dat sommige verstandige landeigenaren, van welke klasse men de verbeteringen op Java verwachten moet, uit eigen beweging de heerendiensten, die zij konden vorderen, hebben doen vervangen door betaalden arbeid van koelies, zonder dat die greep nog eenige nadeelige gevolgen na zich gesleept heeft.» Hij stelt thans voor: 1°. hetzelfde als de heer THORBECKE; 2°. ook in de tweede alinea de zinsnede «bestaanbaar met het algemeen belang» te doen vervallen.

De heer VAN HOËVELL antwoordt den minister: «Wanneer wij eens zoo ver zullen gevorderd zijn, dat er zal behooren te worden vastgesteld wat heerendiensten zijn in het belang van de gemeente en wat niet, dan zal dat punt moeten worden uitgemaakt. Wanneer dan de Minister daartoe medewerkt in den zin en in den geest, gelijk hij zoo even gesproken heeft, dan, erken ik, zal het doel, 't welk ik mij voorstel, niet worden bereikt; dan zullen al de heeren-

diensten onder dien vorm van heerendiensten in 't belang der dessa kunnen blijven. Maar ik vraag, of zulk eene uitlegging van mijne woorden dan zal kunnen geacht worden te zijn *een rationele uitleg*. Kan men zoo iets bedoelen, als men verlangt, dat alleen de heerendiensten in het belang van de gemeente zullen blijven? Bovendien heeft de minister over 't hoofd gezien, dat ik alleen door 't gemeentebestuur de heerendiensten aan de gemeenten wil laten opleggen, en dat ik de vrije keuze van dat bestuur door de ingezetenen in mijne bescherming neem.»

De heer Baud verklaart tegen 1°. van het nieuwe amendement geen bezwaar te hebben. «Nu zullen alle soorten van heerendiensten worden onderworpen aan het onderzoek, 't welk in de eerste alinea is voorgeschreven en er zal geen sprake zijn van een uitsluitenden kruistogt tegen die ten behoeve van de hoofden bestaande.» Minder kan hij zich met 2°. vereenigen. «Zoo als het artikel dan zou luiden zou het doel der hervormingen wel blijven eene trapsgewijze vermindering der heerendiensten, maar het zou zijn eene vermindering aan welke eene willekeurige grens zou kunnen worden gesteld. Dit is bedenkelijk. In het artikel is thans eene grens aangewezen; het artikel beveelt trapsgewijze afschaffing, behoudens de eischen van het algemeen belang. De tweede alinea der regering is veel gunstiger voor de ontheffing der inlandsche bevolking, dan het daarop voorgestelde amendement. Volgens dat amendement zou de vermindering kunnen ophouden daar, waar het algemeen belang, strikt genomen, geene heerendiensten vordert. Volgens het regerings-voorstel moet daarentegen de vermindering doorgaan tot dat zij stuit op de eischen van het algemeen belang.»

De heer Sloet volhardt. Hij verwacht dat hetgeen zijn amendement wil, «door den loop van zaken van zelf zal gebeuren. Ik elk geval mogen wij niet beslissen dat de hoofden regt hebben op persoonlijke diensten.» Met 2°. wordt

«eenig en alleen» bedoeld, «het valsche denkbeeld te bestrijden, of eene mogelijke opvatting te bestrijden, als of het algemeen belang een grond van regt zou zijn om daarop heerendiensten te vorderen». «Het spreekt wel van zelf», voegt hij nu daarbij, «dat, zonder dat wij dit in de wet uitdrukken, de regering in Indië, bij de vermindering der heerendiensten, het algemeen belang op het oog zal blijven houden. Maar ik moet er te meer op staan, om de woorden «bestaanbaar met het algemeen belang» te laten wegvallen, na de verklaring die wij uit den mond van den geachten spreker uit Rotterdam hebben vernomen, die zegt, dat er dan geene perken zullen zijn, dat men dan onbepaald zal gaan afschaffen. Ik wil ook geene perken. Ik wil, dat die vermindering zal leiden tot die uitkomst, dat eindelijk alle heerendiensten worden afgeschaft.»

De wijziging 1°. wordt met 40 tegen 15 stemmen aangenomen, de andere met 36 tegen 19 verworpen.

In de Eerste Kamer valt over de zaak niets speciaals voor. Luidens haar verslag «heeft men over 't algemeen zijne tevredenheid uitgedrukt dat deze voordragt de strekking heeft om langzamerhand met voorzigtige schreden de ontwikkeling van de vrije teelt tegenover het cultuurstelsel, en van den vrijen arbeid tegenover bezwarende persoonlijke diensten te bevorderen». «De noodzakelijkheid om Indië ten behoeve van het moederland productief te houden werd op den voorgrond gesteld» ....

En zoo gebeurde het dat in de tegenwoordige Indische grondwet een artikel plaats kreeg, luidende:

«57. In elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verpligt zijn, de gevallen waarin en de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen worden gevorderd, door den Gouverneur Generaal geregeld, in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften.

«De verordeningen, die persoonlijke diensten betreffende, worden in elk gewest, om de vijf jaren, door den Gouverneur Generaal herzien, met het doel om daarin trapsgewijze de verminderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang.

«In het verslag, bedoeld bij het eerste lid van art. 60 der Grondwet, wordt jaarlijks opgave gedaan van den staat, waarin zich de voorgeschreven regeling der hier bedoelde diensten bevindt.»

Men gelieve wèl op te merken, dat door de eerste alinea tenietgedaan worden de beperkingen, aangaande dagloon of verrekening met landrente, die in art. 68 van het vorige regeeringsreglement (evenals in art. 80 van 1830) voorkwamen, en waarmede de wetgever van 1854 wist, of weten moest, dat sedert lang de bestaande gebruiken niet overeenstemden.

§ 3. *Na het regeeringsreglement.*

Hier meen ik den historischen gang der zich kruisende bestuursverrichtingen en parlementaire overleggingen niet juister en nuttiger te kunnen voorstellen dan door aanteekeningen omtrent elk jaar afzonderlijk.

1855. In Nederland schrijven de heeren Baud, Elout, Heemskerk, Rochussen en Stolte, bij rapport van 15 Maart op de O. I. verslagen over 1851 en 1852, het volgende van het besluit van 26 Oct. 1851, op blz. 226 vermeld. «Met welgevallen nam de Commissie kennis van het voor de Javaansche bevolking hoogst gewigtig beginsel, in het najaar van 1851 aangenomen, waardoor een onbillijke en drukkende last van de schouders der inlanders is weggeschoven en aan ingeslopen misbruiken voor goed een einde werd gemaakt. Lang reeds was dergelijke maatregel wenschelijk gekeurd. Het is eene belangrijke schrede op den weg tot afschaffing der

onbeloonde heerendiensten en tot tegengang van misbruiken, welken stap de dringende behoefte aan het koloniaal batig slot verboden heeft vroeger te doen.»

In Indië treedt met 1°. Mei het regeeringsreglement in werking. Het bestuur blijft er nog eenige maanden omtrent zijn bevoegdheid met opzicht tot de toepassing van art. 57 onzeker, bij gemis van de Instruktie voor den Goeverneur Generaal. Na ontvangst van deze worden overeenkomstig de daarin vervatte bevelen des Konings nieuwe voorschriften aangaande de heerendiensten ontworpen.

Bijzondere melding verdient al. 2 van art. 59 der Instruktie (zie Bijbl. Stb. 1): «Onder den naam van heerendiensten zullen geene gedwongen leveringen worden begrepen.»

1856. Bij besluit van 10 April, zoo 't schijnt eerst publiek geworden in 1858 door overlegging bij de M. v. B. omtrent hoofdstuk IX der staatsbegrooting voor 1859, gelast de. G. G. de betrokken gewestlijke besturen:

«I. Om in den geest van art. 57 reg.regl. de heerendiensten in de gewesten onder hun beheer te herzien en daarvan een nieuwen staat zamen te stellen, ingerigt naar het aan dit besluit gehecht model, waarbij zal moeten worden gevoegd eene memorie van toelichting, houdende duidelijke vermelding van de beginselen waarop deszelfs zamenstelling heeft berust, en in het bijzonder: wie als dienstpligtigen zijn aangemerkt, wie vrijgesteld zijn, welke diensten beloond en welke niet beloond moeten worden, hoeveel de belooning moet bedragen; met last wijders om dien staat in te zenden aan den Direkteur der Kultures vóór ult°. Sept. 1856.

II. Bij die herziening in acht te nemen:

a. dat de heerendiensten worden verdeeld in *algemeene* en *bijzondere*, door elke dessa te verrigten;

onder opmerking dat onder *algemeene* diensten, die worden geregeld naar de behoefte, worden verstaan de zoodanige waaraan de geheele bevolking deel moet nemen, zooals b. v. het maken en onderhouden van wegen, brug-

gen, dammen en waterleidingen, poststations langs de binnenwegen, passangrahans, wachthuisjes, woningen van inlandsche hoofden, enzv.;

terwijl onder *bijzondere* diensten behooren:

1°. die, voor welke dagelijks een bepaald getal opgezetenen wordt aangewezen; zooals voor de bewaking van gouvernementsgebouwen, passangrahans, poststations, gevangenissen, woningen der ambtenaren; het verrigten van diensten bij de inlandsche hoofden, het snijden van gras voor de binnenlandsche postpaarden, het bezetten van wachthuizen, het schoonhouden van marktplaatsen en daarop staande loodsen, enzv.;

2°. die, welke voor geene vaste regeling vatbaar zijn en vooraf niet met genoegzame zekerheid zijn te ramen, t. w.: het vervoeren van gevangenen en veroordeelden, het vervoeren van goederen en reizigers, het overbrengen van brieven voor zoover de post daartoe geene gelegenheid aanbiedt, het presteren van koeliediensten voor al hetgeen noodig is tot oprigting en reparatie van gebouwen, het kappen en vervoeren van houtwerken;

b. dat onder den naam van heerendiensten niet zullen worden begrepen:

1°. onbezoldigde politiediensten, vermits deze diensten moeten komen ten laste der gemeenten en geregeld worden door de dorpshoofden;

2°. gedwongen leveringen, opbrengst in geld door de bevolking voor den inkoop van materialen en bezoldiging van timmerlieden, metselaars, enzv.; zullende deze uitgaven komen voor rekening van den lande;

c. dat worden opgevolgd de voorschriften in de kabinetsmissive van 25 Mei 1850, n°. 108, alsmede de bepalingen voorkomende in Stb. 1853 n^r. 9.» (Zie blz. 224 en 225.)

«III. Om, na de plaats gehad hebbende herziening en regeling der heerendiensten, aan ieder dessahoofd te doen uitreiken een piagem, volgens het aan die besluit gehecht

model, en deze telkens om de twee jaren of vroeger, naar bijzondere omstandigheden, te doen vernieuwen.

IV. Om de noodige maatregelen te nemen, opdat de belooningen, aan de inlandsche bevolking voor hare diensten verschuldigd, niet aan de regthebbenden worden onthouden door hare hoofden en andere tusschenkomende personen.

V. Om jaarlijks bij de indiening van het verslag over de heerendiensten een staat te voegen volgens het aan dit besluit gehecht model, waaruit distriktsgewijze blijkt welke diensten er verrigt zijn.»

Luidens het regeeringsverslag heeft dit besluit aanstonds «in onderscheidene gewesten eene zeer belangrijke beperking van het cijfer der dienstpligtigen» ten gevolge.

De G. G. PAHUD wil vrijen arbeid bij 's goevernements werken als regel. Zie hierover hoofdstuk II.

1857. Dat beginsel wordt door het Staatsblad publiek gemaakt. Zie als voren.

Tusschen het Indisch en het opperbestuur wordt in overleg getreden over de *afkoopbaarstelling der heerendiensten.* De minister MIJER machtigt bij brief van 5 Dec. 1857 (*) den G. G. «te verklaren, dat de regering de vergoeding in geld, als aequivalent voor de persoonlijke praestatiën aan wegen en bruggen (de kultuurwerkzaamheden daaronder niet begrepen), mits dit zij vrijwillig en volgens de keuze der belastingschuldigen, wenschelijk acht, om door een geleidelijken weg te geraken tot eene trapsgewijze opheffing van de persoonlijke dienstpligtigheid en voor te bereiden eene regeling, steunde op uitbreiding van den vrijen arbeid».

1858. Die verklaring wordt bij Indisch besluit van 2 Juni 1858, Stb. 67, uitgevaardigd.

(*) Zie mededeeling van den minister VAN DE PUTTE ter zitting der Eerste Kamer van 30 Juni 1863 (Bijbl. blz. 275).

Een besluit van Aug. doet sommige onbeloonde vervoerdiensten ophouden. (Zie hoofdstuk II.)

Intusschen is sedert eenigen tijd in Nederland meer en meer een algemeene belangstelling ontwaakt voor het vraagstuk van vrijen tegenover verplichten arbeid op Java. De heer STOLTE meent naar aanleiding daarvan, ter zitting der Tweede Kamer van 24 Feb., de aandacht te moeten vestigen op eenige bedenkingen, waaronder de volgende:

« Indien alles wat door heerendiensten wordt verrigt tegen dagloon moest worden bewerkstelligd, zouden daarvoor millioenen schats vereischt worden..... Het ligt op den weg der regering om die heerendiensten van lieverlede en trapsgewijze in te krimpen, en dat is gedurende de laatste jaren ook betracht. Zelfs willen eenigen beweren dat men hier en daar, hoe loffelijk de bedoeling ook moge zijn, te ver is gegaan, en te veel uit het oog heeft verloren dat bij vermindering van heerendiensten o. a. moet gelet worden op de geringe bezoldiging der inlandsche ambtenaren, in het bijzonder die der districtshoofden, welke wel genoodzaakt zijn om van den geringen man die diensten te vorderen, als volgens hadat of oud gebruik mogen worden gevorderd.

« Naarmate de heerendiensten verminderen en die vermindering plaats maakt voor arbeid tegen billijk dagloon, zullen ook gaandeweg de indirecte belastingen meer opbrengen. Doch hoe veel waarheid deze stelling ook moge behelzen, mag zij echter niet leiden om dadelijk alle heerendiensten af te schaffen; want dit zou niet kunnen geschieden dan door te gelijker tijd nieuwe belastingen in te voeren, welker opbrengst voor den geringen man zoo drukkend zoude zijn als het hem thans gemakkelijk is om den last der onbetaalde diensten te torschen.

« Wij moeten hierbij niet uit het oog verliezen, dat meest alle voorwerpen van eerste behoefte en algemeen gebruik nu reeds op Java belast zijn, hetzij door invoerregten dan

wel heffingen of pachten..... Wierd nu plotseling tot de afschaffing van heerendiensten overgegaan, welk voorwerp van algemeen gebruik zou in aanmerking kunnen komen voor eene indirecte belasting, waarvan de opbrengst in eenige evenredigheid zou staan tot de groote uitgaven, die uit de intrekking der heerendiensten zouden voortvloeijen? Er zou tot niets anders kunnen worden overgegaan dan tot de opdrijving der landrenten en tot verhooging der inkomende regten, van den prijs van het zout en der tarieven waarnaar de pachters zich moeten gedragen. En daar noch het een noch het ander met het algemeen belang strookt, zou de toevlugt moeten worden genomen tot eene opbrengst in geld bij hoofdelijken omslag.

« Het laatste zou ik als eene ramp voor den Javaan beschouwen, want bij niets is hij meer aan afpersing en knevelarij onderworpen dan bij eene belasting die in geld moet worden opgebragt, en die geen oogst of iets van dien aard tot maatstaf van berekening zou hebben.

« De slotsom van deze overweging is, dat niet dan zeer langzaam de heerendiensten kunnen worden verminderd, als gelijken tred moetende houden met de meerdere opbrengst der bestaande belastingen op voorwerpen van algemeen gebruik. De pacht op het debiet van opium laat ik hier geheel buiten beschouwing.

« De heerendiensten zullen alzoo nog een geruimen tijd bestaan; want buiten de kosten, uit de intrekking onmiddellijk voortvloeijende, komt vooral in aanmerking de verhooging der wedden van vele inlandsche hoofden, eene meerdere uitgave welke ook gepaard zou moeten gaan met eene uitbreiding van het personeel bij het plaatselijk Europeesch bestuur, ten einde ten krachtigste te waken, dat, na de verhooging der tractementen van de inlandsche ambtenaren, door hen geene diensten zonder geldelijke belooning van den geringen man worden geëischt. »

De minister Mijer antwoordt denzelfden dag, dat zijns

inziens uit art. 57 «de bewustheid» doorstraalt, «dat er diensten zijn die, in overeenstemming met bestaande gebruiken, instellingen en behoeften, van de bevolking moeten gevorderd worden en die slechts trapsgewijze vermindering toelaten, zonder welligt ooit geheel te kunnen worden vervangen».

Bij gelegenheid van de begrooting van Koloniën in Nov. drukt «men» bij 't V. V. het vertrouwen uit, dat de geest van art. 57 in 't oog gehouden wordt, «in zoover namelijk de heerendiensten te beschouwen zijn als eene belasting in arbeid, waarvoor eene belasting in geld in de plaats behoort te worden gesteld, althans voor zoover dit mogelijk zij».

De minister Rochussen antwoordt: «Als algemeen beginsel aan te nemen, dat heerendiensten door belasting in geld vervangen zullen worden, zou zeker niet zijn in het belang van den inlander, die meestal gemakkelijker van zijnen tijd een gering gedeelte kan opofferen dan belastingen in geld opbrengen. Eene plotselinge en algemeene invoering van dat stelsel zou ontwijfelbaar ook storend inwerken op het cultuurstelsel, welks instandhouding is voorgeschreven.»

Luidens het Verslag der Eerste Kamer over die begrooting, wordt door «de meeste leden» aan de regeering «de uiterste behoedzaamheid» aanbevolen tegenover zekere denkbeelden of maatregelen van den laatsten tijd, waaronder de afschaffing der heerendiensten. De minister Rochussen antwoordt schriftlijk en mondeling, dat hij niet kan inzien tot zulken wenk aanleiding te hebben gegeven. Hij heeft immers in de andere kamer steeds diezelfde politiek verdedigd.

1859. Op last van den minister Rochussen (*) wordt bij Indisch besluit van 11 Maart, Stb. 10, de verklaring van 1858 omtrent de *afkoopbaarheid van heerendiensten* ingetrokken.

De bemoeinissen der laatste jaren lossen zich op in een

(*) Zie de noot op blz. 252.

voorlopige regeling der heerendiensten bij gewestlijke staten, van welke aanteekening wordt gehouden bij een reeks van besluiten van 6 September. Een kabinetsbrief van denzelfden dag drukt den residenten op 't hart, die regeling steeds te verbeteren, «zoodanig dat in de behoeften van de dienst en de inlandsche hoofden worde voorzien door den geringst mogelijken arbeid der bevolking». «Over het algemeen moet het streven zijn, met opvolging van de voorschriften» (vermeld op blz. 224 en 225) «voor zooveel betreft de *algemeene* diensten, te waken en te doen waken dat het noodige en nuttige worde verrigt, met vermijding van alle overdaad en overdrijving, en met betrekking tot de zoogenaamde *bijzondere* diensten, om dezelve, waar zulks nog niet is geschied, al dadelijk onder vaste regels te brengen, en om overal *deze* diensten, — welke door den dienstpligtige als drukkender dan de algemeene diensten worden beschouwd, omdat ze bij korte tusschenpozen geregeld wederkeeren, — waar dit zonder bezwaar geschieden kan trapsgewijs te verminderen.» Voorts moet «deze gewigtige aangelegenheid ten ernstigste» aanbevolen worden aan de «Europesche ambtenaren en inlandsche hoofden».

Daarop volgt bij besluit van 5 Dec., Stb. 102, de vaststelling van instruktiën voor de residenten, regenten en distriktshoofden. De betreklijke artt. der twee eerstgemelde luiden:

De resident (art. 50) «zorgt, dat de persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen volgens de bestaande instellingen alsnog verpligt zijn, in billijkheid en met onpartijdigheid over de bevolking verdeeld worden, en dat geene nieuwe of meerdere persoonlijke diensten gevorderd worden dan tot dusver gebruikelijk en gewettigd is en niet strijdig bevonden wordt met reeds uitgevaardigde voorschriften. Hij onderzoekt gestadig, voor welke verminderingen, bestaanbaar met het algemeen belang, de eisch van dienstpligtigheid vatbaar is, behoudens instandhouding, zooveel mogelijk, van de per-

soonlijke diensten, welke de ingezetenen eener dessa, volgens voorouderlijke instellingen, in het belang van die dessa verrigten. Hij zorgt dat onder den naam van heerendiensten geene gedwongene leveringen ten koste der ingezetenen worden begrepen. Onverminderd zijne verpligting om tot het verminderen van den eisch van persoonlijke diensten voorstellen te doen telkens wanneer daartoe aanleiding mogt bestaan, deelt hij in het cultuurverslag of bij afzonderlijk rapport jaarlijks mede den uitslag zijner onderzoekingen en den staat waarin zich de regeling der hierbedoelde diensten bevindt.»

De regent (art. 22) «zorgt, dat de hem door den resident of adsistentresident bekend gemaakte regelingen en verordeningen der aan de bevolking opgelegde persoonlijke diensten met naauwkeurigheid worden ten uitvoer gelegd. Hij onthoudt zich van het maken van veranderingen daarin en waakt tegen iedere neiging bij de ondergeschikte inlandsche beambten en hoofden om daarvan af te wijken. Hij ziet toe dat ter zake dier persoonlijke diensten geen willekeur plaats vinde; dat daaronder geen gedwongen leveringen, hetzij in geld, hetzij in goederen of materialen, worden begrepen; dat de inlandsche beambten deswege niet tusschen beide treden in de huishoudelijke regelingen van iedere gemeente; en dat, in geval van behoefte aan buitengewone of wisselvallige diensten bij algemeene oproeping, de distriktshoofden met onpartijdigheid de gemeenten daarin doen deelen. Hij gaat na, welke bezwaren of gebreken in de bestaande regelingen voorkomen, welke middelen kunnen strekken om zonder nadeel voor het algemeen belang de diensten te verminderen of te verligten, en brengt het een en ander ter kennis van den resident of den adsistentresident.»

De distriktshoofden doen hetzelfde in hun kring.

Het regeeringsverslag roemt de werking van deze voorschriften. «In verschillende gewesten was daardoor verligting tot stand gebragt, voornamelijk door inkrimping van het aantal dienstdoenden bij de inlandsche hoofden.»

In de Tweede Kamer laat de heer VAN HOËVELL, 25 Feb., zich aldus uit: «Bij elke afschaffing van heerendiensten behoort men ook de belangen der schatkist in het oog te houden. Heerendiensten zijn eene belasting, en bij eene afschaffing van die belasting dient in overweging genomen te worden, welke voordeelen er tegenover zullen staan voor de schatkist.»

De heer VAN TWIST, 25 Nov.: «Sommigen beweren dat volkomen en geheel vrije arbeid op Java onmogelijk is zoo lang er nog eenige heerendiensten zullen bestaan. Ik stem dat toe. Maar moet daarom het begin zijn afschaffing van alle heerendiensten? Ik geloof het niet. Het regeringsreglement zegt, dat de heerendiensten trapsgewijze zullen verminderd worden. Men trachte zooveel mogelijk verband te brengen tusschen heerendiensten en vrijen arbeid.» Daartoe zijn reeds pogingen aangewend, o. a. bij de theekultuur. Spreker vraagt, «of het middel niet te vinden zou zijn in eene regeling van de wijze hoe men de heerendiensten zou kunnen afkoopen. Die afkoopsprijs kon dan door de dienstpligtigen, of door den ondernemer in wiens dienst zij zijn, worden betaald, en met dat geld zouden dan vrije arbeiders kunnen beloond worden.»

De minister ROCHUSSEN antwoordt, 25 Nov., dat juist in dat verband brengen tusschen vrijen en gedwongen arbeid de moeilijkheid ligt. De verplichting tot arbeid rust op den grond. »Gelukt het een lid der gemeente zich aan dien gezamenlijken last te onttrekken, dan doe ik niets anders dan dien last overbrengen op de overige, op een minder getal leden.»

Tot staving van zijn zienswijze leest de minister een bericht voor van den hoofdingenieur DE BRUIJN, «een praktisch man». Naar diens oordeel, gegrond op hetgeen hij «op Java gezien en ondervonden» heeft, verschilt de feitlijke toestand zeer van den toestand op het papier der van het goevernement uitgegane regelingen. Volgens de regelingen zouden alle

diensten rusten op den grond, op het privilegie; dus op de gogols, aandeelhebbers in de gemeentegronden, in het vruchtgebruik der vischvijvers enzv.; niet op de menoempangs. In de praktijk zijn de hoofden wel verplicht om menoempangs mede in te deelen; zonder dat «kwam er nooit iets gereed of tot stand». «Er is derhalve geen Javaan die geheel kan beschikken over zijn tijd en over zijne handen. Allen zijn dienstpligtig.» Bij zoodanigen toestand is het duidelijk, hoe «de huishouding van de dessa in de war loopt», waar eenige dessabewoners hun diensten gaan verhuren. De bekende invloed der hoofden weet trouwens zulke inbreuken tegen te gaan. Evenwel: «op de hoofdplaatsen, in de nabijheid der centrums van de Europesche bevolking, zijn geen landbouwers, bestaat geen cultuur, en zijn de overige heerendiensten, door de bevolking te verrigten, uit den aard der zaak van weinig beteekenis. Daar heeft zich dus eene klasse van daglooners kunnen vormen, als het ware geheel afgescheiden van de boven omschreven inlandsche huishouding, en zoo vindt men aldaar den vrijen arbeid gelijk wij dien begrijpen. Ook de delta van Soerabaja kan eenige dergelijke vrijwilligers opleveren, omdat zich op die plek, in verhouding van de uitgestrektheid gronds, eene zoo talrijke en opeengehoopte bevolking bevindt, dat de verwijdering van sommigen niet zoo zeer op de achterblijvenden in de dessa's drukt.»

1860. Volgens regeeringsverslag opnieuw «verligting der heerendiensten in verscheidene gewesten».

Blijkens andere stukken wordt afgezien van het beginsel van 1857 omtrent de goevernementswerken. Zie hoofdstuk II.

Art. 6 van het Indisch besluit van 8 Maart nr. 14, (Bijbl. Stb. 856,) geeft aan de residenten te kennen, «dat het de bepaalde wil is der regering, dat de Europesche ambtenaren en inlandsche hoofden zich onthouden van alle inmenging in de aangelegenheid van vrijen arbeid, hetzij om die te bevorderen, hetzij om die tegen te gaan.» Dit

geschiedt op een last van den minister Rochussen, slotsom zijner overwegingen gedurende den parlementairen strijd in 1859.

Een nadere slotsom, ten gevolge van gelijken strijd in 1860, wordt door denzelfden minister aldus geformuleerd in zijn vooraf op schrift gebrachte rede van 14 Dec. 1860. «De vrije arbeid in het algemeen moet onder den inlander op doelmatige wijze worden bevorderd. Maar waar die nog niet of niet in voldoende mate bestaat, moet de wezenlijkheid worden erkend en aangenomen, opdat het algemeen belang er niet onder lijde.»

De heeren Elout, van Hoëvell, van Nispen, Poolman en van Twist, gekommitteerd tot onderzoek van het regeeringsverslag 1857, nemen in hun rapport van 25 Juli de vraag op, of het niet mogelijk ware zekere heerendiensten «jaarlijks *afkoopbaar te stellen* voor hen die zulks zouden verlangen tegen eene te bepalen som».

1861. Hiertelande weder eindeloze diskussie over vrijen en gedwongen arbeid, doch steeds hoofdzaaklijk ten aanzien van de kultures. Voor ons alleen aan te halen een opmerking uit de Eerste Kamer, (bij 't Verslag over hoofdstuk Koloniën, toegelicht door den heer Hartsen ter zitting van 5 Jan. 1862,) of het verlaten van den verplichten arbeid als beginsel bij de goevernementskultures niet leidt tot vernietiging van het beginsel van heerendiensten in 't algemeen. De minister Loudon antwoordt, dat kultuur- en heerendiensten «twee afzonderlijke zaken zijn die niet met elkaar staan of vallen». Tevens verklaart hij zich voor «groote omzigtigheid bij de naleving van art. 57 reg.regl.».

De heer van Hoëvell ijvert in zijn *Tijdschrift* (II, 144) voor *afkoopbaarstelling der heerendiensten* tot uitvoering van art: 57 reg. regl.

Op Java volgens regeeringsverslag weder een «niet onbelangrijke vermindering der heerendiensten in sommige gewesten». Door aanschrijvingen wordt er de algemeene

aandacht der autoriteiten gevestigd op het nodige voor een volgende vijfjaarlijksche regeling in 1864 (Bijbl. Stb. 1025). Intusschen, zegt het regeeringsverslag, «kon over het algemeen, naar het gevoelen der gewestelijke autoriteiten, de werking der heerendiensten, door de in de laatste jaren gemaakte betere regelingen, als niet te drukkend worden aangemerkt».

1862. De betaling voor het vervoer van goevernementsgoederen in heerendienst wordt aanmerklijk verhoogd. (Zie hoofdstuk II.)

Volgens den minister Uhlenbeck is het «de wensch, het streven,» van het in dit jaar opgetreden kabinet, «dat langzamerhand in Indië een toestand worde geboren en ontwikkeld, waardoor de belasting, welke door den inlander thans ten deele in arbeid wordt opgebragt, van hem in haar geheel in geld kunne worden geheven». Doch men «beoogt geenszins eene vermindering van inkomsten». «Wanneer de inlander kon worden ontheven van meer dan éénen band, waardoor hij thans wordt verhinderd zoo veel tijd als wenschelijk is te besteden tot het voortbrengen van waarde, en hij voor zijnen arbeid eene meer geëvenredigde geldelijke belooning geniet, kan en moet ook van hem trapsgewijze geldelijke belasting worden geheven. Hij zal alsdan tot de betaling in staat zijn.» Zoo schrijft de minister (18 Juni) in antwoord op het Verslag der Eerste Kamer omtrent het batig slot van 1859, meer bepaald dan hij mondeling verklaarde ter zitting der Tweede Kamer van 26 Mei. Hij voegt er bij: «De Regering zal, wanneer het oogenblik daar is, dat gewigtige punt maken tot een onderwerp harer meest belangstellende zorg.» Evenwel, schoon het bewind tot «zoodanige verandering in het bestaande stelsel» volkomen bevoegd is krachtens artt. 56, 57, 58 en 20 reg.regl., denkt het tegenwoordig kabinet «van die bevoegdheid slechts in zoo verre gebruik te maken als de regeling van ondergeschikt belang moet geacht worden.

Maatregelen van meer ingrijpenden aard, waaronder het wijzigen van belastingstelsels, zullen door haar slechts in overleg met de wetgevende magt worden tot stand gebragt.» Laatstlijk, op den fatalen 29sten Dec., in de Eerste Kamer, verklaart hij, «dat er alleen sprake was van het bereiken van een einddoel misschien eerst over 20, 30 of 100 jaren».

De tegenstand, dien het «streven» ondervindt, betreft inzonderheid de kultures.

Omtrent de heerendiensten hebben wij nog het volgende aan te teekenen.

22 *April*. De minister schrijft naar aanleiding van het bovenvermelde kommissierapport van 1860, dat «het Indisch bestuur onlangs is uitgenoodigd zijne aandacht te vestigen op de vraag, of het stelsel van *afkoop van heerendiensten*, dat te Padang bestaat, niet voor meerdere plaatsen (misschien ook afdeelingen) met vrucht zou kunnen worden ingevoerd».

6 *Juli*. Ontwerp van wet op kultuurondernemingen in N. I. Art. 37: «De bij de kultuurondernemingen gebezigde arbeiders kunnen de persoonlijke diensten, waartoe zij verpligt zijn, en die niet strekken ten behoeve der gemeenten, noch van de gouvernementscultures, *afkoopen* tegen eene door het algemeen bestuur te bepalen som.» Luidens de toelichting wordt afkoopbaarstelling als de voor den staat voordeeligste wijze van uitvoering van art. 57 reg.regl. beschouwd.

25 *Okt*. M. v. B. omtrent hoofdstuk Koloniën. Het daarbij overgelegd verslag van 14 Sept. 1857 der kommissie voor de suikeraangelegenheden op Java bevat:

1°. «dat de ongeëerfden niet zoo weinig dienstpligtig aan den souverein worden beschouwd als men schijnt te veronderstellen, maar even goed als de geërfden, natuurlijk met eenige wijziging naar plaatselijke omstandigheden, door de dessabesturen met cultuurarbeid en andere diensten worden belast» (Bijblad blz. 348[36]);

2°. dat in de dessa's op Java «veel gebruikelijk» zijn schikkingen of overeenkomsten onder de hoofden van gezinnen, ten gevolge waarvan een zeker getal personen zich voor vast gedurende een bepaalden tijd tot een bepaalde soort van verplichten arbeid jegens de overige dienstplichtigen verbindt (Bijbl. blz. 348[33]);

3°. dat «bijna overal» in zwang is het stellen van betaalde plaatsvervangers door zoodanige heerendienstplichtigen die, daartoe in staat, wegens bijzondere omstandigheden zulks voordeelig of aangenaam achten (als voren).

4 Dec. De heer van de Putte (aanstaand minister) zegt: «Een hoofdgeld van den Javaan te vorderen moet men aanhouden tot een nog zeer verwijderd tijdstip, waarvoor men nog verscheidene phases moet doorloopen, eer men kan overgaan tot een afkoop der heerendiensten. Kan men daartoe overgaan, dan zal als aequivalent daarvoor het hoofdgeld van den Javaan te pas komen.»

27 Dec. De heer van de Putte, lid der Eerste Kamer, verklaart de aflossing der heerendiensten in geld niet «praktikabel».

29 Dec. De minister Uhlenbeck antwoordt: «De afkoopbaarheid van de heerendiensten is reeds bewezen door de daad. Te Batavia en Buitenzorg hebben verschillende landheeren den inlanders veroorloofd de heerendiensten te vervangen door eene praestatie in geld. In verschillende dessa's zijn de diensten, die de inwoners in het belang der gemeente moeten verrigten, door praestatie in geld vervangen, en die gelden worden door het dessabestuur aangewend in het belang der dessa. Personen tot heerendiensten opgeroepen stellen remplaçanten daarvoor in de plaats, die, boven hetgeen zij van landswege genieten, nog betaling ontvangen tot een gezamenlijk bedrag, dat verreweg overtreft hetgeen een vrij man bij een particulier kan genieten. Dit is eene van de redenen waarom dikwijls het loon van den vrijen arbeider zoo hoog is. Ook uit dien hoofde moge

het wenschelijk zijn de heerendiensten af te koopen, maar ik wil daarom niet zeggen dat die maatregel algemeen genomen zal worden; verre van daar. Slechts zeer langzaam kan uit de heerendiensten een schakel worden weggenomen en de laatste zal wel zijn die, welke strekt tot instandhouding der openbare gemeenschap.»

1863. *4 Feb.* V. V. over het wetsontwerp op de kultuurondernemingen. «Ofschoon de meeste leden in het afgetrokkene geleidelijke opheffing der persoonlijke of heerendiensten op Java eene wenschelijke zaak zouden rekenen,» vond art. 57 «in al de afdeelingen afkeuring.» Het regeeringsreglement wilde «algemeene, geheele herziening der verordeningen op dit stuk voor elk gewest in eene bepaalde rigting»; het ontwerp daarentegen «voor een bepaald doel een greep in een bestaanden toestand, die daardoor niet weinig uit zijn geheel zou worden gebragt». «Eenige leden voegden er bij, dat bij de vaststelling van art. 57 reg. regl. van het denkbeeld is uitgegaan, dat er op Java persoonlijke diensten zijn, die in overeenstemming met de bestaande landsgebruiken en instellingen alleen trapsgewijze vermindering toelaten, zonder welligt ooit geheel te kunnen vervangen worden.»

«Maar al liet men het reg.regl. ter zijde, kan dit art. van het wetsontwerp moeijelijk anders dan onregtvaardig en tevens schier onuitvoerbaar worden genoemd. De bevoegdheid tot afkoop der persoonlijke diensten wordt uitsluitend verleend aan de arbeiders bij bijzondere cultuurondernemingen. Zij zouden dus, tot groot nadeel van de overige Javanen, een privilegie genieten van stuitenden aard. De arbeider b. v. zou, alleen omdat hij in dienst van een Europeschen tabaksondernemer werkzaam is, zich van heerendiensten kunnen bevrijden; terwijl hij, die voor eigen rekening tabak voor de inlandsche markt op Java teelt, van dat voorregt verstoken zou blijven. En hoe zou het voorschrift worden uitgevoerd? Het zal, als men niet zoo

zeer de deswege bestaande verordeningen en staten, maar de wezenlijkheid raadpleegt, niet gemakkelijk vallen de uitgestrektheid der hier bedoelde heerendiensten goed te berekenen en dus de afkoopsom naar billijkheid vast te stellen. Gesteld echter men slaagde daarin, aan wien zal dan die som worden betaald? Zal zij als eene bate in de schatkist worden gestort? Maar dan zal de last der niet voor particuliere ondernemers werkende Javanen te grooter worden, enkel en alleen opdat die ondernemers meer dienst van hunne arbeiders zouden kunnen trekken. Zal men integendeel het afkoopgeld besteden om bij het verrigten der heerendiensten de afgekochten door vrijwilligers te doen vervangen? Maar als die vrijwilligers niet of niet in genoegzamen getale te bekomen waren, zou de last immers weder moeten nederkomen op hen, voor wie, in strijd met alle beginselen van regtvaardigheid, de gelegenheid tot afkoop gesloten is.»

24 *Feb.* De minister VAN DE PUTTE trekt het wetsontwerp op de kultuurondernemingen in.

26 *Mei.* De heer GEVERS DEYNOOT verklaart, op grond van eigen bevinding en ter plaatse verkregen inlichtingen, dat de Javaan «gebukt gaat onder de onophoudelijk van hem gevergde heerendiensten». Hij verlangt «zooveel mogelijk opheffing van heerendiensten», doch tevens «voorzigtigheid».

De heer WINTGENS herinnert met VAN ALPHEN (redevoering van 1826), dat de verplichte arbeid van den Javaan een aan den soeverein verschuldigde belasting is. «Houdt men dat niet in het oog, dan is alle billijkheid weggenomen; dan ziet men in hem geen belastingschuldigde meer, maar een werkkracht, zoo als de vrijarbeidersleer hem genoemd heeft.»

25 *Juni.* Aan de Eerste Kamer, ter gelegenheid van de definitieve begrooting voor Koloniën, schrijft de minister: «Hetgeen men belasting in arbeid noemt, verkeert bij ontwikkeling van een volk in geldelijke bijdragen tot bestrijding

der staatsuitgaven; het is een werk des tijds en het gevolg der wijziging van maatschappelijke toestanden en behoeften. Het kan, naar het begrip van den ondergeteekende, niet het eigenlijk doel van ons bestuur in Indië zijn, alle praestatiën in arbeid, welke de bevolking thans zijn opgelegd, te vervangen door belastingen. Zulk een denkbeeld zou in de eerste plaats ten aanzien der heerendiensten toepassing moeten vinden; maar voor afschaffing of afkoopbaarstelling van heerendiensten op eenigzins ruime schaal is de tijd nog niet gekomen. Trapsgewijze vermindering wordt door art. 57 reg.regl. geboden.»

30 *Juni*. De minister herhaalt mondeling in de Eerste Kamer het door hem gezegde op 4 Dec. 1862. (Zie blz. 263).

In Indië geven verregaande vergrijpen van zeer ondergeschikte Europeesche en inlandsche beambten aanleiding, om bij besluit van 6 Nov. (Bijbl. Stb. n^r^. 1499) den residenten «aan te bevelen, met de meeste gestrengheid er tegen te waken dat de heerendienstpligtige bevolking niet voor huisselijke of andere diensten, vreemd aan het werk waarvoor ze zijn aangewezen, gebezigd worden; met uitnoodiging om de Europeesche en inlandsche ambtenaren die zich aan zoodanige wederregtelijke handelingen mogten schuldig maken, onverwijld aan de regering bekend te maken.»

1864. De eerste vijfjaarlijksche algemeene herziening der heerendiensten, gelijk we op blz. 261 zagen reeds in 1861 voorbereid, wordt, na «omstandige gedachtenwisseling» met het opperbestuur (zie noot onder het regeeringsverslag over 1861), uitgeschreven bij Indisch besluit van 3 Sept. (zie Bijbl. Stb.).

Art. 1 daarvan luidt: «In voldoening aan art. 57 reg.regl. worden de regeling en verdeeling der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verpligt zijn, op Java en Madura, met uitzondering van de vorstenlanden, vóór ult°. Junij 1865 herzien met inachtneming der volgende regelen en wenken.

I. De heerendienstpligtigheid rust op den grond, niet op den persoon.

Van de heerendienstpligtigen wordt onder gewone omstandigheden niet meer gevorderd dan één dag (12 uren) arbeid van de zeven etmalen en dus over een geheel jaar niet meer dan 52 dagen arbeid.

Waar bij de regeling der heerendiensten, ten gevolge van beperktheid van het getal dienstpligtigen en van de hoeveelheid der te verrigten diensten, van deze beginselen moet worden afgeweken, wordt hiervan kennis gegeven aan en goedkeuring gevraagd van den G. G., door tusschenkomst van den Direkteur der Kultures.

II. De gemeentelijke diensten worden, behoudens toezigt dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene regtstreeksche regeling van 's bestuurswege onderworpen.

De kultuurdiensten worden door bijzondere voorschriften beheerscht.

De regeling en de omslag der zoogenaamde heerendiensten geschieden in verband met de lasten, welke op de bevolking voor de gemeentelijke en kultuurdiensten drukken, zoodanig dat hare aan de regering verschuldigde werkkrachten op geen tijdstip van het jaar overschreden worden.

III. Onder den naam van heerendiensten worden geen gedwongen leveringen begrepen, zoodat van de bevolking niets mag gevorderd worden wat niet te verkrijgen is zonder haren individuelen of gemeentelijken eigendom aan te randen.

De strekking van dit voorschrift is nader toegelicht in de besluiten van 25 Nov. 1861 en 7 Julij 1862 nr. 2 en 20.» [Die besluiten, ook genomen na overleg tusschen Indisch en opperbestuur, verklaren: «dat, behoudens de bestaande voorschriften die andere bepalingen inhouden, de heerendienstpligtige bevolking belast blijft met het verzamelen, verplaatsen en vervoeren van de ruwe materialen en het bewerken er van tot het doel waartoe zij gebezigd moeten worden; zonder dat de betrokken bevolking verpligt is om materialen

van welken aard ook, voor zoover ze haar in eigendom behooren, af te staan en te leveren, al dan niet tegen vergoeding van de waarde; behoudens de gevallen waarin tot wering van rampen van hooger hand, in tijden van oorlog en diergelijke, over het eigendom tegen latere billijke vergoeding moet worden beschikt, en zonder dat zij, die tot het verzamelen, verplaatsen, vervoeren en bewerken aangewezen worden, meer mogen belast worden dan de anderen; alles met beperking van den kring, binnen welken deze werkzaamheden mogen worden gevorderd, zoodanig dat de heerendienstpligtige zonder buitengewone inspanning of meer uren arbeid dan waartoe hij per dag verpligt is, van de plaats waar hij wordt te werk gesteld naar zijne woning kan terugkeeren».]

«IV. De heerendiensten zijn onderscheiden in algemeene en bijzondere diensten.

Onder algemeene diensten worden verstaan de zoodanige welke niet dagelijks, doch naar de behoefte worden geregeld, en waaraan zoo noodig de gansche bevolking deel neemt.

Bijzondere diensten zijn de zoodanige, waarvoor dagelijks een vast getal inboorlingen uitkomt, of waarvoor dagelijks bij raming een zeker getal kan opgeroepen worden.

V. Onder geen naam of voorwendsel worden van de bevolking andere heerendiensten gevorderd dan die in de artt. 2 en 3 van dit besluit genoemd zijn.

Waar het blijkt, dat op andere onvermijdelijke diensten niet gelet is, dient het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur, door tusschenkomst van den Direkteur der Kultures, onverwijld een behoorlijk toegelicht voorstel in, tot uitbreiding van het overzigt der bij artt. 2 en 3 opgesomde algemeene of bijzondere diensten.

VI. De algemeene en bijzondere diensten worden over de dessa's zooveel mogelijk gelijkmatig verdeeld en binnen het distrikt beperkt. De omslag geschiedt dessasgewijze, in verband met de werkkrachten der ingezetenen.

VII. De onderlinge schikking en individuele regeling der aan de dessa's opgelegde diensten worden aan de gemeenten zelve overgelaten.

VIII. De verdeeling der diensten geschiedt met inachtachtneming van den kortst mogelijken afstand tusschen de woningen der dienstpligtigen en de plaatsen waar ze worden te werk gesteld.

Deze regel wordt in de eerste plaats betracht bij de verdeeling der *bijzondere*, en eerst daarna, voor zooveel mogelijk en noodig, bij de verdeeling der *algemeene* diensten.»

Art. 2. «De algemeene heerendiensten zijn onderscheiden in:

a. diensten ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden van openbare werken van algemeen nut, waarbij het belang der inlandsche bevolking betrokken is, zooals: wegen, bruggen, dijken, dammen en waterwerken, bazaarloodsen, wachthuizen, mijlpalen.

Voorloopig worden, in afwachting van nadere regeling, onder deze rubriek nog gerangschikt de woningen van inlandsche hoofden, poststations op wegen waar geene landspostpaarden gestationeerd zijn, passangrahans en distriktsgevangenissen.

Deze diensten worden kosteloos verrigt, of, zoo bijzondere omstandigheden daartoe aanleiding geven, tegen eene tegemoetkoming voor voeding; en zulks, voor zooveel betreft het herstellen en het onderhouden der bedoelde werken, in het eerste geval op last van het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur, in het tweede na verkregen magtiging van den G. G.;

b. diensten ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden van alle andere landswerken, welke naar de aangenomen beginselen in vrijen arbeid moeten uitgevoerd worden, doch waarvoor geene vrije arbeiders te bekomen zijn.

In afwachting van verdere regeling worden deze diensten niet verrigt dan na verkregen magtiging van den G. G., tegen zoodanig loon als in elk geval zal bepaald worden.

Bij de regeling der algemeene heerendiensten wordt voorts het volgende in acht genomen:

I. Zij worden zooveel mogelijk gevorderd en uitgevoerd op vaste tijdstippen van het jaar, niet zamentreffende met kultuurdiensten en met den tijd waarin de bevolking padi en tweede gewassen plant.

II. Geene nieuwe werken, bij *a* bedoeld, worden ondernomen, noch verfraaijingen aan bestaande werken aangebragt, zonder vooraf verkregen magtiging van den G. G. Hiervan zijn uitgezonderd de kleine dammen en waterleidingen, die de bevolking gewoon is jaarlijks tot bevordering van haar eigen landbouw aan te leggen buiten tusschenkomst van het Europeesch bestuur.»

Den overigen inhoud kunnen wij hier bekorten om daarop in ons hoofdstuk II terug te komen.

§ III van art. 2 bevat speciale regels omtrent het onderhoud van verscheidene soorten van werken.

Art. 3 bepaalt omtrent de *bijzondere* heerendiensten in het algemeen, dat daarvoor «speciale dessa's worden aangewezen op den kortst mogelijken afstand gelegen», en noemt als zoodanig:

a. Het bewaken van 's lands pakhuizen.

b. Het bewaken van passangrahans.

c. Het bewaken en schoonhouden van passers.

d. Het bewaken der niet verpachte overvaarten.

e. Het bewaken der tempels en heilige graven.

f. Het bezetten der wachthuizen.

g. Het doen van diensten bij de inlandsche hoofden.

h. Het leveren van gras voor de paarden op de poststations «elders dan waar gouvernements postpaarden gestationeerd zijn».

i. Het overbrengen van brieven (pasoeratan).

k. Het vervoeren van reizigers en goederen.

l. Het vervoeren van gevangenen.

m. Het bewaken der gevangenissen.

Wat omtrent elke kategorie wordt voorgeschreven melden wij in hoofdstuk II.

Art. 4 schrijft de residenten aan:

a. om van de te maken regelingen staten te doen samenstellen, ingericht, voor zoo ver dit is overeen te brengen met de plaatslijke toestanden en met het voorkomende in art. 1—3, volgens het model, gearresteerd bij besluit 10 April 1856, en in te dienen vóór ult°. Sept. 1865;

b. om na afloop van elke regeling de inlandsche hoofhoofden van eenvoudige voorschriften te voorzien;

d. « om distriktsgewijze aantooningen te laten zamenstellen:

1. van degenen die van heerendiensten zijn vrijgesteld;

2. van de inlandsche hoofden wien heerendienstpligtigen verstrekt worden, met opgave van het aantal aan ieder hunner toegewezen;

3. van alle overige inlanders van rang of aanzien te wier behoeve dagelijks eenige heerendienstpligtigen uitkomen, met opgaaf als voren. »

Art. 6 verlangt van de residenten vóór ult°. Nov. 1864 advies over de bepaling van een vast getal huisgezinnen voor diensten bij inlandsche hoofden en andere inlanders van rang of aanzien, en over een maatregel omtrent de binnenlandsche posterijen: zie hoofdstuk II.

Ter zitting der Tweede Kamer van 20 *Dec.*, dus na de bekendwording van bovengemeld besluit, verklaart de minister « hervorming » nodig te achten in het heerendienststelsel.

1865. 11 *Januari.* In de Eerste Kamer zegt de minister, « altijd regeling van grondbezit en heerendiensten vooropgesteld » te hebben.

21 *Maart.* Het O. I. verslag over 1862 deelt aan de kamers de volgende opmerking mede. « De heerendiensten worden niet altijd door de dienstpligtigen verrigt. Velen laten zich vervangen door bij hen in dienst

zijnde boedjangs of zoogenaamde menoempangs, of anderen. Deze remplacering geschiedt geheel en al bij onderlinge schikking en buiten de bemoeijenis des bestuurs. Hetgeen daarvoor door de dienstpligtigen wordt betaald, is uit den aard der zaak zeer ongelijk. De landbouwer in Soerabaja doet zijne vijfdaagsche heerendienstpligtigheid veelal over voor 100 duiten (83⅓ cent) en soms meer. Voor den arbeid in de suikerfabrieken aldaar wordt aan een vervanger soms 40 à 50 duiten te goed gedaan, en ontvangt deze van den fabrikant nog bovendien 25 cents daags.»

Juni. Een besluit van 18 Juni (Stb. nr. 59) schaft alle heerendiensten bij 's lands pakhuizen op Java af. Zie hoofdstuk II.

Juli. Met toestemming van den minister wordt in het *Tijdschrift voor N. I.* (blz. 66 der afl. voor Juli en Aug.) het volgende opgenomen uit een officieelen brief van den resident van Soerabaja van 2 April 1863:

«Volgens de instellingen mag om de *vijf* dagen één dag arbeids gevorderd worden van ieder die aandeel heeft in de velden welke tot de dessa behooren, of die een eigen huis of eigen erf bezit.

«Omtrent andere gewesten dan het door mij bestuurde ontbreken mij gegevens. In de residentie Soerabaja zullen de heerendiensten, zoo niet beter, nogtans niet minder goed geregeld zijn dan elders. En toch is het mij bij onderzoek gebleken, dat van de bedoelde instellingen, in elk opzigt, is en moet worden afgeweken.

«Zelfs in Sidho-ardjo, de rijkst bevolkte afdeeling welligt van gansch Java, moet, gedurende vier tot vijf maanden van *elk* jaar, voor alle diensten te zamen, van de heerendienstpligtigen gevorderd worden de opkomst eens om de *twee* dagen *en somwijlen meer*; terwijl, om die krachtsinspanning mogelijk te maken, alle werkbare mannen tot persoonlijke dienst worden gedwongen, onverschillig of zij al dan niet dienstpligtig zijn.

« Het beginsel, dat de heerendienst rust op den grond, kan bij gevolg niet gehandhaafd worden.

« Bij eene berekening der dagdiensten *naar de instellingen* zou in de residentie Soerabaja, gedurende zekere maanden van het jaar, voor alle *bekende* diensten te zamen, en dus met inbegrip der gouvernementskultures, eene hoeveelheid van ongeveer vijf millioen dagdiensten te kort schieten aan de behoefte. Deze diensten worden nogtans verrigt en daarmede dus overschreden de som der door de bevolking verschuldigde werkkrachten.

« Daartegenover kan niet gesteld worden, dat in eenige andere maanden van het jaar minder diensten noodig zijn dan volgens de instellingen gevorderd kunnen worden; want, daargelaten dat het zeer onzeker is, of die verademing werkelijk aan de bevolking wordt geschonken, helpt het haar, gedurende het grooter tijdvak waarin hare werkkrachten overschreden worden, en waarin zij juist voor eigen landbouw zorgen moet, weinig, of zij op andere tijdstippen van het jaar iets minder zwaar wordt gedrukt.

« Ik verwacht hier de tegenwerping, dat het bestuur niet bekend is met het juiste zielental der bevolking, noch met het zuiver aantal dienstpligtigen, waaromtrent de opgaven verkregen worden van de inlandsche hoofden, die er belang bij hebben het cijfer der bevolking kleiner voor te stellen dan het in werkelijkheid is. Maar hiertegenover kan ik stellen, dat het bestuur evenmin bekend is met al de schromelijke misbruiken, die in de vordering van persoonlijke diensten door hoogere en lagere hoofden plaats grijpen. Wanneer het grooter getal dienstpligtigen opweegt tegen de som van misbruiken, zou er reden van tevredenheid bestaan. »

30 *September*. Indiening van het ontwerp van wet, in de wandeling gedoopt de kultuurwet. Het zwijgt te eenenmale van de heerendiensten.

16 *Oktober*. V. V. over begrooting Koloniën 1866. —

« Men » wijst op bovenstaand uittreksel in een betoog van onze tekortkomingen tegenover het reg. regl., speciaal art. 55.

« Verscheidene » leden beschouwen partieele verordeningen omtrent heerendiensten als inbreuken op de taak der wet, die het kultuurstelsel en wat daarmede in verband staat regelen moet. Andere leden beweren daarentegen, dat de heerendiensten « geen onderwerp van wetgeving zijn ». Wanneer de G. G. daaromtrent verordeningen uitvaardigt, doet hij niets meer dan uitvoering geven aan art. 57 reg.regl. Alleen dan wanneer met opzigt tot de algemeene strekking dier maatregelen bezwaren bestaan, staat het aan de wetgevende magt in het moederland die bezwaren te doen gelden. »

3 *November*. De minister antwoordt, dat de laatstbedoelde meening zeer juist is en dat « eene voorloopige regeling der heerendiensten ter uitvoering van art. 57, waarmede aanzienlijke verligting van haren druk wordt beoogd, op dit oogenblik een punt van overleg met het Indisch bestuur uitmaakt ».

1 *December*. Ter Tweede Kamer verhaalt de heer VAN SWIETEN, dat, volgens recente mededeelingen, de bevolking van Malang aan den kontroleur aldaar *f* 25 's jaars per man heeft geboden om vrij te zijn van heerendiensten. In eene andere streek van den Oosthoek wilden sommige Javanen daarvoor *f* 60, anderen *f* 100, anderen zelfs *f* 150 's jaars geven. « Dit zijn denkbeelden die men vroeger in Indië niet ontmoette. Het leert hoe de Javaan thans veel meer den druk gevoelt van hetgeen hij vroeger eene noodzakelijkheid noemde ».

De heer ROCHUSSEN stelt alle vertrouwen in dit gezegde, maar gelooft « dat het dan wel zal zijn een eenig voorbeeld ».

De heer VAN SWIETEN ontkent dat. Het gezegde « bepaalt zich niet tot enkele plaatsen of personen, maar is vrij algemeen ».

1866. De pas verlopen eerste vier maanden van dit jaar zijn rijk in stof voor deze aanteekeningen.

In Januari verschijnt het V. V. omtrent de kultuurwet. «Er waren leden die, zich op het standpunt der Regering plaatsende, haar voorstel onvolledig noemden, omdat daarbij over het gewigtige onderwerp der heerendiensten het stilzwijgen was bewaard. Dat stilzwijgen moest bevreemden, al ware het ook dat de Minister van Koloniën had verklaard, dat die diensten geen onderwerp van wetgeving konden uitmaken. Heerendiensten behoorden niet te huis in een stelsel van vrijen arbeid; in een stelsel hetwelk, consequent doorgevoerd, leiden moest tot het geven van onbelemmerde beschikking aan de Javaansche bevolking over tijd, krachten, eigendom en kapitaal. Wierd uit die keten van vrijheden één enkele schakel weggenomen, er moest stoornis komen in het geheel. Over de schadelijke en drukkende werking der heerendiensten kon geen twijfel bestaan. Zij werd reeds door Raffles en Muntinghe erkend. De voormalige resident Potter heeft zich even ongunstig daarover uitgelaten. In het bekende rapport van den heer Umbgrove leest men»... Hier volgt iets over den invloed der algemeene dienstplichtigheid op het verkrijgen van werkvolk voor de suikerfabrieken. Vergelijk blz. 263. «Zulke getuigenissen moesten er toe leiden om, met het oog op bevordering van vrijen arbeid, tot geheele afschaffing der heerendiensten over te gaan. Het bezwaar, spruitende uit de omstandigheid dat de inlandsche hoofden thans van die diensten genot en voordeel hebben, zou door de voorgenomen verhooging van bezoldiging dier hoofden welligt geheel of grootendeels vervallen. Men vroeg evenwel deswege van den Minister inlichting. Andere leden, ofschoon gaarne erkennende dat door de heerendiensten een drukkende last op de bevolking wordt gelegd, meenden dat de wet te regt over het onderwerp der heerendiensten het stilzwijgen bewaart. Dit onderwerp is reeds geregeld bij art. 57 reg.regl. Dat art. is geen

doode letter gebleven. De diensten ten behoeve van het gouvernement zijn reeds aanmerkelijk ingekrompen. Op dit oogenblik verder te gaan scheen onraadzaam. Blijkbaar had bedoeld art. de strekking om door trapsgewijze vermindering tot geheele afschaffing te komen. Weder andere leden verklaarden zich tegen die afschaffing, zelfs in een verwijderd verschiet. Zij zouden meenen, door daarop aan te dringen, den Minister nog meer voort te stuwen op eenen weg, dien hij verder dan hun wijs en doelmatig voorkwam betrad. Geheele afschaffing der heerendiensten zou in hun oog nog meer inbreuk maken op het voor N. I. vroeger aangenomen regeringstelsel en schadelijk zijn voor ons gezag. Zij werd, naar hunne meening, bij art. 57 geenszins bedoeld. Bovendien zouden door die afschaffing de Indische uitgaven aanmerkelijk toenemen. Het werk aan de wegen en al de andere werken, thans in heerendienst verrigt, zou dan moeten worden uitbesteed. Daargelaten nu nog de vraag, of daarvoor, bij de vlugt die de bijzondere ondernemingen van landbouw en nijverheid volgens het wetsontwerp bestemd zijn te nemen, genoeg vrijwillige handen zouden te bekomen zijn, wordt door de heerendiensten aan den lande eene uitgaaf van eenige millioenen guldens 's jaars bespaard. Die diensten waren overigens, vooral nu zij langzamerhand gematigd zijn, zoo drukkend niet als men het wel eens deed voorkomen, en behooren in eene Aziatische maatschappij te huis. In sommige deelen des Rijks in Europa zijn zulke praestatiën in arbeid nog zelfs in onzen tijd niet geheel onbekend. De voorstanders van eene meer onmiddellijke afschaffing der heerendiensten op Java ontkenden niet dat het batig slot daaronder lijden kon. Maar dit moest zulk een nuttigen maatregel niet terughouden. De meerdere en betere arbeid der bevolking, na het bevrijden van knellende banden, zou eene bron worden van verhoogde welvaart, en die verhoogde welvaart ook op de landsinkomsten gunstig terugwerken. »

Deze gedachtenwisseling in «den boezem» der Tweede Kamer wordt eenigermate voortgezet bij het rapport, op 26 Feb. uitgebracht door de heeren Blom, Pijpers, Rochussen, van Swieten en van Voorthuijsen, over verslag O. I. 1862. «De mededeeling, dat velen de heerendiensten tegen betaling van eenig geld overdragen op anderen, trok de aandacht. Het is een bewijs van vooruitgang in de huishoudkundige begrippen van het volk en opent het vooruitzigt op de mogelijkheid om eens de heerendiensten door de opbrengst van belasting in geld te doen vervangen. Het toont tevens aan, dat het volk gaarne door werken iets meer verdient dan voor zijn onderhoud volstrekt noodig is, en dit is een sterke spoorslag tot arbeid.»...... «Aangenaam was het berigt dat, waar zulks slechts eenigzins kan geschieden, de bevolking geleidelijk ontheven wordt van het praesteren van heerendiensten.»..... «Tegenover deze beschouwingen van de meerderheid der commissie stelde zich die der minderheid. Zoo van den eenen kant, zeide zij, het misbruik, en zelfs het gebruik in strijd met de wet, moest worden geweerd, van den anderen kant blijkt uit deze mededeelingen, dat bij de regering welligt te veel afkeer tegen die diensten bestaat en dat zij niet genoeg doordrongen is van het besef, dat het verleenen van persoonlijke diensten eene der voorwaarden is tegen welke de bevolking het gebruik van den grond heeft.»

Terwijl alzoo in Nederland heen en weer geschreven wordt, vaardigt de Indische regeering de volgende twee ordonnantiën uit, beide in werking te treden op 1°. Januari 1867, en betreffende «de gouvernementslanden op Java en Madura, de Preanger regentschappen voorshands uitgezonderd»:

1°. van 3 Januari, «door den Koning gemagtigd zijnde»:

«I. Met intrekking van het Koninklijk besluit van 12 Jan. 1852 l^a^ IJ geheim, wordt het apanage of ambtelijk landbezit van alle inlandsche hoofden en ambtenaren, de dorpsbestuurders alleen uitgezonderd, afgeschaft.

II. Het vorderen van gedwongen persoonlijke diensten, betaald of onbetaald, van de inlandsche bevolking door of ten behoeve van Europesche en inlandsche ambtenaren en hoofden, dan wel andere personen, de dorpsbestuurders alleen uitgezonderd, is onvoorwaardelijk verboden.

III. Het vorderen van gedwongen leveringen, betaald of onbetaald, aan of ten behoeve van wien ook, van de inlandsche bevolking is onvoorwaardelijk verboden.

IV. In de huisvesting van inlandsche regenten en distriktshoofden wordt door en voor rekening van het gouvernement voorzien zonder eenige beschikking over den arbeid der dienstpligtige bevolking noch over hare goederen. Andere inlandsche hoofden en ambtenaren voorzien zelve in hunne huisvesting zonder eenige bemoeijenis van het gouvernement of van de bevolking.»

2°. van 15 Februari, «krachtens magtiging des Konings» en «voor zooveel noodig onder de nadere goedkeuring des Konings»:

«Art. 1. Tot persoonlijke diensten waartoe de inboorlingen verpligt zijn worden alleen zij geroepen, die aandeel in ontgonnen grond dan wel een eigen erf bezitten.

2. Van de inboorlingen tot persoonlijke diensten verpligt wordt niet meer gevorderd dan één dag arbeid om de zeven etmalen, en dus over een geheel jaar niet meer dan 52 dagen arbeid.

3. De duur van een dag arbeid bedraagt 12 uren, daaronder begrepen den tijd noodig voor het afleggen van den afstand tusschen de woning van den dienstpligtige en het werk waarvoor hij is opgeroepen.

4. Behoudens het geval van watersnood of van andere algemeene rampen worden van de inboorlingen onder geen naam of voorwendsel andere of meerdere persoonlijke diensten gevorderd dan die strekken ten algemeenen nutte en met inachtneming van het bepaalde bij art. 5 dezer ordonnantie bij algemeene verordening uitdrukkelijk aangewezen zullen worden.

5. Onder de persoonlijke diensten bij deze ordonnantie bedoeld zijn niet begrepen die ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde kultures, waaromtrent de bestaande voorschriften van kracht blijven, noch de gemeentelijke diensten, die, behoudens toezigt dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene regeling van bestuurswege onderworpen zijn.

6. De regeling en de omslag der persoonlijke diensten geschieden in verband met de lasten welke op de inboorlingen voor de gemeentelijke en kultuurdiensten drukken, zoodanig dat van hunne werkkrachten op geen tijdstip van het jaar te veel gevorderd wordt.

7. De persoonlijke diensten worden over de dessa's zooveel mogelijk gelijkmatig verdeeld en binnen het distrikt beperkt. De onderlinge schikking en individuele regeling der opgelegde persoonlijke diensten worden aan de gemeenten zelve overgelaten.

8. De verdeeling der diensten over de dessa's geschiedt met inachtneming van den kortst mogelijken afstand tusschen de woningen der dienstpligtigen en de plaatsen waar zij worden tewerkgesteld.

9. De inboorlingen zijn niet verpligt tot eenige levering, betaald of onbetaald, ten behoeve van 's lands dienst, van materialen of andere goederen die haar bijzonder of gemeentelijk eigendom zijn. Elke vordering van dien aard is onvoorwaardelijk verboden.

10. Elke handeling in strijd met de voorschriften op het stuk der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verpligt zijn, en met het verbod tegen gedwongen leveringen, is strafbaar volgens regels bij algemeene verordening vast te stellen.»

De minister doelt op beide maatregelen in zijn M. v. B. van 6 April omtrent de kultuurwet, door te zeggen (§ 5), dat «omtrent de heerendiensten voldoende is voorzien door art. 57 reg.regl.»; dat «het nogtans aan uitvoering van dat

art., hetwelk eene vijfjarige herziening der verordeningen, deze diensten betreffende, voorschrijft, haperde, totdat de grondslagen dier herziening werden gelegd bij ordonnantie» (lees besluit) «van 5 Sept. 1864»; dat nu de diensten en leverantiën aan de inlandsche «ambtenaren» kunnen worden afgeschaft «in verband met» de verhoging van hun bezoldiging «waarvoor de noodige credieten op de Indische begrooting voor 1867 zijn aangevraagd»; en dat «de bijzondere diensten nog voor inkrimping of voor betere regeling vatbaar zijn».

Daarna verschijnt het ontwerp van wet tot vaststelling der begrooting van N. I. voor 1867, ingezonden bij koninklijke boodschap van 4 April, waar de verhoging der bezoldiging van de inlandsche «hoofden» bij afzonderlijke nota wordt toegelicht. Wij zullen onder hoofdstuk II er gebruik van maken.

II. *Historisch overzicht der politiek omtrent elke soort van deze diensten in* 1849—66.

§ 1. *Aanduiding der soorten.*

De lezer is thans in 't bezit van een overzicht der politiek omtrent de heerendiensten der goevernementslanden *in het algemeen.* 't Zou de duidelijkheid niet zeer bevorderd hebben, ware de gedragslijn omtrent *elke soort* dezer diensten daartusschen geweven. Men gelieve nu den loop van die lijn, onder den indruk van het aangeteekende over de algemeene ideeën, in dit hoofdstuk na te gaan.

Doch in welke soorten laten de heerendiensten zich scheiden? Wij hebben gezien dat de verordeningen na het regeeringsreglement ze verdeelden in *algemeene* en *bijzondere*, met een paar onbestemde uitzonderingen (gemeentelijke en kultuur-diensten), en met niet volkomen vastheid in de kenmerking der twee hoofdklassen.

Het kenmerk der *algemeene* diensten heet in de voorschriften van 1856 (blz. 250):

a. dat zij geregeld worden naar de behoefte;

b. dat de geheele bevolking daaraan deel moet nemen.

In de voorschriften van 1864 (blz. 268):

a. dat zij niet dagelijks, maar naar de behoefte worden geregeld;

b. dat de geheele bevolking, zoo nodig, daaraan deel neemt.

En het kenmerk der *bijzondere* diensten:

in 1856, dat er dagelijks een bepaald getal opgezetenen vóór wordt aangewezen, óf dat ze voor geen vaste regeling vatbaar en vooraf niet met genoegzame zekerheid te ramen zijn;

in 1864, dat er dagelijks een vast getal inboorlingen uitkomt, of dat er dagelijks bij raming een zeker getal kan opgeroepen worden.

Zoodanige klasseering schijnt met de natuur der zaak bezwaarlijk overeen te brengen.

Alle oproeping van heerendienstplichtigen steunt op behoefte. Zoo zegt ook het regeeringsreglement. Behoefte dus is geen onderscheidend merk.

Dat «de geheele bevolking» (men bedoelt van een dessa) aan eenige algemeene dienst zou deel nemen is ondenkbaar, al ware 't alleen omdat er onder de bijzondere diensten zijn, die dagelijks verricht moeten worden.

Men heeft vermoedelijk te uitsluitend gelet op de wijze van oproeping, zich minder bekreund om juistheid van termen.

Teruggaande in de openbare officieele schrifturen, ontmoeten we twee andere verdeelingen der heerendiensten.

Het O. I. regeeringsverslag over 1849 onderscheidt ze in *gewone* en *buitengewone*.

Het O. I. regeeringsverslag over 1854, naar de omschrijving van 1849 verwijzend, maakt gewag van een ontleding der heerendiensten door den Direkteur der Kultures in *be-*

taalde en *onbetaalde*. Deze reikt m. i. evenmin tot den bodem der zaak. Diensten van denzelfden aard worden hier betaald, ginds niet betaald. Betaalde diensten, als het loon gering is, kunnen door hun aard zwaarder zijn dan onbetaalde. Betaling dus is weder geen beslissend kenteeken.

Wetenschaplijk beschouwd komt mij de grondgedachte van het verslag over 1849 't bruikbaarst voor, mits uitgebreid in den zin van onze definitie op blz. 202.

Het is toch voor den belastingschuldige een zeer wezenlijk onderscheid, of de verplichte diensten *zelden* of *doorgaans* verricht moeten worden. En meteen is datzelfde onderscheid misschien voor den wetgever een niet te verwerpen wenk.

Doch de aard der bestaande diensten wijst op een tweede onderscheiding, en wel die der overheden aan wie de diensten bewezen worden. Er zijn in dit opzicht drie overheden: de staat, de centrale inlandsche hoofden, de gemeente.

Om niet al te veel te deelen behandelen wij afzonderlijk:

1°. bij § 2, de buitengewone heerendiensten aan den staat.

Daartoe behoren:

A. de krijgsdiensten bedoeld bij art. 113 reg. regl.;

B. diensten bij andere openbare rampen dan oorlog;

C. de eerste aanleg of bouw, zoomede zware herstelling of vernieuwing, van openbare werken (wegen, bruggen, dammen, kanalen, waterkeeringen, gebouwen).

Onder deze zijn er van langen duur, b. v. fortifikatiën; hoe lang echter onderhanden, eenmaal komen zij klaar; de arbeid is dus niet doorgaande;

D. diensten bij reizen van den Goeverneur Generaal;

2°. bij § 3, de gewone heerendiensten aan den staat, t. w.:

A. kultuurdiensten,

B. diensten bij den aanmaak van zout,

C. onderhoud van openbare werken,

D. diensten bij 't vervoerwezen,

E. dagdiensten bij goevernementsadministratiën,

F. politiediensten;

3°. bij §§ 4 en 5, de diensten aan de hoofden en aan de gemeente.

Eindelijk dient gelet op een territoriale onderscheiding, in ons vorig hoofdstuk telkens herinnerd, door de jongste verordeningen uitdruklijk gemaakt, betreffende de Preanger regentschappen. Wij wijden daaraan § 6.

§ 2. *Diensten aan den staat. Buitengewone.*

A. *Krijgsdiensten.*

Art. 113 reg. regl. bepaalt: «De ingezetenen zijn verpligt om op den voet, reeds bepaald of nader te bepalen, deel te nemen aan schutterijen of andere gewapende vereenigingen, welke door den G. G. noodig worden geoordeeld tot bewaring van rust en orde. Algemeene verordeningen bepalen, welke ingezetenen, bij de schutterijen ingelijfd, kunnen geroepen worden om mede te werken tot de handhaving van het Nederlandsche gezag in Indië.»

Dezen arbeid, niet aan de inboorlingen alleen, maar aan alle ingezetenen opgelegd, kon men wellicht buiten onze definitie van heerendienst gelegen achten; evenzeer als b. v. hulp bij brand en dergelijke plaatslijke diensten, waarmede (door toepassing van eenig ander art. van het regeeringsreglement) alle klassen van inwoners belast kunnen worden. De bepaling heeft echter, van de zijde der inlandsche bevolking bezien, een te eigenaardige beteekenis, om haar bij een overzicht van de persoonlijke dienstplichtigheid der inlanders voorbij te gaan.

Dit blijkt ook terstond uit de gedachtenwisseling over het art. tusschen de Tweede Kamer en de regeering. Het V. V. van Maart 1853 bericht, dat «al de leden eener afdeeling» zich tegen het denkbeeld verklaarden «dat immer inlanders, inzonderheid Javanen, tegen hun wil aan een stelsel van gedwongen ligting voor de krijgsdienst

wierden onderworpen». De regeering antwoordde: «Het is wel degelijk de bedoeling, dat inlanders (en mitsdien ook de Javanen) zullen blijven medewerken tot instandhouding van orde en rust. Dit is altoos aldus begrepen geworden; getuigen de talrijke barissans die op de been waren tijdens den door Dipo Negoro veroorzaakten opstand. Het zijn gewapende vereenigingen van geheel tijdelijken aard, en daarbij was geen sprake van gedwongen lotingen voor de krijgsdienst.» Luidens de verdere toelichting zouden inlanders, «vallende in de termen om door de inlandsche regenten bij hunne barissans te worden opgenomen», van schuttersdienst vrij zijn.

Wij doelen hier uitsluitend op die barisan-diensten, in onze nieuwere geschiedenis de meest buitengewone (zeldzame) van alle heerendiensten. Na den Javaschen oorlog behoefden ze slechts zeer enkele malen gevergd te worden.

De organiseerende besluiten van 1856 en 1864 en de ordonnantie van 15 Feb. 1866 laten deze soort geheel onvermeld.

Een doorgaande krijgsdienstplichtigheid van den inlander op Java bestaat niet. Er is echter weleens aan gedacht haar in te voeren. De minister VAN DE PUTTE verhaalde daarvan aan de Tweede Kamer, zitting 3 Juni 1863, doelende op een in Nederland in 1853 vastgestelde formatie van het Indisch leger: «Men had het denkbeeld geopperd om een soort van conscriptie in te voeren; maar vermits in Indië» onder den inlander «geen burgerlijke stand bestaat, zou eene conscriptie als in Europa reeds daarom eene onmogelijkheid zijn. Toen werd voorgesteld eene algemeene recrutering, ten einde, door middel van designatie of aanwijzing door de dessabesturen, eene zoogenaamde militie op te rigten, waaruit de noodige manschappen tot versterking van het leger zouden te vinden zijn. Daartegen echter zijn zoo velerlei overwegende politieke bezwaren geopperd, dat men ook van dit denkbeeld heeft moeten afzien.»

Dit betrof een uitbreiding van de korpsen pradjoerits. Omtrent hen is bij het reglement in Stb. 1849 n^{r}. 29 bepaald, dat zij aangenomen worden « door vrijwillige werving ». Doch niet overal geschiedde het zoo. Het regeeringsverslag over 1858 bericht, dat in Pekalongan de detachementen pradjoerits « bij wijze van heerendienst » geworven waren. De regeering ontbond ze en verlangde nieuwe samenstelling met opvolging van het reglement.

(Van de heerendiensten in sommige gewesten *ten behoeve* van bestaande korpsen pradjoerits wordt gehandeld onder § 3 E.)

B. *Diensten bij andere openbare rampen dan oorlog.*

Wij zagen op blz. 221 dat de resolutie van 23 Feb. 1836 voorschreef: « Wanneer bij overstroomingen, dijkbreuken of andere rampen en gebeurtenissen, een grooter getal menschen wordt opgeroepen dan het register der heerendiensten toestaat, zal daarvan door den resident moeten worden verslag gedaan aan het gouvernement. »

In het organiseerende besluit van 1864 vindt men niets van dien aard. Letterlijk opgevat wordt het vorderen van deze diensten, voor zoover ze niet begrepen kunnen worden onder « gemeentelijke diensten » en onder « herstelling van openbare werken », door § V van art. 1 (blz. 268) verboden.

Gesteld een watersnood. Wat gedaan moet worden om het water te keeren is een « openbaar werk »; daartoe kan het bestuur heerendiensten vorderen. Wat gedaan moet worden om de eigendommen eener gemeente te redden, is gemeentelijke dienst, en het volk van elke gemeente daartoe voor zijn gemeente verplicht. Maar waar tot redding van zulke eigendommen meer volk vereischt wordt dan de beschikbare handen in de betrokken gemeente, of waar het geldt redding van goederen die niet aan een

gemeente maar aan den staat behoren, duldt het besluit geen heerendienst. « Beschikking over het eigendom » der inboorlingen echter, « tegen latere billijke vergoeding, » wordt door het besluit in zoodanige gevallen toegelaten, vermits het in § III van art. 1 verwijst naar het besluit van Juli 1862. Zie blz. 267.

De ordonnantie van 15 Febr. 1866 neemt, wat het vorderen van heerendienst voor zulke gevallen betreft, het denkbeeld van verbod weg bij art. 4: « Behoudens het geval van watersnood of van andere algemeene rampen » en wat daar volgt (blz. 278). Dat art. geeft zelfs vrijheid om dan heerendiensten te vorderen die *niet* « strekken ten algemeenen nutte ». Overigens bepaalt de ordonnantie ten aanzien van deze gevallen niets dan dat de inlander ook bij die gelegenheid tot geenerlei « levering, betaald of onbetaald, » verplicht is. Zij vernietigt alzoo op dit punt de bevoegdheid, door het besluit van 1864 voorbehouden.

C. *Aanleg of bouw, en zware herstelling of vernieuwing, van openbare werken.*

a. Buitengewone verdedigingswerken.

Ik zal hier eenvoudig den inhoud der gedrukte officieele stukken, naar tijdsorde, woordelijk of zaaklijk, teruggeven. Waar geen andere genoemd wordt is de bron het regeeringsverslag.

1849. « De groote behoefte aan werkvolk (koelies) bij de in aanleg zijnde verdedigingswerken op Java heeft jaren achtereen het Indisch bestuur veel gebruik doen maken van het souvereine regt, aan den beheerscher dezer gewesten toekomende, om de inlandsche bevolking, mits volgens met de adat overeenstemmende regeling van beurten enzv., ten arbeid te stellen ten algemeenen nutte. Van den aanvang dier werken af, in 1832, is dit middel toege-

past, met betrachting dat de verpligte arbeid, waar het kon, niet alleen gedragen werd door de bevolking van het gewest waar het werk tot stand moest komen, maar verdeeld werd onder dat en de omliggende gewesten.

«Toen te Soerabaja, behalve de fortificatiën, nog de buitengewone havenwerken aangelegd moesten worden, en de autoriteiten verzochten om de daartoe benoodigde koelies op deze wijze bijeen te doen brengen, maakte de G. G. (Rochussen) geene bedenking het oude voorbeeld te volgen; gelijk trouwens onder zijn bestuur ook voor de fortificatiën op andere plaatsen geschied is. De G. G. deed zulks op grond van de vertoogen van hoofdambtenaren en hoofdofficieren, die door lange ervaring geacht moesten worden het al of niet uitvoerbare van den maatregel te kunnen beoordeelen; doch ontveinsde zich de meerdere bezwaren niet, thans aan zoodanige oproepingen klevende, bij vergelijk met vroegere jaren, toen het cultuurstelsel niet zoo ver opgevoerd was.

«Die bezwaren werden weldra gevoeld; wel is waar niet zóó dat de oproeping volstrekt ontraden moest worden, — want door eene betere inrigting van den maatregel zou deze geene onoverkomelijke moeijelijkheden met zich slepen, — maar toch in genoegzame mate om den ingenieur, met de havenwerken te Soerabaja belast, te doen beproeven zich zonder verpligte arbeiders te redden.

«Dit had een voor het bestuur en de bevolking zeer gewigtig gevolg. Terwijl namelijk de verpligte koelies uit andere gewesten te Soerabaja 20 duiten daags en reisgeld heen en weder genoten, gelukte het hem het benoodigde getal koelies voor de havenwerken te werven uit vrijwilligers, tegen een dagloon van 30 duiten; en die vrijwillige koelies arbeidden met zoo veel meer lust, dat men, hen bij taak latende werken, 65 % besparing vond tegenover het bezigen van verpligte koelies. Daarbij komen de indirecte voordeelen, ontstaande uit tevredenheid bij anders ontevre-

denen, en uit ongestoorden landbouw, door bevrijding des gezeten dorpelings van het òf in persoon optrekken naar 's lands werken òf daarvoor plaatsvervangers stellen tegen veelal hooge betaling.

«Deze proef mag, ofschoon het getal vrijwillige koelies aan rijzing en daling onderhevig is, aangenomen worden als de mogelijkheid te hebben bevestigd om, zelfs met voordeel voor den lande, de buitengewone werken van algemeen nut, grootendeels, zoo niet geheel, zonder het oude middel van oproeping tot verpligten arbeid tot stand te brengen.

«In 1849 is dan ook het bezigen van vrijwillige koelies voor de onderhanden verdedigingswerken te Soerabaja, Samarang en Tjilatjap bevolen; echter niet met dadelijke afschaffing van het beginsel van verpligten arbeid, zoodat men zich tevens van verpligte koelies bediende. Te Ngawi, waar vroeger verpligte koelies opgeroepen werden, was het werken met vrijwillige in het begin van 1849 reeds zonder bevel ingevoerd, wegens de voordeelige uitkomst. Daar betaalde men hun slechts 20 duiten en zij kwamen in groot getal op.»

Wij gewaagden met reden zooëven onder dit hoofd van de «buitengewone havenwerken» te Soerabaja; want een militaire haven aldaar behoorde tot het algemeene defensieplan. Toen echter de haven in gebruik was, kreeg het werk aan het «nieuw maritiem etablissement» grootendeels een civiel karakter. Ook werd het steeds door de burgerlijke genie bestuurd. Daarom het overige omtrent dat werk bij *b* beneden.

De volgende aanteekeningen betreffen alzoo uitsluitend de militaire buitengewone geniewerken op Java.

1850. Te Soerabaja en Tjilatjap kon het getal gedwongen koelies verminderd worden. Te Ambarawa en Ngawi liet het zich zelfs aanzien dat, wegens bijzondere omstandigheden, de toevloed van vrijwilligers de behoefte zou

overschrijden. Daar werd dan ook behoedzaamheid in hunne aanneming voorgeschreven, opdat niet «bij de nadere voltooijing der werken, opeens een al te groot getal koelies buiten arbeid en verdiensten gerake».

1851. «De opkomst van vrijwillige werklieden bij de fortificatiewerken te Soerabaja was reeds in den aanvang van 1851 zoo aanmerkelijk,» dat de plaatslijke autoriteiten het dagelijks te verstrekken getal dienstplichtigen, volgens het vorige verslag vroeger 500 gedurende en 1600 na den planttijd, laatstlijk 250 en 800, konden terugbrengen tot 50; «terwijl zelfs deze zeer gevoegelijk hadden kunnen worden gemist, ware het niet dat de bevelvoerende officier der genie in de eerste tijden eenige lieden noodig had die voortdurend hetzelfde werk moesten verrigten, zooals het opbergen van gereedschappen als anderzins, voor hetwelk moeijelijk dagelijks andere personen gebezigd konden worden.»

Volgens den resident waren de inlandsche hoofden eer tegen dan voor het welslagen der werving van vrije koelies, omdat de gedwongen koelielevering hun voordeelen verschafte door vrijstellingen en dergelijke niet geheel te beletten onbehoorlijkheden. Men zou dus betere resultaten verkrijgen door de gedwongen levering geheel te doen ophouden, want dan verviel de onderhandsche tegenwerking van zelve.

Sedert geruimen tijd geschiedde geen gedwongen levering meer voor de buitengewone geniewerken te Batavia, Samarang, Ambarawa en Ngawi. Te Tjilatjap was het getal vrijwilligers tot 454 daags geklommen. Overal beijverde zich de militaire genie om de werving van vrijwilligers op duurzamer voet te brengen. De vruchten «deden verwachten dat spoedig alle buitengewone defensiewerken genoegzaam van vrijwillig werkvolk zouden voorzien zijn, en zich bij elk derzelve eene koeliebevolking, aan zekeren band gelegd, zou hebben gevestigd, die de vrees zou doen verdwijnen van bij veranderde omstandigheden opeens van werkvolk beroofd te zullen zijn».

«In dien stand der zaken» nam de G. G. Rochussen

omtrent de hier bedoelde werken in Maart een besluit, waarbij 1°. alle verleende machtigingen tot het leveren van koelies bij wijze van verplichte dienst vervallen verklaard en zulke leveringen voor den vervolge geheel verboden werden, «tenware in sommige gevallen de magtiging daartoe van den G. G. mogt worden verkregen, welke echter niet dan bij volstrekte noodzakelijkheid zou mogen worden aangevraagd»; 2°. alle betrokken autoriteiten werden «verantwoordelijk gesteld, dat geen gedwongen levering van koelies plaats vinde onder de benaming van vrijwillige aanbieding van arbeid of onder welk ander voorwendsel ook»; 3°. met het oog op de nadere voltooijing der werken de aanbeveling werd herhaald om niet te veel arbeiders in dienst te nemen en te houden (zie boven); 4°. aan de autoriteiten werd opgedragen te streven naar vermindering van het dagloon der koelies, «waar dit welligt hooger dan noodig» was, evenals te Salatiga en Ambarawa, waar het loon van 30 op 25 duiten daags was teruggebracht, terwijl het te Ngawi slechts 20 bedroeg.

Elders zegt hetzelfde verslag, dat «de arbeid door vrijwilligers overal gevestigd werd en, behoudens eenige prijsvermeerdering, in het algemeen voldoende uitkomsten leverde».

1852. De vrije arbeid is algemeen ingevoerd en waar nodig zijn talrijke koeliebevolkingen gevestigd.

1853. «De nu sedert jaren gevestigde vrijwillige arbeid blijft als een weldaad voor de bevolking goed stand houden, vooral daar waar zulks het meest te stade komt, namelijk te Soerabaja, Willem I en Batavia.» Te Ngawi moest het loon verhoogd worden, echter beneden het maximum. Te Tjilatjap zou hetzelfde moeten gebeuren bij uitbreiding van het werk.

1854. Behalve te Tjilatjap, waar de bevolking schaarsch is, heeft men in 't verkrijgen van vrijwillige koelies geen zwarigheden ondervonden.

1855. Hier beginnen de berichten geheel anders te luiden.

«Allerwege werd gebrek aan koelies gevoeld.»; «meer bijzonder te Soerabaja, gedeeltelijk toe te schrijven aan de meerdere uitbreiding der verschillende gouvernements-etablissementen en werken, doch hoofdzakelijk aan de hooge dagloonen die door partikulieren ter verkrijging van koelies werden betaald». «Men had aldaar een 2000 tal koelies daags meer aan de aardewerken tot insluiting der vesting kunnen bezigen dan men met vrijen arbeid heeft kunnen bekomen.»

1856. «Het gebrek aan vrije koelies wordt gezegd niet te zijn verminderd, niettegenstaande op onderscheiden plaatsen de loonen verhoogd werden. Te Soerabaja had men echter door het doen aannemen van eenige gedeelten der aardewerken eenige tegemoetkoming ondervonden.»

1857. «Ofschoon men door verhooging van loon in de tweede militaire afdeeling eenige meerdere handlangers in vrijen arbeid had kunnen verkrijgen, was evenwel in de behoefte aan vrijwillig werkvolk niet naar eisch kunnen worden voorzien, en verhinderde zulks vooral eene bespoedigde voltooijing der buitengewone geniewerken te Soerabaja en Willem I.»

1858. «Het militair departement klaagde, dat door het uitsluitend gebruik maken van vrijwilligen arbeid niet genoeg op het benoodigd getal koelies kon gerekend worden.»

1859. «Het uitsluitend gebruik van vrijwillige arbeiders werkte volgens het militair departement nog steeds nadeelig op den geregelden voortgang der geniewerken. Daar het opperbestuur intusschen op bespoediging had aangedrongen, zou voor de meest dringend geworden werken de tusschenkomst van het bestuur tot het bekomen van koelies worden verleend.»

1860. Naar aanleiding van een opmerking der kommissie tot onderzoek van het regeeringsverslag over 1856, dat het «geen verblijdend verschijnsel is, dat de verdedigingswerken, indien ze noodig worden geoordeeld, echter

niet vooruitgaan ten gevolge van gebrek aan vrije koelies, terwijl b. v. in het belang van suikerfabrikanten van de bevolking tegen gering loon arbeid wordt gevorderd,» schrijft de minister Rochussen bij nota van 21 Jan.: «Van het vorderen van gedwongen arbeid voor de verdedigingswerken is in vroegere tijden een al te ruim gebruik gemaakt, tot groot nadeel voor de bevolking van enkele gedeelten van Java. De onderg. zou het daarom ook niet wenschelijk achten, anders dan bij dringende noodzakelijkheid en met groote behoedzaamheid tot dit stelsel terug te keeren.»

Naar aanleiding eener vraag in het V. V. omtrent hoofdstuk XI der staatsbegrooting voor 1861 bericht de minister Rochussen den 19 Nov.: «Uit de in de laatste jaren ingewonnen rapporten is gebleken, dat de werken tot afbouw der vestingen uit gebrek aan vrijwillige werklieden weinig of niet vorderden. Ondertusschen rust op de Regering de verpligting, te zorgen dat Java in weerbaren toestand zij. Dit heeft er toe geleid, den G. G. aan te schrijven, om met den kommandant van het leger in overleg te treden over de vraag, van welke werken de voltooijing als volstrekt en dringend noodig is te beschouwen, en ten aanzien daarvan het noodige te verrigten; in de eerste plaats door het aanwenden van pogingen om door goede loonen en door goede behandeling, onder het opzigt van expresselijk daartoe aangestelde inlandsche hoofden, een genoegzaam getal vrijwilligers te bekomen, en in de tweede plaats, waar dit mogt falen, door bedacht te zijn om, wanneer geen ander middel overblijft, alsdan dat van heerendienst in geringe mate aan te wenden, zonder dat daarbij sprake kan zijn, zoo als vroeger het geval was, van het oproepen van duizenden, uit ver afgelegen districten, om voor langen tijd bij de vestingwerken arbeid te verrigten.»

Ten gevolge van die aanschrijving schijnt genomen het Indisch besluit van 17 Jan. 1860, waarbij, luidens het regeeringsverslag over dat jaar, «o. a. is bepaald, dat aan

gewone arbeiders bij de genie-, de maritieme en waterstaats-werken te Soerabaja een dagloon van 25 cents zal mogen worden betaald,» en «voorts eenige maatregelen zijn vastgesteld nopens de werving van koelies in de residentiën Soerabaja, Madura en Rembang, met verdere bepaling, dat, ingeval deze maatregel niet mogt gelukken, men ter voltooijing van de werken te Soerabaja tot massale oproepingen van arbeiders uit de inlandsche bevolking zal overgaan, almede tegen een loon van 25 cents per dag, en een reisgeld van 1½ cent per paal bij verderen afstand dan de aangrenzende districten».

De M. v. B. van 19 Nov. 1860 deelt nog mede, dat, volgens «een met de jongste landmail ontvangen berigt van den G. G.», alvorens tot het middel der heerendiensten over te gaan, nogmaals de proef wordt genomen om de aardewerken der vesting Soerabaja bij uitbesteding te doen uitvoeren.» Op die proef heeft betrekking een gezegde in het verslag: «Ook het werken bij onderhandsche aanneming leverde hier en daar, vooral in Soerabaja, nogal het middel om veel werkvolk te verkrijgen.»

De M. v. B. gaat voort: «Zoo ook het geopend uitzigt om vrijwillige koelies uit Djokjokarta te bekomen niet mogt worden vervuld, zal de uitslag der voor Soerabaja genomen proef worden afgewacht, alvorens ten aanzien der voortzetting der werken voor de vesting Willem I tot eene eindbeslissing te komen.» Hiervan zegt het jaarverslag niets, dan dat «de werkzaamheden voor de verbetering van den weg van Ambarawa naar Banjoebiroe, welke bij massale oproeping, doch tegen billijk loon, worden verrigt, geregelden voortgang hadden».

Overigens meldt het verslag: «Even als in 't vorig jaar deed zich, volgens verklaring van het militair departement, bij de geniewerken de invloed nog gevoelen van den ingevoerden vrijen arbeid. Vooral Soerabaja en Ngawi waren de plaatsen waar zulks moeijelijkheden opleverde..... Te

Batavia viel sedert de vermeerdering der koelieloonen van 33½ tot 45 cents daags minder te klagen over de niet gegeregelde en niet genoegzame opkomst der koelies.» .....
«Over het algemeen waren op Java steeds ambachtslieden in voldoende mate verkrijgbaar. Te Soerabaija moest zelfs, bij het voltooid zijn van eenige werken en het nog niet in uitvoering zijn van nieuwe, veel bekwaam werkvolk worden afgedankt.»

1861. Reeds een ministerieele noot op het verslag over 1859 (ingezonden 10 Jan. 1862) meldde, na aanhaling van de M. v. B. van 19 Nov. 1860, dat «de bezwaren, in Indië ingebragt tegen eene hervatting van den gedwongen arbeid bij de vestingwerken, en de twijfel omtrent het dringende van sommige dier werken, tot wijziging van de aanvankelijk daaromtrent gegeven bevelen leidden». Dit was een voorbereiding op het bericht in het verslag over 1861, dat, «in afwachting eener beslissing omtrent de rigting verder aan het verdedigingstelsel te geven,» aan de werken slechts het hoog nodige gedaan werd.

Toch «ging op enkele plaatsen, vooral te Ngawi en te Willem I, het uitvoeren van geniewerken in vrijen arbeid wederom niet geheel naar wensch». Als hulpmiddelen koos men verhoging van koelielonen en openbare besteeding. Te Batavia, waar de lonen pas in 1860 verhoogd waren, «liet de opkomst van koelies mede te wenschen over. Ook in de tweede militaire afdeeling, behalve te Samarang en te Kedongkebo, had men, althans bij belangrijke werken, moeite met het verkrijgen van vrije arbeiders. Voor minder belangrijke werken kon men over het algemeen een voldoend aantal werklieden verkrijgen, doch hunne bruikbaarheid was doorgaans gering. Te Soerabaja en elders in de derde afdeeling werden geene moeijelijkheden ondervonden.»

1862. Hoezeer, daar de overwegingen omtrent het stelsel in 't algemeen niet afliepen, weder slechts het onvermijdelijke verricht werd, «bleven de meerdere vraag naar

vrijwillige arbeiders en de ontwikkeling der particuliere industrie niet zonder nadeeligen invloed op het verkrijgen der benoodigde werklieden en koelies». Van Samarang echter wordt op een andere plaats van het verslag verklaard dat men geen moeite had. Het goevernement bepaalde in het laatst van het jaar, algemeen, dat voor de geniewerken dezelfde lonen betaald mochten worden als door anderen ter plaatse.

1863—66. Het defensiestelsel steeds in overweging, thans bij het opperbestuur.

Over de verkrijgbaarheid van vrije arbeiders geen bericht.

Het organiseerende besluit van 1864 laat omtrent de verdedigingswerken, bij art. 2 *b*, het voorschrift van 1851 in stand.

Volgens de ordonnantie van 15 Feb. 1866 mogen voortaan geen heerendiensten buiten «het distrikt» gevorderd worden.

b. Andere werken.

Bij de intrede van ons tijdvak beantwoordde de toestand ten aanzien van de overige openbare werken aan de beschrijving op blz. 219, echter gematigd naar de algemeene aanbevelingen tegen overdaad. Onbeloonde verplichte arbeid was regel.

Die regel werd eerst aangetast bij het besluit van den G. G. VAN TWIST van 26 Okt. 1851, op blz. 226 woordelijk overgenomen. Alle arbeid aan *goevernementsgebouwen* zou voortaan betaald worden.

Wij zagen op blz. 249 deze «belangrijke schrede» prijzen door een kommissie uit de Tweede Kamer van 1855. «Eenigen harer leden» echter, meldt haar verslag, («eenigen» van de vijf!) hadden een financieel bezwaar. Zij vreesden dat ten gevolge van het besluit «'slands kas voor *bruggen* alleen een nadeel zou lijden van zes of zeven tonnen gouds».

Men schijnt bedoeld te hebben *'sjaars*. — Een recht ongelukkige zinsnede. Ten eerste rept het besluit niet van bruggen; wel werd het bij analogie op enkele bruggen toegepast. En zoo men gemeend heeft dat het nieuwe beginsel op den duur tot alle bruggen zou worden uitgestrekt, hoe was het geldelijk gevolg te berekenen? Toch werd de losse beweering een element van (niet minder losse) diskussie in de kamer. Bij het Eindverslag over de afschaffing van den accijns op 't gemaal, 21 Mei 1855, bracht «men», met aanhaling van de bladzijde waar de zinsnede staat, als argument tegen de gunstige verwachtingen der regeering omtrent latere jaarlijksche sloten der Indische administratie o. a. te berde, dat «de afschaffing der heerendiensten bij *publieke werken*» («men» zag dus de woorden *voor bruggen alleen* voorbij) «gerekend wordt een grootere uitgaaf van *f* 700000 's jaars te zullen veroorzaken». De heer Rochussen, lid der kommissie, gebruikte hetzelfde argument bij de openbare beraadslagingen, 7 Juni. De minister Pahud, 9 Juni, voerde daartegen aan dat, indien de kommissie goed gerekend had, de meerdere uitgaaf voortaan slechts 4 ton zou bedragen; vermits in 1852, toen het nieuwe beginsel in werking kwam, reeds «voor waterstaatswerken en civiele gebouwen» ongeveer 3 ton meer was uitgegeven dan in 1851. (Alsof het verschil geen andere oorzaak hebben kon. Volgens dezelfde staten die de minister aanhaalt, kostte in 1850, dus vóór het besluit in kwestie, het bouwdepartement aan materieel 2 ton meer dan in 1849.) De heer Rochussen repliceerde, 12 Juni, dat niet alle in heerendienst tot stand komende werken op het hoofdstuk der openbare werken gebracht werden; andere verschenen onder de kosten van produktie. «Zoo de minister kon depouilleren hoeveel is uitgegeven voor aanbouw van pakhuizen in de binnenlanden en aan de havens van afscheep voor suiker, koffij, indigo, en ook voor zout, dan zouden wij niet verwijderd zijn van het cijfer in het rapport der Commissie voorkomende.».....

Ten overvloede worde nog aangemerkt, dat de maatregel van 1851, volgens onze definitie van heerendienst, niet genoemd kan worden «afschaffing van heerendiensten bij publieke werken». De verplichte arbeid werd niet afgeschaft; slechts betaald; en zulks naar de letter van het besluit alleen bij de goevernementsgebouwen, naar den geest mede bij sommige waterstaatswerken.

Ook in de overige jaren van zijn bestuur heeft de G. G. van Twist de alzoo verzachte verplichting van den inboorling tot de hier behandelde soort van arbeid niet afgeschaft. Aangaande den *vrijen* arbeid bij den eersten aanleg of bouw der openbare werken volgde hij het spoor zijns voorgangers. Evenals deze omtrent de defensiewerken en de Soerabajasche haven, gelastte hij het bezigen van vrijwilligers in speciale gevallen, waar dit door de gewestlijke besturen mogelijk werd geacht. Kenmerkend vertoont zich zijn zienswijze in de regeling van den arbeid aan de beroemde buitengewone waterstaatswerken van Soerabaja, op zijn last ondernomen. Die residentie werd sedert lang door ontzaglijke overstromingen bedreigd. Tot redding waren onverwijld werken van grooten omvang en daarvoor eenige jaren achtereen een zeer aanzienlijk getal koelies nodig. In weerwil nu dat aldaar, na het welslagen der in 1849 begonnen pogingen (blz. 287), meer dan elders vrije arbeid voor 's lands werken verkrijgbaar scheen, dus gewenscht werd, beval hij voor een gedeelte dier waterstaatswerken uitdruklijk het vorderen van arbeid van de heerendienstplichtige bevolking. Zie verslag 1853.

Onder den G. G. Pahud waagde men een reuzenstap voorwaarts. Reeds bij besluit van 29 Aug. 1856 (Bijbl. Stb. 86) werd aan den Direkteur der Openbare Werken verklaard, dat het «de bedoeling der regeering» was, «daar waar zulks mogt blijken niet geheel onmogelijk te zijn, *de werken* tot zijn departement behoorende, welke niet vallen in de categorie van de zoodanige die eigenaardig door de bevolking

in heerendienst met of zonder tegemoetkoming uit 's lands kas moeten worden daargesteld, steeds geheel in *vrijen* of ongedwongen arbeid tegen een redelijk loon te doen ten uitvoer brengen». Die redaktie echter schijnt zeer dra wat kras bevonden. Een besluit van 26 Sept. 1856 verklaart slechts, weder als «bedoeling» van de regeering, «dat geene der *bij Staatsblad* 1851 *n*r. 59 *bedoelde werken* » (dus oprichting enzv. van *goevernementsgebouwen*) « in gedwongen arbeid tegen betaling zullen worden ten uitvoer gelegd, wanneer niet is aangetoond dat tegen redelijke betaling, zonder dwang, materialen en arbeid, ter plaatse waar benoodigd, niet verkrijgbaar zijn ». En alleen die laatste verklaring werd ter kennis van de residenten gebracht (Bijbl. Stb. 259). Daarbij kwam in Juli 1857 een nieuwe temperende voorwaarde: geen werk in vrijen arbeid dan bij uitvoerbaarheid « binnen den tijd dien het algemeen belang vordert » (Bijbl. Stb. 255). Maar toch, aan een wezenlijke verandering van het beginsel van 1851, met de bedoeling om *vrijen* arbeid *regel* te doen worden, viel niet te twijfelen. De regeering verkondigde die duidelijk genoeg, althans aan het Staatsbladlezend publiek, door bij Stb. 1857 nr. 93 (besluit van 6 Okt.) « te bepalen, dat telkens wanneer niet uitdrukkelijk anders wordt bevolen, de bouw- of waterstaatswerken, tot daarstelling waarvan 's gouvernements magtiging wordt verleend, moeten worden uitgevoerd in ongedwongen arbeid en leveringen ».

Dit, gepaard met aanbevelingen tegen opdrijving van het dagloon (Bijbl. Stb. 255), gebeurde in denzelfden tijd toen de militaire genie, die getoond had gaarne met vrijwillige koelies te werken, meer en meer klaagde over gebrek aan handlangers in weerwil van hogere lonen. Zie blz. 291.

Men verneemt dan ook zonder bevreemding, dat het voorbarige voorschrift, ofschoon geschraagd door pogingen van de regeering om het ontstaan eener klasse van dagloners onder den inlander rechtstreeks aan te moedigen

(zie verslag 1857 blz. 56), faalde. Wij doelen hier niet op de telkens in de verslagen voorkomende mededeeling: «Het beginsel om de bouw- en waterstaatswerken in ongedwongen arbeid uit te voeren kon niet overal», of «kon in sommige gewesten niet», «worden volgehouden.» Noch op de door de verslagstellers bijeengebrachte voorbeelden van machtigingen tot uitvoering van werken in gedwongen arbeid. Dat alles was bij het besluit van 1857 voorzien. Zelfs niet op den goevernementsbrief van 14 Juli 1858, verklarende dat «lokalen» voor openbaar onderwijs aan inlanders «door de bevolking zelve, op hare kosten, moeten worden daargesteld, onderhouden en zoo noodig vernieuwd of hersteld» (Bijbl. Stb. 491); want, ofschoon het regeeringsverslag hiervan zegt dat het in 1857 aangenomen tegenovergesteld beginsel gebleken was «de uitbreiding van het onderwijs noodeloos te belemmeren», kunnen de hoofdredenen voor dezen omkeer buiten ons onderwerp gelegen hebben. (Zie beneden.) Maar wij doelen bepaaldelijk: 1°. op een goevernementsbrief van 28 Nov. 1859, verklarende «dat voortaan, met uitzondering van de hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaja, de koeliediensten bij de oprigting van gevangenissen te bezigen, even als die voor bruggen en wegen, overal als verpligte heerendiensten kunnen worden aangemerkt, waarvoor eene tegemoetkoming van 12½ cent per koelie daags voldoende is» (Bijbl. Stb. 815); en 2°. inzonderheid op een brief van den Direkteur der Openbare Werken van 21 Mei 1860 (Bijbl. Stb. 897). Die brief, welks inhoud opmerklijkerwijze verflauwd in het regeeringsverslag over 1860 wordt teruggegeven (*), gewaagt van klachten der gewestlijke besturen over achteruitgang der landsgebouwen, bruggen en wegen; klachten, zoo al-

(*) Eerstens zwijgt het verslag van den achteruitgang. Voorts zegt het dat tot instand*houding* der openbare werken heerendiensten gebezigd werden, terwijl de brief hetzelfde voorschrijft voor 't instand*brengen*.

gemeen en zoo gedurig, dat de regeering den Direkteur «ten ernstigste» het beramen van redres moest aanbevelen. De Direkteur schuift er de schuld wellicht wat meer van zijn departement af dan de geschiedschrijver kan beamen. Naar veler gevoelen althans, heeft het jeugdige departement, door zijn dienstijverige bemoeinissen te ver uit te strekken toen het nog over zeer onvoldoend personeel te beschikken had, trots de beste bedoelingen de zaken vertraagd. Doch gereedelijk moet met den Direkteur ingestemd worden waar hij den toestand mede aan de nieuwe beginsels omtrent den gedwongen arbeid weet. Hoe de regeering daarover dacht, blijkt uit den hem verstrekten last om aan de residenten te schrijven: dat «de openbare werken van algemeen nut, die vroeger door de inheemsche bevolking in heerendienst moesten worden daargesteld, nog immer op die wijze moeten worden tot stand gebragt»......; zoodat de residenten niet behoorden te aarzelen om «datgene van heerendienstpligtigen arbeid te vorderen wat werkelijk benoodigd is voor de verwezenlijking der nieuw geautoriseerde werken»..... (Wat hier uitgelaten is betreft het gewoon onderhoud.)

Zoo ging de luide bepaling van Stb. 1857 nr. 95 in een stille aanschrijving buiten het Staatsblad onder. [En zoo bevat het Staatsblad van N. I., voor wie meent daar de ware bestuursideeën te moeten vinden, een misleiding te meer.]

Was echter die terugtred in 1860 inderdaad een gevolg der overtuiging van het Indische bestuur? Werd het niet veeleer gedreven door wenken of bevelen uit Nederland tijdens de reaktie tegen den vrijen arbeid?

't Spreekt van zelf dat de schrijver dit met alle voor hem bereikbare nauwkeurigheid onderzocht heeft, alvorens de zaak voor te dragen gelijk hij straks deed. Ik zal nu naar gewoonte, door uiteenzetting der feiten waarop mijn

meening rust, den lezer tot een zelfstandig oordeel in staat stellen.

Staatsblad en Staatsbladsbijblad geven geen licht. Gij moet het zoo leerrijke en onderhoudende parlementaire geschiedboek opslaan.

De strijd, in onze kamers over den vrijen arbeid gevoerd gedurende het najaar 1858, gold uitsluitend den landbouw. Sprak de minister ROCHUSSEN, den 16den Dec. in de Tweede, den 29sten in de Eerste, van door hem gezonden bevelen om aangaande dien arbeid, welks beweerde vrijheid hij begon met openlijk te ontkennen, de waarheid aan den dag te brengen, hij doelde bepaaldelijk op de kultures. Over den vrijen arbeid aan 's lands werken liet hij zich niet uit. Er bestond toen, let wel, ook geen reden van buiten voor de koloniale ambtenaren, om te vermoeden dat ontkenning van den vrijen arbeid *aan 's lands werken* den minister welgevallig zou zijn. Integendeel, men wist dat hij zelf als Goeverneur Generaal de grondlegger van *dien* vrijen arbeid was. Hij had er roem op gedragen in zijn alom gelezen *Toelichting en Verdediging*, en den lof, door den heer VAN HOËVELL hem voor die verrichtingen toegebracht, ter zitting van 10 Dec. 1853 geenszins afgeslagen.

Openbare rechtstreeksche ontkenning van vrijen arbeid aan 's lands werken op Java had hiertelande officieel voor de eerste maal plaats in Feb. 1859. Het rapport, op 17 dito vastgesteld door de heeren ELOUT, HEEMSKERK, VAN HOËVELL, VAN NISPEN en STOLTE, over het O. I. verslag 1855, bevat de opmerking van «één lid», «dat het van algemeene bekendheid is dat te Soerabaja zich nooit koelies in noemenswaardig aantal vrijwillig hebben opgedaan. De gewezen resident verkeerde in den waan dat de koelies uit eigen vrije beweging zich aanboden, doch zijn opvolger kwam tot juister inzigt en begreep dat vrijheid louter in naam bestaat. Men noemt hen vrije koelies, omdat zij nu 30 duiten daags als loon ontvangen in plaats van 15. Hoe hooger de beta-

ling is, des te luider klinkt het woord vrijheid.» Wie dat lid was ontwaart men uit een gezegde van den heer Stolte ter zitting van 24 Feb.: «Zoo zal de gewezen resident van Soerabaja, sedert Raad van Indië, thans Vicepresident van den Raad van Indië, wel altoos volhouden dat de arbeiders, bij honderden en duizenden te Soerabaja ten dienste van 's lands werken benoodigd, toen hij aan het hoofd van die residentie geplaatst was, altoos uit eigen vrijen wil zijn opgekomen, zonder eenigen dwang of prikkel van het Europeesch of inlandsch plaatselijk bestuur; terwijl zijne opvolgers hebben ondervonden, dat die vrije arbeiders of vrije koelies, in weerwil van een voor Java betrekkelijk hoog dagloon, niet bij een zoodanig getal als dagelijks vereischt werd zich aan het werk zouden hebben begeven, indien zij niet van wege het inlandsch bestuur, te weten van den regent, daartoe waren gelast.» Hierop verklaarde de minister, terzelfde zitting, met deze zienswijze in te stemmen. «Om het door den heer Stolte gezegde door een officieel rapport te staven», las hij voor wat een vlagofficier, (uit een rede des ministers van 14 Dec. 1860 blijkt dat dit de Vice-admiraal Bouricius was,) na een inspektie in Sept. 1858 van den tragen gang der werkzaamheden aan de nieuwe marine-inrichtingen te Soerabaja schreef: «Wel is waar bestáat er te Soerabaja, deze Indische nijverheidsplaats bij uitnemendheid, groote concurrentie ten opzigte van ambachts- en werkvolk, maar niet zoo groot dat niet hoofdzakelijk het gebrek, de kwaal, in het stelsel van vrijen arbeid gezocht zou moeten worden. Dit voor Indië zoo ontijdige stelsel, dat, bij vasthouding daaraan, binnen weinige jaren elk openbaar werk van eenigen omvang op Java onmogelijk zal maken, en intusschen schatten van het batig slot verslinden, is alleen de oorzaak dat het marine-etablissement te Soerabaja niet reeds lang voltooid of zijne voltooijing nabij is.» «Verder,» voegde de minister daarbij, «treedt de schrijver in beschouwingen, waaruit blijkt dat vroeger door een toenmalig be-

stuurder van dat gewest meer lust tot werken onder de inlanders scheen aangewakkerd te zijn dan in later tijd onder hen bestond.»

Den volgenden dag, 25 Feb. 1859, hechtte ook de heer VAN HOËVELL zijn afkeuring aan het besluit, waarvan hij had «hooren gewagen», (waarom het Indische Staatsblad van 1857 niet gelezen?) «waarbij bepaald zou zijn dat alle gouvernementswerken over geheel Java alleen door vrijwilligen arbeid tot stand zouden worden gebragt». Hij beschouwde zoodanigen maatregel «wel als zeer liberaal klinkende, maar tevens als zeer ondoordacht. Wij zullen tot dat beginsel wel moeten komen, maar er zal nog zeer veel moeten geschieden, voordat die heilzame maatregel over geheel Java in toepassing kan worden gebragt.« — De minister antwoordde: «De heer VAN HOËVELL heeft een wenk gegeven dat men met de uitbesteding voor publieke werken niet al te ver moet gaan. Ik ben het daarmede eens en eene aanbeveling in dien geest is reeds verzonden, opdat men het doel niet voorbij streve.»

Den 25 Nov. 1859 kwam dit onderwerp weder op het tapijt. — De heer VAN TWIST merkte aan, dat op Java «veel vrije arbeid bij de gouvernementswerken» gevonden werd, en liet daarop volgen: «In de laatste jaren is die toegenomen, vooral bij het aanleggen van zeer uitgestrekte waterstaatswerken, die vroeger geheel in heerendienst plagten te geschieden. Ik wil echter wel erkennen, dat sommigen mij voorkomen in de laatste jaren wel wat sterk op algeheel vrijen arbeid te hebben aangedrongen; zoodat ik vrees dat men tusschenbeide, meenende vrijwilligers te hebben, gedwongen vrijwilligers heeft bekomen.» Trouwens, «bij deze geheele kwestie hangt zeer veel af van den invloed der inlandsche hoofden, van de rigting die de Europesche ambtenaren zijn toegedaan, en van de leiding die zij aan den invloed der inlandsche hoofden weten te geven.» — De minister antwoordde, zijn gevoelen over de zaak reeds

gezegd te hebben, maar nu een getuige te willen laten spreken, een praktisch man, den uitvoerder zelf van de zeer groote waterwerken in Soerabaja, welke de heer VAN TWIST bedoelde. Die hoofdingenieur was met verlof hiertelande; de minister had hem verzocht van zijn ervaring omtrent vrijen arbeid schriftlijk, tot publiek gebruik, verslag te doen; dat stuk las hij nu voor. Wij hebben daaruit reeds op blz. 259 een en ander overgenomen. Wat de Soerabajasche werken betreft komt het hierop neder, dat die hoogstbelangrijke bestanddeelen, wier uitvoering door den G. G. VAN TWIST in 1853 overeenkomstig het voorstel van den resident bepaaldelijk in vrijen arbeid gelast was (*), «slechts voor een klein gedeelte» door «vrijwilligen arbeid gelijk wij Westerlingen dien begrijpen» het aanzijn kregen. Het overige werd verricht gedeeltelijk in «zoogenaamden vrijen arbeid» (door invloed der hoofden) en gedeeltelijk in heerendienst, — «alles evenwel tegen betaling van 30 duiten daags per man». — De heer VAN HOËVELL bracht in 't midden dat Soerabaja Java niet was. — De heer SLOET vroeg, of het gerucht waarheid behelsde, dat aan de residenten «geheime last of wenken» gegeven waren om den vrijen arbeid op Java te stuiten. — De minister antwoordde, dat hij, voor zooveel hij zich herinneren kon, omtrent de heerendiensten slechts over één punt naar Indië had geschreven, namelijk den bouw van inlandsche scholen. Deze, had hij begrepen, «moesten door de inlanders zelven worden gemaakt, om verschillende redenen». (Dit denkbeeld wordt geheel teruggegeven door den op blz. 299 aangehaalden goevernementsbrief van 14 Juli 1858, zoodat de minister moet geschreven hebben in de lente van 1858.)

Er blijkt derhalve uiterlijk slechts van twee aanschrijvin-

(*) Vergelijk blz. 297. De berichtgever heeft niet genoeg doen uitkomen, dat hij slechts over een gedeelte der bedoelde waterwerken schreef. Dat gedeelte waaromtrent het vorderen van verplichte diensten bevolen was (de verhooging der dijken van de Porrong b. v.) liet hij blijkbaar ter zijde.

gen van den minister ROCHUSSEN, die met den last van 1860 in verband te brengen zijn. Een van de lente van 1858, dus vóór «de reaktie». En een die op 25 Feb. 1859 «reeds verzonden» was, maar die de minister zich op 25 Nov. 1859 niet meer herinnerde. Te goeder trouw mag men aannemen, dat deze laatste aanbeveling, ware zij zeer krachtig geweest, den uitvaardiger zoo korten tijd daarna nog wel voor 't geweten zou gestaan hebben.

In alle geval moet die aanbeveling op Java in April 1859 ontvangen zijn. De terugtred in kwestie geschiedde eerst een vol jaar later.

Neen, het Indisch bestuur week bij den last van 1860 niet voor wenken uit Nederland. Het zwichtte voor den drang der feiten. Reeds in 1857 werd op Java over de onuitvoerlijkheid eener goede verzorging van 's lands werken met vrijen arbeid als regel geklaagd. (Schrijver dezes bereisde in dat jaar een aantal gewesten.) Het kan niet anders of die klachten moeten hier en daar door de residenten ook schriftlijk geuit zijn. Maar de regeering, luisterend naar den raad van een al te warmen voorstander van vrijzinnige begrippen, wilde de zaak doorzetten. Die raadsman overleed in Maart 1859. Middelerwijl namen de klachten toe. Er *was* onloochenbare verachtering in 's lands werken. Toch draalde men nog met het wijzigen der belemmerende voorschriften van 1856—57 tot in 't voorjaar 1860.

Eer wij verder gaan worde genoteerd, dat ook latere parlementaire stukken over de voorschriften van 1856—57 zich afkeurend uitlieten. In het rapport over het O. I. verslag 1857, op 25 Juli 1860 vastgesteld door de heeren ELOUT, VAN HOËVELL, VAN NISPEN, POOLMAN en VAN TWIST, wordt gevraagd: «of de toestand op Java kan geacht worden nu reeds van dien aard te zijn, dat uitvoering van alle bouw- en waterstaatswerken zonder heerendiensten *regel* kan zijn; of niet de toepassing van dit beginsel ten gevolge

heeft, van den eenen kant vertraging in de daarstelling van noodzakelijke werken (zooals b. v. bij de havenwerken te Samarang), en van den anderen kant bevordering van slechts schijnbaar vrijen, maar inderdaad gedwongen arbeid; en of door het genoemde besluit van 1857 's lands uitgaven niet in ondragelijke mate zullen toenemen, terwijl daarentegen de last der bevolking meer dan noodig wordt verligt». Gelijke opmerking bevat het rapport derzelfde kommissie (alleen was de heer POOLMAN door den heer MIJER vervangen) van 7 Mei 1861 over het O. I. verslag 1858.

Een indirekt antwoord lag in de laatste redevoering van den minister ROCHUSSEN over den vrijen arbeid, 14 Dec. 1860. Na gesproken te hebben van den vrijen arbeid, «ten gevolge van en in verband met de gouvernements-cultures in 't leven geroepen», zeide hij: «Reeds ontstaat hier en daar een van de landbouwende klasse afgescheidene bevolking van werkbazen en werklieden. Die ontwikkeling is echter, vooral in de binnendistricten, nog op verre na niet tot de hoogte gebragt, dat voor groote werken als anderzins genoegzame arbeiders door vrijwillig aanbod kunnen verkregen worden. Wel wordt het dikwerf voorgedragen alsof vrijwilligers in genoegzamen getale opkwamen; doch het is bekend dat deze vaak door de inlandsche hoofden geleverd worden uit de heerendienstpligtigen..... Het stelsel van aanneming, derwijze dat de aannemer met geheel vrijwillig opkomend volk zou arbeiden, is beproefd, doch heeft nog slechts onvolledige resultaten opgeleverd.... De pogingen om de groote werken enkel met waarlijk vrijwillige arbeiders tot stand te brengen hebben geene voldoende uitkomsten geleverd. Hier bleven bruggen, noodig voor de de gemeenschap, jaren lang onvoltooid; elders konden ontworpen waterwerken en waterleidingen niet tot stand worden gebragt. Te Cheribon zelf, waarop steeds wordt gewezen als er van vrijen arbeid sprake is, was sinds 3 jaren een gouvernementspakhuis in aanbouw, maar bleef onvoltooid,

zoodat eindelijk tot heerendienstpligtigen toevlugt is moeten genomen worden. De afbouw der vestingen vordert bijna niet. De haven van Samarang bleef in weinig bruikbaren toestand uit gebrek aan vrijwillige handen. Het nieuwe maritiem etablissement te Soerabaja blijft om dezelfde reden onvoltooid.»

Anders luidde het direkte antwoord van den minister UHLENBECK, 22 April 1862. Deze vermeende het niet slagen der voorschriften van 1856—57 «eerder te mogen toeschrijven aan eene niet voldoende betaling van den vrijwilligen arbeid en de belemmeringen, voortspruitende uit het ten deele vorderen van de heerengeregtigheid in belasting in arbeid». Zeer moeilijk in harmonie te brengen met den direkteursbrief van Mei 1860!

Men was alzoo in Mei 1860 op Java hoofdzaaklijk weder bij het beginsel van 1851 beland. Evenwel met uitbreiding, in zekere mate, of liever in zeer onzekere mate, over de openbare werken in het algemeen. Om het onbepaalde, verwarde, van den toestand te doen kennen, laten wij naar tijdsorde de voorschriften volgen welke het Bijbl. Stb. tot publiek eigendom heeft gemaakt.

Aanvanklijk hield men zich aan den regel, dat den heerendienstplichtige, bij de openbare werken gebezigd, nimmer meer betaald moest worden dan het strikt nodige voor zijn dagelijksch onderhoud gedurende den arbeid. Hij kreeg, als gunst, een *tegemoetkoming*. Alleen de vrijwillige arbeider had aanspraak op loon. De tegemoetkoming bedroeg gemeenlijk 12½ cent (15 duit) daags; het loon, verschillend naar de plaats, dikwerf het dubbele.

Nog in Juli 1857 (Bijbl. Stb. 255) liet de regeering aan den Direkteur der Openbare Werken schrijven, dat men zich aan dezen regel houden moest, daar anders het loon voor vrijen arbeid zeer wierd opgedreven. «Hoe hoog men den

gedwongen arbeid ook betale, vele dienstpligtigen koopen zich daarvan vrij en moeten tot dat einde bij dat loon bijleggen. De remplaçant is vrije arbeider, die zich spoedig aan dat hooge loon gewent.»

In 1859 echter, bij besluit van 17 Aug. (Bijbl. Stb. 755), werd de regel verlaten, voor zooveel betreft «werken niet vallende in de termen om in heerendienst te worden uitgevoerd». Dit besluit overwoog: «dat de regering zich steeds verklaard heeft tegen het toekennen, voor gedwongen arbeid, van een hooger loon dan van 15 duiten daags per hoofd, ten einde daardoor den vrijen arbeid aan te wakkeren en bevorderlijk te zijn; dat intusschen de stelling, dat ruimere betaling voor vrije arbeiders dan voor gedwongen arbeid den vrijen arbeid aanmoedigt en bevordert, door de ondervinding niet is bewaarheid; dat ook afgescheiden daarvan de maatregel, wel beschouwd, niet kan strekken om den vrijen ongedwongen arbeid in den zin waarin die verlangd wordt, bevorderlijk te zijn, daar toch niet kan worden ontkend dat, wanneer gedwongen arbeid minder wordt betaald dan vrijwillige arbeid, en de bevolking het vooruitzigt heeft om, wanneer zij niet vrijwillig opkomt, dan toch tegen minder loon tot den arbeid te zullen worden gedwongen, zij dan het eerste kiezende evenwel niet kan gezegd worden geheel vrijwilligen arbeid te verrigten; dat de maatregel verder uit een administratief oogpunt niet aan te bevelen is en kan leiden tot misbruiken van de zijde der hoofden, daar men opgeroepen of gedwongen arbeiders wel eens als vrije arbeiders zou kunnen doen voorkomen, om over de hoogere betaling de beschikking te kunnen hebben tot eigen voordeel; dat het overigens rationeel is, dat het door de regering voor het een of ander werk billijk geoordeelde en bepaalde loon worde genoten door allen die aan den arbeid helpen, onverschillig of de arbeiders uit eigen vrije beweging, of wel, wanneer omstandigheden daartoe leiden, door dwang opkomen.»

Toen «sommigen» hieruit lazen dat alle gedwongen arbeid even hoog betaald moest worden als de vrije, werden zij aldus op hun plaats gezet in Bijbl. Stb. 875:

«Deze opvatting is geheel onjuist.

«Gedwongen arbeid is tweeledig:

1°. arbeid in heerendienst, in de gevallen bij de adat en daarop gegronde bepalingen en voorschriften aangewezen. Deze arbeid is eene belasting welke op de bevolking rust; zij is dus uit haren aard onbeloond; maar in vele gevallen pleegt de staat de arbeiders eenigzins te gemoet te komen door het toekennen van een dagloon voldoende tot levensonderhoud. Dit dagloon voor *verpligte heerendiensten* bedraagt 15 duiten of 12½ cent;

2°. arbeid aan werken welke niet vallen in de termen om in heerendienst te worden uitgevoerd, doch waarbij men zich genoopt ziet om, bij ontstentenis van vrijwillige arbeiders, daartoe gedwongene te werk te stellen.

«Alleen op deze laatsten is het besluit van 17 Aug. 1859 toepasselijk. Het geldt daar werken welke geheel moeten komen ten laste van den staat; de staat moet dus de volle waarde van het werk betalen, onverschillig of hetzelve door vrijwillige dan wel door gedwongene arbeiders verrigt wordt. Het dwingen tot zoodanigen arbeid is reeds iets onregelmatigs, hetwelk alleen in gevallen van noodzakelijkheid plaats heeft; maar daarenboven hem, aan wien de dwang wordt opgelegd, nog een deel te onthouden van het loon hetwelk hij bij overeenkomst zou hebben kunnen bedingen, ware onbillijk.

«Geheel anders is het met den heerendienstpligtigen arbeid. De bevolking is verpligt b. v. de bruggen en wegen zonder loon te onderhouden. Dat de regering, wanneer dat onderhoud in eenig geval te drukkend zou zijn, eenige tegemoetkoming geeft, is reeds eene gunst; maar het volle loon van eenen vrijen arbeider aan den heerendienstpligtige toe te kennen, zou gelijk staan met eene opheffing der belasting.»

Deze redeneering, die incidenteel, zonder ruggespraak met het opperbestuur, zekere gedwongen diensten eigenlijk onverplicht verklaarde, (ofschoon men zich voornam met het vorderen daarvan voort te gaan,) of besliste dat de staat over den arbeid, die als belasting gevorderd werd, eigenlijk niet mocht beschikken voor de «werken welke geheel ten laste van den staat moeten komen», (zonder te zeggen welke openbare werken in die termen vallen,) komt voor in een goevernementsbrief van 9 Mei 1860.

Maar die brief was nauw door het Bijb. Stb. verspreid, of de residenten ontvingen van den Direkteur der Openbare Werken, onder dagteekening van 6 Juli 1860 (ald. nr. 880), namens den G. G. weder een andersluidende mededeeling.

Het was «billijk voorgekomen, dat de koelies, die in heerendienst worden opgeroepen voor den arbeid aan *'s gouvernements werken*, *ten minste voeding* of indemniteit daarvoor erlangen, althans dat allen gelijkelijk worden behandeld, wanneer niet bijzondere redenen bestaan welke het maken van een onderscheid wettigen».

Wellicht sloot zich daaraan de beslissing, vermeld in regeeringsverslag 1861 (*), dat «ofschoon daarstelling van bruggen behoort te geschieden in heerendienst, — en wel daar, waar dit niet te bezwarend is, in onbetaalde heerendienst, — overal waar het werk der bruggen zoo belangrijk is dat dit moeijelijk van de bevolking kan gevorderd worden, een loon van 10 of 12½ cent moest worden toegekend als tegemoetkoming voor voeding. De regering achtte het voor den kleinen man te bezwarend om aan een werk van publiek belang, onverschillig van welken aard, vijf dagen achtereen, zoo als dit de gewoonte is, in heerendienst te moeten arbeiden, en bovendien nog in eigene voeding te moeten

(*) Onder «persoonlijke diensten». Het feit staat er, zonder aanhaling van stuk, vóór de beslissing van Feb. 1861, die onmiddellijk hierna in onzen tekst volgt.

voorzien. Alleen gevallen van nood, zooals dijkbreuken en zware beschadiging aan den weg door overstroomingen of aardstortingen, die onmiddellijke herstelling vorderen, maken hierop eene uitzondering. »

Hoe dit zij, in Feb. 1861 (Bijbl. Stb. 995) verkondigde de regeering, ten aanzien van werken die van ouds in heerendienst konden gevorderd worden, dat «indien de gewone tegemoetkoming van 12½ cent onvoldoende wordt geacht, een hooger loon kan worden toegekend, daar eene *voldoende* betaling, dat is eene billijke, in evenredigheid tot de behoeften der arbeiders, in de bedoeling ligt van het besluit van 26 Okt. 1851, Stb. nr. 59».

De Direkteur werd dan ook in Juni 1861 (Bijbl. Stb. 1026) aangeschreven, «om bij elk in heerendienst uit te voeren werk, ter zake van het dagloon hetwelk aan iederen koelie zal worden toegekend, met het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur in overleg te treden; met uitdrukkelijke aanbeveling om tegen elke overdrijving van loonen te waken; zullende daarbij telkens volledig moeten worden toegelicht, op welke gronden het voor te dragen cijfer van het dagloon steunt».

Hetgeen uit de tot heden verschenen regeeringsverslagen, dus tot het jaar 1865 inbegrepen, van het bestuur van den G. G. Sloet bekend is geworden, maakt den indruk dat weder krachtiger naar vrijen arbeid gestreefd werd. Machtigingen tot het gebruiken van verplichten arbeid aan 's lands werken gingen gepaard met zeer ernstige aanbevelingen om vooraf «geene middelen onbeproefd te laten tot het bekomen van vrije arbeiders, ook al mogten daaraan eenige meerdere uitgaven zijn verbonden», en werden alleen verleend voor werken «die geen uitstel konden lijden». Een voorstel om voor de verbetering der haven te Samarang in 1863, evenals in 1860—62, massale oproepingen van heerendienstplichtigen

te doen, werd afgewezen. Men dacht er aan, dit werk te voltooijen met van Singapoer of elders aan te voeren Chineezen. (Het denkbeeld verviel door de staking van het eigenlijke havenwerk, om technische redenen, in 1864.)

Het organiseerende besluit van 3 Sept. 1864 houdt zich bij § *b* van art. 2 (blz. 269) alsof Stb. 1857 nr. 93 (blz. 298) door den direkteursbrief van 1860 (blz. 300) ongedeerd was gebleven. Vrije arbeid moest voor 's lands werken regel zijn. Evenwel met een aantal uitzonderingen, betreffende werken « waarbij het belang der inlandsche bevolking betrokken is ». Daaronder rangschikte zij definitief *wegen*, *bruggen*, *dijken*, *dammen*, *waterwerken*, *passerloodsen*, *wachthuizen*, *mijlpalen*; en voorlopig mede de *woningen van inlandsche hoofden*, *poststations op wegen waar geen landspostpaarden gestationeerd zijn*, *passangrahans* en *distriktsgevangenissen*. De aanleg of bouw, de herstelling of vernieuwing, zoomede het onderhoud, van deze uitgezonderde werken zou geschieden door *onbetaalde* heerendiensten, in bijzondere omstandigheden tegen tegemoetkoming voor voeding. Geen van deze werken echter, kleine dammen en waterleidingen uitgenomen, zou ondernomen worden zonder machtiging van den Goeverneur Generaal. Aan den eenen kant dus verhief men zich naar een toppunt van vrijgevigheid, dat weinig jaren geleden onbereikbaar bleek; aan den anderen was men minder liberaal dan de regeeringsreglementen van 1830 en 1836 (blz. 210 en 211).

Van de uitgezonderde werken behandelen wij de wegen en bruggen op blz. 314, de kleine waterwerken onder § 5 van dit hoofdstuk, wachthuizen en distriktsgevangenissen onder § 3 F, mijlpalen, poststations en passangrahans onder § 3 D.

Omtrent grootere waterwerken, waterwerken van provincialen aard, vindt men in Stb. 1861 nr. 96, 1863 nrs. 92

en 93, en 1863 nr. 102a, dus ook na het besluit van 3 Sept. 1864, de bepaling dat «buitengewone herstellingen» daaraan «worden uitgevoerd met inachtneming der voor de burgerlijke bouwwerken in het algemeen gegeven voorschriften». Maar in Stb. 1863 nr. 94, dat «zware reparatiën» geschieden in onbetaalde heerendienst. En in Stb. 1863 nr. 7, dat «in buitengewone gevallen hulpfondsen ten laste van den lande kunnen worden aangevraagd».

Omtrent de passerloodsen was vroeger voorgeschreven, Stb. 1853 nr. 90: «dat geene zware herstellingen of vernieuwingen van bestaande loodsen mogen plaats vinden, noch nieuwe bazaarloodsen mogen worden opgerigt,» dan na machtiging van het goevernement, die alleen verleend zou worden «bij betoog van onvermijdelijke noodzakelijkheid der herstelling of vernieuwing, dan wel van het voordeel dat eene oprigting van nieuwe bazaarloodsen aanbiedt»; terwijl de voorsteller moest overleggen plan en begrooting van uitgaven, «met aanduiding van het bedrag waarmede die uitgaven kunnen worden verminderd, als vertegenwoordigende de waarde van den speciaal aan te wijzen arbeid, die daarbij, zonder druk voor de belanghebbende bevolking, in heerendienst, dat is kosteloos, aan dezelve kan worden opgedragen». Het besluit van 3 Sept. 1864 verandert dit in de bepaalde verklaring, dat, behoudens het verbod van gedwongen leveringen, alle «diensten ten behoeve van het aanleggen en herstellen van bazaarloodsen kosteloos verrigt worden», tenzij «bijzondere omstandigheden tot een tegemoetkoming voor voeding aanleiding geven», een en ander telkens na machtiging van het goevernement. Na dat besluit komen in het Bijbl. Stb., nrs. 1609 en 1680, twee toepassingen voor. Bij besluit van 17 Dec. 1864 wordt een verzoek om machtiging tot het bouwen in heerendienst van 27 passerloodsen in één afdeeling afgewezen, op grond dat «het bezwaar om deze loodsen in heerendienst daar te stellen voor de bevolking grooter is dan het nut dat zij daar-

van trekt, terwijl het voor de regering groote uitgaven zou veroorzaken overal zoodanige loodsen in vrijen arbeid op te rigten, waartoe bovendien de middelen ontbreken». Bij besluit van 25 Juni 1865 wordt machtiging verleend tot vernieuwing van 5 steenen passerloodsen op een residentie-hoofdplaats, in heerendienst wat den koeliearbeid betreft; omdat onderscheid moet gemaakt worden tusschen oprichting van passerloodsen waar ze niet zijn en «het vernieuwen van bestaande, hetgeen zeer goed door de bevolking kan geschieden, dewijl de last, daardoor aan haar veroorzaakt, wordt opgewogen door het voordeel en gemak dat zij sedert geruimen tijd van die haar onmisbaar geworden gebouwen getrokken heeft».

De ordonnantie van 15 Feb. 1866 draagt bij art. 4 aan een nadere algemeene verordening op, de werken waarvoor heerendiensten gevorderd mogen worden aan te wijzen. Intusschen bepaalt zij bij art. 7, dat geen diensten gevorderd mogen worden voor werken buiten «het distrikt».

Overigens kan van al de voorschriften die na het regeeringsreglement omtrent de heerendiensten aan 's lands werken het licht zagen getuigd worden, dat zij standvastig het algemeene *verbod van gedwongen leveringen* handhaafden. Het regeeringsverslag 1860 schrijft dan ook de vermeerdering der uitgaven voor het civiel bouwdepartement «vooral» aan dat verbod toe.

c. Aanhangsel over wegen en bruggen.

Daar wegen en bruggen tot de openbare werken behooren, was het onvermijdelijk voorname feiten en ideeën omtrent dit onderdeel bij *b* te vermelden. Doch, men heeft het

daar gezien, wegen en bruggen werden bij de voorschriften veelal, bij de regeling van 1864 uitdruklijk, als iets anders dan gewone werken beschouwd. Wijden wij hun dan ook een afzonderlijke aanteekening.

Wij beginnen met op te merken dat die beschouwing, wat *aanleg* en daarmee gelijkstaande verbetering van wegen en bruggen betreft, geen goeden historischen grond heeft. *Onderhoud* van 's heeren wegen en bruggen zonder betaling is van ouds op Java volksplicht geweest. Hun *aanleg* evenwel kon zelfs krachtens de regeeringsreglementen van 1830 en 1836 niet anders gevorderd worden dan in dagloon of tegen verrekening met landrente. Zie blz. 210 en 211. Aanleg, verbetering of vernieuwing, van wegen en bruggen valt dus fundamenteel in dezelfde termen als alle andere openbare werken.

De oorsprong van het wanbegrip zit in het kultuurstelsel en zijn nasleep. Men bevroedt hoe de behoefte aan wegen in die jaren toenam. Aanvanklijk handelde het gewestlijk bestuur naar goeddunken. Wel mocht volgens art. 32 in Stb. 1819 n^r. 16 (zie blz. 206) geen belangrijke verbetering of nieuw werk aangevangen worden zonder last van de regeering. Maar de tijd! Staatsblad 1835 n^r. 15 komt er voor uit, « dat gewoonlijk de plaatselijke ambtenaren op Java alleen dan de autorisatie van het gouvernement tot het aanleggen van nieuwe wegen » vroegen « wanneer daartoe gelden uit 's lands kas, of wel eene buitengewone aanstrenging van den kant der inlandsche bevolking gevorderd » werden. Om de zaak in handen der regeering terug te brengen (voornamelijk wegens het defensieplan), werd toen bepaald, dat door « de plaatselijke ambtenaren », zonder « schriftelijke autorisatie van den G. G. voortaan geene nieuwe communicatiewegen hoegenaamd aangelegd, noch oude paden of bijwegen in rijdbaren staat gebragt zullen worden, met uitzondering alleen van die welke leiden van reeds bestaande wegen naar koffijtuinen of suiker-, indigo-

en andere fabrijken, en niet verder». Dit verbod volgde zeer kort daarna, onder den drang om remises, den weg van zoovele andere evèn krachtige bevelen tegen ongeoorloofde beschikking over den arbeid der inboorlingen. En tegelijk zag de regeering zelve geen zonde in 't overtreden van haar bevoegdheid, zoo als die bij de wet beperkt was. Het voorschrift van dagloon of verrekening met landrente raakte allengs te eenenmale in onbruik. Slechts in bijzondere gevallen kwam 's lands kas te gemoet, zelfs zonder te vragen of de arbeid onderhoud of aanleg betrof; «dadelijke geldelijke uitgaven» placht men van den Javaan voor de wegen en bruggen niet te vergen. Zie het besluit van Nov. 1841, aangehaald in Bijbl. Stb. nr. 1.

En dat ingewortelde begrip heeft later òf over alle bedenkingen gezegevierd òf zelfs geen bedenking laten oprijzen.

Het besluit van 26 Okt. 1851 (blz. 226) gold slechts goevernements*gebouwen*. Men kon er wel toe komen om het op sommige *bruggen* toe te passen, om in speciale gevallen werk aan *wegen* meer dan gewoonlijk te belonen, ja waar 't kon gedeelten wegs door vrijen arbeid te doen aanleggen; maar het begrip dat de inlander rechtens wegen en bruggen moest aanleggen zonder betaling bleef. Een merkwaardig voorbeeld is het besluit van 11 Sept. 1854 omtrent een tweede militaire verbinding van Batavia met Soerabaja voor de defensie. Gedeelten van bestaande wegen moesten daarvoor verbeterd, hier en daar nieuwe aangelegd worden. Die aanleg en verbetering zou (zie regeeringsverslag), «volgens uit Nederland gegeven bevelen, bij wijze van heerendienst geschieden, voor zooveel genoegzame bevolking op de strekking van den weg aanwezig» was; «zullende alleen in de woeste en onbewoonde gedeelten, waar de werkers van ver af moeten komen, het werk in dagloon worden verrigt».

Het tegenwoordige regeeringsreglement droeg tot de bestendiging van dit onwettig begrip bij, door niet als het

vorige te bepalen wáárvoor en op welken voet arbeid aan de inboorlingen mocht worden opgelegd, maar de regeling alleen te doen afhangen van « bestaande gebruiken, instellingen en behoeften ». (Zie blz. 249.) Wij vatten dan ook niet op welken grond de heeren Baud, Dullert, Elout, Heemskerk en Sloet, bij rapport van Juli 1857 over O. I. verslag 1854, konden beweeren dat de weg, bedoeld bij het straksgenoemd besluit van 11 Sept., «na afkondiging van het nieuwe regeringsreglement bezwaarlijk op die wijze zal kunnen voortgezet worden». — Een andere kommissie, bestaande uit de heeren Dullert, Elout, van Hoëvell, van Nispen en Stolte, vroeg daarentegen bij rapport van 6 Juni 1859 over O. I. verslag 1856, of men niet te ver ging door (gelijk wij zoo even aanteekenden) gedeelten van dien weg met vrije arbeiders aan te leggen. De minister Rochussen antwoordde bij nota van 21 Jan. 1860, dat men tot de proef was overgegaan wegens groote bezwaren tegen den aanleg in heerendienst.

Zie verder hetgeen hierboven van het besluit van 5 Sept. 1864, de ordonnantie van 15 Feb. 1866, en het verbod van gedwongen leveringen gezegd is.

Intusschen werd het aanleggen van onnodige en niet vooraf nauwkeurig geprojekteerde wegen tegengegaan door een algemeene herinnering in 1855 van het aangehaalde Stb. 1835 nr. 15, door de sedert steeds verbeterde organisatie van het waterstaatspersoneel, door een besluit van Aug. 1857 om de karrewegen naast de groote postwegen te doen vervallen (zie hierna § 3 C), en door de bepaling in het besluit van 5 Sept. 1864, dat voor elken aanleg machtiging moet gevraagd worden van de regeering.

D. *Diensten bij reizen van den Goeverneur Generaal.*

Hieromtrent bepaalt het Staatsblad:

1°. van 1835 nr. 22:

«Wanneer de tijdelijke G. G. geene bevelen ter contrarie geeft, zal bij reizen van denzelven stiptelijk worden in acht genomen: *a.* om geenen onnoodigen arbeid te doen verrigten tot het versieren van de langs de wegen geplaatste heggen of paggers; zijnde het voldoende wanneer dezelve in behoorlijken staat worden gebragt of onderhouden, om te dienen voor het einde waartoe dezelve bestemd zijn; *b.* om geene paggers en bruggen langs den grooten weg te doen witten of verwen; zullende dit niet anders mogen geschieden dan in de hoofdplaatsen (kotta's) der regentschappen, en tot hoogstens één paal afstands buiten dezelve; *c.* dat tot versiering der poststations en wachthuisjes nimmer worden gebezigd lijnwaad of andere voorwerpen, tot welker aanschaffing de inlandsche bevolking geldelijke opofferingen zou moeten doen, maar dat men zich bepale bij versieringen van groen en andere onkostbare bouwstoffen.»

Aan deze bepalingen moeten de regenten en hoofden telkens wanneer de komst van den G. G. wordt aangekondigd, door de residenten schriftlijk worden herinnerd; «steeds daarbij voegende een stellig verbod tegen het aanleggen van nieuwe wegen of het doen van noodelooze reparatiën aan de oude, zoo als het wegruimen van het gras waarmede de wegen zijn begroeid, het werpen van aarde of zand op de wegen die reeds van zelf genoegzaam hard of opgehoogd zijn, en andere werkzaamheden waardoor meer nadeel dan nut gesticht en aan de bevolking onnoodige arbeid opgelegd wordt.»

«De plaatselijke autoriteiten zijn verantwoordelijk dat aan het bovenstaande stiptelijk worde voldaan; zullende niet tot verschooning kunnen worden voorgewend dat de mindere hoofden het een of ander buiten bevel en als het ware uit eigen beweging hebben verrigt, wat ten gevolge van het tegenwoordige besluit had behooren te worden achterwege gelaten.»

2°. van 1832 nr. 44:

« dat bij reizen van den G. G.: *a.* niet meer zal worden verstrekt een gewapend geleide op niet inlandsche wijze uitgedost; *b.* niet meer aan de inlandsche bevolking zal worden opgedragen den grooten rijweg te verlichten of te begieten;

« dat de G. G. op de grenzen van ieder gewest zal worden ontvangen en verder begeleid door den Europeschen ambtenaar, bekleed met het hoogste gewestelijk gezag, den regent van het bereisd wordende regentschap, en den adsistent-resident of den kontroleur der afdeeling; zullende deze ambtenaren den G. G. onmiddellijk in twee rijtuigen volgen;

« dat het rijtuig in hetwelk de G. G. gezeten is, van af de eerste verspanningsplaats tot de tweede, zal worden voorafgegaan door den pateh van het regentschap en 12 dessahoofden, en gevolgd door 12 dessahoofden, allen te paard en gekleed in de nationale kleederdragt zonder eenige vreemde bijvoegselen; zullende van af de tweede tot aan de derde verspanningsplaats de pateh worden vervangen door het betrokken districtshoofd of door het daarop volgende inlandsch hoofd, met een gelijken stoet van 24 dessahoofden;

« dat alleen het rijtuig in hetwelk de G. G. gezeten is op deze wijze zal worden begeleid; terwijl de overige rijtuigen van het gevolg zullen nakomen zonder voor- of achterrijders;

« dat bij vertrek van den G. G. hetzelfde geleide in acht zal worden genomen, tot op de grenzen. »

Later kwam hierbij het steeds krachtiger verbod van gedwongen « leveringen », welke ook.

Zoo de wet. Maar de praktijk?

De voorschriften van 1833 en 1852 waren niet opgewassen tegen de natuur der zaken, het karakter des volks.

Als de mare zich verspreidt dat de G. G. komt, ontstaan in de gewestlijke maatschappijen gemoedsbewegingen, die rechtstreeks drijven tot « onnoodigen arbeid ». De Javaan

gevoelt behoefte om den Grooten Heer te zien, beseft hem hulde te moeten bieden, en wat meer zegt, weet dat er feest zal zijn. Om feest te vieren heeft hij zeer veel over; van heinde en verre stroomt het volk telkens naar een gewone ronggengvertoning. Wie wijst in hetgeen uit al die prikkels voortspruit de juiste grens tusschen vrijen wil en dwang? Indien de Nederlandsche gemeenten haar kas, het geld door de ingezetenen opgebracht, mogen aanspreken om openbare versieringen en vermaaklijkheden te bekostigen ter eere van den reizenden Koning, zou men de gemeenten op Java beletten bij reizen van den landvoogd te beschikken over háár kas, die niet uit een som gelds maar uit een som «werkbare» handen bestaat?

't Lijkt zoo eenvoudig, aan de residenten voor te schrijven dat er niets extra's aan de wegen mag gedaan worden. Maar welk rechtgeaard resident zal zich daardoor laten weerhouden om te zorgen dat de G. G. niet «blijve steken»? Immers wien anders dan den resident zouden, althans oogenbliklijk, de min aangename gevolgen treffen? Een G. G. is óók weleens driftig. — Bovendien zijn niet alle wegen, en voorzeker niet alle bruggen, te allen tijde bereid voor zulk een hoeveelheid beladen wagens, paarden en menschen, tegelijk. Er moet dus bepaald *iets* aan gedaan worden: zal de G. G. in elk geval zelf beslissen, of door dwarskijkers doen onderzoeken, in hoe ver dat iets de perken van het strikt nodige overschreed?

Om den stoet te verminderen werd het inlandsch geleide vastgesteld: één regent per as, één pateh of distriktshoofd en 24 dessahoofden te paard. Men zag voorbij dat inlandsche hoofden bij zulke gelegenheden ondenkbaar zijn zonder volgelingen. En dan de vrijwillige eerewachten, de *crâne* jongelingschap die begeert op eigen of geleende paarden mee te rennen, wie zou ze met geweld weeren? —

Het organiek besluit van 3 Sept. 1864 zwijgt van deze diensten.

§ 3. *Diensten aan den staat. Gewone.*

A. *Kultuurdiensten.*

Na het gezegde op blz. 203 hebben wij omtrent deze hier slechts te verwijzen naar art. 1 § II van het organiek besluit van 3 Sept. 1864 (blz. 267) en art. 5 der ordonnantie van 15 Feb. 1866 (blz. 279), volgens welke verordeningen zij een op zich zelve staande klasse uitmaken, door geheel bijzondere voorschriften geregeld.

Wij begrijpen onder kultuurdiensten ook de diensten in 's lands *bosschen.*

B. *Diensten bij den aanmaak van zout.*

Hiervan wordt in het organiek besluit van 3 Sept. 1864 niet gesproken.

Zie overigens de Aanteekening over het Zoutmonopolie.

C. *Onderhoud van openbare werken.*

a. De aloude verplichting van den Javaan om zonder betaling 's heeren *wegen en bruggen* te onderhouden moge onder voormalige toestanden met gemak te dragen zijn geweest, na de snelle ontwikkeling van staatstoezicht, landsweerbaarheid en volksvlijt, maar vooral van het kultuurstelsel dat de wegen op eenmaal zoozeer vermenigvuldigde, werd dit anders.

Wij zagen dan ook die verplichting, ofschoon fundamenteel gehandhaafd, door bijzondere beschikkingen weldra getemperd. Reeds in den «zwarten tijd» kwam het goevernement hier en daar de dienstplichtigen te hulp met gereedschap en sommige bouwstoffen voor de bruggen (Bijbl. Stb. 1), ook nu en dan met voeding. Na 1855 verbood het met toenemende strengheid de «leveringen», vroeger van dezen

arbeid onafscheidelijk. Heden behoeft tot zelfs het produkt der wildernissen, voor zoover die aan de gemeenten behooren, niet opgebracht te worden als de gemeente niet wil. Met dat al bleef het in bruikbaren staat houden der Javasche wegen, die immer terugkeerende arbeid, aan wegen zonder opvolging van de regelen der kunst gebaand en bewerkt, de meeste bereden en betreden door de schadelijkste soort van vervoermiddelen, een zware last.

Van daar gedurende ons tijdvak, waar de belangen der kultures 't gedoogden, doorgaans een algemeen streven naar vermindering, gewoonlijk door de wegen te verleggen, verkorten en verharden. De regeeringsverslagen wemelen van bewijzen.

Als organieke maatregel verdient bijzonder gewag het besluit van den G. G. Pahud van 19 Aug. 1857, Bijbl. Stb. 251, waarbij «als beginsel wordt vastgesteld, dat de groote en postwegen zijn opengesteld voor alle soort van voertuigen, trek- en draagvee, mits voldoende aan de ter zake bestaande of nader vast te stellen bepalingen, en dat naast de groote en postwegen geene zoogenaamde karrenwegen zullen worden aangelegd of onderhouden». — Voorzeker een zeer eenvoudig denkbeeld voor een niet door «Indische eigenaardigheden» bedorven brein. De zuivere Westerling staat er verbaasd over, hoe men anders denken kon; hoe men kon aanzien dat de Javaan breede postwegen onderhield voor rijtuigen van ambtenaren en partikulieren, waaronder Chineezen, maar er voor zijn eigen voertuigen geen gebruik van maken mocht en voor deze geheel afzonderlijke slechte wegen moest onderhouden. Het antwoord is: men heeft het node aangezien; het eenvoudige denkbeeld werd meermalen geopperd, op een paar punten ook in toepassing gebracht; maar de algemeene uitvoerbaarheid liet en laat zeer veel te wenschen over. De groote militaire weg moet in goeden staat blijven; hij is niet aangelegd voor dagelijksch druk goederenvervoer; verharding om hem

daartoe in staat te stellen kost schatten gelds en tal van werklieden, meer dan in de buurt verkrijgbaar. Eer men de karrewegen daarnaast sluiten kan, moet de inlander zich de vervoermiddelen aangeschaft hebben die op den grooten weg toegelaten kunnen worden. Er zijn nog andere plaatslijke hinderpalen. — Het besluit verlangde dan ook «geleidelijke» uitvoering. En deze, hoezeer de toenmalige Direkteur der Openbare Werken die voorwaarde niet in den strengsten zin opvatte en in 1862 als minister op spoed aandrong (zie een noot van verslag 1860), was volgens het jongste verslag (1863) weinig gevorderd. Men had er slechts op uitgevonden, bij besluit van 24 Jan. 1863, de residenten te machtigen «om de noodige keuren op het gebruik der wegen in hun gewest, wanneer daarin niet bereids is voorzien, ten spoedigste uit te vaardigen, voor zoover die wegen door voldoende hardheid geschikt zijn voor het transport van goederen of met de voorhanden middelen daarvoor geschikt kunnen worden gemaakt; onder opmerking dat, daar waar die wegen nog niet in dien staat verkeeren en zonder bovenmatig bezwaar voor de bevolking ook niet in dien staat kunnen worden gebragt, het hun vrijstaat de noodige voorstellen tot verbetering dier wegen aan de regering te doen». «Tevens werd de aandacht gevestigd op de wenschelijkheid om, des noods door afzonderlijke keuren, voorzorgen te nemen tegen beschadiging der wegen door het vervoer van zware houtwerken, vooral waar dit geschiedt op toestellen met scherpe of te kleine wielen.» Een volgend verslag zal wellicht de uitwerking van deze wenken ten opzichte van het denkbeeld van 1857 meedeelen.

Het besluit van 3 Sept. 1864 (blz. 269) bepaalt omtrent het onderhoud der wegen en bruggen, dat het kosteloos geschiedt, tenzij in bijzondere omstandigheden aanleiding gevonden worde tot een tegemoetkoming voor voeding; dat het onderhoud der wegen «onder de dessa's in bepaalde aandeelen moet worden verdeeld», welke «grooter of kleiner

behooren te zijn naar gelang van het aantal harer bewoners en van den afstand der dessa van de plaats waar de dienst verrigt moet worden»; «terwijl alleen bij onvermijdelijke noodzakelijkheid aan verafgelegen dessa's aandeelen in dit onderhoud zullen worden toegewezen, welke kleiner moeten zijn dan die van nabij gelegen dessa's»; en dat het onderhoud der bruggen «zal worden opgedragen aan de dessa's die het digtst daarbij gelegen zijn», met vermijding zooveel doenlijk «dat dezelfde dessa of dessa's met het gedeeltelijk onderhoud van twee of meer bruggen belast worden».

Zie verder artt. 7, 8 en 9 der ordonnantie van 15 Feb. 1866 (blz. 279).

In zeer nauw verband met dit onderwerp staat het aanleggen van *spoorwegen*, waardoor het onderhoud van honderden bruggen of duikers en honderden mijlen wegs uitgespaard zou worden. Ons *historisch* overzicht heeft dienaangaande slechts op te teekenen, dat in de goevernementslanden tot dusver één spoorweg voor stoomvervoer tusschen de hoofdplaats Samarang en de vorstenlanden onderhanden is, voor het leggen van een trekspoor tusschen de hoofdplaats Pasoeroean en de binnenlanden van dat gewest koncessie werd verleend, en de regeering zich verklaard heeft tegen meer koncessiën voor stoomspoorwegen met verzekering van rente door den staat.

Voorts moet hierbij gelet worden op een bericht in regeeringsverslag 1862, dat ergens (buiten de Preanger, waarover zie § 6) als proef voor het onderhoud van een gedeelte wegs *vast personeel* was aangenomen en de levering van het grind aanbesteed. De uitslag van die proef is, ook in het volgend verslag, niet meegedeeld.

Tot de bruggen behoren de *overvaarten*. Daarvan is gehandeld in de Aanteekening over de kleine verpachte middelen. Maar ik kende toen nog niet den geheelen inhoud van het besluit van 3 Sept. 1864, dien het vulgus eerst te lezen kreeg in de toen in Nederland nog niet

ontvangen aflevering van het Bijblad op het Staatsblad. Dat besluit schrijft omtrent de bewaking der niet verpachte overvaarten voor, dat « deze dienst als heerendienst moet worden ingetrokken, dáár waar de verdiensten aan overvaartgelden voldoende worden geacht om van de zaak eene kostwinning te maken voor een ieder die haar op eigen risico ondernemen wil ». « Doet dit geval zich niet voor, dan zal deze dienst aan een of meer nabijliggende dessa's kunnen worden opgedragen en een maximum van 6 man worden toegestaan, door wie echter geene overvaartgelden, van wien ook, mogen worden gevorderd. » Van het daarmede strijdige Stb. 1855 nr. 45 spreekt het besluit dus niet.

Bevaarbare rivieren worden hier en daar in heerendienst tegen dagloon schoongehouden. (B. v. de Tjitandoi.)

b. Uit de boven opgeteekende verordeningen over de openbare werken blijkt, dat behalve wegen en bruggen eenige andere onder de zoodanige gerekend werden, tot wier uitvoering in onbetaalden arbeid de inlandsche bevolking luidens de taal der administratie « eigenaardig » verplicht was. Het woord werd nog gebezigd in het besluit van 29 Aug. 1856 op blz. 297.

Een lijst der werken die men vroeger « eigenaardig » voor onwrikbare bestanddeelen der heerendiensten aanzag ware moeilijk te geven. De direkteursbrief van Mei 1860 (blz. 300) noemt ze werken die « in de eerste en voornaamste plaats ten voordeele en tot genoegen van de inlandsche bevolking strekken », en rangschikt daaronder (na wegen, bruggen en duikers) zonder blozen passangrahans en mijlpalen; voorts wachthuizen, waterleidingen, dammen en sluizen voor de besproeijing der velden; « enzv. »

Er is altijd een « enzv. ». Ook het regelend besluit van 3 Sept. 1864, de soort onderscheidende met den opmerklijken titel van « openbare werken van algemeen nut waarbij het belang der inlandsche bevolking betrokken is » (blz. 269), laat daarop volgen « zoo als » en noemt dan de werken waar-

omtrent wij verwijzen naar blz. 312 en 313. Wij voegen er hier bij: dat de daar vermelde waterwerken van provincialen aard, volgens de daar aangehaalde speciale verordeningen, alle in heerendienst, zonder gedwongen leveringen, moeten onderhouden worden; dat volgens het besluit van 3 Sept. 1864 het onderhoud van «dammen en waterwerken, door het bouwdepartement aangelegd, ten laste van den lande komt, en van inlandsch maaksel zijnde, daarvoor bepaalde dessa's worden aangewezen die van het werk nut trekken en nabij hetzelve gelegen zijn»; dat het onderhoud van passerloodsen, zoomede het schoonhouden van niet overdekte markten, beide sedert de afschaffing der passerpacht een onbetaalde heerendienst (Stb. 1851 nr. 73 en 1853 nr. 44 en 90), dit volgens het besluit van 3 Sept. 1864 blijft, behoudens het verbod van gedwongen leveringen, en tenzij bijzondere omstandigheden tot een tegemoetkoming voor voeding wegens het werk aan de loodsen aanleiding geven.

c. Omtrent het onderhouden der overige openbare werken vindt men voorgeschreven:

bij besluit van Maart 1851 (blz. 290), dat voor de *verdedigings*werken geen heerendienstplichtigen geleverd worden zonder verlof van de regeering, die dit slechts bij volstrekte noodzaaklijkheid zal verleenen; betaling was daarbij regel;

bij besluit van Okt. 1851 (blz. 226), dat voor *goevernementsgebouwen* geen diensten noch leveringen gevorderd mogen worden dan tegen betaling;

bij besluit van 28 Nov. 1853 (zie regeeringsverslag), dat voor de *erven der residentswoningen* in geen geval heerendienstplichtigen mogen gebezigd worden, wèl een bepaald getal veroordeelden tot dwangarbeid;

sedert het besluit van 10 April 1856 (blz. 231), dat *in geen geval* « leveringen » gevorderd mogen worden;

bij besluit van 26 Sept. 1856 (blz. 297), dat voor de *goevernementsgebouwen* geen heerendiensten gevorderd zullen

worden dan waar zonder dwang geen materialen en arbeid verkrijgbaar zijn;

bij den direkteursbrief van Mei 1860 (blz. 300), dat «in zoo veel grootere mate» dan voor «de verwezenlijking der nieuw geautoriseerde werken», heerendiensten gevorderd behoren te worden voor «het in goeden en bruikbaren staat onderhouden van het bestaande»;

bij het besluit van 3 Sept. 1864 (blz. 269), dat, «in afwachting van nadere regeling», heerendiensten voor *alle landswerken*, niet sorteerende onder de zooëven bij *b* bedoelde kategorie, alleen gevorderd mogen worden op machtiging van de regeering tegen loon.

D. *Vervoerdiensten.*

Te dezen aanzien was de toestand bij de intrede van ons tijdvak als volgt.

Krachtens het regeeringsreglement moest de inlandsche bevolking als van ouds «de personen en goederen van *reizigers* over land vervoeren tegen de op hoog gezag geregelde betaling». Onder reizigers verstond men Europeanen, partikulieren zoowel als officieelen. De betaling was geregeld bij reglementen voor marcheerende troepen en op de reis- en verblijfkosten van officieren en ambtenaren. Doch in zeer vele gevallen, met name bij de rondreizen der gewestlijke ambtenaren die geen reiskosten mochten in rekening brengen, had geen betaling aan de dienstplichtigen plaats.

Krachtens het regeeringsreglement werd als heerendienst gevorderd het vervoer over land van *goevernementsgoederen en gelden*, en waar geen post was van *brieven*. Het reglement veroorloofde dit tegen dagloon of verrekening met landrente. Doch ook hier had betaling veelal niet plaats.

Bij uitbreiding van het regeeringsreglement vorderde men van de bevolking tevens het over land vervoeren der *goe-*

deren van niet reizende Europeesche ingezetenen, tegen betaling volgens tarief. Op die wijze liet de Europeaan in de binnenlanden gewoonlijk alle benodigdheden, die op zijn woonplaats bij gebrek aan handelaren niet, of slechts tegen hoge prijzen of in min gewenschte hoedanigheid verkrijgbaar waren, van de havensteden of de plaatsen van oorsprong komen.

Om die verschillende vervoerdiensten zonder vertraging te bewerkstelligen, werden op de meeste hoofdpunten mannen, paarden en buffels dagelijks gereed gehouden (*gladak*). De «op hoog gezag geregelde betaling» echter, waar zij plaats had, volgde natuurlijk eerst op gebruik. Daar gemeenlijk niet alle opgekomenen gebruikt werden, keerden alzoo gemeenlijk telkens vele opgekomenen zonder betaling huiswaarts. Met voordeel voor de bewoners van sommige landschappen verhielp men dit gebrek hier en daar eenigermate door inrichtingen, ongeveer in den trant der door VAN DEN BOSCH gewenschte koelieëtablissementen (blz. 212).

Bij uitbreiding der gladak-idee waren in etlijke gewesten langs de binnenwegen, zoomede langs gedeelten van den grooten postweg waar het getal goevernementspostpaarden ontoereikend was, dergelijke wachtposten van menschen en trekdieren voor *rijtuigen* aangelegd, onder beheer der inlandsche hoofden. Op die wijze ontstonden de zoogenaamde *regentspaardenposterijen*. Ook voor het gebruik daarvan werd door de gewestlijke ambtenaren niet betaald. Voor anderen was bij een algemeen regelend besluit van April 1847 betaling voorgeschreven, die evenwel niet altijd plaats vond. Uit de opbrengst bestreed men zooveel doenlijk tuigen en stalgereedschap. Overigens liepen deze posterijen, — gebouwen, paarden, buffels, bediening, — geheel ten laste van de bevolking.

In sommige binnenlanden hield de bevolking nog bij maniere van gladakdienst *rijpaarden* aan ten behoeve van reizende gewestlijke ambtenaren en hun gevolg, zonder betaling.

Vermits de gewestlijke ambtenaren en andere inspekteurs op hun rondreizen in de binnenlanden niet overal een geschikt nachtverblijf bij inlandsche hoofden vonden, waren daarvoor op een aantal plaatsen afzonderlijke gebouwen opgericht. Partikuliere reizigers namen, met verlof van den resident, adsistentresident of regent, er mede hun intrek. Deze logementen of passantenhuizen, *passangrahans*, in heerendienst gebouwd, door heerendienst van huisraad voorzien, werden bij heerendienst onderhouden. Zelfs leverde de bevolking aan de reizigers eetwaren (en *andere* geriefelijkheden). Men betaalde gewoonlijk een fooi voor de bediening. Het goevernement liet zich met de zaak niet in.

Tot de diensten aan reizende ambtenaren behoorde wijders het *eerbetoon*, volgens aloude begrippen aan lieden van rang verschuldigd. Het bestond uit een geleide te paard, uit het aanbieden van ververschingen op pleisterplaatsen, uit feestlijke opwachting bij voorname negorijen, uit versieringen van die negorijen en langs de wegen. Hieromtrent bepaalde de wet, Stb. 1853 nr. 22, dat «geene buitengewone versieringen aan wegen, bruggen, heggen, poststations of wachthuizen» mochten gemaakt worden, tenzij «bij plegtige zendingen of andere gelegenheden» op uitdruklijken last van den Goeverneur Generaal. Maar die bepaling werd niet nageleefd.

Eindelijk moest de inlander langs de wegen *mijlpalen* leveren, zetten en onderhouden, naar welke afstandswijzers het vervoerloon werd berekend.

De beschikkingen omtrent een en ander in 1849—66 genomen, voor zoover ze uit openbare stukken blijken, komen hierop neder.

In het algemeen ijverde de regeering tegen overdaad. Dit blijkt uit ons eerste hoofdstuk. Speciaal met betrekking tot de vervoerdiensten nog uit Stb. 1853 nr. 20 en uit verscheidene maatregelen ter vervanging van vervoeren in heerendienst door uitbesteeding en vervoer te water.

Het loon voor het verplichte vervoer over land van *goevernementsgoederen* werd meermalen verhoogd: eerst in 1851 (datum onbekend, zie regeeringsverslag) door het overal te stellen op 2½ duit per paal per man, terwijl het hier en daar minder bedroeg; vervolgens bij Stb. 1860 nr. 5 en 1862 nr. 150 tot 2½ cent; bij Stb. 1863 nr. 162 tot 3 cent.

Stb. 1858 nr. 89 besliste, dat voor *goevernementsgelden*, «onverschillig met welk doel (over land) vervoerd wordende, transportloon zal worden tegoedgedaan». Het loon, bepaald voor een vaste som koper- of zilvergeld, regelde zich naar dat voor het vervoer van goederen en deelde alzoo in de verhoging daarvan. Zie Stb. 1861 nr. 35 en 1864 nr. 67.

Het overbrengen van *brieven* werd bij het besluit van 3 Sept. 1864 als heerendienst afgeschaft voor die plaatsen «waar dagelijks een post aankomt en vertrekt». Elders mocht voortaan elk regent aan elk zijner distriktshoofden, en elk distriktshoofd aan zijn regent, op een door den resident bepaald uur één brievenbesteller afzenden, die dan tevens «de brieven der andere ambtenaren» kon medenemen. Van betaling wordt niet gesproken.

De verstrekking van koelies aan *reizigers*, door Stb. 1853 nr. 20 eenigermate beperkt, onderging in 1864, buiten het Stb., een gewichtige verandering: bij besluit van 29 Dec., Bijbl. Stb. 1615, kregen de residenten last «om streng toe te zien dat de koelies *alleen* verstrekt worden ten behoeve van *gouvernements*reizigers, en niet ten behoeve van anderen of van hen die voor uitspanning op reis zijn».

Het loon der aan reizigers verstrekte koelies was dat voor het vervoer van goevernementsgoederen en deelde alzoo in de verhooging. De betaling voor aan reizende ambtenaren verstrekte paarden werd met Maart 1863, Stb. 1862 nr. 153a, aanmerklijk verhoogd. Zij bedroeg in 1849 nog 10 cent voor een heeren- en 5 cent voor een bediendenpaard per paal; voortaan 20 en 7½ cent.

Het verstrekken van «koelies en transportmiddelen» aan *niet reizende ingezetenen* werd in 1853, Stb. n^r^. 63, met voorzorgen tegen misbruik en tegen onvoldoende betaling omgeven. Stb. 1864 n^r^. 160 versterkte die voorzorgen.

Omtrent de geheele *gladak*dienst bepaalt het besluit van 3 Sept. 1864, dat daarvoor, «waar noodig, bepaalde dessa's» en wel «de meest nabijgelegene uitsluitend», en daaruit een naar de behoefte vooraf geregeld getal mannen en gladakpaarden zullen worden afgezonderd». «Voor zoover zulks doenlijk is zal de dagelijksche opkomst van dienstpligtigen worden vermeden en het benoodigd getal, naarmate de behoefte zich voordoet, worden opgeroepen.»

De *regentspaardenposterijen* namen onder de werking van het regelend besluit van April 1847, en van latere omstandigheden, meer en meer de gedaante van tot duurzaamheid bestemde staatsinrichtingen aan. Uit Stb. 1854 n^rs^. 7 en 91 is te zien, èn dat er algemeen gebruik van gemaakt èn dat voor de vastgestelde betaling gezorgd werd. Daardoor geraakten sommige in 't bezit van geldmiddelen, voldoende niet alleen voor onderhoud, maar ook voor verbetering. Nu kwam in 1856 het verbod van «gedwongen leveringen», sedert steeds krachtiger herhaald. Welken invloed moest dit hebben op het geval, dat de kassen van deze inrichtingen ontoereikend waren om te betalen hetgeen men onder «leveringen» verstond? Men moest wel vooraf beslissen of de betrokken posterij als staatsbehoefte zou erkend worden. Niet erkend, behoorde zij te vervallen; erkend, desnoods door den staat ondersteund te worden. Het Bijb. Stb., n^rs^. 916 en 1013, bevat twee besluiten die den gedachtenloop des bestuurs ter zake aanduiden. Beide over voorstellen om machtiging te verleenen tot het doen van herstellingen in heerendienst aan gebouwen van zulke posterijen, en om, aangezien de kassen van deze geen ruimte boden, de bevolking met een bijdrage uit 'slands kas te gemoet te komen. Het eene, van 25 Mei 1860, weigert; omdat «de regents-

paardenposterij eene zaak is welke uitsluitend is overgelaten aan de bemoeijenis van de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur, waarmede de regering zich niet behoeft in te laten». Het andere, van 16 April 1861, bewilligt; omdat, «hoezeer in den regel de regering zich moet onthouden van bemoeijing met de regentspaardenposterijen, en de administratie dier instellingen moet overlaten aan het inlandsch bestuur onder toezigt en leiding van de Europesche ambtenaren en de hoofden van gewestelijk bestuur, deze instellingen van algemeen nut nimmer behooren te komen ten laste van de inlandsche hoofden en bevolking, noch van de Europesche ambtenaren, in dien zin dat zij zouden verpligt zijn de geldelijke uitgaven te dragen, benoodigd tot instandhouding der bedoelde instellingen».

In laatstgenoemd jaar, bij de ontwerpen tot algemeene hervorming van het postwezen, werd volgens regeeringsverslag «gedeeltelijke intrekking der regentspaardenposterijen» aan het opperbestuur voorgesteld. De minister echter verlangde voor de paardenpost een afzonderlijke voordracht, nadat de nieuwe regeling der brievenpost zou zijn tot stand gebracht. Toen dit in 1864 geschied was, vroeg de G. G., bij art. 6 van het heerendienstenbesluit van 3 Sept., konsideratiën en advies van de residenten over «het denkbeeld, om, met afschaffing van alle verstrekking van grassnijders en staljongens aan de poststations waar geene gouvernementspostpaarden gestationneerd zijn, het gras, voor de gestationneerde paarden benoodigd, door de omliggende dessas in heerendienst te doen leveren, in welk geval alle verdere uitgaven, als daar zijn het onderhoud der poststations, de betaling van koetsiers en staljongens, de inkoop van paarden, padie, tuigen, stalgereedschappen, zullen gevonden worden uit de posterijkas, dan wel, bij ontoereikendheid van deze, uit 's lands kas, in welke de saldo's der posterijkassen jaarlijks zullen behooren gestort te worden».

Intusschen liet dat besluit de zaken zoo als ze waren.

Volgens art. 2 § a (in 't begin) worden de stations gebouwd, hersteld en onderhouden in heerendienst zonder kosten voor 's lands kas, in bijzondere omstandigheden met tegemoetkoming voor voeding; volgens art. 2 III d moet het onderhoud bestreden worden uit de posterijkas, bij ontoereikendheid opgedragen aan «bepaalde daarbijgelegen dessas»; volgens art. 5 wordt met de levering van gras «op den gebruikelijken voet» voortgegaan. Over alles heerscht het verbod van «gedwongen leveringen».

Vergeten wij niet te melden, dat uit de Tweede Kamer op afschaffing van deze posterijen waar ze onnoodig zijn, en op overname van de nodige «ten laste van 's lands kas, met afschaffing van alle heerendiensten en verpligte leveringen bij dezelve,» en met verbod van «dergelijke inrigtingen» voor 't vervolg, schriftlijk is aangedrongen: in Maart 1853 bij rapport van de heeren Baud, Elout, Heemskerk, Sloet en Rochussen, over de verslagen 1851 en 1852, en in Juli 1857 bij rapport van de vier eerstgenoemden en den heer Dullert over het verslag 1854.

Het aanhouden en vorderen van *rijpaarden*, hierboven na de posterijen vermeld, werd bij besluit van Sept. 1858, Bijbl. Stb. 633, verboden.

Van de *passangrahans* schreven de pasgenoemde rapporteurs, dat «wanneer soortgelijke inrigtingen bij wijze van heerendiensten bestaan, zij die er van gebruik maken stilzwijgend de misbruiken wettigen waartoe zij aanleiding geven». De regeering daarentegen schijnt er geen misbruik in gezien te hebben. Blijkens het besluit van 3 Sept. 1864 zijn de passangrahans «voorloopig» gerangschikt onder de gebouwen die «kosteloos» door de bevolking worden gebouwd, hersteld en onderhouden. Voor het onderhoud en de bewaking, voor zoover deze »onvermijdelijk» is, »kunnen een of meer dessas in de onmiddellijke nabijheid gelegen aangewezen worden». Doch «gedwongen leveringen» zijn ook hier verboden.

Aangaande het *eerbetoon* aan reizende hoge ambtenaren en officieren bevat Stb. 1852 nr. 44 voorschriften, die het geleide beperken en het verlichten en begieten der wegen verbieden. Gedwongen leveringen als boven.

De *mijlpalen* moesten volgens een beschikking van 1857, Bijbl. Stb. 709, in heerendienst opgericht worden, met betaling der materialen waar de bevolking die niet kosteloos kon bijeenbrengen, en der ambachtslieden. Het besluit van 3 Sept. 1864 plaatst ze voor goed in de kategorie der werken waarbij het belang der bevolking betrokken is. Gedwongen leveringen als boven.

E. *Dagdiensten bij goevernementsadministratiën.* (*)

De bevoegdheid, door de regeeringsreglementen van 1830 en 1836 verleend, om voor «andere werkzaamheden» heerendiensten te vorderen, was onder de uitbreiding van het kultuurstelsel tebaatgenomen ter voorziening in de behoefte aan handlangers bij verscheidene goevernementsadministratiën, als pakhuizen, geldkantoren, werkplaatsen, posterijen; gelijk elders, zonder nauw te letten op de voorwaarde van dagloon of verrekening tegen landrente.

Van deze diensten waren vóór ons tijdvak reeds vele vervallen door aanstelling van bezoldigd vast personeel. Omtrent de geblevene vinden wij in openbare stukken de volgende beschikkingen. Waar geen andere bron genoemd wordt zie men het regeeringsverslag.

1852. De «werkzaamheden» bij 's lands algemeene en steenkool-*pakhuizen* te Soerabaja voortaan door vrije koelies.

1853. Voor «den arbeid» bij de marine*pakhuizen* aldaar geen heerendiensten meer. Bij 's goevernements *posterijen* in die residentie een aantal staljongens tegen loon aangesteld ter vervanging van heerendiensten. De levering van gras voor de *postpaarden*, voor de paarden der *djaijangsekars*

(*) Nachtdiensten behoren bij F.

en voor de ossen der *politie* in dezelfde residentie, niet meer als heerendienst; uitbesteeden.

«Bij wijze van proef», voor «de werkzaamheden bij de *verschillende takken van openbare dienst*» ter hoofdplaats Samarang «zooveel mogelijk» vrijwillige koelies.

Besluit 15 Okt., Bijbl. Stb. 288: «Op de afscheepplaatsen op Java tot het *lossen en laden* van schepen voortaan vrije werklieden», «zoodra zulks zonder ongerief te veroorzaken zal kunnen geschieden». Na 1854 geen heerendiensten daarvoor zonder speciaal verlof van de regeering.

1859. Bijbl. Stb. 1048. Voor «de werkzaamheden» bij de *houtstapelplaats* te Kediri geen heerendiensten, zoolang een voldoend getal vrijwillige koelies voor 20 duiten daags verkrijgbaar is.

1861. Ibidem. Dat loon kan zoo nodig tot 25 cent verhoogd worden.

1862. Men beproeft «het werk» bij de *koffie- en zoutpakhuizen* in de residentie Kediri, tot dusver in heerendienst tegen dagloon, bij taak te doen verrichten.

1864. Bijbl. Stb. 1592. De regeering weigert het door den resident gevraagd verlof tot beziging van heerendienstplichtigen voor het *laden* en *lossen* van produkten en zout te Cheribon. «Even goed als in de naburige gewesten» moeten daarvoor vrijwillige arbeiders te verkrijgen zijn.

Het heerendienstenbesluit van 5 Sept. zwijgt van de hierbedoelde diensten.

1865. Stb. 59. «Alle diensten bij 's lands *algemeene en andere pakhuizen* op Java en Madura, met opzigt tot de inontvangstname en aflevering, het laden en lossen van 's lands goederen, producten, zout, enzv., zullen, voor zoover die diensten niet kunnen verrigt worden door het personeel bij de pakhuizen bescheiden, voortaan met volstrekte uitsluiting van alle heerendiensten geheel moeten worden uitgevoerd door vrijwillige koelies, ter verkrijging van welke het gezag en de invloed van het Europeesch en inlandsch

bestuur op geenerlei wijze mag worden aangewend. De levering van het benoodigd aantal koelies per dag of voor den duur der werkzaamheden, dan wel het verrigten van het werk taaksgewijs, zal zooveel doenlijk worden uitbesteed, hetzij alleen dan wel vereenigd met andere gelijke diensten. »

Bijbl. Stb. 1679. Heerendiensten « ten behoeve van de *pradjoerits* » ongeoorloofd verklaard. Men had « beschikking over werkkrachten en gronden der bevolking » voor deze korpsen ontdekt in 4 van de 15 gewesten waar ze bestaan. (Vermoedelijk een overblijfsel van de oorspronkelijke inrichting, toen immers de pradjoerits, als lijfwachten van de regenten, met land betaald werden. Zie blz. 218. De regeering noemde het echter te recht een misbruik na de latere organisatiën, waardoor de pradjoerits, althans administratief, geheel het karakter van goevernementstroepen kregen. Om die reden worden ze hier vermeld.)

F. *Politiediensten.*

Wij hebben op blz. 207 gezien dat het Nederlandsche politiereglement van 1819 minder diensten van den inlander scheen te eischen voor de openbare veiligheid dan het Engelsche van 1814. Terwijl dit den dorpsbewoner verplichtte tot nachtwachten en zoodanige andere diensten voor politie en justitie als waartoe het dorpshoofd hem mocht oproepen, gebood het eerste slechts nachtwachten; wèl tevens gewagend van de bevoegdheid der dorpshoofden om gevangenen naar de divisiehoofden « te doen vervoeren », maar zonder daarbij te zeggen dat die taak een verplichte beurtdienst wezen zou.

Hoezeer het politiereglement van 1848 ter zake hetzelfde bepaalt als dat van 1819 (behalve dat de gevangenen naar de *distrikts*hoofden moesten vervoerd worden), kwam de werkelijke toestand bij de intrede van ons tijdvak veel

meer met de ruimere bewoordingen der Engelsche wet overeen.

Niet alleen had de dorpsbewoner in den kring van zijn gemeente nachtwachten te verrichten; hij moest ook bij beurten naar de centrale negorijen opkomen om openbare gebouwen en woningen van Europeesche ambtenaren en ingezetenen des nachts te bewaken; en daarenboven over dag wachtposten bezetten.

Niet alleen had hij nacht- en dagwachten te betrekken; hij moest ook wachthuizen bouwen, herstellen, onderhouden, zonder loon.

Niet alleen had hij gevangenen te geleiden uit de dorpen naar de centrale hoofden; hij moest gevangenen en veroordeelden van allerlei aard geleiden werwaarts het bestuur verkoos, zonder loon.

Niet alleen had hij gevangenen te geleiden; hij moest ook de distriktsgevangenissen, en zelfs gevangenissen op de regentschaps- en gewestlijke hoofdplaatsen, bouwen, herstellen, onderhouden, zonder loon; bovendien de aangehoudenen en door distriktshoofden of regenten met arrest gestraften voeden.

Omtrent deze diensten in het algemeen werd gedurende 1849-66 bepaald:

bij besluit van 10 April 1856 (blz. 251), «dat onder den naam van heerendiensten niet zullen worden begrepen onbezoldigde politiediensten, vermits deze moeten komen ten laste der gemeenten en geregeld worden door de dorpshoofden»; zie verder hierover § 5;

bij hetzelfde besluit en latere (blz. 267), dat «gedwongen leveringen» verboden zijn.

Omtrent onderdeelen van die diensten leest men in het besluit van 3 Sept. 1864:

Het getal nachtwakers mocht niet overschrijden zes voor elk wachthuis aan de grenzen, kruiswegen of «verdachte passages», elders vier.

De nachtwachten bij goevernementsgebouwen — met uitzondering van pakhuizen, passangrahans en gevangenissen — en bij woningen van Europeesche ambtenaren en ingezetenen waren reeds afgeschaft. Wanneer wordt niet gemeld. Bij art. 3 wordt namelijk «ten overvloede aangeteekend, dat afgeschaft is de oproeping van heerendienstpligtigen voor het bewaken der woningen van Europesche ambtenaren» (men zal wel gemeend hebben te eer van niet-ambtenaren), «en voor alle andere landsgebouwen met uitzondering van 's lands pakhuizen en van passangrahans» (blijkens hetgeen volgt vergat men de gevangenissen). — Voor pakhuizen en passangrahans zou «slechts dan wachtvolk worden toegestaan als ze niet op andere wijs worden bewaakt, en dan nog alleen in het geval dat zulks onvermijdelijk wezen mogt». Voor de gevangenissen was afschaffing van heerendienstplichtige wakers «in overweging» en moest «in afwachting daarvan het aantal wakers overal zooveel mogelijk worden beperkt». De distriktsgevangenissen, voor zoover zij zich op de woonerven der distriktshoofden bevonden, vereischten geen «afzonderlijke bewaking door speciaal daartoe aangewezen heerendienstpligtigen».

Het bezetten der wachthuizen over dag werd «op vele plaatsen geheel onnoodig» verklaard en alleen veroorloofd waar het «in het belang der veiligheid niet kan worden ontbeerd», met twee man als maximum.

De afstand tusschen de wachthuizen zou langs de groote wegen gemiddeld één paal zijn, op de binnenwegen «naar omstandigheden geregeld» worden, met één paal «in den regel als minimum». Dat de wachthuizen voortdurend gebouwd, hersteld en onderhouden zouden worden in onbetaalde heerendienst zonder gedwongen leveringen, blijkt op blz. 269. Een beschikking van 1857, Bijbl. Stb. 709, komt op hetzelfde neer.

Het geleiden van gevangenen moest geschieden: uit de dessa naar de distriktshoofdplaats «door de bewoners der

betrokken dessa », bij voorkeur door hen « die toch reeds als getuigen die reis moeten medemaken »; van daar naar den regent « zooveel mogelijk door de distriktspolitie », tot wier vermeerdering voorstellen konden worden gedaan; van daar naar den zetel van den landraad door pradjoerits of ander bezoldigd personeel. Van veroordeelden door « militairen, pradjoerits of politiedienaren ». « Bij het gebruiken van handboeijen kan het geleide zeer gering zijn. » « Indien voor het vervoer van gevangenen langs den grooten weg overal vaste dagen van de week worden gesteld, dan behoeft het personeel, bestemd om de gevangenen te begeleiden, niet uitgebreid te wezen. »

Het bouwen, herstellen en onderhouden der distriktsgevangenissen werd « voorloopig » ten laste van de bevolking gelaten (blz. 269), mits zonder « gedwongen leveringen ». De gevangenissen op de hoofdplaatsen, volgens een beschikking van 1859 (blz. 299) buiten Batavia, Samarang en Soerabaja in heerendienst te bouwen tegen tegemoetkoming voor voeding, en voor wier onderhoud men volgens den direkteursbrief van Mei 1860 (blz. 327) « in zooveel grooter mate » heerendiensten moest vorderen zonder betaling, zouden voortaan in den regel door vrijen arbeid en anders door betaalde heerendienst hersteld en onderhouden worden.

Het doen leveren van voeding aan gevangenen, dat reeds niet meer had mogen geschieden na het eerste verbod van « gedwongen leveringen », werd bij Stb. 1860 nr. 84 afgeschaft, voor zooveel betreft de aangehoudenen in de distriktsgevangenissen.

§ 4. *Diensten aan de hoofden.*

Deze soort werd bij den aanvang van ons tijdvak beheerscht door de bepaling van het regeeringsreglement (art. 100 van 1836, luidend als art. 114 van 1850, zie blz. 210):

«Bijzondere reglementen, naar de aloude landsgebruiken geschoeid, bepalen de diensten welke de bevolking verpligt is aan hare hoofden te bewijzen.»

Onder «hare hoofden» begreep men evenzeer de door de regering aangestelde besturende inlandsche ambtenaren, als de door het volk gekozen dorpshoofden. Van de laatsten zal gehandeld worden in den volgenden §; hetgeen ook overeenstemt met de zienswijze der regering, blijkens Bijbl. Stb. 1741. Wij spreken dus hier alleen van de centrale hoofden.

De «bijzondere reglementen» waren niet gemaakt. Het op blz. 208 aangehaald reglement van 1820, schoon nooit ingetrokken, viel buiten de termen der grondbepaling; want, verre van de bevolking tot diensten te verplichten, verlangde het dat de regenten voor hun staatsie, bediening enzv. vrijwillige overeenkomsten sloten, onder toezicht van de residenten. De resolutie van 25 Feb. 1836 (blz. 215) had tot geen vaststelling in laatste instantie van registers der heerendiensten geleid. Zelfs haar voor altoosdurende werking bestemd eerste artikel, de gestrenge aanbeveling van «uiterste spaarzaamheid», kon gezegd worden in de onmiddellijk gevolgde aanbevelingen omtrent de «remises» te zijn ondergegaan.

Alzoo kwam de wetlijke toestand hierop neer, dat de verplichting van den inlander om, naar aloud landsgebruik, aan zijn hoofden persoonlijke diensten te bewijzen, als beginsel was aangenomen maar niet geregeld. Wij spreken hier van de zaak in het algemeen. Over onderdeelen straks.

De kabinetsbrief van Mei 1850 (blz. 224) riep het bevel van 1836, *suaviter*, weder in het leven. Voortaan moesten de diensten aan de hoofden, gelijk de overige, beperkt worden tot «de behoefte».

De G. G. van Twist heeft wel etlijke inlandsche hoofden wegens mishandeling van den kleinen man streng gestraft, maar hun recht op diensten als volkshoofden laten

gelden. Dit blijkt desnoods uit den brief van den resident Petten, aan de Eerste Kamer meegedeeld bij de begrooting van Koloniën voor 1865.

In de beraadslagingen over het tegenwoordig regeeringsreglement zagen we de diensten aan de hoofden de hoofdrol spelen. Geamendeerd als het werd, noemt art. 57 ze niet meer uitdruklijk. Maar toch zeer duidelijk; want de eerste regeling moest geschieden «in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften».

Gebruiken, instellingen, behoeften, wedijverden om het aloude beginsel in stand te houden.

De algemeene voorschriften omtrent de heerendiensten van 1856 en 1859 verklaren dan ook de diensten aan de hoofden een behoefte, waarin evenzeer moet voorzien worden als in de diensten aan den staat. Natuurlijk met gelijke inachtneming van den grondregel van trapsgewijze vermindering, mede door het reg.regl. gesteld. De regeeringsverslagen bevatten meermalen berichten van vermindering der diensten aan de hoofden.

Nog laatstlijk bij 't organiek besluit van 5 Sept. 1864 verschijnt «het doen van diensten bij de inlandsche hoofden» onder de gewettigde heerendiensten; echter zonder voorschrift. De regeering wenschte vooraf, blijkens art. 6, het gevoelen van de residenten te kennen «omtrent het denkbeeld, om voor het doen van diensten bij de inlandsche hoofden, en bij andere inlanders van rang of aanzien, een bepaald getal huisgezinnen aan te wijzen over wier diensten zij kunnen beschikken; zullende buiten dat vast aantal door hen geene inboorlingen, onder welke benaming of in welke hoedanigheid ook, tot het presteren van persoonlijke diensten genoodzaakt mogen worden». Dus steeds behoud van het beginsel met gewijzigde uitvoering.

Deze doorloopende draad is plotsling afgesneden door de ordonnantie van 5 Jan. 1866 (blz. 278), volgens welke de inlandsche «ambtenaren en hoofden, de dorpsbestuurders

alleen uitgezonderd,» na 1866 geen «gedwongen persoonlijke diensten, betaald of onbetaald, van de inlandsche bevolking mogen vorderen», doch daarentegen uit 's lands kas hoger bezoldiging ontvangen.

De maatregel wordt aldus toegelicht bij een nota A onder de stukken betreffende de ontwerp-begrooting van N. I. voor 1867:

«In den Raad van Indië» (dus niet door de meerderheid) «werd het gevoelen geuit, dat, zoolang het regt tot het vorderen van diensten der bevolking aan de hoofden bleef toegekend, hunne tractementsverhooging weinig doel zou treffen. Eerst dan, wanneer de bevolking weet, dat aan hare hoofden ten eenen male uitdrukkelijk de bevoegdheid is ontzegd om tot eigen gerief en voordeel te beschikken over haren arbeid en hare goederen, zal die bevolking wel zelve leeren zorgen dat zij niet langer blijft *la gent taillable et corvéable à merci.* Deze bewering wordt bevestigd door het feit, dat, wat men ook zeggen moge van het zedelijk overwigt van den Europeaan boven den inlander, geen partikulier in de diepste binnenlanden er, enkele uitzonderingen daarlatende, op den duur in slagen zal om, zonder tusschenkomst van ambtenaren of hoofden, tot onevenredigen prijs te beschikken over den arbeid en de goederen der inlanders.'

«Enkele bijzonderheden, aan de Indische bescheiden ontleend, mogen ter kenschetsing van den toestand strekken. — In Ledok (Bagelen) bestond vroeger het gebruik, om het wachtvolk voor den regent ter hoofdplaats Wonosobo en andere inlandsche hoofden aldaar te trekken uit alle districten van het regentschap, zoodat de menschen somtijds 20 en meer palen moesten loopen om één etmaal dienst te doen. Diezelfde regeling, zoo verklaarde de Raad van N. I. in 1864, bestaat nog in verschillende gewesten en schijnt ten doel te hebben om de magt van den regent en van het verder bestuur der hoofdplaats over het geheele regentschap te doen

gevoelen. — In Madioen hebben de inlandsche hoofden de gewoonte, boven het hun toegekende wachtvolk voor huisselijke diensten (*pandjens*), nog een even groot getal dienstpligtigen (*midjies*) te vorderen. Sommige hoofden heffen in plaats dier midjiesdiensten geld, padie, enzv. De resident van Madioen oordeelt, dat bij opheffing van dit misbruik niet minder dan 2000 man daags de handen vrij zouden krijgen.» [Van die midjies wordt in het regeeringsverslag over 1863 gezegd, dat hun afschaffing werd voorbereid; dat hun getal, vroeger onbeperkt, in 1860 als maximum gelijk gesteld werd aan dat der «pantjengs», maar nog steeds «ruim 1600 werkbare mannen aan den algemeenen arbeid onttrok».]

«De verpligte diensten aan de inlandsche hoofden», verzekert de nota verder tegen een wolke van getuigen, «zijn in geenen deele op den ouden adat gegrond». «Zij zijn niet anders dan een misbruik, ontstaan toen de oude Javaansche bezoldigingen werden vervangen door de Nederlandsche, die zoo laag gesteld waren dat de betrokken ambtenaren wel genoodzaakt waren datgene wat de Staat hun te weinig gaf te verhalen op de schier zonder contrôle van hen overgeleverde bevolking. Volgens de oude Javaansche instellingen, zoo als die thans nog gelden in Soerakarta en Djokdjokarta en in de afdeelingen Madura en Sumunap, verkrijgt ieder ambtenaar zijne vastgestelde bezoldiging in land of geld, dan wel in beide. Daaruit moet hij voorzien in al zijne behoeften, personeel daaronder begrepen, zonder eenige bijzondere regten op zijne onderhoorigen te mogen uitoefenen. Niet voor private, maar alleen voor sommige openbare aangelegenheden geldt de heerendienstpligtigheid.» Geen der vorsten, prinsen en andere grooten «beschikt tot persoonlijk gebruik over eenig individu, dat zich daartoe niet geheel vrijwillig leent tegen loon in geld of land». «En toch is aldaar het aanzien der vorsten en ambtenaren zeer groot.» Trouwens, gelijk de resident van Pasoeroean

in 1864 schreef, « vóór 1831, dat is vóór de invoering van het cultuurstelsel, verkeerde de inlander in zijne verhouding tot zijne hoofden nagenoeg in denzelfden toestand, waarin men hen thans wil terugplaatsen, en was evenwel de invloed der inlandsche grooten zoo groot dat daarmede het thans vigerend stelsel tot stand gebragt is. »

De nota herinnert daarop de bepaling van 1820 omtrent vrijwillige overeenkomsten van de regenten met de dessa's voor hun staatsie enzv. (Zie blz. 208.) « Van zoodanige overeenkomsten, waarbij ook de inlander als zelfstandig en vrijwillig handelend persoon tegenover zijn hoofd optreedt, is sedert jaren in de gouvernementslanden op Java geen sprake meer. Zelfs voor het staatsiegevolg worden heerendienstpligtigen aangewezen. »

« Volkomen moet men zich vereenigen met hetgeen de resident van Soerabaja in 1863 schreef: 'De opheffing van deze tot zoo veel misbruik leidende persoonlijke diensten is in mijn oog eene zaak van hooge urgentie, van welbegrepen staatsbelang. Die opheffing is in de eerste plaats noodig om terug te keeren binnen de grens die de instellingen voor de vordering van persoonlijke diensten aanwijzen, namelijk 1 dag arbeid van de 5, voor alle diensten te zamen. Slechts een geheele afschaffing zal heil kunnen aanbrengen. Van vermindering der diensten, van gedeeltelijke inkrimping der bevoegdheid van de hoofden, is weinig resultaat te verwachten. Zoolang zij bevoegd zijn één enkel man tot eigen gerief en voordeel, of voor zaken niet strekkende tot algemeen nut, ten arbeid op te roepen, blijft de contrôle met de beschikbare middelen onmogelijk. Daarentegen zou ik tot de handhaving van een stellig verbod niet opzien. Belasting in arbeid brengt altijd belemmering mede; doch het kwaad is zoo groot niet bij algemeene en cultuurdiensten, welke veelal op gezette tijden gevorderd worden, als bij de bijzondere diensten, waartoe de inlander ten allen tijde kan geroepen worden, zoodat hij nimmer zeker is den tot eigen

voordeel aangevangen arbeid ongehinderd te kunnen voortzetten.' »

Hier en daar spruiten diensten aan de hoofden uit zoogenaamd «apanage of *ambtelijk landbezit*».

Wij repten op blz. 216 met een woord van de terugname der bepaling van 1819 (blz. 208), dat alle inlandsche hoofden zouden betaald worden in geld, niet in land; een bepaling die niet overal even strikt was nageleefd. De bijzonderheden van dien maatregel kan men lezen in de *Bijdragen* van den heer VAN DEVENTER, *Tijds. N. I.* 1865. Voor ons overzicht zal het volgende volstaan.

VAN DEN BOSCH had reeds uit eigen macht, bij besluiten van 31 Aug. en 18 Dec. 1830, omtrent de overgenomen vorstenlanden bepaald, dat «provisioneel de inkomsten van de regenten en hoofden» konden geregeld worden voor een gedeelte in land, toen hij het aanbieden van dergelijke bezoldiging aan de Javaansche hoofden elders, als uitnemend middel tot verzekering van de rust op Java, bij de leden der regeering en daarna bij het opperbestuur ter tafel bracht. Een geheim koninklijk besluit van 12 Jan. 1832 keurde het plan goed.

Bij resolutie van 23 Aug. 1832 kregen daarop de residenten den last om ter kennis van de *regenten* te brengen, dat zij ter vervanging van de helft hunner bezoldiging konden ontvangen landerijen, wier opbrengst aan landrente «nu reeds» met die helft gelijk stond; dat waar het goevernement zou goedvinden bovendien hun «woeste grond» kon worden afgestaan, met bevoegdheid om dien «tot rijstvelden te doen aanleggen en daarvan de landrente te trekken zonder eenige afgave aan het gouvernement»; dat al die gronden zouden verbonden blijven aan de betrekking van regent, onder billijke schikkingen tusschen afgetredenen of erfgenamen en opvolgers; dat het den regenten, bij aanneming van land in verrekening met traktement,

«niet zal zijn geoorloofd, andere of meerdere lasten van derzelver opgezetenen te heffen of te vorderen dan thans door hen worden betaald; doch dat het hun zal vrijstaan, met de hoofden en oudsten der dessa's vrijwillige overeenkomsten te treffen om, tegen vrijstelling van de betaling van landrente, bijzondere diensten te presteren, of wel om in stede van rijst of padi andere produkten te kultiveren; mits nogtans ten deze niet strijdig worde gehandeld met de gewoonten (adat) der inlanders; zullende zoodanige overeenkomst bij den resident moeten worden geregistreerd». De resident moest waken dat de ontginning der woeste gronden niet «tot nadeel der gouvernementsgronden strekke, door den invloed der hoofden om de bevolking tot verhuizing te doen overgaan».

De groote meerderheid der regenten bedankte. Enkelen die aangenomen hadden volgden weldra dat voorbeeld. Van degenen die in het toegekende bezit bleven leggen de heer VAN DEVENTER t. a. p. en zijn lastgever bij de voormelde nota A in algemeene termen zeer ongunstige getuigenissen af. De eerste spreekt van «schromelijke misbruiken» waarvan hij «tal» van bewijzen zou kunnen aanvoeren. Luidens de nota wisten de betrokkenen «op allerlei wijzen de verbodsbepalingen te ontduiken en zich ten koste der opgezetenen hunner sawahs groote voordeelen te verzekeren». Beiden halen Demak aan, waar in 1849, tijdens het gebrek aan levensmiddelen onder de bevolking, de regent zijn «opgevulde» padischuren gesloten hield om ten duurste te verkopen, en zelfs niets voor zaaipadi verstrekken wilde. «Dergelijke misbruiken», meldt de nota terstond na dit feit, «hadden in meerdere of mindere mate overal plaats waar sawahs waren afgestaan tot niet geringen druk der bevolking». Beiden maken tevens gewag van de afkeuring, over het ambtlijk landbezit der regenten uitgesproken door den dikwerf geroemden pangeran van Demak, opvolger van den daareven bedoelden knevelaar;

gelijke afkeuring zou volgens de nota in 1857 geuit zijn door den regent van Probolinggo.

Het heeft dan ook volgens de nota niet aan «maatregelen tot beteugeling van misbruiken» ontbroken. «Zelfs werd het landbezit van enkele regenten geheel ingetrokken.» Maar de bezitters waren nog niet afgeschrikt. In Aug. 1856 stelde het Indische bestuur voor, bij hun overlijden of vroeger aftreden het besluit van 1832 opgeheven te verklaren en de bezoldigingen der opvolgers desnoods te verhogen. De minister Mijer verlangde nader onderzoek. Dit bracht, zegt de nota, weder «talrijke grieven tegen het ambtelijk landbezit der regenten aan het licht». Het voorstel werd in 1862 herhaald.

Intusschen is het getal der krachtens het besluit van 1832 landbezittende regenten, oorspronklijk volgens de nota 14, tot 7 gekrompen; zijnde de 4 regenten in Rembang en 3 in Banjoemaas. De eersten beschikken over 5669 bouws, waarvan zij *f* 45867 trekken, terwijl op hun bezoldiging daardoor slechts gekort wordt *f* 16068 en het goevernement daarop aan landrente zou kunnen heffen *f* 20349. Van de 3 anderen wordt gezwegen; zij bezitten veel minder.

Woeste grond, krachtens dat besluit afgestaan, is nog slechts in 't bezit van 5 regenten, 2 in Tagal, 2 in Pekalongan en 1 in Banjoemaas. 't Zijn onbeduidende perceelen; overigens geen statistiek vermeld. De regeering hiertelande weet niet of die gronden, voor zoover ze ontgonnen zijn, in betaalden arbeid of in heerendienst ontgonnen zijn.

Doch bovendien bestaat, «bepaaldelijk in strijd met de bestaande voorschriften», «in vele gewesten van Java een *apanagebezit* van inlandsche hoofden en ambtenaren op uitgebreide schaal. Hiertegen gelden al de aangevoerde bezwaren in gelijke mate. Voor eenige jaren bleek, dat bijna 1/5 der sawahs in de residentie Probolingo in apanage werd bezeten door inlandsche hoofden. Door ongeoorloofde praktijken en willekeurige toeëigening bij overlijden of ver-

huizing van den regtmatigen eigenaar — in P. bestaat individuele grondeigendom — waren inlandsche hoofden en ambtenaren aldaar in het bezit gekomen van apanages van 40, 50 tot 70 bouws sawahs, welke zij ten hunnen behoeve door landbouwers, die geen grond bezitten, lieten bewerken voor een zeer gering loon of aandeel in den oogst. Volgens bestaande gebruiken, zooals onder andere in Probolingo is gebleken, komt elk grondbezitter in heerendienst voor één man uit, om het even of hij 1 of 20 of 70 bouws bezit. Hoe uitgestrekter apanage dus, zooveel minder heerendienstpligtigen, en dien ten gevolge ook zooveel meer dagdiensten waardoor de kleine grondbezitter zeer zwaar wordt gedrukt. En dit bezwaar geldt nog in dubbele mate waar de hoofden voor hunne gronden niet heerendienstpligtig zijn.» Dit alles is tot dusver geduld, «voornamelijk» omdat «de ontoereikende bezoldiging der hoofden oogluiking noodzakelijk heeft gemaakt».

En van daar de door den minister VAN DE PUTTE verworven machtiging des Konings om, tegelijk met de verhoging der bezoldigingen van de inlandsche hoofden en ambtenaren, op 1°. 1867: het besluit van 1832 voor vervallen te houden; de sawa's krachtens dat besluit in 't bezit van regenten hun te ontnemen; de door hen in betaalden arbeid ontgonnen woeste gronden hun als privaat eigendom toe te kennen en de overige aan den staat te trekken; «alle apanage of ambtelijk landbezit der regenten, inlandsche hoofden en ambtenaren, dessabestuurders alleen uitgezonderd, in te trekken en voor den vervolge te verbieden», zooals geschied is bij de ordonnantie van 5 Jan. 1866.

Dezelfde ordonnantie regelt de *huisvesting* der inlandsche hoofden.

Dienaangaande schijnt bij den aanvang van ons tijdvak slechts bepaald geweest te zijn hetgeen men leest in Stb. 1836 nr. 29 over de *regents*woningen. Namelijk:

«*a*. Wanneer ten behoeve der inlandsche regenten op Java nieuwe woningen moeten worden opgebouwd, zal zulks geschieden voor rekening van het gouvernement.

b. De zware reparatiën (vernieuwingen en verbeteringen daaronder begrepen) aan de woningen, of aan dezulke welke door koop of anderzins het eigendom van den lande zijn geworden, zullen insgelijks komen ten laste van het gouvernement.

c. Het gewoon onderhoud van die woningen zal zijn voor rekening van den tijdelijken bewoner.....

d. In al deze gevallen, en ook ten behoeve van regentswoningen welke geen gouvernementseigendom zijn, zal zonder betaling kunnen worden gebruik gemaakt van de bevolking tot het bijeenzamelen en ruw bewerken der materialen en het verrigten van alle verdere koeliediensten. Deze beschikking over de bevolking zal echter in geen geval mogen geschieden zonder voorkennis van de plaatselijke autoriteit, welke zulks niet zal toestaan voor het verrigten van werkzaamheden ten behoeve van den tijdelijken bewoner welke niet onder het gewoon onderhoud kunnen worden gerangschikt, zooals het daarstellen van eigendunkelijke verfraaijingen, het aanleggen van vijvers, tuinen en andere zaken voor eigen liefhebberij, of voor het onderhoud van andere door den regent bezeten wordende woningen of lustverblijven, welke niet voor de eigenlijke dagelijksche woning bestemd zijn.»

Hierin bracht Stb. 1851 nr. 59 (blz. 226) deze verandering, dat in *d* de woorden *zonder betaling* door *tegen betaling* vervangen werden. — De heeren Baud, Elout, Heemskerk, Rochussen en Sloet, konden het volgens hun meermalen aangehaald rapport van 15 Maart 1855 over de deugdelijkheid van dezen maatregel niet eens worden. De kommissie «wilde niet beslissen». «Eenigen harer leden» kwam het voor, «dat er een zeer wezenlijk onderscheid bestaat tusschen verpligte diensten ten behoeve der regenten en die welke geschieden in het publiek belang.»

Onder 't bestuur van den G. G. Pahud rees de vraag, of het bouwen en herstellen van regentswoningen moest geschieden in vrijen arbeid. Luidens een direkteursbrief van Feb. 1861, Bijbl. Stb. 993, was het, behoudens voldoende betaling (zie blz. 311), «der regering minder raadzaam voorgekomen om de bevolking van de van ouds op haar rustende verpligting tot instandhouding der regentswoningen te ontheffen». «Te minder», zoo vervolgt die brief, «nu uit de onlangs met het opperbestuur nopens de huisvesting der inlandsche hoofden gevoerde briefwisseling is gebleken dat hetzelve dit in het algemeen niet wenschelijk oordeelt, en het vorderen dier diensten bestaanbaar is met het bepaalde bij de eerste alinea van art. 57 reg.regl.».

Dit ziet alzoo tevens op de huisvesting der *overige hoofden.* Omtrent deze werd in 1863 beslist, zie regeeringsverslag, dat «in afwachting eener nadere regeling de woningen der mindere inlandsche hoofden voortdurend op den tot dusverre gebruikelijken voet door de inlandsche bevolking behooren te worden onderhouden, ook met levering der benoodigde materialen, voor zoover de hoofden daarop volgens gebruik regt hadden». Volgens de straksvermelde nota A «drukt de last van oprigting, herstel en onderhoud» dier woningen thans «onverdeeld op de inlandsche bevolking», maar «bestaan op vele plaatsen gouvernementswoningen voor de districtshoofden».

Hoe de zaak geregeld is na 1866 blijkt op blz. 278.

Behalve voor hun woningen hadden van ouds andere leveringen door de bevolking aan de hoofden plaats. De nota A citeert daaromtrent het volgende uit een brief van den Direkteur der Kultures van 1855: «De inlandsche hoofden hebben zich altijd de meeste dagelijksche benoodigdheden des levens tegen geene of zeer geringe betaling weten te verschaffen. Kippen, klappers, en dergelijke levensmiddelen worden hun door de bevolking, zoo niet geheel om niet,

dan toch meestal tegen een veel minderen prijs geleverd dan waarvoor ze op de marktplaatsen te verkrijgen zijn. Bij feesten, zoowel algemeene als huisselijke, ontvangen de hoofden veelvuldige geschenken, meerendeels uit levensmiddelen bestaande, en op hunne dienstreizen voorziet de bevolking in derzelver voeding en die hunner volgelingen.» Deze leveringen, zoo 't schijnt steeds adat gebleven, acht de minister «volkomen onwettig» na de publikatie van 1834, Stb. 52, op blz. 215 woordelijk overgenomen. Wij lezen er slechts een verbod aan Europeesche ambtenaren en ingezetenen. Ware een verbod aan de hoofden bedoeld, het bepaalde sub 3°. aldaar zou geen zin hebben.

Onder deze rubriek behoort hetgeen de openbare stukken behelzen omtrent zekere *religie*diensten.

Reeds is aangeteekend (blz. 208) dat art. 26 in Stb. 1819 nr. 5 het «bestemmen» van «dessavolkeren, uitsluitend ter bewaking van de graven der voorouders van vorsten, regenten of andere inlandsche grooten,» voorlopig wettigde. Dit werd sedert zwijgend zoo gelaten. Krachtens genoemd art. waren zulke dessavolkeren vrij van landrente. Een besluit van 23 Sept. 1853 echter overwoog, (zie *Tijds. N. I.* 1864, II, 407,) dat in dat art. de erkenning lag van een algemeen werkend beginsel. Van daar bij Stb. 1853 nr. 77 de bepaling, dat «de bevolking en hoofden van de zoogenaamde *perdikan*dessa's, mitsgaders de dessavolkeren en hoofden welke uitsluitend bestemd zijn ter bewaking van»..... enzv. als boven, «zijn vrijgesteld van *alle* belastingen».

Het besluit van 3 Sept. 1864 (blz. 270) neemt «het bewaken van tempels en heilige graven» onder de bijzondere heerendiensten op, en bepaalt dat het «zooveel mogelijk verrigt moet worden door de van heerendienst vrijgestelde geestelijkheid of door de voor deze dienst aangewezen perdikandessa's. Overigens moet in deze zaak, als van godsdienstigen aard, met omzigtigheid gehandeld worden.»

§ 3. *Diensten aan de gemeente.*

Het regeeringsreglement van 1836 maakte evenmin als vorige afzonderlijk gewag van verplichte diensten aan de gemeente. Ze werden meegedacht bij de alinea over diensten aan de hoofden. Zoo was er ook geen afzonderlijke bepaling omtrent de gemeentebesturen. Ze werden meegedacht bij het algemeene «beginsel» (art. 50), «om, voor zooveel de omstandigheden dit gedoogen, de inlandsche bevolking te laten onder de leiding en het onmiddellijk bestuur van hare eigen hoofden».

Wij zeiden straks, dat de «bijzondere reglementen», die volgens art. 100 bepalen zouden welke diensten de bevolking aan hare hoofden te bewijzen had, bij den aanvang van ons tijdvak niet bestonden. Aangaande de dorpshoofden bestond op dit punt in 't openbaar slechts het voorschrift omtrent politiediensten, onder § 3 F vermeld.

Doch zóóveel was zeker: volgens de wet moest de Javaansche dessa erkend worden als een gemeente, bevoegd om onder zekere bepalingen zich een hoofd te kiezen, en om met dat hoofd haar eigen aangelegenheden uit te maken zonder tusschenkomst van het centraal bestuur.

Immers, rechtens leefde in volle kracht de publikatie van 8 Jan. 1819, Stb. 13. «De oude gewoonte, volgens welke de dessavolkeren hunne hoofden uit hun midden verkiezen en verwisselen», wordt er op dezen voet «aan genoemde volkeren verzekerd». De verkiezing geschiedt eenmaal 's jaars, vóór den aanslag der landrente. De gedane keus wordt «onderworpen aan de goedkeuring van den resident». De resident weigert zijn goedkeuring niet dan «om dringende redenen», telkens aan den G. G. kennisgevend. Een nieuwe verkiezing tusschentijds geschiedt onder dezelfde goedkeuring: *a.* «wanneer de dessavolkeren het voor hunne rust en belang nuttig oordeelen», doch dan niet zonder

verlof van den resident; *b.* «wanneer een dessahoofd, uithoofde van verzuim, wangedrag of misdrijf, door den landraad of andere daartoe bevoegde magt van zijne bediening ontzet wordt». Alleen hij is kiesbaar die «in de dessa hoort en woonachtig is».

In verband hiermede schrijft art. 16 in Stb. 1819 nr. 16 voor, dat, waar heerendiensten gevorderd worden, «het kiezen van de personen» die het werk verrichten moeten «aan het dorpshoofd wordt overgelaten».

Ook al de algemeene voorschriften tijdens de invoering van het kultuurstelsel ijverden voor de zelfstandigheid der dessa.

Zie b. v. de toenmalige regeeringsreglementen: artt. 74, 80 en 116 van 1830 en de gelijkluidende artt. 62, 68 en 102 van 1836. Volgens deze was het de dessa, met wie het goevernement overeenkwam omtrent de landrente; de dessa, aan wie alle werk ter dienste van het rijk en van bijzondere takken van kultuur werd opgedragen; de dessa, die overeenkomsten aanging met de ondernemers «tot het bebouwen van gronden, het leveren van bijzondere voortbrengselen, het verleenen van persoonlijke diensten».

«Het designeren van manschap voor den arbeid», schreef VAN DEN BOSCH in de memorie van 1834, «moet aan het dorpsbestuur worden overgelaten, daar dit zich regelt naar veelvuldige omstandigheden, in verband tot de huishoudelijke inrigtingen van den Javaan welke wij nimmer kunnen doorgronden, zooals meerder grondbezit, tijd van uitvoering, talrijkheid van tjatja's, als anderzins. Er bestaat geen voorbeeld dat de Javaan, aan de leiding zijner eigen hoofden overgelaten, zich tegen schikking heeft verzet; gelijk er geen voorbeeld bestaat dat, zoo wij ons daarmede hebben bemoeid, zulks op den duur is goed gegaan.» En daarop volgt de op blz. 217 hiervóór vermelde uitval tegen de zucht van onkundige ambtenaren «om zelve in de dessa's den baas te spelen».

Baud's gevoelen blijkt uit de suppletoire instruktie voor den G. G. van 1842: «Het dorpsbestuur der Javanen wordt zijner bijzondere zorg aanbevolen. Hij zal steeds indachtig zijn het hoog belang, hetwelk er voor het Nederlandsche gouvernement gelegen is in het onderhouden van een goeden geest bij de dorpshoofden, als de klasse van gezagvoerenden die het meest met de volksmenigte in aanraking komt. Hij zal de zelfstandigheid der Javaansche dorpsbesturen door algemeene bepalingen handhaven en bevestigen; daarbij in het oog houdende dat, zoo aan den eenen kant de gelegenheid moet bestaan om de dorpshoofden tot eene ijverige en getrouwe pligtsbetrachting aan te sporen, daartoe aan den anderen kant geene middelen moeten worden gebezigd welke die hoofden van het onontbeerlijk ontzag zouden berooven, of welke hunne gehechtheid en die hunner onderhoorigen aan de bestaande orde van zaken zouden kunnen verzwakken. De Europesche ambtenaren die de zaak niet uit dat oogpunt inzien zullen worden verwijderd uit het binnenlandsch bestuur.»

In andere voorschriften van dien tijd wordt de handhaving der zelfstandigheid van de Javaansche gemeente voor het behoud van ons gezag een *palladium* genoemd. Het beeld, van hoger sfeer afkomstig, verwierf weldra een blijvende plaats in de bloemrijke «taal der administratie». Neem elken lateren bundel over het binnenlandsch bestuur en ge zult het er meermalen aantreffen.

Nogtans — hier alweder zag de werklijkheid er anders uit dan de wet. Van den Bosch zelf reeds drong, door overdrijving der eischen voor het moederland, tot het «den baas spelen in de dessa's». Baud evenzoo, nog eenige jaren lang. Steeds heette de dessa haar hoofd te kiezen; maar veelal had de centrale ambtenaar, om aan de eischen te voldoen, zoo zeer aan 't hoofd der dessa een werktuig naar zijn hand nodig, dat de wil der dessa in 't kiezen wel geheel voor den zijnen moest bukken. Het is trouwens

overbekend hoe met de dessahoofden werd omgesprongen. Kennisgevingen als bij de publikatie van 8 Jan. 1819 voorgeschreven (blz. 353) hadden nooit plaats. Het dessahoofd werd feitlijk veel meer goevernementsbeambte dan volkshoofd. Meteen echter bleven velerlei aangelegenheden, vooral «het designeren van manschap», aan de dessa overgelaten. Men kan de hierdoor ontstane omschepping van het wetlijke karakter der dessa zich voorstellen.

Dus was het bij de intrede van ons tijdvak. Hoe daarna? Het nieuwe regeeringsreglement verzuimde niet, de aloude theorie der dessazelfstandigheid uit te spreken. Art. 71 bepaalt: «De inlandsche gemeenten verkiezen, behoudens de goedkeuring van het gewestelijk gezag, hare hoofden en bestuurders. De G. G. handhaaft dat regt tegen alle inbreuken. Aan die gemeenten wordt de regeling harer huishoudelijke belangen gelaten, met inachtneming der van den G. G. of van het gewestelijk gezag uitgegane verordeningen.» Voorts moet luidens art. 59 met de heffing der landrente naar den gemeentelijken aanslag «voorloopig» worden voortgegaan. Ook spreekt het vermaarde art. 56 over de goevernementskultures van overeenkomsten met de betrokken gemeenten» (en personen).

Blijkens de stukken was het de bedoeling der ontwerpers, dat de gemeenten bevoegd zouden wezen tot het uitschrijven van persoonlijke diensten, maar niet van «geldelijke en andere heffingen en opbrengsten». Op de gemeenten zou van toepassing zijn art. 58: «De G. G. zorgt dat in N. I. geene belastingen geheven worden dan die bij algemeene verordeningen zijn bepaald.»

«Eene der afdeelingen» van de Tweede Kamer wenschte in art. 71 het veto van den resident doorgehaald. De regeering achtte zoodanige voorzorg, als ze «niet ontaardt in eene ongeoorloofde bemoeijing, nuttig om de ingezetenen van verkeerde keuzen terug te houden». Dezelfde leden wenschten tot waarborg van de zelfstandigheid der gemeenten nadere

verordeningen. De minister verwees hoofdzaaklijk naar de publikatie van 1819.

Dit laatste moest weder te berde komen bij 't ontwerpen van met het nieuwe regeeringsreglement overeenstemmende instruktiën voor de gewestlijke besturen. Het resultaat leest men in Stb. 1859 nr. 102. «De resident» (art. 28) «doet in verband met art. 71 reg.regl., zoo noodig, voorstellen aan den G. G. betreffende de regeling van het dessabestuur, en geeft berigt van de regelingen die hij zelf op dat stuk heeft gemaakt.» «De regent» (art. 14) «waakt dat door niemand inbreuk worde gemaakt op de zelfstandigheid der gemeenten in de regeling harer huishoudelijke belangen, volgens regels gegrond op volksinstellingen en gebruiken, voor zooveel die niet strijdig zijn met de verordeningen van den G. G. of van het gewestelijk gezag uitgegaan; noch op het haar toegekende regt tot het verkiezen, behoudens de goedkeuring van het gewestelijk gezag, van hare hoofden en bestuurders. Indien de instellingen en gebruiken van bijzondere gemeenten strijden met het algemeen belang, of met de verordeningen uitgegaan van den G. G. of van het gewestelijk gezag, geeft hij daarvan kennis aan den resident of aan den adsistent-resident van de afdeeling waartoe het regentschap behoort.» Art. 15 van de distriktshoofden is hiervan een weerklank.

Kort daarna, bij besluit van 28 Feb. 1860, Bijbl. Stb. 855, werd «aangeteekend, dat op grond van art. 71 reg. regl. noch zijdelings noch direct eenige invloed op de keuze van dorpshoofden mag worden uitgeoefend, dan alleen in geval dat de moreele overtuiging bestaat, of bewijzen geleverd zijn, dat de kandidaat zich aan slechte handelingen heeft schuldig gemaakt, in welk geval het gewestelijk bestuur eene keuze der meerderheid mag verwerpen».

De minister van de Putte heeft laten openbaar maken, dat bij kabinetsbrief van 5 Feb. 1864 de G. G. is uitgenodigd de residenten aan te schrijven, om aan de publikatie

van 8 Jan. 1819, «dit privilegie der dessasvolkeren, wel eens met regt het eigenlijk palladium der Javaansche vrijheid genoemd, door alle vroegere inlandsche alleenheerschers geëerbiedigd, en zelfs door den Islam ontzien, gestreng de hand te houden». Zie *Tijdsch. N. I.* 1864, II, 421.

Omtrent de heerendiensten in betrekking tot de gemeenten zagen we voorgeschreven:

bij 't besluit van 10 April 1856, dat «onbezoldigde politiediensten moeten komen ten laste der gemeenten en geregeld worden door de dorpshoofden»;

bij Stb. 1859 nr. 102, (zie blz. 257,) «instandhouding, zooveel mogelijk, van de persoonlijke diensten welke de ingezetenen eener dessa volgens voorouderlijke instellingen in het belang van die dessa verrigten», en «dat de inlandsche beambten niet tusschen beide mogen treden in de huishoudelijke regelingen van iedere gemeente»;

bij 't besluit van 5 Sept. 1864: «De gemeentelijke diensten worden, behoudens toezigt dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene regtstreeksche regeling van bestuurswege onderworpen.» Volgens een verklaring van April 1865, aangehaald in Bijbl. Stb. 1711, moet evenwel van die gemeentelijke diensten blijken op de registers der heerendiensten;

bij de ordonnantie van 5 Jan. 1866, dat den «dorpsbestuurders» het «apanage of ambtelijk landbezit» geoorloofd is; insgelijks «het vorderen van gedwongen persoonlijke diensten van de inlandsche bevolking» te hunnen behoeve; doch niet «het vorderen van gedwongen leveringen»; evenmin «eenige bemoeijenis van de bevolking» met het voorzien in hun huisvesting;

bij de ordonnantie van 15 Feb. 1866, dat «de gemeentelijke diensten, behoudens toezigt dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene regeling van bestuurswege onderworpen zijn», en dat «de onderlinge schikking en individueele

regeling der opgelegde persoonlijke diensten» buiten de gemeentelijke mede «aan de gemeenten zelve worden overgelaten».

Tusschen die beschikkingen in verscheen de ordonnantie van 7 Nov. 1863, Stb. 152, houdende, «krachtens magtiging des Konings» op voorstel van den minister VAN DE PUTTE, «dat voortaan niet meer zijn toegelaten overeenkomsten met de oudsten en voornaamsten der dessa's, namens die dessa's aangegaan, zoo tot het bebouwen van gronden, het leveren van bijzondere voortbrengselen, van bouwstoffen, van afpak- en vervoermidden, als tot het verleenen van persoonlijke diensten», gelijk veroorloofd waren krachtens publikatie van 25 Dec. 1858 op grond van het straks vermelde art. 102 van het toenmalige regeeringsreglement. Zulke overeenkomsten mogen nu «niet anders dan individueel met de bezitters of gebruikers der gronden gesloten worden».

Dit verbod geschiedde voornamelijk wegens de knoeijerijen der hoofden die het volk voor zulke overeenkomsten leverden en de bedongen betalingen, verzekerde men, opstaken.

Desniettemin schreef dezelfde minister bij de voormelde nota A van Maart 1866:

«De bestendiging, immers voor alsnog, van het ambtelijk landbezit der dessabestuurders is te minder bedenkelijk geoordeeld, omdat de misbruiken daaruit voortvloeijende niet veelvuldig zijn. De afstand tusschen de dessabestuurders en de ingezetenen is te gering, dan dat zij, zonder vrees voor aanklagt, in dit opzigt de dessabewoners zouden kunnen benadeelen, hetgeen bij den naijver, die in elke dessa tusschen de candidaten voor de betrekking van dorpshoofd bestaat, spoedig aan het licht zou komen. Als het meest afdoende middel tegen zoodanige misbruiken wordt dan ook beschouwd de naauwgezette handhaving van het

in 1819 geproclameerde en bij het regeringsreglement bekrachtigde regt der dessabewoners van hunne eigen hoofden te kiezen.»

Nadere voornemens van denzelfden minister ten aanzien van de gemeenten blijken uit de volgende bepalingen van het verbeterd ontwerp der kultuurwet. Luidens art. 2 «behooren in eigendom aan de gezamenlijke geërfden toe de bebouwde dessa- of gemeentegronden, waarvan zij gewoon zijn het genot tijdelijk onder elkander te verdeelen». Art. 4: «Aan de dessa of gemeente behooren de openbare gebouwen, wegen, straten, markten, waterleidingen, en alle andere inrigtingen ten algemeenen nutte, waarvan het onderhoud te haren laste is.» Art. 9, al. 1: «De in art. 2 bedoelde gronden worden tusschen de regthebbenden verdeeld zoodra de meerderheid van hen het verlangt.» Art. 10, al. 1: «Bij verdeeling van gronden tusschen de geërfden worden, voor zooveel daartoe termen bestaan, aan de gemeente toegewezen: gronden waarvan het bezit behoort verbonden te worden aan de waarneming van betrekkingen bij het bestuur der gemeente; gronden tot gemeene weiden bestemd, of zoodanige waarvan de opbrengst moet strekken tot onderhoud van scholen, begraafplaatsen of inrigtingen ten algemeenen nutte.»

§ 6. *Bijzondere toestand der Preanger regentschappen.*

De Preanger regentschappen zijn het land der persoonlijke diensten bij uitnemendheid, en bekleeden in de jongste verordeningen omtrent die diensten een exceptioneel standpunt. Reden genoeg om er iets afzonderlijk van te zeggen. Schrijver doet het met een aangenaam terugdenken aan zijn herhaalde bezoeken aldaar in 1846—57 en aan de daaruit ontstane betrekkingen.

Het eigenaardige der verhouding van dit gewest jegens het goevernement, vergeleken met die der overige goevernementslanden op Java, is tweeërlei. *Politisch* bestaat het in den gedoogden veel hechteren samenhang van het inlandsch element, of zoo men wil in veel mindere beroering onzerzijds van den inlandschen staat. In geen ander van die landen zijn volk en regenten zoo aaneengelaten. Zelfs ontvangen de regenten, behalve een soort van aandeel in de koffiewinsten, geen bezoldiging uit 's goevernements kas, maar elk naar aloud gebruik rechtstreeksche opbrengsten van zijn onderhorigen en belastingen van handelaren (*). Ja de kosten van het gansche inlandsche bestuurspersoneel, zeer enkele organen van het Europeesch gezag of der Europeesche zorg voor de volksgezondheid om bijzondere redenen uitgezonderd, lopen voor rekening van de regenten; ofschoon de voornaamsten van dit personeel, even als de regenten, door het goevernement aangesteld worden. *Oekonomisch* bestaat het daarin, dat het volk aan het goevernement rechtstreeks, behoudens een paar onbeduidende uitzonderingen, geen belasting opbrengt dan in arbeid. Het Preanger koffiesysteem, op de keper beschouwd, vertoont niets anders. Niet het produkt wordt als belasting gevorderd, maar de verplichte persoonlijke diensten worden benut om koffie te doen planten ter plaatse door het goevernement goedgekeurd, om het plantsoen te doen onderhouden, om de vruchten te doen plukken, om den oogst te doen overbrengen naar 's goevernements zoogenaamde (zeer onjuist zoo genaamde) inkooppakhuizen. Het schoonhouden van bepaalde tuinen wordt wel in den regel aan bepaalde gedeelten volks opgedragen, maar waar behoefte

(*) De regenten ontvangen $\frac{1}{10}$ van het rijstgewas, verscheidene leveringen voor hun huishouden, een belasting op het slachten en verkopen van rundvee, idem op het verkopen van paarden, idem op goederen die op bepaalde plaatsen ter markt worden gebracht.

is gebruikt men daartoe handen van elders. Bij 't bevelen van den oogst wordt niet als hoofdvereischte gevraagd wie geplant en onderhouden heeft, maar hoeveel handen op een bepaalden tijd in dezen of genen rijpen tuin nodig en met de minste bezwaren verkrijgbaar zijn om de vruchten tijdig binnen te halen. De zoogenaamde koffieprijs is slechts een bepaald loon voor degenen die den oogst bezorgen. (De betaling geschiedt luidens de verordeningen aan « den aanbrenger ».) Het volk denkt er evenzoo over. — De bedoelde uitzonderingen zijn een belasting in geld op het zout, verscholen in den prijs waarvoor het zout bij monopolie door het goevernement wordt verkocht, en een belasting in natura (dezelfde als elders in de Preanger de regenten ontvangen) op het rijstgewas in de vroeger aan partikulieren afgestane landen Soekaboemi en Tjipoetri. Beider bedrag, niet aanzienlijk op zich zelf, (wat de eerste betreft doordien van den verkoopprijs hier hoge vervoerkosten afgaan,) mag zeer onbeduidend genoemd worden tegenover de som der persoonlijke diensten.

Zoo ver het eigenaardige der verhouding van den inlandschen staat jegens het goevernement. Dringt men nu door de schors van dien staat heen, dan treden nog een drietal eigenaardigheden der Preanger tegenover het goevernementsgebied in 't algemeen te voorschijn, die bij ons onderwerp te pas komen. Ten eerste, de ontstentenis van het Javaansche door de gemeente gekozen dorpsbestuur. Wel treft ge ook in de Preanger het woord dessa aan, maar zonder die beteekenis. Het volk leeft in kampongs, etlijke kampongs vormen een dessa, verscheidene dessa's een troep; al de hoofden, zoo der kampongs als der dessa's en troeps, (de taal der administratie zegt troeps,) worden benoemd door de regenten naar goeddunken. Ten tweede, het aanwezen van een uitgebreiden, door grondbezit krachtigen adel (*menak*), aan de regenten verwant en waaruit dezen de werktuigen huns gezags plegen te kiezen. Nergens

dan ook is de klasse der beambten talrijker. En ten derde, een regelmatig staatsverband tusschen volk en geestlijkheid, die hier op gelijken voet als de regenten een vasten cijns ontvangt uit het rijstgewas.

Herkent men in deze hoofdlijnen van het tegenwoordig politisch en œkonomisch organisme der Preanger die van een veel ouderen toestand, men leide er niet te schielijk uit af dat onder de Nederlandsche regeering alles daar bleef zoo als zij het vond. 't Is waar: onze Kommissarissen Generaal lieten, gelijk Raffles, het stelsel onaangeroerd; de regeeringsreglementen van 1830 en 1836, art. 76 en 64, geboden aan het Indisch bestuur de daar «bestaande inrigtingen ongeschonden te bewaren»; en de artt. 24 en 132 van het thans werkende regeeringsreglement beschermen dat gebod. Maar even waar is het dat in het staatsleven der laatste veertig jaren ginds een zeer wezenlijke, zij het dan langzame, ontwikkeling valt op te merken. Zie hier eenige punten die de beweging teekenen.

Men vond een schier onbeperkt zelfbestuur der regenten; de resident had slechts een «wakend oog» te houden. In 1825 onderwierpen de regenten zich aan een regeling, door den resident met hen beraamd, omtrent de bezoldiging van het inlandsch personeel: zij zonderden daarvoor een vast deel van de rijstbelasting af. In 1831 en 1832 begon de versterking van het Europeesch toezicht, en vooral een meer doortastende bemoeinis met de politie, door de aanstelling van twee adsistentresidenten. In 1837 aarzelde men niet, de resolutie van Feb. 1836 over de heerendiensten eenigermate op de Preanger toe te passen, door de regenten tot regeling, en tot inzending van staten, aan te sporen. De staten werden geleverd. In 1839, na een jaar voorbereidens, deed de resident een diepen greep in de regeling der verplichte diensten: hij gelastte de verdeeling van den arbeid voor de koffie over huisgezinnen in stede van over ongelijke vereenigingen van huisgezinnen (*soma*'s in stede van *tjatja*'s).

In 1840 en later werden bevelen gegeven ter verkrijging van betere registers der heerendiensten. Omstreeks dien tijd bepaalde de regeering dat zij, en niet de regenten, voortaan de distriktshoofden zou aanstellen. Bij 't invoeren van een nieuwe wetgeving in 1848 zijn de regenten in zaken van justitie en politie onder dezelfde verplichtingen gebracht als hun Javaansche ambtgenoten.

Inmiddels werd nu en dan overwogen, of de «bestaande inrigtingen» behoorden plaats te maken voor die der landrentegewesten. Dit vraagstuk trok zeer de belangstelling van den G. G. Rochussen. De resident Overhand, in 1846 door hem naar de Preanger bescheiden, kreeg in last om het met alle zorg te bestudeeren. (Ik kom straks hierop terug.) Het resultaat blijkt uit de rede, door den heer Rochussen gehouden bij de overgave des bestuurs op 12 Mei 1851. (Zie *Tijdsch. N. I.* 1856, I, 52.) «Met het oog op de gevestigde regten der inlandsche aristokratie en van de inlandsche geestelijkheid,» zoo sprak hij, «kan ik niet gelooven dat het raadzaam zou zijn die regentschappen te brengen op den voet der overige gouvernementsresidentiën. Alleen zou ik gelooven, dat zulks als proef en eerste stap zou kunnen geschieden in het zuidoostelijk gedeelte, 't welk vroeger onder Cheribon ressorteerde. Wat men er ook van zeggen moge, de bevolking van de Preangerregentschappen is gelukkig en, in verhouding tot hare weinige behoeften, welvarend. Er zijn daar echter nog verbeteringen mogelijk.»

De openbare daden van latere regeeringen stroken met den aanvang en het slot van dit citaat. Zoo werd door den G. G. van Twist bij besluit van 27 Jan. 1855 betaling uit 's lands kas voorgeschreven voor 't gebruik door in dienst reizende ambtenaren en officieren van de zoogenaamde regentsposterijen, en bij besluit van 10 Okt. 1855 de indigokultuur, die een zware last voor de betrokken bevolking bleek, ingetrokken. (Zie regeeringsverslag.) Maar op de vraag of de regentswoningen der Preanger begrepen waren

onder Stb. 1851 nr. 59 (zie blz. 226), besliste hij bij besluit van 18 Jan. 1856 ontkennend, omdat, zegt Bijbl. Stb. 46, «zoolang aan de regenten aldaar nog in die mate wordt gelaten het regt van zelfbestuur hetwelk zij thans uitoefenen, het ontijdig was gedeeltelijke verandering te maken in hetgeen waartoe die regenten zich bevoegd en verpligt achten». Zoo werd onder zijn opvolger, blijkens een besluit van 29 Juli 1856, wel gewenscht dat het heerendienstenbesluit van 10 April 1856 leidde tot ernstige overleggingen met de regenten om de lasten des volks te verminderen; overleggingen die tegen het midden van 1857 een regeling ten gevolge hadden, waarvan bij een der besluiten van Sept. 1859 op blz. 256 vermeld schijnt aanteekening gehouden te zijn; maar het besluit van Juli 1856 voegde er de nadruklijke opmerking bij, dat het volstrekt niet in de bedoeling der regeering lag om de bestaande volksinstellingen en gebruiken der Preanger door een geheel nieuwe regeling der heerendiensten te vervangen. Zoo werd onder beider en het tegenwoordig bestuur het Europeesch toeziend personeel er gaandeweg vermeerderd, en besloten den zetel des residents naar het midden van 't gewest over te brengen; maar door dit laatste tevens afgezien van een radikaler plan (splitsing van het gewest) dat bespoedigde hervorming beloofde. Zoo eindelijk werd sedert 1859 de betaling voor de koffie verhoogd (*), en in 1865—66 de verplichte bereiding van arènsuiker (waarvoor 2000 huisgezinnen afgezonderd waren) opgeheven (†); maar bij het leggen van algemeene nieuwe grondslagen voor de heerendiensten der goevernementslanden, blijkens de ordonnantiën van 5 Jan. en 15 Feb. ll., dit gewest «voorshands uitgezonderd».

Welke nu zijn de heerendiensten der Preanger die na

(*) Zij bedroeg in 1858 en vroeger per pikel ƒ 3.15, in 1859 ƒ 5, in 1861 ƒ 5.50, in 1863 ƒ 5.75; voor 1866 zal betaald worden ƒ 6.25.

(†) Zie Stb. 1865 nr. 124 en de laatste aanmerking op den staat nr. 22 bij het wetsontwerp tot vaststelling der Indische begrooting voor 1867.

het gebeurde met de regeling van 1857 beschouwd kunnen worden als door het goevernement bekrachtigd of toegelaten? Ik heb daaromtrent een en ander vernomen van personen die het weten konden, en deel het hier in de orde der vorige §§ mede, zonder voor de volstrekte juistheid mijner samentrekking van hun berichten in te staan.

Men vindt er vooreerst al de diensten waarvan in §§ 2 en 3 sprake is, uitgenomen fortifikatiën en zoutmaak. Omtrent sommige van deze een enkele bijzonderheid.

Krijgsdiensten, bij art. 115 reg.regl. bedoeld, werden nog in den Javaschen oorlog van 1825—30 aan het goevernement geleverd. Van geregelde militaire dienst heeft de Preangerees een afkeer. Zelfs de pradjoerits worden meestal slechts door dwang van de regenten voltallig gehouden, niettegenstaande elke pradjoerit over een paar huisgezinnen mag beschikken om zijn velden te bewerken en voor andere diensten. Het blijkt niet of het op blz. 336 vermelde besluit van 1865, Bijbl. Stb. 1679, dat zulke beschikkingen verbiedt, op de Preanger is toegepast.

Bouwdepartement en waterstaat worden met weinig uitzonderingen door onbetaalde diensten verzorgd. Voor den arbeid aan eigenlijke *goevernements*gebouwen pleegt men, althans volgens mijn berichtgevers, (het tegendeel staat misschien per abuis in Bijbl. Stb. 46,) na het besluit van Okt. 1851 op blz. 226 de diensten en leveringen te betalen. Bij den aanleg van wegen kwam 's lands kas de bevolking dikwerf tegemoet. Terrein en klimaat maken vooral hier het onderhoud van wegen zeer bezwarend. (Vergel. blz. 322.) Men heeft er een inrichting voor uitgedacht die zeer goed voldoet: langs den postweg en de groote binnenwegen, op afstanden van gemiddeld 500 roeden, wonen de lieden die voortdurend met de bewaking en dagelijksche kleine herstellingen belast zijn, telkens bij twee gezinnen samen, vrij van andere diensten. Zij houden er gewoonlijk een warong. Overvaarten worden

bediend op den voet van Stb. 1855 n[r]. 45; het blijkt niet of het voorschrift van 1864 daaromtrent (blz. 325) de Preanger geldt. Bevaarbare rivieren worden periodiek in heerendienst tegen dagloon ten laste van 's lands kas schoon gemaakt.

De goevernementskultuurdiensten bepalen zich thans bij die voor de koffie, over het gansche gewest verdeeld. Waar de koffie niet gedijt, draagt het volk op andere wijze, door het maken van zakken of door vervoerdiensten, tot die hoofdbelasting bij.

De vervoerdiensten zijn vele. Sommige, zooals het vervoer der koffie uit de kleine naar de groote pakhuizen, van zout naar de verkooppakhuizen, van geld naar de landskassen, van geld en zakken naar de kleine koffiepakhuizen, geschieden tegen voldoende en sedert het vaste loon verhoogd werd (blz. 330) zelfs ruime betaling; zoodat ze reeds grootendeels door vrijwilligen arbeid vervangen konden worden. Zeer bezwarend was weinige jaren geleden nog de *gladak*, of liever de bijzondere tak daarvan, het gereedhouden van rijpaarden voor reizende gewestlijke ambtenaren en hoofden met gevolg. Het kan de bedoeling niet geweest zijn het verbod van 1858 (blz. 333) op de Preanger toe te passen; er is niet aan te denken, dat de ambtenaren en hoofden hier, al ware 't alleen om de koffiekultuur na te gaan, overal eigen paarden berijden. De behoefte voor de geheele gladak werd in 1857 zuinigst op 500 heeren- en 3000 bedienden-paarden berekend. Om die te doen gereed houden moesten 4500 gezinnen afgezonderd worden tegen vrijstelling van alle andere diensten. Vroeger voorzag men in de behoefte door een geldelijke belasting, met wier opbrengst paarden werden gekocht die de bevolking bij heerendienst onderhield. Overigens bestaan ook hier dienstplichtige brievenbestellers en regentspaardenposterijen.

De verplichte dagdiensten bij 's goevernements administra-

tiën, waaronder van koelies die van zeer ver plachten te komen bij de *afscheep*pakhuizen der koffie, zullen wel begrepen zijn onder het verbod van 1865 (blz. 355).

Tot de diensten aan het goevernement behoort voorts het onderhoud van het landje Tjipannas, verkwikkingsoord en groententuin voor den Goeverneur Generaal, met het vervoer der groenten naar Buitenzorg. Alleen dit vervoer placht betaald te worden.

De diensten *aan de hoofden* kunnen tot twee hoofdsoorten herleid worden. 1°. Elk geringere heeft een aanzienlijke (hoofd of niet) persoonlijk tot heer of beschermer, wien hij hulde doet door het brengen van kleine geschenken bij gelegenheid van de vier groote Mahomedaansche feesten, soms niets dan een dracht brandhout, een handvol groenten. [Men meent opgemerkt te hebben dat enkele gegoede landbouwers (parvenus) als heeren erkend worden.] Deze eerbiedplichtigheid heet *mengawoela*. Sommige regenten hebben getracht er een eind aan te maken, doch stuitten (beweert men) op de gehechtheid van den kleinen man aan de voorouderlijke gewoonten. 2°. De vaste arbeidplichtigheid; het vast verbonden zijn aan de dienst van bepaalde aanzienlijken, zooals het bewerken van hun velden, het onderhouden van hun vee, het verrichten van huislijke diensten. Zoo zijn sedert onheuglijke tijden zekere familiën — niet kampongs of dessa's, maar vereenigingen van gezinnen — vast verbonden aan bepaalde hoofden. Deze verbondenen heeten *rajat* of *panoekan*. De panoekandiensten verschillen dus essentieel van de algemeene verplichte diensten die verricht worden door elkaar afwisselende personen (*toegoer*). De regenten geven voor zich de voorkeur aan de eerste. (De Javaansche regenten en distriktshoofden daarentegen voorzien in hun huishouding gemeenlijk door beurtdiensten.)

Heb ik wel verstaan dan bedroeg het getal panoekangezinnen bij de *hoofden* alleen in 1857 ruim 25000. Vroeger van alle andere heerendiensten, zelfs van kultuur-

diensten vrij, deelen zij sedert de toename van het werk bijna overal in het onderhoud der wegen en den koffiearbeid, natuurlijk met eenige begunstiging door hun heeren. De dienst aan dezen is niet zwaar en de inlander dan ook blijkbaar zeer gaarne panoekan.

Het bouwen en onderhouden van de woningen der hoofden is onder deze dienst in den regel niet begrepen. Daarmede zijn de algemeene dienstplichtigen belast.

Door in meer bijzonderheden af te dalen zouden wij de proportiën al te zeer verbreken. Dit nog. Van den ouden regel dat de heerendienstplichtigheid rust op den grond, was zoo goed als niets overgebleven; zij rustte met weinig uitzonderingen op het gezin. In 1857 werd het er vrij algemeen voor gehouden (wegens gebrekkige volkstellingen kon niemand het nauwkeurig weten), dat ieder gezin voor het werk aan de koffietuinen, de wegen, en de overige volksdiensten (geen panoekan), door elkander genomen om den derden dag één man leverde.

Onder een zoo ver gedreven dienstplichtigheid, hoor ik zeggen, kan het een volk niet wèl gaan. En meenigeen denkt hier aan de verzekering van den heer VAN HOËVELL van 1847 in zijn *Reis over Java* en van 1852 in zijn *Tijdschrift* (I, 381), dat de Preanger bevolking, «zuchtende onder dat afschuwelijke stelsel», in nog «grootere ellende» gedompeld was dan het overig Java.

Omtrent die beweering een enkel woord. De heer v. H. zag van de Preanger op zijn reis zeer weinig meer dan den grooten postweg. Van den toestand der bevolking schijnt hij zich een beeld geschapen te hebben naar de mededeelingen van iemand die *verscheidene jaren vóór* 1847 de koffiekultuur aldaar inspekteerde.

Of dat beeld dien vroegeren toestand zuiver teruggaf hebben wij niet te onderzoeken. Maar dat het aangaande den toestand in 1847—52 geenszins gelijk de reiziger

schreef « getrouwe, niet overdreven waarheid behelst », blijkt uit de bevinding van een schrander en ervaringrijk man, die vrij wat beter in de gelegenheid was om het Preanger volksleven te « doordenken » dan de heer VAN HOËVELL en zijn berichtgever samen. Ik bedoel den resident OVERHAND, in 1846 belast met de opdracht waarvan wij boven gewaagden, vroeger lang bij het binnenlandsch bestuur in Oost- en Midden-Java werkzaam en met verscheidene gewichtige onderzoekingen belast.

Eer ik zijn bevinding melde, dient gezegd dat destijds deze residentie bij het beambt en onbeambt Europeesch publiek op Java in een kwaad gerucht stond. De zooëven bedoelde inspekteur had over de koffieregelingen een van die verslagen uitgebracht, welke, juist om den voor de regeering onaangenamen inhoud, gewoonlijk spoedig furore maken. En als gewoonlijk was de inhoud door mondelinge overlevering er niet mooijer op geworden. Daarbij kwam in Dec. 1845 de mysterieuze moord aan den adsistentresident van Bandong gepleegd. Inderdaad vertrok OVERHAND naar zijn post met het blijde besef, « iets » te kunnen doen voor een ongelukkige bevolking. Hij deelde mij dit zelf mede.

En wat bevond hij? In 't begin van 1849, na 2½ jaar het land te hebben doorkruist en onder de dagelijksche verschijnsels van 't bestuur het volk te hebben zien leven, rapporteerde hij aan den G. G. zoo bepaald mogelijk: « De ellende, waarin door onzaakkundigen (*) de lagere volksklasse wordt geacht te verkeeren, bestaat niet. »

Men mag het er voor houden dat deze verklaring door ondervragingen bevestigd werd, alvorens de G. G. ROCHUSSEN tot de overtuiging kwam die wij hem in 1851 (zie blz. 363) hoorden uitspreken.

(*) Dit sloeg niet op de *Reis* van den heer v. HOËVELL, want daarvan verscheen het Eerste Deel na OVERHAND's rapport; vermoedelijk op den bedoelden inspekteur en de publieke opinie.

Het goevernement schijnt er toen niet aan gedacht te hebben, dat het staatsplicht was (*) dit resultaat van een grondig onderzoek terstond bij de beaming openbaar te maken, ten einde de publieke kritiek niet onder den indruk der openbare zeer ongunstige voorstellingen omtrent de Preanger te laten. Tot zijn straf bleef «de gewone meening» (†) 's goevernements gedrag jegens dát gewest veroordeelen ook na 't publiceeren van de rede van 12 Mei 1851 in het *Tijdschrift* van 1856, en na de aanteekening in het regeeringsverslag over 1857, verschenen in 1860, dat aldaar «minder algemeen bekende sporen van welvaart worden gevonden».

Hoe dit zij, het lezend publiek heeft onlangs, uit de pen van iemand die waarlijk niet tot de aanbidders of beschermers van het batig slot behoort, een getuigenis vernomen, met die van Overhand overeenstemmend. De heer van der Wijck, in 1855—58 resident der Preanger, die even als Overhand vele jaren elders op Java in het binnenlandsch bestuur werkzaam was, en die even als Overhand een bijzondere aanleiding had om de Preanger instellingen te bestudeeren, (wegens de eerste door de regeering vast te stellen regeling der heerendiensten: zie boven,) schreef: «Velen houden de bevolking der Preangerregentschappen voor armoedig. Ik ben in de gelegenheid geweest om verscheidene gedeelten van Java zeer naauwkeurig te leeren kennen; ik ben tot de overtuiging gekomen dat de bevolking over het algemeen welligt nergens zoo welvarend is als juist in dat gewest.» (*Onze kol. staatk.* blz. 38.)

Zonder de minste bedoeling om zulke elkaar ondersteunende verklaringen van experts te versterken, maar enkel

---

(*) Deze stelling is in het algemeen voorgedragen in *De koloniale politiek der Grondwet*, blz. 375.

(†) Zie een der noten van prof. Veth in *De Gids* van Mei 1866.

omdat een auteur behoort te zeggen wat hij weet, voegt schrijver dezes er gaarne bij: ze harmonieeren volkomen met hetgeen hij zag gedurende een oplettende nasporing, steeds in deskundig gezelschap, van den binnenlandschen handel der Preanger in 1856—57.

Trouwens, en hierop gelieve men bijzonder acht te geven, de zoo ver gedreven heerendienstplichtigheid der Preanger bevolking heeft niet belet, dat in de laatste 25 jaren ginds een aantal Europeesche ondernemers van velerlei bedrijven zich vestigden, in den regel werkende met vrijwillige arbeiders.

III. *Opmerkingen.*

25 Juli 1866. (*)

De doorgeworstelde kroniek heeft althans dit opwekkends: uit het gedrag van elk bewind gedurende ons tijdvak (1849-66) straalt werkzame welwillendheid jegens den kleinen man. Men moge naar uw zin soms te weinig gedaan hebben, gij kunt niet loochenen dat steeds, onverpoosd, het doenlijke gezocht werd. De kabinetsbrief van 1850, het besluit van Feb. 1853, het regeeringsreglement, de instruktie voor

(*) Sedert de dagteekening op blz. 201 is veel gebeurd. Doch niets dat aanvulling der vorige hoofdstukken onvermijdelijk maakte. Hetgeen bij de openbare beraadslagingen over de kultuurwet en bij het Voorl. Verslag over de Indische begrooting voor 1867 omtrent de heerendiensten voorviel, kan in *dit* hoofdstuk herdacht.

Waarom dit hoofdstuk gesloten wordt vóór 't verschijnen van het antwoord op genoemd Verslag, en waarom, ofschoon sommige der hier behandelde punten ter spraak moeten komen bij de wellicht kort ophanden debatten over de Indische begrooting, geen moeite wordt gedaan om onze opmerkingen spoedig het licht te doen zien, zal (desnoods) beter te zeggen zijn als we de geschiedenis van die begrooting „aanteekenen”.

den Goeverneur Generaal, het besluit van April 1856, de kabinetsbrief van Sept. 1859, het besluit van Sept. 1864, de beide ordonnantiën van 1866, — alles ademt een milden geest. Slechts de dosis verschilt.

Gold nu ons onderzoek omtrent de heerendiensten alléén de historische vraag op blz 153, wij hadden het in tevreden stemming met deze getuigenis kunnen sluiten.

Daarvoor zou nog pleiten de omvang dien dit opstel tegen verwachting reeds bereikte, en het vermoeden dat niets dan een onopgesmukt relaas behoeft geleverd te worden, om, overeenkomstig ons doel, bij bevoegden diepere studie gaande te maken.

Evenwel, op blz. 202 namen we ons voor, met den lezer te overwegen of het staatsgezag in deze aangelegenheid op den rechten weg is. Ik zal niet ontkennen dat de voornaamste aanleiding daartoe lag in bezwaren, onder 't raadplegen van de geschiedenis ontmoet of opgekomen, tegen sommige heerschende meeningen. Door die bezwaren met eenige andere opmerkingen mede te deelen wordt misschien de gewenschte studie bevorderd.

Vooraf een bescheiden verzoek. Mocht het hier en daar den schijn hebben als had de schrijver 't bij uitstek op onze «liberalen» gemunt, men gelieve uit dien schijn niet te ras vernuftige gevolgen te trekken. Het wezen is, dat schrijver steeds partij kiest voor de groote zaak, geformuleerd aan 't slot zijner Aanteekening over het Indisch tarief; maar evenzeer getrouw wil blijven aan het nu eenmaal gekozen (zij 't ook hoogst «onpraktisch») devies: *magis amica veritas.*

En nu zonder omwegen: naar mijn gevoelen is de dosis mildheid in de laatste jaren, bepaaldelijk onder 't pas afgetreden bewind, sterker geweest dan behoorde. Sterker dan de

wet veroorloofde. Sterker dan voor een gezonde ontwikkeling van het gindsche staatsligchaam dienstig was.

Wat de wet betreft, daarover lager. Laten we eerst de zaak afgescheiden van de bestaande wet, geheel op zich zelve beschouwen.

Ik stel op den voorgrond, dat heerendienst is een in arbeid opgebrachte belasting. Dezelfde definitie werd uit mijn ontwerp overgenomen bij de systematische beschrijving van ons Indische staatshuishouden in het verslag aan de Staten Generaal over 1849.

't Is waar, die definitie heeft tot heden weinig geluk gehad. — De minister die haar zonder argwaan omhelsde, raakte ter gelegenheid van het regeeringsreglement met haar in 't riet. Immers, waren heerendiensten belastingen, dan moesten omtrent heerendiensten de regels gelden, die omtrent belastingen zouden worden aangenomen. Hoe kon dat? De minister, meenende dat het niet kon, werd genoodzaakt in de memorie van Dec. 1855 (bij art. 62 oud, 67 nieuw) tegen zich zelf te onderschrijven (*): «Het is zoo, in het koloniaal verslag over 1849 werden de heerendiensten gerangschikt onder belastingen, in arbeid opgebragt. Deze rangschikking, in staathuishoudkundigen zin juist, wijkt echter af van het gewone spraakgebruik, en althans van de taal der administratie, die onder belasting niets anders verstaat dan eene schatting in geld of in natura (tributum).» En het uitgevaardigde reglement bevestigt dan ook het oude onderscheid tusschen heerendienst en belasting. — Van een gansch andere zijde ondervond zij nog sterker afkeuring. Een erkende tolk der koloniale «zuiver-liberalen» beschuldigde haar onlangs van *misleiding*. Die *woorden* belasting in arbeid, zoo schreef hij ongeveer, bemantelen het wezen

---

(*) Zie omtrent dit woord *De koloniale politiek der Grondwet*, blz. 59.

van de heerendienst, den dwang. «Dwangarbeid is niets dan een mildere vorm van slavernij en *elke* slavernij verpest als een invretende kanker het volk waarbij zij zich heeft ingedrongen»......

Heeft echter de wetgever van 1854 de zaak doorgrond? Gaf hij niet wat vluchtig aan de taal der administratie gelijk tegenover de wetenschap? En aangaande de kankerphrase: Wat is het wezen van alle belasting, alle wet, anders dan dwang? Welk verschil bestaat uit het oogpunt van dwang in het afgetrokkene tusschen het vorderen van een bepaalde hoeveelheid arbeid en het vorderen van de vrucht van dien arbeid? Weet men niet, dat bij zeer vrije volken verplichte arbeid ten behoeve van het algemeen in zwang is?

Onbevangen streng beoordeeld, zal onze stelling blijken te omvatten hetgeen *humaniteit* voorschrijft. In het denkbeeld belasting, wetenschaplijk verklaard, ligt een bundel humane regels. De staatswetenschap verbiedt belastingen, die aandruisen tegen den volksaard. Evenzoo belastingen, hoe wèl met den volksaard overeen te brengen, die niet noodzaaklijk zijn voor het staatsoogmerk. Mag volgens deze twee hoofdregels een belasting opgelegd worden, dan vordert wijders de wetenschap, dat het bedrag in een goede rede sta tot de volkskrachten, de verdeeling over de belastbaren billijk zij, ieder belaste nauwkeurig wete wat hij schuldig is, de heffing zonder kwellen geschiede. Waar heerendiensten aan deze voorschriften voldoen, om welke reden zou men ze principieel verwerpen? Wij verlangen niets dan vergelijking der heerendiensten, bij het licht van deze voorschriften, met andere belastingmiddelen.

«Maar die vergelijking is reeds lang gemaakt; de staatshuishoudkunde heeft ten nadeele van zulke diensten beslist; in de meeste moderne staten zijn ze daarom afgeschaft.» Zoo verzekeren meermalen «liberale» voorlichters der open-

bare meening in geschriften en redevoeringen over de Javasche heerendiensten. (*)

Zij staven de meermalen gemaakte, voor schrijvers niet bemoedigende opmerking, hoe weinig er eigenlijk *gelezen* wordt; of, om met MACAULAY te spreken (†), «in how slovenly a way most people are content to think».

Men las van afschaffing der heerendiensten in Europa, zonder te bedenken over welke bijzondere soort van dienstbaarheid de schrijvers het hadden. Veelal gold zij bepaaldelijk de betrekking tusschen landheer en boer. Bij de enkele gedachte aan de verplichte militaire en schutterlijke diensten, samen voorwaar geen kleinigheid, ware het beroep op de feitlijke afschaffing teruggehouden. Doch ook indien (des neen) bij een uitlating over verplichte persoonlijke diensten in 't algemeen die beide gewichtige soorten mochten weggedacht worden, ware dat beroep ongegrond. In hedendaagsche staten worden steeds andere persoonlijke diensten bij wijze van belasting verricht.

Een merkwaardig voorbeeld voor ons onderwerp leveren de diensten ten behoeve van de vicinale wegen in Frankrijk. Merkwaardig in vele opzichten; bijzonder omdat onze liberalen nogal zweeren bij de afschaffing der heerendiensten aan de Fransche wegen «reeds vóór de revolutie van 89». Die afschaffing kreeg slechts gedeeltelijk haar beslag. Voor de vicinale wegen bleef de persoonlijke verplichting (*prestation en nature*), doch met bevoegdheid tot afkoop. Zie haar geschiedenis in het *Traité des impôts* van ESQUIROU DE PARIEU, deel I, 1862, blz. 156—158, en deel IV, 1864, blz. 161—185. Wij lezen er het volgende omtrent een wet van 21 Mei 1836, die «encore aujourd'hui» (1864) «forme le code de la voirie vicinale» (§).

(*) Ik zal maar geen namen noemen, noch hier, noch in 't vervolg van deze kritiek, voor zoover zij niet-officieele stukken raakt.

(†) *Essays*, Tauchnitzeditie, II, 236.

(§) Zij wordt nog aangehaald in de Fransche wet van 8 Juli 1865 over

« En cas d'insuffisance des ressources ordinaires des communes, il sera pourvu à l'entretien des chemins vicinaux à l'aide soit de prestations en nature, dont le maximum est fixé à trois journées de travail, soit de centimes spéciaux en addition au principal des quatre contributions directes, et dont le maximum est fixé à cinq. Le conseil municipal pourra, sans le concours des plus imposés, voter l'une ou l'autre de ces ressources, ou toutes les deux concurremment. Tout habitant, chef de famille ou d'établissement, à titre de propriétaire, de régisseur, de fermier ou de colon partiaire, porté au rôle des contributions directes, pourra être appelé à fournir chaque année une prestation de trois jours: 1°. pour sa personne et pour chaque individu mâle valide, agé de 18 ans au moins et 60 au plus, membre ou serviteur de la famille et résidant dans la commune; 2°. pour chacune des charrettes ou voitures attelées, et en outre pour chacune des bêtes de somme, de trait, de selle, au service de la famille ou de l'établissement dans la commune. La prestation sera appréciée en argent, conformément à la valeur qui aura été attribuée annuellement pour la commune à chaque espèce de journée par le conseil général, sur les propositions des conseils d'arrondissement. La prestation pourra être acquittée en nature ou en argent, au gré du contribuable. La prestation non rachetée pourra être convertie en tâches, d'après les évaluations et bases de travaux préalablement fixées par le conseil municipal. Si le conseil municipal, mis en demeure, n'a pas voté, dans la session désignée à cet effet, les prestations et centimes nécessaires, ou si la commune n'en a pas fait emploi dans les délais prescrits, le préfet pourra, d'office, soit imposer la commune dans les limites

---

de vicinale spoorwegen. En wel weder op voor ons merkwaardige wijze. » Art. 3. Les ressources créées en vertu de la loi du 21 mai 1836 peuvent être affectées en partie par les communes et les départements à la dépense des chemins de fer d'intérêt local. » Dus ook » prestations en nature » ten behoeve van die *spoor*wegen.

du maximum, soit faire exécuter les travaux. Les prestations, soit en nature, soit en argent, ne sont pas seulement employées sur les chemins même de la commune; lorsqu'un chemin intéresse plusieurs communes, le préfet désigne, sur l'avis des conseils municipaux, celles d'entre elles qui devront concourir à sa construction ou à son entretien, et fixe la quote part de chacune. De plus, le conseil général détermine les communes qui doivent contribuer à la construction ou à l'entretien des chemins vicinaux de grande communication, et celles-ci acquittent la portion des dépenses mises à leur charge au moyen de leurs revenus ordinaires, et, en cas d'insuffisance, au moyen de deux journées de prestation sur les trois journées autorisées et des deux tiers des centimes votés.»

Omtrent de werking van deze wet schijnt de minister van binnenlandsche zaken elke vijf jaren verslag te doen. Onze schrijver althans maakt gewag van verslagen over 1852—56 en 1857—61. Het laatste is gedagteekend 18 Juni 1863. Daaruit hier eenige cijfers, — tegenover de in 1864 gedrukte meening van een onzer «liberale» woordvoerders, «dat het in Frankrijk bestaande recht om de ingezetenen voor de kommunale wegen op te roepen een doode letter is».

Aan de prestations waren in het laatste tijdvak jaarlijks onderworpen bij de 6 millioenen personen, zijnde omstreeks $\frac{1}{8}$ der betrokken bevolking, of 1,22 per gezin. (Men pleegt de «chefs de famille malheureux» geheel vrij te stellen.) Bovendien 2065000 paarden, 270000 muilezels, 242000 ezels, 1630000 ossen, 1137000 koeijen, 2518000 voertuigen.

In dat tijdvak bedroegen de «journées votées ou imposées d'office»: van menschen 79846000, van dieren 74295000, van voertuigen 33384000.

Gezamenlijk vertegenwoordigden de prestations een waarde van 109 millioen francs in 1837—41, 164 m. in 1842—46, 179 m. in 1847—51, 189 m. in 1852—56, 218 m. in 1857—61. Onder die 218 m. zijn 15 «imposés d'office

par les préfets, mais sans que cette imposition ait presque donné lieu à des réclamations».

Doorgaans wordt over 't geheel *slechts één vierde der gezamenlijke prestations afgekocht* (in 1857—61 30 %); doch onder de departementen verschilt de verhouding sterk: in 12 bedroeg de afkoop ± 0, in andere 66, 75, zelfs 95 %.

Het verslag van Juni 1863 resumeert aldus: «Du reste, les assemblées municipales, en augmentant chaque année le nombre des journées spontanément votées, ont prouvé que les préventions, dont la prestation avait pu être l'objet, s'effacent de plus en plus et que les populations préfèrent un impôt en nature à un impôt en argent. Le vote combiné des centimes speciaux et des taxes en nature justifie toutes les prévisions de la loi du 21 mai 1836. Dans les années d'abondance, où les contributions s'acquittent avec facilité, les journées de prestation sont plus fréquemment rachetées, et c'est alors l'argent qui sert principalement à subvenir aux dépenses du service. Dans les années calamiteuses, au contraire, l'argent devient plus rare, mais les bras ne font jamais défaut, et, à l'aide de quelques subventions réparties avec discernenent, on peut parvenir à faire des travaux qui suffisent pour assurer le bon état des chemins.» Onze schrijver roemt mede «cette *corvée améliorée*, dont la repartition plus équitable et l'emploi à un service plus rapproché des contribuables ont fait disparaître l'ancienne impopularité».

Vermits het hier slechts om een wenk te doen is, kan omtrent Frankrijk het aangeteekende volstaan. Ook schijnt het overbodig op te sporen, welke verplichte persoonlijke diensten al zoo in beschaafde westersche staten heden ten dage verricht worden. (*) Herinneren wij nogtans met een

(*) Zou echter zoo iets niet met wezenlijke vrucht voor de wetenschap ondernomen kunnen worden door een der vele begaafde jonge mannen, die „aan hun dissertatie moeten gaan denken„? Een monographie van den tegenwoordigen toestand schijnt er niet te zijn. Intusschen blijkt uit RAU, *Lehrbuch*

woord de wetlijke verplichting te dien aanzien van den vrijen Nederlander. Zij bepaalt zich niet bij «het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den staat en tot beveiliging van zijn grondgebied». Luidens art. 192 der gemeentewet «kunnen ter handhaving der openbare orde, of in het algemeen belang, wanneer de bijstand der plaatselijke beambten of vrijwillige hulp ongenoegzaam is en de plaatselijke middelen het betalen van hulp niet gedoogen, de inwoners der gemeente tijdelijk tot het doen van persoonlijke diensten worden opgeroepen». «Eene plaatselijke verordening», zegt art. 193, «regelt den aard en duur dezer diensten, alsmede de gevallen waarin zij kunnen worden gevorderd. Zij laat, zooveel mogelijk, elk inwoner vrij, de diensten waartoe hij wordt opgeroepen door een plaatsvervanger te doen waarnemen, of voor geld, in de gemeentekas te storten, af te koopen.» Art. 239 veroorlooft in 't algemeen «belasting in natura, of verpligting tot arbeid of levering ten behoeve van gemeentewerken». Volgens de stukken dacht de wetgever bij de twee eerste artt. aan rustverstoring, nachtwachten, brand en watersnood. De bestaande plaatslijke verordeningen betreffen veelal het tweede en derde dezer onderwerpen. Hier en daar vindt men tevens nog «hand- en spandiensten» of «boerwerken», gewoonlijk gevorderd tot het onderhoud, of tot het aanleggen van gemeentewegen, voetpaden, waterleidingen en andere werken, wier onderhoud krachtens art. 231 een gemeentelast is. In Drenthe, meldt een schrijver van 1862, vordert men ze ook «tot het doen van zekere beurten met wagens en paarden tot vervoer van personen en goederen ten dienste en tot ontlasting der gemeente». «De handdiensten bestaan gewoonlijk in het in persoon ver-

---

der pol. Oek., II (ed. 1862), §§ 62—65, dat nog vele Frohnen in Duitschland bestaan. MAX WIRTH, *Grundzüge d. National-Oekonomie*, wijst op Zwitserland, Noord-Amerika «en andere landen». Voor België te letten op BIVORT, *Commentaire sur la loi commerciale de la Belgique.*

rigten van de gevorderde diensten, onder de verpligting tot medebrenging van eene spade of van andere tot de dienst benoodigde werktuigen en gereedschappen; de spandiensten in de levering van paarden en voertuigen, met een geschikten voerman indien men zelf de dienst niet verrigt; ook kan in plaats van voertuig de medebrenging van ploegen of eegden gevorderd worden. » (*)

Het beroep op de staatshuishoudkunde is evenmin ontvankelijk. Vooreerst mogen staatszaken niet uitsluitend beoordeeld worden uit het oogpunt eener wetenschap, die, ondanks haar titel, niet den staat maar de maatschappij, het menschdom, tot voorwerp heeft. Alle staatshuishoudkundige belangen zijn in den staat ondergeschikt aan het staatkundig belang. De hoofdzorg van alle regeering is het behoud van den staat, *het bewaken van het staatsverband onder den groei der maatschappij*. Die zorg kan zich tegen de toepassing van gevolgtrekkingen uit de waarnemingen der zoogenaamde staatshuishoudkunde verzetten; evenals b. v. de zorg voor bedijking in een aan overstroming blootgesteld land zich verzet tegen de anders wenschlijke uitbreiding van den landbouw. Voorts is het vak van menschlijke kennis, staatshuishoudkunde genaamd, op verre na geen gesloten vak. De waarnemingen worden steeds voortgezet. Elders gedane waarnemingen kunnen op zich zelve omtrent Javasche toestanden niet beslissen; ook deze moeten weder waargenomen worden en die waarnemingen met de overige vergeleken. (Zie blz. 293 van het vorige Deel.) Eindelijk — zelfs door zeer liberale nieuwere schrijvers over staatshuishoudkunde worden de verplichte persoonlijke diensten geenszins onvoorwaardelijk afgekeurd. Men leze het

(*) Zie *Bijdragen tot de kennis van het staats-, provinciaal en gemeentebestuur in Nederland*, deel VII, blz. 147. Voorts BOISSEVAIN en VAN OOSTERWIJK, *De gemeentewet*, zevende stuk, 1865.

volgende uit Max Wirth's *Grundzüge* (*), waar hun gevoelen met een voor ons onderzoek om meer dan één reden nuttig voorbeeld wordt aanschouwlijk gemaakt: « In Nord-Amerika, wo es fast unmöglich ist die nöthigen Tagelöhner für Gemeinde-Wegbauten zu erhalten, weil letztere keine beständige Beschäftigung bieten, und weil erstere überhaupt zu theuer sind, wo die Gemeinden zudem wenig oder kein Corporations-Vermögen besitzen, wo namentlich in den westlichen Neubau-Districten Geld rar ist und die Ansiedler leichter und öfter mit Producten und Dienstleistungen bezahlen, da mögen die Frohnden das einzige Auskunftsmittel sein, um die unentbehrlichen öffentlichen Arbeiten zu bestellen. » Zie overigens Rau t. a. p., het artikel *Frohnen* van Rotteck in het *Staatslexikon*, en zoovele anderen.

Door het hier gezegde van de wetenschap worden we teruggeleid naar de boven gestelde twee (gepaarde) hoofdvereischten van alle belasting: overeenstemming met den volksaard en noodzaaklijkheid voor het staatsoogmerk.

Stemt het vorderen van persoonlijke diensten als belasting in de goevernementslanden op Java overeen met den volksaard: met 's volks rechtsbewustzijn, met zijn gewoonten, met zijn stoflijke en verstandelijke vermogens? Wanneer men generaliseert, behoeft het antwoord niet lang gezocht. Er is misschien geen besef bij den Javaan zoo diep, als dat der verplichting om, onder zekere voorwaarden, voor de gemeente, voor de provinciale hoofden, voor het goevernement, te arbeiden. En zijn gewoonten en vermogens schijnen nog veelal dezen vorm van belasting aan te prijzen. — Doch nevens die algemeene trekken vertonen zich zeer duidelijk de sporen van het gewone ontwikkelingsproces der volkeren met opzicht tot de ruilmiddelen. Viel ginds nog in 't begin van deze eeuw schier aan geen heffing van

(*) Tweede deel, ed. 1861, blz. 392.

grondlast in geld te denken, kostte het opbrengen van de landrente in geld aanvanklijk (een tal van jaren achtereen) moeite en plagen, thans geschiedt het meer en meer met gemak. Droeg vroeger de geërfde de van hem gevorderde persoonlijke diensten aan familieleden op, die bij hem in aartsvaderlijken trant slechts woning en kost genoten, gedurende ons tijdvak wordt meer en meer vernomen van overeenkomsten der geërfden met allerlei plaatsvervangers tegen betaling van een som gelds. Slaagden onder VAN DEN BOSCH de autoriteiten weleens in het heffen van geldelijke bijdragen om zekere persoonlijke diensten te doen vervallen, in onzen tijd legt de bevolking zelve meer en meer genegenheid tot afkoop van heerendiensten aan den dag.

Zijn verplichte persoonlijke diensten in de goevernementslanden op Java nodig voor het staatsoogmerk? De vraag is kwalijk zoo *en bloc* te behandelen. Zij dient omtrent elke soort overwogen. Intusschen mag men dit als bewezen aannemen:

dat voor sommige *openbare werken* de dienstplichtigheid voorshands niet gemist kan worden; want zelfs tegen goed loon waren daarvoor kort geleden niet overal vrijwillige arbeiders genoeg verkrijgbaar;

dat onze ergste afschaffers de opheffing der verplichte diensten *aan de gemeente* niet wel mogelijk achten; (een uitermate beduidend item;)

dat voor zeer vele der tegenwoordige *onbetaalde of beneden de markt betaalde* diensten aan den staat, aan de hoofden, aan de gemeenten, vrijwillige arbeiders genoeg te verkrijgen zijn.

Daar het belang der kwestie voor een groot gedeelte zich bij de laatste groep samentrekt, zal 't den gedachtenloop bevorderen zoo wij hieromtrent alvast tot een besluit komen.

Het afgetreden bewind was bezig ze eenvoudig af te schaffen, door betaalde vrijwillige diensten te vervangen.

Van rechtstreeksche vergoeding door de vrijgemaakten moest, meende het, nog lang geen spraak zijn. Eerst wanneer de Javasche bevolking «verscheidene phases» zou doorlopen hebben, — welke wordt niet gezegd, — kon haar een hoofdgeld opgelegd worden. Zie blz. 266.

Vele liberalen gaan niet zoo ver. Zij vergenoegen zich met afkoopbaarstelling. Dit was ook het oorspronklijke plan van het ministerie THORBECKE. Zie blz. 262 en 263. Van goederhand verneem ik, dat bij de openbare debatten over de jongste kultuurwet een amendement gereed lag, en groote kans op aanneming had, om dit beginsel door de wet te doen voorschrijven. Reeds spraken eenige leden in dien geest.

Dit gevoelen der «minder geavanceerden» beantwoordt het best aan onze praemissen. Alleen zoude ik er nadruklijk de voorwaarde aan verbonden wenschen, dat vooraf de dienstplichtigheid op den voet van belasting geregeld worde. Hetzelfde dus wat in Frankrijk gebeurt.

Ik zie inderdaad, onder de genoemde voorwaarde, geen enkele reden waarom het goevernement een belasting zou opheffen die zoozeer met den volksaard overeenstemt, en luidens officieele berichten uit den liberalen tijd (blz. 252, 259, 261) over 't algemeen van vroegere overdrijving gezuiverd is; het aequivalent zou afwijzen dat de meer ontwikkelden onder het volk zelven aanbieden; en dientengevolge zich in de onmogelijkheid zou brengen om, èn andere belastingen op te heffen of te verminderen die voor het volk veel schadelijker zijn, (wij hielpen ze aantonen,) èn een aantal nuttige uitgaven te doen, èn onopgemerkt den grond te leggen voor een beter belastingstelsel in de toekomst.

Het voorgespiegelde toekomstige hoofdgeld van den minister VAN DE PUTTE zal wel slechts een paaimiddel voor tegenstanders geweest zijn. Was het echter ernstig gemeend, men zou het ondoordacht moeten noemen. Of zou de

Javaan, na de «verscheidene phases» doorlopen te hebben, dat hoofdgeld niet voor een nieuwe belasting aanzien, dus haten? Thans zal de afkoop met lust geschieden.

Voor eenvoudige afschaffing pleegt men aan te voeren: 1°. dat alle werk in heerendienst èn slecht gedaan wordt èn meer handen vereischt dan bij vrijen arbeid, zoodat het minstens even voordeelig, liefhebbers van superlatieven beweeren zelfs «oneindig» voordeeliger uitkomt, het werk te doen verrichten in vrijen arbeid, betaald met de meerdere opbrengsten die der staatskas dan toestromen door de vrije nijverheid der niet langer dienstplichtigen; 2°. het belang der nijverheid; 3°. dat aan heerendiensten misbruiken kleven die er niet van zijn af te scheiden wegens den invloed der inlandsche hoofden.

Van het eerste argument is de praemisse juist. Maar de gevolgtrekking? Men trachte deze tot cijfers te herleiden. Hoeveel handen wel zouden bij 't vervangen der hier bedoelde groep van heerendiensten door vrijen arbeid uitgespaard worden? Toen in Duitschland het groote vraagstuk der «Ablösung» hangende was, zijn omtrent de verhouding in waarde tusschen verplichten en vrijen arbeid velerlei berekeningen gemaakt. Afschaffingsvrienden citeeren liefst het reeds aangehaalde artikel van Rotteck. Bij de «slaafsche» heerendienst, heet het daar, «wird die kostbare Zeit nutzlos vergeudet, oder doch nicht die Hälfte, vielleicht nicht das Viertheil, nach Umständen nicht das Zehntheil dessen, was der Arbeiter, wäre er frei und für sich selbst thätig gewesen, binnen derselben hätte hervorbringen oder Nützliches bewirken können, hervorgebracht und bewirkt. Und auch dieses Wenige ist meist schlecht gemacht oder doch weit weniger gut, als durch freie oder bezahlte Arbeit geschehen wäre.» Jammer dat hij zijn bronnen niet aangeeft. Zouden er evenwel andere te zijner beschikking geweest zijn dan die bij tijdgenoten genoemd worden? — J. S. Mill, ofschoon mede konstateerend dat

«there is but one opinion on the extreme inefficiency of serf labour», kan geen sterker voorbeelden bijbrengen dan die prof. Jones uit Duitsche schrijvers mededeelt, t. w.: «Two Middlesex mowers will mow in a day as much grass as six Russian serfs. In Russia, where everything is cheap, the labour of a serf is doubly as expensive as that of a labourer in England. In Austria the labour of a serf is equal to only one-third of that of a free hired labourer.» Van deze voorbeelden schijnt alleen het laatste voor de kwestie bruikbaar: zij bedingt vergelijking van werklieden uit hetzelfde land. — Het resultaat der waarnemingen van den wetenschaplijken financier von Jakob, vermeld in zijn geschrift *Ueber die Arbeit leibeigener und freier Bauern*, 1815, was dat in 2 dagen betaalden arbeid hetzelfde werd geproduceerd als in 3 dagen heerendienst. Zie Roscher, vertaling Wolowski, *Principes d'éc. pol.*, 1857, I, 83. Deze citeert nog von Flotow, *Anleitung zur Fertigung der Ertragsanschläge*, waar 4 dagen heerendienst bij den landbouw in produktie gelijk gesteld worden met hoogstens 3 dagen vrijen arbeid. — Aan die berekening houdt zich Rau, *Pol. Oek.* I., § 112; zeker niet zonder de voornaamste der vele werken over het onderwerp welke hij noemt (zie ook II, § 62—65) gelezen te bebben. Hij krijgt dan ook wel de gewone slotsom: «die Strassen-, Jagd- und andere Staatsfrohnen können ganz beseitigt werden», doch voegt er terstond bij: «Die Ausführung dieser für die Landwirthschaft sehr wohlthätigen Maassregeln hängt von der Auffindung eines zureichenden Ersatzes für die Staatscasse ab.»

Door onze afschaffers wordt gewoonlijk veel klem gelegd op de besparing van 65 °/₀ bij invoering van vrijen arbeid aan de Soerabajasche havenwerken blijkens regeeringsverslag over 1849. Zie blz. 287 hiervóór. Ten onrechte doen sommigen het vorkomen als won men toen 65 °/₀ in volk uit. De besparing in volk is niet uit het verslag op te maken; men zou daarvoor moeten weten hoeveel reisgeld de dienstplich-

tigen kregen, van hoever zij kwamen, hoeveel dagen zij aan 't werk bleven. Was het reisgeld 2½ duit per paal, de afstand 30 (dus heen en terug 60) paal, de werktijd 5 dagen, dan klom hun dagloon van 20 d. tot 50 tegenover de 30 van den vrijwilliger; zoodat reeds op het dagloon 40 % bespaard zou zijn. — Maar al viel bij die gelegenheid de vergelijking voor den vrijen arbeid bijzonder gunstig uit, men bedenke dat zij tot voorwerp had vrijwilligers ter plaatse woonachtig, aan lokale invloeden gewend, en dienstplichtigen van verre opgeroepen, tijdelijk aan het strand verblijvend; vrijwilligers die bij taak werkten onder een naar vrijen arbeid strevend ingenieur. Een berekening van waarschijnlijkheden mag niet op louter uitersten rusten.

Bedenkt men wijders, dat er vrijwilligers zijn die buiten scherp toezicht even traag verkiezen te werken als dienstplichtigen, en soorten van arbeid — b. v. het als totaal zoo veelbeteekenend onderhoud van wegen en kleine bruggen — waar scherp toezicht niet verstrekt kan worden dan tegen een aanzienlijke uitgaaf; en dat er ook werkzaamheden zijn, thans door dienstplichtigen verricht, — b. v. het als totaal weder veelbeteekenend bezetten der wachthuisjes langs de wegen, — waar zeker geen véél kleiner dan het in heerendienst nodige getal menschen zou volstaan al waren ze nog zoo vrijwillig: moet dit alles dan niet waarschuwen, omtrent de besparing van volk bij 't vervangen der heerendiensten door vrijwilligen arbeid onze verwachtingen te matigen?

Mij dunkt, als de heerendienst goed geregeld is, en bij vergelijkingen moet men zich die aldus voorstellen, kan de waardeverhouding bezwaarlijk voor den vrijen arbeid gunstiger geschat worden dan de door von Jakob berekende: 3 dienstplichtigen = 2 vrijwilligers.

Stel nu dat het gouvernement, ofschoon het dagloon in vele streken reeds tot 40 cent is opgevoerd en het gewone

oppasserstraktement *f* 120 's jaars (behalve kleeding) bedraagt, elken vrijwilliger niet meer zou behoeven te betalen dan 35 cent daags over 310 dagen, dus *f* 108 's jaars. Dan moest, zou de gevolgtrekking die wij onderzoeken bewaarheid worden, één van elke drie van heerendienst ontheven inlanders genoegzame waarde helpen voortbrengen om, met hetgeen de staat zou terugontvangen van de twee anderen die door vrijwilligen arbeid voor den staat ieder *f* 108 's jaars zouden verdienen, een som van minstens *f* 216 's jaars in 's lands kas te doen vloeijen. De drie dooreen alzoo *f* 72 per hoofd! Voorwaar, Java heeft nog menige «phase» te doorlopen eer men zulke verhoogde voortbrengingskracht beleeft. Er zijn thans onder de inlanders op Java omstreeks 3½ millioen voor den arbeid geschikte mannen; deel dit getal in het totaal van *alle belastingen in geheel Nederlandsch Indië* (*) en ge krijgt pas *een derde* van die *f* 72. Hoezeer bewust dat de volksvlijt onder de stralen der vrijheidszon verrassend ontluikt, met zulke cijfers en de overige der begrooting van N. I. voor oogen mogen wij niet aanraden de gaarne betaalde afkoopsom te versmaden. Er is hier sprake van millioenen (†).

Het tweede argument der afschaffers rust op een onbetwistbaar feit: heerendiensten belemmeren de nijverheid. Doch hetzelfde kan zoo ongeveer van *elke* belasting gezegd worden. Men bewijst dus te veel. Onder de gegeven omstandigheden voldoet de regeering mijns inziens ten opzichte der industrie aan alle rechtmatige eischen door de heerendiensten afkoopbaar te stellen.

(*) De ontwerpbegrooting van N. I. voor 1867 raamt op grond der laatstbekende gegevens de verpachtingen, diverse belastingen, landrenten etc. (hoofdstuk A, B en C) op 44 millioen; voeg hierbij uit hoofdstuk D voor opium 1½ m.; en voor winst op alle produkten het hoge gemiddelde der jaren 1855—61, zijnde 37½ m.; dan is het totaal 83 millioen.

(†) Wel zag tot heden geen numerieke samentrekking der verschillende soorten van heerendiensten het licht; maar eenigen maatstaf geven de cijfers voor Soerabaja in *Tijdsch. N. I.*, 1865, II, 66.

Ook het laatste argument op blz. 384 bezwijkt onder zijn eigen zwaarte. Indien de invloed der hoofden zoo ver gaat dat de gedweeë inlander zich liefst naar hun wil voegt, dan roeit zelfs afschaffing van heerendiensten de misbruiken niet uit. Doch wij hebben andere tegengronden. *a*. Een bepaling der heerendiensten op den voet van belasting is op Java nog nooit beproefd. Nog nooit heeft de regeering aan den inlander precies verklaard wat hij als heerendienst schuldig was. (Dit zal eerst met 1°. 1867 eenigermate het geval zijn krachtens de beide ordonnantiën van 1866.) Vroeger kon de inlander omtrent het verschuldigde zich althans beroepen op de adat; maar sedert het machtige goevernement door velerlei bevelen de adat omverwierp, is hem alle richtsnoer ontnomen. Niets leidt meer tot misbruik dan onbepaaldheid. *b*. Het goevernement heeft jaren lang de hoofden gesteund tegenover het volk, dat werken en betalen moest om de remises aan het moederland «gestadig te vermeerderen»; de hoofden, ziende dat het ons ernst is met de bescherming van den kleinen man, zullen dit nieuwe pad wel mede inslaan; reeds velen hunner zijn vrienden des volks in den waren zin. *c*. De gedweeheid van den inlander tegenover zijn hoofden heeft haar grenzen. Zij had ze altijd; het begrip van adat bewijst het. De kring, wijder geworden naarmate het goevernement de hoofden steunde, is in de laatste twintig jaren gaandeweg weer gekrompen. De inlander staat allengs meer op zijn recht.

Trouwens, het kan niet genoeg herhaald worden: de hoofdvoorwaarde bij alle belasting blijft overeenstemmig met den volksaard, met de volksbegrippen. Ook wat bij ons misbruik heet moet aan dien toets onderworpen. Men stelle aan den eenen kant een belasting, waarvan zekere kleine ongerechtigdheden der volkshoofden onafscheidelijk zijn, aan den anderen een belasting die alle misbruiken weert (zoo dat denkbaar is) door middel van menigvuldige formaliteiten. Is het — wetenschaplijk gesproken — ondenkbaar, dat

een volk de eerste liever draagt omdat het zulke ongerechtigdheden welgemoed gedoogt, en daarentegen van menigvuldige formaliteiten een afschuw heeft? Zijn niet beide trekken doorgaans in het volkskarakter op Java waargenomen?

Met deze algemeene ideeën als richtsnoer de §§ 2—6 van het vorige hoofdstuk nog eens overlezend, vinden wij na het gemelde onder § 6 geenerlei bezwaar tegen de uitzondering, bij de ordonnantiën van 5 Jan. en 15 Feb. ll. «voorshands» gemaakt omtrent de *Preanger*. Men zou buiten alle maat omwentelingsgezind moeten zijn, om de daar beschreven politiek, van geleidelijke verbetering in harmonie met de eigenaardigheden des volks, (onder het volk verstaan wij wel degelijk tevens de hoofden,) af te stemmen.

Omtrent de diensten *aan de gemeente* wijst § 5 in de handelingen en redeneeringen van het afgetreden bewind op hinderlijke tegenstrijdigheden. Dezelfde regeering, die, als eenig middel tot bedwang van de ondersteld knoeizucht der gemeentebesturen, het verbod van Nov. 1863 tegen het aangaan van overeenkomsten door gemeenten met partikulieren uitvond, (door welk verbod een der meest logische gemeenterechten vertrapt werd,) laat aan dezelfde gemeentebesturen alle regeling van de persoonlijke diensten, of meent dat er kracht ligt in de voorwaarde: «behoudens toezigt dat ze binnen billijke grenzen blijven». Dezelfde regeering ziet geen kwaad in het ambtlijk landbezit der dorpsbestuurders. Dezelfde regeering, die aan de dorpsbestuurders alle regeling der persoonlijke diensten en het ambtlijk landbezit overlaat, meent met vrucht te kunnen bepalen dat de dorpsbestuurders in hun eigen huisvesting moeten voorzien zonder eenige bemoeinis van de bevolking. Dezelfde regeering ver-

wacht ook veel goeds van het verbod van gedwongen leveringen aan die dorpsbestuurders.

Overigens heb ik tegen de hoofdstrekking der ordonnantie van 15 Feb. op dit punt niets in te brengen. Zoolang de onderzoekingen omtrent het Javaansche gemeentewezen, waartoe art. 28 der instruktie voor de residenten (zie blz. 356), de opnamen voor de landrente, en het resultaat der debatten over de kultuurwet aanleiding geven, niet ten einde gebracht zijn, kan de regeering kwalijk anders dan «het beste hopen» van de kracht der traditie, en een zooveel mogelijk vrije keuze der hoofden door het volk.

Doch nu om die reden art. 5 der ordonnantie de gemeentelijke diensten buiten regeling houdt, zal de nadere algemeene verordening, bij art. 4 bedoeld, moeten uitmaken, welke van de bekende heerendiensten geheel of gedeeltelijk onder gemeentelijke gerangschikt worden.

't Komt op een nauwkeurige grensbepaling tusschen staats- en gemeentelijke diensten te meer aan, vermits art. 9 voorschrijft dat ten behoeve van «'s lands dienst» geen levering van «gemeentelijk eigendom» (zelfs geen glaga uit de gemeentewildernissen) mag gevorderd worden. Men zal moeten weten voor welke werken of verrichtingen, als behorende tot gemeentedienst, wèl over gemeenteëigendom mag beschikt worden. (Vergelijk art. 4 der ontwerp-kultuurwet op blz. 359.) Onwaarschijnlijk is het niet, dat onder den tegenwoordigen ongeregelden toestand de staatskas dikwerf betaalt wat de gemeente levert, voor werken die buiten kijf de gemeente aangaan.

Nog worde opgemerkt dat *afkoop* van gemeentelijke diensten, doordien de ordonnantie er van zwijgt, verboden is. Afkoop herschept de persoonlijke dienstplichtigheid tot een belasting in geld. En het regeeringsreglement gedoogt geen zulke belastingen in de gemeenten zonder uitdruklijk verlof van den landvoogd. Tegen het zwijgen der ordonnantie hebben wij weder niets beters over te stellen; maar intus-

schen is 't geval een prikkel om met de voormelde onderzoekingen, waarvan alle regeling van het dorpswezen afhangt, voortgang te maken.

Omtrent de *diensten aan de centrale hoofden* heeft de ordonnantie van 5 Jan. den ouden eisch onzer liberalen ten volle toegewezen.

Het denkbeeld op zich zelf — behoorlijke bezoldiging der hoofden in geld met afschaffing van alle gedwongen diensten en leveringen en van ambtlijk landbezit — komt mij rationeel voor. Wil men deze bestuursorganen zuiver doen werken, gelijk het algemeen belang zonder twijfel vordert, zij moeten van die feodale aankleefsels ontdaan. Alles evenwel hangt van tijd en wijze af. Heeft de regeering de goede gedachte op den juisten tijd, op betamelijke, verstandige, edelmoedige, rechtvaardige wijze ten uitvoer gelegd?

't Is hier de plaats, van een feit melding te maken, na de afsluiting van ons vorig hoofdstuk bekend geworden. De minister VAN DE PUTTE verklaarde ter zitting der Tweede Kamer van 9 Mei, « dat het niet de bedoeling der Regering is geweest, dat die ordonnantie op Java zou zijn gepubliceerd vóór de vaststelling der begrooting » (van N. I. voor 1867). « Van hier was alleen voorbereiding voorgeschreven. » Een zeer aanneemlijke verklaring; want het afschaffen van die diensten hing samen met het verhogen der bezoldigingen en voor die verhoging was op de begrooting aan de kamers geld gevraagd: men diende dus wel te wachten totdat de kamers het geld gegeven hadden. Het Indische bestuur oordeelde anders. Het begon met, bij ordonnantie (in alle talen), de verplichting tot persoonlijke diensten aan de hoofden, gerekend van 1e. 1867, af te schaffen. De kamers moesten nu maar weten, of zij desniettemin de verhoging der bezoldigingen zouden weigeren. En de minister, of hij den landvoogd, voor deze in

het oog der «ware liberalen» zoo prijzenswaardige daad, een brief van terugroeping zou durven bezorgen.

Wat dunkt u: was die handelwijze betamelijk? En indien zulke daden, zonder een zweem van buitengewone omstandigheden, door het koloniaal bestuur strafloos gepleegd kunnen worden, bestaat er dan nog een opperbestuur des Konings en een wetgevende macht in Nederland op koloniaal gebied? Wel mag men reikhalzend uitzien naar de houding van het nieuwe bewind en de kamers tegenover dit zoogenaamd *fait accompli* (wat het niet is) bij de aanstaande debatten over de Indische begrooting! Luidens het Voorloopig Verslag hielden «velen» het gebeurde voor «niet te verdedigen».

Maar nu de wijze van uitvoering louter als maatregel van binnenlandsche staatkunde.

Op drie bakens vooral viel bij het streven naar zuivering te letten:

Op den historischen band tusschen de betrokken hoofden en het volk: een band dien geen verstandig staatsman gering zal achten, al moge de «bijna godsdienstige eerbied» waarvan Muntinghe in 1813 getuigde (zie blz. 205) merkbaar verflauwd zijn.

Op de diensten door de Javasche regentenfamiliën aan Nederland bewezen, zoo onder het bestuur van de Compagnie als later: in de hachlijke jaren 1795—1808 (zie blz. 133 en 135); gedurende den oorlog van 1825—30; bij de invoering, uitbreiding en opschroeving van het kultuurstelsel; en ook wel degelijk bij de toepassing van een mildere politiek jegens den kleinen man in de laatste 20 jaren. (De meerderheid der regenten heeft zich geenszins weigerachtig betoond om die humaner inzichten te helpen verwezenlijken. Velen hadden er zelfs persoonlijke ontzeggingen voor over, van te meer beteekenis naarmate deze gansche klasse in het vorige tijdvak door ongekend hoge inkomsten en andere invloeden opzetlijk verwend was.)

Voorts op het genomen besluit, bij 't regeeringsreglement en alle jongere verordeningen, om de centrale inlandsche ambtenaren als essentieele werktuigen van het gezag te behouden. Die organen mochten dus niet verlamd.

Wat had men derhalve moeten doen? Vooraf de geheele zaak bedaard met de regenten overleggen, vereffenen; dan de vastgestelde aanstaande regeling *door hen* aan het volk laten bekend maken; en dan eerst de hervorming als wet (ordonnantie) afkondigen.

De regeering heeft juist het tegendeel gedaan. Het koloniaal bestuur heeft zich gehaast — gelijk wij zagen tegen den wil des Konings — de afschaffing van alle ambtlijk landbezit en verplichte diensten te proklameeren; eerst daarna schikkingen doen treffen. Het heeft de maatregelen zoo afgekondigd, dat het den kleinen man toch ten duidelijkste mocht blijken welk een erbarmelijke rol de hoofden in deze opheffing van volkslasten vervulden. En alsof dit niet genoeg ware, heeft de minister daarenboven de zaak hiertelande in 't openbaar op de voor de regenten meest krenkende manier èn zelf toegelicht èn door een bij zijn departement werkzaam gestelden resident doen toelichten (*).

(*) Zie de meermalen aangehaalde nota A bij de begrooting voor 1867 en de *Bijdragen* van den heer VAN DEVENTER. — 't Is inderdaad als wierd van regeeringswege de gelegenheid *gezocht* om de regenten aan de kaak te stellen. Neem het gedeelte der nota dat op het hun aangeboden bezit van velden betrekking heeft (blz. 346 hiervóór). De nota zelve meldt dat in 1832 slechts 14 van de 47 regenten er gebruik van maakten, dat enkelen later bedankten, dat van de tegenwoordige 70 nog maar 7 zulke velden hebben. Nu besloot de regeering het bezoldigen in land te staken. Uitstekende motieven waren de zuiverheid der dienst, de gebleken meening der groote meerderheid, het onrechtvaardige eener uitzondering ten behoeve van het zevental. Niets dan een korte aanduiding van deze drie punten had zij ter openbare toelichting van haar besluit nodig. Wat doet de nota? Evenals de heer VAN DEVENTER „op last” van den minister, citeert zij een regent van Demak, die zelfs geen zaaipadie voor de gebreklijdende bevolking uit zijn door knevelen gevulde schuren missen wil, omdat hij liever hoger prijzen maakt als de hongersnood ten top zal zijn, en zegt vlak daarop: „Dergelijke misbruiken hadden in meerdere of mindere mate overal plaats waar sawahs waren afgestaan.” Dus, aan regenten kunnen geen velden worden afgestaan, of zij treden in 't spoor van het Demaksche monster!

Liberale bladen berichten dat de regenten met de meeste bereidwilligheid tot de schikkingen toetraden. Ik geloof het gaarne. In ernst, het was te voorzien dat de meesten oprecht zouden medewerken. Maar dit vooruitzicht had voor 't goevernement een reden te meer moeten zijn om den door betamelijkheid, edelmoedigheid, rechtvaardigheid, aangewezen weg te verkiezen. Het gebeurde zal nu zelfs bij de welgezinden een angel achterlaten.

Het geldelijk gevolg der nieuwe regeling van het inlandsch personeel, in de goevernementslanden waar de diensten aan de hoofden en hun landbezit worden afgeschaft, berekent de minister op een jaarlijksche vermeerdering van uitgaven van 33 tonnen gouds. Doch, vraagt hij bij de nota A, «zal men haar te aanzienlijk kunnen noemen met het oog op de verligting, door schier de geheele bevolking van Java te ondervinden? Daarenboven, zoodra de Javaan vrije beschikking over zijn tijd en zijn arbeid, eerlang ook over zijn grond, zal hebben verkregen, dan wordt zijn belastbaar vermogen ook veel grooter en zal hij meer dan thans kunnen en moeten opbrengen. Reeds wordt eene betere regeling en heffing der landrenten voorbereid, en naarmate de kadastrale en statistieke opname van Java vordert, blijkt het steeds duidelijker dat deze bron van inkomsten, zonder eenig bezwaar voor de bevolking, aanmerkelijk meer dan thans kan opbrengen.»

De term «schier de geheele bevolking van Java» is onjuist. Daarentegen had men kunnen aanmerken dat een gedeelte, misschien geen onbeduidend gedeelte, der meerdere uitgaaf ook nodig geweest zou zijn al ware niet tot de bedoelde afschaffingen overgegaan. — Hetgeen van de landrente gezegd wordt ziet op een verre toekomst. De begrooting voor 1867 raamt dan ook die belasting (met inbegrip van het bedrijf) slechts op 3 ton meer dan in 1865 (= 1864), en zulks luidens de Memorie van Toelichting op grond van

verwachte «toeneming van welvaart» ten gevolge van «trapsgewijze afschaffing der heerendiensten». Dezelfde oorzaak werkt dus in de Nota krachtiger dan in de Memorie. En tegenover de meerdere ontvangst staat op de begrooting een grooter post wegens «kosten der statistieke opname van Java», die volgens recente berichten wat de kosten betreft niet meevalt.

Mij dunkt, indien het afschaffen van de diensten aan de hoofden voor de bevolking een zoo hoge waarde had als het goevernement daaraan toekent, ware 't volkomen billijk geweest een gedeelte der som, tot vergoeding aan de hoofden besteed, terstond als afzonderlijke belasting door de betrokken gemeenten te doen terugbetalen.

Maar beter nog ware 't geweest, in stede van zoo haastig af te schaffen, deze diensten, behoorlijk geregeld, in overleg met de regenten afkoopbaar te stellen.

Omtrent de *diensten aan den staat* heeft de ordonnantie van 15 Feb. een zeer voorname taak aan een nadere verordening opgedragen: de aanwijzing der onderwerpen waarvoor zulke diensten (buiten de kultuurdiensten) gevorderd mogen worden (art. 4).

Met genoegen staan wij hier voor een onvoltooid werk. Wij hopen, dat het niet met gelijke overijling als het afschaffen der diensten aan de hoofden zal worden voortgezet; dat men zich zal bezinnen, alvorens weder den drang te volgen der partij die losweg alle heerendiensten tot kankers verklaart; dat, mits met goede regeling en afkoopbaarstelling waar mogelijk, (en tevens, vooral niet te vergeten, met afschaffing of vermindering van zekere andere belastingen,) de dienstplichtigheid der inboorlingen op Java zal beschouwd worden als een onwraakbaar middel van voorziening in de staatsbehoeften; ja zelfs, om een karakteristiek voorbeeld te noemen, dat men de reaktie zóó ver zal drijven om geen gruwel te zien in het

leggen van spoorwegen op Java met hulp van dienstplichtigen (*).

Tot een goede regeling doet de ordonnantie slechts een eerste schrede. De belastbaren zullen voortaan gedeeltelijk weten wat zij aan den staat in arbeid schuldig zijn. Artt. 1, 2, 3 en 7 namelijk bepalen de dienstplichtigheid aan den staat *buiten de kultuurdiensten* als volgt:

a. Niemand is dienstplichtig dan wie « aandeel in ontgonnen grond heeft dan wel een eigen erf bezit ».

b. Van de dienstplichtigen « wordt niet meer gevorderd » dan « 1 dag arbeid om de 7 etmalen ».

c. Geen dienst is verschuldigd buiten het distrikt.

Over het bepaalde zelf kan de publieke kritiek, bij gemis van de onmisbaarste gegevens voor een vergelijking met den tegenwoordigen toestand, geen volledig oordeel vellen. Zou financieele bedachtzaamheid voorgezeten hebben? De Tweede Kamer had zich daarvan wel mogen vergewissen.

Uit de bepaling *a* is af te leiden dat het goevernement de oude adat wil herstellen. Die adat werd, onze kroniek toont dat overvloediglijk, sedert lang in verscheidene gewesten onvoldoende bevonden voor de behoefte; zoodat het daar gewoonte is geworden ook nietgeërfden bij de heerendiensten in te deelen. Is die behoefte opeens verminderd?

Naar mijn inzien had men de gewijzigde adat, desnoods op nieuw gezuiverd, kunnen behouden, indien dat overigens met de wetenschaplijke voorschriften omtrent belastingen strookte.

Zóóveel is zeker dat de oude adat, dus tevens de bepaling *a*, met een der kardinale voorschriften omtrent belastingen niet strookt. De last wordt volgens haar zeer ongelijkmatig verdeeld. De regeering schreef het onlangs nog zelve (blz. 348): of de geërfde veel of weinig grond bezit,

(*) Evenals in Frankrijk. Zie noot op blz. 376.

¼ of 70 bouw, maakt geen onderscheid voor zijn aandeel in de verplichte diensten; ieder grondbezitter komt slechts voor één beurt uit. In verband met de gewijzigde adat aan regeling bezig, had de regeering elks aandeel in de diensten in behoorlijke rede moeten brengen tot de hoeveelheid bezeten grond. (Met recht op afkoop.)

Tegen hetzelfde voorschrift zondigt de bepaling *b*. In distrikten met verplichte *kultuur*diensten zal het getal dagen, als maximum verschuldigd voor *andere* diensten aan den staat, evenveel bedragen als in distrikten zonder kultuurdiensten. De last, zijnde de dienstplichtigheid, (betaald of onbetaald,) behoort overal gelijk te zijn.

De bepaling *c* kan ongelegenheid veroorzaken bij watersnood en dergelijke rampen, waar de bevolking van het betrokken distrikt ontoereikend is. (Want die rampen maken volgens de ordonnantie ten opzichte van art. 7 geen uitzondering.) Ook omvangrijke werken in 't belang van den Javaan zullen er door belet worden. — Ik zoek voor het bepaalde vergeefs een degelijk motief. Vermijding van te groote afstanden kan 't niet zijn; immers wat de grensbewoners der aaneengelegen distrikten aangaat. Trouwens het bezwaar der afstanden worde niet al te hoog in rekening gebracht; de Javaan beschouwt ze (natuurlijk binnen zekere maat) als bijzaak: men lette op de palen wegs die hij gewoon is uit vrije keus nodeloos af te leggen voor zijn handel en andere vrije bedrijven. Dat ook de regelmatige werking van het bestuur zonder deze bepaling genoeg gewaarborgd kan zijn, leert de ervaring. Daarenboven zien we geen politiek heil in die afzondering der distrikten als zelfstandige volkseenheden. De staatkundige onderscheiding behoort niet verder te gaan dan tot die van gemeenten en staat. Indien er sprake kon zijn van provinciën op Java, zou de provincie voor den Javaan moeten zijn het regentschap. Het distrikt is niets anders dan een deel van het regentschap, door een lastbebber van den regent bestuurd.

Wilde men de overige bepalingen der ordonnantie woord voor woord nagaan, (waartegen een wet bestand moet zijn,) er zouden nogal vragen rijzen. Er wordt b. v. gezwegen van de *vrijstellingen;* het besluit van 5 Sept. 1864 gelastte daaromtrent onderzoek: mag de wetgever, waar het een belasting geldt, door leden van gemeenten aan den staat verschuldigd, dit hoofdpunt geheel aan de gemeenten overlaten? Er wordt ook gezwegen van al of niet *betaling* der diensten: moet een goede regeling tusschen betaalde en onbetaalde dienstplichtigheid geenerlei onderscheid maken? Andere vragen omtrent details zijn reeds vervat in de aanteekeningen betreffende elke soort onder hoofdstuk II.

Dan, er is een beduidender aanmerking. Wat baat alle bepaling van individueele dienstplichtigheid, zoolang «de onderlinge schikking en individueele regeling der opgelegde persoonlijke diensten worden overgelaten aan de gemeenten.» (art. 7); aan de gemeenten, ingericht als ze zijn; waar zekere volksbegrippen steeds de overhand hebben boven elke gouvernementsverordening? Hinkt men hier niet weder op twee gedachten?

Een van beiden: laat aan de gemeenten, aan die begrippen, de regeling over en beperk slechts uw oproepingen tot arbeid; òf bepaal de individueele verplichting en zorg zelf, door agenten buiten de gemeentebesturen, dat de schuld gekweten worde zonder meer of minder.

Zou er niet een stelsel zijn uit te denken, waar de individueele dienstplichtigheid, evenals de individueele belasting op het bedrijf, een levenskring kon vinden tusschen de dorpsregelingen in? Zou het uitdenken van zoodanig stelsel niet te meer de moeite waard wezen, omdat het gewis moest leiden tot zuivering van het gemeenteligchaam? Van iemand die geen vrije beschikking heeft over aanwezig

of verkrijgbaar ambtelijk licht, mag in billijkheid geen ontwerp gevergd. Ik wil echter wagen eenige ruwe omtrekken te schetsen.

Men neme tot grondslag de konsequente onderscheiding van deze drie soorten van verplichte persoonlijke diensten: *diensten aan de gemeente*, *gemeentediensten aan den staat* (diensten welke de staat te zijnen behoeve aan de gemeente oplegt), en *individuele diensten aan den staat*.

Men bepale dus in de eerste plaats, welke werkzaamheden, thans door dienstplichtigen verricht, behooren tot de *huishoudelijke belangen der inlandsche gemeenten*, waarvan de regeling bij art. 71 reg.regl. «aan die gemeenten wordt gelaten, met inachtneming der van den G. G. of van het gewestelijk gezag uitgegane verordeningen». Dat de verordeningen voorshands niet meer beoogen dan een oppervlakkig toezicht, is reeds hierboven beaamd. De G. G. zou evenwel moeten verordenen, hoe te handelen waar belangen van twee of meer gemeenten tegelijk betrokken zijn.

De *gemeentediensten aan den staat* moeten uitsluitend gevorderd worden in *buitengewone* gevallen, als: oorlog; watersnood buiten de dienstplichtige gemeente; wanneer werken ten algemeenen nutte moeten aangelegd worden, of buitengewone vervoeren ten behoeve van den staat moeten geschieden, terwijl voor die verrichtingen vrijwillige arbeiders ontbreken. Zij worden alle betaald of vergoed. Ze zijn uit haar aard niet afkoopbaar. Gelijk van zelf spreekt behoort de regeling van deze gemeentediensten aan de gemeenten.

Onder die gemeentediensten aan den staat worde ook begrepen hetgeen de officieele taal met «gedwongen leveringen» aanduidt; in 't algemeen alle beschikking door den staat over zoogenaamd gemeenteëigendom.

De *individueele diensten aan den staat* moeten strekken om te voorzien in zoodanige *gewone* staatsbehoeften, tot welker vervulling de staat, ofschoon daarvoor tegen betaling

genoeg vrijwilligers zich zouden aanbieden, om financieele redenen liever gebruik maakt van zijn recht op persoonlijke diensten. Deze dienstplichtigheid is, al treft zij bepaalde klassen van ingezetenen, individueel. Zij moet dus individueel vastgesteld, voor alle betrokkenen gelijk, rechtstreeks tusschen staat en ingezeten: het gemeenteligchaam heeft er niets mede te maken. Zij is uit haar aard èn *onbetaald* èn *afkoopbaar*. — Onder de werkzaamheden, door middel van zulke diensten te verrichten, zal ieder aanstonds rangschikken het in orde houden van de wegen, die niet volgens de straks-vermelde bepaling tot de zorg der gemeenten behooren; idem der kleine bruggen en duikers op die wegen; het bewaken van dezelfde wegen; nachtronden buiten de gemeente; andere politiediensten buiten de gemeente: in één woord, al die verrichtingen waarvoor men thans, na veeljarige gestadige vermindering der heerendiensten, onbetaalde diensten bezigt welke niet onder gemeentelijke zijn te brengen. — Daar het getal individueel verschuldigde dienstdagen afhangt van de behoefte, zal het voor elk gewest of regentschap afzonderlijk, wellicht periodiek, bepaald moeten worden; niet boven het tegenwoordig peil. En daar het doel geen ander is dan het werk gedaan te krijgen zonder kosten voor den staat, terwijl men weet dat vrijwilligers in den regel het beter doen, moeten alle bepalingen *den afkoop bevorderen*. Voor de gezamenlijke afkoopsom zal men overal een voldoend vast personeel kunnen bezoldigen, al bedraagt zij minder dan het volle dagloon.

Niet *alle* thans vereischt wordende diensten passen in dit stelsel. Er zijn *betaalde* diensten die zonder twijfel *gewone* staatsbehoeften tot voorwerp hebben: vooral het vervoer van personen en goederen. Doch tijdelijke afwijkingen kunnen het stelsel niet deeren. En naar mijn gevoelen zou de trapsgewijze vermindering, bij 't regeeringsreglement bedoeld, juist die *betaalde gewone* diensten moeten gelden; of liever, moeten deze zoo spoedig doenlijk afgeschaft en de nood-

wendig overblijvende als *buitengewone* aangemerkt worden; zoodat alle gewone verplichte dienst onbetaald geschiede. Er zou niets tegen zijn om kleine vervoeren, namelijk die waarvoor de koelies op kleine afstanden verwisseld kunnen worden, onder de gewone onbetaalde diensten te begrijpen.

Tot dusver beschouwden wij de daden en zaken *op zich zelve*. Ze moeten nog vergeleken worden met *de bestaande wet*.

Uit dat oogpunt is op blz. 372 van de daden beweerd, dat de dosis mildheid sterker was dan de wet veroorloofde.

Het bewijs ligt voor de hand. Volgens art. 57 reg.regl. moest begonnen worden met een regeling (door den G. G.) «in overeenstemming met de *bestaande* gebruiken, instellingen en behoeften», en moest die voorlopige regeling (weder door den G. G.) *om de vijf jaren* herzien worden», met voorwaardelijke trapsgewijze vermindering als drijfveer. Wat heeft men gedaan? Men heeft na de voorlopige regeling van Sept. 1859 *altoosdoor* herzien (verminderd). Zelfs toen het Indisch bestuur, na overleg met het opperbestuur, in Sept. 1864 een nieuwe regeling had gemaakt, omdat vijf jaren verlopen waren na de regeling van 1859, — een herziening dus, beantwoordend aan de wet, — heeft de minister in 1865 die herziening op zij geschoven en een mildere gelast. Van daar de beide ordonnantiën van 1866.

Misschien ter verontschuldiging, doet de minister bij de memorie van 3 Nov. 1865 (zie blz. 274) het voorkomen als bestond er toen nog geen voorlopige regeling. Maar alles weerlegt hem. Zie b. v. op blz. 261, hoe lang men zich voorbereidde op de aanstaande vijfjaarlijksche herzie-

ning. Hij weerlegt zich zelf in het door hem ingediende verslag O. I. 1862, waar gemeld wordt dat de in 1859 vastgestelde regelingstaten de grondslag der heerendiensten bleven «in afwachting eener algemeene vijfjaarlijksche regeling», en waar als noot is bijgevoegd: «Deze regeling heeft in Sept. 1864 plaats gehad.» — Buitendien, om voor de eerste voorlopige regeling ter voldoening aan het reg. regl. te kunnen doorgaan, zouden de ordonnantiën van 1866 slechts moeten bevatten een regeling overeenkomstig *bestaande* gebruiken en instellingen: hoe kon men dan verscheidene gebruiken omverwerpen? — Geheel in eigen strikken verward, erkende de minister weder zelf bij een memorie van 6 April 1866 (zie blz. 280), dat de grondslagen der «voorgeschreven vijfjaarlijksche herziening» gelegd waren bij het besluit van 3 Sept. 1864. Indien de grondslag bij dat besluit gelegd was, verbood de wet herziening van den grondslag vóór 1869.

Strikt genomen zou nog als afwijking van de wet aangehaald kunnen worden:

de bepaling bij art. 7 der ordonnantie van 15 Feb. dat de diensten beperkt blijven binnen het *distrikt*, terwijl het reg.regl., sprekende van een herziening «in elk gewest», blijkbaar *gewestlijke* regeling wil; en

de neiging om, ondanks de woorden «in elk gewest», zooveel mogelijk regels te stellen voor de goevernementslanden in het algemeen. Het reg.regl. wilde te recht dat bijzonder acht gegeven werd op gewestlijke eigenaardigheden en behoeften. De bureaukratische voorliefde voor algemeene verordeningen heeft zich daartegen aangekant. Zelfs waar de gewestlijke eigenaardigheden verschillende cijfers voorschreven, heeft men, om toch maar het maken van gewestlijke verordeningen te ontlopen, liever *maxima* bepaald, b. v. van door het goevernement te betalen vervoer- en andere lonen, van door het volk verschuldigde

dienstdagen. Zulke maxima plegen, ook waar ze de behoefte overschrijden, spoedig bereikt en dan voortaan voor fixa gehouden te worden.

Art. 57 reg.regl. werd zoo te eenenmale voorbijgezien, dat men niets tegenstrijdigs bemerkte in de stelling: heerendiensten zijn geen onderwerp van wetgeving. Zie blz. 274. Is dan het reg.regl. geen wet? Is art. 57 geen zeer wezenlijk wetlijk voorschrift? Doet het ter zake iets af, of de wet uit een of meer artikelen bestaat?

Juist toen men door daden toonde, het wetlijk voorschrift van herziening om de vijf jaren te eng te vinden, had het naslaan van de wet de overtuiging moeten geven dat een nadere wet onvermijdelijk was. Gelijk dan ook het in 1862 opgetreden ministerie, in zijn eerste koloniale phase, het tegendeel der latere stelling verkondigde door bij de toenmalige kultuurwet een bepaling omtrent afkoopbaarheid van heerendiensten voor te dragen.

Een wet tot nadere bepaling van hoofdbeginsels omtrent de heerendiensten met wijziging van art. 57 reg.regl. is haast even onontbeerlijk als een dergelijke wet omtrent het onderwerp van art. 56. En zulks omdat art. 57 een te zwakke hand voor het bestuur blijkt; omdat heerendiensten een zeer voornaam bestanddeel der koloniale financiën zijn; omdat, doordien de «taal der administratie» de heerendiensten niet als belasting aanmerkt, art. 19 der Indische komptabiliteitwet (zie blz. 54 der Aanteekening daarover) op de heerendiensten geen vat heeft; en omdat het gansche onderwerp met dat van art. 56 in nauw verband staat.

Uit het voorgaande vloeit logisch dit program:

a. Daar het Indisch besluit van 3 Sept. 1864, welke

gebreken het ook hebben moge, krachtens art. 57 reg.regl. wettig was, en de wet na dat besluit geen herziening toeliet vóór Sept. 1869, moet elke uitgevaardigde wijziging van dat besluit als onwettig worden ingetrokken of geschorst.

b. Daar het besluit van 3 Sept. 1864 omtrent de diensten aan de hoofden regeling na onderzoek uitstelde, was de ordonnantie van 5 Jan. 1866 in zóó ver wettig. Doch, vermits het onderwerp onafscheidelijk is van de verhoging der inlandsche bezoldigingen, bij de begrooting voor 1867 aan de kamers voorgedragen, mag de uitvoering niet geschieden dan na inwilliging van die voordracht. De kamers nu moeten die voordracht niet inwilligen zonder opheldering van de aangeteekende bezwaren. De wet kan middelerwijl een krediet verleenen voor 't verhogen van zoodanige bezoldigingen, die dit behoeven afgescheiden van de kwestie der persoonlijke diensten.

c. In stede van, overeenkomstig art. 57 reg.regl., met een volgende herziening der heerendiensten te wachten tot Sept. 1869, moet een wet gemaakt tot wijziging en uitbreiding van dat artikel.

d. Wij hebben gezien hoe dikwerf in Indië na het reg.regl. overleggingen plaats hadden tusschen de regeering en de gewestlijke besturen omtrent de diepste aangelegenheden der heerendiensten. (B. v. ten gevolge van het besluit van 10 April 1856; van de aanschrijving van 1861 die zich oploste in het besluit van 3 Sept. 1864; van dat besluit; van de aanschrijving van 1862 over de afkoopbaarstelling, waaromtrent ook wel Indische adviezen zullen bestaan vóór de machtiging van den minister Mijer van Dec. 1857.) In de toen opgestelde bescheiden, niet alleen rapporten of adviezen, maar vooral de regelingstaten zelve, ligt een schat van kennis aangaande aktueele toestanden. Die kennis werd tot dusver onthouden aan het studeerend publiek, waaronder ambtenaren (ook aan nabij in de zaak betrokken ge-

westlijke ambtenaren) en volksvertegenwoordigers. Zij allen (ook wel degelijk de niet-dienenden) hebben recht op voorlichting door het goevernement; het goevernement heeft daarbij belang. Derhalve moet het goevernement zoo spoedig mogelijk een (*onpartijdige*) nota van feiten uit de bedoelde stukken in 't licht geven.

AANTEEKENINGEN

OVER

KOLONIALE ONDERWERPEN,

DOOR

E. DE WAAL.

IX.

ONZE FINANCIEELE POLITIEK JEGENS NEDERLANDSCH INDIE.

Derde gedeelte:

DE JONGSTE KAMERDEBATTEN OVER DE JAVASCHE HEERENDIENSTEN.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1867.

ONZE FINANCIEELE POLITIEK JEGENS NEDERLANDSCH INDIE.

DERDE GEDEELTE: DE JONGSTE KAMERDEBATTEN OVER DE JAVASCHE HEERENDIENSTEN.

---

15 December 1866.

Bevatte de vorige Aanteekening een historisch-kritisch overzicht van de politiek omtrent de heerendiensten der goevernementslanden op Java, zoover zij ons bekend was tot 25 Juli 1866: latere parlementaire akten, beginnende met de M. v. B. van 26 Juli over de Indische begrooting voor 1867 (*), bieden rijke stof om èn de kroniek èn onze opmerkingen aan te vullen.

Men wordt er te sterker toe uitgelokt doordien twee groote vraagstukken bij de bedoelde debatten onbeslist bleven, en weldra weder op het publieke tapijt moeten komen.

Zij betreffen: 1°. de *afkoopbaarstelling der goevernements-heerendiensten*; 2°. de *afschaffing der diensten aan de*

(*) De reeks vervolgt aldus: Eindverslag Tw. K. 20 Aug.; Antwoord op het Eindverslag, 24 Aug.; openbare beraadslagingen, 27 Aug.—7 Sept.; Verslag Eerste Kamer, 13 Sept.; openbare beraadslagingen 14 en 15 Sept.

centrale inlandsche hoofden of ambtenaren in verband met de verhoging hunner bezoldigingen. Alles in de goevernementslanden op Java buiten de Preanger.

Ik wensch nu, op zoodanige wijze dat men er wellicht nut van hebben kan voor de nadere diskussie, hetgeen onze bronnen over beide punten inhouden te verzamelen en aan eenige kritiek te onderwerpen. (Een paar andere punten aangaande de heerendiensten kunnen opgenomen worden in een volgend opstel over die begrooting.)

Afkoopbaarstelling der goevernementsheerendiensten. (*)

Tegenover dit hervormingsmiddel worden twee stelsels geplaatst.

Het eerste is van den heer ROCHUSSEN. Hij «wil wel vermindering, regeling, wering van overdrijving,» maar geen «afschaffing», noch «opheffing door afkoop»; bevoegdheid der plichtigen om plaatsvervangers te stellen is voldoende. Zijn hoofdgrond is, dat de Javaan door verplichte diensten van één dag in de week niet «gegriefd» wordt; drukkender wellicht zijn de militie- en schutterijdiensten in Nederland. (†) De overige motieven straks. Dàn tevens het gevoelen van den minister MIJER

Het andere beoogt afschaffing van heerendiensten, tegen invoering of verhoging van geldelijke belastingen. — Hiervoor ijvert de heer VAN SWIETEN. Hij draagt den 31 Aug. een motie van orde voor, waardoor de kamer zou verklaren van oordeel te zijn, «dat de vervanging van de

(*) Tot de goevernementsheerendiensten behoren die welke het goevernement aan de *hoofden* doet bewijzen; deze species kan dus bij de algemeene beschouwing van het genus niet weggedacht; doch men houde in 't oog dat ze straks afzonderlijk behandeld wordt.

(†) *Bijbl.* blz. 902, 915 en 957.

heerendiensten door invoering of verhooging van belasting wenschelijk is». (*)

Dit laatste heeft met de afkoopbaarstelling sommige bekende bezwaren tegen alle heerendienst gemeen. Wij zullen die zoo min mogelijk herhalen.

De heer VAN SWIETEN is geen vijand van afkoopbaarstelling; maar hij wil bovenal afschaffing; men zal het aequivalent desnoods elders moeten vinden. Zijn overtuiging rust voornamelijk op de «zeer groote verspilling van krachten», door heerendiensten veroorzaakt. «Dit is zeker», zegt hij (28 Aug.), «dat men nagenoeg kan aannemen dat 1 bezoldigd man doet wat 3 mannen doen die in heerendienst arbeiden. In het verslag over 1862 staat vermeld, dat te Palembang het onderhoud van de wegen in de Europesche buurt dagelijks 30 koelies vereischte, die uit de binnenlanden werden opgeroepen. Voor die personen werd aan voeding betaald *f* 2400. Men heeft die verpligte diensten gestaakt en de werkzaamheden uitbesteed. Bij uitbesteding bedragen nu de kosten van dat onderhoud *f* 1700. Wanneer men de waarde van den arbeid in dagloon neemt en die vergelijkt met de waarde van de voeding, dan zal men tot de conclusie komen dat tegenwoordig 10 man doen wat vroeger door 30 werd verrigt. — De militaire genie en de waterstaat hebben gewoonlijk den arbeid in aardewerken begroot tegen ½ kub. el per dag, terwijl zulks bij den aanleg van de spoorwegen ruim 2½ kub. el bedraagt, omdat daar de arbeiders goed betaald worden en bij taak werken. Dat is dus ook een verhouding van 1 tot 5.» (†)

Gansch andere cijfers alzoo dan de door ons medegedeelde op blz. 384—386. De eerste vraag is, of hier de feiten met die nauwkeurigheid zijn beschreven welke de kwestie eischt. Vervolgens, of hier wel «goed geregelde» heeren-

---

(*) *Bijbl.* blz. 906 en 907.

(†) " " 863.

dienst met vrijen arbeid vergeleken wordt. Voorts valt op te merken dat de twee voorbeelden slechts *die* soorten van heerendienst betreffen; er zijn diensten waarvoor bij vrijen arbeid geen veel geringer getal menschen dan bij dwang zou volstaan: wij noemden reeds op blz. 384 het bezetten der wachthuizen. — Moge het door spreker aangevoerde een algemeen nauwkeurig onderzoek naar de waardeverhouding tusschen goed geregelde heerendienst en vrijen arbeid bevorderen.

Wat het aequivalent betreft: volgens zijn rede van 28 Aug. zou, «wanneer de heerediensten zoodanig zijn verminderd dat zij niet veel meer te beteekenen hebben, dat zij niet drukkend zijn voor de bevolking,» de landrente vhoogd kunnen worden. Spreker is «ten volle overtuigd, dat de dienstpligtige Javaan zeer gaarne eene kleine opbrengst in geld zal betalen wanneer hij geheel en al vrij zal zijn van alle heerediensten». «Men zou kunnen stellen *f* 5 à *f* 6 per bouw». (*) Later (†) vraagt hij, of het rechtvaardig is dat de grondbezitter op Java verplicht wordt èn landrente te betalen èn heerendiensten te doen; waaruit men kan afleiden, dat spreker aan andere middelen boven een verhoging der landrente de voorkeur geeft.

Zijn motie wordt den 5 Sept. met 49 tegen 18 stemmen verworpen. *Voor*, de heeren v. Beyma, Blom, v. Blom, Blussé, Brouwer, Dumbar, v. Eck, v. Heukelom, de Kanter, Kappeyne, Kerstens, Mensonides, de Poorter, Reinders, v. Swieten, Viruly, Westerhoff, Wyrenga. *Tegen*, de heeren v. Amerongen, Andreae, Beens, Begram, de Brauw, de Bieberstein, Bots, Cornelis, Dam, Dirks, v. Delden, Dullert, Fokker, v. Foreest, Geertsema, v. Goltstein (beide), Gulje, Godefroi, Hoynck, v. Heiden, Heemskerk, Hoffman, Hoekwater, Keuchenius, v. Kerkwijk, Kien, v. d. Linden, v. Lidth, v. Lynden, Lycklama, Luyben, v. d.

(*) *Bijbl.*, blz. 863 en 864. (†) Ald. blz. 957.

Maesen, v. Nispen, v. Nierop, Poortman, Pijpers, v. Reenen, Rochussen, Simons, v. Stoetwegen, de Schepper, Thorbecke, v. d. Veen, v. Voorthuysen, v. Wijck, Wintgens, v. Zuylen en Zylker.

Evenwel, uit deze stemming over de motie blijkt nog niet de zienswijze der kamer over de záák. De meerderheid kan bedenkingen gehad hebben tegen de motie als zoodanig en op dat oogenblik. Zoo zeide de heer de Brauw: «zoo als het wordt voorgesteld kan, naar het mij voorkomt, ieder zich daarbij nederleggen. Het is de wensch van allen, dat de heerediensten in iedere geordende maatschappij verdwijnen en door belastingen vervangen worden.... ik geloof inderdaad dat alle leden voor die motie kunnen stemmen». (*) Ook de heer Keuchenius, ofschoon tevens voor afkoopbaarstelling, was voor (langzame) afschaffing. (†)

Tegen de zaak spreekt alleen de heer Rochussen: zie boven. Trouwens, naar zijn begrip ligt afschaffing van heerendiensten «volstrekt niet» in de bedoeling van art. 57 reg.regl. (§); hij beroept zich op de rede van den heer van Hoëvell bij die gelegenheid (zie blz 243 der vorige Aant.). Hierop verwijst hem de heer Godefroi (**) naar «eene autoriteit die er anders over gedacht heeft», namelijk J. C. Baud (zie blz. 241 en volgg. aldaar).

Hoe dacht de minister Mijer hierover? Niet altijd geheel hetzelfde. Bij zijn Antwoord op het Eindverslag, 24 Aug., verwijst hij naar zijn vroeger ministerieel gevoelen (blz. 253 der vorige Aant.), dat uit art. 57 reg.regl. de bewustheid doorstraalt, dat er diensten zijn die wellicht nooit kunnen worden afgeschaft. Van de motie van Swieten zegt hij, 31 Aug., dat ze strijdt met art. 57 (††). Den 3 Sept. beweert hij herhaaldelijk, dat art. 57 «natuurlijk» geheele afschaffing tot einddoel heeft (§§). Den 13 Sept. schrijft

(*) Ald. blz. 910. (†) Ald. blz. 904, 907, 924[a]. (§) Ald. blz. 902 en 915.
(**) Ald. blz. 920. (††) Ald., blz. 908[a]. (§§) Ald. blz. 936[a], 936[b], 936[c].

hij aan de Eerste Kamer (*): «Algeheele intrekking der heerediensten, in beginsel zeker door ieder wenschelijk geacht, zou zeker niet strooken met de voorschriften van art. 57 reg.regl., waar immers, en zeer te regt, slechts trapsgewijze, behoedzame, *vermindering* der persoonlijke diensten werd bevolen.»

Voor de *afkoopbaarstelling* treedt de heer Thorbecke op (†). Reeds bij de beraadslagingen over de kultuurwet zou hij «een amendement, daartoe betrekkelijk, ter tafel gebragt hebben», (vergel. blz. 583 der vorige Aant.), ware het wetsontwerp niet zoo vroeg door de regeering ingetrokken. Op afkoopbaarstelling werd destijds «met grooten aandrang door vele leden aangehouden». Hij stelt nu een motie voor, 31 Aug. en 3 Sept., waardoor de kamer zou verklaren van oordeel te zijn, «dat afkoopbaarstelling der gouvernementsheeredienstèn evenzeer in het Nederlandsch belang als in dat van de inlandsche bevolking raadzaam is». Zijn meening zou wezen: bevoegdheid voor ieder «die thans verpligt is om diensten te praesteren», «om *jaarlijks* af te koopen» tegen een door den G. G. «jaarlijks voor iedere residentie» vast te stellen som. «Daardoor zou *onderlinge* afkoop niet worden belet».

Onder den term: «die thans verpligt is om diensten te praesteren», gebezigd in zijn rede van 3 Sept., verstaat hij volgens zijn vorige rede: «de gezeten landbezitter». Dus met opzet *niet* de gewijzigde adat, bedoeld op blz. 396 hiervóór? Het behoud (na zuivering) der gewijzigde adat zou stroken met sprekers financieele bedenkingen. Misschien is het nog niet te laat voor nader overwegen, Neemt men aan dat het heerendienstenbesluit van 3 Sept. 1864 door de ordonnantie van 15 Feb. 1866 vervangen is, dan treedt eerst met 1° Jan. 1867 het voorschrift in werking, dat alleen

(*) Ald. blz. 266. (†) Ald. bl. 908[1] en[2], 926, 927.

dienstplichtig zijn «die aandeel in ontgonnen grond dan wel een eigen erf bezitten», en 't schijnt niet zoo geheel ondenkbaar dat vóór 1867 die ordonnantie tegelijk met haar zuster van 5 Jan. geschorst wordt.

Gevraagd of kultuurdiensten in de motie begrepen zijn, antwoordt de heer THORBECKE: «Men veroorlove mij gedwongen diensten te noemen zonder dat ik er bijvoege dat ik de cultuurdiensten niet bedoel. Eene motie is geene wet; zij slaat op hetgeen het onderwerp der beraadslaging was, en dat heeft zich niet over de cultuurdiensten uitgestrekt.»

Ter toelichting van zijn voorstel zegt hij: «Zou er op dit oogenblik wel eene meer heilzame nieuwigheid kunnen ingevoerd, eene grootere weldaad aan Java kunnen bewezen worden, dan de vrijheid om de dienstpligtigheid af te koopen, heilzaam voor den Staat, heilzaam voor den Indischen landbouw, en voor de Europesche nijverheid en landbouw...? Ik verlang ook uit dien hoofde de afkoopbaarstelling, omdat zij een vorm zal wezen waaronder eene belasting — en eene belasting waartegen niemand bezwaar kan hebben — in de plaats gesteld wordt van de verpligting die nu in het doen van arbeid bestaat. Het is inderdaad pligt dat men op nieuwe bronnen van inkomst op Java bedacht zij.» Later: «Hoe meer in Indië de uitgaven klimmen — en zij zullen nog meer klimmen — hoe meer men op het openen van nieuwe hulpbronnen in belasting bedacht moet zijn. In afkoopbare dienstpligtigheid hebben wij een vasten, gereeden grondslag voor de hand. Ieder zal zich naar vermogen en verkiezing bevrijden. Moet, om de heerediensten op eens af te schaffen, eene nieuwe belasting ingevoerd of eene bestaande verhoogd worden, dan zal men een grondslag van belasting, die in Indië geen bezwaar kan hebben, prijs geven.»

Ik ben zoo vrij hier even naar de andere zijde van het Binnenhof over te stappen, alleen voor 't genoegen om naast den heer THORBECKE den heer VAN TWIST te laten

optreden. De vorige Aanteekening vertoonde dezen reeds als voorstander der afkoopbaarstelling. Bij 't preciseeren van zijn meening in de Eerste Kamer, 14 Sept., zegt hij o. a.: «Ik bedoel volstrekt niet de *cultuur*diensten. Er zijn er die beweren dat de cultuur- en de heerediensten eigenlijk één zijn; ik ben van een ander gevoelen, en meen dat de cultuurdiensten in oorsprong en aard verschillen van de heerediensten. Bovendien: over de vraag hoe de *cultuur*diensten langzamerhand zullen overgaan in vrijwillige diensten handelt art. 56 reg.regl.; wij spreken thans over art. 57, dat niet handelt over de cultuur- maar over de heerediensten. . . . . Ik bedoel eene *jaarlijksche* afkoopbaarstelling van heeredienstpligten, niet eene afkoopbaarstelling van heeredienstpligtigheid voor altijd. . . . . Ik wil niet al te uitvoerig worden en dus alleen op de voordeelen wijzen uit één oogpunt, en wel uit het *finantieel* oogpunt. Dat finantieel oogpunt verdient, vooral in de bestaande omstandigheden, ernstige overweging. Het is toch bekend dat de uitgaven in Indië in groote mate toenemen, en ik geloof dat niemand mij zal tegenspreken, dat zij bij het streven naar verbetering en ontwikkeling voortdurend zullen toenemen. Daarentegen is er weinig kans dat de inkomsten uit de gouvernementscultures zullen vermeerderen. Er is veeleer kans dat zij bij opvolging van art. 56 zullen verminderen en zelfs eenmaal geheel ophouden, *althans* wanneer men niet *bij tijds* zorgt. Bij de voortdurende toepassing van art. 57 zullen de heerediensten trapsgewijze verminderen; maar naarmate die diensten verminderen zullen de uitgaven grooter worden, daar de arbeid toch zal moeten gedaan worden, en de arbeiders zullen moeten worden betaald... De voorstanders van de afschaffing der heerediensten, voor zoover ze zijn tegenstanders van de afkoopbaarstelling, denken aan een aequivalent door eene belasting in geld, een hoofdelijken omslag of iets van dien aard. Maar waarom nu toch zoeken naar een grondslag voor eene nieuwe belas-

ting, en een uitmuntenden grondslag, dien men heeft, wegwerpen? Nieuwe belastingen, dat is zeker, onder welken vorm of naam ook, zullen altijd met tegenzin en haat ontvangen worden. Daarentegen zal de afkoopbaarstelling der heerediensten met gejuich worden ontvangen. Niemand zal er door belast worden, dan die nu belast is, en degenen die nu belast zijn zullen vermindering van last ondervinden Is er eenige belasting uit te denken, waarvan dit zal kunnen gezegd worden en die daarenboven eenige millioenen in de schatkist zal doen vloeijen?... De inlander gevoelt wel den druk der heerediensten, maar zijne *verpligting* om die te praesteren is diep in zijne bewustheid doorgedrongen. Verligt nu dien druk door afkoopbaarstelling, de inlander zal u dankbaar zijn, en gij zult tevens eene belangrijke bron van inkomsten doen vloeijen naar de schatkist, die geheel verloren zal gaan wanneer art. 57 wordt uitgevoerd *zonder* afkoopbaarstelling.»

Zulke overeenstemming tusschen deze twee mannen omtrent een zoo gewichtig onderwerp is verblijdend — vooral als ge van hun gevoelen zijt. Hoofdzaaklijk vindt men hun stelsel op blz. 383, 384, 396 en 400 der vorige Aanteekening. (Verg. ook 2° op blz. 203.) Alleen zou ik niet zoo onbepaald al de bedoelde heerendiensten voor afkoop vatbaar achten. Het beginsel van persoonlijke dienstbaarheid moet behouden worden voor de op blz. 399 vermelde *gemeentediensten aan den staat.*

Min verblijdend was het lot der motie: zij werd met 48 tegen 19 stemmen afgekeurd (*).

Voor, de heeren ANDREAE, DE BIEBERSTEIN, BLUSSÉ, CORNELIS, DAM, DULLERT, GULJÉ, HEEMSKERK, V. KERKWIJK, V. D. LINDEN, V. D. MAESEN, MENSONIDES, V. NIEROP, REINDERS, V. STOETWEGEN, V. SWIETEN, THORBECKE, V. VOORTHUYSEN, ZYLKER.

Tegen, de heeren V. AMERONGEN, BLOM, BEENS, BOTS,

(*) *Bijbl.* blz. 933, verbeterd op blz. 963.

Brouwer, de Brauw, Begram, v. Beyma, v. Blom, v. Delden, Dumbar, Dirks, v. Eck, v. Foreest, Fokker, Godefroi, v. Goltstein (beide), Geertsema, Hoffman, v. Heukelom, Hoekwater, Hoynck, v. Heiden, de Kanter, Kien, Kappeyne, Keuchenius, Kerstens, Luyben, v. Lidth, v. Lynden, Lycklama, v. Nispen, de Poorter, Poortman, Pijpers, v. Reenen, Rochussen, Simons, de Schepper, v. d. Veen, Viruly, Wintgens, Westerhoff, v. Wijck, Wybenga, v. Zuylen.

Doch uit deze stemming blijkt evenmin als uit die over de andere motie het gevoelen der kamer over de zaak. De heer de Brauw b. v. betuigt, met de in de motie uitgedrukte stelling «het volkomen eens» te zijn; alleen komen «algemeene uitspraken als deze» naar zijn gevoelen minder te pas «in eene wetgevende vergadering waar men geene abstracte stellingen gewoon is te behandelen», te minder «zonder die punten eerst grondig te hebben onderzocht». (*) Den heer Keuchenius heeft het denkbeeld van afkoopbaarstelling «vroeger zeer toegelagchen. Het is een van de middelen die leiden kunnen tot het door ons beoogde doel.» Hij gelooft evenwel, «dat de Kamer zelve zich zou moeten wachten het aan te geven». Het Indisch bestuur mag niet worden voorbijgegaan. De G. G. moet oordeelen wat de plaatslijke toestand gebiedt. (†)

Speciale argumenten *voor* de zaak worden nog bijgebracht door de heeren Andreae en van der Linden. Eerstgenoemde acht «het groote voordeel vooral daarin gelegen, dat de maatregel van het oogenblik waarop die afgekondigd wordt ook in werking treden kan, daar dan iedere Javaan, die geen heerediensten meer zou willen vervullen, daarvan tegen compensatie vrijgesteld kan worden.» Hij ontveinst echter niet dat hij, «als nooit deel genomen hebbende aan het binnenlandsch bestuur op Java, de bezwaren, aan de verwezenlijking van dat denkbeeld verknocht, niet genoeg kan

(*) Ald. blz. 910. (†) Ald. blz. 924[3].

wegen; misschien zijn daartegen overwegende bezwaren.» (*) De andere wijst op de rechtvaardigheid van dit middel; «juist hij die door den last wordt gehinderd, zal ook het geld geven om van dien last te worden bevrijd»; «de afschaffing van de heerediensten, waardoor de landbezitter van dien last zal worden ontheven, moet men vergoeden door eene belasting, niet op de geheele bevolking drukkende, maar alleenlijk ten laste van den regthebbende op den grond waarop die territoriale last kleefde». (†)

Sommigen beroepen zich op de verkregen goede uitkomsten te Padang, op Ceilon, in het Fransch gedeelte van Cochin China (§). Aan deze voorbeelden hechten wij weinig. Al wordt het elders gebeurde nauwkeurig voorgedragen, hetgeen vaak in de geraadpleegde bronnen het geval niet is, wat bewijst het eigenlijk voor Java? Hoogstens een praesumtie. Maar is als zoodanig méér nodig dan de gebleken geneigdheid van het volk voor afkoop, in etlijke afdeelingen op Java zelf? Het aanhalen van andere landen in dien zin bij de diskussie doet nog schade aan de zaak door

(*) Ald. blz. 926.

(†) Ald. blz. 932. Later voegt de heer v. d. Linden er bij: «Wij hebben in dit land als laatste overblijfsel van slavernij afgeschaft de hand- en spandiensten, en nu is het billijk om ook daar ginds dergelijke soort van diensten af te schaffen.» Tegen dit gezegde, in den tekst weggelaten als een der gemeenschaplijke argumenten op blz. 409 aangeduid, moeten we even protesteeren. Niet omdat spreker, wellicht ironisch, heerendienst als slavernij beschouwt; die zienswijze is op blz. 374 en volgg. overvloediglijk beantwoord. Maar tegen de in het gezegde opgesloten stelling dat in Nederland geen diensten meer bestaan van gelijken aard als de genoemde. Zou spreker zoo iets inderdaad beloeld hebben? Zie blz. 379 der vorige Aanteekening. Na haar verschijnen zijn mij bijzonderheden verhaald, waaruit blijkt dat hiertelande vrij wat meer verplichte persoonlijke diensten (en leveringen) — buiten en behalve de militie en schutterij, die in alle geval wel degelijk meetellen — in zwang zijn dan de meeste verhandelaars over de Javasche heerendiensten meenen. Nog eens (zie blz. 378 noot) van een monographie der verplichte diensten (en leveringen) in het beschaafd Europ zouden voor ons onderwerp zeer nuttige wenken verwacht mogen worden.

(§) Zie V. V. van 14 Juni, § 8; en van de openbare debatten: *Bijbl.* blz. 906 en 926.

telkens bedenkingen op te wekken die men niet op staanden voet weerleggen kan; zoodat onzaakkundigen wantrouwend worden gemaakt zonder eenig nut. (*).

Tegen de zaak spreken de heeren ROCHUSSEN, VAN BEYMA, VAN HEUKELOM en KAPPEYNE.

De heer ROCHUSSEN (zie 1°) beweert het volgende.

a. Afkoopbaarstelling wordt door art. 57 reg.regl. niet gewild. BAUD schreef eens aan spreker — men ziet dat spreker hier de autoriteit inroept die hij bij de verklaring van datzelfde artikel omtrent het afschaffen van heerendiensten verwierp (blz. 411) — in een bewaarden brief: «de nu aangeprezen afkoopbaarheid is in strijd met art. 57

(*) De heer VAN HEUKELOM merkte aan, dat volgens een der jaarverslagen de afkoopbaarstelling, „beproefd in een paar districten van de Padangsche bovenlanden, later heeft moeten worden opgeheven„ (*Bijbl.* 914); de heer ROCHUSSEN (ald. 915), dat hij door die mededeeling versterkt werd in de meening dat de afkoopbaarstelling ook te Padang „niet veel gevolg heeft gehad„. Niemand antwoordde. De letter der verslagen geeft hun gelijk. Van Sumatra's Westkust wordt er gemeld: over 1859, dat in 't begin van dat jaar „door de hoofden en bevolking van het district Lintou en Boea, in overeenstemming met den controleur, eene proef is genomen om, in stede van persoonlijken arbeid, een vast getal bezoldigde werklieden tot het verrigten van de noodige werkzaamheden aan wegen en bruggen in dienst te stellen, waartoe eene opbrengst van *f* 2.40 's jaars door iederen werbaren man gebleken is ruim voldoende te zijn„; dat „hoofden en bevolking met deze regeling, die geheel van huishoudelijken aard is, zeer ingenomen zijn, en zij in aller belang uitmuntend werkt„; — over 1860, dat deze „poging niet aan het doel heeft blijven beantwoorden, zoodat men tot het oude stelsel was teruggekeerd„; — over 1861, dat „het denkbeeld„ der afkoopbaarstelling „tot dusver geen gevolg heeft gehad, hebbende hetzelve zelfs ter hoofdplaats Padang alleen onder de vreemdelingen verwezenlijkt kunnen worden„. Maar was dat de geheele waarheid? Geschiedde de beperking te Padang niet om de eenvoudige reden, dat op die beperkte wijze in de behoefte voorzien werd? Werd de proef in de bovenlanden niet gestuit door Stb. 1859, nr. 10? Verg. § 9 van het V. V. van 14 Juni 1866, waar men verzekert, na den generaal VAN SWIETEN genoemd te hebben, dat de afkoopsprijs te Padang, aanvanklijk op *f* 12 's jaars gesteld, later op *f* 4 „kon worden verminderd„, en dat „reeds magtiging was verleend om den maatregel tot geheel Sumatra uit te breiden, toen het vertrek van den generaal en het bovendrijven van eene andere meening bij het koloniaal opperbestuur de reeds in werking gebragte hervormingen stuitte„.

reg.regl.; dat art. bepaalt zeer uitdrukkelijk hoedanig men komen moet tot de met het algemeen belang bestaanbare vermindering van de heerediensten; de afkoopbaarheid is een ingeschoven middel om het doel te bereiken, hetwelk zou kunnen geacht worden art. 57 te wijzigen bij sub- en obreptie.» (*)

Van dit bezwaar zegt de heer THORBECKE (†): «Indien men mogt kunnen aannemen dat afkoopbaarstelling strijdig was met art. 57, dan zou de wet tusschen beide moeten komen». Wij herinneren dat de M. v. T. bij de kultuurwet van 1862 (blz. 262 hiervóór) afkoopbaarstelling beschouwt als de voor den staat voordeeligste wijze van *uitvoering* van art. 57. Zou afkoop niet strekken tot *vermindering* der verplichte *persoonlijke* diensten? Zie verder de boven geciteerde rede van den heer VAN TWIST.

b. Zij althans, die elke heerendienst uit haar aard voor «een onregt» houden, (de heer VAN STOETWEGEN had ze genoemd «een gruwel in veler oog»,) kunnen afkoop niet aanbevelen (gelijk die spreker). «Is het een onregt dan komt afkoop niet te pas.» (§) — Akkoord. Wij houden de heerendiensten, goed geregeld, niet voor een onrecht. Verg. blz. 374.

c. «Spreker gelooft niet dat de Javaan kapitaal heeft om af te koopen» (**). — Hierop antwoordt de heer THORBECKE (††): «De dienstpligtige is de gezeten landbezitter, en is het nu noodig dat hij voor afkoop een kapitaal in handen hebbe? Neen, wanneer het beginsel der verordening is dat men de diensten, waartoe men ieder jaar verpligt is, voor dat jaar kunne afkoopen; in welk geval de afkoop waarschijnlijk minder zal kosten dan nu de praestatie kost. Het is ons toch wederom uit de laatste gewisselde stukken gebleken, dat de dienstpligtige, welke de dienst, waartoe hij verpligt is, laat verrigten voor het loon dat

(*) *Bijbl.* blz. 915. (†) Ald. blz. 908[1]. (§) Ald. blz. 901,
(**) Ald. blz. 902. (††) Ald. blz. 908[1].

daartoe bestaat, daarenboven nog een bijloon of premie moet betalen.»

d. «Wanneer tegen mijne verwachting door afkoop het getal heeredienstpligtigen mogt verminderen, zullen de overgeblevenen dezelfde heerediensten, die thans worden gevorderd, moeten blijven praesteren.» (*) — Wij zien dat niet in. De overgeblevenen zullen geholpen worden door de vrijwilligers, die het goevernement in de plaats der afkopers te werk zal stellen, en die vrijwilligen zullen zijn de plaatsvervangers, thans gemeenlijk voor de gegoeden opkomende. Het gezamenlijk arbeiden van vrijwilligers en dienstplichtigen is niets ongewoons.

e. De afkoop belooft geldelijk niet veel. «Ik heb gezegd dat er, om de tekorten op de begrooting uit de cultuurwinsten te dekken, 32 millioen 'sjaars noodig is; neemt men nu aan, dat er zijn 1500000 heeredienstpligtigen en dat zij allen zich willen en kunnen afkoopen voor *f* 4 'sjaars», gelijk te Padang, «dan zou dat 6 millioen zijn: het verschil tusschen die twee cijfers is nog al aanmerkelijk.» (†) — Hoe kan spreker het bedrag van den afkoop tegenover die 32 millioen stellen? De afkoopsom is bestemd om vrijwilligen te betalen voor diensten die thans gedwongen verricht worden zonder betaling of tegen gedeeltelijke betaling; zij zal zijn een aequivalent voor het door afkoopbaarstelling te vervallen middel van inkomst, genaamd heerendienst; geenszins een nieuw middel van inkomst tot vermeerdering van het batig slot of vermindering van het zoogenaamd tekort; zij heeft dus met de 32 millioen niets uitstaan. Voorts verliest spreker uit het oog dat te Padang oorspronklijk betaald werd *f* 12 'sjaars, welke bijdrage men later verminderde omdat op den duur zoo veel niet nodig was om het werk door vrijwilligen naar wensch gedaan te krijgen (§).

(*) Ald. blz. 902. (†) Ald. blz. 916.

(§) Zie slot der noot op blz. 418.

De heer VAN BEYMA beschouwt de heerendiensten met ons als een belasting, en juist daarom tegen ons als niet voor afkoop vatbaar. «Belastingen kunnen worden verbeterd, of worden afgeschaft en door andere vervangen, maar drukken immer algemeen. Het strijdt met mijne overtuiging, dat de een eene belasting zal afkoopen en de ander, daartoe niet in de mogelijkheid zijnde, die zal blijven dragen. Dit zal een geheel onregelmatigen toestand, strijdig met het denkbeeld van belasting, te weeg brengen.» (*) — Deze redeneering is blijkbaar het gevolg eener verkeerde opvatting van het woord afkoop. Afkoopbaarstelling van heerendiensten beteekent vergunning aan de belastingschuldigen om te kiezen tusschen twee bepaalde wijzen van praestatie der belasting.

De heer VAN HEUKELOM (†) acht afkoopbaarstelling der heerendiensten op Java op dit oogenblik niet mogelijk. «Het Nederlandsch bestuur kent de personen der dienstpligtigen niet, maar de dessa moet een zeker aantal mannen leveren, en alleen het dessabestuur kent de personen die dienstpligtig zijn. Hoe zou nu het Nederlandsch bestuur den afkoop van die diensten door middel van eene overstorting in 's lands kas behoorlijk kunnen regelen?» — Hiervan zegt de heer THORBECKE: «Zonder twijfel zal men bij dergelijke groote verandering moeijelijkheden ontmoeten; maar mogen die van het groote doel afschrikken?» (§) De heer VAN TWIST: «Dit is wel eene zaak van zoo groot belang, dat men zich niet moet laten afschrikken door eenige administratieve moeijelijkheden.» (**) De heer VAN DER LINDEN: «Moeijelijkheden zal de zaak altijd hebben; maar wanneer men ernstig het wil zullen zij te overwinnen zijn.» (††) — Wij herinneren hierbij het voorstel van den Direkteur der Kultures van 1838 (zie blz. 221) om voor de heerendiensten een speciaal adjunkt aan elk distriktshoofd toe te voegen.

(*) *Bijbl.* blz. 909. (†) Ald. blz. 914 en 930. (§) Ald. blz. 908[a].
(**) In de geciteerde rede. (††) *Bijbl.* blz. 932.

De bezoldigingen van die adjunkten zouden ruim door de voordeelen van den afkoop en van hun werkzaamheid vergoed worden; men zou zoodoende een der eerste vereischten voor alle goede regeling op Java nader komen, namelijk het totstandbrengen van een behoorlijke verhouding tusschen den inlander individueel (afgescheiden van zijn verhouding tot de gemeente) en den staat (*). De storting der afkoopsom zal wel in den regel kunnen geschieden bij den onderkollekteur der landelijke inkomsten.

«Doch er is nog meer», zegt de heer VAN HEUKELOM: «eene dergelijke afkoopbaarstelling, althans op het tegenwoordig oogenblik, zou mijns inziens een groot nadeel hebben; want stelt u eens voor dat een industrieel op Java kwam en tot de bevolking zeide: gij moet jaarlijks tot afkoop van uwe heerendiensten *f* 4 of *f* 12 of misschien *f* 25 geven: die zal ik voor u betalen, maar dan komt gij bij mij werken; en dat hij het volgende jaar, wanneer hij welligt ongenoegen met zijn werkvolk had gehad of dit hooger loon eischte, zeide: als gij niet wilt wat *ik* wil, zend ik u naar de heerediensten. Dan zou de heeredienstpligtigheid eene straf worden in handen van de industriëlen.» — De heer VAN DER LINDEN antwoordt hierop (†): «is dat inderdaad een argument? Want blijkt er in allen gevalle niet uit dat die heerediensten veel moeijelijker en veel bezwarender zijn dan de diensten aan de industriëlen? Wanneer de heeredienst inderdaad zoo groote straf zijn zal, dan zal het altijd eene weldaad blijven om te werken bij den industrieel die hen voor de plaag der heerediensten zal behoeden.» — Met deze redeneering kan ik niet instemmen. Goed geregelde afkoopbare heerendiensten zijn geen «plaag». Tegenover het argument van den heer VAN HEUKELOM twee vragen: 1°. Zou de inlander geen andere gelegenheid hebben om te verdienen hetgeen hij tot afkoop van zijn heerendiensten

(*) Zie hierover blz. 390 en 391 der vorige Aanteekening.

(†) *Bijbl.* blz. 932.

behoeft, dan juist bij de bedoelde industrieelen? Zijn eigen landbouw en kleine handel zullen door den afkoop bevorderd worden. En het werk, thans in heerendienst verricht, moet dan evenzeer geschieden; het goevernement zal voor dat werk vrijwilligen moeten aannemen tegen goed loon. 2°. Zal de Europeesche kapitalist op Java over 't algemeen de arbeiders niet méér nodig hebben dan zij hem? — Overigens is het al of niet raadzame van massalen afkoop van heerendiensten door zulke industrieelen een kwestie op zich zelve; geenszins onafscheidelijk van de individueele afkoopbaarstelling. Men kan het laatste willen zonder het eerste. Misschien doet men best, in elk afzonderlijk geval, naar gelang van plaatslijke omstandigheden te beslissen.

De heer Kappeyne (*) is «eerst in de laatste 24 uren in de gelegenheid geweest over de zaak na te denken». — Merkwaardige bekentenis van iemand die een zoo *magna pars* was bij 't ontwerpen van verbeteringen in den «toestand van het landbezit» (woorden der M. v. T. bij de kultuurwet) op Java. Was het dan mogelijk dien toestand te doorgronden, de ware middelen tot verbetering op te sporen, zonder bestudeering van de lasten aan het landbezit verbonden, en van de sedert jaren besproken plannen tot opheffing van die lasten? — Hij vraagt «dus bescheidenlijk aan de deskundigen in ons midden»:

«In de allereerste plaats, is afkoopbaarstelling doenlijk, zonder dat wij weten wie de pligtigen zijn, en zonder bekend te zijn met den aard en den duur van die diensten: in één woord, zonder dat de geheele regeling heeft plaats gehad die bij art. 57 reg. regl. is voorgeschreven? Vóór dien tijd is, dunkt mij, de afkoopbaarstelling onmogelijk, want ik kan vóór dien tijd niet zeggen wie moet afkoopen, wat moet worden afgekocht en voor hoeveel moet worden afgekocht.

(*) Ald. blz. 919.

«Maar indien de geheele regeling ingevolge het reg. regl. de afkoopbaarstelling moet voorafgaan, is dan de afkoopbaarstelling niet in strijd met art. 57? Wanneer dat art. geheel heeft uitgewerkt, en de regeling van de heerendiensten, die het wil, geheel is tot stand gebragt, dan kan men, naar ik geloof, geen tweede regeling krachtens dat art. gaan maken.»

[Is het niet, bij deze beide alinea's, als luidde art. 57 in sprekers geheugen gelijk het slot van art. 56?]

«Maar wij zouden des noods van het reg. regl. kunnen afwijken bij de wet. Is de maatregel dan op zich zelven billijk? Wanneer men laat afkoopen, dan zal daarvan alleen partij kunnen trekken de zoodanige die meer beschikbare middelen heeft en in afkoop voordeel vindt Zal de afkoop dessa'sgewijze geschieden? In sommige» — in *sommige!!* — «gedeelten van Java worden immers die diensten dessa'sgewijze opgelegd en verdeeld. Zal men komen in dergelijke bepalingen als omtrent de bloktienden in de voorstellen tot afkoopbaarverklaring der tienden? Herhaaldelijk zijn wetten omtrent den tiendafkoop in de Kamer gekomen en de regtsgeleerden zijn het nimmer over dit punt eens geworden.»

[De Hemel behoede Java voor even vruchtbare rechtsgeleerdheid bij 't ontwerpen van de huishoudelijke verbeteringen, waarnaar het reeds zoo lang smacht. Wij hebben van dat ingrediënt, zoo 't schijnt in overvloed aanwezig, meer dan genoeg genoten bij de debatten over de kultuurwet.]

«Zal er in elk geval niet eene groote ongelijkheid ontstaan, hinderlijk voor den Javaan, omdat, indien men mij wel onderrigt heeft, wanneer de een afkoopt en de ander niet, hij die niet afkoopt zich daarover schaamt en er een hatelijk kenteeken van maatschappelijke inferioriteit in ziet?

«Verder: zoo die diensten door sommigen kunnen worden afgekocht en evenwel door anderen zullen worden gepraesteerd, terwijl dat dessa'sgewijze geregeld wordt, zal dan die regeling niet geheel in handen van de dorpsbesturen zijn, dat

is van de afkoopers zelven? Zal die regeling niet weder aanleiding kunnen geven tot velerlei knevelarij en onregt? Is toezigt daarop van bestuurswege mogelijk zonder te dringen in de huishouding van de Javanen en zich te stellen tusschen hen en hunne dorpshoofden? Wat meer is, kan de afkoop niet leiden tot knevelarij van eene andere soort, die van industriëlen?» Hier het straksgemelde voorbeeld.

«Eindelijk, indien de afkoop een middel is dat de bevolking toch zelve aangrijpt, waarom dit niet aan haar overgelaten? . . . .»

De heer VAN DER LINDEN (*) zegt van de geheele reeks dier vragen: «Ik zal daar niet op antwoorden; want ik geloof dat spreker door zijne redevoering sommigen meer verwonderd dan één liberaal man overtuigd zal hebben.»

Ook wij zullen, nu de punten waarop het aankomt door het vorafgegane zijn toegelicht, over die rede niet uitweiden. Had spreker zich maar één van «de laatste 24 uren» ten nutte gemaakt om de in ons vorig nummer verzamelde verordeningen omtrent de heerendiensten te lezen, menige bedenking ware teruggehouden, menige betere wellicht geopperd.

Ik bewaarde voor 't slot van deze afdeeling het belangrijkste — de denkbeelden van den minister MIJER. Bij de zoo innige betrekking tusschen den benoemden G. G. en het tegenwoordig bewind, zal de beslissing aanvanklijk wel grootendeels van hem afhangen.

Vooraf een historische bijzonderheid. In de vorige Aant. (blz. 252) is krachtens officieele mededeelingen van den minister VAN DE PUTTE gemeld, dat de minister MIJER in 1857, bij brief van 3 Dec., den G. G. had gemachtigd tot de verklaring in Stb. 1858 nr. 67 omtrent de algemeene afkoopbaarstelling der verplichte persoonlijke diensten aan

(*) Ald. blz. 931.

wegen en bruggen; welke verklaring op last van den minister ROCHUSSEN in 1859 werd ingetrokken. De heer ROCHUSSEN heeft die mededeelingen tegengesproken (*). Volgens hem is de toedracht deze. De ministerieele brief van 5 Dec. 1857 sloeg alleen op een Indischen brief van April 1857, betreffende de afkoopbaarstelling te Padang; eerst bij brief van 19 Nov. 1857 verzocht de G. G. den maatregel «in het algemeen ook voor Java uit te strekken»; maar die latere brief «bleef buiten beschikking», zoo bij den minister MIJER als bij den minister ROCHUSSEN. Bij de uitvaardiging van Stb. 1858 n^r. 67 moet dus een misverstand hebben plaats gehad. De minister MIJER bevestigde die opheldering (†). Derhalve kan, tenzij de heer VAN DE PUTTE zijn mededeelingen beter stave, Stb. 1858 n^r. 67 niet gelden als een antecedent waaraan de minister MIJER bij zijn tweede optreden vast zou zijn. Hij was alleen vast aan de afkoopbaarstelling te Padang.

Hij erkent dit dan ook, doch met een uitleg die nog melding verdient. «Het is mij bij het nazien van de briefwisseling met den G. G. niet gebleken, dat men dien maatregel in verband heeft gebragt met art. 57 reg. regl. De aanleiding tot de regeling was, ik heb het rapport vóór mij, dat de zoogenaamde overwalsche *vreemdelingen* (onder welke benaming verstaan worden de oosterlingen van het vasteland van Indië afkomstig, die meestal kleinhandelaren zijn) zich tot den Gouverneur van Sumatra's Westkust wendden om vrijstelling van persoonlijke diensten met vergunning om zich door daglooners te doen vervangen tegen betaling van *f* 4 per jaar en per hoofd, in de stadskas te storten. Dit werd toegestaan. De toestand van deze lieden is geheel anders dan die van den heeredienstpligtige op Java.» (§)

(*) *Bijbl.* blz. 915. (†) Ald. blz. 936*.

(§) *Bijbl.* I, blz. 288*. Vergelijk de noot op blz. 418.

Wij zullen den minister nu ook verder zooveel doenlijk zelf laten spreken.

26 *Juli* (*). « Afkoopbaarstelling van heerediensten is herhaaldelijk overwogen, doch telkens deinsde men daarvoor terug, niettegenstaande de zaak ongetwijfeld hare aanlokkelijke zijde aanbiedt. » Hij « wenscht haar nog ernstig te overwegen ».

24 *Aug.* (†). Hij « zal aan de zaak gaarne zijne aandacht blijven wijden », maar « moet waarschuwen tegen de voorstelling dat hierin eene voldoende oplossing zeer gemakkelijk zou te vinden zijn », en verwijst naar zijn vroeger ministerieel gevoelen (zie boven), dat er diensten zijn die wellicht nooit geheel vervangen kunnen worden.

31 *Aug.* (§). Afkoopbaarstelling is met het reg. regl. « niet bestaanbaar ». (**)

Ook is hij « nog niet overtuigd », dat zij « in den tegenwoordigen toestand der Javaansche maatschappij zoo gemakkelijk zou gaan en zoo bijzonder voordeelig voor de bevolking zou zijn, als men wel meent. » Met zijn voorganger ziet hij « bezwaar in de wijze waarop de contrôle zou worden uitgevoerd; de contrôle over een groot aantal dienstpligtigen, over de te betalen gelden, over de werkelijk gepraesteerde diensten in elke dessa; want veel daarvan zou aan de inlandsche hoofden moeten worden overgelaten, de administratie zou omslagtig zijn, en ook met het scherpste toezigt zou er veel aan den strijkstok blijven hangen. Maar bovendien, niemand wordt thans verpligt in eigen persoon zijn aandeel in de gedwongen

---

(*) M. v. B., § 8. (†) Antw. op Eindverslag, § 7. (§) *Bijbl.* blz. 908[a].

(**) Op de aanmerking van den heer VAN TWIST dat deze meening althans niet verdedigd kon worden door den minister, die zekere heerendiensten te Padang afkoopbaar stelde, volgde de bovenstaande verklaring van dien maatregel. De minister voegde er bij: « Hoe het zij, het is mogelijk dat in 1857 niet genoeg is gelet op het verband tusschen afkoop en de bepalingen van art. 57. »

diensten te dragen.» Velen stellen plaatsvervangers. (*) «Het is van die gelegenheid, dat naar mijne meening voortaan de ontwikkeling van die zaak moet worden verwacht.» (†) «Maar ik ben niettemin genegen een nader onderzoek te doen; want ik sta tegenover deskundigen, die meenen dat dit onderwerp van nog meer zijden kan overwogen worden.»

3 *Sept.* (§). «Ik heb reeds verklaard dat ik bereid ben de zaak in overweging te nemen. Maar ik moet toch dit zeggen, dat ik in de afkoopbaarstelling niet zie hetzelfde milde beginsel, dat in art. 57. reg.regl. gelegen is. Dit art. wil dat men kome tot eene afschaffing van de daarbij bedoelde persoonlijke diensten. Gaat men nu die heerediensten vervangen door geld, zal men dan ook die opbrengst in geld trapsgewijze moeten verminderen, zoo als men om de vijf jaren de persoonlijke diensten had moeten herzien en verminderen? Of zal die vervanging in geld voor altijd vaststaan? Dan zou ik zeggen, dat men ten aanzien van de inlandsche bevolking niet zoo mild is als art. 57».

«Ik herhaal echter dat de zaak hoogst belangrijk is, en om een eindoordeel over deze materie uit te brengen zou ik een uitgewerkt plan voor mij moeten hebben, hetwelk ik tot nog toe niet heb gezien.»

13 *Sept.*, schriftlijk aan de Eerste Kamer (**). «Tegen afkoopbaarstelling der heerediensten heeft men, ook bij de jongste discussie in de Tweede Kamer, zeer gewigtige bedenkingen laten gelden.»

15 *Sept.* aldaar (††). «In den tegenwoordigen toestand van

(*) De minister doet mij hier de eer aan, op minzame wijze een plaats uit de vorige Aanteekening te citeeren: blz. 382.

(†) Volgens de leesteekens in het Bijblad zou deze laatste volzin nog behoren bij het voorafgaand citaat, hetgeen het geval niet is.

(§) *Bijbl.* blz. 936[4] en 936[5]. (**) Ald. blz. 266.

(††) Ald. blz. 288[4],

de Indische maatschappij en bij de tegenwoordige verhouding van de hoofden tot de bevolking, zou de maatregel ontijdig zijn.» «Ik vrees dat het geldelijk voordeel, dat de Staat uit den afkoop zou verkrijgen, zou worden verslonden door de uitgaven; want de diensten, die nu voor den lande worden gepraesteerd, zullen dan moeten worden betaald en welligt op die wijze niet worden vergoed. Ik geloof dat het slot van de rekening nadeelig zal zijn voor 's lands kas,.... dat bij de inning veel aan den strijkstok zal blijven hangen.» «Het is intusschen een onderwerp dat ik gaarne verklaar vatbaar te achten voor bedaarde en meer gezette overweging, en ik zal de beschouwingen van den heer VAN TWIST gaarne mediteren.»

Men ziet dat de minister hoofdzaaklijk geen andere bezwaren aanvoert dan die hierboven weerlegd zijn.

Alleen het argument van 3 Sept. is nieuw. Tot antwoord vestigen wij de aandacht op de termen van art. 57. Dit wil trapsgewijze verminderingen, *bestaanbaar met het algemeen belang*. Indien nu, bij 't behoud van den algemeenen regel van vijfjaarlijksche herziening, vermindering der aanvanklijk vastgestelde afkoopsom met het algemeen belang bestaanbaar mocht blijken, waarom zou men er niet toe overgaan? Maar daarenboven, de voornaamste voorstanders der afkoopbaarstelling bedoelen een jaarlijksche vaststelling, dus jaarlijksche herziening. Zou dat minder mild zijn dan art. 57? Al heeft men onder 't vorig bewind zich aan het voorschrift van vijfjaarlijksche herziening niet gehouden (blz. 401), dat voorschrift verbiedt alle herziening tusschentijds. En gaat het aan, op grond van de mildheid van art. 57, afkoopbaarstelling van goevernementswege te weigeren waar de bevolking zelve dit middel van bevrijding als het meest gewenschte beschouwt, en haar over te laten aan onderlingen afkoop die den dienstplichtige steeds duurder te staan komt?.....

Wij hopen dat de landvoogd niet zal onderzoeken met even weinig sympathie als de minister; dat degenen onzer vertegenwoordigers, die van de heilzaamheid der zaak overtuigd zijn, in het aangeteekende nieuwen spoorslag zullen vinden tot «bemoeizucht»; want hier geldt het wel degelijk een hoofdbeginsel van koloniaal bestuur; en dat die bemoeizucht in de eerste plaats het studeerend publiek in 't bezit moge stellen van een onpartijdige nota van feiten als aan 't slot der vorige Aanteekening bedoeld.

De diensten aan de centrale hoofden, en hun bezoldiging uit 's lands kas.

Het onderwerp dat bij deze begrootingsdebatten terstond schier alle andere in de schaduw stelde, was de herziening der bezoldigingen van het inlandsch goevernementspersoneel op Java, in verband met het onvoorwaardelijk verbod, bij de Indische ordonnantie van 5 Jan. 1866 afgekondigd om met 1 Jan. 1867 in werking te treden, tegen «het vorderen van gedwongen diensten» en «het vorderen van gedwongen leveringen» te hunnen behoeve.

Over het daaromtrent gebeurde vóór die debatten hebben de op blz. 407 vermelde bescheiden dingen aan 't licht gebracht, die wij, leden van het profane publiek, op 25 Juli niet konden weten.

Ziehier, volgens bij elk gezegde te citeeren openbare officieele mededeelingen, de toedracht.

De ontoereikendheid van vele dezer bezoldigingen, lang vóór ons tijdvak in algemeenen zin door alle machten erkend, werd steeds nijpender gevoeld naarmate het beginsel van «bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur»

meer gezag kreeg (*). Toch leverde het Indisch bestuur, ondanks herhaalde aansporing door elken minister van Koloniën sedert het regeeringsreglement (*), pas in 1862 het tot verbetering onmisbaar ontwerp. Thans trouwens waren de teekenen van achteruitgang in welvaart bij vele inlandsche hoofden zichtbaar en hadden reeds «verscheidene residenten, met bezorgdheid, over ontmoediging en misnoegen onder hen geklaagd». De G. G. verzocht een krediet van ƒ 1500000 boven het bij de begrooting toegestane voor «inlandsche hoofden» beneden den rang van regent op Java en Madura, uitgezonderd Batavia, Buitenzorg, de Preanger en Banjoewangi. Omtrent de regenten was in 1860 uitgemaakt dat ze buiten den maatregel konden blijven. (†)

En nu — zag het opperbestuur op zijn beurt geen reden tot haast. Hoezeer de G. G., eensdenkend met den Raad van Indië, «een en andermaal» bespoediging noodzaaklijk verklaarde, daar de hoofden «inderdaad te beklagen waren en in geenen deele tevreden konden zijn» (§), verschoof het ten slotte alle regeling tot 1867, en zulks mits de kamers vooraf het geld gaven (**). De staatkundige grond van deze opmerklijke kalmte of koelheid tegenover de bezorgdheid of belangstelling in Indië wordt nergens gemeld. Wèl blijken de financieele bedenkingen, die zich tegen een gereede inwilliging van het Indische voorstel verzet hebben. De minister Uhlenbeck achtte «een beslissing bezwaarlijk te nemen» dan tegelijk met die over de kultuurpercenten en de huisvesting der hoofden, waaromtrent in Okt. 1862 nog advies uit Indië verwacht werd (††). De minister van de

---

(*) Zie de bekende nota A.

(†) Het voorkomende na de vorige noot blijkt uit § 8 der M. v. B. van 26 Juli.

(§) Ibidem.

(**) Zie de verklaring van den minister v. d. Putte van 9 Mei 1866, geciteerd in § 9 van het V. V. van 14 Juni; en wat verder hierboven in den tekst volgt.

(††) M. v. B. over hoofdstuk Koloniën der staatsbegr. 1863.

PUTTE begon met die adviezen af te wachten (*); later kwam hij tot de overtuiging, dat de kultuurpercenten der inlandsche ambtenaren behouden moesten blijven, maar tevens dat het verhogen der traktementen «eene doellooze uitgaaf» zou zijn zonder gelijktijdige afschaffing van alle verplichte diensten en leveringen door de bevolking aan de hoofden (†).

Aangaande dit laatste had de G. G. bij het voorstel van 1862, zich vereenigd met het gevoelen van den Raad van Indië, naar aanleiding van vragen of opmerkingen van enkele residenten geuit, dat, «hoe wenschelijk zulks ook voor de bevolking en voor het Gouvernement zou zijn, het tijdstip nog niet dáár was om tot die intrekking te besluiten». Men zou dan de betrokkenen, dus ook de regenten, in geld moeten schadeloos stellen; dit financieel bezwaar scheen te groot. Daarenboven: «Het praesteren der heerediensten ten behoeve der inlandsche hoofden berust op oude gewoonte; de bevolking betracht die als minder bezwarend; de hoofden zijn er zeer op gesteld. Zij zouden het ontnemen daarvan als eene gevoelige krenking van hun gezag aanmerken, waardoor hun invloed op de bevolking zeer zou verminderen. En het is noodig iets te doen om ons van den goeden wil en de gehechtheid der hoofden, welke in den laatsten tijd veelvuldig op de proef zijn gesteld, te verzekeren.» (§) Dezelfde meening heerschte bij het Indisch bestuur onder 't ontwerpen van voorschriften omtrent de heerendiensten op Java voor het tijdvak 1865—69, blijkens het besluit van 3 Sept. 1864 (**). Dat besluit lezende, schijnt de minister er een oogenblik aan gedacht te hebben om, wegens het gewichtig verschil van zienswijze tusschen hem en de gindsche regering, deze

(*) M. v. B. van 24 April 1863 over de definitieve vaststelling van evengenoemd hoofdstuk.

(†) Zie de nota A.

(§) M. v. B. 26 Juli, § 8.

(**) Zie blz. 341 der vorige Aanteekening.

vooraf nader te raadplegen (*). Het tegendeel werd echter beter gevonden. De minister had genoeg aan het met zijn inzichten overeenstemmend advies van enkele Indische hoofdambtenaren (†). Hij zond dus aan den G. G. bevel om nopens dit punt niet te handelen zonder voorkennis van het opperbestuur (§). Kort daarop ging zijn afschaffingsvoordracht in zee. De G. G. werd hiervan bij brief van 16 Juni 1865 verwittigd, «geenszins om vooruit te loopen op de beslissing die te zijner tijd zou worden genomen, maar tot persoonlijke voorlichting van den G. G., omdat het hier betrof maatregelen van de hoogste aangelegenheid voor de inlandsche huishouding» (§). Bij brief van 24 Okt. volgde de beslissing des Konings (**).

(*) Zie § 8 der M. v. B. van 18 Nov. 1864 over hoofdstuk Koloniën der staatsbegrooting 1865.

(†) Zulke adviezen kwamen in de Indische stukken voor, blijkens de nota A en de M. v. B. van 26 Juli. Ook werden zij door mondeling geraadpleegden uitgebracht. Onder de laatsten behoorde een kommissie, samengesteld uit de heeren: VAN DER WIJCK, oud Lid van den Raad van Indië (vroeger resident), NIEUWENHUYZEN, KINDER DE CAMARECQ en VAN DEVENTER, residenten met verlof, en door den minister voorgezeten. Ter bijeenkomst van 30 Maart 1865 werd haar de vraag gesteld: «Kunnen de verpligte diensten aan de regenten en mindere inlandsche hoofden en ambtenaren worden opgeheven?» — «In beginsel» antwoordde men «algemeen toestemmend». «Alleen de onmiddellijke toepassing ten aanzien van de regenten» zou, volgens den heer KINDER «tot staatkundige bedenkingen aanleiding kunnen geven, hetgeen gedeeltelijk ook door den heer VAN DER WIJCK werd beaamd». «De heer NIEUWENHUIJZEN zag er geen staatkundig bezwaar in, en beweerde dat zelfs niet bij den Soesoehoenan werd gevonden een enkel onbetaald bediende.» (Zie rede van minister MIJER, 3 Sept., *Bijbl.* blz. 936².) Volgens den oud-minister GEERTSEMA, (rede 1 Sept., *Bijbl.* blz. 921,) was ook de heer PRINS, Vice-president van den Raad, geraadpleegd; gelijk mede «menig bekend resident». Dat het Indisch bestuur niet nader is gehoord, blijkt uit § 8 der M. v. B. van 26 Juli en uit een verklaring van den heer KEUCHENIUS van 31 Aug. (*Bijbl.* blz. 903).

(§) Zie § 8 der M. v. B. 26 Juli. — Dientengevolge werd van het denkbeeld, waarover bij art. 6 van besl. 3 Sept. 1864 de residenten gehoord waren, bij besl. 4 Okt. 1865 afgezien. De groote meerderheid was trouwens tegen die bestemming van een bepaald getal huisgezinnen ter dienste van bepaalde personen; men vreesde daarvan «vele knevelarijen en kwellingen», terwijl alle keermiddelen vruchtloos zouden zijn. Zie Bijbl. Stb. n°. 1738.

(**) Zie rede min. MIJER, 1 Sept., *Bijbl.* 924².

Die beslissing was een machtiging om «gelijktijdig met de (na te melden) traktementsverhooging, op 1° Jan. 1867», (*) af te schaffen alle ambtlijk landbezit der centrale hoofden en «een algemeen onvoorwaardelijk verbod uit te vaardigen tegen alle gedwongen of onbetaalde persoonlijke diensten» aan die hoofden. Men had voorts opgemaakt (*) een schema van gemiddelde traktementen, in verband met die afschaffingen en met behoud der kultuurpercenten, voor regenten en andere inlandsche ambtenaren door den minister oorbaar geacht, benevens van het geraamd getal personen; over het gezamenlijk bedrag voor «elke kategorie» (†) zou de G. G. mogen beschikken bij de aan hem overgelaten gewestlijke regeling. Bij den brief van 24 Okt. werd de G. G. verzocht «alsnu alles zoodanig te regelen, dat de hervormingen met 1°. Jan. 1867 behoorlijk worden ingevoerd». «Nu ruim een geheel jaar ter voorbereiding dezer zoo gewigtige hervormingen wordt gelaten,» schreef de minister daarbij, «zal men zich nimmer kunnen beroepen op het gemis aan tijd om alle bestaande leemten te ontdekken, gevolgen te voorzien en waarborgen voor den goeden uitslag te stellen. Zelfs tot voorafgaand overleg met het opperbestuur, waar dit noodig mogt geacht worden, is de gelegenheid niet afgesneden.» (§) Het Indisch bestuur werd alzoo nadruklijk uitgenodigd, zoo het bedenkingen had, die in te brengen.

Intusschen was de Raad van Indië sedert de op blz. 432 vermelde adviezen anders samengesteld. Twee bij den minister als warme voorstanders der afschaffing van de verplichte diensten aan de hoofden bekende residenten hadden er zitting

---

(*) Zie de nota A.

(†) Onder kategorieën worden verstaan rangen: regenten, distriktshoofden, enz. Dit blijkt eenigzins uit de nota A, en bepaaldelijk uit een gezegde van den heer VAN HEUKELOM (die het precies weten kon) ter zitting van 1 Sept., *Bijbl.* blz. 913.

(§) Rede min. MIJER 1 Sept., *Bijbl.* 924*.

genomen (*). De tegenwooordige Raad ving zijn advies aan met hetgeen de minister MIJER noemde «eene merkwaardige ontboezeming», en betuigde, «na aandachtige overweging geene bezwaren hoegenaamd» te zien tegen de uitvoering der in Nederland ontworpen maatregelen (†). De G. G. vereenigde zich weder met den Raad. Opgetogen besloot men, de verordeningen die pas over een jaar zouden in werking treden, en waarvoor het geld nog van de kamers gevraaagd moest worden, onverwijld af te kondigen, met bepaling van den ingang op 1°. Jan. 1867. Zoo verscheen de ordonnantie van 5 Jan. 1866. Denzelfden dag gaf de G. G. aan den minister kennis van de uitboezeming en het advies, van zijn warme instemming, en van de daad (†).

De minister VAN DE PUTTE keurde de daad niet goed, maar liet haar bestaan. Den 8 Maart werd aan den G. G. geschreven, «dat zijne verrigtingen niet geheel met de bedoelingen van het opperbestuur waren overeen te brengen»; dat echter, «daar zonder ongelegenheid te veroorzaken op het gebeurde niet was terug te komen, het den Koning behaagd had daarin te berusten» (§).

De G. G. repliceerde, 3 Juni, dus (indien er geen vertraging in de expeditie heeft plaats gehad) na vrij lang beraad, dat, «toen hem werd medegedeeld dat de zaak beslist was», hij meende haar als een besliste zaak te kunnen uitvoeren. «Ik kon moeijelijk onderstellen», vervolgde hij, «dat dit beslist-zijn nog niet als definitief beschouwd moest worden Ik neem echter aan dat ik te dien aanzien in dwaling heb verkeerd.» (**)

Uit een anderen brief van den G. G., dd. 13 Maart 1866,

(*) De heeren VAN REES en NIEUWENHUYZEN.

(†) § 8 der M. v. B. van 26 Juli. De oud-minister GEERTSEMA verklaarde van de hier «eenigzins ironisch voorgestelde ontboezeming», dat zij getuigde «van de meest warme adhaesie» «van den *ganschen* Raad», waarin de G. G. even warm deelde. Rede 1 Sept., *Bijbl.* 921.

(§) De aangehaalde woorden zijn die der M. v. B. van 26 Juli, § 9.

(**) Rede min. MIJER 31 Aug., *Bijbl.* 908*.

blijkt, in welken zin de voormelde uitdrukking « geen bezwaren hoegenaamd » moet worden opgevat. Die brief handelt over de dorpsbesturen. Op hun gehechtheid, staat er, moet te meer prijs gesteld worden, « als tegenwigt tegen de ontevredenheid, die de onlangs genomen maatregelen bij de *algemeene* inlandsche hoofden ongetwijfeld verwekken moeten ». (*) Het Indisch bestuur zette alzoo de uitvoering van die maatregelen door, met het volle bewustzijn dat ze voor de regenten en distriktshoofden onaangenaam waren. De voorbereidende uitvoering, besprekingen met de regenten enzv., werden opgedragen aan een der straksbedoelde warme voorstanders in den Raad. Deze kommissaris, in Maart op reis gegaan (†), moet in 't begin van Juli of vroeger reeds zijn eindverslag hebben ingediend (§). Hij was nergens op bezwaren tegen de nieuwe regelingen gestuit (**), doch schreef tevens: « Gaarne wil ik aannemen, dat meenigeen er naar de innige uitspraak van zijn gemoed de voorkeur aan zal geven op den tegenwoordigen voet voort te gaan. » (††)

Dit alles moet men weten, om al dadelijk over sommige hoofdpunten een oordeel te kunnen vellen bij 't lezen van de nu volgende *parlementaire* geschiedenis der zaak.

In April wordt de Indische begrooting voor 1867 ingediend. Volgens de uitgewerkte staten, omtrent dit onderwerp toegelicht bij een afzonderlijke nota A, vraagt de minister voor inlandsch personeel op Java en Madura buiten de Preanger een krediet, ter beschikking van den G. G. die de bijzonderheden regelen moet als hierboven gemeld, ten

---

(*) M. v. B. 26 Juli, § 8.

(†) Volgens de dagbladen.

(§) Het was vóór medio Aug. bij den minister ontvangen (voorlopig door den G. G. medegedeeld). Zie Eindverslag van 20 Aug. en Antwoord op het Eindverslag.

(**) Rede van den heer GEERTSEMA van 1 Sept., *Bijbl.* 921.

(††) Rede min. MIJER 3 Sept., *Bijbl.* 936.

bedrage van 33½ ton *meer* dan het voor dezelfde onderwerpen toegestane op de door den Koning goedgekeurde begrooting van 1865.

Het zal er op aankomen de juiste verdeeling van dat krediet over de onderafdeelingen der begrooting voor oogen te hebben. Daarom onderstaand overzicht.

Onderafdeeling.	Onderwerp.	Voorgedragen som.	Toegestaan in 1865.	Verschil.
9.	Rechtswezen . .	*f* 470040	*f* 141845	*f* 328195
11.	Gevangenissen . .	100000	46619	53381
15.	Europeesch gewestlijk bestuur:			
	oppassers . . .	83880	57722	46158
	verhoging voor inlandsche schrijvers.	20000	0	
16.	Inlandsch bestuur(*)	3822240	1395078	2427162
22.	Waterleidingen. .	72592	35816	36776
23.	Landelijke inkomsten. (†). . . .	318298	158513	159785
26.	Koffiekultuur . .	298920	120720	178200
31.	Vogelnestklippen .	3504	1752	1752
32.	Boschwezen. . . .	50000	34233	15767
41.	Onderwijs . . .	41336	17216	24120
46.	Vaccinateurs en inl. dokters (§) . . .	115740	39577	76163
52.	Zout	2880	1440	1440
		f 5399430	*f* 2050531	*f* 3348899(**)

Ongerekend, een aantal personeele toelagen, grootendeels aan regenten op Java, begrepen in het bedrag van *f* 47352 der onderafdeeling 37.

De toelichtende nota A zwijgt geheel van het Indisch voorstel van 1862; evenzoo van de latere brieven aan en van den G. G.

Dus ook omtrent de verhouding tusschen de *f* 3348899 en de *f* 1300000 van 1862 in de nota geen woord. Doch zóóveel is zeker, dat het verschil — zijnde *niet* *f* 2048899,

(*) (†) (§) (**) Zie deze noten op de volg. blz.

maar dit bedrag *plus* de vermeerderingen ter zake sedert 1862 tot 1865 — op verre na niet geheél beschouwd kan worden als vergoeding voor de op te heffen verplichte diensten en leveringen aan de bij het voorstel van 1862 bedachte hoofden. Immers, om slechts een paar bewijzen

---

(Zie vorige blz.)

	1867.	1865.
(*) Regenten	f 1035000	f 609564
Patehs	302400	109080
Kliwons	0	22560
Mantries, schrijvers en oppassers bij regenten en patehs	167520	72045
Ambtenaar te Anjer	3000	0
Distriktsbestuur	2314320	581829
	f 3822240	f 1395078

Wij hebben alzoo de patehs van Probolinggo en hun oppassers meegeteld, en zulks omdat de nota A bij andere posten ook de vermeerdering der getalsterkte van het personeel meetelt.

	1867	1865
(†) Schrijvers bij kontroleurs	f 44160	f 18160
Oppassers " "	13318	13254
Onderkollekteurs	215820	107910
Schrijvers bij id.	40800	17809
Personeel bij vischvijvers	4200	1380
	f 318298	f 158513

De nota A heeft de oppassers bij de kontroleurs buiten rekening gelaten.

(§) Behalve de posten *dd*, *ll* en *mm* dezer onderafd., wordt hier meegeteld de post *k*, dien de nota A voorbijgaat.

Omtrent de vaccinateurs moet aangemerkt, dat de nota A en de uitgewerkte staten de Preanger niet schijnen uit te zonderen.

(**) Het verschil bedraagt volgens de nota A		f 3340395
Het algemeen totaal voor 1865 wordt echter daar berekend op	f 2035577	
terwijl het volgens de cijfers, ook die op de uitgewerkte staten, bedraagt	2036077	
		500
		f 3339895
Hierbij de patehs van Probolinggo		8400
hun oppassers		480
de meerdere uitgaaf aan oppassers bij kontroleurs		64
id. voor post *k* der onderafd. 46		60
		f 3348899

te noemen: 1°. bij dat voorstel waren de regenten uitgesloten; in de *f* 3348899 deelen zij voor *f* 423436; 2°. de voordracht van 1866 strekt niet alleen tot verhoging van bezoldiging, maar hierendaar tevens van de getalsterkte.

Nog in dezelfde maand April heeft het afdeelingsonderzoek ter Tweede Kamer plaats. Een voorname steen des aanstoots blijkt aldra de verhaaste uitvaardiging der ordonnantie van 5 Jan., die «al den schijn had» van de Staten Generaal te willen doen bukken voor een *fait accompli*. Wat het onderwerp zelf betreft, luidens het V. V. (uitgebracht 14 Juni) (*) wordt «door verscheidene leden twijfel geopperd, of de Regering in haren ijver om opheffing van landbezit en van verpligte diensten aan de tractementsverhooging te verbinden niet te ver gaat en daarbij eene Oostersche natie te zeer naar Westersche begrippen beoordeelt. De regenten vooral konden ligt aan het landbezit en aan het ijdel vertoon van volgelingen meer hechten dan aan daarvoor te verleenen vergoeding in geld. Er scheen wel bij het koloniaal beheer eene neiging te bestaan om den invloed der Javaansche aristokratie op de verschillende standen der inlandsche maatschappij, waaraan zij door zoo veel banden verknocht is, te ligt te tellen. Die aristokratie zou zich ter kwader ure, vooral in bewogen tijden, eene vroeger aangedane krenking kunnen herinneren. Het oogenblik was nog niet gekomen, dat Nederland anders dan door tusschenkomst der aanzienlijken en hoofden Java beheerschen kan. Wilden wij ons tot de massa der bevolking in meer onmiddellijke aanraking stellen, de middelen zouden ons daartoe voor alsnog ten eenenmale ontbreken.» Behalve dat was het de vraag, of er genoegzame zekerheid bestond, dat, na de vergoeding in geld, het apanagebezit en de verplichte diensten en leveringen inderdaad zouden ophouden. De ervaring met vroegere verbodswetten van

(*) Zie § 8. Het overige, hier van dat onderzoek gemeld, blijkt uit §§ 1 en 9.

dien aard deed het tegendeel vreezen, «vooral indien het waar is dat de inlanders die diensten wel schijnbaar gedwongen, maar toch, althans wat het vergrooten van den staat hunner hoofden betreft, met genoegen verrigten en in de aansluiting aan zoodanige staatsie eene eer stellen». Overigens «schijnt het de algemeene opinie op Java te zijn, dat, zoolang het Gouvernement heerediensten blijft vorderen, ook de inlandsche hoofden dit zullen doen. Bij het ontvangen van een bevel tot het verstrekken van dienst kan de kleine man moeijelijk onderscheiden, of die dienst inderdaad door het Gouvernement dan wel in het belang zijner hoofden gevorderd wordt, daar het bevel toch altijd door die hoofden aan den Javaan moet worden overgebragt.» — Door «anderen» wordt daarentegen beweerd, «dat het gezag en de invloed der inlandsche hoofden, zoo niet uitsluitend dan toch hoofdzakelijk, een uitvloeisel zijn van hunne ambtsbetrekking, niet van hunne afkomst of familiebetrekkingen. De massa der bevolking gehoorzaamt de hoofden, omdat zij weet dat die hoofden in het Nederlandsche gezag een steun vinden. In het wezen der zaak zijn wij het die gebieden en heerschen. De staat van zaken in de Vorstenlanden bewijst de juistheid dier stelling. Daar worden de hoofden uit den aard der zaak in mindere mate door het Nederlandsche gezag gesteund, maar kunnen zij dan ook in verre na niet zoo veel van de inlanders verkrijgen als in andere residentiën.»

Het onderwerp komt vervolgens te berde bij de openbare beraadslagingen over de kultuurwet in Mei. Bij die gelegenheid verklaart de minister VAN DE PUTTE, den 9den, dat het «niet de bedoeling der Regering geweest is, dat de ordonnantie van 5 Jan. op Java zou zijn gepubliceerd vóór de vaststelling der begrooting. Van hier was alleen voorbereiding voorgeschreven.» Anders had de regeering de betrokken posten «op de begrooting voor 1866 kunnen brengen».

Den 30 Mei treedt de minister Mijer op. Hij had «met belangstelling» aan het voorloopig onderzoek deel genomen. Zijn eerste daad is een last aan den G. G., «om de ontvangst der voor 1867 vast te stellen begrooting af te wachten alvorens aan de in beginsel bepaalde wijzigingen in de positie der inlandsche hoofden en ambtenaren gevolg te geven», en om «zoo spoedig mogelijk mede te deelen de uitkomsten der onderzoekingen, ingesteld om de behoorlijke uitvoering der bewuste maatregelen te bevorderen». Bij die aanschrijving wordt de G. G. verantwoordelijk gesteld voor al wat inbreuk zou kunnen maken op het recht der Staten Generaal ter zake van de begrooting (*). Daarop volgt in Juli, na kennisname van den Indischen brief van 13 Maart, een nadere last aan den G. G., «om, kan het zijn per keerende mail, te doen weten wat hem tot het vreezen van de ontevredenheid der hoofden aanleiding gegeven heeft of alsnog geven mogt, en dat wel ter beoordeeling, of met betrekking tot de bedoelde maatregelen, welke gepaard moeten gaan met zulke aanzienlijke opofferingen en waarvan men dus wel eene evenredige uitkomst ten gunste van hoofden en bevolking verlangen mag, voorzieningen te nemen of in overweging te geven zijn, die op de uitvoering of toepassing van die maatregelen invloed zouden moeten uitoefenen». Doch «nader» (ook in Juli) brengt «ernstige en gemoedelijke overweging» hem tot het besluit, dat «een stap verder moest worden gegaan, ten einde eene aangelegenheid van zoo groot gewigt als de onvoorwaardelijke opheffing van verpligte diensten aan de inlandsche hoofden niet, in de mate als thans het geval is, te laten in eene onzekerheid, even schadelijk voor de daaraan verbonden belangen, als belemmerend voor de behandeling van het onderwerp in verband tot de Indische begrooting voor 1867».

(*) Dit speciale punt blijkt uit de eerste rede van den minister van 3 Sept., *Bijbl.* blz. 936[1].

Hij stelt daarom den Koning voor «te bepalen: *a.* dat de uitvoering der vastgestelde maatregelen wordt geschorst, voor zooveel betreft het onvoorwaardelijk verbod van verpligte diensten aan de inlandsche hoofden; *b.* dat eene beslissing ten aanzien van de beperking of het verbod van die verpligte diensten afhankelijk blijft van eene nadere overweging der tegemoetgeziene mededeelingen omtrent de uitkomsten der in Indië ingestelde onderzoekingen en van de van den G. G. verzochte inlichtingen; *c.* dat de G. G. bij de toekenning der tractementsverhoogingen slechts in zoo ver gebruik van de daarvoor toegestane sommen zal maken, als noodig is om de hoofden eene betere belooning te doen erlangen voor de in hunne betrekking aan het Gouvernement bewezen diensten, en zonder dat zoodanige verhooging eene compensatie behoeft in te sluiten van de diensten of leveringen, waarvan zij in meerdere of mindere mate of in het geheel het kosteloos genot zouden verliezen.»

Deze drieledige handeling, uitgezonderd de verantwoordelijkstelling van den G. G., wordt opengelegd bij de M. v. B. van 26 Juli, na een verhaal van het vroeger voorgevallene, waarvan de hier volgende analyse aandacht verdient. Het begint met een breede omschrijving van het Indische voorstel van 1862 (waaruit wij reeds het nodige overnamen). Dan wordt gemeld hoe de G. G. herhaaldelijk op beschikking aandrong; dat na het besluit van Sept. 1864 de G. G. werd gelast niet te handelen zonder voorkennis van het opperbestuur; dat in Juni 1865 het gevoelen van het opperbestuur «werd medegedeeld zoo als het was in het belang van een onvoorwaardelijk verbod»; wijders het boven vermelde uit de Indische brieven van 5 Jan. en 13 Maart; en de ministerieele mededeeling van 8 Maart. De minister Mijer voegt er de opmerking bij, dat «terwijl op die wijs zoowel het ingestelde onderzoek als het denkbeeld van *beperking* der verpligte diensten ter zijde werden gesteld, het opperbestuur verstoken is gebleven van de voorlichting

en het bepaald advies van het Indisch bestuur in eene zaak, die uit haren aard zoo weinig vatbaar is om in Nederland zonder de voorlichting en den raad van de hoogste Indische autoriteiten te worden beslist». «Wel is waar werden ter bevestiging van het gevoelen van den vorigen minister sommige verklaringen gevonden in de bescheiden, gevoegd bij het voorstel betreffende de tractementsverhooging der inlandsche hoofden en ambtenaren en in die betreffende de cultuurwet, en blijkt uit de sedert ontvangen rapporten van de residenten dat deze, op verschillende gronden, het denkbeeld van *beperking* der bewuste diensten afkeurden (*); maar behalve dat die verklaringen en meeningen werden opgewogen door bezwaren als de hierboven vermelde» (van 1862), «konden ze niet in de plaats treden van de kennis van de bepaalde en onbewimpelde zienswijze van het Indisch bestuur». Daarna wijst hij op de tegenstrijdigheid tusschen «het bewijs eener meer dan gewone ingenomenheid, te vinden in de ongeautoriseerde afkondiging waartoe werd overgegaan,» gepaard met de betuigingen van den brief van 5 Jan., aan de eene zijde, en de verklaring van 13 Maart aan de andere.

Eindelijk meldt hij, geen bezwaar gevonden te hebben tegen het denkbeeld van zijn voorganger om de regenten in de traktementsverhoging te begrijpen. «Die stand, aan welks trouwe medewerking, ook in moeijelijke tijden, het Gouvernement veel te danken heeft, verdient allezins in eere te worden gehouden. Zonder de voortdurende hulp der regenten, wier gehechtheid aan het Nederlandsch gezag zoo vaak is gebleken, is naar zijne ondervinding handhaving van dat gezag onmogelijk.»

Zijn financieele slotsom is, dat «voor den geheelen maatregel», in stede van de door zijn voorganger berekende *f* 3340395, slechts moet beschikbaar gesteld worden een

(*) Dit schijnt te doelen op het besluit van 4 Okt. 1865, aangehaald in de derde noot op blz. 433.

krediet van *f* 2000000 (boven het toegestane op de begrooting van 1865). Hij meent daartoe te geraken door de onderafdeeling 16 (voortaan 15) met het verschil tusschen beide sommen, dus *f* 1340395, te verminderen.

Voorts vermindert hij onderafd. 15 (voortaan 14) met *f* 780 voor *oppassers*, omdat Patjitan geen residentie zal worden. (De *f* 20000 voor inlandsche schrijvers blijven ongemoeid.)

Alzoo bedraagt zijn aanvraag (boven het toegestane in 1865) niet 2 millioen, maar:

voor onderafd. 15 (nu 14)	*f* 45378
» » 16 (» 15)	1086767
» de overige onderafd. op blz. 437 genoemd dezelfde sommen als aldaar . .	875579
Samen . . .	*f* 2007724

Steeds ongerekend de personeele toelagen bij onderafd. 37, nu 36.

Thans ontstaat in de Tweede Kamer, blijkens het Eindverslag van 20 Aug., een waar kruisvuur van oordeelvellingen en twijfelingen. Omtrent de diensten in kwestie op zich zelve niets nieuws. Wij hebben inzonderheid te doen uitkomen wat op de regeeringshandelingen betrekking heeft. (*)

Van verschillende zijden wenscht men overlegging van de gewisselde brieven tot opheldering van de «zonderlinge» geschiedenis der ordonnantie van 5 Jan. «Vooral de voorbarigheid van den G. G. bleef een raadsel.» Doch ook zijn verklaring van 13 Maart na die hoge ingenomenheid. Van groot belang zou het voorts wezen, kennis te bekomen van het rapport van den kommissaris van Rees.

Aangaande de schorsing, luidens de M. v. B. door den minister Mijer aan den Koning voorgesteld, vragen som-

(*) Zie §§ 2 en 7 van dat Eindverslag. Wij zullen echter de gezegden eenigszins moeten verschikken.

migen of de Koning reeds beslist heeft. Men hoopt dat het besluit «eerst genomen zal worden als de begrooting is vastgesteld». Anders ware de kamer hier opnieuw voor een *fait accompli* geplaatst.

«De voorstanders der politiek van den afgetreden minister» betuigen, dat door de gedragslijn van den heer Mijer in deze zaak «het vertrouwen, dat zij anders geneigd geweest zouden zijn hem voorloopig te schenken, ernstig geschokt» is. «De leer, dat men den Javaan regeren moest door zijne eigen hoofden, in dien zin dat ons gezag zich slechts te bekommeren had om de gezindheid dier hoofden, ja, om hen gunstig te stemmen hun het knevelen en onderdrukken der bevolking oogluikend veroorloven moest, verwierpen deze leden met afschuw. Men moet, zeiden zij, den Javaan laten onder het beheer zijner eigen hoofden, omdat elk volk regt heeft op de soort van autonomie waarvoor het rijp is, en de Javaan in zijn tegenwoordigen maatschappelijken toestand voor eene andere autonomie nog geen vatbaarheid bezit; maar het is de eerste en heiligste roeping van het Nederlandsch gezag, den kleinen man tegen de knevelarij en de onderdrukking zijner hoofden te beschermen. Tot geen prijs verlangden zij met de gelden, tot wering daarvan benoodigd, het batig slot te stijven.» Zij achten het ook geenszins «voorzigtig, in staatsstukken, waarvan, gelijk vroeger meermalen verzekerd is, de inhoud voor den inlander niet verborgen blijft, het geheim onzer heerschappij te openbaren op eene wijze, die noodwendig de inlandsche hoofden in den waan moet brengen dat niet zij afhangen van het Nederlandsch gezag, maar het Nederlandsch gezag van hen». In alle geval komt het hun «zeer onstaatkundig» voor, «juist bij het diep besef der broosheid van ons gezag, terug te nemen hetgeen eenmaal, zij het dan voorbarig en verkeerd, door het Indisch bestuur was voorbereid en afgekondigd». — Elders wordt, vermoedelijk mede uit naam van deze leden,

«het schorsen of zelfs voor onbepaalden tijd uitstellen van eene hervorming, die aan de Javaansche bevolking en hare hoofden toegezegd, in iedere dessa bekend gemaakt is, en omtrent welker uitvoering, nadat zelfs een commissaris te dier zake Java heeft rondgereisd, bij niemand eenige twijfel kon bestaan», «een zeer gevaarlijke stap» genoemd. «Een terugtred onder zoodanige omstandigheden zou groote teleurstelling en misnoegen onder de Javaansche bevolking veroorzaken en maar al te zeer het prestige van het Nederlandsche gezag in de waagschaal stellen.» — Voorts oppert men van deze zijde de vraag, of door een «algemeene tractementsverhooging der inlandsche hoofden, zonder daartegenoverstaand verlies», de verhouding tot de bezoldigingen der Europeesche ambtenaren «niet al te zeer zou worden verbroken». — De bedoelde leden verlangen ten slotte herstel van het door het vorige bewind aangevraagde cijfer. «De minister kon dan altijd van het crediet naar gelang van zijne bevinding gebruik maken, en het beginsel der afschaffing, waarop men zooveel prijs stelde, zou dan voor goed gevestigd zijn. Wierd de oorspronkelijke post niet hersteld, dan zouden deze leden dien liever geheel weggelaten zien, opdat zoodoende alles bleef in zijn geheel.»

«Vele» leden zetten op den voorgrond, «dat men wel onderscheid moest maken tusschen de verhooging, in zoover zij uit de overtuiging voortvloeit dat de bedoelde hoofden te karig bezoldigd zijn, en het bij te voegen bedrag tot vergoeding van af te schaffen verpligte diensten». «Steeds hebben vele deskundigen die lage bezoldiging een euvel genoemd, vooral ook omdat de hoofden daarin aanleiding vonden om de bevolking te knevelen en te onderdrukken.» «Maar moest nu, als het Gouvernement door eene meer billijke bezoldiging der hoofden het bestaande kwaad trachtte uit te roeijen», daaraan «de afschaffing der verpligte diensten tegen vergoeding verbonden worden?»

«Verscheidene» leden antwoorden ontkennend, omdat die diensten, «zoowel voor zoover ze in het verrigten van arbeid als in huldebetoon bestaan, het uitvloeisel zijn van diep in den volksaard gewortelde, overoude gebruiken», «daarom ook den inlander niet zwaar vallen en tot zekere hoogte vrijwillig volbragt worden», terwijl «geheele, plotselinge afschaffing de hoofden van het Nederlandsche gezag zou vervreemden en daardoor aan de hechtheid van dat gezag een gevoeligen slag toebreugen. Zonder alles afdoende noodzakelijkheid moest geen reden tot ontevredenheid aan de hoofden worden gegeven, en nu in de anders tamelijk tegenstrijdige adviezen van het Indisch bestuur over deze zaak van die ontevredenheid sprake was, moest dus met den maatregel niet worden voortgegaan.» Zij keuren derhalve de schorsing goed, doch vinden het «eenigzins vreemd en strijdig met het vooruitgezet beginsel», dat de minister den maatregel van zijn voorganger niet «ingetrokken» in stede van «slechts voorloopig geschorst had». Zij hebben wijders bezwaar tegen het cijfer van 2 millioen, zijnde in vergelijk met de 13 ton van 1862 zooveel «meer dan strikt benoodigd scheen».

«Andere» leden antwoorden mede ontkennend, omdat, zoolang de verplichte diensten jegens den staat blijven, de vergoeding voor het afschaffen der diensten aan de hoofden «weggeworpen geld» zal zijn. «De inlander onderscheidt niet, als hij een bevel tot dienstpraestatie van zijn hoofd ontvangt, of die dienst in 't belang van dat hoofd of in dat van den staat verrigt moet worden.» Algemeene maatregelen omtrent de heerendiensten moeten dus voorgaan. Indien geen «al te nadeelige gevolgen te vreezen waren, zou men misschien den veiligsten weg bewandelen», door «geheel de tractementsverhooging tot een later tijdstip» uit te stellen.

«Weder andere» leden merken aan, dat uit de bewoordingen der voordracht aan den Koning nog niets blijkt van een bepaald voornemen des ministers om afschaffing van

verplichte diensten geheel na te laten. Hij heeft dan ook bij etlijke onderafdeelingen de opgebrachte sommen voor verhoogde traktementen niet verminderd.

Er zijn er meer die niet kunnen nagaan wat de minister eigenlijk wil. Zoo wordt ergens aangemerkt, dat de minister de regenten in de traktementsverhoging schijnt te willen begrijpen, niettegenstaande hun die door het vorig bewind slechts is toegedacht als vergoeding voor af te schaffen diensten, terwijl hij juist tegen die afschaffing ijvert.

De minister antwoordt, 24 Aug., dat hij het overleggen van stukken na de gegeven uitvoerige toelichting «noch noodig noch wenschelijk» acht; dat zijn voorstel aan den Koning sedert is goedgekeurd en die beslissing aan het Indisch bestuur medegedeeld; dat de leer, door de voorstanders van het vorig bewind gewraakt (blz. 445), evenzeer door hem met afschuw wordt verworpen; dat hij «niet kan inzien dat de wijze waarop hij zich uitgelaten heeft het Nederlandsch gezag in gevaar zou kunnen brengen, nadat zoo menige mededeeling van denzelfden aard vroeger werd openbaar gemaakt»; dat hij «het bezwaar, onmiskenbaar aan het terugnemen van een eenmaal afgekondigden maatregel verbonden, niet ligt geacht» heeft, maar door «de meest gemoedelijke overwegingen» genoopt is daarover heen te stappen; dat hij «voor zich, niet minder dan voor de Kamer, eene vrijheid van handelen heeft willen behouden, waarop, wat men ook zegge, het *fait accompli* eener voorbarige en ongeautoriseerde afkondiging geen inbreuk maken mag, wanneer het belang der zaak eene afwijking van het aanvankelijk in beginsel vastgestelde vordert». «In het dilemma waarin hij zich vond geplaatst, is zijne keus niet twijfelachtig geweest, en heeft hij niet mogen aarzelen de schorsing voor te stellen van de uitvoering van dat gedeelte der maatregelen, waartegen hij èn om het beginsel èn om de plotselinge onvoorwaardelijke toepassing bezwaren had. Die bezwaren konden niet wijken voor consideratiën,

hoe belangrijk ook op zich zelve, als van de zijde der Kamer zijn aangevoerd wegens het bedenkelijke om het prestige der Regering te benadeelen. Dit prestige toch, waaraan ook hij groote waarde hecht, zou zeker niet het minst worden in gevaar gebragt door handelingen, strekkende om de positie der hoofden, door wier tusschenkomst de Regering in Indië gezag uitoefent, tegenover de bevolking in een verdacht licht te plaatsen. Daarenboven zou, wanneer de loop, aan de behandeling der zaak gegeven, wordt in beschouwing genomen, nog de vraag kunnen rijzen, wat in dezen meer heeft kunnen leiden tot aanranding van het prestige der Regering: het herstellen van de quaestie van de verhooging der tractementen der inlandsche hoofden en ambtenaren op het standpunt waarop met het oog op hare werkelijke vatbaarheid en rijpheid voor uitvoering behoort, dan wel het brengen dier quaestie in een toestand, die vreemd en onzuiver moest schijnen, zoowel met opzigt tot de autoriteit, in dezen toekomende aan het opperbestuur, als tot de nog vereischte bekrachtiging van de Staten-Generaal.»

«De afwijking» overigens, die den minister «noodig voorkwam, behoefde zich niet verder uit te strekken dan tot eene schorsing, voor zooveel betreft het onvoorwaardelijk verbod van verplichte diensten aan de inlandsche hoofden. Hij heeft niet willen uitstellen of doen vervallen die voorzieningen omtrent de inlandsche hoofden en ambtenaren, waarop sedert lang door het Indisch bestuur is aangedrongen. Hij heeft slechts gemeend de uitvoering te moeten aanhouden van eene gewigtige bepaling, aan die voorzieningen verbonden, maar niet berustende op voorstellen of stellige adviezen van het Indisch bestuur. Hij heeft de gelegenheid voor het Indisch bestuur opengesteld, om nader te onderzoeken en te verklaren, in hoe ver het denkbeeld van *beperking* der verpligte persoonlijke diensten aan de inlandsche hoofden, zonder bezwaren die het te bereiken doel zouden schaden of een ander gewigtig kwaad zouden

kunnen uitlokken, alsnog te verwezenlijken zij.» Hij «verwacht niet dat de inlichtingen van het Indisch bestuur, in het gunstigst geval, tot iets meer zullen kunnen leiden dan tot (die) beperking».

Wat het cijfer betreft: door *f* 700000 meer toe te staan dan de in 1862 gevraagde *f* 1500000 «wordt gelegenheid gegeven, niet slechts om de regenten in den maatregel der verhooging te begrijpen, maar ook om met betrekking tot mindere inlandsche hoofden en ambtenaren eenige voorzieningen te nemen, waardoor aan de Indische voorstellen van 1862 zekere uitbreiding wordt gegeven, door nadere overwegingen aanbevolen of door latere omstandigheden geboden». Blijkt het te laag, men zal meer vragen. «Vreest de Kamer dat het cijfer van *f* 2000000 volstrekt niet voldoende zal worden bevonden om aan de maatregelen, betreffende de inlandsche hoofden en ambtenaren, de beperkte uitvoering te geven, waarmede de minister gemeend heeft dat voorshands moet worden volstaan, eene verhooging van de zijde der Kamer aanbevolen zal bij den minister geen bezwaar ontmoeten.»

Tot de opvatting «als zou het denkbeeld om de schadevergoeding voor af te schaffen diensten voor alsnog niet te verleenen bij de wijziging der betrokken begrootingsposten slechts gedeeltelijk zijn toegepast», erkent de minister aanleiding gegeven te hebben door slechts de afdeeling Binnenlandsch Bestuur te verminderen. «Het geldt hier echter slechts eene quaestie van uitvoering. De inlandsche ambtenaren, niet ressorterende onder die afdeeling, zullen met betrekking tot de bepaling hunner bezoldiging en de verpligte diensten volgens geen anderen maatstaf worden behandeld dan de hoofden en ambtenaren behoorende tot het binnenlandsch bestuur.» Desnoods kan overschrijving van de eene afdeeling op de andere voorgedragen worden.

Tot de openbare beraadslagingen der Tweede Kamer over-

gaande, meen ik wel te doen door afzonderlijk op te teekenen de denkbeelden over het afschaffen der hier bedoelde diensten op zich zelf, en het voorgevallene omtrent de regeeringsdaden dienaangaande. Ik volg daarbij in den regel de orde der debatten, telkens zoo eenvoudig mogelijk teruggevend wat de heeren zeggen; en waag dus geen poging om het gezegde door sprekers die meer dan eens het woord voerden samen te vatten. 't Is waar, op die wijze krijgt de lezer slechts een droog relaas; de synthetische methode had wellicht èn menig schoon geheel van ideeën beter doen uitblinken, èn iets meer pikants geleverd. Doch — zouden aanteekeningen in dien dankbaarder vorm bruikbaarder, nuttiger, zijn geweest? En zoo de lezer lust mocht gevoelen om het stelsel van dezen of genen spreker na te sporen, biedt onze methode daartoe minder hulp? Een overzicht van de orde der debatten heeft in alle geval óók zijn waarde.

1°. *Het afschaffen der persoonlijke diensten aan de hoofden op zich zelf beschouwd.*

De heer ZYLKER (27 Aug.) heeft uit «hetgeen in den laatsten tijd omtrent de koloniën publiek is gemaakt» de kennis opgedaan, «dat *alle partijen*, *zonder uitzondering*, van 1819 af die verpligte diensten als onwettige misbruiken en knevelarij hebben beschouwd en veroordeeld; terwijl dit alleen oogluikend is toegelaten om den nood der schatkist, om deze niet door het verhoogen der bezoldigingen van de inlandsche regenten en hoofden te bezwaren». «Men heeft het wel eens doen voorkomen alsof de bevolking zelf aan die gedwongen diensten zeer gehecht zoude zijn, en dat afschaffing daarom toch geen doel zou treffen. Daartegenover staan intusschen ook ooggetuigen welke in anderen zin adviseren. In allen gevalle zou spreker ten minste niet vreezen, dat de bevolking voor het behoud van zulke afgedwongen slavendiensten op bevel en ten profijte van hare hoofden het zwaard zal trekken of daartegen in opstand

komen. Was die gehechtheid echter zoo groot als sommigen verzekeren, en gevoelde de gemeene man zich werkelijk zoo gelukkig onder dat stelsel van gedwongen diensten, dan zou de bevolking die ook naar hart en lust *vrijwillig* aan de hand kunnen houden.»

De heer VAN SWIETEN (28 Aug.) heeft vernomen, dat in Madioen de regent 100 man daags in heerendienst krijgt: men kan dus nagaan wat een som dit maakt over 't geheel. Het nut nu dat de hoofden van die diensten trekken is uiterst gering, sedert alleen landbouwers gebruikt mogen worden. «Vroeger, toen de diensten verrigt werden door de geheele mannelijke bevolking, riep men daarvoor op nijverheidspersonen; de hoofden bezigden toen goudsmeden, ijzersmeden, wagenmakers, kleermakers en timmerlieden voor de behoeften van hun huisgezin; toen was er nog voordeel voor hen uit te halen.» Spreker herinnert het feit, dat ergens een dienstplichtige bij een hoofd geen andere taak had dan op een gans te passen. «Dit geeft de eigenlijke maat aan». — Recht op deze diensten hebben de hoofden, die niet in land betaald worden, nooit gehad. «Heerendiensten komen tegenwoordig toe aan den staat die eigenaar van den grond is»; de hoofden zijn louter ambtenaren. «Het is nog niet lang geleden», laat hij onmiddellijk hierop volgen, «dat de keizer van Solo aan zijne hoofden de kemiets ontnam en daarvoor geld in plaats heeft gegeven.» — Evenmin zijn deze diensten een hulde die de bevolking gaarne bewijst en behorende tot de staatsie der hoofden; die staatsie «bestaat in pajong, tombak, siridoos en hunne wapens die hun nagedragen worden; maar dit wordt gedaan door hunne eigen dienaren, vertrouwde personen en dikwerf bloedverwanten.» — Spreker erkent wel dat de afschaffing der verplichte diensten aan de hoofden «niet geheel zal baten, zoolang het Gouvernement de diensten te zijnen eigen behoeve niet zal afschaffen»; maar «wanneer de Staat aan de hoofden voor hetgeen ze tot dusver genoten hebben,

ofschoon ze daarop geen aanspraak hadden, eene behoorlijke verhooging geeft in geld,» en hun geen dienstplichtigen meer verstrekt, dan zal het vorderen van diensten door de hoofden misbruik zijn en kan men dat straffen.

De heer van Stoetwegen (31 Aug.) acht het afschaffen van deze soort der heerendiensten zonder gelijktijdige afschaffing der overige «ondoelmatig», omdat de inlander, gelast, niet weet te onderscheiden of de dienst voor den staat of voor de hoofden wordt gevergd; «onvoorzigtig en onstaatkundig», omdat daardoor de hoofden, «aan luister en aanzien gehecht, zich in hunne privilegiën verkort, in hunne eigenliefde gekwetst, in hunnen hoogmoed gekrenkt, en in de oogen hunner minderen vernederd» moeten gevoelen. Hij is overtuigd dat wij «ons gezag in de koloniën niet meer door de kracht onzer bajonetten en door het prestige onzer magt alleen kunnen handhaven, maar ook vooral daardoor dat wij rekenen kunnen op den steun en de medewerking van die inlandsche hoofden, die een onbepaalden invloed blijven uitoefenen op de Javanen, en vooral ook door een wijs en regtvaardig beheer».

De heer Godefroi (31 Aug.) ontveinst niet dat bij hem neiging tot afschaffing der persoonlijke diensten en leveringen aan de hoofden bestaat, wanneer hij zich herinnert «hoe dikwerf, ook door conservatieve mannen, de instelling dezer verpligte diensten en leveringen is afgeschilderd als eene bron van groote misbruiken». «Van die neiging zou hij zich voorzeker niet laten terugbrengen» door de bedenkingen van den vorigen spreker tegen partieele afschaffing der heerendiensten. Hij is «met eene partieele afschaffing tevreden» wanneer hij «op dit oogenblik eene geheele wegneming van het kwaad niet kan verkrijgen».

De heer Rochussen (31 Aug.) gelooft (afgescheiden van zijn meening omtrent den wil van het reg regl.: zie blz. 411) dat «in allen gevalle partieele afschaffing van heerendiensten moet worden vermeden». Wil men echter partieele afschaf-

fing, dan worde niet begonnen met de diensten aan de hoofden. «Dit zou zeer onstaatkundig zijn. Die diensten zijn zoo bezwarend niet.»

De heer KEUCHENIUS (31 Aug.) is met de afschaffing der diensten aan de hoofden «in het algemeen ingenomen», ofschoon hij tevens meent dat afschaffing beginnen moet met de diensten aan den staat.

De heer VAN HEUKELOM (31 Aug.) houdt de diensten aan de hoofden voor «de ergste, omdat zij buiten alle contrôle vallen»; te eer moet met de afschaffing van deze soort begonnen worden, omdat zij «eenvoudig in het bijzondere belang van ambtenaren gepraesteerd worden. Of wil men eenig publiek belang zoeken in de diensten, dan kan het geen ander zijn dan het belang dat de Staat er bij zou hebben om, liever dan zijne ambtenaren behoorlijk te bezoldigen, hen te doen leven ten koste eener aan hen en aan hunne knevelarij overgelaten bevolking.»

De minister MIJER (31 Aug.) komt op tegen de beschouwing van «de inlandsche regenten» als «ambtenaren van het Gouvernement die in geen andere verhouding zouden staan tot de bevolking. Ambtenaren van het Gouvernement zijn ze, maar meer dan dit! want waar is, behalve de regenten, de ambtenaar aan wien gezegd wordt: uw zoon zal u opvolgen?.... De regent is ook opperpriester in zijn regentschap.» Wat heeft het gebaat dat RAFFLES «bij eene plegtige proclamatie, die overal op Java werd afgekondigd, de gedwongen diensten voor afgeschaft verklaarde»? Drie jaren later vonden wij ginds in dit opzicht «niets veranderd». Trouwens, de minister «begrijpt niet waarom» sedert eenigen tijd «men de regenten in een hoe langer zoo ongunstiger daglicht heeft geplaatst». «Men heeft het voorgesteld alsof zij, die de natuurlijke beschermers der inlanders moesten zijn, in effecte hunne verdrukkers waren.» Hij daarentegen herinnert zich, uit den tijd toen hij lid in den Raad van Indië was, «dat in de overgelegde con-

conduitestaten de ijver, de belangstelling en de goede diensten der meeste regenten hoogelijk werden geprezen». In het rapport van den heer van Rees heeft hij ook «niets aangetroffen tot versterking van de meening, dat die regenten inderdaad algemeen een zoo ongunstig oordeel zouden verdienen als in den laatsten tijd over hen is uitgesproken». Men mag daarbij niet vergeten, welke groote diensten de regenten ons bewezen gedurende den Javaschen oorlog en bij de invoering van het kultuurstelsel.

Wat de kwestie in het algemeen betreft, hij is «overtuigd dat er persoonlijke diensten zijn die nog niet kunnen worden afgeschaft», die «niet met een pennestreek zijn af te schaffen». Maar hij «kan niet voldoende berekenen», welke persoonlijke diensten aan de hoofden eigenlijk zullen overblijven, wanneer het ambtlijk landbezit, de gedwongen leveringen, en de gedwongen arbeid voor de woningen der hoofden, hebben opgehouden. Dat wordt onderzocht, ook «in welke mate zij, zonder de onderlinge verhouding tusschen de bevolking en de hoofden te schokken, kunnen blijven bestaan behoudens beginselen van regt en billijkheid en van eene goede en voorzigtige staatkunde».

Iets verder zegt hij: «Ik moet ronduit verklaren niet te kunnen berekenen, waarin die zware druk en die lasten zouden bestaan, die op de bevolking zouden rusten indien de overblijvende persoonlijke diensten behouden bleven».....

Eindelijk: «Wanneer men op den weg, dien men in de laatste jaren omtrent de regenten heeft betreden, voortging, zou ik veel liever zien dat men kwam tot afschaffing van den stand van regenten. Een regent die niets anders is dan bloot ambtenaar, wiens betrekking tot en verband met de bevolking men afsnijdt, kan niets anders zijn dan een volslagen nulliteit. Wanneer aan zulk een regent wordt toegelegd een tractement van *f* 1000 of *f* 1500 's maands, terwijl hij een adsistentresident naast zich heeft, zoo als in de bedoeling ligt, dan zou ik werke-

lijk niet weten wat die regent zou uitvoeren. Invloed op de bevolking zou hij niet hebben. Persoonlijke aan zijnen rang verbonden diensten mag men hem niet praesteren; hij mag ze niet aannemen, ook dan wanneer er niets anders in gelegen is dan een blijk van deferentie of hommage, van dat ontzag dat in elke Aziatische maatschappij tusschen de twee groote volksstanden bestaat.»

De heer VAN SWIETEN (31 Aug.) vraagt of er iets onstaatkundigs, en met herinnering aan de beraadslagingen over het reg regl., of er iets onedelmoedigs in gelegen kan zijn, de regenten en overige hoofden zoo ruim schadeloos te stellen voor de op te heffen diensten, als door den vorigen minister werd voorgedragen. Heeft hetgeen zij zullen derven niet veel minder waarde dan die vergoeding?

De heer THORBECKE (31 Aug.) «wil onder die leden geteld worden», die luidens het Eindverslag, «de leer, dat ons gezag zich slechts te bekommeren had om de gezindheid der hoofden» (enzv. zie blz. 445), met afschuw verwerpen. Hij «kan zelfs niet gelooven dat dergelijke leer nu nog ergens, bij welk bestuur ook, voorstanders zou vinden». «Maar daaruit volgt niet, dat wij de hoofden enkel te beschouwen hebben als ambtenaren en hen op gelijke lijn behooren te plaatsen met de Europesche ambtenaren, die, vergeleken met hen, vreemdelingen zijn.» Wanneer dus «de Minister beweert: de hoofden, ambtenaren van het Nederlandsch Gouvernement, zijn te gelijk iets anders dan ambtenaren van het Nederlandsch Gouvernement», dan vereenigt spreker zich met dat gevoelen, «zoover hij een gevoelen mag afleiden uit hetgeen hij tot dusver over de Indische maatschappij en over het bestuur in Indië kon vernemen.» Hij meent, «dat wij ons voor den beschavenden invloed, die zich van ons bestuur over de bevolking moet uitbreiden, van de hoofden wel mogen bedienen. De inlandsche maatschappij bestaat niet alleen uit hetgeen men noemt den kleinen man. In die maatschappij zijn de hoofden een hoofdbestanddeel, en om

op de lagere lagen te werken, behoeven wij de ondersteuning van dit nationaal element.»

«Zal nu die stelling der hoofden, voor ons onmisbaar, door afschaffing der gedwongen diensten schade lijden?» Aannemende dat wel degelijk onderscheid moet gemaakt worden tusschen gedwongen diensten en vrijwillige, — gedwongen diensten, vermeld op de gewestlijke staten van de diensten waartoe de dienstplichtigen worden opgeroepen, en alzoo verricht krachtens dwang, die eeniglijk rust op de van ons bestuur ontleende macbt, en vrijwillige diensten die vanouds aan de hoofden bewezen werden, gelijk de minister het uitdrukt «uit deferentie», — antwoordt hij neen. Met de vrijwillige behoort het bestuur zich niet in te laten.

Overigens gelooft spreker met den heer Keuchenius, dat «hervorming zou moeten aanvangen met ons zelven, om dan te komen tot de verschillende bestanddeelen der inlandsche maatschappij». Dat brengt hem wel niet zoo ver dat hij afschaffing der gedwongen diensten ook aan de hoofden thans niet zou verlangen; doch hij zou «het besluit daartoe gaarne in verband zien nemen met de gedachte aan eene algemeene hervorming der heerediensten.»

De heer de Brauw (1 Sept.) heeft «over de zaak gelezen en zich geinformeerd bij personen die zeer goed met de Indische zaken bekend zijn». Hij komt tot het resultaat, dat gedwongen diensten aan de hoofden «regtens niet bestaan». «Een regent heeft b. v. iets noodig; stel dat het dak van zijn huis wierd gerepareerd; dan geeft hij eenvoudig aan de districtshoofden te kennen dat hij dit wenscht, niets meer; en daarop komt de bevolking, wanneer die wensch tot hare kennis komt, uit eigen beweging en doet hetgeen de regent gezegd heeft te verlangen; maar middelen van dwang worden daar in den regel niet bij gebezigd; de bevolking verrigt gaarne voor den regent of het districtshoofd wat deze te kennen geeft hem aangenaam te zijn. Nu is daar wel een zekere dwang in, maar dat is een morele

dwang, even als een vader in zijn huisgezin uitoefent; wat hij te kennen geeft dat hij wenscht beijveren de kinderen zich te doen, dat is een dwang van liefde; in de Indische maatschappij zal het een dwang zijn, door ontzag, eerbied, misschien vrees, in het leven geroepen. Zoo ook wil de bevolking gaarne hunne regenten en hunne districtshoofden tot vriend houden, met hen bekend zijn of worden, op hoop van goede behandeling, uit ambitie, omdat er eene eer in gevonden wordt, en daarom verrigten zij vrijwillig die diensten.»

Dit hebben al zijn berichtgevers bevestigd, en zij voegden er bij: of men die diensten onvoorwaardelijk verbiedt of niet, «het helpt niets, en alles wat men ter vergoeding aan de hoofden daarvoor geeft zal *à pure perte* wezen; het gebeurt toch. De bevolking is in den tegenwoordigen toestand van beschaving, met hare tegenwoordige denkbeelden, er niet van terug te brengen. De resident laat de verordening bekend maken, en al de inlanders die dat hooren buigen zeer diep en vinden de verordening zeer goed. Maar de resident en de Europesche ambtenaren gaan weg, en nu vragen de inlanders onder elkander en aan hun dessa- of districtshoofd, of ze nu niet meer bij den regent mogen komen. Wel zeker, wordt hun geantwoord, vrijwillig moogt gij alles doen; en zoo doen zij het en zoo blijft de zaak gelijk zij was, met dit onderscheid dat er een of twee millioen voor zal worden uitgegeven zonder nut.»

Zijn er nu geen gedwongen diensten aan de hoofden, bedoelt men onder de gedwongen diensten die welke de bevolking «ongedwongen, uit vrije beweging, hoezeer daartoe uitgenoodigd, bewijst,» dan moet men ze ook niet onvoorwaardelijk verbieden; want het verbod «zou er op nederkomen dat men de bevolking moest beletten die diensten vrijwillig te bewijzen».

De heer van Heukelom (1 Sept.) merkt op de rede des ministers aan, dat al de inlandsche hoofden er geschetst

worden als regenten. «Intusschen bestaat er tusschen de regenten en de andere ambtenaren een onderscheid, dat de Kamer niet uit het oog moet verliezen. Over de regenten kan men in het algemeen niet zoo ongunstig denken als de Minister meent dat men er over denkt. Er zijn onder die regenten voorzeker bekwame en verlichte mannen. Maar als nu de Minister het ongunstig oordeel, dat, naar zijne voorstelling, door sommigen over de inlandsche ambtenaren wordt geveld, gispt, dan moet hij juist tot eene andere conclusie komen dan waartoe hij scheen te geraken. Een verlicht en bekwaam hoofd zal zeer goed begrijpen wat de Regering op het oog heeft, en het nut dat voor de inlandsche bevolking zal voortspruiten uit eene opheffing der heerediensten, en hij zal gaarne de billijkheid erkennen van het Gouvernement, dat hem in plaats van die gedwongen diensten eene geldelijke schadevergoeding geeft.» Spreker gelooft zelfs, «dat de Minister de bewijzen daarvan in handen heeft», «dat uit het onderzoek op Java ingesteld is gebleken, dat de regenten den maatregel, waartoe de G. G. is overgegaan, wel weten te waarderen en daarmede over het algemeen wel te vreden zijn». Spreker heeft dit «ook nog vernomen van een persoon die, pas van Java gekomen, in de gelegenheid is geweest te vernemen welken indruk die maatregel op Java gemaakt heeft».

«Er is eene andere reden waarom men kan aannemen, dat een verlicht en bekwaam regent zeer wel den maatregel op prijs zal weten te stellen.» Deze namelijk, dat de inlandsche vorsten op Java «hetzelfde gedaan hebben ten aanzien van hunne hofgrooten, wat de G. G. bij zijn besluit van 5 Jan. heeft willen doen ten opzigte van de Nederlandsche inlandsche ambtenaren». «De Sultan», zoo schreef men eenige maanden geleden aan spreker, «heeft aan zijne hofgrooten de *kemiets* ontnomen en hun daarvoor eene schadeloosstelling van *f* 400 per maand gegeven. Daarentegen heeft hij de landrente iets verhoogd, en ver-

klaart nu dat met die regeling alle partijen gebaat zijn. Want de hofgrooten hebben nu vaste tractementen waarop zij rekenen kunnen, en zij kunnen zich daarvoor vrijwillig volk aanschaffen. Het kost den Sultan geen geld, want hij krijgt door de heffing van de iets verhoogde landrente nog meer dan hij opoffert. En het is voor de bevolking eene wezenlijke weldaad, want zij kan nu haren tijd besteden aan de bearbeiding van de sawah's en het werk in de koffijtuinen, kortom aan de gewone beroepsbezigheden blijven.»

Spreker kan zich niet vereenigen met 's ministers voorstelling als ware het ambt van regent erflijk en daaraan het opperpriesterschap verbonden. Omtrent het eerste bevat het regeeringsreglement slechts «een vage belofte»; van een opperpriesterschap is in de instruktie voor de regenten geen spraak. Neen, de regenten «zijn ambtenaren der Nederlandsche Regering en niets meer. Zij regeren alleen krachtens aanstelling van het Nederlandsch gezag. Zij doen den eed van trouw en gehoorzaamheid aan het Nederlandsch gezag. Zij zijn sedert Daendels Nederlandsche ambtenaren. Zij waren vroeger, naar hetgeen kundige mannen beweren, ook niets anders dan ambtenaren, gelijk tegenwoordig de ondergeschikten van de vorsten in de vorstenlanden ook hunne ambtenaren zijn. De regenten zijn afzetbaar en verplaatsbaar. Dat nu met hen inderdaad ook zoo gehandeld wordt blijkt uit vele voorbeelden. Derhalve, dat erkennen van eene zekere qualificatie van volkshoofden wordt — en gelukkig — in de praktijk door het Gouvernement in Indië niet geëerbiedigd, en dat het tegendeel niet wenschelijk zou zijn, hebben niet alleen verklaard politieke mannen die eene liberale rigting op koloniaal gebied voorstaan, maar het is ook verklaard door een bekwaam resident, dien men thans pleegt te tellen onder de zoogenaamde oudgasten.» De heer Potter namelijk schreef in den aan de Eerste Kamer medegedeelden brief van 1852: «Zoolang de stelling

wordt aangekleefd, dat inlandsche ambtenaren niet alleen als zoodanig maar tevens als volkshoofden moeten worden aangemerkt, waarin ligt opgesloten dat zij, in laatstgemelde hoedanigheid en overeenkomstig de adat, de bevoegdheid bezitten om de bevolking te hunnen profijte te exploiteren, zoolang is de aan haar toegezegde bescherming niets anders dan eene ijdele belofte; terwijl daarvan, zooals de ondervinding trouwens reeds heeft geleerd, voor de laatste niets dan ellende, en voor het Gouvernement, welks welvaart geenen anderen grondslag heeft dan die van deszelfs onderdanen, niets anders dan teruggang in inkomsten te verwachten is».…

Men heeft gewaagd van *vrijwillige* diensten. Deze liggen buiten de kwestie. «De hoofden, de regenten voornamelijk, hebben tweeërlei soort van personen in hunne omgeving: de eene hier en daar genoemd *panakawans*, elders welligt met eene andere benaming aangeduid; zij zijn naastbestaanden of jongelieden van goeden huize, die in den dalem van den regent wonen, hem steeds vergezellen bij plegtige gelegenheden, zijn paijong en siridoos dragen, kleine diensten bewijzen en ook arbeiden op zijn kantoor, opleiding ontvangen om eenmaal zelven geschikt te zijn om tot ambtenaar te worden bevorderd. Het is de stoet, de staatsie, of hoe men het noemen wil, en die diensten worden vrijwillig bewezen. Niemand denkt er aan deze te verbieden.» Maar de kwestie loopt over een tweede soort, zijnde «gedwongen dienstpligtigen, die op den staat van heerediensptligtigen voorkomen en die door de dessabesturen geleverd worden; gedwongen dienstpligtigen die huiswerk verrigten, sawahs van den regent bewerken, zijn erf schoon houden, zijn paarden oppassen, gras snijden en dergelijke geringe diensten praesteren». Deze moeten afgeschaft, «omdat daarvan schromelijk misbruik wordt gemaakt», omdat zij «den tijd van de bevolking wegnemen, terwijl de inlander daaronder gebukt gaat».

De heer Kappeyne (1 Sept.) beschouwt mede de gedwongen diensten aan de hoofden «als de schadelijkste van alle». Tegen haar afschaffing kan hij niet toelaten *a* het bezwaar dat de hoofden, al verbieden wij het, die diensten toch zullen weten te vorderen; want «dan komt het argument hierop neder, dat van alle mystificatiën de grootste deze is dat het reg.regl. aan den G. G. beveelt den inlander te beschermen tegen willekeur van iedereen en vooral van zijne hoofden. Indien dat waar is, dat als aan de hoofden iets onder gestrenge straffen onvoorwaardelijk wordt verboden, zoodat wanneer zij daarvan afwijken de overtreding terstond kan geconstateerd worden, wij niettemin daaraan niets kunnen doen en de inlanders toch aan de afpersingen der hoofden zijn overgeleverd, wat beteekent dan ons gezag in Indië?» En spreker voegt er bij: «als wij knevelarij niet kunnen beletten, dan moeten wij het gedoogen misschien, maar althans niet deelen in de winsten die ze oplevert en op dien grond aan de hoofden de verhooging van bezoldiging onthouden, die wij erkennen te moeten geven in de veronderstelling dat zij den inlander geen gedwongen diensten onregtmatig afpersen». Evenmin *b.* de bedenking ontleend aan het bijzonder karakter van het regentsambt; want al zijn ze geen eigenlijke ambtenaren, waarom zou dat verhinderen hen te bezoldigen in geld alleen, in stede van «gedeeltelijk in geld en gedeeltelijk in inlanders»? Ook niet *c.* de weder opgeworpen meening, door Baud bij de debatten over het reg.regl. voorgestaan, dat afschaffing der diensten ten behoeve van het goevernement vooraf moet gaan; want die meenig rustte destijds op edelmoedigheid, en de edelmoedigheid wordt betracht wanneer men de hoofden uit 's lands kas schadeloos stelt.

De heer Keuchenius (1 Sept.) wijst op het verband tusschen zekere andere heerendiensten en die aan de hoofden. «Het is juist de onbeperkte magt die onder het cultuurstelsel over de werkkrachten der bevolking is uitgeoefend,

welke ook de ruimere beschikking der inlandsche hoofden over hare diensten heeft in de hand gewerkt.» Hij haalt het suikerkontrakt Pangka aan, waar vroeger 1458 man daags te werk gesteld werden. «Is het te verwonderen, dat de inlandsche hoofden in zoodanige heffingen» (ten behoeve van een partikulier) «gereede aanleiding namen om zich zelven geen minder regt toe te kennen? Zij immers hadden het gezag te vertegenwoordigen en moesten bovendien hunne waardigheid en hunnen stand tegenover hunne onderhoorigen ophouden.» «Die beschikking», zegt hij verder, «is trouwens zelden gecontroleerd en kan ook zeer moeijelijk gecontroleerd worden. Eene behoorlijke statistiek van de diensten waartoe de bevolking ten behoeve harer hoofden verpligt wordt, zal moeijelijk kunnen worden geleverd. De pogingen om zulk eene statistiek te verkrijgen, door mij aangewend, zijn vruchteloos geweest.» Afgaande op de 2000 man daags in Madioen (zie blz. 343), welke residentie «bij lang niet tot de grootste behoort», zou het totaal zeer spoedig tot 30000 man daags kunnen klimmen. «De vrijstelling van zulk een aanzienlijk getal menschen van verpligte diensten kan niet anders dan eene groote weldaad voor de bevolking en tevens zeer bevorderlijk zijn voor de particuliere industrie. Een groot gedeelte van die vrijvallende landen zal beschikbaar komen voor de Europesche nijverheid, en het gevolg daarvan moet zijn dat ook de dagloonen minder stijgen.»

De minister Mijer (3 Sept.) betuigt, in beginsel geen voorstander «van persoonlijke diensten» te zijn; maar hij heeft «hier slechts te doen met eene voorzigtige en eerlijke toepassing der wet», die geen «plotselinge afschaffing» wil. Hij herhaalt, uit de officieele bescheiden niet te kunnen berekenen welke diensten aan de hoofden, na de door hem voorgestelde traktementsverhoging, «door de Javanen als vrijwillig-persoonlijke of als heerediensten, zullen worden gepraesteerd». Hij is bereid de staten ter inzage over te leggen.

De onderscheiding tusschen regenten en andere hoofden doet z. i. hier weinig af. Ook de distriktshoofden zijn, behalve ambtenaren, volkshoofden: «zoo althans worden zij beschouwd in het reg.regl.».

Wat de regenten betreft, de heer VAN HEUKELOM heeft herinnerd dat zij niets anders dan ambtenaren waren reeds onder DAENDELS. De minister leest nu voor, hetgeen diens instruktie van 27 Sept. 1808 voor de regenten bepaalt. «In art. 16 worden geregeld de inkomsten der regenten, ook die uit apanages voortvloeijende; terwijl in art. 25 wordt gesproken van de staatsie en de huisselijke diensten. Daaruit blijkt o. a. dat de regenten van Samarang, Demak enz. tot hunne beschikking mogen hebben, behalve voor staatsie, tot oppassing van paarden, waterhalers, grassnijders, in de keuken, enzv. 170 man, waaronder ambachtslieden begrepen zijn. Voor de overige regenten wordt een minder aantal personen, doch tot dezelfde persoonlijke diensten, aangewezen.»

De toezegging bij het reg.regl. omtrent de erflijkheid der regenten «is absoluut; voldoen de zonen aan de eischen bij de wet gesteld, de Regering mag hen van de opvolging niet uitsluiten». Het opperpriesterschap moge in den eigenlijken zin niet bestaan, «in elke Aziatische maatschappij is het wereldlijk gezag schier zoo onafscheidelijk verbonden met het geestelijke, dat hij, die meende het een van het andere te kunnen scheiden, het wezen dier huishouding zou miskennen». Van daar art. 124 reg.regl. Hetgeen van de Vorstenlanden gezegd is komt niet overeen met de volgende verklaring van den heer HASSELMAN, gewezen resident aldaar: «In den Kraton worden de persoonlijke diensten van den vorst betaald; dat belet echter niet dat er behalve het betaalde personeel nog een aantal onbetaalde heerediensten en leverantiën gevorderd worden, waarin door den rijksbestierder wordt voorzien. Er wordt in de Vorstenlanden voor allerlei heerediensten en leverantiën

door de hoofden over de bevolking met vrij wat minder menagement beschikt dan in de gouvernements-residentiën.» In het algemeen, zegt de heer H., berusten de onbetaalde diensten aan de hoofden «op aloude gebruiken en gewoonten die bij hoofden en volk in merg en been zijn doorgedrongen».

Er is gesproken van de kracht van ons gezag. «Dat gezag,» antwoordt de minister, «is nooit sterker dan wanneer het op de vereenigde sympathie van bevolking en hoofden steunt. Dan kan het wonderen doen. Maar wanneer dat gezag zich niet van te voren verzekert van de mogelijkheid van de uitvoering der maatregelen, die voorgenomen worden met betrekking tot de inlandsche maatschappij, dan blijft nog altijd de vraag over of het wel zal gelukken.»

De heer Thorbecke (3) Sept.) drukt nader op het onderderscheid tusschen vrijwillige en gedwon en diensten, waaromtrent 's ministers mededeelingen onduidelijk bleven. Op de vraag: wat zijn de inlandsche hoofden anders dan Nederlandsche ambtenaren? zou hij antwoorden: «de hoofden zijn buitendien leden, eerste leden, van de inlandsche maatschappij».

De heer van Heukelom (3 Sept.) verwijst den minister, met diens beroep op de instruktie van 1808, naar hetgeen Daendels daarover schreef: «Ik heb vermeend de denkbeelden van een zeker onafhankelijk en eigenheerig bestuur over hunne onderhoorigheden, welke alsnog bij hen huisvesteden, te moeten wegnemen, om plaats te maken voor eene volkomen onderwerping aan het koninklijk bestuur». In verband daarmede heeft de maarschalk «wel niet alle diensten, door de bevolking aan de hoofden te praesteren, weggenomen», maar «zijn dan nu de diensten, welke nog door de hoofden van de bevolking gevorderd worden, diensten gepraesteerd krachtens gezag van het Nederlandsch Gouvernement; geen diensten die de hoofden vorderen *als* hoofden, maar wel die het Nederlandsch gezag vordert om ze te doen praesteren aan de hoofden».

Wat de Vorstenlanden betreft: tegenover het gevoelen van den heer HASSELMAN, «die sedert jaren Java verlaten heeft, mag wel overstaan het gezag van de mannen door den vorigen Minister te rade geroepen, eerst onlangs van Java gekomen en die thans daar weder werkzaam zijn».

Het denkbeeld, dat op Java het wereldlijk en het geestelijk gezag steeds vereenigd moet gedacht worden, zou leiden tot vernietiging van ons gezag, daar Mahomedanen geen ongeloovige als geestelijk hoofd erkennen mogen. De minister beschouwt dus «ons niet als den wettigen souverein op Java, maar als eene soort van compagnie die daar factorijen gevestigd heeft».

De heer ROCHUSSEN (3 Sept.) merkt op de autoriteitskwestie omtrent de Vorstenlanden aan, dat het niet aangaat getuigen tegen elkander op te roepen die in rigting verschillen, en dat de heer HASSELMAN «in dezen zeker onpartijdiger is» dan de bedoelde andere ambtenaren, «vermits hij de staatsdienst verlaten heeft».

De heer VAN DER LINDEN (3 Sept.) vraagt, of de ervaring van de vruchteloosheid van vroegere verbodswetten niet pleit tegen een nieuwe proef daarmede in zake der verplichte diensten.

De minister (3 Sept.) antwoordt den heer THORBECKE, dat «het in den tegenwoordigen toestand zeer moeijelijk is eene demarcatielijn te trekken» tusschen de verschillende soorten van diensten aan de hoofden; dat zal het gevolg kunnen zijn van het ingesteld onderzoek. Omtrent de gezindheid der hoofden leest hij nu uit het rapport van den heer VAN REES de woorden voor, op blz. 436 opgenomen.

De heer VAN NISPEN (7 Sept.) «betwijfelt zeer, of die diensten werkelijk zoo schadelijk zijn, en of het wel zaak zou zijn den band tusschen de bevolking en de hoofden door een verbod om diensten te vorderen te verbreken, en of naderhand, al wierd vergoeding gegeven en het verbod

om diensten te vorderen uitgevaardigd, die diensten toch niet zouden gepraesteerd worden».

2°. *Het al of niet wettige of voorbarige der handelingen van den Goeverneur Generaal en van het vorig bewind; de schorsing; en de vraag wat nu der wetgevende macht te doen staat.*

De heer KEUCHENIUS (30 Aug.) oordeelt, dat «de van hier afgezonden bevelen allezins den schijn hebben als of niet Indië is gedwongen om de wet te overtreden, maar als of men hier te lande pressie op de wetgevende magt, die ter beslissing geroepen was, heeft willen uitoefenen».

De heer VAN STOETWEGEN (31 Aug.) keurt de schorsing goed, omdat hij «de opportuniteit van den geschorsten maatregel betwist». Zie bij 1°.

De heer GODEFROI (31 Aug.) ziet geene tegenspraak tusschen de Indische brieven van 5 Jan. en 13 Maart. De ontevredenheid, waarop in den laatsten gewezen wordt, zal in Jan. van minder gewicht beschouwd zijn dan het overwegend belang der bevolking bij den maatregel.

In de schorsing vindt hij «inderdaad bezwaar». «Het geldt hier niet alleen de premature afkondiging van het besluit, maar ook de sterk geprononceerde voorbereiding van den maatregel», «door het overleg met de inlandsche hoofden tot regeling van hunne tractementen in verband met de afschaffing der persoonlijke diensten»; «dus bijna de *uitvoering*». «Doet men door dien terugtred de inlandsche hoofden niet hunne magt gevoelen en tevens onze vrees voor hunne ontevredenheid? En wordt dit niet alleen mogelijke, maar zeer waarschijnlijke gevolg niet nog bedenkelijker, wanneer zij nu zullen zien, dat met handhaving van de diensten en leveringen hun tractement verhoogd en hun daarbij, na al hetgeen gebeurd is, het uitzigt wordt geopend dat zij bij eventuele latere afschaffing van de persoonlijke diensten nog bovendien op schadevergoeding zullen kunnen aanspraak maken?» Spreker gelooft, «dat het van

het hoogste belang is ons *prestige* te bewaren tegenover de *hoofden*». Hij heeft verder «bezwaar met het oog op de bevolking. Aan deze is dan toch uitzigt gegeven op de afschaffing van een last.» «Als de bevolking weet dat het besluit tot afschaffing weder ingetrokken is, zal zij die intrekking aan hare hoofden wijten, die haar onder den druk van dien last willen laten en daarin ondersteund worden door de Nederlandsche Regering.»

«Het prestige van het opperbestuur en de Staten Generaal, hoe belangrijk ook op zich zelf, zoo daarop inbreuk is gemaakt, is voor Indië *minoris momenti.* Of en in welke mate het *fait accompli* in conflict komt met het regt van het opperstuur en van de vertegenwoordiging, daaraan zal door de hoofden en de bevolking wel niet gedacht worden.»

Daarenboven komt hem de door den minister voorgestane politiek uit een *financieel* oogpunt bedenklijk voor; want bij een altoos mogelijk latere afschaffing der persoonlijke diensten aan de hoofden zal «het geldelijk bezwaar nog oneindig drukkender worden». «Waarom (het krediet) niet in ieder geval beperkt tot de 13 ton die het Indisch bestuur oorspronkelijk heeft voorgesteld?» Spreker verzoekt omtrent een en ander inlichting en besluit met de opmerking, dat hij op het standpunt des ministers, die «voor de vernietiging van het *fait accompli* niet terugdeinst», het «oneindig verkieslijker zou geacht hebben de zaak geheel te laten *in statu quo* en ook van iedere tractementsverhooging af te zien, dan een voorstel te doen dat spreker voorkomt te hinken op twee gedachten en geen zuiveren toestand mede te brengen.»

De heer ROCHUSSEN (31 Aug.) acht omtrent het *fait accompli* opheldering nodig. Welke aanschrijving is aan den G. G. gezonden? Dat blijkt niet genoeg uit de stukken.

Doch de schorsing is in zijn oog «uitnemend». «Wat er ook zij van de quaestie van *prestige*, deze Kamer heeft dan toch ook zeker prestige te bewaren», dat «deerlijk geschonden zou worden» als men haar verplicht beschouwde

om een wet aan te nemen, alleen «omdat die reeds daar ginds praematuur is openbaar gemaakt en uitgevoerd».

«Heeft de G. G. eigenmagtig uitvoering gegeven aan een maatregel, die geen kracht had zonder door de wet te zijn vastgesteld, dan moet men zich daaraan niet storen. Men zou dan nu aan de hoofden moeten zeggen: gij zult verhooging van tractement genieten, en daarenboven zult gij, althans aanvankelijk, tot de zaak onderzocht en beslist zal zijn, in het genot blijven der persoonlijke diensten». Daarom blijft spr. wenschen «die quaestie volstrekt af te zonderen van de tractementsverhooging van *f* 1300000 voor de mindere ambtenaren», in 1862 voorgesteld, waaraan hij volgaarne zijn stem zal geven «omdat zij billijk is». Tegen de aanvraag van 7 ton meer heeft spr. «vooral bezwaar, omdat hij uit het antwoord op het Eindverslag meent gezien te hebben, dat wanneer uit het onderzoek blijken mogt dat afschaffing der diensten wenschelijk is, daarmede reeds zal worden aangevangen». «Mogt het onderzoek leiden tot het besluit om de diensten af te schaffen, dan moet er niet *f* 700000 meer aangevraagd worden, maar de latere verhooging 2 millioen meer bedragen». «Hiervoor zelfs zou spr. niet terugdeinzen wanneer het regtvaardig, billijk en noodig is».

De heer KEUCHENIUS (31 Aug.) herinnert dat volgens de debatten over de komptabiliteitwet «de natie» omtrent deze traktementsverhoging «moest beslissen». «Maar de natie heeft niet beslist. De Minister van Koloniën heeft beslist en de Minister heeft besluiten aan den Koning voorgesteld die naar Indië zijn gezonden en daar openbaar gemaakt.»

Spreker gelooft «dat deze maatregel ten eenen male in strijd is met art. 57 reg.regl.». «Wanneer men deze bepaling vergelijkt met een aantal andere bepalingen van het reg.regl. en raadpleegt al hetgeen omtrent de vaststelling daarvan is voorafgegaan, dan komt men tot de overtuiging, dat het de bedoeling van den wetgever is geweest

dat niet de Minister, maar de G. G., en *uitsluitend* deze, zou beslissen omtrent de heerediensten en de regelingen die daarvan het gevolg zouden zijn.» Desniettemin is de vorige minister tot den maatregel overgegaan, zelfs «zonder dat ooit het Indisch bestuur daaromtrent van advies gediend heeft». «Mij althans», zegt spreker, «is van zoodanig advies niets bekend, en uit de stukken betreffende de begrooting heb ik het regt om af te leiden dat het ook niet is ingekomen. Het is mogelijk dat in enkele adviezen van den Raad van N. I. ter loops gewezen is op de noodzakelijkheid of wenschelijkheid van de afschaffing van de gedwongen diensten der bevolking ten behoeve van hare hoofden, maar voor zoover ik weet is dat onderwerp nooit tot een bepaald punt van overweging gemaakt».

Over de handelwijze van den tegenwoordigen minister wil spreker hem «niet te hard vallen». «Het is toch zeer moeijelijk om, bij het gemis van al de stukken die ons een volledig inzigt zouden kunnen geven omtrent den toestand van Indië, te bepalen wat de rust van N. I. en de openbare orde op het oogenblik toen hij aan het bewind kwam vorderde. Het is zeker dat de Minister bij zijne optreding niet alleen letten moest op al hetgeen omtrent de rust op Java hier en daar was medegedeeld, maar dat hij ook de voorspellingen die zeer bekwame en zeer geloofwaardige menschen gedaan hadden niet mogt voorbijzien. De Minister heeft zich bovendien rekenschap behooren te geven van den indruk, dien de intrekking van de cultuurwet in N. I. zou te weeg brengen en van de agitatie die de teleurgestelde verwachting daaromtrent aldaar zou kunnen verwekken.» Evenwel kan spr. zich met de schorsing «niet vereenigen». «Nu de Minister eenmaal stond voor een *fait accompli*, had hij, berustende in hetgeen zijn voorganger, misschien voorbarig, had gedaan, intusschen den maatregel behooren te handhaven. Dit zoude meer gestrookt hebben met de waardigheid der Regering, omdat het toch een zeer ver-

keerden indruk moet maken èn bij de inlandsche bevolking èn bij de hoofden, dat een maatregel, die voor eenige maanden door het opperbestuur in het belang der bevolking noodig werd geacht, eenige maanden later door datzelfde opperbestuur wordt herroepen.» «Te meer bedenking» heeft spr. tegen de schorsing, omdat daarmede «gepaard moet gaan eene vermindering van de tractementen van de regenten en districtshoofden, waarop hun nu eenmaal tot compensatie van de diensten, het uitzigt geopend was». Ook dient men in 't oog te houden, dat het toekennen van mindere traktementen dan die, door den kommissaris der Indische regeering in overleg met de belanghebbenden vastgesteld, en het gelijktijdig niet-afschaffen der persoonlijke diensten, «zoo veel zou zijn als de uitdrukkelijke erkenning door de Regering zelve van het *regt* der inlandsche hoofden om over de bevolking naar willekeur te beschikken: een regt dat tot hiertoe door velen nog als twijfelachtig beschouwd, in geen geval behoorlijk omschreven is». Dus zal, gelijk de heer GODEFROI aanmerkte, bij latere afschaffing weder een verhoging der traktementen moeten plaats hebben; en deze zal te aanzienlijker worden omdat, als het vorderen van diensten thans opnieuw aan de hoofden vergund wordt, zij vermoedelijk «in dubbele mate van zulke vrijheid gebruik zullen maken».

Nu durft spr. den minister niet aanraden, de schorsing «reeds dadelijk» op te heffen; door zulke «weifelmoedigheid wordt bezwaarlijk de eerbied voor het gezag van Nederland in Indië bevorderd». Maar hij «acht het der Nederlandsche Regering waardig, dat, waar zij meent in het belang der openbare rust en orde te moeten terugkomen op eenen maatregel, dien zij evenwel van hoog belang beschouwt voor de inlandsche bevolking, zij allereerst toone alleen het belang van die bevolking, en niet dat van de Nederlandsche schatkist, op den voorgrond te stellen. Daarom zou hij wenschen, dat de M. v. K. er toe kon overgaan om

de som, door zijnen voorganger op de begrooting uitgetrokken, weder op de begrooting terug te brengen.» En dan geeft hij tevens aan de kamer in overweging, te «doen blijken van haren wensch dat tot de (langzame) afschaffing der heerediensten» in het algemeen, dus ook van die ten behoeve van den staat, «worde overgegaan», «maar dat al hetgeen daartoe noodig is door den Gouverneur Generaal, na behoorlijk onderzoek, worde verordend».

Hij stelt derhalve een motie van orde voor, (zie zijn tweede rede van 31 Aug.,) waardoor de kamer zou verklaren «van oordeel» te zijn, «dat vermindering en eindelijke afschaffing der heerediensten aan den G. G. behoort te worden overgelaten».

De heer VAN HEUKELOM (31 Aug.) meent dat de vorige spreker te ver gaat in zijn betoog, omtrent de wettige bevoegdheid van den G. G. om te «handelen zonder bevel of tegen het bevel van het opperbestuur». Intusschen blijkt uit de gewisselde stukken niet dat «van hier uit besluiten zijn uitgegaan». Spreker «gelooft dat van hier is gezonden een magtiging van den G. G.». Het besluit is in Indië genomen «de Raad van Indië gehoord». Het kan door het opperbestuur zijn beoordeeld, vóór of na de afkondiging, — dat is hem onbekend.

De schorsing beschouwt spr. als «eene reactie, waartegen de Kamer zich stellig behoort te verklaren». Een enkele zinsnede in den Indischen brief van 13 Maart mocht geen aanleiding geven «om van twijfel en onzekerheid te spreken», nadat de afkondiging der ordonnantie en de daarover geschreven brief van 3 Jan. «het stellige bewijs» leverden der ingenomenheid van het Indisch bestuur met den maatregel; een ingenomenheid, te meer beteekenend naarmate men, gelijk de minister, sterker drukt op de onbevoegdheid.

Hij stelt een motie van orde voor, waardoor de kamer zou verklaren, «kennis genomen hebbende van de mededeelingen van den Minister van Koloniën», «van oordeel»

te zijn, «dat in 's lands belang de uitvoering van het besluit van den G. G. van N. I. van 5 Jan. 1866, ook wat betreft het verbod tegen het vorderen van gedwongen diensten door ambtenaren en hoofden, raadzaam is».

De minister Mijer (31 Aug.) herinnert de verklaring van zijn voorganger van 9 Mei, die overeenstemt met het gemelde in de M. v. B., dat de daad van den G. G. niet goedgekeurd, maar daarin door den Koning slechts berust is. Hij voegt er nu bij de opheldering van den G. G., medegedeeld op blz. 435.

Wat de schorsing en de motiën betreft, hij acht het onbillijk, als een minister «eene daad niet op zijne verantwoording kan nemen, pressie op hem uit te oefenen en te zeggen: gij zult». De schorsing beoogt onderzoek. In elk geval behoort de uitkomst van het onderzoek afgewacht. Het is zelfs «mogelijk, dat indien de zaak in Indië wordt bezien in het licht, waarin hij zich die heeft voorgesteld, men daar tot eene andere conclusie zal komen».

Hij stelt 7 ton méér voor dan de 13 van 1862, onder andere «omdat de regenten aanspraak hebben op de tractementsverhooging. Het uitzigt daarop is reeds aan vele regenten gegeven. De ondergeschikte hoofden hooger te bezoldigen en de regenten daarvan uit te sluiten, kan eene oorzaak worden van ontevredenheid voor de hoofden der aristokratie op Java; en daartoe wil hij niet medewerken.»

De heer Thorbecke (31 Aug.) verlangt niet dat de minister afzie van nader onderzoek, wil hem daaromtrent geen regel voorschrijven. Doch spr. wenscht de afschaffing der gedwongen diensten aan de hoofden in verband gebracht met «eene algemene bevrijding» door afkoopbaarstelling. In dien zin stelt hij een motie voor, waarin, na de op blz. 412 vermelde woorden, verklaard wordt: «dat ook alle gedwongen diensten aan de hoofden behooren op te houden».

De heer DE BRAUW (1 Sept.) acht het door den minister voorgenomen onderzoek nodig.

De heer VAN HEUKELOM (1 Sept.) geenszins. Alles is behoorlijk onderzocht. Alleen de minister «schijnt in de war te zijn met de geheele voorstelling van de zaak», zoo als men die schriftlijk en mondeling van hem verneemt.

Voor den heer KEUCHENIUS ligt over de gansche zaak nog een sluijer. Hij leest uit de M. v. B., dat in Juni 1865 «van het Ministerie van Koloniën is uitgegaan een onvoorwaardelijk verbod. Intusschen is dat onvoorwaardelijk verbod — hetwelk reeds, wanneer het met de laatste mail van Junij naar Indië ware gezonden, in het begin van Aug. had kunnen zijn aangekomen — eerst den 5 Jan. 1866 openbaar gemaakt en afgekondigd.» Waarom niet, gelijk in den regel als de Raad van Indië geen bedenking heeft, onmiddellijk? Waarom minstens vier maanden gedraald? «Is na de ontvangst (van den last) in Indië eenige briefwisseling nog noodig geweest, hetzij met den Minister van Koloniën, hetzij met de autoriteiten in Indië?» «Dit mogen wij trouwens vaststellen», dat de G. G. voldoenden tijd gehad heeft om, indien bij hem of bij den Raad tegen het onvoorwaardelijk verbod bedenkingen bestonden, «daarover aan de Nederlandsche Regering te schrijven en haar tot het wijzigen harer maatregelen te bewegen».

«En nu met betrekking tot de vaststelling der bezoldiging van de hoofden.» Spreker kan niet geloven dat de G. G. daartoe geheel ongeautoriseerd zou zijn overgegaan. Dit ware volgens art. 38 reg.regl. strafbaar. Spreker vraagt inlichting. Of de G. G. of de vorige minister heeft tegen de wet gehandeld; geen van beiden mocht ter zake «zoodanige bepaalde bevelen geven als de wetgevende magt zouden kunnen binden».

«Nu wordt wel beweerd», dat die minister geen bepaalde bevelen heeft gezonden en zelfs het besluit van 5 Jan. heeft afgekeurd; maar spreker «twijfelt toch eeniger-

mate aan de opregtheid van die afkeuring. Wie eenigzins bekend is met den gang der dienst, weet dat eene officieele correspondentie ligt kan worden aangevuld door eene niet-officieele correspondentie; en zoude het ook hier niet mogelijk zijn geweest, dat, toen de beslissingen van den Koning aan den G. G. werden medegedeeld, te gelijker tijd zulke wenken gegeven of minstens zoodanige bewoordingen gebezigd zijn, dat de G. G. geregtigd was tot den twijfel, of de M. v. K. niet eene dadelijke afkondiging en gedeeltelijke uitvoering verlangd had?»

De heer ROCHUSSEN (1 Sept.) ziet geen reaktie, waar slechts onderzocht wordt. Hij dringt nader aan op het terugbrengen der som tot de 13 ton, in 1862 als maximum gesteld. Het verhogen der traktementen van de regenten is bij het stelsel van schorsing «niet consequent en niet noodig». «De lagere hoofden zijn allerschraalst, veel te min bezoldigd; maar de regenten worden goed betaald en in verhouding tot de Europesche ambtenaren hier en daar zelfs te hoog, vooral nu deze laatsten de cultuurpercenten verliezen.»

De heer KAPPEYNE (1 Sept.) gelooft dat de minister, «hoewel zeer ter goeder trouw, gehandeld heeft tegen den waren zin en de bedoeling van de wet». Spreker zet het geval aldus uiteen: «Er is door den G. G. v. N. I. eene koloniale verordening uitgevaardigd, geheel vallende in de termen van art. 20 reg.regl.; een besluit genomen volgens de voorschriften van dat regl. en volgens de bevelen des Konings. Beweert de Minister dat de G. G. zijne bevoegdis te buiten gegaan, dan had hij die verordening moeten vernietigen. Door integendeel slechts de schorsing der uitvoering van die verordening bij Koninklijk besluit uit te lokken, erkent hij de wettigheid der verordening in beginsel; want men kan alleen de uitvoering schorsen van datgeen waarvan men in beginsel de regtsgeldigheid aanneemt. Wij staan dus hier voor de vraag: kan eene wettig door den G. G.

genomen verordening door een Koninklijk besluit tijdelijk worden ter zijde gesteld? Kan zoodanige verordening tijdelijk hare verbindende kracht verliezen? Nu zegt het reg.regl. uitdrukkelijk, dat alle verordeningen van den G. G., wanneer ze door den Koning in bepaalde gevallen niet bekrachtigd of afgekeurd zijn, of wanneer het onderwerp in Nederland is geregeld, niettemin hare verbindende kracht in N. I. behouden tot dat hare intrekking door den G. G. is afgekondigd. Zoolang dus de intrekking der verordening niet is afgekondigd, moet zij in Indië worden uitgevoerd; het reg.regl. laat geene keuze. Ik behoef den Minister niet te herinneren dat zoodanige intrekking geenszins afhangt van een G. G. alleen. Volgens de bepalingen van het reg.regl. moet de G. G., dergelijke verordeningen willende intrekken, daarover in overleg treden met den Raad van Indië en met dezen in overeenstemming zijn. Is dit laatste niet het geval, dan eerst moet de beslissing des Konings worden ingeroepen. In het algemeen komt het mij dus voor, dat zelfs de Koning den G. G. niet kan bevelen om in te trekken; want vermogt de Koning zulks en tevens aan den Raad van Indië te zeggen: gij moet toestemmen, ook gij moet van den G. G. verschillen, dan kan hij van het reg.regl. maken eene mystificatie; dan kan de Koning den G. G. en den R. v. I. maken tot ambtenaren van ambtenaren, en op dat standpunt zijn zij door het reg. regl. ten aanzien van verordeningen althans niet geplaatst. — Ja, ik kan nog verder gaan. Al kon in het algemeen de intrekking eener verordening worden bevolen, dan zou zulks toch alleen kunnen geschieden volgens de straks aangehaalde bepaling, als het onderwerp inmiddels in Nederland ware geregeld. Is dat nu geschied door het bedoelde Koninklijk besluit? Neen, het regelt niets. Zegt het dan dat de verordening zal vervallen? Ook niet. Evenmin dat de diensten zullen voortduren; maar eigenlijk dat de zaak gelaten wordt gelijk zij feitelijk was, terwijl in beginsel evenwel de gedwongen dien-

sten aan de hoofden zijn en blijven afgeschaft. — Maar bovendien, zal hier kunnen worden geregeld, dan moet de regeling betreffen een onderwerp waarvan het reg.regl. de regeling aan den Koning opdraagt. Zulks is noch het geval in de zaak der heerediensten, daar art. 57 alleen spreekt van den G. G., noch ten opzigte der verhooging der tractementen; beide zaken zijn uitsluitend opgedragen aan den G. G. Dus het Koninklijk besluit tot schorsing der uitvoering is een onwettig, onverbindbaar besluit, waaraan men zich te regt in Indië niet zal behoeven te storen; zoolang de verordening niet is ingetrokken, moet zij, het reg.regl. spreekt stellig, effect hebben.»

Behalve dezen «regtsgrond» voert spreker tegen de schorsing aan, dat ze eigenlijk slechts uit «angstvallige vrees», om de verantwoordelijkheid des ministers te redden, een hervorming aanrandt «die intrinsiek goed is, en tegenover wier schorsing in allen gevalle dezelfde, zoo niet grooter bezwaren pleiten als tegen de uitvoering».

Immers aan de bevolking is een «toezegging gedaan». Wordt deze niet vervuld, en krijgen de hoofden toch verhoging van traktement, dan «doen wij het gevaarlijkste wat wij doen kunnen; wij brengen door onze weifeling de hoofden in haat en minachting bij de bevolking. De bevolking kent onze becijfering niet. Zij weet alleen dat de hoofden meer geld krijgen en zij toch, in strijd met onze belofte, de heerediensten moet blijven praesteren.» Zij moet daarin afpersing zien van den kant harer hoofden en onmacht van ons gezag.

«De Kamer zal handelen volgens de regelen eener wijze en omzigtige staatkunde en te gelijk een bewijs geven van liefde voor de regtvaardigheid, door alsnog», de motie van Heukelom aannemend, «den Minister den steun te geven dien hij niet aan zich zelven heeft kunnen ontleenen, door hem van de verantwoordelijkheid voor den edelen maatregel, door zijn voorganger genomen, te ontlasten en die met volle overtuiging te nemen op zich.»

De heer Godefroi (1 Sept.) meent dat «het bezwaar, door den vorigen spreker aan art. 26 reg.regl. ontleend, de zeer ernstige en aandachtige overweging van den Minister verdient». Hij begrijpt trouwens niet, na hetgeen de minister laatstlijk aanvoerde tegen de afschaffing der persoonlijke diensten (zie bij 1°), wat «die schorsing, dat nader onderzoek, die nieuwe raadpleging van het Indisch bestuur beteekenen». «De natuurlijke consequentie van zulk eene opinie had moeten zijn intrekking, vernietiging van het besluit van den G. G.» Wat de motie van den heer Keuchenius betreft, van «eene exclusive bevoegdheid» van den G. G. kan bij art. 57 reg.regl. geen sprake zijn bij het bestaan van art. 59 al. 3 der Grondwet en van art. 20 reg.regl.

De heer Keuchenius (1 Sept.) is van oordeel dat art. 26 reg.regl. «niet geheel en al slaat op het geval waarvan thans sprake is». Het «spreekt van verordeningen vastgesteld door den G. G. met het oog op de artt. 21, 23 en 24, en dat zijn juist zoodanige verordeningen die door den G. G. in dringende omstandigheden genomen zijn, in strijd met zijne bevoegdheid omtrent onderwerpen ten aanzien waarvan de Koning en de wetgevende magt behoort te beslissen. Zoodanige verordeningen zijn natuurlijk onderworpen aan de nadere goedkeuring of bekrachtiging van den Koning of de wetgevende magt; het spreekt van zelf dat, wanneer die bekrachtiging niet volgt, de G. G. tot intrekking daarvan behoort over te gaan, doch zoolang zulks nog geen plaats gehad heeft, de verordeningen, eenmaal door den G. G. uitgevaardigd, voorloopig van kracht blijven. Hier staan wij voor verordeningen, die wel is waar door den G. G. zijn vastgesteld, maar op last van den Koning en in overeenstemming met de daaromtrent van den Minister van Koloniën ontvangen bevelen.» Natuurlijk zal de schorsing eerst werken als bij eene nadere ordonnantie de vorige op dit punt wordt buiten werking gesteld. De

bevoegdheid echter van het opperbestuur «tot schorsing of intrekking kan niet in twijfel getrokken worden».

Het heeft «onmogelijk in zijne bedoeling kunnen liggen 's Konings magt en de bevoegdheid der wetgevende magt, bij de Grondwet verzekerd, bij eene enkele motie te doen vernietigen». «Hij wenscht, «met eerbiediging dier magt en bevoegdheid, alleen de *regelingen*, die met eene vermindering en afschaffing der heerediensten in verband staan, aan den G.. G. te zien overgelaten». Zijn motie «bedoelt ook geenszins» den minister «de gelegenheid te onthouden tot het instellen van het onderzoek dat door hem wordt noodig geacht, veel minder het tijdstip te bepalen waarop tot de herroeping van den last tot schorsing zal worden overgegaan.» Maar hij acht die herroeping «wenschelijk», en evenzeer dat de kamer daartoe aanspore. Vorm en tijd kieze de minister.

De heer Geertsema (1 Sept.) pleit den vorigen minister vrij van de beschuldiging, als ware het besluit tot afschaffing der diensten aan de hoofden genomen zonder behoorlijk onderzoek. Die minister was, uit de herhaalde officieele briefwisseling over de inlandsche bezoldigingen en over de kultuurwet, «volkomen bekend met de meening der Indische autoriteiten». In alle geval werd het besluit door het Indische bestuur warm toegejuicht en bij de voorbereidende regelingen geenerlei bezwaar ontmoet. Waartoe dan nader onderzoek? Zal de minister nu «gaan informeren bij hen aan wie de gedwongen diensten worden ontnomen, of zij, met het oog op de wijze waarop zij zich van de diensten hunner onderhoorigen wisten te bedienen, wel volkomen en ten hun algeheel genoegen door de verhoogde bezoldiging, hun door het Rijk toe te kennen, schadeloos worden gesteld voor 't verlies dat zij zullen lijden? Zal de Minister in zoodanige verklaring van de tegenpartij genoegzamen grond vinden om van de niet twijfelachtige meening van de hooggeplaatste ambtenaren in Indië af te wijken?» Spreker gelooft trouwens

niet, dat behoefte aan onderzoek de ware reden is der schorsing. De M. v. B. van 26 Juli moge in dien geest gesteld zijn, het Antwoord van 24 Aug. op het Eindverslag getuigt van bezwaren die de minister had «*om het beginsel*». «De Minister is in beginsel tegen de opheffing der heerediensten!» Daarom geen onschuldige motie, maar een motie «waardoor men zal kunnen verkrijgen dat de belofte, den Javaan gedaan, getrouw worde nageleefd». Daarom de motie VAN HEUKELOM.

De heer DULLERT (1 Sept.) beweert, dat de G. G., geen bepaalden last ontvangend om met de afkondiging van het verbod te wachten totdat de begrooting zou zijn vastgesteld, en evenmin als de Raad van Indië bedenking hebbende, «verpligt was tot de afkondiging over te gaan». Hij wraakt de door den minister MIJER in de M. v. B. gebezigde uitdrukking «ongeautoriseerde afkondiging» als «te sterk». «In de gegeven omstandigheden» heeft de G. G. «niet anders kunnen handelen». «Zijne handeling is misschien, als men het zoeken wil, niet zeer voorzigtig geweest; hij heeft welligt de zaak niet genoeg gewikt en gewogen; maar een verwijt dat hij een of ander voorschrift zou hebben voorbijgezien of meer zou hebben gedaan dan waartoe hij bevoegd was, zal men vergeefs zoeken te regtvaardigen.» Trouwens, al ware het stuk niet afgekondigd vóór het onderzoek, «dan zou de zaak toch door de voorbereiding zulk eene publiciteit hebben verkregen, dat zij nog meer algemeen bekend ware geworden dan door eene eenvoudige afkondiging. De reis van de heeren VAN REES en SCHIFF door Java zal wel het beste middel zijn geweest om aan het stuk in elken hoek van Java volledige bekendheid te geven». (*)

De minister (1 Sept.) deelt hierop uit de ministerieele brieven van 16 Juni en 24 Okt. 1865 mede hetgeen wij

(*) Spreker zegt nog iets van art. 38 reg.regl. dat wij overslaan, als blijkbaar een vergissing. Hij sprak van l^r. *a*, terwijl gedoeld was op l^r. *e*.

op blz. 433 en 434 aanteekenden, en voegt er bij: « Als ik dat nu in verband breng met hetgeen mijn geachte ambtsvoorganger in de Staten Generaal daarover heeft gezegd, dan geloof ik dat die Minister, die zeer zeker de beste uitlegger van zijne eigen woorden en bedoelingen is, te goeder trouw gemeend heeft dat de G. G. wel alles zou voorbereiden wat de uitvoering van 's Konings bevelen zou kunnen waarborgen, maar dat hij daarmede niet heeft bedoeld de onverwijlde afkondiging der Koninklijke bevelen in Indië. Maar hoezeer de Minister van die meening geweest zij, ook de G. G. kan te goeder trouw geoordeeld hebben, dat hij, nu de Koning beslist had, handelen mogt. zoo als hij gedaan heeft. » Spreker verwijst naar den brief van den G. G. van 3 Juni 1866 (zie blz. 433).

Voorts merkt hij aan, dat «gedurende het bestuur» van zijn voorganger de «semi-officieele correspondentie niet meer bestond». Bovendien: «nooit en in geen geval mag in de verste verte worden getwijfeld aan de volkomene opregtheid der bedoelingen van den man, die, in welken vorm ook, schrijft, hetzij officieel, hetzij semi-officieel» (*).

In de volgende zitting (3 Sept.) wordt het debat geopend door den heer ANDREAE, die zich verklaart voor de motie THORBECKE, omdat zij de tijdsbepaling aan de regeering overlaat. Hij ziet in de schorsing geen reaktie. Ware de begrooting van den vorigen minister in diskussie gekomen en afgestemd, de nu geschorste maatregel had evenmin voortgang kunnen hebben.

De minister MIJER preciseert nu nader den stand der zaak. «De maatregel van hier uitgegaan is geen besluit des Konings, maar eene aanschrijving, op magtiging des Konings gedaan, om te schorsen.» «Er is nu slechts quaestie van beraad.» «Omdat ik gemoedelijke, gewigtige bezwaren had tegen eene onvoorwaardelijke, blinde uit-

(*) Potztausend!

voering van een daartoe betrekkelijken maatregel van mijnen voorganger, heb ik dien geschorst.» Naar aanleiding van het betoog van den heer KAPPEYNE vervolgt hij: «Was ik daartoe onbevoegd? Ik kan het niet toegeven. Ik ben niet verpligt te doen hetgeen ik niet ter mijner verantwoording wil nemen. Ware de afgekondigde maatregel reeds in uitvoering, er zou welligt van art. 26 reg.regl. sprake kunnen zijn. Maar nu niet.» — Zijn bezwaren zijn geweest de Indische brief van 13 Maart, en het in zijn oog «al te absolute» van 't verbod in kwestie, «in verband met vragen, die hij niet bij het Ministerie van Koloniën kon opgelost vinden, waaronder die, welke gedwongen diensten men bepaald bedoelde nà de aanneming der begrooting». Door de schorsing is voorts het «regt van veto» der kamers «ongeschonden bewaard». Er was wel een belofte gedaan, maar behoudens de goedvinding der wetgevende macht. Het komt er op aan te overwegen, of de belofte «onvoorwaardelijk, op den gestelden tijd, met de middelen waarover men kan beschikken, kan worden vervuld». Hij verzoekt «dat alles te mogen overwegen». Den dwang, door de motie VAN HEUKELOM beoogd, acht hij «door niets gejustificeerd»; hij «zou zeggen dat zij onbillijk is».

De heer THORBECKE kan zich met de motie VAN HEUKELOM, ofschoon het beginsel voorstaande, niet vereenigen om «drieërlei reden». *a.* «De motie wil de Kamer laten verklaren, dat een Koninklijk bevel tot schorsing van de uitvoering eener verordening van den G. G. niet moet worden nageleefd.» Zoo iets acht hij constitutioneel onmogelijk». «De motie treft regtstreeks de uitvoering van eene verordening van den G. G., ieder oogenblik van de magt des Konings afhankelijk, en dus iets dat geheel en al op het gebied van de uitvoerende magt ligt. Kunnen wij daarin treden, daartusschen komen?» *b.* De motie is niet doeltreffend. Het is «ondenkbaar dat eenig Minister aan die motie gevolg geve». *c.* «Wij kunnen afkeuren dat de Minister meende een

Koninklijk bevel tot schorsing te moeten uitlokken, maar zouden wij een afkeurend besluit zonder onregtvaardigheid jegens den Minister kunnen nemen? Wij kunnen gelooven dat de Minister geene schorsing behoefde, dat de zaak genoegzaam onderzocht en klaar is, en de maatregel rijp om van 1 Jan. 1867 af ten uitvoer te worden gelegd; maar indien de Minister zegt: voor mij is de zaak niet genoeg geïnstrueerd, kunnen wij dan verklaren: neen, gij hebt geen onderzoek meer noodig?» — «Hebben wij hier te doen met eene wet, waartoe wij zelven hebben medegewerkt? Neen, wij hebben te doen met een besluit binnen den kring der uitvoerende magt, die aan den Koning is opgedragen.» «Het onregt, dat wij zouden plegen wanneer wij aan den Minister, onverschillig of wij hem vertrouwen dan niet, wilden beletten uitstel te nemen, is in mijn oog zoo groot, dat ik, die langer op deze banken dan aan gindsche tafel zat, vrijmoedig moet verklaren: van den dag af, waarop zoo iets zou kunnen gebeuren, ware het met de zelfstandigheid van het Bestuur gedaan.»

De heer Godefroi bespeurt in de laatste rede des ministers een andere houding dan toen diens bezwaren het beginsel van den geschorsten maatregel troffen. Aannemende echter dat er geen strijd is, dat de minister dus in een termijn van beraad verkeert, dan meent spr. toch ook te mogen aannemen «dat het resultaat van dat beraad *kan* zijn intrekking van het verbod om gedwongen diensten te vorderen». En zoo komt spreker terug tot de vraag, of «na al het gebeurde intrekking van het verbod mogelijk is». De minister «moet geacht worden de kracht en den invloed van het *fait accompli* te ontkennen; hij zou anders den maatregel niet hebben geschorst». Spr. heeft reeds een tegenovergesteld gevoelen geuit en volhardt. «Het onvoorwaardelijk verbod is afgekondigd. Wat beteekent die afkondiging? Geen uitvoering, zegt de Minister. Maar het is dan toch eene openbare verklaring, door den G. G.,

met magtiging des Konings, aan de bevolking van Java gedaan, dat met 1 Jan. 1867 gedwongen persoonlijke diensten door de hoofden van haar niet meer zullen kunnen worden gevorderd». Intrekking van het verbod zou zijn schending van die belofte.

«Bij de discussiën op koloniaal gebied wordt herhaaldelijk gesproken van de noodzakelijke handhaving van ons *prestige*. Maar wat moet er bij mogelijke intrekking worden van ons prestige tegenover de bevolking, jegens wie wij eene gedane toezegging niet nakomen; tegenover de hoofden, aan wie wij de zwakheid van ons gezag toonen? Daarenboven geldt het hier in een meer algemeenen zin een gewigtig beginsel: het beginsel van solidariteit tusschen opvolgende Regeringen. Wierd dat beginsel niet in acht genomen, men zou geraken in een bajert van verwarring, in ons land vooral, waarvan men welligt niet zonder grond zou kunnen zeggen, dat ministerieele krisissen daar een normale toestand zijn.» Dat beginsel van solidariteit wordt trouwens door den minister op etlijke punten erkend. «Men *moet* dus berusten — het is niet anders mogelijk — in handelingen en besluiten van de voorgangers, tenzij het herstel van de zaak in den vorigen staat zonder schade kan plaats hebben. Is dat nu hier het geval?.... Tegenover de Javaansche bevolking *is* de maatregel uitgevoerd, *is* de belofte gedaan. Strijdt het niet met 's lands belang die belofte in te trekken? Gedoogt dat belang schending der belofte? — Maar de bevoegdheid van de wetgevende magt. Ik betreur zoozeer als iemand uit dit oogpunt de praemature afkondiging. Indirect, het valt niet te ontkennen, is de bevoegheid der wetgevende magt gepraejudicieerd door de plaats gehad hebbende afkondiging; niet direct, want de G. G. was bevoegd tot uitvaardiging van het verbod op zich zelf. Het praejudicie ligt in het verband van het verbod met de uitgaaf voor de verhooging der tractementen. De Staten-Generaal kunnen die uitgaaf weigeren, en zoo

doende het afgekondigd verbod te niet doen. Of zij dit doen zullen hangt af van de vraag, welke kracht de S. G., afgescheiden van de waardering van het beginsel van afschaffing, zullen toekennen aan het *fait accompli* der afkondiging.» Doch van dat standpunt behandelt spreker de zaak niet. Hij beoordeelt «alleen de verantwoordelijkheid *van den Minister*, niet die van de wetgevende magt, tegenover het *fait accompli*». De minister zou na afloop van diens onderzoek tot het besluit kunnen komen om het verbod in te trekken. Die intrekking acht spreker in strijd met 's lands belang. Daarom wenscht hij, door aanneming der motie VAN HEUKELOM, «aan den Minister bescheiden de meening te kennen te geven, dat, tenzij de uitgaaf door de Vertegenwoordiging worde geweigerd, 's Ministers beslissing geene andere kan zijn dan uitvoering te geven aan het besluit van den G. G. van 5 Jan.». De motie zoo opvattend, geldt bij spreker «geen enkel der bezwaren» van den heer THORBECKE. Spreker «zou de laatste zijn om iets te doen wat de zelfstandigheid der uitvoerende magt zou kunnen ondermijnen. Maar de heer T. heeft de kracht en den invloed van het *fait accompli* geheel en al weggecijferd. En het is juist die kracht, die invloed, die bij spreker de beoordeeling van dit vraagstuk in de eerste en voorname plaats beheerscht.»

De heer VAN HEUKELOM bestrijdt den heer THORBECKE. Spreker ontkent niet dat «de Kamer in eene zaak van het uitvoerend gezag niet tusschen beide kan treden in dien zin, dat zij zelve de uitvoering in handen zou nemen; maar wel kan zij het doen op parlementaire wijze, namelijk door te kennen te geven dat de Kamer het in 's lands belang wenschelijk of raadzaam acht dat de uitvoering geschiede». Meer staat er in zijn motie niet. Onrechtvaardig is het evenmin «dat de Kamer hare meening zegt». Zij heeft het zeer dikwijls bij motie gedaan. Een motie is geen bevel.

Wat is de toestand? Men heeft tot dusver over schorsing

gesproken, maar eigenlijk heeft nog geen schorsing plaats gehad. «Schorsing van een besluit in Indië kan niet geschieden dan door middel eener nieuwe verordening, voor het tot stand komen waarvan noodig is overeenstemming tusschen den G. G. en den Raad van Indië. Nu is reeds te regt opgemerkt, dat het geven van een bevel tot schorsing eigenlijk zou zijn het geven van een bevel dat er overeenstemming moet bestaan tusschen den G. G. en den R. v. I.; en zulk een bevel is ondenkbaar. Maar het bevel zou dan eigenlijk moeten zijn, dat, als er niet is te verkrijgen overeenstemming tusschen den G. G. en den R. v. I., de G. G. zal gehouden zijn zich niet te vereenigen met het advies van den Raad, maar de beslissing des Konings in te roepen». Zulk een bevel acht spreker «zeer bedenkelijk». «Het geval is dus dit: wij staan voor eene volkomen wettige verordening, in den wettelijken vorm afgekondigd; eene verordening die in Indië evenzeer wet is als elke wet hier te lande; en zulk eene wet moet niet door een enkel bevel des Konings geschorst worden.»

De heer ROCHUSSEN kan niet beamen wat de heer GODEFROI aanvoert omtrent de solidariteit. Daarover hebben liberale kabinetten trouwens gansch anders gedacht toen zij het kultuurstelsel sloopten. Evenmin omtrent het *fait accompli*, vermits het met konstitutioneele begrippen onvereenigbaar is dat de Kamer zich zou verklaren «voor de slaafsche uitvoering van beloften die niet uitgevoerd kunnen worden zonder hare sanctie».

De heer POORTMAN vereenigt zich hoofdzaaklijk met den heer GODEFROI. Niet in elk geval wanneer een minister beweert onderzoek nodig te hebben, kan de kamer toegeven. «Indien ooit een Minister op goeden grond kan verlangen dat hem de gelegenheid tot onderzoek gelaten worde, zeer zeker niet *deze* Minister» in «de onderwerpelijke zaak»; hij moet door vroegere ambtsbetrekkingen en voortgezette studie op de hoogte zijn.

De heer KEUCHENIUS is thans van oordeel, dat de vorige minister, «tegen wiens wil, en ten gevolge van wiens dubbelzinnige aanschrijvingen, het besluit van 5 Jan. is in het leven geroepen, ook zoodanige maatregelen had behooren te nemen als zijnen wil en zijn voornemen duidelijker hadden kunnen doen blijken.» Die «minister was allereerst verpligt geweest de intrekking van de voorbarig en in strijd met zijn wil genomen besluiten te bevelen, daar toch ook hij wist dat zij zonder goedkeuring van de wetgevende magt geene uitvoering konden erlangen». En daarom gelooft spreker, «dat, welke waarde de motie van den heer VAN HEUKELOM ook overigens zoude mogen hebben met betrekking tot den daarin uitgedrukten wensch, dat aan eenmaal gedane toezeggingen gestand worde gedaan, de Kamer zich daarmede nimmer zal kunnen vereenigen, omdat zij te gelijker tijd de bekrachtiging inhoudt van een besluit, in strijd met de bevoegdheid van een Minister genomen, en de noodzakelijke goedkeuring of beslissing der wetgevende magt vooruit loopende.»

De minister MIJER wil nog kortlijk dit zeggen: «Zoo lang een besluit, hoezeer afgekondigd, niet is uitgevoerd, kan de Minister het schorsen; de magt, van welke het besluit is uitgegaan, heeft die bevoegdheid onbetwistbaar. De toestand van den Minister tegenover de wet verschilt van die vegenover een Koninklijk besluit, door hem zelven geprovoceerd. Hij moet eene wet uitvoeren, maar hij kan een besluit laten liggen.» — «Men heeft zeer sterk gewezen op de bedenkelijke gevolgen van deze schorsing.» De minister heeft ze «overdacht» en «deelt volstrekt niet in de vrees van de heeren GODEFROI en POORTMAN dat ze schromelijk zullen zijn». Verder: «Of de regenten zoo hoogst ontevreden zullen zijn wanneer het *status quo* gehandhaafd wordt; dat zou ik durven ontkennen. Maar dit zou voor mij geen reden zijn om het bestaande te handhaven en het besluit van Jan. in te trekken. Of de bevolking,

die volstrekt niet geraadpleegd is, zoo tevreden zal zijn indien de maatregel volkomen in uitvoering wierd gebragt, daarvan kan ik de verzekering niet geven. Ik weet op dit oogenblik niet bepaald wat na aanneming van deze begrooting nog op de bevolking zou blijven kleven en in hoever zij zal worden ontlast.» — Hij gevoelt te meer behoefte aan nader onderzoek, omdat, «toen hij in Indië was, daar eene andere orde van zaken bestond».

Men stemt. Al de motiën worden verworpen: die van den heer Keuchenius door 63 tegen 4, van den heer Thorbecke door 48 tegen 19, van den heer van Heukelom door 35 tegen 32. (*)

Het debat wordt voortgezet bij 't behandelen van onderafd. 15 (Inlandsch bestuur), 6 en 7 September. Wij kunnen vele details en herhaalde omschrijvingen overslaan.

De heer van der Linden stelt voor, het bedrag dezer onderafd., *f* 2969344, te verhoogen tot *f* 4300000. Hij heeft tegen de motie van Heukelom gestemd omdat zij strekte tot goedkeuring, tot bepaling van den tijd der uitvoering, van eene ongeautoriseerde verordening. Van soortgelijk *fait accompli* is hij geen vriend; de kamer moet oordeelen en beslissen in volle vrijheid; zij moet den minister geen tijd willen voorschrijven, het minst bij een motie die den minister toch niet bindt. Maar nu *is* de kamer vrij. De vraag is nu niet meer, «of door een votum der Kamer een

---

(*) De 35 zijn de heeren v. Amerongen, Andreae, Begram, de Bieberstein, Bots, de Brauw, Dirks, v. Foreest, J. K. v. Goltstein, W. v. Goltstein, Gulje, Hoffman, Hoekwater, v. Heiden, Keuchenius, Kien, v. Lidth, v. Lynden, v. d. Linden, Lycklama, Luyben, Mensonides, v. d. Maesen, v. Nispen, Pijpers, v. Reenen, Rochussen, Simons, v. Stoetwegen, Thorbecke, v. d. Veen, v. Voorthuysen, v. Wijck, Wintgens, v. Zuylen.

De 32: v. Beyma, v. Blom, Blom, Beens, Brouwer, Blussé, Cornelis, Dam, Dullert, v. Delden, Dumbar, v. Eck, Fokker, Geertsema, Godefroi, Heemskerk, v. Heukelom, Hoynck, de Kanter, v. Kerkwijk, Kerstens, Kappeyne, v. Nierop, de Poorter, Poortman, Reinders, v. Swieten, de Schepper, Viruly, Wybenga, Westerhoff, Zylker.

ongeautoriseerd besluit moet worden gehandhaafd, maar of voortaan de bevolking moet overgeleverd blijven aan de ongeregtigheid en aan de knevelarijen, welke voortspruiten uit het toelaten van gedwongen diensten en leveringen.» De kamer moet nu den minister de middelen verschaffen om die diensten en leveringen af te schaffen, zonder echter hem daartoe te nopen. Ook de minister blijft vrij, dus verantwoordelijk.

De heer ROCHUSSEN stelt voor, de onderafd. te verminderen met *f* 700000, op de vroeger vermelde gronden.

De heer GODEFROI meent, dat na het besluit der kamer om aan den minister een termijn van onderzoek toe te staan, de zaak moet blijven *in statu quo;* dus de 2 millioen, door den minister gevraagd, geschrapt. De minister kan dan, na onderzoek, bij een suppletoire begrooting de zaak op nieuw voordragen. Sprekers overtuiging «staat onwrikbaar vast, dat tractementsverhooging zonder gelijktijdige afschaffing van de persoonlijke diensten alleen leidt tot het doelloos wegwerpen van 's lands geld».

In die overtuiging deelt de heer VAN HEUKELOM. «Zoodra men de bevoegdheid laat bestaan om eenige gedwongen diensten van de bevolking te vorderen, zoolang men daartegen geen onvoorwaardelijk verbod stelt, is contrôle onmogelijk.» Ofschoon hoger bezoldigd zullen de hoofden «dezelfde som aan gedwongen diensten vorderen als tot nog toe». Hij zou echter het voorstel VAN DER LINDEN kunnen aannemen, indien de minister wilde verklaren van het krediet geen gebruik te zullen maken dan met afschaffing der gedwongen diensten.

De minister dringt vooral aan op de vraag: «welke zal de toestand der volksdiensten zijn op 1 Jan. 1867», na aanneming van de begrooting, «ook dan wanneer het slechts geschorste verbod wordt ingetrokken», maar met handhaving van het verbod van 6 Nov. 1834 tegen de gedwongen leveringen? «Zullen de persoonlijke diensten die dan over-

blijven niet *die* diensten zijn, waarvan de heer BAUD gewaagde; die uitmaken den zedelijken band tusschen de hoofden en de bevolking; die ondanks het verbod zullen blijven voortbestaan?» In den bestaanden strijd van meeningen gelooft hij best te doen bij het voorgestelde te volharden.

De heer GODEFROI stelt nu voor, de onderafd. te verminderen met 2 millioen. — De heer VAN DER LINDEN merkt aan dat zonder verhoging der traktementen ook de gedwongen *leveringen* niet afgeschaft kunnen worden. — Daarvan, antwoordt de heer VAN HEUKELOM, is thans geen sprake. Die leveringen «zijn verboden en strafbaar gesteld en komen hier dus niet in aanmerking». Hij vereenigt zich met het voorstel GODEFROI. — Later bespeurende dat de gevraagde 2 millioen niet op deze onderafd. alleen slaan, stelt hij voor de vermindering te bepalen op 1 millioen; de minister zal dan wel bij aanneming van dit amendement de overige verminderingen voordragen. — Op dit laatste antwoordt de minister toestemmend. — De heer GODEFROI voegt zich gaarne naar de betere becijfering van den heer VAN HEUKELOM en trekt zijn amendement in.

Tegen dit plan om de geheele zaak uit te stellen wordt de kamer «ten ernstigste gewaarschuwd» door den heer KEUCHENIUS. «De gevolgen zullen nog bedenkelijker zijn dan die van de schorsing der afschaffing van de persoonlijke diensten.» Aan dat gevoelen sluit zich de heer ANDREAE. Beiden ondersteunen het voorstel VAN DER LINDEN.

De heer VAN NISPEN ondersteunt het amendemt VAN HEUKELOM, omdat de kamer «de spons moet halen over alles wat het gevolg is van het *fait accompli*». Men zal «èn hier èn in Indië wel wat voorzigtiger zijn, wanneer men ondervindt dat de berekening, dat men de Kamer voor faits accomplis moet stellen om gedaan te krijgen wat men wil, eene geheel dwalende en onjuiste berekening is».

Het amendement VAN DER LINDEN wordt verworpen met

40 tegen 17 stemmen. Omtrent het amendement VAN HEUKELOM staken den 6den de stemmen: 29 tegen 29; den volgenden dag wordt het met 30 tegen 29 aangenomen (*).

Denzelfden dag der laatste stemming draagt de heer KAPPEYNE een amendement voor, om een nieuwe onderafd. aan de afd. *Binnenlandsch bestuur* toe te voegen, luidende: «Verhooging van bezoldiging van inlandsche hoofden en ambtenaren, na afschaffing der te hunnen behoeve gedwongen diensten, *f* 2300000.» Daardoor zal de minister, «zoodra hij het raadzaam acht», de zaak alsnog kunnen regelen zonder suppletoire begrooting. Dit voorstel, door den heer VAN NIEROP genoemd een der «min of meer theatrale verrassingen, die de quaestie der heerendiensten en der tractementen ons bereidt», en door den heer BLUSSÉ «niet

---

(*) *Namen der* 30. BLOM, BLUSSÉ, BOTS, BROUWER, DAM, V. DELDEN, DULLERT, DUMBAR, V. ECK, FOKKER, GEERTSEMA, GODEFROI, HEEMSKERK, V. HEUKELOM, HOYNCK, JONCKBLOET, DE KANTER, KAPPEYNE, KERSTENS, V. KERKWIJK, V. D. MAESEN, MENSONIDES, V. NIEROP, DE RAADT, REINDERS, V. SWIETEN, VIRULY, WYBENGA, WESTERHOFF, ZYLKER.

Der 29 *tegenstemmers*. V. AMERONGEN, ANDREAE, BEGRAM, V. BEYMA, V. BLOM, DE BRAUW, DIRKS, V. FOREEST, J. K. V. GOLTSTEIN, W. V. GOLTSTEIN, V. HEIDEN, V. D. HEUVEL, HOFFMAN, HOEKWATER, KEUCHENIUS, KIEN, LYCKLAMA, V. LYNDEN, LUYBEN, PIJPERS, V. REENEN, ROCHUSSEN, SIMONS, V. STORTWEGEN, V. VOORTHUYSEN, V. D. VEEN, V. WIJCK, WINTGENS, V. ZUYLEN.

Den vorigen dag stemden nog *voor* de heeren POORTMAN en VAN NISPEN, nu afwezig; daarentegen stemden toen niet de heeren HOYNCK, JONCKBLOET en V. NIEROP.

Bij de tegenstemmers behoorde dien dag de heer V. D. LINDEN, nu afwezig; daarentegen was de heer V. AMERONGEN toen afwezig.

Voor het amendement V. D. LINDEN stemden behalve hij de heeren ANDREAE, V. BEYMA, BLUSSÉ, V. BLOM, DAM, DULLERT, FOKKER, J. K. V. GOLTSTEIN, V. KERKWIJK, KEUCHENIUS, V. LYNDEN, MENSONIDES, REINDERS, V. SWIETEN, V. STORTWEGEN, ZYLKER.

Tegen, de heeren BEGRAM, BLOM, BOTS, DE BRAUW, BROUWER, V. DELDEN, DIRKS, DUMBAR, V. ECK, V. FOREEST, GEERTSEMA, GODEFROI, W. V. GOLTSTEIN, HEEMSKERK, V. HEIDEN, V. D. HEUVEL, HOEKWATER, HOFFMAN, DE KANTER, KAPPEYNE, KERSTENS, KIEN, LUYBEN, LYCKLAMA, V. D. MAESEN, V. NISPEN, PIJPERS, POORTMAN, DE RAADT, V. REENEN, ROCHUSSEN, SIMONS, V. D. VEEN, VIRULY, V. VOORTHUYSEN, WESTERHOFF, WYBENGA, V. WIJCK, WINTGENS, V. ZUYLEN.

overeenkomstig de regelen der parlementaire welvoegelijkheid», wordt met 45 tegen 13 stemmen verworpen. (*) (De heer VAN NIEROP deelt bij deze gelegenheid mede dat hij, «toen de vraag en de motie van den heer VAN HEUKELOM voor het eerst en zuiver gesteld was», dus den 3den, is «medegegaan», omdat hij, «te kiezen hebbende tusschen tweeërlei *fait accompli*, het verbod en de schorsing, aan het eerste de voorkeur gaf».)

Thans brengen de minister en de kamer in de betrokken onderafdeelingen, meenen zij, de verminderingen die uit de aanneming van het amendement VAN HEUKELOM voortvloeijen; het resultaat is als volgt.

De aangevraagde vermeerdering bedroeg: (†)				Deze wordt verminderd met:	Rest.
Onderafd. 9,	thans	8,	*f* 328195	*f* 328195	*f* 0
11,	»	10,	33381	33381	0
15,	»	14,	45378	0	45378
16,	»	15,	1086767	1000000	86767
22,	»	21,	36776	36266	510
23,	»	22,	159785	159721	64
26,	»	25,	178200	178200	0
31,	»	30,	1752	1752	0
32,	»	31,	15767	15767	0
41,	»	40,	24120	20473	3647
46,	»	45,	76163	76103	60
52,	»	51,	1440	1440	0
			f 2007724		*f* 136426

Ongerekend de som voor personeele toelagen bij onderafd. 36.

«Zeer vele leden» der *Eerste Kamer*, meldt haar Verslag van 13 Sept., hebben dezen loop der zaak «met groote

(*) *Bijbl.* blz. 976 en 977. Namen der 13. v. BEYMA, BLOM, v. BLOM, DAM, v. ECK, v. HEUKELOM, JONCKBLOET, DE KANTER, KAPPEYNE, KEUCHENIUS, KERSTENS, v. SWIETEN, VIRULY.

(†) Vergelijk blz. 437 en 444. Men houde dus in 't oog dat de aangevraagde som gedeeltelijk tot uitbreiding van personeel moest dienen.

bezorgdheid voor de toekomst gade geslagen. Afgescheiden van eene vergoeding voor af te schaffen persoonlijke diensten is èn in Nederland èn in Indië door verschillende mannen van gezag verbetering van het lot der inlandsche hoofden reeds lang noodzakelijk gekeurd. Door de voorbarige afkondiging der ordonnantie van 5 Jan. is de begeerte der hoofden naar de tractementsverhooging, zoowel als de hoop op bevrijding van persoonlijke diensten bij de bevolking, wakker gemaakt. Thans is op eenmaal aan die begeerte en die verwachting de bodem ingeslagen, en er waren leden die aarzelden om door hunne goedkeurende stem in de verantwoordelijkheid te deelen voor hetgeen uit dien stand der zaak zou kunnen voortvloeijen.»

De minister Mijer schrijft hierop van de voorbarigheid: «Naar al hetgeen den ondergeteekende van de afkondiging der maatregelen betreffende de inlandsche hoofden is gebleken, moet hij verklaren, dat deze handeling der Indische Regering hem voorkomt uitsluitend het gevolg te zijn geweest van een, zij het dan ook betreurenswaardig, misverstand. Aan een opzettelijk vooruitloopen op de beslissing van den wetgever schijnt althans niet te mogen worden gedacht.»

En van het resultaat der stemming in de andere kamer, dat «het nu de taak der Regering zal zijn te overwegen, op welke wijze de nadere tusschenkomst der wetgevende magt behoort te worden ingeroepen om dat aangelegen onderwerp, dat niettemin dringend voorziening blijft eischen, op de meest doelmatige wijze te regelen».

Bij de openbare beraadslaging (14 en 15 Sept.) houdt de heer van Twist een rede, waarvan de heer Schimmelpenninck getuigt: «Ik geloof dat wij het allen eens zijn dat die uitmuntende rede op ons allen een merkwaardigen indruk moest maken.»

Omtrent ons onderwerp bevat die rede vooraf de opmerking, dat de Eerste Kamer daarover «eigenlijk geen votum kan uitbrengen, noch door aanneming, noch door afstem-

ming van deze begrooting», «omdat de geheele som voor de verhooging van de tractementen der inlandsche hoofden nu van de begrooting is verdwenen». Evenwel, «het ligt op den weg van deze Kamer, het is haar pligt, dit belangrijk onderwerp niet onbesproken te laten». Spreker stelt de volgende vragen:

a. «Behooren die tractementen, bepaaldelijk van de hoofden beneden den rang van regent, te worden verhoogd, *geheel afgescheiden* van de vraag omtrent de gedwongen diensten?» Antwoord ja. «Het is eene oude, sedert meer dan 30 jaren erkende schuld. Ik had gehoopt dat die schuld thans door niemand meer ontkend zou worden, en dat, erkend zijnde, zij ook dadelijk zou worden betaald. — Thans wordt beweerd dat de voldoening van die schuld zou zijn *weggeworpen geld*, wanneer die niet gepaard ging met het onvoorwaardelijk verbod van gedwongen diensten aan de hoofden. Weggeworpen geld, Mijnheer de Voorzitter, wanneer men betaalt wat men schuldig is? Weggeworpen geld, wanneer men aan de inlandsche hoofden minstens zoo veel betaalt dat zij *bestaan* kunnen en niet meer *gedwongen* worden de toevlugt te nemen tot ongeoorloofde voordeelen die men hun verbieden wil? Het is toch algemeen bekend, dat er velen onder de inlandsche hoofden zijn die niet kunnen bestaan van hetgeen wij hun betalen. — Het denkbeeld dat het betalen van die oude erkende schuld wegwerpen van geld zou zijn, was tot voor korten tijd nog door niemand geopperd. Het is ook nu niet uitgegaan van het Indisch bestuur, dat integendeel de voldoening van die oude schuld had voorgesteld; maar het is uitgegaan van hier, omdat men de tractementen der hoofden *daarenboven* en tegelijk wilde verhoogen met de vergoeding van het onvoorwaardelijk verbod van gedwongen diensten.»

b. «Behooren die tractementen *daarenboven* te worden verhoogd, *indien* men een onvoorwaardelijk verbod van gedwongen diensten uitvaardigt?»

Deze vraag wordt zelfs toestemmend beantwoord door hen, «die beweren dat alle verpligte diensten aan de hoofden niet anders zijn, noch ooit geweest zijn, dan misbruiken en knevelarijen». Te meer dus door spreker die ze geheel anders beschouwt. «Mijn gevoelen is, dat de diep gevestigde gewoonte bij de hoofden om diensten van de bevolking te vergen, en de diep gevestigde gewoonte bij de bevolking om die diensten te praesteren, wortel heeft in en vrucht is van de vroegere Javaansche toestanden. Wat daarvan zij, dit is zeker, en aan geen den minsten twijfel onderhevig, dat in al de regeringsreglementen die sedert 1818 in N. I. gegolden hebben tot 1 Mei 1855, de diensten aan de hoofden uitdrukkelijk en met zoovele woorden zijn erkend. Ook in dat van 1854? Ik geloof ja, ofschoon, ik erken dit, niet expressis verbis. Maar art. 57 erkent dan toch ook persoonlijke diensten in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen, behoeften. En ik meen dat daaronder de diensten aan de hoofden begrepen zijn. Maar zèker is het wederom dat, bij al hetgeen sedert 1 Mei 1855 in Indië is gedaan om uitvoering te geven aan de bij art. 57 voorgeschreven regeling der persoonlijke diensten, men is uitgegaan van het begrip dat in zekere mate verpligting bestond tot het praesteren van die diensten. Men wilde die diensten slechts aan regeling onderwerpen; maar het beginsel zelf van die dienstpligtigheid werd erkend.»

c. «Behoort zulk een onvoorwaardelijk verbod te worden uitgevaardigd?» Antwoord ja, mits «*na* overleg met de hoofden» en mits «vooraf of tegelijk ook de gouvernementsheerediensten afkoopbaar worden gesteld». Wel verwacht spreker geenszins, dat het verbod opeens voor goed een einde zal maken aan alle misbruiken. «In den tegenwoordigen toestand van de Javaansche maatschappij zal, wanneer een hoofd eene dienst van den kleinen man vraagt (niet *vergt* of *eischt*), wanneer het slechts niet te erg loopt, deze zonder eenig geweld of dwang die dienst praesteren:

de een uit eerbied of gehechtheid, een ander uit zucht om zich bij het hoofd aangenaam te maken, een derde welligt ook uit vrees. Dat zal een van de vormen zijn waaronder het misbruik na het verbod zal voortduren.» Een andere vorm zal zijn zoogenaamde *overeenkomsten* tusschen hoofden en bevolking. «Doe wat gij wilt, wat gij doet zal in den tegenwoordigen toestand op de Indische maatschappij nooit meer dan een palliatief zijn. Hoogere ontwikkeling van die maatschappij, helderder bewustzijn van pligt aan de eene zijde en van regt aan de andere zijde, dat zal het radicale middel zijn; maar dat middel wekt slechts op tijd.» Dan, deze overtuiging is voor spreker geen bezwaar tegen de uitvaardiging van het verbod. Want in alle geval zal het «een gewigtige stap zijn».

Er moet echter gehandeld worden *na* overleg met de hoofden. «De hoofden zijn evenzeer een deel van de Javaansche maatschappij als de kleine man; zij zijn een invloedrijk deel van die maatschappij. Tusschen de deelen van die maatschappij bestaan hechte banden, die althans voor alsnog door niets anders zijn te remplaceren. De hoofden kunnen in de tegenwoordige op de wet steunende inrigting van ons bestuur niet worden gemist; zij zijn ambtenaren, maar zij zijn ambtenaren *geworden* OMDAT zij hoofden waren, of wil men liever, tot de invloedrijke klasse der aristokratie behoorden. En zij zijn hoofden *gebleven*, niettegenstaande zij ambenaren zijn *geworden.* Er zijn vele welgezinde, goede en zelfs uitstekende hoofden. Velen hebben in moeijelijke omstandigheden aanspraak verworven op onze erkentelijkheid. Ik wil dus de hoofden niet voor het hoofd stooten of krenken zonder noodzakelijkheid. Ik zeg: zonder noodzakelijkheid, want ik houd mij overtuigd dat velen en zeker de besten bereid zullen worden gevonden met het Gouvernement mede te gaan wanneer hun de zaak behoorlijk wordt uitgelegd.» «Met te meer ernst en kracht» moet spreker waarschuwen tegen een politiek die de hoofden

zou krenken zonder noodzaak, «omdat het tegenwoordig gewoonte schijnt te zijn geworden om tegen de hoofden uit te varen. Zijn wij, Nederlanders, dan zoo geheel zonder zonden ten aanzien van Indië, dat wij regt zouden hebben om steeds met den steen in de hand gereed te staan om dien op de inlandsche hoofden te werpen? Bekennen wij liever schuld, erkennen wij liever hoe wij dikwijls het voorbeeld hebben gegeven aan die hoofden, om het met de regten en belangen der Indische bevolking op Java zoo naaaw niet te nemen. Erkennen wij liever schuld in plaats van op anderen te schelden. Die erkenning van schuld zal zijn het begin van verbetering bij ons zelven, en die verbetering zal gunstig terugwerken op de inlandsche hoofden.»

Spreker vreest, dat, «zoo als de zaak zich nu heeft toegedragen», vele hoofden zich zullen gekrenkt gevoelen. Hij «zal geen hard woord bezigen tegen iemand. Ieder onzer dwaalt somtijds, en vooral zij die hooge betrekkingen bekleeden staan aan dwaling bloot. Maar het is toch zeker dat er *misverstand* was, en hetgeen gebeurd is was een gevolg van dit misverstand. Men zegt wel: het lid van den Raad van Indië, dat over geheel Java heeft gereisd, heeft een rapport uitgebragt, en in dat rapport zal men geen woord vinden dat getuigt van ontevredenheid of krenking. En ik neem dat aan. Ik neem zelfs aan dat het rapport volkomen waarachtig is, en dat geen enkel hoofd zijne ontevredenheid te kennen heeft gegeven. Maar mag men daaruit het besluit trekken dat de hoofden niets hebben gevoeld, al hebben zij zich niet geuit?» Wáárover kwam dat lid met de hoofden spreken? «Niet over de vraag of de gedwongen diensten zouden worden afgeschaft; het werd vooropgesteld dat ze afgeschaft zouden worden». Men had nog slechts «het bedrag der schadevergoeding» te regelen. «Zal iemand, die maar eenigzins met de denk- en handelwijze der hoofden bekend is, vermoeden dat die hoofden

hun onwil of ontevredenheid zonden te kennen geven?»

Spreker geeft in overweging, alsnog met de regenten in overleg te doen treden omtrent het verbod zelf en tegelijk als beginsel aan te nemen de jaarlijksche afkoopbaarstelling der goevernementsheerendiensten. Door dit bij koninklijk besluit in het openbaar te bepalen, zouden z. i. «kunnen worden weggenomen vele van de onaangename indrukken die thans in Indie de niet dadelijke vervulling van, zij het dan ook ontijdig, gedane beloften bij sommigen zal te weeg brengen».

De heer Hartsen zegt hierop, «dat òf het onvoorwaardelijk verbod òf het overleg een wassen neus moet zijn».

De heer Schimmelpenninck herinnert zich bij deze zaak het geval van graaf Demidoff, «die, zich bewust dat zijne ambtenaren in zijne Uralische mijnen te weinig betaald werden, de gebruikelijke dieverijen meende te kunnen voorkomen door de tractementen aanzienlijk te verhoogen. Het gevolg daarvan was, dat zij, die vroeger te voet gingen, later twee paarden hielden, en dat zij, die vroeger twee paarden hadden, later in het bezit van vier paarden waren. Nu is het wel waar, dat men op dit voorbeeld niet wijzen kan bij de nobele geaardheid van de aanzienlijken op Java, maar toch doet de zaak denken aan den markies Posa in den Don Carlos van Schiller.» Spreker moet vragen, «of al de regenten op Java waarlijk te vergelijken zijn met markies Posa,» te meer omdat hij «onder andere in de werken van Multatuli» gelezen heeft, «dat door de hoofden verregaande knevelarijen en mishandelingen plaats hebben» en hij zich niet kan voorstellen dat de Europeanen dit zouden toelaten.

De heer Viruly vraagt, of de minister «niet vreest dat deze begrooting» (ontdaan als zij is van eenig krediet voor de traktementsverhoging der hoofden) «een ernstigen invloed zal uitoefenen of gevolgen van hoog ernstigen aard zal hebben, en of hij de verantwoording daarvan op zich neemt,

zoodat wij daaromtrent met gerustheid de toekomst te gemoet kunnen gaan.»

De minister zegt nu o. a.

«Geen Regering kan de gedwongen diensten der bevolking aan de hoofden willen bestendigen; ja de Regering die ze zou willen afschaffen zou betrekkelijk weinig nieuws verrigten, want de onwettige leverantien en diensten zijn reeds afgeschaft bij de publicatie van 1834. Maar, zegt men, die wet is eene doode letter. Welnu, dan moet men trachten er leven in te brengen. Dat kan men zeer goed doen. Had men de eene zaak van de andere» (de traktementsverhoging van het verbod) «afgescheiden, zij zouden beide tot stand gekomen zijn, maar op eene meer doelmatige wijze: daarvan ben ik volkomen overtuigd.»

«Doch het nu voorgeschreven onvoorwaardelijk verbod vreesde ik dat aanleiding kon geven, niet alleen tot ontevredenheid, maar ook tot mystificatie, omdat de afschaffing toch niet zou plaats hebben.»

«Ik voeg er dit bij: het vergoeden in geld van onwettige gedwongen diensten komt mij voor eene zaak te zijn aan groote bedenkingen onderhevig. Wanneer de Nederlandsche Regering, zooals door den G. G. Baud in 1834 gedaan is, het praesteren van onwettige leveringen en diensten aan de hoofden en ambtenaren verbiedt zonder vergoeding, dan zou het der Nederlandsche Regering onwaardig zijn vergoeding te geven voor het niet nakomen van dat verbod. Ik zie daarvoor geen de minste noodzakelijkheid.»

De «zedelijke» band echter «tusschen de bevolking en de hoofden» lost zich onder andere op in persoonlijke diensten, die, met een Westersch oog bezien, allen schijn hebben van niets dan dwang te zijn, doch dien naam niet verdienen; zij ontstaan uit eene betrekking, die in elk Aziatisch land tusschen die twee groote standen wordt aangetroffen, en waarin de Regering vruchteloos tusschen beide zou komen.» Die diensten «worden vrijwillig gespraesteerd, niet naar

onze denkbeelden, maar naar de inlandsche gebruiken, die wij in bescherming hebben genomen bij het reg.regl., en die wij ook moeten blijven handhaven, om ons de goede gezindheid te waarborgen, niet alleen van de hoofden, maar ook van de bevolking.» Van «eene enkele ordonnantie van den G. G., houdende onvoorwaardelijk verbod der persoonlijke diensten,» is trouwens niet te verwachten dat zij «in de praktijk aan het doel zou beantwoorden. Daartoe is meer noodig; daartoe is noodig dat de maatregel zelf sympathie vinde in de begrippen der bevolking.»

«Maar het is toch ook mogelijk, dat» van de bestaande betrekking tusschen hoofden en bevolking «door den een misbruik wordt gemaakt ten koste van den andere. Daartegen moet de Regering waken, omdat in het reg.regl. geschreven staat dat de bevolking door haar beschermd wordt, tegen wien ook, en dat zij over verongelijking klagen kan.» De regeering heeft dien plicht niet uit het oog verloren. «De apanages worden afgeschaft; deze waren eene zeer groote aanleiding tot misbruiken. Ik heb hier voor mij een staat van de diensten, door de bevolking gepraesteerd wordende aan de regenten, en de aanteekeningen betreffen meestal de apanages. De huisvesting der hoofden en regenten gaf vroeger aanleiding tot misbruiken, niet alleen wegens de verpligte levering van materialen uit de bosschen, maar ook van gereedschappen tot het onderhoud van woningen. Dit alles valt weg; de Regering neemt het over.»

En nu wenscht de minister in verband met dit een en ander te onderzoeken: «welke de persoonlijke diensten zijn die, naar 's lands gebruik, door de bevolking aan de hoofden worden gepraesteerd en op dit oogenblik niet kunnen worden afgeschaft, maar die plaatselijk moeten worden geregeld onder toezigt van den G. G.».

Wat het onderzoek van den heer van Rees betreft, «het is zeer wel mogelijk dat het rapport later aan de Kamer

zal worden medegedeeld». Men zal dan zien dat de heer VAN TWIST zich niet vergiste, toen hij vermoedde dat die kommissaris «bij de regenten is gekomen zeggende: *c'est à prendre ou à laisser.*»

Op de vraag van den heer VIRULY antwoordt de minister (tweemaal), dat hij het besluit der Tweede Kamer «betreurt», «op zijn zachtst genomen voor zeer onvoorzigtig houdt»; (elders: dat de zaak «niet op de bewuste wijze had behooren te worden geregeld»;) dat hij, «den dag, volgende op de aanneming van deze begrooting door die Kamer, binnen 24 uren, daar de mail vertrok, naar Indië heeft geschreven dat de Regering het er niet bij zou laten, en er maatregelen tot voorziening zouden worden genomen»; dat de Regering «zich haasten zal op de zaak terug te komen»; maar dat hij zich voor verdere gevolgen niet aansprakelijk kan stellen». Trouwens: indien het gebeurde in Indië «tot eenig ongenoegen aanleiding mogt geven, zou dit dan alleen behoeven toegeschreven te worden aan dezen maatregel? Kan er niet een aantal zamenwerkende oorzaken zijn?» De minister herinnert een brief van den G. G. VAN DER CAPELLEN over den Javaschen oorlog. Later zegt hij dat voor het mogelijk te blijken ongenoegen «andere omstandigheden kunnen bestaan»; «doch ik acht het niet voorzigtig daarover uit te weiden.»

Het verhaal is nog niet uit. De geamendeerde begrooting, door de Tweede Kamer den 7 Sept. met 52 tegen 5, door de Eerste den 15 met 26 tegen 2 stemmen aangenomen, wordt den 16 door den Koning en den minister MIJER geteekend. Den 17 door den heer TRAKRANEN als minister vervangen, wordt de heer MIJER den 18 tot Goeverneur Generaal benoemd. Bij de interpellatiën en beraadslagingen, waartoe deze zaak in de Tweede Kamer van 24 tot 27 Sept. aanleiding geeft, komt ons onderwerp ter sprake.

De heer VAN HEUKELOM noemt eenige malen de aanneming

van zijn amendement op 7 Sept. een nederlaag, een gevoelige, een bepaalde, een zeer bepaalde nederlaag voor den minister MIJER. Hij acht het «met alle goede constitutionele en parlementaire usantien in strijd», dat een minister die zulke nederlagen lijdt, «alleen aftreedt om eene zeer hooge politieke betrekking te gaan bekleeden in het land dat de hervorming behoeft waarover de quaestie liep» (*). De heer KEUCHENIUS meent dat bij de vier motiën over de heerendiensten «45 leden zich in afkeurenden zin over de handeling van dien minister in dit opzigt hadden verklaard» (†). Laatstgenoemde merkt tevens aan, dat «Indië mannen noodig heeft die eene overtuiging hebben, die den moed hebben om de beginselen door hen beleden in toepassing te brengen» (§).

De minister van Binnenlandsche Zaken antwoordt, dat de benoeming van den heer MIJER tot G. G., nadat de Indische begrooting met bijna algemeene stemmen was aangenomen, «niet beschouwd kan worden als kwetsende den eerbied aan de volksvertegenwoordiging verschuldigd»; «hoe kort, wisselvallig en broos het ministeriele leven in Nederland ook zij, is het nog niet tot usantie geworden dat op iedere vermindering van een post op de begrooting, waartoe de Kamer niet alleen bevoegd is, maar de behandeling eener begrooting ook eigenlijk dient, dadelijk eene ministeriele krisis moet volgen.» (**)

De minister TRAKRANEN (††) zegt dat hij, «in dit opzigt volkomen vrij», «evenzeer een ander had kunnen benoemen»; maar den heer MIJER heeft voorgedragen «in het bewustzijn», dat deze «de man zou zijn die hem het best ter zijde zou staan»; dat hij, minister, trouwens niet gaaf kan toestemmen wat de heer KEUCHENIUS als vereischte in een G. G. bovenal verlangt. De weinige dagen na 's ministers optre-

(*) *Bijbl.* blz. 30 (driemaal), 33 en 65. (†) Ald. blz. 69.
(§) Ald. blz. 63. (**) Ald. blz. 70. (††) Ald. blz. 64 en 65.

den zijn voldoende geweest om hem «de overtuiging te schenken, dat de G. G. die op dit oogenblik waarneemt het gezag in N. I., juist door gevolg te geven aan hetgeen thans door den geachten spreker verlangd is geworden, afgeweken is van voorschriften dezerzijds gegeven». De minister «laat nu gaarne aan de vergadering het oordeel over de vraag, of het in het waarachtig belang van het vaderland wenschelijk is dat het Nederlandsch gezag wordt vertegenwoordigd in Indië door personen, die zich houden aan de van hier uit gegeven voorschriften, of door degenen die meenen uit eigen beginselen of inzigten zich daaraan niet zoo stipt te mogen houden.» Op een aanmerking van den heer VAN HEUKELOM verklaart de minister in de eerste plaats (*) te doelen op de ordonnantie van 5 Jan. 1866. «Die zaak was door eene vroegere Regering naar Indië gezonden om consideratie en advies, maar het heeft nooit in de bedoeling der Regering gelegen daaraan onmiddellijk uitvoering te geven, zoo als er door de Indische Regering aan gegeven is.»

De heer VAN HEUKELOM (†) gispt nu ten sterkste de wijze waarop de minister den hoogsten staatsdienaar in Indië behandelt. Geen der twee vorige ministers heeft «noodig geacht eene zoo sterke afkeuring van de handelingen van den G. G. uit te spreken. Integendeel hebben die beide ministers, en ik zeg dat gaarne tot lof van den afgetreden minister, zich beijverd, niet om goed te noemen wat slecht was, maar om den G. G. niet aan overdreven censuur bloot te stellen. Daarenboven blijft het in elk geval nog de vraag, in hoever de G. G. niet volkomen bevoegd was om de verordening van 5 Jan. 1866 uit te vaardigen. Wanneer men de zaak op de punt van eene naald wil ne-

(*) Het tweede voorbeeld betreft de ordonnantie van 15 Feb. 1866. Daarover later.

(†) *Bijl.* blz. 65.

men, zou ik wel willen zien hoe men met het oog op het reg.regl. en op de bewoordingen van het besluit zou kunnen beweren, dat de G. G. zijne bevoegdheid is te buiten gegaan. Ik laat dat evenwel daar. Ik geef toe dat de afkondiging van het besluit niet lag in de bedoelingen van het opperbestuur. Maar dit is geene reden voor den tegenwoordigen Minister om, nadat twee opvolgende Ministers in de zaak hebben berust, daarop op die wijze terug te komen.»

Ook de heer Dullert (*) heeft met «verbazing» die «zoo gewigtige beschuldiging tegen den teruggeroepen landvoogd» vernomen na de mededeelingen van den vorigen minister van 1 Sept. (blz. 480), welke spreker voorleest.

De heer Rochussen meent dat «zeer zeker» geen «afkeuring» is verdiend door den G. G. Sloet; «het moge waar zijn dat de G. G. aan een last, hem toegezonden, ruimer en sneller toepassing geeft dan op het Plein bedoeld werd, maar daarom verdient dat nog geene afkeuring». (†)

De heer van der Linden acht opheldering nodig. De ordonnantie van 5 Jan. beroept zich op 's Konings machtiging. Spreker onderstelt dus dat de G. G. die machtiging had, «en dat het verschil alleen is toe te schrijven welligt aan eene dwaling, die óf hier óf ginds begaan werd Ware er toch geene magtiging verleend, dan zou het de pligt èn van den Minister Fransen van de Putte èn van den Minister Mijer zijn geweest om onmiddellijk den G. G. terug te roepen». (§)

Hierop zegt de minister (27 Sept.), «na de inlichtingen» van den heer Dullert «zeer gaarne te willen aannemen, dat de G. G. een Koninklijk besluit ontvangen heeft, waarbij vastgesteld was dat de apanages zouden worden afgeschaft en dat daaraan later uitvoering kon worden gegeven. Maar de *magtiging* tot de uitvoering van dat besluit was dan toch inderdaad *nog niet* van hier uitgegaan.

(*) Ald. blz. 69. (†) Ald. blz. 68. (§) Ald. blz. 77.

Het was mijne bedoeling volstrekt niet, eene blaam op den heer SLOET te werpen. Ik wenschte alleen te doen uitkomen, dat er gevaar kan ontstaan indien het Indisch Bestuur verder gaat dan de voorschriften die van hier zijn uitgegaan medebrengen.» (*)

Van de afstemming der 2 millioen zegt de minister (26 Sept.), «dat op dat onderwerp bij de Kamer zal moeten worden teruggekomen», en (27 Sept.) dat daardoor «inderdaad een groot bezwaar is ontstaan».

De minister van Financiën zeide daarvan in de begrootingsrede van 22 Sept., dat «het niet onwaarschijnlijk is dat het overwegend belang eener verbetering van de bezoldiging der inlandsche hoofden en ambtenaren in N. I. alsnog tot belangrijke verhoogingen vande N. I. begrooting voor 1867 leiden zal».

Vooral na de opmerkingen in de vorige Aanteekening, mag ik hier niet terugdeinzen voor verdere deelname aan de taak, die omtrent alle staatsdaden in een vrij land op de publieke kritiek rust; een rechts- of plichtsoefening, in onze dagen wellicht bij uitstek onontbeerlijk, en waaraan (*ceteris paribus*) althans zij zich niet behoren te onttrekken die geenerlei partij- of eigen belang te ontzien hebben.

Welke wijziging ondergaan onze opmerkingen door de later bekend geworden feiten?

De indruk, toen door de ordonnantie van 5 Jan. in verband met de verklaring van den minister VAN DE PUTTE van 9 Mei op mij gemaakt, dat de Indische regeering het opperbestuur en de kamers heeft *willen* plaatsen voor een *fait accompli*, is niet uitgewischt. In de sedert medegedeelde officieele stukken wordt ter verschoning niets aangevoerd,

(*) Ald. blz. 78.

dan dat de G. G., naar de termen van den ministerieelen brief van 24 Okt. 1865, het onderwerp der ordonnantie voor een door den Koning besliste zaak moest houden: volgens de eigen woorden van den G. G., «moeijelijk kon onderstellen dat dit beslist-zijn niet als definitief moest beschouwd worden». Maar wàt was beslist? Dat de diensten aan de hoofden (wij spreken nu uitsluitend van dit onderdeel der ordonnantie) afgeschaft zouden worden met 1° Jan. 1867 tegen schadevergoeding aan de genieters. En die vergoeding, van waar moesten de middelen daartoe komen, zoolang men geen beroep deed op het buitengewone geval van urgentie? Immers van de wetgevende macht; het bedrag der vergoeding moest als nieuwe uitgaaf verschijnen op de begrooting voor 1867, die krachtens de komptabiliteitwet door de wetgevende macht zou vastgesteld worden. Is het onwillekeurig voorbijzien van de komptabiliteitwet — van de wet die op dat oogenblik alle ambtlijke hersens in Indië bezig hield — aanneemlijk?

Daarenboven: onverwijlde uitvaardiging der ordonnantie was in den brief van 24 Okt. geenszins voorgeschreven. Veeleer het tegendeel. De G. G. werd verzocht «alles zoodanig te regelen dat de hervormingen met 1° Jan. 1867 behoorlijk worden ingevoerd»; de minister gaf uitdruklijk «ruim een geheel jaar ter *voorbereiding*», om «alle leemten te ontdekken, gevolgen te voorzien, waarborgen voor den goeden uitslag te stellen»; «tot vorafgaand overleg» desnoods «met het opperbestuur». Voorbereiding dus, onderzoek vóór de hervorming, werd verlangd. Toch besloot de G. G. tot het onverwijld uitvaardigen van een verbindende verordening. Is dit verklaarbaar zonder voorbedachten raad? Voor de mondelinge schikkingen met de regenten was een voorafgaande openbare verordening volstrekt overtollig; toen de G. G. eenmaal besloten had alle onderzoek na te laten, de afschaffing der diensten als beslist te beschouwen, kon zijn kommissaris bij die schikkingen even goed zonder vooraf-

gaande openbare verordening den regenten een bevel van den G. G. voorhouden, waaruit hun klaar wierd dat van bezwaren tegen de zaak zelve niets kon inkomen.

Alles derhalve doet denken aan een bijzondere, verborgen, beweegreden tot de zoo gehaaste afkondiging, een vol jaar vooruit.

En hier valt ongezocht de aandacht op een gezegde van den heer Keuchenius (blz. 475), «dat eene officieele correspondentie ligt kan worden aangevuld door eene niet-officieele correspondentie». De heer Mijer (blz. 481) vatte dit op als had spr. de vroeger gebruiklijke *semi*-officieele bedoeld, die sedert eenige jaren (m. i. zeer te recht) was gestaakt. Bedoelde de heer K. niet een geheel *partikuliere?* Wist hij misschien meer dan hij zeggen wilde? Zijn niet werklijk tusschen het Plein en Batavia, ik zeg niet tusschen den minister en den G. G., in 't najaar 1865 partikuliere brieven gewisseld, waardoor men ginds kennis droeg van zekere strubbelingen die weleens op een ongewenschte verandering van ministerie konden uitlopen? Is niet werklijk ginds op grond van openingen van dien aard de onverwijlde uitvaardiging der ordonnantie doorgedreven, ten einde een eventueel ministerie van de tegenovergestelde richting, dat misschien de diensten aan de hoofden zou willen behouden, althans dezen geduchten hinderpaal in den weg te zetten? Getuigt de «merkwaardige ontboezeming», waarmede 's Raads advies tot het uitvaardigen van de ordonnantie aanhief, niet eenigermate van zoodanig drijven?

Zóó als de bekend gemaakte gedeelten der officieele stukken daar liggen, totdat een deskundige de gedane vragen zal hebben opgelost, is voor het gebeurde bezwaarlijk een betere verklaring te vinden.

Doch laten we die kwestie der partikuliere brieven ter zijde; men beschouwe de officieele handeling gelijk ze zich voordoet in de officieele stukken. Waarop komt de uitvaardiging der ordonnantie van 5 Jan. dan eigenlijk neer?

Hierop, dat de G. G. een daad pleegde die bij het regeeringsreglement strafbaar is gesteld. Luidens 1r c in art. 38 is de G. G. strafbaar wanneer hij beschikkingen neemt, waardoor hij wist of weten moest dat voor N. I. verbindende wetten worden geschonden. Nu moge een advokaat beweeren, dat, «wanneer men de zaak op de punt van eene naald wil nemen» (blz. 303), de bevoegdheid van den G. G. tot hetgeen de ordonnantie van 5 Jan. verordent niet te bestrijden valt: daardoor wordt het feit niet weggeredeneerd, dat de G. G., die in de inleiding der ordonnantie zelve het onmiddellijk verband der ordonnantie met de verhoging der traktementen erkent, wist of weten moest dat die uitgaaf, de voorwaarde der uitvoerbaarheid van de ordonnantie, krachtens de komptabiliteitwet niet kon geschieden zonder bewilliging der kamers; en evenzeer wist of weten moest, dat door de verkondiging aan den volke van den inhoud der ordonnantie inbreuk werd gemaakt op de vrijheid van beslissing, die der wetgevende macht grondwettig toekwam. Een en ander altoos, zoolang de G. G. geen beroep deed op het buitengewone geval van urgentie, waarvan in de ordonnantie en de overige stukken geen spraak is.

De G. G. pleegde alzoo een daad waarvoor straf geeischt kon worden, hetzij van wege den Koning, hetzij van wege de Tweede Kamer (art. 37 reg.regl.).

Wat gebeurde nu verder bij het opperbestuur, in de eerste plaats onder het ministerie VAN DE PUTTE?

De Koning besloot geen straf te eischen; slechts een zachte berisping toe te dienen; zelfs de onrechtmatige verordening niet te vernietigen, integendeel haar door uitdruklijk berusten te bekrachtigen. Voor deze daden is de minister VAN DE PUTTE verantwoordelijk. Indien de Indische brief van 13 Maart nog onder zijn bestuur ontvangen werd, loopt wijders voor zijn rekening, dat die brief in het beslotene geen verandering bracht.

De houding van dezen minister blijkt dus minder lijdelijk dan men in de vorige Aanteekening, op grond van zijn verklaring van 9 Mei, onderstelde. De uitdruklijke berusting, waarvan die verklaring zweeg, was toen niet bekend. Door dat berusten, door de ordonnantie te laten bestaan, nam de minister deel aan de gepleegde inbreuk op het recht der kamers.

Mij dunkt, de minister heeft zoodoende verzuimd wat logisch uit den *status quo* voortvloeide. In stede van de berusting had hij moeten voorstellen een koninklijk bevel aan den G. G., om ten spoedigste het slotartikel der ordonnantie van 5 Jan., volgens welk zij onherroeplijk met 1° Jan. 1867 in werking zou treden, te vervangen door de bepaling, dat het tijdstip van haar inwerkingtreden in verband met plaatslijke regelingen nader zou worden vastgesteld. Die vervanging kon in de daartoe vereischte ordonnantie gemotiveerd worden met de overweging, «dat sedert opgekomen omstandigheden het wenschlijk maken nog niet over te gaan tot vaststelling van het tijdstip der inwerkingtreding van de ordonnantie van 5 Jan. 1866», of zoo iets. Daardoor ware het *prestige* van het Indisch bestuur zoo min mogelijk bezwalkt, de zaak in betreklijk gezonden staat voor de kamers gekomen, en men mag er dit wel bijvoegen: 's ministers politiek bij menigeen in den lande minder verdacht gebleven. Immers ook na de verklaring van 9 Mei werd hier veel gemompeld van een doorgestoken kaart.

Hoe 't zij, het resultaat van al de zoo lasterlijk aan dezen minister verweten «handigheden» was, dat de ministerstaf in Nederland en zelfs de landvoogdelijke schepter in Indië bij een zijner taaiste tegenstanders terechtkwamen.

Hoe handelde die opvolger? — Ik heb straks aan den lezer overgelaten uit het gesprokene bij de debatten der Tweede Kamer het stelsel van elken spreker op te maken. Heeft de lezer in de schrifturen en redevoeringen van den

minister MIJER een stelsel, een afgerond geheel van denkbeelden omtrent ons onderwerp gevonden? Ik moet bekennen met den besten wil het vergeefs gezocht te hebben. Hetzij dat hij met deze zaak bijzonder verlegen was, hetzij wegens een meer algemeene oorzaak, een manier van denken, of althans van zijn gedachten uit te drukken, die (hoe zal ik haar schetsen zonder een haatlijkheid te zeggen?) het geduld van den nauwgezetten commentator vaak onbarmhartig op de proef stelt, — een manier trouwens die hij met zoovelen in het *Bijblad der Nederlandsche Staatscourant* gemeen heeft, — mij komen zijn daden en uitingen voor als een kluwen van tegenstrijdigheden.

Aanvanklijk b. v. schijnt hij vervuld van de zorg om het recht der kamers ten aanzien van de begrooting onverkort te bewaren; een maand later loopt hij zelf door het schorsingbesluit, en inzonderheid door l[r]. *c* daarvan (blz. 442), de toestemming der kamers vooruit. Uit zijn eerste daad (blz. 441) zou men afleiden, dat hij een nauwkeurig onderzoek noodzaaklijk achtte alvorens omtrent het verbieden der gedwongen diensten te beslissen; kort daarop verklaart hij, zonder den uitslag van het bevolen onderzoek af te wachten, zich *in beginsel* tegen dat verbod; later weder betuigt hij herhaaldelijk, niet te weten of, als het door hem gevraagde krediet verleend wordt, er wel eigenlijke gedwongen diensten zullen overbblijven. En in één adem met deze betuiging, die hem het denkbeeld zijns voorgangers tamelijk doet naderen, (want men kan haar zoo opvatten dat hij zich sterk maakt schier dezelfde uitkomst als zijn voorganger beoogde met minder geld te bewerken,) weigert hij het aanbod eener niet vijandige fraktie der kamer om een hoger dan het door hem gevraagde krediet zonder verbintenis te zijner beschikking te stellen, — nadat hij zelf schriftlijk heeft verklaard tegen zoodanige verhoging geen bezwaar te hebben. — Wij zullen de akte van beschuldiging niet nodeloos uitbreiden.

Het publiek belang ware beter gediend geweest, er ware veel minder tijd met onnut gepraat verkwist, en veel minder kwaad bloed gezet, had de minister MIJER zich bepaald bij een koninklijk bevel als zooeven door ons aangeduid, of bij zijn eerste aanschrijving aan den G. G. om het recht der kamers te eerbiedigen, (op welke aanschrijving de G. G. de door ons bedoelde wijziging had kunnen uitvaardigen,) — zonder de door den vorigen minister op de begrooting gebrachte som te veranderen. Hij had dan aan de kamers zijn bezwaren tegen het onvoorwaardelijk verbod kunnen openleggen, met de verzekering dat het voorgenomen onderzoek zou strekken om alle gedwongen diensten op te heffen die maar eenigszins konden gemist worden, en met belofte van volledig verslag. Het *schorsing*besluit was in alle geval, zoolang de begrooting door de kamers overwogen werd, om den voortgang der Indische handelingen te stuiten overbodig, wegens zijn bijzondere beteekenis in meer dan een opzicht verwerplijk. Maar ook zelfs na dat ongelukkige besluit had hij het amendement VAN DER LINDEN niet moeten bestrijden.

De Tweede Kamer zag zich geplaatst voor tweeërlei groepen van feiten.

De eene bestond uit wederrechtlijke handelingen waarvoor zij straf mocht eischen. Een G. G. had inbreuk gemaakt op het begrootingsrecht der vertegenwoordiging. Een minister had die strafbare daad laten bestaan, voortgezet (*). Een volgend minister had die daad gewijzigd, maar alweder met verkorting der vrijheid, bij de wet aan de vertegenwoordiging verzekerd.

De andere bestond uit ideeën omtrent een onderwerp van koloniaal beheer. Dertig jaren lang was door elke koloniale regeering ingezien, dat de inlandsche goevernements-

---

(*) Hierdoor had de verantwoordelijkheid van den G. G. *jegens den Koning* uitgewerkt; maar het recht *der Tweede Kamer* om den G. G. te doen vervolgen was daarmede niet vervallen.

dienaren op Java niet konden leven van hetgeen zij uit 'slands kas ontvingen. Allerlei omstandigheden, eerst vooral de kostbaarheid, later de moeilijkheid van 't ontwerpen met een onvoldoend Europeesch personeel, hadden de hervorming vertraagd. Eindelijk in 1862 werd met groote inspanning een algemeen plan uitgedacht, dat *f* 1500000 zou kosten. Maar nu, verklaarde het Indisch bestuur, mocht dan ook de maatregel niet langer uitgesteld. Reeds heerschte misnoegen onder die klasse, zonder welke het beheer niet gevoerd kan worden; een misnoegen, gegrond op de zeer gevoelige gewaarwording van verarming. Een minister, in 1863 opgetreden zonder ooit in 't staatsbestuur werkzaam te zijn geweest, keurde dat plan af wegens een bezwaar, door geen der vorige regeeringen geopperd, door de overige regeeringen geen bezwaar genoemd. Hij droeg een plan voor dat *f* 3350000 kosten zou. Het Indisch bestuur juichte toe. Een volgend minister juichte niet toe; wat deze eigenlijk wilde bleef duister, maar hoofdzaaklijk verdedigde hij het plan van 1862; hij vroeg *f* 2000000.

Wat doet de kamer? Zij laat den G. G. en den vorigen minister ongemoeid. Zij bevestigt (door het gevraagde krediet te schrappen) de inbreukmakende daad van den volgenden minister (de schorsing). Maar zij veroordeelt onze inlandsche agenten op Java om, tenzij de landvoogd *periculum in mora* zie, voorshands te blijven in den toestand die reeds in 1862 door het plaatslijk bestuur zoo hachlijk werd verklaard; ja zelfs in een benarder toestand, want nu zijn de «gedwongen leveringen» onvoorwaardelijk verboden. (*)

(*) Men heeft met ontzagwekkende eenparigheid beweerd, dat deze leveringen aan de hoofden reeds bij Stb. 1834 n[r]. 52 verboden waren. Ik kan er dit maar niet in lezen. (Verg. blz. 357.) Indien artt. 1 en 2 van die publikatie ook op de inlandsche hoofden doelden, wat beteekent dan het verbod in art. 3 aan de Europeesche ambtenaren om de bezorging der voorwerpen in kwestie aan de inlandsche hoofden op te dragen? Die hoofden zouden dan immers aan zulke opdrachten reeds krachtens artt. 1 en 2 niet mogen voldoen? Daarentegen wordt de zin terstond helder, als men artt. 1 en 2 alleen op de *Europeesche*

Over het eerste gedeelte van deze handeling, het niet eischen van straf, zal ik mij gaarne van alle uitweiding onthouden. Één opmerking echter (ik maak haar liever hier dan iets lager waar zij tweemaal te pas komt):

Er kan geredeneerd worden voor en tegen de vraag, of de gepleegde anticipaties behoorden te leiden tot een strafrechterlijke vervolging van de daders; maar het staat onwrikbaar vast, dat die overschrijdingen nimmer de minste reden konden geven om daarvoor de geheel onschuldige inlandsche ambtenaren te doen boeten. Met andere woorden: wie de *faits accomplis* als van hoog ernstigen aard beschouwde, behoorde den moed te hebben om strafrechterlijke vervolging van de daders voor te stellen; wie het gebeurde, hoezeer afkeurenswaard, niet zoo hoog opnam, kon zijn

---

ambtenaren en ingezetenen doet slaan; want dan beteekent art. 3, dat zij ook niet mochten trachten langs een omweg, door middel van de hoofden die zulke leveringen voor zich konden gedaan krijgen krachtens vroeger of later ontstaan gebruik, die voorwerpen meester te worden. Het in de publikatie aangehaald art. 112 reg.regl. kan, zoodra van hoofden de rede is, niet gescheiden worden van het slot van art. 114. — Doch de zaak is den twist niet waard. Ieder erkent dat het verbod, of de hoofden daar bedoeld wierden of niet, nooit op hen is toegepast. Zie de getuigenis van den Direkteur der Kultures op blz. 350.

Overigens moet men m. i. die veelbesproken „gedwongen leveringen" zich aldus voorstellen:

Vanouds placht de Javaan aan zijn hoofden, althans aan de aanzienlijken, materieele huldebewijzen te brengen, bestaande in iets van de vruchten van zijn erf of van zijn bedrijf, inzonderheid op de godsdienstige „groote dagen" en bij huislijke feesten. Waren deze leveringen vrijwillig? Ja en neen. Zij rustten op landsgebruik en landsgebruik werd door allen als plicht geëerd. Als nu bij de hoofden een huwelijk, een besnijdenis, of dergelijke plechtigheid zou plaats vinden, kreeg het volk daarvan kennis door rondzegging van hunnentwege. Was het vreemd dat men daarbij allengs wat duidelijk deed weten waartoe de kennisgaaf geschiedde, — dat men zekere voorwerpen *vroeg?* En naarmate het gezag der hoofden onder de Nederlandsche vlag sterker werd, terwijl tegelijk hun behoeften toenamen zonder dat de Nederlandsche kas hun de middelen verstrekte om daarin te voorzien, kan het ons verwonderen dat toen ook dat vragen zich naar 't belang der hoofden wijzigde, zich meer en meer — feest of geen feest — herhaalde, meer en meer het karakter van bevelen aannam, en dat de opbrengsten uit plichtgevoel van vroeger langzamerhand ontaardden in afgaven uit nooddwang? Dat *vragen* der hoofden is voortaan onvoorwaardelijk verboden.

[Ik spreek hier niet van individueele eigenlijke afpersingen, die als knevelarij altijd strafbaar waren.]

afkeuring gieten in den meer en meer geliefkoosden vorm van een motie van orde; maar in geen geval was het rechtvaardig, op grond van de daden van landvoogden of ministers aan de inlandsche ambtenaren een lotsverbetering te weigeren, hun reeds zoo lang door de bevoegde machten toegedacht.

In hoe ver hebben zulke begrippen bij het laatste votum der kamer voorgezeten? Niemand kan het met zekerheid zeggen. Men zou vooraf de motieven moeten kennen van elk der 32 leden die op 6 en 7 Sept. voor het amendement VAN HEUKELOM stemden, en slechts enkelen lieten zich uit.

Moesten we afgaan op sommige redeneeringen van een voornaaam dagblad der partij welke de heer VAN HEUKELOM vertegenwoordigde; op het verband tusschen dat amendement en de verwerping zijner motie van 3 Sept.; op zijn uitlatingen van 24 en 26 Sept. (blz. 302), waar hij herhaaldelijk de aanneming van dat amendement (N. B. met 30 tegen 29 stemmen) deed voorkomen als een «zeer bepaalde nederlaag» voor den minister MIJER: de slotsom zou zijn dat het amendement strekte om dien minister voor de schorsing van den maatregel zijns voorgangers te straffen. Dus dat de kamer den minister strafte op den rug der onschuldige inlandsche hoofden.

Doch deze uitlegging houdt geen streek, als we op andere redevoeringen acht geven. De heer GODEFROI, de oorspronkelijke voorsteller van het amendement, verklaarde bepaaldelijk daarmede te bedoelen, dat de zaak gedurende het door den minister bevolen onderzoek niet gepraejudicieerd wierd. De minister kon nu «eene suppletoire begrooting» indienen. Alzoo geen beslissing, maar voorbehoud van afzonderlijke behandeling na onderzoek. (*) Ja de heer VAN HEUKELOM zelf, toen hij den 6den het voorstel GODEFROI ondersteunde, nam herhaaldelijk diezelfde houding aan. De eerste maal zeide hij: «Want dan kan de Minister, als hij gereed is, eene suppletoire credietwet aanbieden»; de tweede maal:

(*) *Bijbl.* blz. 958 en 959.

«Als dan de Minister het onderzoek dat hij noodig acht zal hebben ten einde gebragt, dan zal hij, zoo noodig, een nieuw crediet aanvragen»; de derde maal: «Want de Minister zal ongetwijfeld een suppletoir crediet bij de Kamer aanvragen zoodra hij gereed is». (*) Nu vragen wij, hoe kan dat besluit om de beslissing uit te stellen tot een afzonderlijke voordracht een «zeer bepaalde nederlaag» voor den minister zijn? Een van beide: òf de heer VAN HEUKELOM was den 6 Sept. bij die herhaalde gezegden onoprecht, òf hij miste den 24sten en 26sten allen grond, niet alleen om aan het besluit der kamer, maar zelfs om aan zijn eigen stem, die politieke beteekenis te hechten.

Een andere reden om voor het amendement te stemmen zagen we door den heer VAN NISPEN te berde gebracht. Hij wilde de begrooting zuiveren van alle smet der onrechtmatige daad, door den G. G. en den vorigen minister gepleegd. Dus óók een strafoefening op den voormelden onschuldigen rug. De lijst der stemmen nagaande geloof ik niet dat velen in dit motief deelden.

Nog eens, met zekerheid is de ware beweegreden der kamer uit het verslag der debatten niet op te maken. Doch met zekerheid kan men beweeren de eer der kamer het best op te houden door te onderstellen, dat de meerderheid geen straf voor schuldige beheerders, maar met den heer GODEFROI slechts afzonderlijke nadere overweging verlangde.

En indien dit het ware motief was, welk oordeel zullen wij vellen over het daarop gegrond besluit?

Mijn eerste bedenking noemde ik reeds: men laat een hachlijken toestand voorshands bestaan. Doch die bedenking weegt niet zoo bijzonder zwaar. Ziet de G. G. gevaar bij uitstel, dan is hij krachtens art. 31 der komptabiliteitwet bevoegd, krachtens zijn eed verplicht, terstond voorzieningsmaatregelen te treffen met aanvulling van de

(*) Ald. blz. 958, 961 en 962.

begrooting. Geen besluit van een der kamers om een nadere voordracht af te wachten, al ware het ook niet als hier met een zoo geringe meerderheid genomen, kan hem van zijn plicht ontslaan.

Een tweede bedenking echter schijnt gewichtiger. De kamer, zwoegend onder steeds ongedanen nodigen arbeid, neemt hier weder meer werk op zich dan zij behoorlijk volbrengen kan. Of gold het een van die hoofdbeginselen van koloniaal beheer, waarover de vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk meespreken *moet*? Waarover liep het geschil? Niet over de hoofdvraag, of het Nederlandsche volk wilde dat onze inlandsche ambtenaren ginds goed betaald wierden; dááromtrent waren allen het eens. Zij betrof de vraag, of men zou voortgaan die bezoldiging gedeeltelijk te bestrijden door uit de heerendienstplichtigen, waarover de staat kosteloos beschikken kan, een zeker getal af te zonderen voor verrichtingen die anders een geldelijke last voor die ambtenaren zouden zijn. Zij betrof alzoo een *onderdeel* der *heerendiensten*; der heerendiensten die overigens, met de eigen toestemming der kamer, ook volgens de jongste debatten, geheel buiten haar wetgevende bemoeinis blijven. Is dan dit onderdeel der heerendiensten zoo veel belangrijker dan eenig ander onderdeel der heerendiensten, dat, terwijl de regeling van al de andere met gerustheid aan het bestuur wordt overgelaten, bij dit de wet tusschen beide moet komen met een verbod aan het bestuur om naar plaatslijk bevinden te handelen? Elk overzicht der heerendiensten bewijst het tegendeel.

Schrijver dezes is voorwaar geen tegenstander van het toezicht en de wetgevende medewerking onzer kamers in koloniale aangelegenheden. «Door de vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk te roepen tot deelname aan de koloniale wetgeving en tot een even onbeperkt toezicht over het bestuur op koloniaal als op elk ander gebied,» zoo besloot hij eenige jaren geleden een studie van de koloniale

voorschriften der Grondwet (*), «verzekeren zij, dat in koloniale aangelegenheden immer mede gelet worde op de daaraan nauw verbonden belangen van den moederstaat; trekken zij die aangelegenheden meer en meer naar het weldadige licht der openbaarheid; brengen zij ze in gedurige aanraking met algemeen-humane ideeën, die bij een autokratisch gezag bezwaarlijk oprijzen.» Aan die leer bleven zijn latere «pennevruchten» getrouw. Maar ik heb mij daarbij altijd voorgesteld een vertegenwoordiging, die haar hoge roeping, als optredende voor het geheele Nederlandsche volk, als tolk van het nationaal gezond verstand, wèl zou onderscheiden van die des bestuurs; geen kamers die zich beschouwen als een vergadering van experts, van «mannen der kunst», bekwaam om alle aangelegenheden met de fijnste werktuigen der kunst te doorzoeken (†).

Met velen vrees ik, dat de Tweede Kamer in de laatste jaren al verder en verder dien verkeerden kant opging; dat de meerderheid, die te recht zich de bevoegdheden van mannen der kunst niet aanmatigde, met niet te rechtvaardigen zelfverloochening invloedrijke specialiteiten op dien verkeerden weg volgde, in stede van, door rechtmatigen weerstand te bieden, de kamer een standpunt te doen bewaren waarop al hare leden gelijklijk plaats kunnen nemen; dat de kamer, zoo voortgaande met haar bemoeijingen uit te strekken van onderdeel tot onderdeel, haar beste levenssappen verspilt, zich zelve vernietigt.

Het amendement, heeft men aangemerkt, betrachtte dan toch den plicht der volksvertegenwoordiging om te waken voor de goede besteeding van 's lands geld. De voorstellers hadden ook financieele bezwaren. — Indien dit argument besliste, waar zouden de bemoeijingen eindigen? Zou de Tweede Kamer alle hoeken der koloniale administratie moeten

(*) *De koloniale politiek der Grondwet*, blz. 476.

(†) Ald. blz. 362.

doorsnuffelen, alle bestuur mogen doen stilstaan waar 't haar nog niet helder als de dag is? Ongetwijfeld heeft de vertegenwoordiging te waken over 's lands geld, 's volks goed; maar dan toch altoos — «binnen de grenzen». De grenzen mogen moeilijk vooraf in het algemeen te trekken zijn, het politiek doorzicht moet ze in elk afzonderlijk geval aanwijzen.

Trouwens, de financieele bedenkingen der voorstellers waren ver van onoplosbaar.

Zij meenden: 1°. dat het beterkoop kon uitkomen, nu dadelijk *f* 3350000 te besteeden met afschaffing van alle verplichte diensten aan de hoofden, dan thans *f* 2000000 zonder die afschaffing; want de afschaffing zou later toch nodig kunnen zijn en dan meer aan vergoeding kunnen kosten dan het verschil tusschen die sommen. Deze onderstelling rust op geen enkel bewijs, zelfs niet op waarschijnlijkheid. De *f* 3350000 werden gevraagd door een minister die gebleken was niet zuinig te zijn, en die het denkbeeld van afschaffing der diensten aan de hoofden lief had als zijn eigen, als door hem zelf het eerst geopperd tegen al zijn voorgangers en het plaatslijk bestuur in; die er dus veel geld voor over moest hebben om bij de uitvoering geschreeuw van de zijde der belanghebbenden voor te komen. De minister die *f* 2000000 vroeg was in alle geval (door de gansche begrooting heen) gebleken meer op het geld te zien. Waarom nu zou de afschaffing later noodwendig meer moeten kosten dan de taxatie van den vorigen minister? Zouden dan de diensten intusschen toenemen? Veeleer verminderen. Immers men heeft een gewenschte vermindering dezer diensten tot dusver niet al te scherp doorgezet wegens de ontoereikendheid der traktementen; na hun verhoging stond het goevernement in dit opzicht sterker. Ook liet de laatste minister sommige diensten afgeschaft en hij toonde zich overigens een vriend van beperking.

Zij meenden 2°. dat elke verhoging der traktementen zonder totale afschaffing der diensten aan de hoofden weg-

geworpen geld was, vermits de hoofden, in de gelegenheid gelaten om eenige diensten te vergen, zouden voortgaan met even zooveel te vergen als vroeger; de hoofden konden niet gekontroleerd worden. Zou het Nederlandsche gezag inderdaad zoo onmachtig zijn? Maar dit aangenomen (des neen): indien de hoofden niet gekontroleerd kunnen worden, indien geen regeling, geen toezicht, van onze Europeesche ambtenaren baat, op welken grond verwacht men dan eenig wezenlijk gevolg van een afschaffing der diensten? Zou men dan niet, in stede van alleen de verhoging, het gansche *tegenwoordig bedrag van de traktementen der hoofden moeten schrappen?* Ik verwijze wijders naar hetgeen de heer van Twist (blz. 494) — of zoo men dat verkiest naar hetgeen de heer Kappeyne (blz. 462) — uit een zedelijk oogpunt tegen dat geldelijk bezwaar aanvoert.

Naar onze overtuiging had de Tweede Kamer het amendement van der Linden moeten aannemen. Zoodoende had ze aan de regeering gezegd: gij vraagt 2 millioen voor traktementsverhogingen en voor beperking der diensten aan de hoofden; gij wilt onderzoeken welke diensten dan overblijven en in hoe ver deze kunnen vervallen; gij hebt getoond zuinig te willen omgaan met 'slands geld; het onderzoek brengt u wellicht tot het besluit dat afschaffing van al die diensten raadzaam is, en ter vergoeding van de betrokkenen zou een grooter som nodig kunnen zijn: welnu, wij geven u 15 ton meer, opdat gij dan zonder vertraging de afschaffing kunt bewerkstelligen; wij binden u echter niet; gij moet weten.

Wat nu?

De tegenwoordige minister van Koloniën kan kwalijk anders dan afwachten hoe zijn voorganger als landvoogd den toestand op Java vond. Een haastig opgestelde suppletoire begrooting zou weinig uitrichten indien de nieuwe Tweede Kamer de voetstappen der ontbondene wil drukken, hetgeen

in alle geval onzeker is. En indien de suppletoire begrooting moet vergezeld gaan van een memorie, geschikt om alle duisternis voor de lichtzoekers weg te nemen, zal het jaar 1867 zeker òm zijn eer de toestemming Java bereikt.

Het is derhalve te wenschen, dat de G. G Mijer terstond met de residenten en den Raad zal overwegen, of 's lands politiek belang het uitstellen van de betere bezoldiging der *besturende* inlandsche ambtenaren (de overigen moeten wel geduld hebben) nog gedoogt, en bij ontkennend antwoord, waarop de stukken van 1862 genoegzaam voorbereiden, zal durven *handelen*. Er bestaat wel eenige aanleiding om zoodanig voornemen te vermoeden, wanneer men de schemerige opmerking van 13 Sept. aan de Eerste Kamer (blz. 493), dat «het nu de taak der Regering zal zijn te overwegen, *op welke wijze* de nadere tusschenkomst der wetgevende magt behoort te worden ingeroepen», in verband brengt met de begrootingsrede van 22 Sept. (blz. 505). Uit de debatten der Tweede Kamer kan de heer Mijer den sterkenden wenk hebben medegenomen, dat begeerte naar licht vreedzaam in hetzelfde brein kan wonen met eerbied voor het *fait accompli.*

Wat de gedwongen diensten aan de hoofden betreft, ik heb niets terug te nemen van het gevoelen, in de vorige Aanteekening geuit, dat haar afschaffing rationeel is, maar had behoren te geschieden in overleg met de regenten, en wel op den voet van afkoopbaarstelling tezamen met de overige goevernementsdiensten die daartoe vatbaar zijn. Ware men dus nog vrij, gelijk sommige sprekers in de beide kamers meenden, die gedragslijn zou in mijn oog ook thans de beste wezen. Doch is men werklijk vrij? Dat kan slechts beslist worden na kennisname: van den lastbrief, door den G. G. aan den kommissaris van Rees uitgereikt; van zijn verslag; en van gelijktijdige of latere berichten over hetzelfde onderwerp.

